

აპ. სურგულაძე

რუსეთი იმპერიალიზმის ეპოქაში (1895—1917 წწ.)

საქართველოს სსრ უმაღლესი და საშუალო სპეციალური განათლების
სამინისტროს მიერ დამტკიცებულია დამხმარე სახელმძღვანელოდ
უნივერსიტეტისა და პედაგოგიკური ინსტიტუტების ისტორიის ფაკულტეტების
სტუდენტებისათვის

მეორე გამოცემა

დამხმარე სახელმძღვანელო — „რუსეთი იმპერიალიზმის ეპოქაში“ ავტორის მიერ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტზე სსრ კავშირის ისტორიაში წაკითხული ზოგადი კურსის ნაწილია.

ნაშრომში განხილულია რუსეთის იმპერიის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრება 1895—1917 წლებში.

საპროგრამო მასალასთან ერთად, წიგნში ყურადღება გამახვილებულია ამიერკავკასიაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მიზეზებსა და მიმდინარეობაზე.

თავი პირველი

რუსეთის ეკონომიკა იმპერიალიზმის ეპოქაში

მსოფლიო კაპიტალისტურ სამყაროში XIX საუკუნის მიწურული ახალი ეპოქის დასაწყისს წარმოადგენს. ბურჟუაზიული საზოგადოების საწარმოო ძალების სწრაფმა განვითარებამ, რაც დიდ ტექნიკურ ძვრებში, მრეწველობის გიგანტურ ზრდასა და მის კონცენტრირებაში გამოიხატა, კაპიტალიზმში მის უმაღლეს, მაგრამ ამასთან, ლპობად და უკანასკნელ სტადიაში — იმპერიალიზმში შეიყვანა.

იმპერიალიზმმა, რომელსაც ვ. ი. ლენინი კაპიტალიზმის მონოპოლისტურ სტადიას და პროლეტარული რევოლუციის წინააღმდეგ უწოდებდა, უკიდურესობამდე გაამწვავა კაპიტალისტური ფორმაციისათვის დამახასიათებელი წინააღმდეგობანი, გააძლიერა მშრომელი მასების ჩაგვრა და ექსპლუატაცია, კოლონიური ხალხების ძარცვა და დამონება, გააღრმავა კლასობრივი ბრძოლა და პროლეტარიატი რევოლუციური გამოსვლის აუცილებლობამდე მიიყვანა. იმპერიალიზმმა დაძაბა სახელმწიფოთა შორის დამოკიდებულება და მსოფლიოს ხელახალი გადანაწილების მიზნით დღის წესრიგში დააყენა გამუდმებული ომები და სისხლისღვრანი. იმპერიალიზმმა გააძლიერა კოლონიური ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა და ერთდროულად აიძუდრა დაჩაგრული და ექსპლუატირებული მასები მთელ მსოფლიოში. იმპერიალიზმმა, ამასთან, გზა გაუკაფა რა სახელმწიფოთა ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების უთანაბრობას, შექმნა ყველაზე სუსტ რგოლში იმპერიალიზმის ჯაჭვის გაწყვეტისა და პროლეტარული რევოლუციის, თუნდაც ცალკე აღებულ ქვეყანაში, გამარჯვების შესაძლებლობა. ამ სტადიაში კაპიტალიზმმა დაასრულა თავისი განვითარება. გაიხლართა რა გამოუვალ წინააღმდეგობებში, იგი ჯერ რუსეთის იმპერიაში, ხოლო შემდეგ ევროპისა და აზიის რიგ ქვეყნებში იქნა დამხობილი და ისტორიის სცენიდან საბოლოოდ აღმოჩნდა გაძევებული.

XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში მსოფლიოს მსხვილ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან ერთად იმპერიალიზმისა და პროლეტარული რევოლუციების სტადიაში შევიდა რუსეთიც, სადაც, კაპიტალიზმის საერთო განვითარების დაბალი დონის მიუხე-

დავად, ამ დროიდან მოქმედებენ და ცარიზმის მთელ პოლიტიკას წარმართავენ კაპიტალიზმის ლაბადი ეტაპისათვის დამახასიათებელი კანონები. მაგრამ რუსეთი იყო ქვეყანა, სადაც იმპერიალიზმისათვის დამახასიათებელ შეურიგებელ წინააღმდეგობებს თან ერთოდა მასების სამხედრო-ფეოდალურ ჩაგვრაზე დაფუძნებული ცარიზმის ყოვლისშემძლეობა. იმპერიალიზმისა და ცარიზმის ეს თავისებური გადახლართვა აჩქარებდა დამყაყებულ წარმოებით ურთიერთობებსა და მზარდ საწარმოო ძალებს შორის სამკვდრო-სასიცოცხლო კონფლიქტის გადაწყვეტას.

ანტაგონისტურად განწყობილ კლასთა შორის გადამწყვეტი ბრძოლის აზვირთებას განაპირობებდა თვით რუსეთის სამხედრო-ფეოდალური იმპერიალიზმი. იმპერიალიზმისა და ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა XIX საუკუნის მიწურულიდან განსაკუთრებით აქტიურებს რუსეთის მუშათა კლასს, რომელიც გლეხობასთან კავშირში უკვე იკავებს ავანგარდულ პოზიციას მსოფლიო იმპერიალისტური ფრონტის წინააღმდეგ ბრძოლაში: XX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთში სრულიად კანონზომიერად ინაცვლებს მუშათა საერთაშორისო რევოლუციური მოძრაობის ცენტრი. რუსეთი ხდება ლენინიზმის — პროლეტარიატის კლასობრივი ჩაგვრისაგან განთავისუფლებისა და კომუნისტური საზოგადოების მშენებლობის იდეოლოგიის სამშობლო.

იმპერიალისტური და ცარისტული ჩაგვრის სიმძიმე, რუსეთის დაჩაგრული მასების არაჩვეულებრივი რევოლუციური აქტივობა, ახალი ტიპის ლენინური პარტიის დამრავლებელი და წარმმართველი როლი მასების განმათავისუფლებელ მოძრაობაში რუსეთს XX საუკუნის დასაწყისიდანვე ხდის სამშობლოდ მსოფლიო მნიშვნელობის სამი რევოლუციისა, რომელთაგან მესამე — 1917 წლის დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუცია — კაპიტალიზმის მსხვერვისა და კომუნისტური ფორმაციის დამწყები ხდება.

იმპერიალისტური სამყაროს დაქირავებული ისტორიკოსები, რომლებიც მიზნად ისახავენ დაასაბუთონ, რადაც არ უნდა დაუჯდეთ, ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციისა და რუსეთის კომუნიზმის პირველ სამშობლოდ გადაქცევის თითქოსდა არაკანონზომიერი ხასიათი, ცდილობენ განაცალკევონ რუსეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრება საერთო ისტორიული პროცესიდან რევოლუციის წინა პერიოდში და იგი ქვეყნის საერთო ჩამორჩენილობით ახსნან, მხოლოდ რუსეთისათვის დამახასიათებელ მოვლენად გამოაცხადონ. ასეთი თეორიების სიყალბეს ყოველ ნაბიჯზე ააშკარაებენ ისტორიული ფაქტები, რომელთა ობიექტური ანალიზი ცხადყოფს, ჯერ ერთი, იმას, რომ თავისი ისტორიული ცხოვრების მსვლელობით რუსეთი საცეებით შემზადებული იყო პროლეტარული რევოლუციის პირველსამშობლოდ გა-

დაქვეყნისათვის, და მეორე მხრივ, იმას, რომ სოციალისტური საზოგადოება საეხსებით კანონზომიერ მოვლენას წარმოადგენდა და ისტორიული განვითარების პროცესში თავის დროზე მას ვერ ასცდებოდა ვერცერთი ქვეყანა.

* * *

რუსეთის ბურჟუაზია, რომელიც XIX საუკუნის 90-იანი წლების სამრეწველო აღმავლობამ მოაღონიერა, ახალი საუკუნის დაწყებას დიდი იმედებით შეეგება. იმპერიის სამრეწველო ცენტრები და ქალაქები საზეიმოდ იყო მორთული. საახალწლო მეჯლისებზე გაისმოდა სადღეგრძელოები, რომლებშიც ქება-დიდებას ასხამდნენ ბურჟუაზიას, რომელსაც თითქოს უნდა დაკისრებოდა რუსეთის ეკონომიკური და პოლიტიკური ცხოვრების მესვეურობა. ბურჟუაზიული წრეები ზეიმობდნენ — დედარუსეთი სწრაფად მიაბიჯებდა კაპიტალიზმის გზაზე და უკან იტოვებდა მრავალ ევროპულ ქვეყანას. მაგრამ კაპიტალიზმის მეხოტბეები, რომელთა ოპტიმისტური წერილებით აღსავსე იყო მაშინდელი პრესა, სდუმდნენ იმის შესახებ, რომ რუსეთი, მსოფლიოს მსხვილ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან ერთად, ლაზობის სტადიაში იყო შესული და მას ღრღნიდნენ იმპერიალისტური წინააღმდეგობანი. ნიშანდობლივია, რომ ამ დროს კაპიტალისტური სამყარო მძაფრი ეკონომიკური კრიზისის მარწყუხებში იყო მოქცეული და XX საუკუნის პირველი ახალი წელი რუსეთში მუშათა მძლავრი პოლიტიკური გაფიცვებით აღინიშნა.

90-იანი წლების სამრეწველო აღმავლობამ ნამდვილად დიდი როლი შეასრულა. მრეწველობის ყველა დარგმა იმდენად მნიშვნელოვნად წაიწია წინ, რომ რუსეთის საშინაო ბაზრის მთელი მოთხოვნილების სამი მეოთხედი დააკმაყოფილა. რუსეთში აღმოცენდა მძლავრი მეტალურგიული მრეწველობა, რომელმაც უკვე გაართვა თავი ლითონზე საიმპერიო მოთხოვნილებას. გაჩნდნენ სრულიად ახალი სამრეწველო რაიონები — დონის ბასეინი, ბაქო, ბალტიისპირეთი; საგლეხო რეფორმიდან 1904 წლამდე თუჯის გამოდნობა 9-ჯერ გადიდდა, რკინისა და ფოლადის — 14,3-ჯერ, ქვანახშირის მოპოვება — 65-ჯერ. რკინიგზების ქსელის სიგრძე 38-ჯერ გაიზარდა.

აღმავლობის პერიოდში რუსეთის მრეწველობამ თვალსაჩინო ტექნიკური პროგრესიც განიცადა. წარმოების მექანიზაცია გაძლიერდა მრეწველობის ყველა დარგში, რაც ძირითადად, სამრეწველო რევოლუციის დაგვირგვინება იყო. მანუფაქტურულმა რუსეთმა XX საუკუნისათვის უკვე სამანქანო ინდუსტრიის რუსეთს დაუთმო პოზიციები.

რუსეთის მრეწველობის სწრაფი კაპიტალისტური განვითარება სრუ-

ლებითაც არ შეესაბამებოდა იმპერიის მაშინდელ ეკონომიკურ შესაძლებლობას. XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე, ტექნიკისა და კულტურის განვითარების იმ ეტაპზე, რუსეთის ვეებერთელა იმპერიას გააჩნდა ასგზის მეტი შესაძლებლობანი, ვიდრე მისი მრეწველობა იყენებდა. ვ. ი. ლენინი ამ შესაძლებლობების ვითარებაში კაპიტალიზმის განვითარების ტემპებს არა საკმარისად მიიჩნევდა. ასეთი ტემპების პირობებში რუსეთს არ შეეძლო თავი დაეღწია საუკუნეობრივი ჩამორჩენილობისათვის ევროპის ქვეყნებთან და ამერიკის შეერთებულ შტატებთან შედარებით. მაგალითად, იმ დიდი აღმავლობის შემდეგ, რაც 90-იან წლებში რუსეთის მეტალურგიულმა და სათბობის მრეწველობამ განიცადა, რუსეთში ქვანახშირის მოპოვება XX საუკუნის დასაწყისისათვის ოცჯერ უფრო მცირე იყო, ვიდრე ამერიკის შეერთებულ შტატებში, 14-ჯერ მცირე, ვიდრე ინგლისში, 6-ჯერ მცირე; ვიდრე გერმანიაში. რუსეთი დიდად ჩამორჩებოდა აგრეთვე ამერიკას, ინგლისს, გერმანიას თუჯის გამოდნობაში. ჩამორჩენა უფრო თვალსაჩინო იყო მრეწველობის სხვა დარგებში. რაც მთავარია, რუსეთი საგრძნობლად უკან იდგა ისეთი ეკონომიკური მაჩვენებლების მხრივ, როგორიცაა მრეწველობის მოცულობა მოსახლეობის სულადობასთან შედარებით. 1898 წ. რუსეთში ერთ სულ მოსახლეზე მოდიოდა თუჯი 14-ჯერ ნაკლები, ვიდრე ამერიკის შეერთებულ შტატებში და ბელგიაში, 13-ჯერ ნაკლები, ვიდრე ინგლისში, 4-ჯერ ნაკლები, ვიდრე საფრანგეთში.

კაპიტალისტურ ურთიერთობათა სწრაფ განვითარებას რუსეთის მრეწველობასა და სოფლის მეურნეობაში აფერხებდა ბატონყმობის მძლავრი გადანაშთი. ეს გადანაშთი იყო ეკონომიკაში მემამულური მიწათმფლობელობა, პოლიტიკაში — ცარიზმი. ნახევრად ბატონყმური წარმოებითი ურთიერთობანი, რეაქციონერ მემამულეთა ყოვლისშემძლეობა, რომლებიც მსხვილი ფინანსური კაპიტალის ზედაფენასთან კავშირში მოქმედებდნენ, წინ ელობებოდნენ ქვეყნის საწარმოო ძალების ზრდას და განაპირობებდნენ რუსეთის მზარდ დამოკიდებულებას უცხოეთის კაპიტალზე, რომელსაც უკვე ხელთ ეპყრა საკომანდო პოზიციები მრეწველობის უმნიშვნელოვანეს დარგებში.

ყოველივე ამის გამო რუსეთი კვლავაც რჩებოდა აგრარულ ქვეყნად. 1897 წლის აღწერის მონაცემებით მოსახლეობის 77,2 პროცენტი, ე. ი. 97 მილიონი კაცი სოფლის მეურნეობაში იყო დასაქმებული. მრეწველობას, ტრანსპორტს, ვაჭრობას, მშენებლობას სულ 21,7 მილიონი კაცი, ე. ი. მოსახლეობის 17,3% ემსახურებოდა. ქალაქის მოსახლეობის ზრდაც ნელა მიმდინარეობდა და 13,4 პროცენტს არ აღემატებოდა.

ევროპის ქვეყნებთან შედარებით ჩამორჩენილობა, საშინაო და სა-

გარეო ბაზრის შეზღუდულობა, მასების მზარდი სიღატაკე, უმნიშვნელო ტექნიკური პროგრესი რუსეთში განაპირობებდა სამრეწველო-ეკონომიკური კრიზისების ხანგრძლივობასა და სიმძიმეს დასავლეთის ქვეყნებთან შედარებით. რაც უფრო ღრმად შედიოდა მონოპოლისტურ სტადიაში რუსეთის კაპიტალისტური ეკონომიკა, მით უფრო ხშირად და მტკივნეულად განიცდიდა ასეთ კრიზისებს, როგორც კაპიტალიზმის განვითარების შინაგანი კანონზომიერების ბუნებრივ შედეგს. რუსეთის ეკონომიკას ძალზე გაუჭირდა XIX საუკუნის 80-იანი წლების ეკონომიკური კრიზისის დაძლევა. მას ხანგრძლივი დრო დასჭირდა და 10 წელსაც კი არ გაუვლია, რომ იგი XX საუკუნის დასაწყისისათვის ახალი მძლავრი ეკონომიკური კრიზისის მარწყუხებში მოექცა.

900-იანი წლების კრიზისის გარდუვალობას ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა ჯერ კიდევ 1897 წელს, როცა რუსეთის მრეწველობა სწრაფი აღმავლობის ხანაში იმყოფებოდა და ბურჟუაზიული წრეები ოპტიმისტურად უყურებდნენ მის მომავალს.

„გიგანტური წარმატებანი, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — რომელთაც რუსეთის კაპიტალიზმი უკანასკნელ დროს აღწევს, იმის საწინდარია, რომ მუშათა მოძრაობა შეუჩერებლივ გაფართოვდება და გაღრმავდება. ამჟამად, როგორც ჩანს, კაპიტალისტური ციკლის იმ პერიოდს განვიცდით, როდესაც მრეწველობა „ჰყვავის“, გაცხოველებული ვაჭრობა სწარმოებს, ფაბრიკები მთელი დატვირთვით მუშაობენ, და, როგორც წვიმის შემდეგ სოკოები, ისე ჩნდებიან ახალ-ახალი უამრავი ქარხნები, ახალი საწარმოები, სააქციო საზოგადოებანი, სარკინიგზო ნაგებობანი და სხვ. საჭირო არ არის წინასწარმეტყველი იყო, რომ წინასწარ განჭვრიტო ის აუცილებელი კრაზი (ცოტად თუ ბევრად მძაფრი), რომელიც უნდა მოჰყვეს მრეწველობის ამ „აყვავებას“¹.

მართლაც, კრიზისის პირველი ნიშნები რუსეთში 1899 წელს გაჩნდნენ. პირველად იგი კრედიტების შეკუმშვასა და კერძო და სახელმწიფო ბანკების სააღრიცხვო პროცენტების ზრდაში გამოიხატა. მალე ბაზარზე შესამჩნევად დაიწია სამრეწველო საქონლის ფასებმა და დაიწყო ფასიანი ქაღალდების კურსის დაცემა. კრიზისმა გამოიწვია მრავალი მსხვილი საწარმოს და სააქციო საზოგადოების კრაზი.

კრიზისის წლებში თუჯის გამოდნობა დაეცა 15%-ით, რელსების გლინვა—32%-ით. ორთქლმავლებისა და ვაგონების წარმოება 25—37 პროცენტით შემცირდა. 1903 წლისათვის მეტალურგიული ქარხნების სიმძლავრე გამოყენებული იყო მხოლოდ 53 პროცენტით. რუსეთის მეტალურგიის ხვედრითი წონა მსოფლიო წარმოებაში 1900—1908 წლების განმავლობაში 7,3 პროცენტიდან 4,8 პროცენტამდე დაეცა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 2, გვ. 426—427.

საფაბრიკო ინსპექციისადმი დაქვემდებარებული წარმოებებიდან 3088 მსხვილი და საშუალო ფაბრიკა-ქარხანა დაიკეტა და ქუჩაში გამოყრილი აღმოჩნდა 112,2 ათასი მუშა. კრიზისის წლებში მძიმე ფინანსური დარტყმა განიცადა მანქანათმშენებლობამ, სადაც 33 წარმოება დაიხურა. მრავალი წარმოება დაკონსერვდა. დაეცა ნავთობის ამოღება.

1900—1903 წლების ეკონომიკური კრიზისი რუსეთში გაცილებით მტკივნეული და ხანგრძლივი იყო, ვიდრე ევროპის მსხვილ კაპიტალისტურ ქვეყნებსა და ამერიკაში. თუ ამ ქვეყნებში 1902—1903 წლისათვის შესძლეს კრიზისისათვის თავის დაღწევა და სამრეწველო აღმავლობის დაწყება, რუსეთში კრიზისის 1904 წლიდან ხანგრძლივი დეპრესია მოჰყვა და მხოლოდ 1910—1911 წლიდან გახდა შესაძენევი სამრეწველო აღმავლობა. ნავთობის მრეწველობაში კი კრიზისი 1914 წლის იმპერიალისტურ ომამდე გრძელდებოდა.

1900—1903 წლების ეკონომიკურმა კრიზისმა დააჩქარა წარმოების კონცენტრაცია, ხელი შეუწყო მონოპოლისტურამდელი კაპიტალიზმის გადაქცევას იმპერიალიზმად. მსხვილი მონოპოლიების, კარტელების აღმოცენება რუსეთში XIX საუკუნის უკანასკნელ მეოთხედშივე დაიწყო და პირველ რიგში იგი მსხვილ მრეწველობაში მიმდინარეობდა. 1893—1899 წლებში აქციონერულ წარმოებათა ძირითადი კაპიტალი საერთოდ 134 პროცენტით გადიდდა, მეტალურგიულ მრეწველობაში კი — 665 პროცენტით. წარმოების და სამრეწველო კაპიტალის კონცენტრაციასთან ერთად მიმდინარეობდა საბანკო კონცენტრაციის პროცესიც. 1895—1899 წლებში მსხვილი ბანკების ძირითადი კაპიტალი გაორკეცდა, მაშინ, როცა წვრილი ბანკების კაპიტალი 4,8 პროცენტით შემცირდა. 1900 წლის პირველი იანვრისათვის საბანკო კაპიტალის საერთო ჯამის 56,3 პროცენტს რუსეთის 8 უმსხვილესი ბანკი ფლობდა. XIX საუკუნის 70-იან წლებში შეიქმნა საფეიქრო და შაქრის მრეწველობის მსხვილი მონოპოლიები, მონოპოლისტური კავშირები აღმოცენდა სამდინარო ტრანსპორტზე.

900-იანი წლებიდან მონოპოლიზაციის პროცესი სწრაფად მიმდინარეობს მეტალურგიულ და სათბობ მრეწველობაში. რუსეთის მრეწველობაში ერთ-ერთი უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენა იყო სინდიკატ „პროდუგოლის“ ჩამოყალიბება, რომელმაც 24 უმსხვილესი ქვანახშირის ფირმა გააერთიანა. მსხვილი მონოპოლიები აღმოცენდა ნავთობის მრეწველობაში 1902—1903 წლებში. 1905 წელს დადებულმა კარტელურმა შეთანხმებამ „ნობელმაზუთმა“ ნავთობპროდუქტებით ვაჭრობაში 77% დაისაკუთრა. 1907 წელს შეიქმნა „პროდარული“, რომელმაც ხელთ იგდო დონბასისა და კრივოიროვში მადნეულის მოპოვების 80 პროცენტი. 1902 წელს ჩამოყალიბდა ჭიათურის მარგანეცის მრეწველთა სინდიკატი; ამავე წელს შეიქმნა რუსეთში ერთ-ერთი

უმძლავრესი დაწესებულება „პროდამეტი“, რომელმაც ხელთ იგდო მეტალურგიული პროდუქციის ცალკეული სახეების გასაღების 90—93 პროცენტი. 1900—1910 წლებს განეკუთვნება მსხვილი სინდიკატებისა და ტრესტების ჩამოყალიბება¹, რომლებიც მრეწველობის ამა თუ იმ დარგის ბატონ-პატრონნი ხდებოდნენ იმპერიის მასშტაბით. უმსხვილესი მონოპოლიები აღმოცენდნენ ტრანსპორტზე, სამხედრო მრეწველობაში, სადამშენებლო მასალათა წარმოებაში, მსუბუქ და კვების მრეწველობაში. 1900—1904 წლებში რუსეთში მოქმედებდა 50-ზე მეტი მონოპოლიური დაწესებულება, 1905—1909 წლებში — 100, ხოლო 1910—1914 წლებში — 150-ზე მეტი.

მრეწველობის მონოპოლიზაციის პერიოდში გააქტიურდა ბანკების როლი, მათი უშუალო ჩარევა წარმოებაში. კრიზისის წლებში ბანკები უდიდეს საფინანსო-სამრეწველო დაწესებულებებად იქცნენ. განსაკუთრებით ეს ითქმის ისეთ მსხვილ საბანკო ორგანიზაციებზე, როგორიც იყვნენ პეტერბურგის საერთაშორისო, აზოვ-დონის, რუსეთის საგარეო ვაჭრობისა და სხვა ბანკები. მაგალითად, საერთაშორისო ბანკი სათავეში ედგა სატრანსპორტო მანქანათმშენებლობას და გემთმშენებლობას, მკიდროდ იყო დაკავშირებული ქვანახშირის და ნავთობის მრეწველობასთან; აზოვ-დონის ბანკი სუბსიდიებს აძლევდა დონბასის ქვანახშირის მრეწველობას, სამხრეთის და ნაწილობრივ ურალის მეტალურგიას, საფეიქრო, ცემენტის და მინის წარმოებას, კერძო საარქონიგზო საზოგადოებებს. საგარეო ვაჭრობის რუსეთის ბანკს მკიდრო კავშირი ჰქონდა შაჰრის მრეწველობასთან, ცალკეულ მსხვილ საწარმოებთან. სამრეწველო და საბანკო კაპიტალის ეს შერწყმა განაპირობებდა საფინანსო კაპიტალის დაგროვებას, რომელიც თანდათან გაბატონებულ მდგომარეობას იკავებდა ქვეყნის ეკონომიკაში.

მსხვილ მონოპოლიურ გაერთიანებათა აღმოცენება მიმდინარეობდა ცალკეულ გაერთიანებათა შორის და გაერთიანების გარეშე დარჩენილ წარმოებათა გააფთრებული ბრძოლის ვითარებაში. მსხვილი სინდიკატები ბაზრიდან შეუზღუდავად ერეკებოდნენ კონკურენტებს. ამ ბრძოლაში გამარჯვება ყოველთვის ძლიერ გაერთიანებათა მხარეზე იყო, შედარებით სუსტი გაერთიანებანი, ან ცალკეული წარმოებანი, ვერ უძლებდნენ რა საბაზრო კონკურენციას, ნადგურდებოდნენ.

ბრძოლაში აქტიურად მონაწილეობდნენ მთავრობის წრეებიც, რადგან ფინანსური ოლიგარქია მკიდროდ იყო დაკავშირებული სახელმწიფოებრივ აპარატთან და მის საქმიანობას საკუთარი ინტერესების მიხედვით წარმართავდა. ამ დროის რუსეთის მსხვილი სამრეწველო და საბანკო ვეშაპები — ა. ი. პუტროვი, მ. ე. ვერსტრათი ა. ზ. ივანოვი,

¹ Я. И. Лившиц, Монополии в экономике России, Соцэкгиз, 1961, 33. 27.

ნ. ბ. გლაზბერგი, ს. ვ. პენაციო, ა. ი. ვიშნეგრადსკი, გ. ა. ბლოხი, ნ. ი. გუჩკოვი, ა. პ. მეშჩერსკი, ს. ს. ხრულევი და სხვები, რომლებიც მილიარდებს ატრიალებდნენ, ფაქტობრივად განაგებდნენ რუსეთის იმპერიის ბედ-იღბალს, საკუთარი ინტერესების გათვალისწინებით წარმართავდნენ სახალხო მეურნეობის უმნიშვნელოვანესი დარგების განვითარების გზა. აქეზებდნენ საგარეო ექსპანსიას.

იმპერიალიზმის ეპოქაში რუსეთში განსაკუთრებით გაძლიერდა უცხოური კაპიტალის როლი. უცხოური კაპიტალი რუსეთისკენ რეფორმამდელ ხანაშიც ისწრაფვოდა, მაგრამ ეს სწრაფვა განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი გახდა 70—90-იან წლებში, როცა რუსეთის მრეწველობამ მაღალი ტემპებით იწყო აღმავლობა.

რუსეთი იმპერიალიზმის ეპოქაში წარმოადგენდა ერთ-ერთ ყველაზე მიმზიდველ ქვეყანას დასავლეთეუროპელი იმპერიალისტებისთვის, რომლებიც აქ გულუხვად აბანდებდნენ თავიანთ კაპიტალს. საკმარისია აღინიშნოს, რომ საფრანგეთიდან გატანილი კაპიტალის 27,5% მოდიოდა რუსეთზე, 23,4 პროცენტი — ბელგიიდან გატანილი კაპიტალის, ხოლო 15,4% — გერმანიიდან გატანილი კაპიტალისა.

ფრანგული, ბელგიური, ინგლისური, გერმანული და ამერიკული კაპიტალი რუსეთში ღრმად იჭრებოდა მრეწველობის უმნიშვნელოვანეს დარგებში და იკავებდა გაბატონებულ პოზიციებს. ამასთან, აღნიშნული პროცესი ხორციელდებოდა მათ შორის დაუცხრომელი ქიშპისა და კონკურენციის ვითარებაში. 90-იანი წლების სამრეწველო აღმავლობის დროს რუსეთის მრეწველობაში უცხოური კაპიტალის დაბანდება ხდებოდა უმთავრესად აქციონერულ საზოგადოებათა ჩამოყალიბების სახით და უკვე არსებულ რუსულ აქციონერულ დაწესებულებათა რეორგანიზაციის გზით. ამასთან, 90-იანი წლების მეორე ნახევრიდან უცხოურ სამრეწველო კაპიტალთან ერთად მოზღვავდა უცხოური ფინანსური კაპიტალიც, რომელიც უმთავრესად ეტანებოდა მძიმე მრეწველობის ისეთ სასიცოცხლო დარგებს, როგორიც იყო მეტალურგიული, ქვანახშირის, ნავთობის, მადნეულისა და სხვ. 1900—1903 წლების ეკონომიკური კრიზისისა და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის პერიოდში უცხოური კაპიტალის ლტოლვა რუსეთისაკენ ერთგვარად შენელდა, მაგრამ იგი ისევ გაცხოველდა სამრეწველო აღმავლობის პერიოდში იმპერიალისტური ომის წინ.

უცხოური კაპიტალის როლი რუსეთის მრეწველობაში განისაზღვრებოდა არა მარტო მისი მოცულობით, არამედ იმით, რომ მან გაბატონებული, საკომანდო პოზიციები დაიკავა მრეწველობის წამყვან დარგებში. რუსეთის მსხვილ მონოპოლიებს უცხოური ბანკები უწევდნენ კონტროლს. „პროდამეტის“ სათავეში საფრანგეთის (პარიზისა და ლიონის) ბანკები იდგნენ. ფაქტიურად ასევე უცხოელთა ხელში იყო უმ-

ძლავრესი სინდიკატი „პროდუგოლი“. სინდიკატი „ტრუბოპროდაჟა“ სინამდვილეში გერმანელ მექარხნეთა გაერთიანება იყო.

რუსეთის ცარიზში ამასთან ერთად გულუხვად იღებდა საგარეო სესხებს. რუსეთის საგარეო ვალმა 1900 წელს 4 მილიარდ მანეთს მიაღწია. XX საუკუნის დასაწყისისათვის საგარეო ვალის მხოლოდ პროცენტები ყოველწლიურად 100 მილიონ მანეთს აღემატებოდა და ყველაფერი ეს მძიმე ტვირთად აწეა რუსეთის შშრომელ მოსახლეობას.

უცხოური კაპიტალის ზვედრითი წონის გაძლიერების მიუხედავად, იმპერიალიზმის ეპოქის რუსეთის ეკონომიკაში შეიმჩნეოდა ორი ერთმანეთის საწინააღმდეგო ტენდენცია: პირველი ტენდენცია მდგომარეობდა უცხოური კაპიტალისადმი რუსეთის დამოკიდებულების ზრდაში. მართლაც, იმდენად თვალსაჩინო იყო ეს დამოკიდებულება, რომ მრავალი მნიშვნელოვანი საკითხი, რუსეთის მრეწველობის დარგების განვითარებას რომ შეეხებოდა, წყდებოდა არა რუსეთში, არამედ საზღვარგარეთ — პარიზსა და ლონდონში, სადაც იმყოფებოდნენ ამ დარგების დამაფინანსებელი ბანკები, საფინანსო კორპორაციები. რუსეთის ფინანსური ოლიგარქიის მიერ მოფიქრებული მსხვილი საწარმოო წამოწყებანი ხორციელდებოდნენ ფრანგი, ინგლისელი, გერმანელი ფინანსისტების დასტურის შემდეგ. ეს მართლაც ჰქმნიდა რეალურ საშიშროებას რუსეთის ნახევრადკოლონიურ სახელმწიფოდ თანდათანობით გადაქცევისათვის. მაგრამ რუსეთის ეკონომიკაში შეიმჩნეოდა მეორე ტენდენცია: რუსეთი წარმოადგენდა უდიდეს იმპერიალისტურ სახელმწიფოს. ფინანსური მონოპოლისტური კაპიტალიზმის საკუთარი სისტემით, საკუთარი იმპერიალისტური ინტერესებით, შინაგანი, სრულიად თვითმყოფადი განვითარების ვეებერთელა პოტენციური შესაძლებლობებით. უცხოური კაპიტალის დიდი მნიშვნელობის მიუხედავად, რუსეთის შინაგანი დაგროვების როლი თანდათან იზრდებოდა. რუსეთის იმპერიალიზმს გააჩნდა ტენდენცია იმისა, რომ ხელსაყრელ პირობებში მიეღწია დასავლეთის იმპერიალიზმისგან ემანსიპაციისათვის და მეორეხარისხოვანი, ნახევრად დამოკიდებული მტაცებლიდან გადაქცეულიყო პირველხარისხოვან მტაცებლად¹. რუსეთში უცხოური კაპიტალის ბუნებრივი მოკავშირე იყო მისი ჩამორჩენილობა და რუსეთის სახელმწიფოებრივი წყობილება — ცარიზმი. რუსეთი თანდათან გამოდიოდა ამ ჩამორჩენილობიდან და უცხოური კაპიტალის გაბატონებული პოზიციები აღმავლობის წლებში რყევას იწყებდნენ. ამიტომ ცალმხრივი და არამართებულია ჩვენს ეკონომიკურ და ისტორიულ ლიტერატურაში ერთ დროს განმტკიცებული შეხედულება, თითქოს რუსეთი XX საუკუნიდან დიდი ოქტომბრის სოციალისტურ რევოლუ-

¹ Я. И. Лившиц, Монополии в экономике России, Соцэкгиз., 1961, гл. 143—144.

ციამდე უკვე წარმოადგენდა ნახევრადკოლონიურ ქვეყანას, რომლის ბედი დასავლეთში წყდებოდა. რუსეთი იყო არა ნახევრადკოლონიური, არამედ დამოუკიდებელი მსხვილი იმპერიალისტური ქვეყანა, რომელსაც იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა დაჯგუფებაში (ინგლისი, გერმანია, ამერიკის შეერთებული შტატები), ჯერჯერობით, ეკავა მეორეხარისხოვანი პოზიცია (ისევე როგორც საფრანგეთს და იაპონიას). რუსეთის სამრეწველო განვითარება, როგორც მონოპოლისტურამდელ, ისე მონოპოლისტურ პერიოდში, ხორციელდებოდა დაგროვების შინაგანი წყაროების ხარჯზე.

რუსეთის სამრეწველო ცხოვრებაში მიმდინარე ინტენსიური იმპერიალისტური პროცესები გადახლართული იყო სოფლის მეურნეობის ნახევრად ფეოდალურ, უაღრესად ჩამორჩენილ, იმპერიალიზმის ეპოქისათვის შეუსაბამო მდგომარეობასთან. „უაღრესად ჩამორჩენილი მიწათმფლობელობა, უაღრესად ველური სოფელი, უაღრესად მოწინავე სამრეწველო და ფინანსური კაპიტალიზმი“¹ — ასე განსაზღვრავდა ვ. ი. ლენინი მრეწველობისა და სოფლის მეურნეობის მაშინდელ დონეს რუსეთში.

კაპიტალიზმის განვითარება სოფლის მეურნეობაში გაცილებით ნელა და მტკივნეულად მიმდინარეობდა, ვიდრე მრეწველობაში. ამის მთავარი მიზეზი იყო წოდებრივი მიწათმფლობელობა, რომელიც 1861 წლის საგლეხო რეფორმის შემდეგაც ძალაში დარჩა. რუსეთის 30 ათასი მემამულე ისევ ფლობდა 70 მილიონ დესეტინა მიწას, მაშინ როცა 10,5 მილიონი გლეხური კომლი — 75 მილიონ დესეტინას. მსხვილი მემამულური ლატიფუნდიები რუსეთის კერძო მიწათმფლობელობის ძირითად ტიპს წარმოადგენდა და მისი ბატონ-პატრონი იყო თავადაზნაურობა. მსხვილი მიწათმფლობელები იყვნენ აგრეთვე სახელმწიფო ხელისუფლების წარმომადგენლებიც. უმსხვილესი ლატიფუნდიების მფლობელები იყვნენ კერძო პირები, რომელთაც მთავრობაში დიდი გავლენა ჰქონდათ.

გრაფ. ბობრინკის 60 ათასი დესეტინა მამული ჰქონდა, ს. მ. გოლიცინი ფლობდა მილიონ დესეტინას, გრაფი ი. ს. შერემეტევი — 60 ათას დესეტინაზე მეტს. ფეოდალური საკუთრება ვრცელდებოდა არა მარტო მამულზე, არამედ ზოგიერთ ადგილებში მთელ ქალაქზედაც კი. გრაფის ქალს ე. ვ. შუვალოვას ეკუთვნოდა სამაზრო ქალაქი დუბნო პოდოლიის გუბერნიაში, მემამულე ო. ნ. კატარჯის ეკუთვნოდა სამაზრო ქალაქი ბელცი ბესარაბიის გუბერნიაში. კვლავ ძალაში რჩებოდა ძველი ლენური უფლება — მაიორატი, რომლის 4 მილიონი დესეტინა

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 13, გვ. 556.

მსხვილი მაგნატების ხელში იყო თავმოყრილი და მემკვიდრეობით გადადიოდა.

რუსეთის სოფლის მეორე პოლუსზე იდგა უმიწაწყლო, გადატყვებული, მუდამ მშვიერი გლეხური მასა, რომლის ნადელი, მოსახლეობის ზრდის ვითარებაში, თანდათან მცირდებოდა და რომელზედაც ვ. ი. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, შეიძლებოდა მხოლოდ შიმშილით სიკვდილი და არა ნორმალური ცხოვრება. გლეხთა სანადელო მიწების 50 პროცენტამდე საშუალო და შეძლებულ გლეხებზე მოდიოდა. ღარიბი გლეხობის საკომლო ნაკვეთი კი საშუალოდ 3 დესეტინას არ აღემატებოდა. სოფელში, ამასთან, ინტენსიურად მიმდინარეობდა განფენების პროცესი. საშუალო გლეხი ვერ ინარჩუნებდა თავის მდგომარეობას. მისგან, ერთი მხრივ, გამოიყოფოდა შეძლებულ გლეხთა ნაწილი, რომელიც მიწების ახალ რაოდენობას ისაკუთრებდა და აფართოებდა მეურნეობას, მეორე მხრივ, — ღარიბები, რომლებიც თანდათან კარგავდნენ საკუთარ მიწას, საქონელს და საკუთარი მარჯვენის ამარა რჩებოდნენ, საშოვარზე მიეშურებოდნენ ქალაქად. გლეხთა მასების გაატაკების აშკარა მაჩვენებელი იყო სახაზინო გადასახადების ვალის ზრდა გლეხობაში, მიუხედავად იმ მკაცრი ღონისძიებისა, რომელსაც მთავრობა ამოქაჩვისათვის მიმართავდა.

რევოლუციური მოძრაობის ზრდის პირობებში შეშინებული ცარიზმი ახორციელებდა რიგ რეაქციულ ღონისძიებებს, რომლებიც ფაქტიურად ისევ აკანონებდნენ გლეხის გარეეკონომიკურ იძულებას და განამტკიცებდნენ მემამულეთა ძალაუფლებას. ასეთ ღონისძიებათა რიცხვს განეკუთვნებოდა 80—90-იანი წლების კონტრარეფორმები: ისინი, როგორც ცნობილია, კრძალავდნენ გლეხური ოჯახების დანაწევრებას, სოფლის მეურნეობის დაქირავებულ მუშებს მემამულეთა ხელისუფლების ქვეშ აქცევდნენ, გლეხური თვითმმართველობანი დაჰყავდათ არარაობამდე და სხვ. გლეხური მასების პოლიტიკურ დაკაბალუბასთან ერთად, ცარიზმი ყოველმხრივ უწყობდა ხელს მემამულე-აზნაურთა ძველი პრივილეგიების აღდგენა-შენარჩუნებას და ეკონომიკური ბატონობის უზრუნველყოფას.

ამრიგად ცარიზმი, იცავდა რა რუსეთის მემამულე-აზნაურთა ინტერესებს და ხელს უწყობდა რუსეთში მეურნეობის ნახევრად-ფეოდალური, შუასაუკუნეობრივი, ჩამორჩენილი და დრომოკმული ფორმების არსებობას, წინ ეღობებოდა და აფერხებდა კაპიტალიზმის სწრაფ განვითარებას. რუსეთის პოლიტიკური რეჟიმი აღარ შეესაბამებოდა კაპიტალისტური საზოგადოების ეკონომიკურ წყობილებას. ცარიზმი აფერხებდა რუსეთის საწარმოო ძალთა განვითარებას, განაპირობებდა ქვეყნის მეურნეობის დაბალ დონეს და მუდმივ ჩამორჩენილობას სხვა მსხვილ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან შედარებით.

რუსეთის ეკონომიკაში არსებული ეს ძირეული წინააღმდეგობა, ე. ი. წინააღმდეგობა მრეწველობის იმპერიალისტურ ხასიათსა და სოფლის მეურნეობაში მიწათმფლობელობის შესაუქუნეობრივ ფეოდალურ ფორმებს შორის, განაპირობებდა სპეციფიკურ მდგომარეობას რუსეთის ეკონომიკაში, რაც მრავალმილიონიანი მასებისათვის განსაკუთრებით მძიმე და მტანჯველი იყო. „ძირეული წინააღმდეგობა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — რომელიც იწვევს ისეთ საშინელ უბედურებას, რაც დასავლეთ ევროპის გლეხობისათვის უცნობია შუა საუკუნეთა დროიდან, არის წინააღმდეგობა ჩვენს მრეწველობაში უაღრესად განვითარებულ, ჩვენს მიწათმოქმედებაში მნიშვნელოვნად განვითარებულ კაპიტალიზმსა და მიწათმფლობელობას შორის, რომელიც კვლავ შუასაუკუნეობრივი, ბატონყმური რჩება. ამ მდგომარეობიდან გამოვლა არ შეიძლება, თუ ძველი მიწათმფლობელობის მძაფრი დამსხვრევა არ მოხდა“¹. სწორედ ამაშია რუსეთის იმპერიალიზმის თავისებურება, რომელსაც ვ. ი. ლენინი „სამხედრო-ფეოდალურს“ უწოდებდა. მაგრამ შეცდომა იქნებოდა მეფის რუსეთის ეკონომიკური ჩამორჩენილობა აგვერია მონოპოლისტური კაპიტალიზმის განვითარების დონესთან, როგორც ეს ზოგიერთ საბჭოთა ეკონომისტსა და ისტორიკოსს მოსდიოდა. ისინი რუსეთის მონოპოლისტური კაპიტალიზმის თავისებურებად თვლიდნენ „იმპერიალიზმის“ გახლართვას. ბატონყმური გადანაშთების ბაღეში. თუ ამ განსაზღვრას დავუჯერებთ, მაშინ განზე რჩება რუსეთის ეკონომიკისათვის დამახასიათებელი ძირითადი წინააღმდეგობა; გამოდის, რომ, არის სრული შესაბამისობა ბაზისსა და ზედნაშენს შორის და აზრი ეკარგება ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის აუცილებლობას. ვ. ი. ლენინი „სამხედრო-ფეოდალურ იმპერიალიზმს“ უწოდებდა არა მონოპოლისტურ კაპიტალიზმს, არამედ ცარიზმს, და ამით ხაზს უსვამდა მეფის რუსეთის პოლიტიკური ზედნაშენის თავისებურებას. ცარიზმის სამხედრო-ფეოდალური ხასიათი ვლინდებოდა არა მარტო მის აგრესიულობაში, არამედ უკიდურეს რეაქციულობასა და ავანტურიზმში საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში.

* * *

XIX საუკუნის 90-იან წლებში, სამრეწველო აღმავლობის შედეგად, რუსეთის პროლეტარიატმა რიცხობრივ ზრდასთან ერთად, თვისებრივადაც ღრმა ცვლილებები განიცადა. 10 წლის მანძილზე — 1890-დან 1900 წლამდე მთელ ქვეყანაში მუშათა კონტინგენტი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. საფაბრიკო-საქარხნო და სამთამადნო მრეწველობის მუშა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 75.

თა რიცხვმა 2,8 მილიონს მიაღწია. ამასთან, ფაბრიკა-ქარხნებში მუშათა კონტინგენტი გაიზარდა 69%-ით, სამთამადნო მრეწველობაში — 64%-ით.

დამახასიათებელია, რომ მუშათა რაოდენობის ზრდა უმთავრესად მსხვილ მრეწველობაში მიმდინარეობდა. თუ 1890 წელს მძიმე მრეწველობაში დასაქმებული იყო რუსეთის სამრეწველო პროლეტარიატის საერთო რაოდენობის 43%, 1900 წლისათვის ეს შეფარდება 50%-მდე გადიდა.

რუსეთის მუშათა კლასის განვითარების უმნიშვნელოვანეს თავისებურებას ამ პერიოდში შეადგენდა მისი მზარდი კონცენტრაცია მსხვილ და უმსხვილეს ფაბრიკა-ქარხნებში. სამრეწველო მუშათა საერთო კონტინგენტის $\frac{3}{4}$ მსხვილ საწარმოებში იყო თავმოყრილი. 1890 წლისათვის სამთამადნო მუშათა 84,5% მუშაობდა ისეთ საწარმოებში, სადაც მუშათა რაოდენობა 100-ზე მეტს შეადგენდა, სამთამადნო მუშათა ნახევარზე მეტი ისეთ საწარმოებში იყო თავმოყრილი, სადაც ერთდროულად 1000-ზე მეტი კაცი იყო დასაქმებული. მუშათა კონცენტრაციის პროცესი სწრაფად მიმდინარეობდა მრეწველობის სხვა დარგებშიც, განსაკუთრებით იმ საწარმოო ერთეულებში, რომლებიც საფაბრიკო ინსპექციას ექვემდებარებოდნენ; 1901 წლისათვის მუშათა საერთო რაოდენობის 75,6% მუშაობდა მსხვილ საწარმოებში, მუშათა ერთი მესამედი უმსხვილეს საწარმოებში მუშაობდა, სადაც 1000-ზე მეტი კაცი იყო თავმოყრილი. მუშათა კონცენტრაცია ასევე ინტენსიურად მიმდინარეობდა 1900—1903 წ. კრიზისის პერიოდში. მსხვილ და უმსხვილეს საწარმოო ერთეულებში პროლეტარიატის კონცენტრაციის ეს მაღალი დონე თავისთავად წარმოადგენდა ხელშემწყობ პირობას მისი მაღალი ორგანიზებულობისა და კლასობრივი შეგნების ამაღლებისათვის. რუსეთის კონცენტრირებული პროლეტარიატი, რომელიც არაადამიანური ექსპლუატაციის ობიექტს წარმოადგენდა, უფრო ადვილად ერკვეოდა თავის კლასობრივ ინტერესებში და რევოლუციური პარტიის ზემოქმედების ვითარებაში ქმნიდა მრისხანე ძალას არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ საბრძოლველად.

პროფესიულად მუშათა კლასი ძირითადად განლაგებული იყო შემდეგნაირად: მოსკოვში სჭარბობდნენ ფეიქრები, პეტერბურგში — მე-ლითონეები. სამთამადნო მრეწველობის მუშათა კონტინგენტი უმთავრესად რუსეთის სამხრეთში, ურალსა და პოლონეთში იყო თავმოყრილი, მენავთობეები — ბაქოში.

მუშათა შემადგენლობაში თანდათანობით იზრდებოდა ქალებისა და ბავშვების რიცხვი, განსაკუთრებით ეკონომიკური კრიზისის პერიოდში. მაგალითად, 1903 წელს საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობაში ქალთა შემადგენლობამ 27 პროცენტს მიაღწია. ყველაზე მეტად (დაახლოებით

40 პროცენტამდე) ქალები დასაქმებული იყვნენ საფეიქრო მრეწველობაში. მოზარდთა და მცირეწლოვანთა რაოდენობა საფაბრიკო-საქარხნო მრეწველობაში 1903 წლისათვის 11 პროცენტს აღემატებოდა.

რუსეთის მუშათა კლასის მდგომარეობა ყოველთვის მძიმე და აუტანელი იყო. ევროპის მსხვილ კაპიტალისტურ სახელმწიფოებთან შედარებით რუსეთში ყველაზე დაბალი იყო ხელფასი, ხოლო სამუშაო დღე — ყველაზე ხანგრძლივი. საწარმოთა მეპატრონენი თვითნებურად არღვევდნენ საფაბრიკო-საქარხნო კანონმდებლობას. ყველაზე აუტანელი ექსპლუატაცია მაინც წვრილ საწარმოთა მუშებს ატყდებოდათ თავს; აქ სამუშაო დროის არავითარი ნორმა არ არსებობდა, მუშებს კი მათხოვრულ გასამრჩელოს აძლევდნენ. მუშებისთვის საერთოდ არ არსებობდა ფასიანი შვებულება, არ იყო სახელმწიფო დაზღვევა. უმუშევრობის შემთხვევაში მუშას არავინ უწევდა მატერიალურ დახმარებას. წარმოებაში მუშათა უშიშროებისათვის არავინ ზრუნავდა, არ არსებობდა საექიმო მომსახურება. ამასთან, ქალაქიდან მოშორებულ საწარმოებში გახსნილი სავაჭროები უმოწყალოდ ყვლეფდნენ მუშებს. მეწარმეებს დამატებით შემოსავლის წყაროდ ჰქონდათ გადაქცეული ფიქრული საერთო საცხოვრებელიც კი.

ხელფასი განსაკუთრებით დაბალი იყო საფეიქრო საწარმოებში.

ძველი ბოლშევიკი თ. ნ. სამოილოვი თავის წიგნში „წარსულის კვალდაკვალ“ აღნიშნავს, რომ 1901 წელს შემოსავალი მისი ოჯახისა, რომელიც ივანოვო-ვოზნესენსკის საქსოვ ფაბრიკაში მუშაობდა, საშუალოდ 12-სათიანი სამუშაო დღის პირობებში თვეში 32—33 მანეთს არ აღემატებოდა. მამა საშუალოდ 16 მანეთს იღებდა, დედა — 10 მანეთს, შვილი (მოგონების ავტორი) — 6 მან. და 50 კაპიკს. შემოსავლის ერთი მეოთხედი მათი უვარგისი ბინის ქირის გასტუმრებაზე იხარჯებოდა. ოჯახის წევრები შიმშილობდნენ.

მუშების ექსპლუატაციის ერთ-ერთ, ვერაგულ ფორმას წარმოადგენდა ჯარიმები და სხვადასხვა სახის დაქვითვები, რაც ზოგჯერ მუშათა ხელფასის 40%-მდეც კი აღიოდა. ეკონომიკური კრიზისის წლებში მუშათა მდგომარეობა გაუარესდა, აუტანელი გახდა. მრეწველებმა უფრო მეტი გააფთრებით მიიტანეს იერიში მუშათა მატერიალურ-საყოფაცხოვრებო პირობებზე, რაც იმაში გამოიხატა, რომ შეამცირეს ხელფასი, კიდევ უფრო გაზარდეს სამუშაო დროის ხანგრძლივობა; ამასთან, კრიზისის წლებში ათეულ ათასობით მუშა, რიგ საწარმოთა დახურვის გამო, ქუჩაში გამოყრილ და ულუკმაპუროდ დარჩა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა სამთამადნო მრეწველობაში. რკინის მადნის მომპოვებელ მუშათა ნახევარზე მეტი — 30,6 ათასი მუშა დაითხოვეს. მეტალურგიული ქარხნების მუშათა კონტინგენტი 59 ათასით, ანუ მუშათა $\frac{1}{6}$ -ით შეამცირეს. მარგანეცის მრეწვე-

ლობაში დაითხოვეს 3 ათასი მუშა. უმუშევართა ეს ვეებერთელა სარეზერვო არმია მწარმოებლებს საშუალებას აძლევდა შეემცირებინათ ხელფასი, წარმოება ძირითადად ბავშვთა და ქალთა იაფფასიან შრომაზე გადაეყვანათ.

90-იან წლებსა და XX საუკუნის პირველ ათ წელიწადს მკვეთრად გაუარესდა აგრეთვე გლეხობის ისედაც მძიმე მდგომარეობა. მიწები, როგორც აღენიშნეთ, ისევ აზნაურობის ხელში დარჩა. რეფორმის შემდეგ სოფლად გაჩნდნენ სოფლის პარაზიტი მკამელები — კულაკები. მცირემიწიანი და უმიწაწყო გლეხობა იჯარას მიმართავდა და მძიმე პირობებში ამუშავებდა მემამულის მიწას. საგლეხო რეფორმის წლებთან შედარებით საიჯარო ფასები 900-იანი წლებისათვის $7\frac{1}{2}$ -ჯერ გაიზარდა. გლეხობას საიჯარო ქირის განუწყვეტელი ზრდის ვითარებაში რჩებოდა მცირე თანხა, რომლითაც სახელმწიფო გადასახადების დაფარვასაც ვერ ახერხებდა. ხშირად მოსავალი საიჯარო ქირის გადახდასაც ვერ აუდიოდა და გლეხი წლობით დავალიანებული რჩებოდა.

თუ 1870 წელს სოფლის მოსახლეობის ყოველ ას სულზე 20 მუშა ცხენი მოდიოდა, 1900 წელს — 14-მდე შემცირდა. გლეხთა მზარდ გაღატაკებას მოწმობდა ისიც, რომ ყოველწლიურად იზრდებოდა სახაზინო გადასახადების ვალი, რამაც 1896—1900 წლებში 119 პროცენტს მიაღწია.

უმიწაწყოლად დარჩენილი გლეხობა ბატრაკის მდგომარეობაში გადადიოდა და დღიური სამუშაოებით ირჩენდა თავს. მაგრამ ეს სამუშაოები, მიუხედავად ტექნიკის დაბალი დონისა, მაინც არ იყო საკმარისი. გლეხობის დიდი ნაწილი აწყდებოდა ქალაქს და კიდევ უფრო ზრდიდა უმუშევართა არმიას.

90-იანი წლების მეორე ნახევარში გლეხთა მდგომარეობა მეტისმეტად დაამძიმა ზედიზედ მოუსავლიანმა და მცირემოსავლიანმა წლებმა. 1897—1901 წლებში რუსეთის მთელ რიგ გუბერნიებში მოსახლეობა შიმშილობდა მოუსავლიანობის გამო.

ცარიზმი დამშეულ გლეხობას არავითარ დახმარებას არ უწევდა. პირიქით, ყოველმხრივ ზღუდავდა საზოგადოებრივი ორგანიზაციების თაოსნობას დამშეულთა დახმარების მიზნით. მაგალითად, როცა 90-იან წლებში შიმშილით გაძვალტყავებულ გლეხთა დასახმარებლად, ა. პ. ჩეხოვისა და ლ. ნ. ტოლსტოის თაოსნობით, დაიწყო შემოწირულებათა შეგროვება, მთავრობამ იგი აკრძალა, როგორც ხელისუფლების საწინააღმდეგო ღონისძიება. მოუსავლიანობამ გაზარდა სამუშაოს საძიებლად გლეხთა მასების ლტოლვა ქალაქისაკენ, რამაც კაპიტალისტებს საშუალება მისცა განეხორციელებინათ მუშათა ხელფასის შემცირება მშრომელი მასების მდგომარეობა გაცილებით უარყავა მუშათა პირა, ნაციონალურ რაიონებში. სადაც სოციალურ ჩაგვრას ზედ ერ-

თვოდა უხეში ეროვნული ჩაგვრა და უუფლებობა. ცარიზმი მისთვის ჩვეული მეთოდებით ახორციელებდა განაპირა მხარეების რუსიფიკაციის პოლიტიკას. სრულებითაც არ უწყევდა რა ანგარიშს მასების სასიცოცხლო ინტერესებს, იგი ნაციონალური რაიონების ეკონომიკურ ათვისებას მეტროპოლიის ბურჟუაზიის ინტერესებიდან გამომდინარე წარმართავდა; ამასთან, აქებებდა რა მრეწველ-კაპიტალისტთა და მემამულე-აზნაურთა თვითნებობას, ხალხის აღშფოთების ყოველგვარ გამოვლინებას უსასტიკესად უსწორდებოდა.

* *

რუსეთის ეკონომიკისა და მშრომელი მასების მატერიალურ-საყოფაცხოვრებო მდგომარეობის ეს მოკლე მიმოხილვაც საშუალებას გვაძლევს გამოვიტანოთ შემდეგი დასკვნები:

XX საუკუნის დასაწყისისათვის რუსეთის კაპიტალისტური ურთიერთობა შესული იყო თავის ლბობად სტადიაში და იმპერიალიზმის ყველა ნიშანი მეტ-ნაკლებად ჩანდა მის სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ განვითარებაში. რუსეთში არა თუ მოქმედებდნენ კაპიტალიზმის ლბობისა და რღვევის გარდუვალი კანონები, არამედ სწორედ აქ ინასკვებოდა კვანძი იმპერიალიზმის ყველა ძირითადი წინააღმდეგობისა. ფეოდალური ურთიერთობის მძლავრი ნაშთები ეკონომიკისა და სახელმწიფოებრივ წყობილებაში, საწარმოო ძალთა განვითარების ხელოვნური შეფერხება მონოპოლიების მიერ, ქვეყნის ტექნიკურ-ეკონომიკური ჩამორჩენილობა რუსეთში კიდევ უფრო ამწვავებდნენ იმ გადაუჭრელ წინააღმდეგობას, რომელიც ძველ, დრომოქმულ, დახვსებულ საწარმოო ურთიერთობათა და მზარდ საწარმოო ძალთა შორის არსებობდა. მონოპოლიური ჩაგვრა რუსეთში განსაკუთრებით აუტანელი ხასიათისა ხდებოდა, რადგან ექსპლუატაციის ძველ, კაპიტალიზმამდელ ფორმებს იგი აძლიერებდა მშრომელი მასების ძარცვის ახალი, უფრო შენიღბული, მაგრამ ამასთან, მწვავე და სულისშემზუთველი ფორმებითა და მეთოდებით.

ქვეყნის შიგნით გადაუჭრელ ეკონომიკურ წინააღმდეგობათა მიუხედავად, რუსეთი მაინც რჩებოდა ერთ-ერთ უმსხვილეს სრულიად დამოუკიდებელ. ამასთან, ავრესიულ-იმპერიალისტურ სახელმწიფოდ, რომელსაც ეკავა რა მტკიცე ადგილი საერთაშორისო იმპერიალისტურ სისტემაში, გააჩნდა საკუთარი მტაცებლური, დამპყრობლური გეგმები და ექიშებოდა სხვა მსხვილ სახელმწიფოებს მსოფლიოს ძარცვისა და მისი ხელახალი გადანაწილების საქმეში. ცარიზმი წარმოადგენდა არა მარტო მემამულე-აზნაურ მიწათმფლობელთა და იმპერიალისტ მონოპოლისტთა დამცველსა და მსახურს, არამედ მსოფლიოს უდიდეს იმპე-

რიალისტურ სახელმწიფოთა პარტნიორს პროლეტარული რევოლუციების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

მიწათმფლობელობის ძველი, დრომოკმული ფეოდალური ფორმებისა და განვითარებადი კაპიტალისტური ურთიერთობის ერთმანეთში გადახლართვა მძიმე დაღს ასვამდა რუსეთის მთელ საზოგადოებრივ წყობილებას. „ისინი წარმოშობდნენ პროლეტარიატის კაპიტალისტური ექსპლუატაციის უაღრესად სასტიკ და არაადამიანურ ფორმებს, მუდმივ გაჭირვებას, გაჩანაგებასა და სიღატაკეს განუშლადებდნენ გლეხობას, რომელიც ჩვენი ქვეყნის მოსახლეობის უმრავლესობას შეადგენდა. მემამულეთა და კაპიტალისტთა მიერ ჩაგვრას აორკეცებდა მეფის თვითმპყრობელობის თვითნებობა, რომელიც თრგუნავდა ყოველივე ცოცხალსა და პროგრესულს“¹. პოლიტიკურ დესპოტიზმთან მემამულური, კაპიტალისტური, ეროვნული ჩაგვრის შეერთება, აუტანელს ხდიდა რა მასების მდგომარეობას, ამწვავებდა სოციალურ წინააღმდეგობებს, გარდუვალს ხდიდა ანტაგონისტური, ექსპლუატირებული და ექსპლუატატორული კლასების სამკედრო-სასიცოცხლო შეჯახებას. მემამულური მიწათმფლობელობის სრული მოსპობის, ძირმომპალი კაპიტალისტური ურთიერთობის დამსხვრევის, ყოველფე რეაქციულისა და დრომოკმულის თავგამოდებული დამცველის — ცარიზმის ლიკვიდაციის გარეშე შეუძლებელი იყო, ქვეყნის შემდგომი პროგრესი. რუსეთის ხალხთა საარსებო ინტერესები გარდუვალად აყენებდნენ ამ ძირმომპალი და გახრწნილი სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური რეჟიმის ლიკვიდაციის აუცილებლობას, რადგან უამისოდ რუსეთის იმპერიის მილიონიან მასებს მოელოდათ არა მარტო სოციალური გაჩანაგება, არამედ ეროვნული დამონებაც, რასაც მას დასავლეთის იმპერიალიზმი უშლადებდა. უკიდურესობამდე გამწვავებულ სოციალურ-ეკონომიკურ და პოლიტიკურ წინააღმდეგობათა შერბილება შეუძლებელი იყო ცარიზმის ან იმპერიალიზმის შეკეთებით, ზევიდან განხორციელებულა რეფორმებით. ისტორია გარდუვალად აყენებდა დღის წესრიგში რუსეთის მთელი სახელმწიფოებრივი შენობის დამსხვრევისა და ახალი სოციალისტური სახელმწიფოს აშენების ამოცანას, რადგან მისი დამპალი საძირკველი ვეღარ უძლებდა ფასადის ვერავითარ შეკეთება-შელამაზების, ისეთი ხასიათის შეკეთებასაც კი, როგორიც, მაგალითად, XIX საუკ. 60-იან წლებში განხორციელდა. ცარიზმი ახლა მზად იყო დათმობებით შეენარჩუნებინა მთავარი — თავისი არსებობა, მაგრამ მისი ყველა ღონისძიება ამ მიმართულებით კრახით მთავრდებოდა:

„მთავრობისათვის ყველაზე სახიფათო მომენტი რევოლუციურ ეპოქაში არის დათმობების დაწყება, მერყეობის დაწყება. რუსეთის უკა-

¹ რუსეთის პირველი რევოლუციის ორმოცდაათი წელი (თეზისები). თბ. 1955

ნასკნელი წლების პოლიტიკურმა ცხოვრებამ ბრწყინვალედ დაადასტურა ეს. მთავრობამ მეჩურობა გამოიჩინა მუშათა მოძრაობის საკითხში, როდესაც გზა მისცა ზუბატოვობას, — და ამით თავი შეიკცხვინა, რითაც საუცხოო სამსახური გაუწია რევოლუციურ აგიტაციას. მთავრობას სურდა დათმობაზე წასულიყო სტუდენტთა საკითხში, — და თავი შეიკცხვინა, ამით გოლიათური ნაბიჯებით წინ წასწია სტუდენტობის გარევოლუციურება. მთავრობა ახლა იმეორებს იმავე ფანდს ფართო მასშტაბით შინაური პოლიტიკის ყველა საკითხის მიმართ, — და იგი აუცილებლად თავს შეიკცხვენს, აუცილებლად გააადვილებს, გააძლიერებს და განავითარებს რევოლუციურ შეტევას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ¹.

რუსეთში სავსებით მომწიფებულნი იყვნენ იმპერიალისტური და თვითმპყრობელური რეჟიმის დამხობისათვის საჭირო ძალები.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს რუსეთის მრავალმილიონიანი პროლეტარიატი, რომელიც XIX საუკ. 80—90-იან წლებში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა, როგორც მძლავრი პოლიტიკური ძალა და რომელმაც ამ დროისათვის უკვე შეიძინა რევოლუციური ბრძოლის საკმაო გამოცდილება.

ინტენსიური კონცენტრაციის ვითარებაში სწრაფად მაღლდებოდა პროლეტარიატის შეგნებულობა და ორგანიზებულობა, იქედნებოდა მისი მაღალი რევოლუციური თვისებები. პროლეტარიატი, როგორც თანამედროვე საზოგადოების ყველაზე რევოლუციური კლასი, სასიცოცხლოდ იყო დაინტერესებული არსებული რეჟიმის დამხობით და რევოლუციის გამარჯვებით, რადგან მხოლოდ ამ გზით შეეძლო მას დემოკრატიული რესპუბლიკის მოპოვება, მშრომელი მასების ხელმძღვანელობისათვის გამოცდილების შეძენა.

რუსეთის პროლეტარიატი XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე უკვე იდგა იმპერიალისტური რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლის ავანგარდში მსოფლიო მასშტაბით. 90-იანი წლების მეორე ნახევრის პოლიტიკური გაფიცვები, 1900—1902 წლების პოლიტიკური დემონსტრაციები უკვე წარმოადგენდნენ იმ დიდი რევოლუციური ქარიშხლის მათწივებელს, რომელსაც შესწევდა ძალა და უნარი არსებული რეჟიმის დასამხობად. სწორედ ამ დროს რუსეთის პროლეტარიატს მხარში ამოუდგა განაპირა ნაციონალური მხარეების მუშათა კლასიც, რომელმაც თავისი სოციალური და ეროვნული განთავისუფლების ერთადერთი წამყვანი, ხელმძღვანელი ძალა რუსეთის მუშათა კლასში ჰპოვა.

რუსეთის სამრეწველო პროლეტარიატს ამ ბრძოლაში გააჩნდა უძლიერესი დასაყრდენი ქალაქისა და სოფლის პროლეტარული და ნახევრადპროლეტარული მოსახლეობის სახით, რომელთა რაოდენობა

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 6, გვ. 430—431.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის, ვ. ი. ლენინის გამოთვლით, 63,7 მილიონს შეადგენდა. რუსეთის გლეხობისათვის აღარ არსებობდა ფეოდალური ჩაგვრისაგან განთავისუფლების სხვა გზა, გარდა რევოლუციისა. აგრარულ-გლეხური საკითხი რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ცენტრში იდგა. გლეხობის ძირითადი ინტერესები, რაც მემამულური მიწათმფლობელობის მოსპობასა და დემოკრატიული თავისუფლების მოპოვებაში მდგომარეობდა, მას ხდიდნენ პროლეტარიატის საიმედო მოკავშირედ.

ეს ხელმძღვანელი როლი იმპერიალისტური ეპოქის პირველ რევოლუციაში რუსეთის მუშათა კლასს ამავე დროს საერთაშორისო სოციალისტური მოძრაობის ავანგარდად ხდიდა. 1894 წელს, თავის გენიალურ ნაშრომში „რანი არიან ხალხის მეგობრები“... ვ. ი. ლენინი, ანგარიშს უსწორებდა რა ნაროდნიკების ყალბ თეორიას, წინასწარმეტყველურად წერდა: „სოციალ-დემოკრატებიც მუშათა კლასისაკენ მიმართავენ მთელ თავიანთ ყურადღებასა და მთელ თავიანთ მოღვაწეობას. როდესაც ამ კლასის მოწინავე წარმომადგენლები შეითვისებენ მეცნიერული სოციალიზმის იდეებს, რუსი მუშის ისტორიული როლის იდეას, როდესაც ეს იდეები ფართოდ გავრცელდება და მუშებს შორის შეიქმნებიან მტკიცე ორგანიზაციები, რომლებიც მუშების ღღევანდელ დაქსაქსულ ეკონომიკურ ოპს გარდაქმნიან შეგნებულ კლასობრივ ბრძოლად, — მაშინ რუსი მუშა აღსდგება და სათავეში ჩაუდგება ყველა დემოკრატიულ ელემენტს, დაამზობს აბსოლუტიზმს და წაიყვანს რუსეთის პროლეტარიატს (ყველა ქვეყნის პროლეტარიატთან ერთად) აშკარა პოლიტიკური ბრძოლის პირდაპირი გზით ძლევამოსილი კომუნიისტური რევოლუციისაკენ“¹.

საერთო რუსულ და საერთაშორისო რევოლუციურ მოძრაობაში ავანგარდული როლის შესრულება, როგორც ეს ვ. ი. ლენინის სიტყვებიდან ჩანს, რუსეთის პროლეტარიატს შეეძლო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ იგი შეითვისებდა მეცნიერული სოციალიზმის იდეებს და შექმნიდა თავის მებრძოლ პროლეტარულ მარქსისტულ პარტიას. რადგან ამ დროის დასავლეთ ევროპის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიებზე დაყრდნობა, რომლებიც ოპორტუნიზმის ჭაობში იყვნენ ჩაფლული, გადააქცევდა პროლეტარიატს ბურჟუაზიის მაჩანჩალად და ჩაჰლავდა მის მებრძოლ სულისკვეთებას. საჭირო იყო ახალი ტიპის პარტია, ყველაზე უფრო რევოლუციური თეორიით შეიარაღებულ პარტია, რომელსაც უნარი ექნებოდა ჩამდგარიყო ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ ხალხთა მასების იერიშის სათავეში და მიეყვანა იგი სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებით დაგვირგვინებამდე.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 1, გვ. 355—356.

რუსეთის დემოკრატიულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უდიდესმა გამოცდილებამ სავსებით მოამზადა და მოამწიფა ასეთი პარტიის შექმნა სწორედ რუსეთში. რუსეთის განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ, რადიშჩევით დაწყებული, განვლო უდიდესი ძიების გზა და შეიტვისა საერთაშორისო მუშათა კლასის მოწინავე საბრძოლო ტრადიციები. საჭირო იყო ადამიანი, რომელიც ყველა ამ გამოცდილებას განზოგადებდა იმპერიალიზმისა და პროლეტარული რევოლუციის ეპოქის მოთხოვნათა მიხედვით. ეს შეძლო ვლადიმერ ილიას ძე ლენინმა.

ვ. ი. ლენინმა ქვეყნის შიგნით და საერთაშორისო მუშათა მოძრაობაში ოპორტუნიზმის წინააღმდეგ დაუტყბრომელი ბრძოლის ვითარებაში მარქსიზმის გრანტიოვან საძირკვლებზე რუსეთში XX საუკუნის დასაწყისში შექმნა ახალი ტიპის პარტია, კომუნისტური პარტია, რომელსაც იმთავითვე აღმოაჩნდა უნარი ეხელმძღვანელა პროლეტარიატისათვის და წაეყვანა იგი ბრძოლისა და გამარჯვების გზით; ხელმძღვანელობა გაეწია მისთვის ჯერ ცარიზმის დამხობის, ხოლო შემდეგ სოციალისტური რევოლუციის გამარჯვებისათვის ბრძოლაში.

ამრიგად XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ იერიშისათვის რუსეთს ჰყავდა არა მარტო აქტიური, უკვე ბარიკადებზე მებრძოლი პროლეტარიატი, თავისი საიმედო მოკავშირით — მრავალმილიონიანი გლეხობით, რომელსაც გაჩაღებული ჰქონდა აგრარული რევოლუციის ხანძარი, არამედ გააჩნდა მთელი ამ მოძრაობის საიმედო შტაბიც — ახალი ტიპის პარტია; ჰყავდა ისეთი დიდი რევოლუციონერი და მარქსიზმის თეორეტიკოსი, როგორიც იყო ლენინი. პარტიას და ლენინს შეეძლო რევოლუციური ხანძარი სწორი გზით წაეყვანათ. ერთად აღებული ყველა ეს კომპონენტი შემაპირობებელი იყო მსოფლიო რევოლუციური ცენტრის რუსეთში გადმონაცვლებისათვის. რუსეთის მუშათა კლასს XX საუკუნეში დაეკისრა ექსპლუატატორული რეჟიმის საბოლოო ლიკვიდაციისა და კომუნისტური საზოგადოების აშენების გზისმკვლევის საკაცობრიო მისია.

თავი მეორე

ცარიზმის საშინაო პოლიტიკა XIX საუკუნის მიწურულში

1894 წელს ალექსანდრე III გარდაიცვალა და საიმპერატორო ტახტზე ავიდა მისი შვილი ნიკოლოზ II.

რუსეთის ეს უკანასკნელი თვითმპყრობელი ტაბობრივი განსახიერება იყო იმ გონებაშეზღუდულობისა, რეაქციული უხეშობისა და

ზნეობრივი დეგრადაციისა, რითაც ხასიათდებოდა საერთოდ ცარიზმის მმართველი ზედაფენა.

ნიკოლოზის მამა ალექსანდრე III ყურადღებას არ აქცევდა მემკვიდრის მომზადებას ქვეყნის მმართველობისათვის. ნიკოლოზს ჰირივით სძულდა ყოველგვარი მეცნიერება და მისი ათვისებისათვის თავს სრულებითაც არ იწუხებდა. 1890 წ. აპრილში, როცა ნიკოლოზის მასწავლებელმა პობედონოსცევმა დაასრულა ლექციების კურსის წაკითხვა, მემკვიდრე საზეიმო ტრინით წერდა დღიურში: „ამიერიდან საბოლოოდ და სამუდამოდ შევწყვიტე სწავლა“. ნიკოლოზი უმეტესად სამხედრო საქმით იყო გატაცებული, განსაკუთრებით უყვარდა ცხენოსნობა. მისი გონებრივი პორიზონტი არ გასცილებია ასეულის მეთაურის ღონეს, თუმცა პოლკოვნიკის ხარისხით ავიდა საიმპერატორო ტახტზე და მეფობის უკანასკნელ დღემდე პოლკოვნიკადვე დარჩა, რადგან, მისი აზრით, რუსეთში აღარავინ იყო მასზე მაღალი ხელისუფალი, სამხედრო ხარისხი რომ აღემალეებინა მისთვის.

მამის სიცოცხლეში ნიკოლოზმა მამისავე დავალებით მოაწყო მოგზაურობა მსოფლიოში. ეს მოგზაურობა აღსავსეა ანეგდოტური შემთხვევებით. ნიკოლოზი სრულიადაც არ იჩენდა განსაკუთრებულ ინტერესს უცხო სახელმწიფოთა გასაცნობად. თანამგზავრებთან ალვირახსნილი ღრეობა მისი საუკეთესო გასართობი იყო. ერთ-ერთი ასეთი ღრეობის დროს მძიმედ დაზავდა ნიკოლოზის ძმა, ფიზიკურად სუსტი გიორგი ალექსანდრეს ძე; იგი დაუყოვნებლივ აბასთუმანში გაგზავნეს სამკურნალოდ, მაგრამ მალე გარდაიცვალა. იაპონიაში ყოფნისას ნიკოლოზმა თავისი უტაქტო მოქმედებისათვის საკადრისი საზღაურიც მიიღო. ტაძარში იგი უხეშად მოიქცა და იქაურმა კულტის მსახურმა თავში ხანჭალი დაარტყა. ჰრილობა არ აღმოჩნდა სასიკვდილო, თუმცა თანამედროვენი არც თუ უსაფუძვლოდ მიუთითებდნენ, რომ იგი ნიკოლოზის გონებრივი სიჩლუნგის ერთ-ერთი მიზეზი გახდაო.

ნიკოლოზის ტახტზე ასვლის პერიოდში საიმპერატორო სასახლე საცევ იყო უსაქმური, ჰორიკანა, გაქნილი, ინტრიგებში დახელოვნებული და ზნეობრივად დაცემული დიდკაცობით. საქმარისია ჩამოვთვალათ მისი უახლოესი ნათესავეები: ბიძებიდან — ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე, მოქეიფე და მოჩხუბარი, აუტანელი საზოგადოებისათვის თავისი ავეიობით, ფულის უთაგბოლო მფლანგველი, რომელმაც მამის მკვლელობის ადგილზე ტაძრის ასაგებად შემოწირული სამი მილიონი მოიპარა და გაფლანგა კიდევ; სერგი ალექსანდრეს ძე, მოსკოვის გენერალ-გუბერნატორი, ასევე უზნეო და ბოროტი კაცი, რომელიც სახელმწიფო ხარჯზე უხვად აჯილდოებდა თავის სამხედრო და სამოქალაქო თაყვანისმცემლებს; ალექსი ალექსანდრეს ძე, იგი წლების განმავლობაში მართავდა საზღვაო უწყებას და ფლოტს, იყო ლოთი და ზარ-

მაცი. საზღვაო უწყებისათვის განკუთვნილ თანხებს ფლანგავდა საზღვარგარეთის კურორტებსა და კაზინოებში; პავლე ალექსანდრეს ძე დაინტერესებული იყო მხოლოდ საკუთარი თავის პატივისცემით. რაც შეეხება ნიკოლოზის უახლოეს წრეს, იგი არ შეუქმნია იმპერატორს, რადგან სახელმწიფოს ბედისადმი უდიდესი გულგრილობის გამო საჭიროდაც არ თვლიდა რაიმეს შექმნას. ეს ადამიანები, გამდიდრების მანიით შეპყრობილნი, მოვიდნენ თავისთავად რუსეთის სამართავად. მათგან ზოგს თავისი მაღალი ხელისუფლებრივი მდგომარეობა ჯერ კიდევ ალექსანდრე III დროს პქონდა მოპოვებული, ზოგიც თანამდებობაზე მიძვრებოდა არა პირადი ნიჭისა და უნარის მიხედვით, არამედ ნაცნობობით, განსაკუთრებით ახალი იმპერატორის ახალგაზრდობის მეგობართა წრიდან¹.

უმალეს ხელისუფალთა შორის კვლავ უდიდესი გავლენით სარგებლობდა კ. პ. პობედონოსცევი—იმპერატორისა და მისი მამის აღმზრდელი. რეაქციისა და ბნელეთის ეს მოციქული ნიკოლოზს, ისევე როგორც თავის დროზე მის უნებისყოფო მამას, ჩასჩურჩულებდა რუს ხალხზე შურისძიების ახალ-ახალ აზრებს, მტრულად იყო განმსჭვალული დემოკრატიზმისა და პროგრესისადმი და რუსეთის სახელმწიფოებრივი ძლიერების საფუძველს თვითმპყრობელობისა და მემამულური მიწათმფლობელობის ურყევობაში ხედავდა.

ნიკოლოზის მინისტრებიდან ყველაზე მსხვილი და გავლენიანი პოლიტიკური ფიგურა იყო გრაფი ს. ი. ვიტე. „ყველაზე ჰევიანი და ყველაზე უსირცხვილო მინისტრთა შორის“ — ასეთი შეფასება მისცა ვიტეს ლენინურმა „ისკრამ“. ვიტეს კარიერა დაიწყო ალექსანდრე III-ის მეფობაში. ამ მსხვილმა ბურჟუაზიულმა საქმოსანმა, რომელსაც ფხიზელი პოლიტიკური ალღო და მოხერხებაც პქონდა, გზა გაიკაფა ჯერ რკინიგზის უწყებაში, შემდეგ ფინანსთა სამინისტროში. მალე ფინანსთა მინისტრი გახდა, შემდეგ კი მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე. პოლიტიკური მრწამსით პირწავარდნილი მონარქისტი ვიტე ყველა ლონისძიებას მიმართავდა ცარიზმის შერყეული საფუძვლების განმტკიცებისათვის, მაგრამ, ამასთან, უკეთ იცნობდა რა ეპოქის სულისკვეთებას მის თანამედროვეებთან შედარებით, ბურჟუაზიული ლიბერალიზმისაკენ იხრებოდა და საჭიროდ მიაჩნდა ცარიზმის მიხრწნილი აპარატისათვის სასიცოცხლო სული ბურჟუაზიული პარლამენტარიზმით შთაებერა.

ნიკოლოზის მთავრობის გავლენიან მოხელეთაგან მნიშვნელოვანი ფიგურა იყო აგრეთვე ვ. კ. პლევე. როდესაც ტახტზე ახლად ასულმა ნიკოლოზმა პობედონოსცევის სთხოვა ერჩია, ვინ დაენიშნა შინაგან

¹ Николай II. Материалы для характеристики личности и царствования, Изд. журнала «Голоса минувшего», М., 1917, гл. 7.

საქმეთა მინისტრად — პლევე თუ სიპიაგინი, თვითმპყრობელობის იდეოლოგმა ასეთი პასუხი გასცა: „პირველი მათგანი არამზადაა, მეორე — სულელი“. პლევე ერთ დროს ობერ-პოლიცემისტერი იყო, შემდეგ შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა. გაქნილი კარიერისტი, ლორის მელიქოვის დროს ლიბერალობდა, ტოლსტოის დროს კი პირწავარდნილი რეაქციონერი იყო. პლევესადმი საყოველთაო ზიზღით იყვნენ განმსჭვალული თვით მისი უახლოესი თანამშრომლებიც კი. პლევეს სახელთან დაკავშირებულია პოლიციური ძიებნისა და ზედამხედველობის მთელი სისტემა, რომელიც ძალაში დარჩა თვითმპყრობელობის უკანასკნელ დღემდე და გაუღენთილი იყო რუსი ხალხისადმი ზიზღისა და შურისგების სულისკვეთებით.

ნიკოლოზთან დაახლოებული პიროვნება და ცარიზმის მსხვილი მოხელე იყო ტრეპოვი, რომელსაც ჯერ შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგის პოსტი ეჭირა, ხოლო 1905 წლიდან პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორი იყო, შემდეგ კი სასახლის კომენდანტი გახდა. იგი ნიკოლოზის ყველაზე გავლენიან მრჩევლად ითვლებოდა. ტრეპოვის გონებრივი შეზღუდულობა და სიჩლუნგე ანეგდოტად იყო ქცეული. ვიტე მისი გონებრივი ჰორიზონტის დასახასიათებლად ასეთ ფაქტს იგონებს: როდესაც ნევის პროსპექტზე ალექსანდრე III-ის ნეშტს მიასვენებდნენ, ქუჩის ორივე მხარეს ჩამწყრივებული იყვნენ ჯარისკაცები და „უეცრად გავიგონე — წერს ვიტე — ბრძანება „სმენა!“ — უნებურად იქითკენ მივბრუნდი და დავინახე ახალგაზრდა ოფიცერი, რომელმაც მღვდლებისა და კუბოს მიახლოებისას ესკადრონს უბრძანა „სმენა“. მაგრამ ამის შემდეგ მან გასცა მორიგი განკარგულება: „თავები მარჯვნივ, იყურეთ მხიარული სახეებით!“.

„ეს უკანასკნელი სიტყვები იმდენად უცნაურად მომეჩვენა, რომ მეზობელს ვკითხე: — ვინაა ეს სულელი? მეზობელმა მიპასუხა, რომ ეს როტმისტრი ტრეპოვია, ტრეპოვი, რომელმაც შემდეგში ასეთი საოცარი როლი შეასრულა ჯერ პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორის, შემდეგ შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგის სახით 17 ოქტომბრამდე. როცა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე გავხდი, მას არ შეეძლო ჩემთან დარჩენა და სასახლის კომენდანტობა იკისრა, მაგრამ არსებითად რომ ვთქვათ, კულისების შიგნით აგრძელებდა დიქტატორის როლს, რაც ძირითადად იმის მიზეზი იყო, რომ გადამეწყვიტა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტის დატოვება“¹. ვიტე შემდეგ ბრაზ-მოკრეული აღნიშნავს, რომ „მე მთელი პასუხისმგებლობა უნდა მეეისრა, ის კი სახელმწიფოს მართავდაო“.

ტრეპოვსა და პლევეს „მხარს უმშვენებდნენ“ არანაკლებ გავლე-

¹ С. Ю. В и т т е, Воспоминания, том II, Москва, 1960, гл. 4—5.

ნიანი მოხელები, გრაფ ტოლსტოის მემკვიდრენი—გორემიკინი, დურნოვი, ზაიკა, რომლებიც სახელმწიფოს ისე უყურებდნენ, როგორც საკუთარ მამულს, გაოცებას იწვევდნენ თავიანთი გონებადაზოგადებით და დახელოვნებული იყვნენ მხოლოდ მშრომელი მასების კანონიერი უკმაყოფილების წინააღმდეგ სისხლიან ანგარიშსწორებაში. მათი სახელები იმ დროის მოღუპულ სიმღერაში ასე იყო მოხსენიებული:

„Наше внутреннее дело
то толстело, то дурнело,
заикалось и плевалось,
а теперь в долги ввязалось.
и не дай бог, если вскоре
будет мыкать только горе“.

სახელმწიფო საქმეებში გავლენიანი პიროვნება იყო აგრეთვე ნიკოლოზის მეუღლე — დედოფალი ალექსანდრა თევდორეს ასული, პესენელი პრინცესა, რომელსაც ჰეშმარიტად სძულდა რუსი ხალხი და მას საკუთარი ინტერესებისათვის იყენებდა.

ნიკოლოზის, როგორც პიროვნების, კულტურისა და გემოვნების მაჩვენებელი იყო ცარსკოე სელოში ალექსანდრეს სასახლეც, სადაც იმპერატორი დასახლდა. ოდესღაც, მაღალი გემოვნებით მორთული სასახლე გადაკეთებულ იქნა ნიკოლოზის ბრძანებით, მაგრამ ისე უგემოვნოდ, რომ მისი შედარებაც კი არ შეიძლებოდა ეკატერინე II სასახლესთან, რომელიც ყველას ხიბლავდა ეპოქის შესაფერი ბრწყინვალეობით, ავეჯის განლაგებით, მიშინდელი არქიტექტურული გაფორმებით. ნიკოლოზის სასახლე შეესატყვისებოდა ხარბი ბურჟუის გემოვნებას, ბურჟუისა, რომელიც მიისწრაფვის ფუფუნებისაკენ, მაგრამ ზედმიწევნით ცუდად გამოუდის. ალექსანდრა თევდორეს ასულისა და ნიკოლოზის ოთახს „ამკობდნენ“ სხვადასხვა ზომის ოჯახური ფოტოები და „სასწაულმოქმედი“ ხატები. ხატების გვერდით იდგა 90-იანი წლების ტექნიკის უკანასკნელი მიღწევა — ტელეფონი. დიდი რუსი მწერალი ლევ ტოლსტოი ნიკოლოზ II-ის შესახებ ამბობდა: „ესაა ჩინგისხანი ტელეფონით“.

სასახლე თავშესაფარი იყო მრავალი ბნელი პიროვნებისა, რომლებიც ქურდობასა და ყალბობაში იყვნენ დახელოვნებული, მაგრამ იმდენად დაახლოებული იყვნენ მეფის ოჯახთან, რომ ფაქტობრივად წარმართავდნენ სახელმწიფო საქმიანობას. ასეთ აფერისტთა შორის შეიძლება დავასახელოთ ნიკოლოზის პირადი მეგობრები ფონვალლი, კაჟლბარსი, რენენკამფი, ნეიდგარტი, მელერ-ზაკომელსკი, ბელდერლინგი, შტაკელბერგი, გრიპენბერგი და სხვები.

ნიკოლოზის გამეფებას თან მოჰყვა უბედური შემთხვევა: 1896 წლის მაისში მოსკოვში დანიშნული იყო მეფის კორონაცია. გამოაცხადეს, რომ კორონაციის შემდეგ მეფე გასცემდა საჩუქრებს; დიდი სა-

ხალხო სეირნობა გათვალისწინებული იყო ხოლმე ველზე, რომელსაც 17 მაისს ათასობით ადამიანი მიაწყდა. მოსკოვის ობერ პოლიცემისტერს — ვლასოვსკის არავითარი ღონისძიება არ მიუღია წესრიგის დასამყარებლად. ბრბოს ახალ-ახალი ნაკადები მიიწვედნენ იქითკენ, სადაც სპეციალურად მოწყობილი ბუფეტებიდან უნდა გაეცათ ტკბილეულობა და სხვა საჩუქრები. დაწოლის გამო იპყლიტებოდა და საშინელი სიციხის გამო ძირს ეცემოდა ასეულობით ადამიანი, რომლებზედაც მომდევნონი ფეხით გადადიოდნენ. მინდორი დასერილი იყო თხრილებით, რომელთა ამოვსება-გასწორებისათვის მოსკოვის ხელისუფლებას არ უზრუნვეია. ხოლმე ველზე 17 მაისს 2000-ზე მეტი დაიხოცა, თითქმის ამდენივე დაშავდა და დასახიჩრდა. იმ დღეს იმპერატორი ამაღლის თანხლებით მაინც მივიდა ხოლმე და მოისმინა ორკესტრის მიერ სპეციალურად მის სადიდებლად მომზადებული კანტატა, სისხლიანი მინდორი კი სასწრაფოდ გაწმინდეს; ცერემონიალი ჩატარდა ყველა წესის დაცვით; საღამოს კი იმპერატორი დაესწრო საფრანგეთის ელჩის — მონტებელოს მიერ მოწყობილ ბალს. ხოლმე ტრაგედია დავიწყებულ იქნა. ამ საქმესე დაწყებული კვლევა-ძიება, იმის გამო, რომ საბრალდებო სკამზე ნიკოლოზის ახლო ნათესავეები (ბიძა — სერგი ალექსანდრეს ძე და სხვ.) და მეგობრები უნდა აღმოჩენილიყვნენ, იმპერატორის მიერ შეწყვეტილ იქნა. მხოლოდ ხალხის მახსოვრობაში დარჩა ტრაგედიის მთელი საშინელება, და ამიტომ იყო, რომ იმპერატორს მეტსახელად „ნიკოლოზ სისხლიანი“ და „ხოლმე მეფე“ შეარქვეს.

• • •

ალექსანდრე III-ის მეფობაში მძაფრი პოლიტიკური რეაქციით სულმეხუთული ლიბერალები ნიკოლოზ II-ის ტახტზე ასვლას იმედით შეეგებნენ. მათ წარმოედგინათ, რომ ახალგაზრდა იმპერატორი შეეცდებოდა მამისდროინდელი სულისშემხუთველი ატმოსფეროს გაწმენდას, თავიდან მოიშორებდა რეაქციის მოციქულებს და ეპოქის სულისკვეთების შესაბამისად გზას გაუკაფავდა ბურჟუაზიის წარმომადგენლობას ქვეყნის მართვა-გამგეობაში. ამასთან დაკავშირებით ერობათა წარმომადგენლები იმპერატორის სახელზე გზავნიდნენ ადრესებს, სადაც დადასაბუთებას აძლევდნენ კონსტიტუციურ ილუზიებს და იმედოვნებდნენ იმპერატორის მხარდაჭერას. ჩვენ ველოთ შესაძლებლობას და უფლებას საზოგადოებრივ დაწესებულებათათვის — წერდნენ ტვერის საგუბერნიო ერობის წარმომადგენლები — გამოთქვან თავიანთი შეხედულებანი იმ საკითხებზე, რომლებიც მათ შეეხებათ, რათა შესაძლებელი გახდეს ტახტამდე მიაღწიოს არა მარტო აღმინისტრაციის, არამედ

მთელი რუსი ხალხის მოთხოვნებისა და აზრების ხმამო“. ლიბერალებს ეშინოდათ, რომ რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის ვითარებაში ძველებური პოლიციური მეთოდებით თვითმპყრობელობა თავს ვერ გაართმევდა საშინაო საქმეებს ბურჟუაზიის დაუხმარებლად; პირიქით, გააღიზიანებდა ქვედა ფენებს რევოლუციური გამოსვლებისათვის, რისიც ლიბერალებს ცარიზმის მოხელეებზე ნაცლებად როდი ეშინოდათ.

მაგრამ ნიკოლოზი და მისი წრე, რომელიც თავგამოდებული დამცველი იყო რეაქციული კურსისა და პობედონოსცევის იდეოლოგიას თვითმპყრობელობის ურყეობის შესახებ განუხრელად ახორციელებდა, არავითარ დათმობას არ ითვალისწინებდა. კეთილი სურვილებიც რომ ჰქონოდა ნიკოლოზს მაშინ, იმდენად იყო იგი დამოკიდებული სასახლის უმაღლეს მოხელეებზე, მაინც არ შეეძლო რაიმე დაპირების გაცემა, მით უმეტეს, რომ უბრალო სიტყვის წარმოთქმასაც ვერ ახერხებდა სხვის მიერ დაწერილი შპარგალკის გარეშე.

1895 წლის 17 იანვარს ახალგაზრდა იმპერატორის მიერ დანიშნულ იქნა თავადაზნაურობის, ერობების, ქალაქების და კაზაკ მეომართა დეპუტაციების მიღება. სასახლის დიდ დარბაზში ნიკოლოზმა, რომელსაც ქუდში ედო პობედონოსცევის მიერ დაწერილი შპარგალკა, საჯაროდ წარმოსთქვა თავისი პირველი სიტყვა, რითაც ცივი წყალი გადაასხა კონსტიტუციური ილუზიებით თავგახურებულ ლიბერალებს:

„უკანასკნელ დროს — აღნიშნავდა ნიკოლოზი — მრავალ საეროზო კრებაში გაისმოდა ხმები იმ ადამიანებისა, რომლებიც გატაცებულნი არიან უაზრო ოცნებით ერობათა წარმომადგენლობის შინაგან მმართველობაში მონაწილეობის შესახებ. დაე, ყველამ იცოდეს, რომ მე დავიცავ თვითმპყრობელურ საწყისებს ისე მტკიცედ და განუხრელად, როგორ იცავდა მას ჩემი დაჟეიწყარი განსვენებული მშობელი“.

ამ სიტყვაში, რომელსაც, პობედონოსცევის განსაზღვრით, უნდა ჰქონოდა 1881 წ. 21 აპრილს გამოცემული ალექსანდრე III-ის მანიფესტის მნიშვნელობა, კარგად ჩანდა, რომ თვითმპყრობელობა მტკიცედ იდგა ერთხელ არჩეულ პოზიციაზე და არავითარ მნიშვნელობას არ ანიჭებდა იმ სასიცოცხლო საკითხებს, რომლებიც მომწიფებული იყვნენ და გადაწყვეტას ელოდნენ.

რუსეთის მოსახლეობის ცხრა მეათედს მშრომელი მასები — გლეხობა და მუშათა კლასი — შეადგენდნენ. არსებითად მათზე იყო დამოკიდებული იმპერიის კეთილდღეობა. მაგრამ ისინი უკიდურეს გაჭირვებას განიცდიდნენ და თავაშვებული ექსპლუატაციის ობიექტს წარმოადგენდნენ. გლეხური მოსახლეობის განუწყვეტელი დრტივნა და პროლეტარიატის მზარდი საგაფიცო ბრძოლა არ შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩენილიყო მმართველი ზედაფენისათვის. იმპერიის ყოველი კუთხიდან შემაშფოთებელი ცნობები მოდიოდა. გონიერ ხელისუფ-

ალთაგან მოსალოდნელი იქნებოდა, რომ ამ ვითარებისათვის ანგარიში გაეწიათ და საშინაო პოლიტიკის ცენტრში გლეხთა და მუშათა საკითხი დაეყენებიათ; მაგრამ მსგავსი არაფერი მომხდარა. ვიდრე 1905 წლის ოქტომბერში, სახალხო რევოლუციამ კულმინაციურ საზღვარს არ მიაღწია, მთავრობამ ფორმალურადაც კი ვერ გაბედა გადაედგა რაიმე ნაბიჯი თავისი ყოვლისშემძლეობის ერთგვარი შეზღუდვისა და მმართველობაში ხალხთა წარმომადგენლობის თუნდაც ფორმალური მონაწილეობის აღიარებისაკენ.

მთავრობაში შესანიშნავად იცოდნენ, რომ გლეხობას სულს უზუთავდა ათასგვარი სახელმწიფო გადასახადი და გამოსასყიდი ვალი, რომელიც რეფორმის შემდეგ მაქლაჩუნასავით აწვა გლეხობას და ყოველწლიურად იზრდებოდა. სამინისტროებში რამდენჯერმე შემუშავდა აღნიშნული ვალის ერთგვარად მაინც შემცირების პროექტი, მაგრამ ცხოვრებაში არ განხორციელებულა. 1902 წელს, როცა ხარკოვის გუბერნიაში გლეხთა მოძრაობამ მასობრივი და ხელისუფლებისათვის მეტად საშიში ხასიათი მიიღო, შინაგან საქმეთა სამინისტროსთან სიბიაგინის თავმჯდომარეობით შეიქმნა განსაკუთრებული სათათბირო ჯგუფი გლეხობის შესახებ ზოგიერთი მოქმედი კანონის გადასახედად. სათათბიროს ჯგუფის მუშაობის შედეგები განსახილველად გადაეცა გუბერნატორთა სათათბიროს — წმინდა ბიუროკრატიულ დაწესებულებას, საიდანაც არავითარი გაბედული და მით უმეტეს, დემოკრატიული ღონისძიება არ იყო მოსალოდნელი. ამის პარალელურად ფინანსთა მინისტრის ვიტეს მეთაურობით ჩამოყალიბებულ იქნა საგანგებოდ მოქმედი „თათბირი სასოფლო-სამეურნეო მრეწველობის საჭიროების განსაზღვრისათვის“. თათბირმა გაიჩინა თავისი საგუბერნიო და სამაზრო კომიტეტები. ამ კომიტეტებში გზა გაეხსნათ ერობის მოღვაწეებს. საზოგადოების ინტერესი ერთგვარად გაცხოველდა. კომიტეტების დემოკრატიულმა ფრთამ დააყენა მეტად ზომიერი და ფრთხილი, მაგრამ იმ ვითარებისათვის მაინც საჭირობოროტო საკითხები: სრულიად რუსეთის სასოფლო საზოგადოების შექმნა, სოფლის მმართველობაში სასამართლოსა და ადმინისტრაციის გაერთიანების გაუქმება. დაბალი სასამართლო ინსტანციის ორგანიზაცია და სხვ. სიბიაგინისა და ვიტეს ინიციატივით შექმნილი სათათბიროები ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. სიბიაგინს მეტი საფუძველი ჰქონდა ვიტეს ინიციატივით შექმნილი თათბირისათვის დაეწამა ცილი რევოლუციური გადახრისათვის, თუმცა ამის მსგავსი სინამდვილეში არაფერი ჩანდა.

ნიკოლოზისა და მისი მრჩეველის — პოპედონოსცევისათვის ეს საბაზი საკმარისი იყო. სიბიაგინის ჩავონებით თათბირი ლიკვიდირებულ იქნა 1904 წლისათვის, სწორედ იმ პერიოდში, როცა რუსეთი დიდი აგრარული რევოლუციის წინაშე იმყოფებოდა და გონიერ ხელისუ-

ფალთა მხრივ პირველ რიგში სწორედ აგარაული საკითხი იყო მოსაგვარებელი.

მაგრამ ნიკოლოზს და მასთან ახლო მყოფ პირებს მცირეოდენი დათმობაც კი არ სურდათ. დამახასიათებელია ასეთი ფაქტი: 1902 წელს, როცა მთელ უკრაინაში გლეხთა მოძრაობა მძლავრ აღმავლობას განიცდიდა, შინაგან საქმეთა მინისტრმა პლევემ გადაწყვიტა საგანგებო ღონისძიების განხორციელება. აგვისტოში საარმიო მანევრების დასრულების შემდეგ კურსკში შეკრიბეს პოლტავის, ხარკოვის, ჩერნიგოვის, ორიოლის, ვორონეჟისა და კურსკის გუბერნიების სათემო მამასახლისები. მამასახლისებს სიტყვით მიმართა ნიკოლოზმა. „გაზაფხულზე პოლტავისა და ხარკოვის გუბერნიის ზოგიერთ ადგილებში — ამბობდა იმპერატორი — გლეხებმა გაძარცვეს მეზობელი მემამულენი. დამნაშავენი დამსახურებულ სასჯელს მიიღებენ, ხოლო უფროსობას მე ვფიქრობ, უნარი აღმოაჩნდება არ დაუშვას მსგავსი უწყესობა“. დასასრულ ნიკოლოზმა მამასახლისებს მოაგონა თავისი მამის სიტყვები: „დაუჭერეთ თქვენ თავადაზნაურთა წინამძღოლებს და არ ენდოთ მაენე ხმებს“.

ამგვარად, მთავრობა ნაბიჯსაც არ ღებდა წინ გლეხთა საკითხში. იგი მოითხოვდა დამშეული მილიონობით გლეხის მონურ მორჩილებას, ხოლო მამასახლისებს ისევ აკისრებდა თავადაზნაურთა წინამძღოლების ზედამხედველობით ერთგულად ემუშავათ.

1900 წლიდან რუსეთის მთელ რიგ გუბერნიებში მოუსაველიანობის გამო შიმშილობა დაიწყო. ცარიზმმა ვერავითარი ღონისძიება ვერ გაატარა დამშეული მოსახლეობის მდგომარეობის შესამსუბუქებლად. პირიქით, მას ბრძოლა გაუმართა. 1900 წლის 12 ივნისის დადგენილებით სასურსათო საქმე ერობათა გამგებლობიდან ამოღებულ იქნა. მაზრებში შეიქმნა საგანგებო სამმართველოები, რომლებიც მიზნად ისახავდნენ იმას, რომ სასურსათო საქმეში არ დაეშვათ სერიოზული ღონისძიების გატარება. დამშეულ გუბერნიებში სასურსათო საქმე თავადაზნაურთა წინამძღოლების ხელში გადავიდა. გუბერნატორებმა მიიღეს განსაკუთრებული რწმუნებანი, თვით სამხედრო მდგომარეობის გამოცხადებამდე კი. 1901 წლის სექტემბერში გამოცემულ იქნა „დროებითი წესები“ მთავრობის მიერ ორგანიზებულ სამუშაოებზე დამშეულ გლეხთა მოწყობის შესახებ. ეს იყო იძულებითი შრომის შემოღების ტიპური ღონისძიება. საზოგადოებრივ სამუშაოებზე მოხვედრილ დამშეულ გლეხებს პასპორტებიც კი არ ეძლეოდათ. ისინი, როგორც პატიმრები, საერთო სიით, მეფის მოხელის თანხლებით იგზავნებოდნენ განსაზღვრულ სამუშაოებზე. ხელფასსაც კი აძლევდნენ არა გლეხებს, არამედ მიმაგრებულ მოხელეებს, რომელთაც მთავრობა თითქოს დამშეულთა ოჯახებისადმი მზრუნველობას აკისრებდა. მთავრობის ეს ღო-

ნისძიება, ლევ ტოლსტოის თქმით, წააგავდა იმ პარაზიტს, რომელიც ცდილობს გამოკვების მცენარე, რომლის წვენით თვითონ იკვებება.

მუშათა საგაფიცო მოძრაობის აღმავლობა შიშსა და ძრწოლას ჰგვრიდა ცარიზმის მმართველ ზედაფენას, მაგრამ მას არც აქ აღძრ-აჩნდა რაიმე კმედითი ღონისძიების გატარების უნარი. 1896 წლის მძლავრი გაფიცვების შემდეგ მთავრობა მუშათა სამუშაო დროის ერთ-გვარ ნორმირებას შეეცადა (1897 წლ. 2 ივნისის კანონი), მაგრამ იმავე წლის სექტემბერში ისევ დაუშვა სამუშაო დღის გახანგრძლივება და ღამის სამუშაოები.

მთავრობამ, ამასთან, გადაწყვიტა საფაბრიკო ინსპექციები გადაექ-ცია გუბერნატორებისათვის დამხმარე ანტიმუშურ დაწესებულებებად. 1900 წლის თებერვალში ფინანსთა სამინისტრომ საიდუმლო ცირკუ-ლარით საფაბრიკო ინსპექტორებს დააკისრა თვალყური ელევნებიანთ მუშათა განწყობილებისათვის და პოლიციასთან საერთო ღონისძიება-ნი გამოემუშავებინათ საგაფიცო მოძრაობის აღსაქვეთად. საფაბრიკო ინსპექციები გადაიქცნენ დამატებით პოლიციურ ორგანოებად. ისინი არავითარ ყურადღებას არ აქცევდნენ მუშათა საჩივრებს, რომლებიც მეპატრონეთა მიერ საფაბრიკო კანონმდებლობის დარღვევას შეეხე-ბოდა. 1901 წელს რეგისტრირებული იყო საფაბრიკო კანონმდებლო-ბის დარღვევის 29.941 შემთხვევა. 1902 წელს — 28.606 ამ საჩივარ-თა 95 პროცენტი ოქმით არ გაფორმებულა და უყურადღებოდ დარჩა.

მთავრობამ: რომელიც განუხრელად იცავდა მრეწველ-კაპიტალისტ-თა ინტერესებს და რომელსაც არ სურდა მუშათა კლასისათვის რაიმე შეღავათი მიეცა, გადაწყვიტა მიემართა მუშათა მოძრაობის შიგნიდან აფეთქებისათვის. შინაგან საქმეთა მინისტრ პლევეს, რომელიც მთელი თავისი ბუნებით პოლიციელი იყო, ჰკუთნიდა დაუჯდა ტრეპოვ-ზუბატო-ვის მიერ მოფიქრებული ღონისძიება მუშათა მოძრაობაში პოლიციის ჩარევისა, რასაც ამ მოძრაობის სრული გაუვნებლობა და შიგნიდან რღვევა უნდა მოჰყოლოდა.

სოციალისტურ მოძრაობაში პოლიციის ჩარევის, ანუ, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, პოლიციური სოციალიზმის იდეა ახალი არ ყოფილა, თა-ვის დროზე საფრანგეთში მას მიმართავდა ნაპოლეონ III, უხვად სარ-გებლობდა ამ მეთოდით ბისმარკი და ვილჰელმ მეორეც. დასავლეთ ევროპის მუშათა მოძრაობაში ფეხმოკიდებული ოპორტუნიზმიც, რომ-ლის სულისჩამდგმელი იყო ბერნშტეინი, ერთგვარად ხელს უწყობდა მთავრობის მიერ ამ მეთოდის გამოყენებას.

ს. ვ. ზუბატოვი, რომლის სახელთანაც დაკავშირებულია პოლიცი-ური სოციალიზმის დანერგვის ცდა რუსეთში, ჯერ კიდევ XIX ს. 80-იან წლებში სტუდენტობისას გახდა ცნობილი როგორც რევოლუციონერ სოუდენტთა გამცემი. შემდეგ პოლიციამ იგი დაიხსლოვა და თავის

აგენტად გაიხადა. 1886 წელს ზუბატოვმა მოსკოვში, პოლიციის დავალებით, გახსნა წიგნის მაღაზია, სადაც ძალიან იაფად შეიძლებოდა იმ დროს აკრძალული წიგნების შეძენა. ზუბატოვი წიგნებით ვაჭრობასთან ერთად ცდილობდა დაინტერესებულ სტუდენტებთან და მუშებთან ესაუბრა პოლიტიკურ თემებზე. მაგრამ სულ მალე შენიშნეს, რომ წიგნების შემძენი და გამყიდველთან მოსაუბრე პირების ბინებში მეორე-მესამე დღეს პოლიცია აწყობდა ჩხრეკას და ზოგიერთ მათგანს აპატიმრებდა კიდევ. ასე დაიწყო ზუბატოვის კარიერა. 90-იან წლების მიწურულიდან იგი მოსკოვის დაცვის განყოფილების უფროსი გახდა. აქ იგი მკიდროდ დაუკავშირდა ტრეპოვს და მასთან ერთად დაიწყო მუშათა მოძრაობაში ჩარევის გეგმების განხორციელება.

ზუბატოვის იდეა იმდენად იყო უბრალო, რამდენადაც გულუბრყვილო. მისი აზრით მუშები რევოლუციონერთა ზეგავლენის ქვეშ ექცევიან იმიტომ, რომ რევოლუციონერ-პროპაგანდისტების მხარე უჭირავთ, და ამასთან, მათ ათასგვარ სიკეთეს აღუთქვამენ. როგორ უნდა ვებრძოლოთ ამას? სრულიად უბრალოდ. უნდა გავაკეთოთ ჩვენც იგივე, რასაც რევოლუციონერები აკეთებენ. ე. ი. უნდა მოვაწყოთ პოლიტიურ-მუშური ორგანიზაციები, დავიცვათ ან, ყოველ შემთხვევაში, ხმაბლდა ვილაპარაკოთ მუშათა ინტერესების დაცვის შესახებ, მოვაწყოთ მუშათა შეკრებანი, საღაროები, ჩავატაროთ ლექციები და სხვ. ამით ჩვენ იმას მივალწევთ, რომ მუშებს ჩამოვაცილებთ რევოლუციურ ორგანიზაციებს, მათ მოძრაობას მშვიდობიან, მთავრობისათვის უმტკივნეულო ხასიათს მივცემთ, ამასთან, გვეცოდინება რა მუშათა მოძრაობის აქტივისტები, მოვახდენთ მათ ფარულ და თანდათანობით იზოლაციას. ზუბატოვმა ერთგული მომხრეებიც გაიჩინა; ესენი იყვნენ ტრეპოვი და დიდი მთავარი სერგი ალექსანდრეს ძე. მთავრობა პირველ ხანებში ექვით მოეკიდა ზუბატოვის ამ ინიციატივას. ვიტე, გორემიკინი და სიპიაგინი მისი გავლენის ზრდას ერთგვარად ებრძოდნენ კიდევ, მაგრამ როცა სიპიაგინი მოკლეს და შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტი პლევემ დაიკავა, ზუბატოვის გავლენა გაიზარდა და იგი პოლიციის დეპარტამენტის წამყვანი მოხელე გახდა.

შეუდგა რა თავისი იდეის პრაქტიკულ განხორციელებას, ზუბატოვმა პირველ რიგში მოაწყო მასობრივი დაპატიმრებანი, რათა მუშათა რევოლუციური ორგანიზაციები უმეთაურებოდ დაეტოვებინა. ამის შემდეგ აამუშავა თავისი აგენტურა მუშებს შორის ორგანიზაციათა შესაქმნელად.

1901 წ. მოსკოვში შეიქმნა პირველი ზუბატოვეური საზოგადოება მექანიკური წარმოების მუშებს შორის. ოხრანკის აგენტებმა ზუბატოვის წაქეზებით ორგანიზაციები ჩამოაყალიბეს რიგ მსხვილ ფაბრიკებსა და ქარხნებში. 1902 წელს მოსკოვში უკვე 10-მდე ასეთი ორგანიზა-

ცია არსებობდა. ზუბატოვური ორგანიზაციები შეიქმნენ ოდესაში, კიევში, ნიკოლაევში, ხარკოვში. ზუბატოვის აგენტებმა შექმნეს მუშათა ორგანიზაციები ებრაელთა შორის და სხვ. ორგანიზაციის წევრები იხდიდნენ საწევრო გადასახადს, ისმენდნენ ზუბატოვის მიერ მოწვეულ ბურჟუა პროფესორთა ლექციებს, მონაწილეობდნენ პატრიოტულ დემონსტრაციებში და სხვ. ზუბატოვის აგენტები, მუშათა შორის ავტორიტეტი რომ არ დაეკარგათ, იძულებული იყვნენ ზოგჯერ საფაბრიკო კანონმდებლობის კრიტიკითაც გამოსულიყვნენ.

ზუბატოვის პოლიციური სოციალიზმის დანერგვის ცდამ ვერ გამოიღო ის შედეგი, რასაც მასზე მისი ორგანიზატორები ამყარებდნენ. მუშათა ძალზე მცირე ნაწილი წამოეგო ანკესზე. მაგალითად, „მექანიკურ მუშათა ურთიერთდახმარების საზოგადოებაში“ მხოლოდ 310 წევრი იყო გაერთიანებული, რომელთაგან მხოლოდ 35 იხდიდა საწევრო გადასახადს. მუშები თანდათან რწმუნდებოდნენ ასეთი ორგანიზაციების უეარგისობასა და სიყალბეში. ზუბატოვმჩინის გამოძევალების და მუშათა წრეებიდან მისი განდევნის საქმეში უდიდესი როლი შეასრულა ბოლშევიკურმა პრესამ, განსაკუთრებით გაზეთმა „ისკრამ“, რომელიც ყოველი ფეხის ნაბიჯზე ამხელდა ასეთი ორგანიზაციების ნამდვილ დანიშნულებას და მის კავშირს ზუბატოვთან.

ზუბატოვურმა ორგანიზაციებმა ვერც მთავრობის მხარდაჭერა პპოვეს. მეფაბრიკეებმა და მექარხნეებმა პროტესტი განაცხადეს ზუბატოვის აგენტების უტაქტო მოქმედებათა გამო. მზარდი საგაფიცვო მოძრაობა თავისთავად გასცდა იმ ჩარჩოებს, რომელთაც ზუბატოვმჩინა ითვალისწინებდა. 1903 წლის სამხრეთის მძლავრმა პოლიტიკურმა გაფიცებებმა ზუბატოვმჩინა სრულიად გააკოტრა. თვით ზუბატოვიც, რომელიც ხელისუფლების ზედაფენებში ინტრიგების ქსელს აბამდა, სულ მალე იქნა გაძევებული.

ნიკოლოზის ერთგული მთავრობის საშინაო პოლიტიკით უკმაყოფილო იყო დემოკრატიული ინტელიგენცია. ოპოზიციური განწყობილება მატულობდა ბურჟუაზიულ ლიბერალთა წრეში, აღმავლობას განიცდიდა სტუდენტი ახალგაზრდობის მოძრაობა.

1895 წელს, მიუხედავად ნიკოლოზის განცხადებისა კონსტიტუციური მმართველობის „უნაყოფო ოცნების შესახებ“, ლიბერალები მაინც არ ცხრებოდნენ. იმავე წელს მათ მიმართეს მეფეს ბეჭდვით სიტყვაში ცენზურის ერთგვარი შერბილების, მასში „კანონიერებისა და სამართლიანობის“ შეტანის შესახებ. ამ პეტიციას ლიბერალ მოღვაწეებთან ერთად ხელს აწერდნენ ლიბერალი ნაროდნიკები — იუჟაკოვი მიხაილოვსკი, კრივენკო და სხვები. პობედონოსცევმა და სხვა რეაქციონერებმა ლიბერალთა ეს ზომიერი თხოვნაც კი სახელმწიფოებრივი უშიშროებისათვის მავნე ღონისძიებად გამოაცხადეს და პირები, რომ-

ლებიც პეტიციებზე ხელს აწერდნენ, პოლიციის ზედამხედველობის ქვეშ დააყენეს.

1896 წელს საგუბერნიო ერობათა გამგეობის თავმჯდომარეები მოსკოვში კორონაციას იყვნენ მიწვეულნი. მოსკოვის საერობო გამგეობის თავმჯდომარე შიპოვმა შეკრიბა ეს წარმომადგენლობა. დადგინდა, ყოველწლიურად შეკრებილიყვნენ ისინი და ემსჯელათ საზოგადოებრივ საკითხებზე. იმავე წლის შემოდგომაზე უნდა მოწვეულიყო საერობო გამგეობის თავმჯდომარეთა პირველი სრულიად რუსეთის ყრილობა, რომლის გახსნა დაუკავშირდებოდა ნიჟნი-ნოვგოროდის გამოფენას. ყრილობამ დღის წესრიგში დააყენა პოლიტიკურად უმტკივნეულო საკითხები — სასოფლო-სამეურნეო კრედიტების, საყოველთაო დაწყებითი სწავლების, სასურსათო რეგულაციის და სხვ. შესახებ. აირჩიეს ბიურო, რომელიც ყრილობიდან ყრილობამდე წარმართავდა ერობათა გაერთიანებულ საქმიანობას. ეს თითქმის მოასწავებდა ერობათა საქმიანობის გაერთიანებას იმპერიის მასშტაბით. ლიბერალები დიდი ხანია ასეთი ორგანოს შექმნაზე ოცნებობდნენ. მაგრამ რეაქციის ფხიზელ თვალს არ გამოჰპარვია ერობათა საიმპერიო გაერთიანების დასაწყისი, არც ის, რომ ლიბერალურ მოძრაობაში მომრავლდა დემოკრატიული ელემენტები. „მოსკოვსკი ვედომოსტმა“ რეაქციონერთა კარნახით განგაში ატეხა ასეთი ყრილობების გამო. მთავრობამ ისევ შეზღუდა ერობათა საქმიანობის ჩარჩოები. მორიგი ყრილობის მოწვევა აკრძალეს. მთავრობამ ასევე გააუქმა მოსკოვისა და პეტერბურგის ლიბერალური პროფესორის ინიციატივით შექმნილი „ცოდნის გამავრცელებელი კომიტეტები“ და ისინი განათლების სამინისტროს დაუქვემდებარა, რითაც მოსპო მათში დემოკრატიზმის ტენდენცია.

გლებთა მღელვარების ზრდის, მუშათა საგაფიცო ბრძოლის განუხრელი აღმავლობის ვითარებაში თანდათან მატულობდა ლიბერალური ბურჟუაზიის ოპოზიციური განწყობილება. ლიბერალები უფრო ფხიზლად აფასებდნენ ვითარებას, ვიდრე მთავრობის რეაქციული მმართველი ზედაფენა. სახალხო რევოლუციის აზვირთების შიში მათ მოსვენებას არ აძლევდა. ლიბერალებს საჭიროდ მიაჩნდათ მთავრობის მხრივ ზოგიერთ დამომაზზე წასვლა, რეაქციის მუხრუჭების მოშვება. ქვეყნის მართვა-გამგეობაში მეტი მოქნილობა და ამ მიზნით საჭესთან ბურჟუაზიის წარმომადგენლების დაშვება. 1901 წელს შედგა საერობო მოღვაწეთა ჯგუფის ფარული ყრილობა, 1902 წელს, მაისში 25 ერობის წარმომადგენლებმა შეიმუშავეს კიდევ განაწესი, სადაც ჩამოყალიბებული იყო თვალსაზრისი სახელმწიფო მმართველობაში ერობების მონაწილეობის შესახებ.

გადაწყდა საერობო მოღვაწეთა წარმომადგენლების სისტემატუ-

რი შეკრება. 1903 წლის მიწურულში შეიქმნა „ეროზის მოღვაწე კონსტიტუციონალისტთა კავშირი“, ხოლო 1904 წელს „განთავისუფლების კავშირი“, რომელიც შემდგომში კადეტური პარტიის ბირთვი გახდა. ლიბერალური ბურჟუაზიის ასეთი გააქტიურება იმას მოასწავებდა, რომ იგი მიისწრაფოდა სათავეში ჩადგომოდა სახალხო მოძრაობას და ეს უკანასკნელი ბურჟუაზიული კლასის ინტერესებისათვის გამოეყენებინა.

მაგრამ არც რეაქციას ეძინა. ლიბერალური მოძრაობის ეს „გაზაფხული“, როგორც მაშინ უწოდებდნენ, თვითმპყრობელობისაგან დასაშვებ ფარგლებს უკვე სცილდებოდა. 1902 წელს შინაგან საქმეთა მინისტრმა პლევემ და ფინანსთა მინისტრმა ვიტემ მოლაპარაკება გამართეს ლიბერალური ოპოზიციის თვალსაჩინო წარმომადგენლებთან, მოსკოვის საერო მმართველობის თავმჯდომარე დ. ნ. შიპოვთან. მინისტრები ლიბერალებს ეროზის მოღვაწეთა საქმეების კოორდინირებაზე ნებას დართავდნენ მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მათ საქმიანობაში გამოირიცხული იქნებოდა პოლიტიკური ბრძოლა. შიპოვმა მთავრობის მიერ წაყენებული პირობები მიიღო. ეს შეთანხმებაც თვალსაჩინო ილუსტრაციაა იმისა, რომ ლიბერალები ჰეშმარიტი რევოლუციონერები არასოდეს არ ყოფილან და მთელი მათი საქმიანობა მათი უდიდებულესობის ზომიერ ოპოზიციას არ სცილდებოდა.

მთავრობის რეაქციული კურსით უკმაყოფილო იყო სტუდენტობა. XIX საუკ. 90-იანი წლებიდან სტუდენტთა რევოლუციური მოძრაობა განუწყვეტელი აღმავლობით ხასიათდებოდა. მოსკოვის უნივერსიტეტთან შეიქმნა „გაერთიანებულ სათვისტომოთა საკავშირო საბჭო“, რომელიც სათავეში ედგა და წარმართავდა სტუდენტთა ორგანიზებულ საქმიანობას არა მარტო მოსკოვის, არამედ რიგ სხვა უნივერსიტეტებშიც. სტუდენტობა დაუინებით მოითხოვდა 1884 წლის საუნივერსიტეტო წესდების გაუქმებას და 1883 წლის წესდების აღდგენას, ინსპექციის მოსპობას, ქალების დაშვებას უნივერსიტეტებში და სხვ. სტუდენტთა მღელვარებანი მუშათა მოძრაობასაც უკავშირდებოდა. იგი განსაკუთრებით ძლიერი იყო მუშათა საგაფიცო ბრძოლის გააქტიურების პერიოდში. მაგალითად, 1899 წ. მუშათა მძაფრ პოლიტიკურ საგაფიცო მოძრაობას სტუდენტებიც გამოეხმაურნენ და აქტიური ბრძოლა გამოუცხადეს ადმინისტრაციას.

ცარიზმის საშინაო პოლიტიკის ამ მოკლე მიმოხილვიდანაც ცხადად ჩანს, რომ მისი მმართველი ზედაფენა სრულებითაც არ უწყევდა ანგარიშს საზოგადოების უდიდესი უმრავლესობის მოთხოვნილებებს და თავის საქმიანობას წარმართავდა უგუნურად, ერთი მუჟა მემამულეებისა და მსხვილი კაპიტალისტების სასარგებლოდ. რეაქცია პარპაშობდა მთელ ქვეყანაში. მოსახლეობის ყველა ფენა კი, მისი ცხრა მეათედ ღრტვინავდა.

ცარიზმის მთელი აპარატი დანაგვიანებული და გახრწნილი იყო. ნაცვლად იმისა, რომ ხალხის სასიცოცხლო მოთხოვნილებებისათვის გაეწიათ ანგარიში, XX საუკუნე ცარიზმის მმართველმა აპარატმა იმით დაიწყო, რომ გამოსცა კანონი ტყეთა იმ ფართობების გადიდების შესახებ, რომლებიც „საიმპერატორო ნადირობის განვითარებისა და გაუმჯობესებისათვის არის დანიშნული“. ლენინმა ამ კანონს უწოდა „დიდი სახელმწიფოსათვის ღირსეული დიდი დებიუტი“. 1901 წელს სპეციალური კანონით ცარიზმმა მემამულეებს შესაძლებლობა მისცა ციმბირის მიდამოებში ვეებერთელა ლატიფუნდიები შეეძინათ. მთავრობა გლეხური მოსახლეობის ექსპლუატაციის მემამულურ უფლებას ხიშტებით იცავდა და ტყვიებით უმასპინძლებოდა აგრარულ გამოსვლებს.

ცარიზმის რეაქციული მმართველი ხროვა შეტევას აწარმოებდა სწავლა-განათლებისა და კულტურის წინააღმდეგ. ქრისტიანული რელიგიის განსამტკიცებლად მთელს იმპერიაში მომრავლებული იყვნენ ხუცები, რომლებიც ფცქვნიდნენ გლეხობას, აბრუებდნენ რელიგიური ბანგით და ეწეოდნენ გარყვნილ ცხოვრებას. სასკოლო ასაკის ბავშვთა 83 პროცენტი სკოლის გარეშე იყო დარჩენილი. საგიმნაზიო და საუნივერსიტეტო განათლება კვლავ აზნაურებისა და შეძლებულ პირთა პრივილეგიას წარმოადგენდა.

ბნელეთის მოციქულები სდევნიდნენ, ავიწროებდნენ, ტალახში სვრიდნენ რუსულ კულტურას. 1901 წ. პობედონოსცევის ინიციატივით სინოდმა ეკლესიიდან გარიცხა დიდი რუსი მწერალი ლევ ტოლსტოი იმ მოტივით, რომ იგი აღსდგა რელიგიის წინააღმდეგ. ნიკოლოზ მეორემ აკრძალა ი. ს. ტურგენევის გარდაცვალების 20 წლისთავის აღნიშვნა.

ამასთან, ცარიზმმა წაახალისა და დააკანონა ებრაული მოსახლეობის დევნა-დარბევა. 1903 წელს კიშინიოვში ცარიზმის მოხელეთა წაქეზებით ბნელმა ელემენტებმა მოაწყვეს ებრაული უბნების აწიოკება, რასაც შედეგად მოჰყვა დიდძალი მსხვერპლი და 1500 ოჯახი უსახლკაროდ დარჩა. მთავრობამ არავითარი ღონისძიება არ მიიღო დარბევის ორგანიზატორთა დასასჯელად. პირიქით, თავისი ანტისემიტური პროპაგანდით იგი აქეზებდა ასეთ დარბევებს, რაც ებრაელი მოსახლეობით მოჰარბებულ ქალაქებში ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა.

ცარიზმის ასეთი პოლიტიკის გამო საზოგადოება უკიდურესად იყო აღშფოთებული. ნაროდნიკთა ეპიგონები მდგომარეობის გამოსწორებას იმით ფიქრობდნენ, რომ ცარიზმის საძულველი რეაქციონერი მოხელეები მოეკლათ. 1901 წლ. 14 თებერვალს მოსკოვის უნივერსიტეტის ყოფილმა სტუდენტმა კარპოვიჩმა ესროლა განათლების მინისტრს, აშკარა რეაქციონერ ბოგოლეპოვს და სასიკვდილოდ დასჭრა იგი. 1902

წლის 2 აპრილს მოკლეს შინაგან საქმეთა მინისტრი სიბიაგინი. ეს მკვლელობანი, რომლის ორგანიზატორები იყვნენ ესერები, მდგომარეობას არ შევლოდა. ბოგოლეპოვის ნაცვლად განათლების მინისტრის პოსტზე დაინიშნა არანაკლებ პირწაყარდნილი რეაქციონერი, ყოფილი სამხედრო მინისტრი გენერალ-ადიუტანტი ვანოვსკი, ხოლო შინაგან საქმეთა მინისტრი გახდა ჩვენთვის უკვე ცნობილი პლევე, რომელიც რევოლუციონერთა დევნასა და მთავრობის რეაქციული კურსის დაცვაში სიბიაგინზე უფრო თანმიმდევრული იყო.

რუსეთის განთავისუფლება ცარიზმისა და კაპიტალიზმის უღლისაგან შესაძლებელი იყო არა ცალკეული ტერორისტული აქტებით, არამედ დიდი სახალხო რევოლუციით, რომლის მეთაური უნდა ყოფილიყო პროლეტარიატი, მოკავშირე კი — გლეხობა. ასეთ დიდ სახალხო რევოლუციას ამზადებდა კიდეც ვ. ი. ლენინის ხელმძღვანელობით შექმნილი ახალი პარტია.

თავი მესამე

რევოლუციური მოძრაობა 1895—1900 წლებში. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აღმოცენება

XIX საუკუნის 90-იანი წლები რუსეთის მუშათა მოძრაობის აღმავლობით ხასიათდება. ამასთან, თუ პირველ ნახევარში საგაფიცო ბრძოლის სტიქიური ელემენტი ჰქარბობს, მეორე ნახევრიდან შესამჩნევი ხდება მუშათა მეტი ორგანიზებულობა, ერთსულოვნება და, რაც მთავარია, მათი მოთხოვნების პოლიტიკური ხასიათი. მუშათა მოძრაობაში ორგანიზებულობის შეტანის საქმეში განსაკუთრებით დიდი მუშაობა გასწია „მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის კავშირმა“, რომლის ორგანიზატორი და ხელმძღვანელი იყო ელადიმერ ილიას ძე ლენინი.

1893 წელს ვ. ი. ლენინი, 23 წლის ჰაბუკი, ჩავიდა პეტერბურგში. ამ დროს დედაქალაქში საკმაოდ იყო მომწიფებული ნიადაგი მარქსისტული პროპაგანდის გაჩაღებისათვის. მუშათა მოძრაობის აღმავლობა თავისთავად აყენებდა ამ საკითხს. პეტერბურგის მარქსისტები, ბრუსნევის ჯგუფის განადგურების შემდეგ, მართალია, არ ისხდნენ გულხელდაკრეფილი, მაგრამ გვეგმაზომიერი და სისტემატური მუშაობა ვერ ხერხდებოდა. მუშათა მოძრაობის თანამედროვე დონეს ვეღარ პასუხობდა ვერც მათი თეორიული მომზადება და ვერც პრაქტიკული რევოლუციური მუშაობის ხასიათი.

საქმე იმაშია, რომ ჯერ კიდევ მძლავრი იყო ნაროდნიკული გავლე-

ნა. ლიბერალი ნაროდნიკები ისევ აქტიურობდნენ და ილაშქრებდნენ მარქსიზმის წინააღმდეგ. სწორედ იმ ხანებში ნაროდნიკებმა ვ. პ. ვორონცოვმა, ნ. ფ. დანიელსონმა გამოსცეს ნაშრომები, სადაც ამტკიცებდნენ: რუსეთისათვის კაპიტალიზმი შეუთავსებელიაო. მარქსისტებს ცილს სწამებდნენ და თავიანთ ჩამორჩენილ თეორიას პროპაგანდას უწყევდნენ მიხაილოვსკი, იუჟაკოვი, კრივენკო და სხვები. გადაუღებელ ამოცანას წარმოადგენდა ნაროდნიკთა იდეური განადგურება, მარქსიზმის სიწმინდის დაცვა, რუსეთში მარქსისტული პარტიის შექმნა და მუშათა რევოლუციური მოძრაობის წარმართვა.

ყველა ამ მომწიფებული ამოცანის გადაწყვეტა წილად ხვდა ლენინს, რომლის ჩასვლა პეტერბურგში მოასწავებდა ახალი ეტაპის დასაწყისს მუშათა რევოლუციური ბრძოლისა და მარქსიზმის პროპაგანდის საქმეში.

1894 წ. ზაფხულში. ფარულად დაიბეჭდა და გავრცელდა ვ. ი. ლენინის ნაშრომი „რანი არიან „ხალხის მეგობრები“ და როგორ ომობენ ისინი სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ“. ლენინმა მკაცრად გააკრიტიკა ნაროდნიკების მსოფლმხედველობა, ეკონომიკური შეხედულებანი, პოლიტიკური პლატფორმა და ტაქტიკა, გამოამჟღავნა ხალხისადმი მათი მეგობრობის სიყალბე. აჩვენა, რომ ხალხის ნამდვილი მეგობრები მარქსისტები არიან. ვ. ი. ლენინმა წამოაყენა დებულება ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში პროლეტარიატის ჰეგემონობისა და პროლეტარიატისა და გლეხობის საბრძოლო კავშირის შესახებ, რევოლუციონერების პირველ ამოცანად დასახა შექმნა მარქსისტული პარტიისა, რომელიც მუშათა მოძრაობას შეგნებულობასა და ორგანიზებულობას მიანიჭებდა. ლენინის ამ ნაშრომს უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა. მისი დებულებანი მარქსისტების იდეურ დროშად იქცა.

ნაროდნიკობასთან ერთად რუსეთის მუშათა მოძრაობის გზაზე სერიოზულ დაბრკოლებას წარმოადგენდა ლეგალური მარქსიზმი. მარქსიზმის ფართო პოპულარობამ 90-იან წლებში მიიქცია ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ერთი ნაწილის ყურადღება. ამოეფარნენ რა მარქსიზმის ზოგიერთ დებულებას, ბურჟუაზიის იდეოლოგიები (პ. ბ. სტრუვე, მ. ი. ტუვან-ბარანოვსკი, ნ. ა. ბერდიაევი და სხვ.) ამ აზრის ქვეშ მოხერხებულად ატარებდნენ თავიანთ შეხედულებებს. ისინი, მაგალითად, ებრძოდნენ ნაროდნიკებს და გულმოდგინედ იცავდნენ კაპიტალიზმის განვითარების აუცილებლობას რუსეთში, ამასთან, კაპიტალისტური წყობილება იდეალად მიაჩნდათ, რითაც კლასობრივი ბრძოლის მოღუწეების თეორიას ქადაგებდნენ. 1894 წ. სტრუვეს მიერ გამოცემული წიგნი „კრიტიკული შენიშვნები რუსეთის ეკონომიკური განვითარების საკითხზე“ ხოტბას ასხამდა კაპიტალისტურ ფორმაციას. წიგნი

მოუწოდებდა მარქსისტ ინტელიგენტებს, შეეგნოთ თავიანთი უკუღმართობა და სასწავლებლად კაპიტალისტებთან წასულიყვნენ. ლეგალურ მარქსისტებს პროლეტარიატის რევოლუციური პარტიის შექმნა უგუნურებად მიაჩნდათ.

ვ. ი. ლენინმა თავიდანვე აუღო ალღო ლეგალური მარქსიზმის მავნებლურ ბუნებას მუშათა მოძრაობაში და 1894 წელს პეტერბურგის მარქსისტთა კრებაზე თავის რეფერატში სასტიკად გააკრიტიკა სტრუვეს ნაშრომი. მაგრამ ლენინს მაშინ, დროებით, დასაშვებად მიაჩნდა ნაროდნიკების წინააღმდეგ ბრძოლაში ლეგალურ მარქსისტებთან თანამშრომლობა, რათა მათი ორგანო ნაროდნიკულ შეხედულებათა წინააღმდეგ საბრძოლველად გამოეყენებინა. 1895 წ. ლენინმა გამოაქვეყნა ცნობილი ნაშრომი „ნაროდნიკობის ეკონომიკური შინაარსი და მისი კრიტიკა ბ-ნ სტრუვეს წიგნში“, სადაც გამოამზეურა ლეგალური მარქსიზმი, როგორც ლიბერალური ბურჟუაზიის იდეოლოგია, მუშათა კლასის ინტერესების საწინააღმდეგო, მტრული მიმართულება. ლენინის ზემოაღნიშნული წიგნის გამოსვლის შემდეგ ლეგალურ მარქსიზმს მუშათა მოძრაობისაკენ გზა გადაეკეტა.

მარქსიზმის საფუძვლების დაცვისა და ახალ პირობებში მისი განვითარებისათვის უდიდეს თეორიულ მუშაობას ვ. ი. ლენინი შესანიშნავად უთავსებდა პრაქტიკული რევოლუციური მოღვაწეობისადმი ხელმძღვანელობას. იგი ხელმძღვანელობდა მოწინავე მუშათა წრეებს ნევის „ზასტავასთან“, ვასილიევის კუნძულზე, სემიანიკოვის ქარხანაში. 1894 წლის დეკემბერში სემიანიკოვის ქარხნის მუშათა მღელვარებასთან დაკავშირებით ვ. ი. ლენინმა ი. ვ. ბაბუშკინთან ერთად დაწერა და გაავრცელა სააგიტაციო ფურცელი.

ვ. ი. ლენინს კარგად ესმოდა, რომ დაქსაქსული საწრეო მუშაობა მუშათა მოძრაობის თანამედროვე დონეს აღარ უბასუხებდა და გადაუდებელ ამოცანად დასაბა გაერთიანებული მარქსისტული ორგანიზაციის შექმნა. მისი ინიციატივით 1895 წელს პეტერბურგის ცალკეული მარქსისტული ჯგუფები ერთ ორგანიზაციად გაერთიანდნენ. ეს იყო პირველი ზერიოზული ჩანასახი რევოლუციური პარტიისა, რომელიც მუშათა მოძრაობას ეყრდნობოდა. გაერთიანებულ ორგანიზაციას ეწოდა „მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის კავშირი“. მისი ცენტრალური ჯგუფის სათავეში თვით ლენინი იდგა.

„ბრძოლის კავშირი“ არა მარტო მარქსიზმის პროპაგანდას ეწეოდა პეტერბურგის მუშათა შორის, არამედ რევოლუციური მოძრაობის ორგანიზატორის როლში გამოდიოდა. 1895 წელს მომზადებულ იქნა მუშათა გაფიცვა ტორნტონის ქარხანაში. პოლიციური რეპრესიების მიუხედავად, მუშებმა გაფიცვა ორგანიზებულად ჩაატარეს და გამარჯვებას მიაღწიეს. „ბრძოლის კავშირის“ აქტიური მონაწილეობით

ჩატარდა გაფიცვები ლაფერმის თამბაქოს ფაბრიკაში და პუტილოვის ქარხანაში. „ბრძოლის კავშირი“ გაფიცვის დღეებში სცემდა სააგიტაციო ფურცლებს, სადაც ამხელდა მეწარმეთა თვითნებობას, მოუწოდებდა მუშებს ორგანიზებულობისაკენ. 1895 წლის ნოემბრიდან 1897 წლის მისამდე გამოიცა 70 ასეთი ფურცელი. ეს იყო მუშათა პირველი ბეჭდვითი სიტყვა რუსეთში.

1896 წელს „ბრძოლის კავშირის“ ხელმძღვანელობით ჩატარდა პეტერბურგელ ფეიქართა დიდი გაფიცვა, რომელშიც 30 ათასი კაცი მონაწილეობდა. მუშათა მონაწილეობით „ბრძოლის კავშირმა“ ჩამოაყალიბა ადმინისტრაციისადმი წარსადგენი მოთხოვნები, გამოსცა ფურცლები, რომლებშიც პეტერბურგელ პროლეტარებს გაფიცულთა სოლიდარობისაკენ მოუწოდა. ფეიქარებს მხარი დაუჭირეს მექანიკური ქარხნების მუშებმა, სადაც დაიწყო გაფიცულთა დასახმარებლად სახსრების შეგროვება. პოლიციამ და ჟანდარმერიამ მიმართა რეპრესიებს. გაფიცულთა ხელმძღვანელი ჯგუფი დააპატიმრეს. ამ გაფიცვამ დიდად აამაღლა პეტერბურგელ ფეიქართა კლასობრივი შეგნების დონე. გაფიცვის დღეებში მიმდინარეობდა მუშათა ფარული შეკრებანი. ისინი ხარბად ეწაფებოდნენ არალეგალურ მარქსისტულ ლიტერატურას.

1897 წლის იანვარში პეტერბურგში მუშათა საგაფიცო მოძრაობის ახალი ტალღა აზვირთდა. საგაფიცო მოძრაობის ორგანიზატორი აქაც „ბრძოლის კავშირი“ იყო. მუშათა გამოკვეთილმა და დაჟინებობამ მოთხოვნებმა აიძულეს მეფის ხელისუფლება დათმობაზე წასულიყო. 1897 წ. 2 ივნისს გამოიცა კანონი სამუშაო დღის განსაზღვრის შესახებ. ეს მუშათა რევოლუციური მოძრაობის პირველ სერიოზულ გამარჯვებას წარმოადგენდა.

პეტერბურგის პროლეტარიატი ტონის მიმცემი იყო საიმპერიო მასშტაბით საგაფიცო მოძრაობის აღმავლობაში. ფეიქართა გაფიცვებს დიდი რეზონანსი ჰქონდა. 1896 წელს მძლავრი გაფიცვები ჩატარდა მოსკოვში, ივანოვო-ვოზნესენსკში, ორეხოვო-ზუევოში, პოლონეთსა და ბალტიისპირეთში. მუშათა მოძრაობა ავიდა განვითარების ახალ საფეხურზე, იგი ქვეყნის პოლიტიკური ცხოვრების მძლავრი ფაქტორი გახდა. მასში გაიზარდა შეგნებულობა და ორგანიზებულობა. ეს განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ახალი პროლეტარული ეტაპის დასაწყისს წარმოადგენდა, მასობრივ მუშათა მოძრაობასთან სოციალ-დემოკრატიის განუწყვეტელ კავშირს მტკიცე საფუძვლები ჩაეყარა.

„ბრძოლის კავშირი“-ს საქმიანობა მარტო პეტერბურგით არ შემოიფარგლებოდა, იგი კავშირს ამყარებდა მოწინავე მუშებთან მთელს იმპერიაში. მოსკოვში, კიევში, ვილნოში, ნიჟნი ნოვგოროდში, იაროსლავლში, ივანოვო-ვოზნესენსკში, ტულაში და ქვეყნის სხვა სამრეწვე-

ლო ცენტრებში „ბრძოლის კავშირის“ მითითებით მუშები ეწეოდნენ მარქსიზმის პროპაგანდას და მუშათა საგაფიცვო ბრძოლისადმი ხელმძღვანელობას ახორციელებდნენ. „ბრძოლის კავშირის“ მჭიდრო კავშირი ჰქონდა სოციალ-დემოკრატიულ წრეებთან საქართველოში. „ბრძოლის კავშირის“ მითითებით მოქმედებდნენ აქ მომუშავე რუსი მარქსისტები აფანასიევი, ლუზინი, ფრანჩესკი და სხვები.

ქვეყნის სხვადასხვა მხარეებში სოციალ-დემოკრატიული წრეების აღმოცენება იმის მომასწავებელი იყო, რომ იდეურად მომზადდა რუსეთში ერთიანი სოციალ-დემოკრატიული პარტიის შექმნა. ამ საქმეს სათავეში ჩაუდგა „ბრძოლის კავშირი“. ვ. ი. ლენინი ამ დროს დაპატიმრებული იყო, მაგრამ ყრილობის მოსამზადებელ მუშაობას ციხიდან ხელმძღვანელობდა. მან პეტერბურგის „ბრძოლის კავშირის“ წევრებს გადასცა პირველი ყრილობისათვის დაწერილი „სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამის პროექტი და განმარტებანი“. მაგრამ ამ პერიოდში პეტერბურგის „ბრძოლის კავშირის“ აქტიური წევრები კრუპსკაია, სოლოვინი და სხვ. დაპატიმრებულ იქნენ.

ყრილობის მოწვევის საჭიროებაზე ლაპარაკობდნენ მოსკოველი სოციალ-დემოკრატებიც. ყრილობის მოწვევის ორგანიზაციის ინიციატივა ხელთ აიღეს კიეველმა სოციალ-დემოკრატებმა. 1897 წლის მარტში კიევში მოწვეულ იქნა კიდევ წინასაყრილობო კონფერენცია. სოციალ-დემოკრატების ერთ ნაწილში ამ დროს გავლენით სარგებლობდა ოპორტუნიისტული მიმდინარეობა, რაც ეკონომიზმის პირველ სახეს წარმოადგენდა. ე. წ. „ახალგაზრდები“, რომლებიც „ბრძოლის კავშირის“ ძველი, აქტიური წევრების დაპატიმრების შემდეგ მომძლავრდნენ, მუშათა შორის ეკონომიურ აგიტაციაზე შორს არ მიდიოდნენ და პოლიტიკური ბრძოლა ლიბერალების საკუთრებად მიაჩნდათ. ამ ოპორტუნიისტული მიმდინარეობის მომძლავრების ვითარებაში მომზადდა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პირველი ყრილობა, რამაც მის მუშაობას დაღი დაასვა.

1898 წლის პირველ აპრილს მინსკში გაიხსნა რსდმპ პირველი ყრილობა, რომელსაც ესწრებოდა 9 დელეგატი პეტერბურგის, მოსკოვის, კიევის, ეკატერინოსლავის „ბრძოლის კავშირებიდან“, ბუნდიდან და „რაბოჩაია გაზეტადან“.

ყრილობამ მიიღო დადგენილება „ბრძოლის კავშირის“ და ბუნდის რუსეთის ერთიან სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციად გაერთიანების შესახებ. ყრილობაზე არ განხილულა პარტიის პროგრამა, მაგრამ ცალკე საკითხზე — პოლონეთის სოციალისტურ პარტიასთან დამოკიდებულებაზე — მსჯელობის დროს მიიღეს უმნიშვნელოვანესი პრინციპული გადაწყვეტილება თითოეული ერისათვის თვითგამორკვევის უფლების ცნობის შესახებ.

ყრილობამ განიხილა ორგანიზაციული საკითხებიც. აირჩიეს პარტიის ცენტრალური კომიტეტი. პარტიის ოფიციალურ ორგანოდ ყრილობამ აღიარა „რაბოჩაია გაზეთა“ და გამოსცა მანიფესტი.

მანიფესტში აღიარებული იყო რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის შექმნა და განსაზღვრული იყო მისი მიზანი — თვითმპყრობელობის დამხობა და ბრძოლა კაპიტალიზმის წინააღმდეგ სოციალიზმის სრულ გამარჯვებამდე.

მანიფესტის გამოქვეყნება დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა იყო. მთელ რუსეთში სოციალ-დემოკრატები სიხარულით შეხვდნენ ცნობას პარტიის შექმნის შესახებ, მაგრამ პარტიის შექმნა ჯერჯერობით მაინც ფორმალურ აქტად რჩებოდა, რადგან ფაქტიურად შემუშავებული არ ყოფილა ერთიანი პროგრამა, წესდება, ტაქტიკა და „ბრძოლის კავშირები“ ისევე კუსტარული მეთოდებით განაგრძობდნენ მუშაობას. ამას ისიც მოჰყვა, რომ მეფის ჟანდარმერიამ მიაგნო სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების კვალს და 500-მდე კაცი დააპატიმრა.

მიუხედავად ამისა, რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის შექმნის ცდა იყო დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა და მუშათა კლასის განმათავისუფლებელ მოძრაობაში წინგადადგმული დიდი ნაბიჯი.

რევოლუციური მოძრაობა XX საუკუნის დასაწყისში. ლენინური პარტიის შექმნა

თვითმპყრობელობის რეჟიმისა და მემამულურ-კაპიტალისტური ექსპლუატაციით განაწამები მშრომელი მასები 1900 წლიდან დაწყებულმა მწვავე ეკონომიკურმა კრიზისმა კიდევ უფრო მძიმე მდგომარეობაში ჩააყენა და გაამძაფრა მათი უკმაყოფილება მთავრობის წინააღმდეგ. ამიტომ, გასაგებია, 900-იანი წლებიდან მუშათა საგაფიცვო ბრძოლამ და გლეხთა აგრარულმა მოძრაობამ უფრო მასობრივი და გამოკვეთილი ხასიათი მიიღო.

90-იან წლებში რუსეთის პროლეტარებმა საგაფიცვო ბრძოლის კარგი პრაქტიკა მიიღეს. ამ გაფიცვებისადმი „ბრძოლის კავშირის“ ხელმძღვანელობამ მუშათა გამოსვლებს ორგანიზებული, პოლიტიკური ხასიათი მისცა. 900-იანი წლების დასაწყისიდან კი ახალი ნაბიჯები გადაიდგა. საგაფიცვო ბრძოლამ უპირატესად პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. მუშათა მოძრაობა გასცდა ფაბრიკებისა და ქარხნების კედლებს, გავიდა ქუჩაში, გადაიზარდა პოლიტიკურ დემონსტრაციებში და საბრძოლო დროშაზე გამოჩნდა ლოზუნგი „ძირს თვითმპყრობელობა“.

მუშათა პოლიტიკური შეგნებულობის ამაღლება, მათი კლასობრივი დარაზმულობა და შემართება თვალსაჩინოდ გამოვლინდა იმ მაისობებში, რომლებიც 1900 წელს ჩატარდა პეტერბურგში, ოდესა-

ში, ხარკოვში, კიევში, თბილისში, ვარშავაში, ვილნოში, ღომბროვოში და სხვ. ქალაქებში. ხარკოველმა მუშებმა მოაწყვეს მძლავრი პოლიტიკური დემონსტრაცია, რომელშიც 10 000 კაცი მონაწილეობდა. მათ ეკონომიკურ მოთხოვნებთან ერთად წამოაყენეს თვითმპყრობელობის დამხობის პოლიტიკური ლოზუნგი. გუბერნატორმა გაფიცულთა წინააღმდეგ რეპრესიები განახორციელა — 200 გაფიცული დააპატიმრა. მუშებმა დაჟინებით მოითხოვეს დაპატიმრებული ამხანაგების განთავისუფლება. იმდენად ორგანიზებული და მტკიცე იყო ეს მოთხოვნა, რომ ხელისუფლებამ იძულებული გახდა დაეთმო და დაპატიმრებულნი გაეთავისუფლებინა.

მნიშვნელოვან პოლიტიკურ მოვლენას წარმოადგენდა პეტერბურგში ობუხოვის ქარხანაში დატრიალებული ამბები. აქ, აღმინისტრაციამ 1 მაისს სამუშაოზე გამოუცხადებლობის გამო რამდენიმე მუშა დაითხოვა. მუშებმა უკანონოდ დასჯილი ამხანაგებისადმი სოლიდარობა გაფიცვით გამოხატეს. გაფიცულებმა მოითხოვეს დაპატიმრებულთა განთავისუფლება, მ-სათიანი სამუშაო დღის შემოღება, პირველი მაისის უქმე დღედ გამოცხადება. 4 მაისს გაფიცულ მუშებს, რომლებიც კრებას ატარებდნენ ვიბორგის მხარეზე, თავს დაესხა პოლიცია. პოლიციისა და მუშების დიდი შეტაკება მოხდა 7 მაისს; შეტაკებაში 3,6 ათასი მუშა მონაწილეობდა. მუშებმა ბარიკადები აღმართეს და რამდენჯერმე მამაცურად მოიგერიეს პოლიციის თავდასხმა.

თბილისში 1900 წელს გაიმართა მესამე მაისობა, რომელშიც 500 კაცი მონაწილეობდა. მაისობაზე ფრიალებდნენ წითელი დროშები და მეცნიერული კომუნიზმის ფუძემდებელთა პორტრეტები.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა იმ გრანდიოზულ გაფიცვას, რომელიც 1900 წლის აგვისტოში განახორციელეს თბილისელმა რკინიგზელებმა. 15-დღიან გაფიცვაში 4000 კაცი მონაწილეობდა. მას უშუალო ხელმძღვანელობას უწევდა რსდმპ თბილისის კომიტეტის მიერ შექმნილი საგაფიცო კომიტეტი, რომელიც ბეჭდავდა და გაფიცულთა შორის ავრცელებდა საბრძოლო ფურცლებსა და პროკლამაციებს.

1901 წელს საპირველმაისო დემონსტრაციების რაოდენობა და მონაწილეთა რიცხვი მნიშვნელოვნად გაიზარდა. ამიერკავკასიისა და რუსეთის მასშტაბით მსხვილი პოლიტიკური გამოსვლა იყო 1901 წლის მაისობა თბილისში, რომელშიაც 3 ათასამდე მუშამ მიიღო მონაწილეობა. დემონსტრაცია მოამზადა რსდმპ თბილისის კომიტეტმა. ქალაქის ცენტრში, შუა ბაზართან დემონსტრანტებმა ააფრიალეს წითელი დროშები. დემონსტრანტებს თავს დაესხნენ პოლიციელები სამხედრო ნაწილებთან ერთად. გაჩაღდა სისხლისმღვრელი ბრძოლა; მუშებმა გასაოცარი სიმტკიცე და დარაზმულობა გამოიჩინეს, დემონსტრაციის შემ-

დევ მოაწყვეს მუშათა მასობრივი დაპატიმრება და ბევრი ქალაქიდან გაასახლეს. შეშინებულმა ხელისუფლებამ ქალაქში საგანგებო ღონისძიებანი განახორციელა. თბილისელი მუშების სიმამაცე და პოლიტიკური შეგნებულობა რუსეთის რიგი ფაბრიკა-ქარხნების მუშებისათვის მისაბამი გახდა. ამ დიდ მოვლენას საგანგებოდ მიუძღვნა რიგი სტატიებისა გაზ. „ისკრამ“, რომელმაც ეს დემონსტრაცია აღიარა კავკასიაში აშკარა რევოლუციური მოძრაობის დასაწყისად.

მუშათა მოძრაობის ახალი აღმავლობით აღინიშნა 1902 წელი. გაფიცვები და დემონსტრაციები. გაიმართა პეტერბურგში, მოსკოვში, კიევში, ბაქოში, ბათუმში. 1 მაისს 5 ათასი სორმოველი მუშა არ გამოვიდა სამუშაოზე. საღამოს მუშები ზაღომოვის მეთაურობით რევოლუციური ლოზუნგებით დაიძრნენ ქალაქის ცენტრისაკენ. გაიმართა გრანდიოზული დემონსტრაცია, რომელიც გაბედულად შეეჭახა პოლიციის რაზმებს.

რევოლუციურ მოძრაობაში „ახალი ეპოქის“ დასაწყისად შეათვალა გაზ. „ისკრამ“ 1902 წლის ნოემბერში დონის როსტოვში დატრიალებული ამბები.

2 ნოემბერს მუშაობა შეწყვიტეს როსტოვში ვლადიკავკაზის რკინიგზის სახელოსნოების მექვაბებმა. გაფიცვას სათავეში ჩაუდგა რსდმპ როსტოვის კომიტეტი ხ. ი. გუსევის ხელმძღვანელობით. მუშათა მოთხოვნები ჩამოყალიბებული იყო პროკლამაციაში, რომელიც იმ დღეებში გამოიცა. გაფიცვამ მალე საყოველთაო ხასიათი მიიღო. 7 ნოემბერს ქალაქის გაფიცულმა მუშებმა ტამერნიკში მოაწყვეს გრანდიოზული მიტინგი, რომელშიც 15 ათასი კაცი მონაწილეობდა. მიტინგი განმეორდა 8 ნოემბერს კაზაკთა ნაწილების თვალწინ 10 ნოემბერს მუშათა მიტინგზე 30-ათასი კაცი ესწრებოდა. რუსეთისთვის ჯერ კიდევ უჩვეულო საზიემო სანახაობას წარმოადგენდა ეს მიტინგი — წერდა მისი მეთვალყურე „ისკრას“ ფურცლებზე. 12 ნოემბერს პოლიციამ დაიწყო მიტინგის გარეკვა. საქმეში ჯარის ნაწილებიც ჩარიეს, მაგრამ ყველა მათი თავდასხმა მოგერიებულ იქნა. სამხედრო ნაწილებმა 6 მოჰკლეს, 12—მძიმედ დაჭრეს.

მუშათა შეკრებანი გრძელდებოდა შემდეგ დღეებშიც. 17 ნოემბერს ტამერნიკის მთელი ტერიტორია სამხედრო ნაწილებმა დაიკავეს. მიტინგები შეწყდა, მაგრამ გაფიცვა ისევ გრძელდებოდა. საშინელი რეპრესიების მიუხედავად მუშები უარს ამბობდნენ სამუშაოს დაწყებაზე, ვიდრე მათი მოთხოვნები დაკმაყოფილებული არ იქნებოდა. გაფიცვამ ბევრი საწარმოს მეპატრონე გასტეხა და მუშათა მოთხოვნების ნაწილი დაკმაყოფილებულ იქნა. მუშები გამარჯვების რწმენით შეუდგნენ მუშაობას.

1902 წლის თებერვალში გაფიცვა დაიწყო ბათუმის როტშილდის

ქარხანაში. მუშათა შეუპოვრობა იმდენად მტკიცე იყო, რომ ადმინისტრაციამ ვერაფერი გააწყო და პოლიცია მოიშველია. გაფიცვის ორგანიზატორები დააპატიმრეს. რსდმპ ბათუმის კომიტეტმა ამის საპასუხოდ მოაწყო დიდი დემონსტრაცია. პოლიციამ 300 დემონსტრანტი დააპატიმრა. მუშები მაინც არ დაცხრნენ. რსდმპ ბათუმის კომიტეტმა 9 მარტს კვლავ მოაწყო ახალი პოლიტიკური დემონსტრაცია, რომელშიც მონაწილეობდნენ არა მარტო როტშილდის, არამედ ნობელის, ძმები რილსკების, სილერიდსის და სხვ. ქარხნების მუშები. ადგილობრივმა ხელისუფლებამ დემონსტრანტებს მოუწყო სისხლიანი ანგარიშსწორება. მოკლეს 15, დაჭრეს 50 მუშა. დააპატიმრეს 500 მუშა, რომელთა დიდი ნაწილი გაასახლეს ქალაქიდან.

რსდმპ ბათუმის კომიტეტმა 9 მარტის მსხვერპლთა დაკრძალვის დღე დიდ პოლიტიკურ მანიფესტაციად გადააქცია და თვითმპყრობელობისადმი შურისძიებით აღსავსე პროკლამაცია გამოსცა. მუშათა საგაფიცო ბრძოლა ბათუმში ამის შემდეგაც არ დამცხრალა.

მუშათა მოძრაობის ასეთმა აღმავლობამ დიდი გავლენა მოახდინა სტუდენტობაზე, რომელიც მხარში ამოუდგა პროლეტარიატს და მედგრად შეუტია თვითმპყრობელობას.

სტუდენტთა მოძრაობა, როგორც ზემოთ მივუთითებდით, 90-იანი წლების მიწურულშივე დაიწყო და იგი მიმართული იყო რეპრესიული საუნივერსიტეტო სტატუსის წინააღმდეგ. სტუდენტთა შეკრებებს, რომელთაც ადგილი ჰქონდა ოდესაში, კიევში, მთავრობამ ახალი რეპრესიებით უპასუხა. 1900 წ. 11 იანვარს გამოქვეყნდა მთავრობის ცნობა კიევის 183 სტუდენტის ჯარისკაცად განწესების შესახებ. ამ ფაქტმა აღაშფოთა სტუდენტობა. მოსკოვის, პეტერბურგის უნივერსიტეტებში დაიწყო შეკრებანი. სტუდენტობის მოთხოვნები გასცილდა აკადემიურ ფარგლებს, იგი პოლიტიკური გახდა. 1901 წლის 19 თებერვალს პეტერბურგის უნივერსიტეტის სტუდენტებმა აღნიშნეს საგლეხო რეფორმის 40 წლისთავი. სტუდენტთა მანიფესტაცია ნევის პროსპექტზე გარეკილ იქნა პოლიციელთა მიერ. ამავე დღეს მუშათა და სტუდენტთა მძლავრი გაერთიანებული დემონსტრაცია ჩატარდა ხარკოვში. პეტერბურგის სტუდენტობასთან ანგარიშსწორებამ ააღელვა მოსკოვის უნივერსიტეტი. 23 თებერვალს სააქტო დარბაზში ჩატარდა მღელვარე მიტინგი, რომლის ბევრი მონაწილე პოლიციამ დააპატიმრა. მეორე დღეს უნივერსიტეტის მოედანზე ორი ათასი კაცი შეიკრიბა. სტუდენტთა და მუშათა გაერთიანებული შეკრება და მანიფესტაცია მოეწყო 25 თებერვალს.

მთავრობამ სტუდენტთა მოძრაობის გაქანებას უპასუხა ახალი რეპრესიებით. 1901 წლის დეკემბერში გამოცემულ „დროებითი წესების“ მიხედვით ნებადართულ იქნა სტუდენტთა მხოლოდ საკურსო

ან საფეხურტეტო შეკრებანი და ისიც ადმინისტრაციის მეთვალყურეობის ქვეშ. სტუდენტობა ამ აქტს მასობრივი პროტესტით გამოეხმაურა. 1902 წლის თებერვალში გრანდიოზული მიტინგები ჩატარდა კიევის და მოსკოვის უნივერსიტეტებში. მოსკოველმა სტუდენტებმა თავიანთ მიტინგზე წამოაყენეს პოლიტიკური მოთხოვნა: დამფუძნებელი კრების მოწვევა, 9-საათიანი სამუშაო დღე და გაფიცვის თავისუფლება მუშებისათვის. ამ დღეს მოსკოვის უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში პოლიციასთან სტუდენტებმა საბარკადო ბრძოლა გამართეს. 517 სტუდენტი დააპატიმრეს. სტუდენტთა მძლავრი მანიფესტაცია მოეწყო პეტერბურგში 3 მარტს.

სტუდენტთა ერთსულოვანმა გამოსვლებმა მთავრობის რეაქციულ წრეებს უკან დაახევინეს. 1901 წლის 22 დეკემბრის „დროებითი წესები“ გააუქმეს.

XX საუკუნის დასაწყისი სოფლად მემამულური მიწათმფლობელობის წინააღმდეგ აგრარული მოძრაობის მძლავრი გაჩაღებით აღინიშნა. 1904—1905 წლებში ევროპული რუსეთის 50 გუბერნიიდან 42 გუბერნიაში გლეხთა მღელვარებანი მძვინვარებდა. საერთოდ ამ მონაკვეთში აღნუსხულია გლეხთა გამოსვლების 670 შემთხვევა, რომელთაგან 340 მარტო 1902 წელზე მოდის.

ახალი საუკუნის დასაწყისში გლეხთა მოძრაობის ფორმები და საშუალებანი გამრავალფეროვნდა, გააქტიურდა, თუ 90-იან წლებში გლეხობის აგრარული მოძრაობა გადასახადებზე უარის თქმით, მემამულეთა წინაშე ვალდებულებათა შეუსრულებლობით, მთავრობის წინაშე შუამდგომლობით შემოიფარგლებოდა, ახლა იგი აქტიურ ფორმებში გადაიზარდა. მასობრივად ხდებოდა შეტაკებანი მემამულეებთან, საძოვრების, ტყის, სახნავი მიწების თვითნებური დატაცება, მემამულეთა ბედლებიდან პურის თვითნებური გატანა და განაწილება, ადმინისტრაციასთან და მთავრობის ჯარებთან შეიარაღებული შეტაკება. ბესარაბიის და ვილნოს გუბერნიებში გლეხთა მოძრაობის წინააღმდეგ გამოიყენეს ჯარის ნაწილები. სარატოვის გუბერნიაში გლეხთა მოძრაობა შეუერთდა სოფლის მეურნეობის მუშების გაფიცვებს.

გლეხთა მღელვარების მძლავრ კერებად იქცნენ ხარკოვისა და პოლტავის გუბერნიები. უმოსავლიანობით მასობრივად დამშეული გლეხობა გაბოროტებული სწვავდა მემამულეთა სახლ-კარს.

გლეხთა აგრარულ-რევოლუციურმა მოძრაობამ გამოკვეთილი სახე მიიღო საქართველოში, იგი მემამულეთა წინააღმდეგ აქტიურ ბრძოლაში გადაიზარდა.

1902 წლის გაზაფხულზე გლეხთა მოძრაობის მძლავრი კერები გაჩნდნენ ქუთაისის გუბერნიაში, გორის მაზრაში. გლეხთა რევოლუციური მოთხოვნების ჩამოყალიბებაში აქტიურად მონაწილეობდნენ სო-

ციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები. გლეხობას აგიტატორებად ბათუმის ქარხნების საგაფიცვო მოძრაობაში მონაწილეობისათვის და-
თხოვნილი და სოფლებში გადასახლებული მუშები გამოდიოდნენ.

რსდმპ თბილისის და ბათუმის კომიტეტებმა არაღელვარად და-
ბეჭდეს და გლეხობაში გაავრცელეს პროკლამაციები, რომლებშიც
მკაფიოდ იყო განსაზღვრული მოძრაობის მიზანი და ამ მოძრაობაში
მუშათა კლასისა და გლეხობის ერთობლივი მოქმედების მიზანშეწო-
ნილობა.

ზემოთ ჩამოთვლილი ფაქტები ნათელჰყოფს, რომ რუსეთის მშრო-
მელი მასების რევოლუციური მოძრაობის ტალღა გიგანტურად იზრ-
დებოდა და ახალ-ახალი ძალებით ურტყამდა თვითმპყრობელობას,
არყევდა მის ბურჟებს. მწიფდებოდა დიდი სახალხო რევოლუცია.
„დაე, უფრო დაიქექოს გრიგალმა და მეხმე!“ გორკის ეს სტრიქონები
„გრიგალას სიმღერიდან“ ასახავდნენ ქვეყანაში შექმნილ ვითარებას
და მოუწოდებდნენ ქარიშხლის ახალი აზვირთებისაკენ. გადაუდებელი
ამოცანა იყო შექმნილიყო ისეთი საბრძოლო შტაბი, რომელიც ამ მოძ-
რაობას შეჰკრავდა მრისხანე დამრტყმელ ძალად და მას სწორი მიმარ-
თულებით წაიყვანდა. ასეთი შტაბი უნდა ყოფილიყო პროლეტარული
პარტია, ახალი ტიპის პარტია. ვ. ი. ლენინი და მისი თანამებრძოლები
ცარიზმის დევნისა და უმკაცრესი რეპრესიების მიუხედავად წარმატე-
ბით ახორციელებდნენ ამ ამოცანას.

* * *

რსდმპ I ყრილობის შემდეგ იდეური და ორგანიზაციული დაბნეუ-
ლობა პარტიაში გაღრმავდა. სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციე-
ბის რაოდენობა ქვეყანაში სწრაფად იზრდებოდა, მაგრამ ძლიერდებო-
და ოპორტუნიზმის გავლენაც. II ინტერნაციონალის დაშვება ოპორ-
ტუნიზმის ჭაობში, ბერნშტეინიზმი თავის გავლენას ახდენდა რუსეთ-
ზეც. ოპორტუნიზმის ნაირსახეობად ამ დროს რუსეთს მოევიდნა ეკო-
ნომიზმი, რომლის სოციალურ ბაზას პროლეტარული მასის წვრილ-
ბურჟუაზიული ფენა წარმოადგენდა.

ეკონომისტები ქადაგებდნენ, რომ პროლეტარიატს ხელი აეღო
პოლიტიკურ ბრძოლაზე. მუშებს ისინი ურჩევდნენ მხოლოდ ეკონო-
მიკური მოთხოვნებით დაკმაყოფილებულიყვნენ. პოლიტიკური
ბრძოლა მათ ბურჟუაზიის საქმედ მიაჩნდათ. ეს თვალსაზრისი, ცხადია,
წყალს ასხამდა კაპიტალიზმის წისქვილზე და დაკნინებას უქადდა რე-
ვოლუციურ მოძრაობას, რომელიც ასე მძლავრად იშლებოდა ქვეყანა-
ში. ეკონომისტები წარმოადგენდნენ ბურჟუაზიის აგენტებს მუშათა
მოძრაობაში და ამდენად, მის დაუძინებელ მტრად გამოდიოდნენ.

ეკონომისტებს საკუთარი საგამომცემლო ორგანოები ჰქონდათ და სისტემატურად ეწეოდნენ მუშათა კლასისათვის ამ მტრული იდეების პროპაგანდას. 1899 წელს პეტერბურგელ ეკონომისტთა ერთმა ჯგუფმა (პროკოპოვიჩი, კუსკოვა და სხვ.) თავის პროგრამულ განცხადებაში („მრწამსი“) უარყვეს პროლეტარიატის დამოუკიდებელი პოლიტიკური როლი, მუშათა კლასის დამოუკიდებელი პოლიტიკური პარტიის აუცილებლობა.

ვ. ი. ლენინი ამ დროს გადასახლებაში იმყოფებოდა. ეკონომისტთა „მრწამსის“ გაცნობამ ალაშქრათა იგი და დაწერა „რუსეთის სოციალ-დემოკრატების პროტესტი“, რომელსაც მხარი დაუჭირეს მასთან გადასახლებულმა მარქსისტებმა. ლენინი გადაჭრით გმობდა ეკონომისტთა შეხედულებებს და მარქსისტებს მათ წინააღმდეგ ბრძოლისკენ მოუწოდებდა. ვ. ი. ლენინს შესანიშნავად ესმოდა, რომ ეკონომიზმის წინააღმდეგ წარმატებით ბრძოლა შეიძლებოდა სოციალ-დემოკრატიის მთელი ძალების გაერთიანების ვითარებაში, რომ ამ გაერთიანებაში მთავარი იდეური და ორგანიზატორული როლი საერთო რუსულ პოლიტიკურ გაზეთს უნდა შეესრულებინა.

1900 წელს, გადასახლების ვადის დამთავრების შემდეგ, ვ. ი. ლენინი ენერგიულად შეუდგა გაზეთის გამოცემისათვის მზადებას და წარმატებით განახორციელა იგი. 1900 წლის 11 დეკემბერს ქენევაში გამოვიდა გაზეთ „ისკრის“ პირველი ნომერი.

ვ. ი. ლენინმა შეიმუშავა თვითმპყრობელურ-ქანდარმულ რუსეთში „ისკრის“ არალეგალურად გავრცელების გენიალური გეგმა, შექმნა გაზეთის აგენტების ფართო ქსელი. „ისკრის“ აგენტები ლენინურ-ისკრული ორგანიზაციების ორგანიზატორები გახდნენ. 1901 წელს რუსეთში ჩამოყალიბდა „ისკრის“ გავრცელების სამი ცენტრი — სამხრეთში (ცენტრით პოლტავაში), პიტერთან (ფსკოვში) და აღმოსავლეთში (სამარაში). „ისკრის“ გამავრცელებელ მუდმივ პუნქტებთან ერთად შეიქმნა მოძრავი პუნქტები. გაზეთის პირველი მხურვალე პროპაგანდისტები — ი. ვ. ბაბუშკინი, ნ. ე. ბაუმანი, ს. რ. ზემლიაჩკა, მ. ი. კალინინი, ნ. კ. კრუპსკაია, მ. მ. ლიტვინოვი, გ. ი. პეტროვსკი, ო. ა. პიატნიცი, ი. მ. სვერდლოვი, ი. ბ. სტალინი, ე. დ. ჭტასოვა, ს. გ. შაუმიანი და სხვები — შეადგენდნენ პროფესიულ რევოლუციონერთა იმ პირველ ბირთვს, რომელსაც გადამწყვეტი როლი უნდა შეესრულებინა ლენინური იდეების პროპაგანდისა და ლენინური პარტიის აგების საქმეში.

ვ. ი. ლენინი მომენტის ძირითად ამოცანად აყენებდა მარქსისტული პარტიის შექმნას რუსეთში. ამ საკითხისადმი იყო მიძღვნილი „ისკრის“ პირველსავე ნომერში დაბეჭდილი სტატია „ჩვენი მოძრაობის საარსებო ამოცანები“. ლენინმა არა მარტო დააყენა პარტიის შექმნის აუ-

ცილებლობის საკითხი, არამედ დასახა კიდევ კონკრეტული გეგმა მისი აგებისა („რით დავიწყეთ“). მაგრამ მთავარ იდეურ დაბრკოლებას პარტიის მშენებლობის საქმეში მუშათა მოძრაობაში ფეხმოკიდებული ოპორტუნიზმი — ეკონომიზმი წარმოადგენდა. საჭირო იყო ოპორტუნიტული ელემენტებისაგან გამიჯვნა, პარტიის ამოცანების მკვეთრად განსაზღვრა. ლენინი წერდა: „სანამ გავერთიანდებოდეთ, და იმისათვის, რომ გავერთიანდეთ, ჩვენ ჯერ გადაჭრით და გარკვევით უნდა გავიმოქმედოთ“¹.

1902 წელს გამოქვეყნდა ვ. ი. ლენინის ცნობილი ნაშრომი „რა ვაკეთოთ!“ ამ წიგნში ლენინმა გაანადგურა ეკონომიზმის ბურჟუაზიული იდეოლოგია, დაასაბუთა პროლეტარიატის პოლიტიკური ბრძოლის, ხოლო ამ ბრძოლაში მარქსისტული პარტიის ხელმძღვანელობის აუცილებლობა. განავითარა რა მარქსისა და ენგელსის იდეები პროლეტარული პარტიის შესახებ ვ. ი. ლენინმა დაამუშავა ახალი ტიპის პარტიის შესახებ მოძღვრების საფუძვლები, აამალა რევოლუციური თეორიის მნიშვნელობა, ცხადპყო, რომ მშრომელი მასების რევოლუციურ ბრძოლაში ბელადის როლის შესრულება შეუძლია მხოლოდ იმ პარტიას, რომელიც მოწინავე თეორიით ხელმძღვანელობს.

ლენინის ამ ნაშრომმა, რომელმაც პარტიის იდეოლოგიური საფუძვლები მოამზადა და დაასამარა ეკონომიზმი, დიდად შეუწყო ხელი ლენინურ-ისკრული მიმართულების გამარჯვებას და განმტკიცებას რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ ორგანიზაციებში. 1902—1903 წლების განმავლობაში ლენინურ-ისკრული ორგანიზაციებით მოიფინა რუსეთის ცენტრალური და განაპირა რაიონები. 1902 წლის იანვარში სამარაში გაიმართა „ისკრის“ მუშაკთა ყრილობა, სადაც აირჩიეს 16 კაცისაგან შემდგარი ცენტრალური კომიტეტი, რომელმაც აღგილობრივ ორგანიზაციებში გააჩალა მუშაობა „ისკრის“ საერთო პარტიულ ორგანოდ აღიარებისათვის. ამ მუშაობამ მალე გამოიღო ნაყოფი. „ისკრის“ ხაზი აღიარეს პეტერბურგის, მოსკოვის კომიტეტებმა.

მნიშვნელოვან მოვლენას წარმოადგენდა ლენინურ ისკრული ხაზის საბოლოო გამარჯვება ამიერკავკასიაში. 1903 წლის მარტში თბილისში შედგა კავკასიის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების პირველი ყრილობა, რომელმაც აღიარა ლენინურ „ისკრასთან“ სრული სოლიდარობა, გამოაცხადა იგი რსდმპ ხელმძღვანელ ორგანოდ, აირჩია ცენტრალური კომიტეტი ი. ბ. სტალინის, მ. გ. ცხაკაიას, ა. გ. წულუკიძის, ფ. ე. მახარაძის, ფ. ს. ბობროვსკის, მ. გ. ბოჭორიძის და სხვ. შემადგენლობით.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 4, გვ. 434.

„ისკრის“ იდეებმა გაიმარჯვეს ბელორუსიაში, ბალტიისპირეთში და პოლონეთში, სადაც ადრე ნაციონალიზმი და სოციალ-შოვინიზმი მავნე გავლენას ახდენდა მუშათა მოძრაობაზე და აფერხებდა ერთიანი პარტიის შექმნას.

1903 წლის 17 (30 ივლისს) ქ. ბრიუსელში გაიხსნა რსდმპ II ყრილობა. 13 სხდომის შემდეგ ბელგიის პოლიციის დენის გამო ყრილობამ ლონდონში გადაინაცვლა. წარმოდგენილი იყო 26 სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაცია 43 დელეგატი. დელეგატთა უმრავლესობა „ისკრის“ მომხრეთაგან შედგებოდა. მტკიცე „ისკრელებს“ ჰქონდათ 24 ხმა, ე. წ. „რბილ“ ისკრელებს (მომავალ მენშევიკებს) — 9, „ისკრის“ აშკარა მოწინააღმდეგეებს (ეკონომისტები და ბუნდელები) — 8 ხმა, 10 ხმა ეკუთვნოდა ცენტრისტებს. დელეგატთა ასეთი შემაღენლობის წყალობით ყრილობის ძირითად საკითხებზე შეხედულებათა მკვეთრი ბრძოლა მიმდინარეობდა.

ყრილობამ პირველ საკითხად პარტიისადმი ბუნდის დამოკიდებულება დააყენა. ბუნდი ებრაელი წვრილბუჩქუაზიული მოსახლეობის ინტერესებს ასახავდა, ახლოს იდგა ეკონომისტებთან, განიხილავდა პარტიას როგორც დამოუკიდებელი ეროვნული ორგანიზაციების ფორმალურ გაერთიანებას. ეს იყო ბუჩქუაზიული ნაციონალიზმი, რომელიც უპირისპირდებოდა პროლეტარულ ინტერნაციონალიზმს, აცინებდა პარტიის ხელმძღვანელ, ორგანიზატორულ როლს რევოლუციურ მოძრაობაში.

ყრილობაზე გაიმარჯვა პარტიის აგების ლენინურმა იდეამ, ბუნდის ორგანიზაციული ნაციონალიზმი უკუგდებულ იქნა.

ცენტრალურ საკითხს წარმოადგენდა პარტიის პროგრამის საკითხი. ოპორტუნიისტები ცდილობდნენ პროგრამისათვის წაერთმიათ რევოლუციური სული, ილაშქრებდნენ მასში მარქსიზმის უმნიშვნელოვანესი დებულების — პროლეტარიატის დიქტატურის შეტანის წინააღმდეგ.

ყრილობამ დაგმო ოპორტუნიისტების პოზიცია და დაამტკიცა პროგრამის ძირითადი მარქსისტული დებულება პროლეტარიატის დიქტატურის შესახებ. ეს იყო დიდმნიშვნელოვანი ისტორიული გამარჯვება, რომელიც რევოლუციურმა მარქსიზმმა საერთაშორისო ოპორტუნიზმზე მოიპოვა.

მუშათა კლასის რევოლუციური პროგრამა ორი ნაწილისაგან შედგებოდა: პროგრამა მაქსიმუმისა და პროგრამა მინიმუმისაგან. პირველი ითვალისწინებდა ბრძოლის საბოლოო მიზანს — სოციალისტური ოპორტუნიისტული ელემენტებისაგან გამიჯვნა, პარტიის ამოცანების რევოლუციის გამარჯვებას, პროლეტარიატის დიქტატურის დამყარებას. პროგრამა მინიმუმი გამოხატავდა პარტიის უახლეს ამოცანებს — ცარიზ-

მის დამნობას და ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებას. დასავლეთ ევროპის პარტიების პროგრამებისაგან განსხვავებით ეს იყო მუშათა პარტიის ერთადერთი, თანმიმდევრული რევოლუციური პროგრამა მთელ მსოფლიოში. მან მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა მუშათა კლასის რევოლუციური პარტიის სტრატეგიას და ტაქტიკას. ამ პროგრამამ ხელი შეუწყო პროლეტარიატის აღზრდას რევოლუციური ბრძოლის სულისკვეთებით, მის საფუძველზე შეიქმნა და განმტკიცდა ბოლშევიკური პარტია.

ყრილობაზე მწვავე ხასიათი მიიღო ბრძოლამ პარტიის წესდების გარშემო: დავა ძირითადად შეეხებოდა წესდების პირველ პარაგრაფს, ე. ი. საკითხს იმის შესახებ, თუ ვინ შეიძლებოდა ყოფილიყო პარტიის წევრი. ვ. ი. ლენინი პარტიის წევრისათვის სავალდებულოდ აღიარებდა პარტიის ერთ-ერთ ორგანიზაციაში ყოფნას და მის მუშაობაში მონაწილეობას. მარტოვი პარტიის წევრს ასეთი ვალდებულებებისაგან ათავისუფლებდა. პარტიის წევრის რომელიმე ორგანიზაციაში მონაწილეობას და პარტიული დისციპლინისადმი დამორჩილებას, მარტოვი სავალდებულოდ არ მიიჩნევდა.

ამ დავის უკან პარტიის იდეურ-ორგანიზაციული მშენებლობის უპირატესად პრინციპული მნიშვნელობის საკითხი იმალებოდა.

ვ. ი. ლენინს და მის თანამებრძოლებს პარტია წარმოედგინათ წვრილბურჟუაზიულ-მერყევი ელემენტებისაგან თავისუფალ, ორგანიზაციულად მონოლითურ და იდეურად მთლიან დაწესებულებად. პარტიის წევრების ორგანიზაციაში ყოფნა უზრუნველყოფდა მათ მარქსისტულად აღზრდას, მაღალ დისციპლინაობას, დაიცავდა პარტიის სიმტკიცეს და სიწმინდეს.

მარტოვი და მისი მომხრე ყველა ოპორტუნისტი კი იზიარებდა რა „ლია კარების“ იმ პოლიტიკას, რომელიც II ინტერნაციონალის პარტიებში იყო აღიარებული, ანაგვიანებდა პარტიას, აქცევდა მას კრეულსახო და გაუფორმებელ დაწესებულებად, ქმნიდა წანამძღვრებს მისი იდეური და ორგანიზაციული გადაგვარებისათვის. ამიტომ იყო რომ მარტოვის ფორმულას ყველა ოპორტუნისტი იცავდა თავგამოდებით (ბუნდელეები, ეკონომისტები, ცენტრისტები, რბილი ისკრელები) და მიაღწიეს კიდეც (28 ხმით 22-ის წინააღმდეგ) დროებით გამარჯვებას.

პროგრამულ, ტაქტიკურ და ორგანიზაციულ საკითხებში ისკრული პრინციპების გამარჯვების განსამტკიცებლად საჭირო იყო ცენტრალურ ორგანოებში თანმიმდევარი რევოლუციონერების არჩევა. „ისკრის“ რედაქცია აირჩიეს ლენინის, მარტოვის, პლუხანოვის შემადგენლობით. ცენტრალურ კომიტეტში აირჩიეს კრჟიჟანოვსკი, ლენგნიკი, ნოსკოვი. მარტოვმა უარი თქვა რედაქციაში მუშაობაზე. მისმა მომხრეებმა ცენტრალური კომიტეტის არჩევნებში არ მიიღეს მონაწილეობა.

ამრიგად ლენინის მომხრეებმა უმრავლესობა მოიპოვეს პარტიის ხელმძღვანელ ორგანოებში, მარტოვის მომხრეებმა — უმცირესობა (აქედან ბოლშევიზმი და მენშევიზმი).

პარტიის II ყრილობა მსოფლიო-ისტორიული მნიშვნელობის მოვლენაა. იგი გადაიქცა შემობრუნების პუნქტად საერთაშორისო მუშათა მოძრაობაში. მან შექმნა რევოლუციურ-მარქსისტული პარტია, ბოლშევიკური პარტია. „ბოლშევიზმი — აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი — როგორც პოლიტიკური აზროვნების მიმდინარეობა და როგორც პოლიტიკური პარტია, 1903 წლიდან არსებობს“¹.

ლენინის პარტიამ თავის რიგებში გააერთიანა ყოველივე, რაც კი დიადი და გმირული, მოწინავე და გონიერი იყო მუშათა კლასში.

ახორციელებდა რა რსდმპ მეორე ყრილობის მიერ მიღებულ პირველ პროგრამას, ბოლშევიკური პარტია, რომელსაც სათავეში ედგა დიდი ლენინი, გაუძღვა რუსეთის მუშათა კლასს, ყველა მშრომელს მეფის ძირმომპალი თვითმპყრობელობის, მემამულეთა და ბურჟუაზიის წინააღმდეგ საიერიშოდ, პროლეტარიატის დიქტატურის დასამყარებლად და მსოფლიოში პირველი მუშათა და გლეხთა სახელმწიფოს შესაქმნელად. 1917 წლის ოქტომბერში დედამიწის ერთ მეექვსედ ნაწილზე ისტორიაში პირველად იშვა ახალი საზოგადოებრივი წყობილება, რომელმაც დასაბამი მისცა უკლასო საზოგადოების მშენებლობას დედამიწაზე.

* * *

პარტიის II ყრილობა მუშაობდა სწორედ იმ მომენტში, როცა მუშათა რევოლუციური მოძრაობა რუსეთში ახალ, მძლავრ აზვირთებას განიცდიდა. ამის ნათელი დადასტურება იყო საყოველთაო გაფიცვა, რომელიც პირველ ივლისს დაიწყო ბაქოში და მალე რუსეთის მთელი სამხრეთი მოიცვა.

გაფიცვის ინიციატორები იყვნენ ბიბი-ეიბათის ორი ფირმის მექანიკურ სახელოსნოთა მუშები. მათ მალე რკინიგზელებიც შეუერთდნენ. 4 ივლისს გაფიცვამ ბაქოში საყოველთაო ხასიათი მიიღო.

ბაქოს პროლეტარიატის ერთსულოვნებამ მხურვალე მხარდაჭერა პპოვა მთელს კავკასიაში. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი სათავეში ჩაუდგა ამ მოძრაობას და მას ორგანიზებული ხასიათი მისცა. 14 ივლისს თბილისში დაიწყო გრანდიოზული პოლიტიკური გაფიცვა, რომელშიც 15 ათასი მუშა მონაწილეობდა. თბილისს არ ჩამორჩნენ საქართველოს სამრეწველო რაიონები. ხაშურში, შორაპანში, ბათუმში,

¹ ვ. ი. ლენინი; თხზ., ტ. 31, გვ. 9.

ფოთსა და ჰიათურაში მუშებმა სამუშაო მიატოვეს და ადმინისტრაცი-
ას მოთხოვნები წაუყენეს.

მაღე გაფიცებმა მოიცვა მთელი სამხრეთ რუსეთი. გრანდიოზუ-
ლი გაფიცვები მოეწყო კიევში, ოდესაში. 17 ივლისის ოდესის გაფი-
ცვას საყოველთაო ხასიათი ჰქონდა. ოდესას მიბაძეს ნიკოლაევმა,
ეკატერინოსლავმა, ელიზავეტგრადმა და კანატოპმა.

გაფიცული მუშები. მოქმედებდნენ მტკიცედ, შეტევით. კიევში
3-ათასიანი კაცისაგან შემდგარმა დემონსტრაციამ შეაჩერა მატარებ-
ლის მოძრაობა. დემონსტრაციაზე და მიტინგზე შეკრებილი მუშები
აქტიურად იცავდნენ თავს პოლიციელთა თავდასხმებისაგან.

რუსეთის სამხრეთი ბობოქრობდა. ეს იყო სხვადასხვა ეროვნების,
სხვადასხვა პროფესიის პროლეტართა, საბრძოლო ერთიანობა, რომე-
ლიც 200 ათასამდე კაცს მოითვლიდა. რუსეთის მუშათა მოძრაობის ის-
ტორიამ მანამდე არ იცოდა ასეთი მასშტაბები.

მუშათა საგაფიცვო მოძრაობის სათავეში ყველგან იყვნენ რსდმპ
ისკრული კომიტეტები, რომლებიც ორგანიზებულ ხასიათს აძლევდნენ
მას, გაფიცვის დღეებში ბეჭდავდნენ და ავრცელებდნენ პროკლამა-
ციებს, მოუწოდებდნენ მუშებს ერთსულოვნებისკენ, მუშათა შეკრე-
ბებს აძლევდნენ გამოკვეთილ პოლიტიკურ ხასიათს.

სამხრეთის გაფიცვამ ლახვარი ჩასცა ზუბატოვშინას, აამალა მუ-
შათა პოლიტიკური და საბრძოლო ერთუზიანობი.

თვითმპყრობელობა გაფიცვის ჩასახშობად არ ერიდებოდა რეპრე-
სიებს. შინაგან საქმეთა მინისტრი პლევე მოითხოვდა რკინიგზაზე მო-
ძრაობის აღდგენას, საჭირო შემთხვევაში მზად იყო შეშალგენლობა
გვამებზე გადაეტარებინა. მუშათა კლასი სამკედრო-სასიცოცხლოდ აღ-
სდგა ექსპლოატატორული რეჟიმის წინააღმდეგ. მტრული ბანაკები
ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ გადამწყვეტი შეჯახებისათვის. „იგრძ-
ნობა, რომ ჩვენ საბარკადო ბრძოლების წინაშე ვდგავართ...“ წერდა
ვ. ი. ლენინი.

თ ა ვ ი მ ი მ თ ხ ა

ცარიზმის საბარკო პოლიტიკა 1890—1905 წლებში.

რუსეთ-იაპონიის ომი

XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დასაწყისში კაპი-
ტალიზმის გადაზრდამ მის უმაღლეს სტადიაში — იმპერიალიზმში.
საერთაშორისო ვითარების უკიდურესი დაძაბულობა გამოიწვია, ამ
დროიდან მკვეთრად გაცხოველდა ევროპის მსხვილ იმპერიალისტურ
სახელმწიფოთა ექსპანსიური მისწრაფებანი. კაპიტალის გატანამ,

მსოფლიოს ეკონომიკურმა დაყოფამ კაპიტალისტთა კავშირებს შორის, საერთაშორისო მონოპოლიების აღმოცენებამ და ამასთან დაკავშირებით დედამიწის ტერიტორიულმა დანაწილებამ, კოლონიებისა და ნახევარკოლონიებისათვის გააფთრებულმა ბრძოლამ — წინა პლანზე წამოსწია მილიტარიზმი. მსოფლიოს სხვადასხვა კუთხეში ერთდროულად აღმოცენდნენ ომის კერები.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის მსხვილ კაპიტალისტურ ქვეყნებს შორის მსოფლიოს დანაწილება ძირითადად დამთავრებული იყო. მზის ქვეშ ცოტა დარჩა „თავისუფალი მიწა-წყალი“, რაც განსაკუთრებით ესაჭიროებოდათ დიდ იმპერიალისტურ სახელმწიფოებს, რომლებმაც კაპიტალიზმის უთანაბრო განვითარების კანონის შედეგად უეცრად მოწინავე პოზიციები დაიკავეს. იმპერიალიზმმა, — დედამიწის მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობის კოლონიური ჩაგვრისა და ფინანსური დათრგუნვის საერთაშორისო სისტემამ, დღის წესრიგში დააყენა ჯერ კიდევ მიუღდომელი ტერიტორიების დაპყრობისა და ძირითადად მსოფლიოს ხელახალი გადანაწილებისათვის ბრძოლა, საბოლოო ანგარიშით, ბრძოლა მსოფლიო ბატონობისათვის. სწორედ ეს გახდა გამუდმებული ომების წარმოშობის ეკონომიური საფუძველი.

შემთხვევითად არ უნდა ჩაითვალოს ის ფაქტი, რომ XIX საუკუნის 90-იანი წლებიდან მსოფლიოს უმსხვილესი ქვეყნების ყურადღების ცენტრში წყნარი ოკეანის აუზი და, კერძოდ, ჩინეთი აღმოჩნდა.

ჩინეთი, სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანესი და ეკონომიკურად უმდიდრესი მხარე, ჯერ კიდევ არ იყო მთლიანად ათვისებული და დიდ პერსპექტივებს უშლიდა მათ, ვინც აქ გაბატონებულ პოზიციებს დაიკავებდა. გასაგებია, რომ ინგლისის, ამერიკის შეერთებული შტატების, გერმანიის, რუსეთის, საფრანგეთის მმართველი წრეები, რომელთა ზურგს უკან მსხვილი იმპერიალისტ-მონოპოლისტები იდგნენ, გააფთრებით ჩაებლაუჭნენ ახალ კოლონიურ მსხვერპლს და ყველა საშუალებას მიმართავდნენ მისი დასაკუთრებისათვის.

90-იანი წლების სამრეწველო აღმავლობამ, მონოპოლისტური წრეების დაწოლამ და მსოფლიოს მსხვილი კაპიტალისტური სახელმწიფოების სწრაფვამ შორეული აღმოსავლეთისაკენ თავისებური გავლენა მოახდინა რუსეთის საგარეო პოლიტიკაზე.

საფრანგეთთან კავშირში ჩაბმის შემდეგ რუსეთის დიპლომატებმა ევროპაში თავი ერთგვარად უშიშარ მდგომარეობაში წარმოიდგინეს და გადაწყვიტეს აქტიურად ჩაბმულიყვნენ იმ საანექსიო ავანტურისტულ ღონისძიებებში, რომელთაც დიდი სახელმწიფოები შორეულ აღმოსავლეთში, კერძოდ, ჩინეთის მიმართ ახორციელებდნენ.

1894 წელს კორეაში დაიწყო სახალხო აჯანყება, რომელმაც განსაკუთრებით ფართო ხასიათი ქვეყნის სამხრეთ ნაწილში მიიღო. კო-

რეის მთავრობამ დახმარებისათვის თავის მოკავშირეს — ჩინეთს მიმართა. ჩინეთმა კორეაში თავისი ჯარები გაგზავნა. იაპონიის მთავრობამ, რომელიც დიდი ხანია კორეის მიტაცებას ლაშობდა, ეს საბაზად გამოიყენა და თავის მხრივ კორეაში ჯარები შეიყვანა. იაპონელებმა კორეაში გადატრიალება მოახდინეს და ნახევარკუნძულის მთელი სამხრეთის ოკუპაცია განახორციელეს.

იმავლე წლის პირველ აგვისტოს კორეის საკითხის გამო დაიწყო იაპონია-ჩინეთის ომი. იაპონია ომისათვის გაცილებით უკეთ მომზადებული აღმოჩნდა, ვიდრე ჩინეთი, რომელმაც ზღვასა და ხმელეთზე ზედიზედ მარცხი განიცადა და იძულებული შეიქნა ზავი ეთხოვა. 1895 წლის აპრილში სიმონოსეკის ხელშეკრულებით ჩინეთმა ხელი აიღო კორეაზე და მისი „დამოუკიდებლობა“ გამოაცხადა. სინამდვილეში კორეაში იაპონელები გაბატონდნენ. იაპონელებმა ხელთ იგდეს მანჯურიის სამხრეთი ნაწილი (ლიაოლუნის ნახევარკუნძული), ტივანისა და პენხულებადოს (პესკადორის) კუნძულები. იაპონიამ, ამასთან, ჩინეთს დააკისრა ვეებერთელა კონტრიბუცია, რომელიც ჩინეთის მთავრობას 7 წლის განმავლობაში უნდა გადაეხადა.

შორეულ აღმოსავლეთში იაპონია-ჩინეთის კონფლიქტი მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოთა დიპლომატიის ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა. ამერიკის შეერთებული შტატებისა და ინგლისის მმართველი წრეები იაპონიის წარმატებებს განიხილავდნენ როგორც რუსეთის წინააღმდეგ მიმართულ ლონისძიებებს და მხარს უჭერდნენ მათ. იაპონიის დახმარებით ამერიკა აპირებდა ჩინეთში შეჭრის გეგმების გაფართოებას. იაპონიის წარმატებანი ინგლისის მთავრობასაც ახარებდა, რადგან ისინი, ერთი მხრივ, ჩინეთში ახალი პოზიციების დაკავების რეალურ პერსპექტივებს პქმნიდნენ, მეორე მხრივ, ლახავდნენ მისი ევროპული მოქიშპის, რუსეთის ინტერესებს, რომელსაც ამიერიდან შორეულ აღმოსავლეთზე ყურადღების გამახვილების ვითარებაში თავისი აქტივობა ახლო და შუა აღმოსავლეთში ერთგვარად უნდა შეესუსტებინა. ჩინეთის ტერიტორიის ცალკეულ პუნქტებში გაბატონების რეალური გეგმები ესახებოდათ გერმანელ მილიტარისტებსაც.

გერმანიის საზღვაო სამინისტროში უკვე აზუსტებდნენ ჩინეთის იმ საზღვაო პუნქტებს, სადაც უახლოეს ხანში გერმანელები უნდა შეჭრილიყვნენ.

იაპონია-ჩინეთის ომის შედეგებით, მართლაც, ყველაზე შელახული რუსეთის ინტერესები ჩანდა. ლიაოლუნის ნახევარკუნძულის დაპყრობა იაპონელებს უქმნიდა მეტად ხელსაყრელ პირობებს არა მარტო მანჯურიის დამორჩილებისათვის, რომელზედაც რუსეთის მმართველი ზედაფენის აგრესიულ ჯგუფს უკვე თვალი ეჭირა, არამედ დიდ საფრთხეში აგდებდა რუსეთის ტერიტორიას შორეულ აღმოსავლეთში.

რუსეთში არ შეიძლება არ სკოდნოდათ, რომ ჩინეთთან გამარჯვების შემდეგ იაპონიის აგრესიული მთავრობა უკვე ემზადებოდა რუსეთთან ომისთვის და თავისი შეიარაღებული ძალების გაძლიერების დიდ პროგრამას ახორციელებდა.

შორეული აღმოსავლეთის პრობლემების გადაწყვეტის საქმეში მეფის რუსეთის მმართველ წრეებში ორი მიმართულება გამოიკვეთა. სასახლის კამარილიის უმრავლესობა გამოსთქვამდა იაპონიასთან დაახლოების თვალსაზრისს და მომხრე იყო ეცნო მისი დაპყრობანი იმ შემთხვევაში, თუ დაკმაყოფილდებოდა რუსეთის „სასიცოცხლო ინტერესები“. ამ ინტერესებში იგულისხმებოდა წყნარ ოკეანეში გაუყინავი ნავსადგურისა და მანჯურიის ნაწილის დაპატრონება.

მეორე მიმართულება შიშით უყურებდა გაძლიერებული იაპონიის მეზობლობას, არჩევდა ჩინეთის მთლიანობის შენარჩუნებას და შორეულ აღმოსავლეთში პოლიტიკური გავლენის გაძლიერებას ფინანსური არხებით, კერძოდ, რკინიგზის მშენებლობით აპირებდა. ორივე ეს მიმართულება ერთნაირად აგრესიული იყო, მაგრამ განსხვავდებოდნენ ექსპანსიის განხორციელების ფორმებით და მეთოდებით. იმ დიდი გავლენის გამო, რომელიც ამ დროს ნიკოლოზის მთავრობაში ფინანსთა მინისტრ ვიტეს ჰქონდა, ჩინეთში ფინანსური შეჭრის მიმართულებამ დასძლია.

„მე იმ დასკვნამდე მივედი და ბოლომდე მწამდა, — აღნიშნავს ვიტე თავის მოგონებაში, — რომ რუსეთისათვის უფრო ხელსაყრელია ახლო მეზობლად ჰყავდეს ძლიერი, მაგრამ უმოძრაო ჩინეთი, რომ ამაში მდგომარეობს აღმოსავლეთის მხრიდან რუსეთის სიმშვიდისა და, ცხადია, რუსეთის იმპერიის მომავალი კეთილდღეობის საწინდარი; ამიტომაც ჩემთვის ცხადი შეიქნა, რომ შეუძლებელი იყო დაგვეშვა იაპონიის დამკვიდრება პეკინის ახლო, დაუშვებლად მიგვაჩნდა დაპატრონებოდა იგი ისეთ მნიშვნელოვან ოლქს, როგორიცაა ლიანდუნის ნახევარკუნძული, რომელსაც გარკვეულ შემთხვევაში დომინირებული პოზიცია ეკავა. ამის გამო მე წამოგვეჩრი საკითხი, წინაღუდგომოდით იაპონიასა და ჩინეთს შორის დადებული ხელშეკრულების განხორციელებას“¹.

1895 წლის 30 მარტს მეფის მინისტრთა განსაკუთრებულ თათბირზე, სადაც იხილებოდა შორეულ აღმოსავლეთში რუსეთის მომავალი პოლიტიკა, ვიტემ დააყენა მანჯურიაში იაპონიის შეჭრის წინააღმდეგ ღონისძიებათა განხორციელების საკითხი. მას მხარი დაუჭირა საგარეო საქმეთა მინისტრის პოსტზე მყოფმა ლობანოვ-როსტოვსკიმ. გადაწყდა, იაპონიისათვის მოეთხოვათ ჩინეთთან დადებული საზავო ხელშეკრულების შემსუბუქება. რუსეთის ამ წინადადებას მხარი დაუჭი-

¹ С. Ю. Витте, Воспоминания, том II, гл. 45.

რეს გერმანიისა და საფრანგეთის დიპლომატებმა და აღნიშნულმა სამ-
მა ქვეყანამ 23 აპრილს იაპონიის მთავრობას „მეგობრული“ რჩევა მის-
ცეს ხელი აეღო ლიაოდუნის ნახევარკუნძულზე. ზემოხსენებული „რჩე-
ვა“ შემაგრებული იყო იაპონიის ნაპირებზე სამხედრო ფლოტის გაგ-
ზავნით. იაპონიის მთავრობა იძულებული შეიქნა ამ მოთხოვნაზე და-
თანხმებულიყო, სამაგიეროდ 30 მილიონი ტალერის კომპენსაცია მი-
იღო.

იაპონიის მიერ დაკისრებულმა კონტრიბუციამ ჩინეთი დიდი ფინან-
სური სიძნელეების წინაშე დააყენა. ვალის გადახდა მას მხოლოდ დი-
დი საგარეო სესხის ალებით შეეძლო. რუსეთმა სესხი ჩინეთს, სხვა კა-
პიტალისტურ სახელმწიფოებთან შედარებით, ხელსაყრელ პირობებში
‘მესთავაზა. (ჩინეთისათვის ‘საჭირო სესხის უანხა რუსეთმა საფრანგე-
თის ბანკისაგან მიიღო) 1895 წლის ბოლოს პეტერბურგში დაარსდა
რუსეთ-ჩინეთის ბანკი, რომელსაც ვიტე ჩინეთში ეკონომიკური შექ-
რის თვალსაზრისით, უმნიშვნელოვანეს როლს აკისრებდა.

რუსეთის მომავალი გეგმები საჭიროებდნენ ჩინეთის მთავრობა-
თან კეთილგანწყობილებას. 1896 წელს ნიკოლოზის კორონაციასთან
დაკავშირებით ჩინეთიდან მიიწვიეს საგარეო პოლიტიკის მესვეური ლი-
ხუნ-ჩანი, რომელთანაც ვიტემ, დიდი ქრთამის წყალობით, მიაღწია შე-
თანხმებას სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადების შესახებ. 1896
წლის 22 მაისს რუსეთსა და ჩინეთს შორის შეიკრა თავდაცვითი კავ-
შირი იაპონიის მოსალოდნელი თავდასხმის წინააღმდეგ. ვიტემ იმასაც
მიაღწია, რომ მიიღო აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის მშენებლობის
კონცესია: ამავე პერიოდში რუსეთმა შეძლო იაპონიასთან შეთანხმე-
ბის მიღწევა კორეაზე გაერთიანებული პროტექტორატის დაწესების
შესახებ. კორეის მთავრობასთან დაიდო საიდუმლო ხელშეკრულება
კორეის ფლოტზე. რუსეთის სამხედრო ინსტრუქტაჟის დაწესების შე-
სახებ. 1897 წელს პეტერბურგში შეიქმნა რუსეთ-კორეის ბანკი.

იაპონიასთან ომში დამარცხებულ და დასუსტებულ ჩინეთს 90-იანი
წლების მიწურულში ერთდროულად შეესივნენ ევროპელი და ამერი-
კელი მონოპოლისტები. ინგლისელმა იმპერიალისტებმა დაისაკუთრეს
ვეი-ხაი-ვეი და იანცზის აუზი; საფრანგეთმა მიიღო საზღვაო ბაზა და
რკინიგზის კონცესია ინდო-ჩინეთის საზღვარზე. გერმანიამ ხელთ იგ-
დო ცინ-დაოს (კიאו-ჩაოს) ნავსადგური. რუსეთმა არა თუ დაიცვა მო-
კავშირე ჩინეთი მტაცებლებისაგან, არამედ თვითონაც აქტიური მონა-
წილეობა მიიღო ამ ძარცვაში. 1897 წლის დეკემბერში რუსეთის ესკა-
დრა პორტ-არტუში შევიდა, ხოლო 1898 წელს ჩინეთისაგან რუსეთმა
მიიღო ლიაოდუნის ნახევარკუნძულის სამხრეთ ნაწილის (კვანტუნის
ოლქის) 25 წლით იჯარის უფლება. რუსეთი შეუდგა პორტ-არტურში
დიდი საზღვაო ციხე-სიმაგრის მშენებლობას იმ მიზნით, რომ იგი რუ-

სეთის წყნარი ოკეანის ესკადრის მთავარ სამხედრო ბაზად გადაქცევა.

რაც შეეხება ამერიკის შეერთებულ შტატებს, მან ჩინეთის მიმართ „ღია კარების“ დოქტრინა გამოაცხადა. ეს ნიშნავდა მსოფლიოს დიდი სახელმწიფოებისათვის ჩინეთის ძარცვის თანასწორუფლებიანობის აღიარებას. ამერიკელ იმპერიალისტებს თავიანთი მრეწველობისათვის ჩინეთის ბაზარი ესაჭიროებოდათ და სჯეროდათ კიდეც, რომ თავისუფალ კონკურენციაში უპირატეს მდგომარეობას მოიპოვებდნენ.

ჩინეთის დაყოფა „გავლენის სფეროებად“ ოდნავადაც არ ნიშნავდა იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა ინტერესების შეერიგებას. მალე ინგლისური კაპიტალი გამოჩნდა აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის რაიონში, რაც აქ მეფის რუსეთის გავლენას ამცირებდა. თანდათან მწვავედებოდა რუსეთ-იაპონიის დამოკიდებულება. ჩინეთს შესული ევროპელი იმპერიალისტები უკვე იწყებდნენ დავას შენაძენის გაყოფის თაობაზე.

მაგრამ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მძარცველური ღონისძიებანი ყველაზე მძიმე მდგომარეობაში ჩინელ მოსახლეობას აყენებდა. უცხოელ კოლონიზატორთა ძარცვა აუტანელი ხდებოდა. განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ ჩინეთის ჩრდილოეთი და ჩრდილო-აღმოსავლეთი პროვინციები, სადაც ყველაზე ძლიერად იყო შეჭრილი და გაბატონებული უცხოური კაპიტალი.

1900 წელს სწორედ ამ პროვინციებში დაიწყო დიდი მასშტაბის ანტიკოლონიური მოძრაობა, რომელიც „ი ხე ციუანის“ (ანუ „დიდი მუშტის“) აჯანყებითაა ცნობილი. აჯანყებამ მალე საყოველთაო ხასიათი მიიღო. 14 ივლისს აჯანყებულებმა პეკინი დაიკავეს. აჯანყება გავრცელდა მანჭურიაში, სადაც რუსეთის რკინიგზის მნიშვნელოვანი ნაწილი დაინგრა.

ჩინეთის სახალხო აჯანყებამ უცხოელი იმპერიალისტები შეაშფოთა. დაიწყო ჩინეთში შეიარაღებული ინტერვენციისათვის გაცხოველებული სამზადისი. ინტერვენტთა გაერთიანებულმა ძალებმა (რომლებშიც შედიოდნენ ინგლისის, საფრანგეთის, გერმანიის, ამერიკის შეერთებული შტატების, იაპონიის და რუსეთის ჯარები) დაიკავეს ჩინეთის აჯანყებული პროვინციები და სისხლში ჩაახშვეს მასების გამოსვლა. აჯანყებულთა მიერ მანჭურიაში რუსეთის რკინიგზის დანგრევა ცარიზმმა საბაზად გამოიყენა და ფაქტიურად მისი ოკუპაცია მოახდინა.

ჩინეთი იძულებული შეიქნა 1901 წლის აგვისტოში ხელი მოეწერა ინტერვენციის მონაწილე უცხო სახელმწიფოებთან ხელშეკრულებაზე, რომელმაც დასაბამი მისცა ჩინეთის დამოუკიდებლობისა და კოლონიური დამოკიდებულების ახალ ეტაპს. ჩინეთს დაეკისრა 39 წლის განმავლობაში „დანარალებულთათვის“ გადაეხადა 333 მილიონი დოლარის

რაოდენობით კონტრიბუცია. აქედან მეფის რუსეთს 182 მილ. მანეთი ერგო.

რუსეთის ჯარების მიერ მანჭურიის ოკუპაციამ კაპიტალისტური სახელმწიფოების, ყველაზე მეტად იაპონიის, შემოღობვა გამოიწვია. აჯანყების ჩაქრობის შემდეგ მათ დაუინებით მოსთხოვეს ცარიზმს მანჭურიიდან არმიის გაყვანა. რუსეთის დიპლომატიამ ჩინეთთან გამართა სეპარატული მოლაპარაკება. ვიტემ და რუსეთის საგარეო საქმეთა ახალმა მინისტრმა ლამსდორფმა 1901 წლის იანვარში ლი-ხუნ-ჩანს ერთი მილიონი ქრთამი შესთავაზეს თუკი ის უზრუნველყოფდა რუსეთ-ჩინეთის შეთანხმებას მანჭურიის საკითხზე. სეპერატული ხელშეკრულებით ჩინეთს არ უნდა გაეცა კონცესიები სხვა სახელმწიფოებისათვის მანჭურიაში, მონღოლეთში და რუსეთის მოსაზღვრე სხვა პროვინციებში. აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის საზოგადოებისათვის ჩინეთის მთავრობას უნდა მიეცა ახალი კონცესიების უფლება იმ ზარალის ანგარიშში, რაც აჯანყების დროს განიცადა ამ საზოგადოებამ. ამავე საზოგადოებას უნდა მისცემოდა უფლება რკინიგზის გაყვანისა პეკინამდე. ჩინეთს უნდა გაეყვანა თავისი ჯარები მანჭურიიდან იქ რკინიგზის მშენებლობის დამთავრებამდე. მანჭურიის ადგილობრივი ხელისუფლება უნდა შეცვლილიყო რუსეთის მთავრობის პირველი მოთხოვნისთანავე. რუსეთი მხოლოდ ამის შემდეგ, დარწმუნდებოდა რა რომ მანჭურიაში „წესრიგი აღდგენილია“, გამოიყვანდა თავის ჯარებს.

ჩინეთთან სეპარატული მოლაპარაკებით არაფერი გამოვიდა. მოლაპარაკებების მუხლები მალე ცნობილი გახდა მთელი მსოფლიოსათვის. ინგლისის, ამერიკის შეერთებული შტატების, გერმანიის, იაპონიის, იტალიის მთავრობებმა ჩინეთის მთავრობას პროტესტი განუცხადეს. ჩინეთის ხელისუფლებამ 1901 წლის მარტში რუსეთის ეს წინადადებანი უარყო.

ვიტემ და ლამსდორფმა ამ მარცხის შემდეგ მნიშვნელოვნად დაიხიეს უკან. ახლა ისინი იაპონიასთან გარიგების პოლიტიკას დაადგნენ და მანჭურიაში კონცესიების მონოპოლიური უფლებების საკომპენსაციოდ მას კორეის საკითხში მხარდაჭერა აღუთქვეს.

მაგრამ იაპონიის ხელისუფლება შორეული აღმოსავლეთის საკითხებში რუსეთთან არავითარ გარიგებას არ აპირებდა. იგი გაცხოველებით ემზადებოდა ომისათვის და შორეულ აღმოსავლეთში განუყოფელი ბატონობისაკენ მიისწრაფვოდა. 1901 წელს იაპონიის ხელისუფლების სათავეში აღმოჩნდნენ მილიტარისტები კაცურას კაბინეტის სახით. იაპონიამ გადაწყვიტა რუსეთის წინააღმდეგ ინგლისთან დაედო ხელშეკრულება.

იაპონია-ინგლისის სამოკავშირეო მოლაპარაკება კიანტრდებოდა. ინგლისელი დიპლომატები ჯერ კიდევ მერყეობდნენ. კაცურას კაბი-

ნეტმა მაშინ ასეთ ხერხს მიმართა: რუსეთთან ვითომცდა ხელშეკრულების დადების მიზნით პეტერბურგში მიავლინა ყოფილი პრემიერმინისტრი, რუსეთთან ომის მოწინააღმდეგედ აღიარებული მარკიზი იტო. იტოს რუსეთში მეფური შეხვედრა მოუწყვეს და გამართეს მასთან მოლაპარაკება. რუსი დიპლომატები აღიარებდნენ იაპონიის ინტერესების უპირატესობას კორეაში, სანაცვლოდ მოითხოვდნენ იაპონიის მხრივ მანჯურიისა და ჩინეთის სხვა მოსაზღვრე პროვინციებში რუსეთის უპირატესობის აღიარებას.

იაპონიის ამ დიპლომატიურმა მანევრმა მართლაც მოუღო ბოლო ინგლისის მერყეობას. 1902 წლის იანვარში ხელმოწერილ იქნა იაპონია-ინგლისის სამოკავშირეო ხელშეკრულება, რომელსაც ანტირუსული ხასიათი ჰქონდა. ხელშეკრულება იაპონიას გარანტიას აძლევდა, რომ რუსეთთან მომავალ ომში იგი მტკიცე ზურგით იქნებოდა უზრუნველყოფილი და რუსეთს არ ექნებოდა მხარდაჭერა რომელიმე მსხვილი ევროპული სახელმწიფოსაგან. თუკი რუსეთს, ყოველ შემთხვევაში, იაპონიასთან ომში მხარს დაუჭერდა რომელიმე სახელმწიფო, ხელშეკრულება ითვალისწინებდა ინგლისის სამხედრო გამოსვლას იაპონიის მხარეზე.

ინგლის-იაპონიის ეს ხელშეკრულება შორეულ აღმოსავლეთში რუსეთის სტრატეგიული მიზნების სასტიკ მარცხს მოასწავებდა. ვიტემ და ლამსდორფმა სასწრაფოდ დაიწყეს მოლაპარაკება საფრანგეთთან კონტროლისძიებათა შესამუშავებლად, მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა. საფრანგეთის მთავრობას სრულებითაც არ მოსწონდა რუსეთის მანჯურიით და, საერთოდ, შორეული აღმოსავლეთით ასეთი გატაცება. რუსული ზიშტები მას დასავლეთის საზღვარზე — გერმანიის წინააღმდეგ ესაჭიროებოდა.

ინგლის-იაპონიის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდეგ ძალთანაფარდობა შორეულ აღმოსავლეთში იაპონიის სასარგებლო აღმოჩნდა. იაპონიას შეეძლო ომი დაეწყო დაუყოვნებლივ, მანჯურიაში რკინიგზის მშენებლობის დამთავრებამდე. ინგლის-იაპონიის ბლოკში ფაქტიურად ამერიკაც მონაწილეობდა, რადგან იგი კატეგორიულად მოითხოვდა მანჯურიიდან რუსეთის გამოდევნას. რაც შეეხება გერმანიის მმართველ წრეებს, ისინი რუსეთ-იაპონიის ომის მხოლოდ წაქეზების პოლიტიკას ატარებდნენ; მათ სურდათ რუსეთის შეიარაღებული ძალები შორეულ აღმოსავლეთში ყოფილიყო გადასროლილი და ცარიზმს საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულების მუხლები, რომლებიც გერმანია-ავსტრია-უნგრეთის ბლოკის წინააღმდეგ იყო მიმართული, ვერ განეხორციელებინა.

ასეთ არახელსაყრელ ვითარებაში ცარიზმმა უკანდახევა ამჯობინა.

1902 წლის მარტში ჩინეთთან ხელმოწერილი ხელშეკრულებით მან აღიარა, რომ გაიყვანდა თავის ჯარს მანჭურიიდან 18 თვის განმავლობაში¹. ვიტეს დიპლომატიამ, ამგვარად, მანჭურიაში საქმე წაავს.

ვიტე-ლამსდორფის დიპლომატიური კურსის მარცხმა საიმპერატორო სასახლეში გააძლიერა პოზიციები იმ ჯგუფისა, რომელსაც სასარგებლოდ მიაჩნდა შორეულ აღმოსავლეთში ავანტიურისტულ-აგრესიული ღონისძიებების განხორციელება.

ჯერ კიდევ 1898 წელს სასახლეში დიდგავლენიანმა ფეოდალურ-რეაქციულმა ჯგუფმა შექმნა კორეის ბუნებრივ სიმდიდრეთა ექსპლუატაციის სააქციო კომპანია, რომელიც ზღაპრული მოგების წყაროდ იქცა. ამ ჯგუფის ორგანიზატორი იყო ნიკოლოზ მეორესთან დაახლოებული ავანტიურისტი ა. მ. ბეზობრაზოვი, რომლის გარშემო შემოიკრიბნენ მოგებას დახარბებული სასახლის არისტოკრატები — იუსუბოვი, შჩერბატოვი, კოზლოვსკი, გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი, სუმაროკოვ-ელსტონი და სხვები. ამ ჯგუფის დამქაში და წამქეზებელი იყო შინაგან საქმეთა მინისტრი პლევე და თვით იმპერატორი.

რეაქციონერთა ეს ხროვა სრულიადაც არ თანაუგრძობდა იმ დიპლომატიურ ჩანაფიქრს, რასაც შორეულ აღმოსავლეთში ვიტე-მურავიოვ-ლამსდორფი ახორციელებდნენ. ამ ხროვას საკიროდ არ მიაჩნდა რაიმე დაეთმობთ იაპონიისათვის კორეა-მანჭურიის საკითხში და მოითხოვდა იქ აშკარა აგრესიული კურსის გატარებას. მანჭურიაში შეჭრადამკვიდრება ამ ჯგუფისათვის ჰქმნიდა უზრუნველი შემოსავლის უხვ წყაროებს. რეაქციონერები იმასაც ვარაუდობდნენ, რომ ომი იაპონიასთან რუსეთს ახალ სამხედრო დიდებას მოუტანდა, დაამშვიდებდა ოპოზიციას, რომელიც ცარიზმის თვალწინ ყოველდღე იზრდებოდა.

ამ ჯგუფისადმი ნიკოლოზის მფარველობა და შორეულ აღმოსავლეთში ცარიზმის აგრესიულ განზრახვათა გააქტიურება იმიტაც გამოიხატა, რომ 1903 წლის მაისში ავანტიურისტი ბეზობრაზოვი დაინიშნა „უწყების გარეშე“ სტატს-მდივნად, ხოლო „ახალი კურსის“ ერთ-ერთი აქტიური მომხრე ადმირალი ე. ი. ალექსეევი მეფის ნაცვლად შორეულ აღმოსავლეთში. ალექსეევი მეფემ აღჭურვა უფლებით — დამოუკიდებლად წარემართა რუსეთის საგარეო პოლიტიკა შორეულ აღმოსავლეთში. გრაფმა ვიტემ, მართალია, მიიღო ახალი, უფრო მაღალი პოსტი მინისტრთა კომიტეტის თავმჯდომარისა, მაგრამ ამიერიდან შორეული აღმოსავლეთის საკითხები მისი უწყებიდან ფაქტობრივად გამოირიცხა.

ყველაფერი ეს მოხდა სწორედ იმ მომენტში, როცა იაპონიამ უკვე

¹ Б. А. Романов, Очерки дипломатической истории русско-японской войны 1895—1907, изд. 2-е, испр. и доп. М. Л. Изд. Акад. наук СССР, 1955, гл. 157.

განახორციელა თავისი შეიარაღების გენერალური პროგრამა და ახლა¹ ხელსაყრელ შემთხვევას ეძებდა რუსეთთან ომის გაჩაღებისათვის.

იაპონიამ იმ მიზნით, რომ რუსეთთან მშვიდობიანი შეთანხმების ჩაშლით გამოეძებნა ომის საბაბი, 1903 წელს განაახლა მოლაპარაკება კორეა-მანჯურიის საკითხებზე. იაპონელები, გარდა იმისა, რომ კორეაზე იაპონიის პროტექტორატის აღიარებას მოითხოვდნენ, აყენებდნენ წინადადებას კორეის რკინიგზის ხაზის გაგრძელების შესახებ მიუნხენისა და შანხაიგუანის პროვინციებში. იაპონელთა ეს წინადადება ამჟღავნებდა სამხრეთ მანჯურიაში შეჭრის მისწრაფებას. პეტერბურგი თანახმა იყო ელიარებიან¹ იაპონიის უპირატესობა კორეაში, თუ რუსეთისათვის „შენარჩუნებული იქნებოდა კორეის ზღუტეში თავისუფალი გასვლის უფლება და თუ იაპონია ჯარებს არ შეიყვანდა რუსეთ-მანჯურიის სასაზღვრო ზონაში. რუსები ამასთან, სანაცვლოდ მოითხოვდნენ, რომ იაპონელებს მანჯურია ეცნოთ იაპონიის ინტერესების გარეშე სფეროდ და არ ჩარეულიყვნენ მანჯურიის საკითხში¹.

1903 წლის დეკემბერში იაპონიის მთავრობამ ულტიმატუმის სახით ჩამოაყალიბა თავისი მოთხოვნები. ჩანდა, იგი არავითარ დათმობაზე არ წავიდოდა და პირველივე უარის შემთხვევაში მზად იყო ომისათვის. ცარიზმი კი, მიუხედავად „ახალი კურსის“ გამარჯვებისა და რევოლუციური აღმავლობის შესანელებლად ომისკენ მისწრაფებისა, ასე უეცრად ომის დაწყებას ვერ ბედავდა. იგი არ იყო მზად ომისათვის. პეტერბურგში თანახმა იყვნენ დაეთმოთ მთელ რიგ არსებით საკითხებში, მაგრამ ამ დათმობების კვალდაკვალ იაპონია უფრო და უფრო აფართოებდა მოთხოვნებს.

1904 წლის 25 იანვარს იაპონიამ უეცრად გასწყვიტა დიპლომატიური ურთიერთობა რუსეთთან, ხოლო ორი დღის შემდეგ იაპონელთა ნაღმოსნები ომის გამოუცხადებლად თავს დაესხნენ რუსეთის ფლოტს პორტ-არტურის ნავსადგურში.

რუსეთ-იაპონიის ომი

კაპიტალიზმის მონოპოლისტურ სტადიაში მსხვილ სახელმწიფოთა პირველი ფართო შეჯახება რუსეთ-იაპონიის ომში მოხდა. ეს ომი როგორც რუსეთის, ისე იაპონიის მხრივ, იმპერიალისტური, მტაცებლური და უსამართლო ომი იყო, რუსეთი მიზნად ისახავდა მანჯურიაში, კორეაში და წყნარი ოკეანის აუზში დამკვიდრებას. იაპონიის მმართველი ზედაფენა პრეტენზიას აცხადებდა არა მარტო კორეასა და მანჯურიაზე, არამედ შორეული აღმოსავლეთის ტერიტორიაზე და რუსეთის დასუსტებით ცდილობდა აზიის მატერიკზე გაბატონებას. იაპო-

¹ История дипломатии, том II, гл. 159.

ნის ზურგს უმაგრებდნენ ინგლისისა და ამერიკის მმართველი წრეები, რომელთაც რუსეთის ძლიერი იმპერია მიაჩნდათ ჩინეთსა და შორეულ აღმოსავლეთში გაბატონების მთავარ დაბრკოლებად.

იაპონიასთან ომში გამომელავენდა რუსეთის ცარიზმის სამხედრო-ტექნიკური ჩამორჩენილობა, მისი სიღამპლე და უძლურება. ომმა ხელი შეუწყო დიდი სახალხო რევოლუციის აზვირთებას, რომელმაც თვითმპყრობელობას სასიკვდილო დარტყმა მიაყენა და დასაბამი მისცა იპერიალიზმის ეპოქის მძლავრ განმათავისუფლებელ მოძრაობას როგორც დასავლეთში, ისე აღმოსავლეთში.

რუსეთ-იაპონიის ომის ისტორიის შესახებ მრავალი წიგნი დაიწერა. რევოლუციამდელი ისტორიკოსები ომის მთავარ დამნაშავედ იაპონიას აცხადებდნენ და ამართლებდნენ ცარიზმის აგრესიულ პოლიტიკას. ასეთივე სულისკვეთებითაა გაუღენთილი რუსეთის მაშინდელი საგარეო პოლიტიკის მესვეურების — ვიტეს, სამხედრო მინისტრისა და იაპონიის წინააღმდეგ მოქმედი სახმელეთო ძალების მთავარსარდლის კუროპატკინის მოგონებანი და მოხსენებანი. იაპონურ და დასავლეთის ბურჟუაზიულ ნაციონალისტურ ისტორიოგრაფიაში ომის გამჩალებელ, აგრესიულ მხარედ მხოლოდ რუსეთია გამოყვანილი.

ამ ომის აგრესიული, იმპერიალისტური ბუნება და ხასიათი (როგორც იაპონიის, ასევე რუსეთის მხრივ) შესანიშნავადაა ახსნილი ვ. ი. ლენინის ნაშრომებში. ვ. ი. ლენინის სახელმძღვანელო დებულებათა საფუძველზე საბჭოთა ისტორიკოსებმა რუსეთ-იაპონიის ომის ისტორიას მიუძღვნეს შესანიშნავი გამოკვლევანი. მათ შორის პირველ რიგში უნდა დავასახელოთ ბ. ა. რომანოვის ორი ფუნდამენტური მონოგრაფია („რუსეთ-იაპონიის ომის დიპლომატიური ისტორიის ნარკვევები“ და „რუსეთი მანჯურიაში“, იმპერიალიზმის ეპოქაში თვითმპყრობელობის საგარეო პოლიტიკის ისტორიის ნარკვევები¹).

ომის მსვლელობა, განსაკუთრებით საზღვაო და სახმელეთო საბრძოლო ოპერაციები კარგადაა აღწერილი ა. ი. სოროკინისა² და ნ. ა. ლევიცის³ მონოგრაფიებში („რუსეთ-იაპონიის ომი 1904-1905 წწ.“). აგრეთვე ბიკოვის მეცნიერულ-პოპულარულ ნაშრომში („რუსეთ-იაპონიის ომი 1904-1905 წწ.“)⁴.

¹ Б. А. Романов, Очерки дипломатической истории русско-японской войны. Изд. Ак. наук СССР, М.—Л., 1947. მისივე: Россия в Манджурии, Очерки по истории внешней политики самодержавия в эпоху империализма (1892—1906), Л., 1928.

² А. И. Сорокин, Русско-японская война 1904—1905 гг., М., 1956

³ Н. А. Левицкий, Русско-японская война 1904—1905 гг., М., 1938.

⁴ Быков, Русско-японская война 1904—1905 гг., Действие на море, М., 1942.

იპონიასთან ომის წინ შორეულ აღმოსავლეთში ცარიზმის ავანტიურისტული პოლიტიკის მესვეურები ტრაბახობდნენ რუსეთის სამხედრო ძლიერების შესახებ და იმუქრობდნენ, იაპონიას ქულებით დაეფარავთ. სინამდვილეში ვითარება სულ სხვაგვარი იყო. რუსეთი სამხედრო ძლიერების მხრივ იმ დროს იაპონიას დიდად ჩამორჩებოდა და ნამდვილად არ იყო მზად ომისათვის.

რუსეთის წინააღმდეგ საომარი სამზადისი იაპონიაში ცარიზმის მესვეურთათვის ომამდე თითქმის 10 წლით ადრე იყო ცნობილი. 1895 წელს განსაკუთრებულმა თათბირმა, რომელიც პეტერბურგში მოიწვიეს შორეული აღმოსავლეთის საკითხებთან დაკავშირებით, აღნიშნა, რომ იაპონია გამალებულად იარაღდება, რასაც იგი 1903—1904 წლისათვის დაამთავრებს. კორეაში იაპონიის ინტერესების გაძლიერება ნიშნავს, რომ იგი ყოველმხრივ შეეცდება გადაისროლოს ძალები მატერიკზე. ამ ვითარებაში განსაკუთრებული როლი ეკისრება სამხედრო-საზღვაო ფლოტს. ამჟამად რუსეთის ამოცანაა, შეიმუშაოს შორეულ აღმოსავლეთში გემთმშენებლობის პროგრამა იმის გათვალისწინებით, რომ ომის შემთხვევისათვის რუსეთის ფლოტი რიცხოვნობით იაპონიისას აღემატებოდესო¹.

თათბირის დასკვნები და ამოცანებიც სწორად იყო ფორმულირებული, მაგრამ მათი განხორციელებისათვის არაფერ ზრუნავდა. მაშინ, როცა 1896—1900 წლებში იაპონიამ უკვე განახორციელა გემთმშენებლობის გრანდიოზული პროგრამა, რუსეთში ყველაფერი ძველებურად დარჩა. ამის მიზეზი ისიც იყო, რომ ცარიზმის ბევრი სამხედრო მესვეური, პირველ რიგში კუროპატკინი, სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მნიშვნელობას ამცირებდა და მიზანშეწონილად მიიჩნევდა სამხედრო ხარჯების დაბანდებას უმთავრესად სახმელეთო ძალებზე.

XX საუკუნის დასაწყისისათვის რუსეთის მოქმედ არმიაში 1 მილიონამდე კაცი იყო.

მანჭურიასა და კორეაში ავანტიურისტული გეგმების მიუხედავად რუსეთის სამხედრო ძალები ამ რაიონში ძალზე მცირე იყო. საოცარია, მაგრამ ფაქტია, რომ იგივე კუროპატკინი, რომელიც იაპონიის საწინააღმდეგო ინტრიგებში აქტიურად მონაწილეობდა, შორეულ აღმოსავლეთში ძალების გაზრდის მომხრე არ იყო. მხოლოდ 1903 წელს, როცა შორეული აღმოსავლეთიდან დაბრუნებულმა ბეზობრაზოვმა მეფეს მოახსენა, რომ იქ რუსეთის ძალები ზედმიწევნით მცირეა და ომი კი კარზეა მომდგარიო, აღმირალმა აღექსიევმა მიიღო განკარგულება მინიმალურად მოკლე დროში აღედგინა მოპირდაპირე ძალთა წონასწო-

¹ იხ. История Русской армии и флота, т. XV.

რობა. მაგრამ მოკლე დროში იქ რუსეთის ძალების საჭირო დონემდე გაზრდა შეუძლებელი აღმოჩნდა.

1904 წლის პირველი იანვრისათვის შორეულ აღმოსავლეთში განლაგებული იყო 98 ათასი მეომარი. ომის დაწყების მომენტში მთავარსარდალ ალექსეევს თავის განკარგულებაში ჰყავდა ქვეითი ჯარის 68 ბატალიონი, კავალერიის 35 ესკადრონი, 8 საინჟინრო ასეული. 120 საველე, 12 საკავალერიო და 16 სამთო ქვემეხი და მეტყვიაშფრქვევითა ასეული 8 ტყვიამფრქვევით.

რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ფლოტი 1904 წლისათვის ითვლიდა 25 ჯავშნოსანს, 1-ლი და მეორე რანგის 26 კრეისერს, 9 სანალმო კრეისერს, 17 საზღვაო საკანონერო ნავს, სანაპირო დაცვის 3 ჯავშნოსანს, 63 საესკადრო ნაღმოსანს და 88 ნაღმოსანს. ამათგან წყნარ ოკეანეში იმყოფებოდა 7 ჯავშნოსანი, 11 კრეისერი, 2 სანალმო კრეისერი. 7 საკანონერო ნავი, 24 საესკადრო ჯავშნოსანი. იაპონელების საზღვაო ძალები რუსების საზღვაო ძალებს დიდად სჭარბობდნენ. ამასთან, რუსეთის საზღვაო ძალები წყნარ ოკეანეში სხვადასხვა ნავსადგურებში იყვნენ დაქსაქსულნი. პორტ-არტური, რომელიც ფლოტის ძირითად ბაზას წარმოადგენდა, ცუდად იყო მოწყობილი თავდაცვისათვის. დასრულებული არ ყოფილა მისი, როგორც სიმაგრის, მშენებლობა, რაც ძალზე ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. საბატარეო ფორტების აგება არ იყო დასრულებული. კუროპატკინმა, რომელმაც 1903 წლის მანევრების დროს დაათვალიერა პორტ-არტური, მშენიერად იცოდა იქ შექმნილი ვითარება, მაგრამ, მეფესთან წარდგენილ მლიქვნელურ მოხსენებაში აღნიშნავდა, რომ პორტარტური, თითქოს, მოყვანილი იყო საბრძოლო მდგომარეობაში.

საომარი მოქმედების დაწყების შემდეგ ცარიზმს არ შეეძლო სწრაფად აღედგინა ძალთა თანასწორობა. ჯერ ერთი, შორეული აღმოსავლეთის რკინიგზა ამ დატვირთვას ვერ აიტანდა და იგი მთლიანად არც იყო დასრულებული. მეორე, რუსეთის ჩამორჩენილ მრეწველობას უნარი არ ჰქონდა შეესრულებინა ის შეკვეთები, რომელთაც სამხედრო სამინისტრო მოითხოვდა; მაგალითად, მანჭურიის არმიის შესაიარაღებლად სამხედრო სამინისტროს მიერ 1904 წელს რუსეთის მრეწველობისათვის შეკვეთილი 657 ტყვიამფრქვევიდან, დამზადებულ იქნა მხოლოდ 72; 240 სამთო ქვემეხის ნაცვლად — 112; ხოლო შეკვეთილი 18 ათასი ფუგასუჩი ყუმბარიდან არცერთი არ იქნა მიღებული.

რუს ჯარისკაცთა მაღალი საბრძოლო თვისებები საყოველთაოდ იყო აღიარებული. მაგრამ ამ თვისებებს არავითარ შემთხვევაში არ შეეძლო დაბალი ტექნიკური შეიარაღების, საბრძოლო მომზადებაში აშკარა ჩამორჩენილობის კომპენსაცია მოეხდინა. ამას ისიც უნდა დავუმატოთ, რომ რუსეთის ჯარისკაცთა ფართო მასა, რომელიც ძირითა-

დად მხოლოდ გლეხობისაგან შედგებოდა, მტრულად იყო განწყობილი ცარიზმისადმი და სრულებითაც არ თანაუგრძნობდა იმ ყაჩაღურ ომს, რომელსაც რუსეთის თვითმპყრობელობა აწარმოებდა რუსეთიდან შორს— მანჭურიაში.

დაბალ დონეზე იდგა რუსეთის არმიის სამხედრო მომზადება. ამ მხრივ იგი სრულიადაც ვერ გაუტოლდებოდა იაპონიის არმიას, რომელიც სამხედრო ხელოვნების უკანასკნელი მიღწევების მიხედვით იყო გაწვრთნილი.

თავის სიმაღლეზე არ იდგა ოფიცერთა შემადგენლობაც, რომელიც თავისთავში ჩაქეტილ თვითკმაყოფილ კასტას წარმოადგენდა; აზნაური ოფიცრები ზიზლით იყვნენ განმსჭვალული რიგითი მეომრებისადმი, არ ზრუნავდნენ ჯარისკაცთა სამხედრო წვრთნაზე და არაადამიანურად ეპყრობოდნენ მათ. ოფიცრები ჩაფლული იყვნენ ინტრიგებში და უმეტეს დროს ქეიფს ანდომებდნენ. უფრო უარესი მდგომარეობა იყო უმაღლეს სარდლობაში, სადაც ბევრს არავითარი საბრძოლო გამოცდილება არ ჰქონდა და, კუროპატკინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, მოწოდების სიმაღლეზე ვერ იდგა.

უკეთესი მდგომარეობა არც სამხედრო-საზღვაო ფლოტში იყო. ფლოტის ადმირალთა შემადგენლობა უფრო რეაქციული იყო, ვიდრე საბრძოლო. აქ იყვნენ მოკალათებული, მაგალითად, ღუბასოვი, ვირენი, კოლჩაკი, როჯდესტვენსკი და სხვ. უფროსი და საშუალო ოფიცერთა შემადგენლობა ცუდად იცნობდა ახალ საზღვაო ტექნიკას, არ შეეძლო მისი სათანადოდ გამოყენება. ეს გასაგებიცაა, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ XIX საუკუნის ბოლოს სამხედრო-საზღვაო სასწავლებლებში ოფიცრების უმეტესობა სრულებით არ სწავლობდა სატორპედო, სანადმო-დაბრკოლებათა გადალახვისა და სახმამაღლო ელექტროტექნიკის საქმეს; სამაგიეროდ ღვთისმეტყველება სარგებლობდა დიდი მოწონებით.

იაპონია, რომელიც XIX საუკუნის 60-იანი წლებიდან დაადგა კაპიტალისტური განვითარების გზას, XX საუკუნის დასაწყისისათვის აღმოსავლეთის ერთ-ერთ უძლიერეს და ამასთან, აგრესიულ იმპერიალისტურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა.

იაპონიის მმართველი აგრესიულ-მილიტარისტული ზედაფენა გაბატონებული ფეოდალური წრეებისა და კაპიტალისტ-მონოპოლისტების წაქეზებით გააფთრებულად ჩაება შორეული აღმოსავლეთის თვალუწვდენი სივრცეების კოლონიურ ძარცვაში და ამ გზაზე მთავარ დაბრკოლებად რუსეთი მიაჩნდა. ამიტომ გამოაცხადა იგი თავის ეროვნულ მტრად. 1895 წლის დეკემბერში იაპონიის პარლამენტმა თავისი არმიისა და ფლოტის რეორგანიზაციისა და შეიარაღებისათვის გამოჰყო 500 მილიონი იენი და ამ პროგრამის შესრულების თარიღად

1902 წელი გამარცხდა. ამ დროიდან დაიწყო იაპონიაში გაცხოველებული სამხედრო სამზადისი, რასაც მოხმარდა ჩინეთიდან მიღებული მთელი კონტრიბუცია.

ომის გაჩაღების მომენტში იაპონიას თოფქვეშ ჰყავდა კარგად გაწვრთნილი 350-ათასიანი არმია 895 ქვემეხით. ომის პერიოდში იაპონიამ სულ 1 მილიონ 185 ათასი ჯარისკაცი და ოფიცერი გამოიყვანა. მათი უმრავლესობა უცხოეთიდან შემოტანილი იარაღით იყო აღჭურვილი.

მაგრამ ეკონომიკური რესურსებითა და სამხედრო რეზერვებით იაპონია რუსეთთან შედარებით, ცხადია, მაინც სუსტად გამოიყურებოდა და საკუთარი სახსრებით მას დიდი ომის წარმოება არ შეეძლო. ეს კარგად ესმოდათ იაპონიის მმართველ წრეებს და ამიტომ გულმოდგინედ ეძებდნენ მოკავშირეებს. ასეთ მოკავშირეებად, როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ინგლისელი და ამერიკელი მონოპოლისტები აღმოჩნდნენ. ომის განმავლობაში იაპონიამ ხუთჯერ მარტო ინგლისიდან მიიღო სესხი მილიარდი იენის ოდენობით, რამაც სანახევროდ დაფარა ომზე გაწეული ხარჯები. ომის მთელ მსვლელობაში ინგლისი და ამერიკის შეერთებული შტატები წარმოადგენდნენ იაპონიის არსენალს.

ამერიკის შეერთებული შტატების მთავრობამ რუსეთთან ომის დაწყებამდე ერთი თვით ადრე იაპონიას ოფიციალურად განუცხადა, რომ ომის შემთხვევაში ამერიკის პოლიტიკა იაპონიისათვის კეთილსასურველი იქნებოდა.

ამერიკის პრეზიდენტი თეოდორ რუზველტი არც იმას ფარავდა, რომ იგი გააკეთებდა ყველაფერს, რაც კი კონსტიტუციის ფარგლებში იქნებოდა შესაძლებელი, რათა მხარი დაეჭირა იაპონიის ინტერესებისათვის. 1904 წლის იანვარში იმპერატორის სპეციალური მიწვევით იაპონიაში ჩავიდა აშშ სამხედრო მინისტრი ტაფტი. კაცურასთან და სხვა ოფიციალურ პირებთან მოლაპარაკების დროს იგი იაპონიას დაპირდა დახმარებას. რუზველტი აღუთქვამდა იაპონიის მთავრობას, რომ თუ ომის შემთხვევაში რუსეთს დაეხმარებოდნენ საფრანგეთი და გერმანია, ამერიკის შეერთებული შტატები იაპონიის მხარეზე გამოვიდოდნენ.

იაპონიის უპირატესობათა ჩამოთვლისას არ შეიძლება გამოვტოვოთ ერთი გარემოებაც. ომი რუსეთში, როგორც აღვნიშნეთ, არ იყო პოპულარული. მას ერთი მუჟა ავანტიურისტები ამზადებდნენ. რუს ხალხს—რუსეთის მოსახლეობის 9 მეათედს ამ დროს ომი სწყუროდა არა იაპონიასთან, არამედ რუსეთის ცარიზმთან, რომელიც ჩაგრავდა და ავიწროებდა თავისი ქვეყნის მშრომელებს. რუსეთი დიდი სახალხო რევოლუციის წინაშე იდგა და ის პოზიცია, რომელსაც ბოლშევიკები დაადგნენ (ბოლშევიკები მეფის რუსეთის დამარცხების მომხრე იყვნენ), გამოხატავდა მილიონობით ადამიანთა განწყობილებას.

რაც შეეხება იაპონიას, იქ მდგომარეობა სხვაგვარი იყო. რა თქმა უნდა, იაპონიის სამხედრო-ფეოდალური მმართველი ზედაფენა იაპონიის მშრომელ მოსახლეობას არანაკლებ ძარცვავდა და ავიწროებდა, ვიდრე რუსეთის ცარიზმი და კლასობრივი ბრძოლა იაპონიაშიც საკმაოდ მწვავედ იყო გაჩაღებული, მაგრამ ომის წინა ხანებში იაპონელმა მილიტარისტებმა მაინც შეძლეს შოვინისტური შხამით მოეწამლათ მოსახლეობის უმრავლესობა. იაპონური პრესა წლების განმავლობაში ეწეოდა რუსეთის საწინააღმდეგო პროპაგანდას, ხატავდა მას საშინელ ქვეყნად, რომლის მისწრაფება იყო დაეპყრო იაპონია, ამოეჟლიტა მისი მოსახლეობა. რუსეთთან ომს იგი ეროვნულ სიამაყედ აცხადებდა, ყველა იაპონელის სასიცოცხლო ინტერესებს უკავშირებდა. იაპონელი სამურაები რელიგიის საშუალებით აბრუებდნენ ჯარისკაცებს, იაპონელი ჯაშუშები კი მოკალათებული იყვნენ რუსეთის იმპერიის ყველა კუთხეში და ზუსტ ინფორმაციას აწვდიდნენ სამხედრო წრეებს მოსახლეობის განწყობილების შესახებ. აი როგორ იყენებდა იაპონური პრესა იმ ანტისემიტურ განწყობილებას და რუსეთის ნაციონალური რაიონებისადმი იმ მტრულ დამოკიდებულებას, რაც ცარიზმის მმართველ წრეებში იყო ფეხმოკიდებული. 1903 წელს გაზეთი „ნიხი-ნიხი“ წერდა: „ჩვენ გვაშინებენ პაციფისტები იმით, რომ თითქოს რუსეთი ძლიერი და ღიძია, თითქოს ჩვენი ცდა, იძულებითი გზით ავალდებინოთ ხელი განახორციელოს თავისი დაპყრობითი გეგმები შორეულ აღმოსავლეთში იმ ქვეყანას, რომელსაც 150 მილიონი მოსახლეობა, ევროპულ არმია და ღიძილი ფული მოეპოვება, უაზრობაა. შიშს ღიძი თვალები აქვს! ჩვენ დავამარცხეთ ჩინეთი მისი 400-მილიონიანი მოსახლეობით, დავამარცხეთ რუსეთსაც მისი 150 მილიონი მცხოვრებით, რომელთაც სძულთ ერთმანეთი და ღრღნიან ერთმანეთს. ჩვენ ამას წინათ წავიკითხეთ კიშინიოვში მომხდარი რბევა-აწიოკების შესახებ, რომლის დროსაც მართლ-მადიდებელი მოსახლეობა თავს დაესხა ებრაელებს და ელეტდა მათ. რუსეთში ებრაელები 10 მილიონია და მათ ქვეყნის სამხრეთი ნაწილი უჭირავთ. მთელი დასავლეთი რუსეთი დასახლებულია პოლონელებით, რომელთაც კიდევ უფრო სძულთ რუსეთი, ვიდრე ჩვენ. პოლონეთის სამეფოში იარაღქვეშ რუსეთის ჯარმის საუკეთესო ნაწილია და რუსეთი არასოდეს, თვით საშინელი ომის დროსაც კი პოლონეთიდან არცერთ კორპუსს არ გამოიყვანს, რადგან მაშინ პოლონეთი აღდგება, როგორც ერთი კაცი. ვინ არ იცის რა ხდება ახლა ფინეთში, ვინ არ იცის რა განწყობილება მეფობს კავკასიაში, სომხებს, ქართველებსა და სხვა ეროვნებებს შორის, რომელთაც რუსეთი უკეთესად როდი ექცევა, ვიდრე ჩინელებს. ასე რად უნდა გვეშინოდეს ამ 150-მილიონიანი მოსახლეობისა და მისი მილიონიანი არმიისა, რომელთაც არ უყვართ თავიანთი სამშობლო, და რომელ-

ნიც მუდმივად ჩამოგლეჯილნი და დამშეულნი არიანო“. რუსეთის მოსახლეობისადმი ასეთი თავშეუკავებელი სიძულვილი და მისი პროპაგანდა მაინც აკეთებდა თავის საქმეს, მით უმეტეს, რომ ომის შედეგებს იაპონელი აგრესორები და მათი დაქირავებული ჟურნალისტები სამოთხის მსგავსად ხატავდნენ იმ მოსახლეობისათვის, რომელიც უფრო მეტად შიმშილობდა, ვიდრე რუსეთი და შორეულ აღმოსავლეთში გამდიდრების ახალ წყაროებს ეძიებდა.

პორტ-არტური

ლამით 27 იანვარს, როცა პორტ-არტურის ესკადრის უმაღლესი ოფიცრობა ფლოტის სარდლის სტარკის მეუღლის დღეობაზე იყო თავშეყრილი, ხოლო პირადი შემადგენლობა არავითარ საფრთხეს არ მოელოდა და მოუშნადებელი იყო თავდაცვისათვის, იაპონელთა ნაღმოსნებმა პირველი იერიში მიიტანეს ნავსადგურზე. ამ მოულოდნელ თავდასხმას შეეწირა რუსეთის ორი ჯავშნოსანი „რეტვიზანი“, „ცესარევიჩი“ და კრეისერი „პალადა“. 28 იანვარს იაპონიის ფლოტის მთავარმა ძალებმა აღმირალ ტოგოს მეთაურობით პორტ-არტურზე და ჩემულპოზე მძლავრი იერიშები მიიტანეს. ჩემულპოში რუსების კრეისერი „ვარიაგი“ ჩაიძირა. საკანონერო ნავი „კორეეცი“ ააფეთქეს. რუსებმა მალე კიდევ ორი საბრძოლო ხომალდი დაკარგეს.

პირველსავე საზღვაო ბრძოლებში წარმატებას რომ მიღწიეს იაპონელებმა, რუსეთის ფლოტი ნავსადგურში ჩაეკეტეს და პორტ-არტურის ციხე-სიმაგრე მუდმივი ბომბარდირების ქვეშ დააყენეს. იაპონელთა ასეთ სწრაფ წარმატებებში საკმაო ღვაწლი აღმირალ ალექსეევს და პორტ-არტურის ესკადრის სარდლობას მიუძღოდა. კრონშტადტიდან არაერთგზის გაფრთხილების მიუხედავად, არავითარი ზომები არ ყოფილა მიღებული თავდაცვისათვის. საბრძოლო ხომალდები სიმაგრის შიდა აუზში იყვნენ თავმოყრილი და იაპონელებს მათი ჩაეკეტის საშუალება ეძლეოდათ. ალექსეევი კარგად ამჩნევდა, რომ იაპონია ომს ახლო მომავალში წამოიწყებდა, მაგრამ სრულებით არ ზრუნავდა იმისათვის, რომ ჯარები საბრძოლო მდგომარეობაში მოეყვანა. ოფიცრებს იაპონიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტის ცნობაც კი დაუმალეს. პორტ-არტური სამხედრო მდგომარეობაზე გადაყვანილი არ ყოფილა, დაზვერვა ცუდად იყო ორგანიზებული. ნავსადგურში ჩაკეტილი და პროექტორებით განათებული კრეისერები იაპონელთათვის საუკეთესო სამიზნოს წარმოადგენდნენ.

წყნარ ოკეანეში შექმნილი მძიმე მდგომარეობის გამოსწორებას ენერგიულად შეუდგა აღმირალი ს. ო. მაკაროვი, რომელიც აქ მთავარსარდლის პოსტზე დაინიშნა. მაკაროვი რუსეთის რჩეულ მხე-

დართმთავართა რიგებს ეკუთვნოდა. პროგრესულ ტრადიციებზე აღზრდილი ადმირალი მთელ თავის ენერგიას ახმარდა რუსეთის საზღვაო ძალების საბრძოლო თვისებების ამაღლებას და რეაქციონერ ბიუროკრატთა ხელისშემშლელი მეცადინეობის მიუხედავად, ყველგან, სადაც კი ხელი მიუწვდებოდა, ახერხებდა წესრიგის დამყარებას. მაკაროვი იყო თავისი დროის გამოჩენილი მეცნიერი, რომელსაც ამასთან, გააჩნდა საზღვაო საქმის დიდი პრაქტიკული ცოდნა და მტკიცე ნებისყოფა ფლოტში არსებული რუტინის დასაძლევად.

პორტ-არტუში ჩასვლისთანავე მაკაროვმა წესრიგი დაამყარა. აამალა პირადი შემადგენლობის მორალური განწყობილება, საბრძოლო მზადყოფნაში მოიყვანა ხომალდები და დიწყო მზადება ბლოკადის გარღვევისა და გადამწყვეტი იერიშებისათვის. მისი ცალკეული შეჯახებანი იაპონიის ფლოტთან წარმატებით დაგვირგვინდა, მაგრამ 31 მარტს, როცა პორტ-არტურის ესკადრა მისი მეთაურობით გადამწყვეტ საბრძოლო ოპერაციაში ჩაება, იაპონელთა ნაღმს წააწყდა და აფეთქდა საფლავმანო ხომალდი „პეტროპავლოვსკი“. ადმირალი მაკაროვი თავისი შტაბით დაიღუპა. ამავე გემზე დაიღუპა ცნობილი რუსი მხატვარი ბატალისტი ვერეშჩაგინი.

მაკაროვის დაღუპვა რუსეთის საზღვაო ძალებისათვის დიდი დანაკლისი იყო. მისი დაღუპვის დღიდან შეწყდა პორტ-არტურის ესკადრის ყოველგვარი აქტივობა. მთავარსარდლის პოსტზე დანიშნული ალექსეევი საბრძოლო ოპერაციების გაჩაღების წინააღმდეგი იყო. მან ჩააკეტა მთელი ძალები ნავსადგურში და პასიურ თავდაცვაზე გადაიყვანა. ამ ვითარებაში იაპონელებს საზღვაო დესანტის გადმოსხმის შესაძლებლობა მიეცათ.

მაგრამ ალექსეევს არ ჰქონდა იმის იმედი, რომ პორტ-არტურის ესკადრა იაპონელთა შემოტევას დიდხანს გაუძლებდა. მან მიზანშეწონილად ჩათვალა ესკადრის გადასროლა ვლადივოსტოკში. ივლისში ესკადრა ღია ზღვაში გავიდა, მაგრამ ადმირალმა ვიტგეფტმა, რომელიც ესკადრას მეთაურობდა, იაპონელთა ფლოტის გამოჩენისთანავე ბრძოლას თავი აარიდა და ესკადრა უკანვე დააბრუნა. ვლადივოსტოკისაკენ გაჭრის ცდა მეორედაც მარცხით დასრულდა. იაპონელებთან პირველი შეხვედრისას რუსებმა ერთგვარ წარმატებას მიაღწიეს, მაგრამ საფლავმანო ხომალდის — „ცეზარევიჩის“ დაზიანებისა და ვიტგეფტის მოკვლის შემდეგ, ახალმა მეთაურმა, ადმირალმა უხტომსკიმ ბრძანება გასცა ფლოტი კვლავ პორტ-არტურში დაებრუნებინათ. უხტომსკის ბრძანება ყველა ხომალდმა არ შეასრულა და ესკადრა დაიქსაქსა. მისმა ნაწილმა ნეიტრალურ ნავსადგურებს მიაშურა და განიარაღებულ იქნა. კრეისერი „ნოვიკი“, რომელიც ვლადივოსტოკისაკენ მიიკვლევდა გზას, სახალინთან ჩაძირეს უთანასწორო ბრძოლაში.

ამ წარუმატებელი ოპერაციის შემდეგ რუსეთის წყნარი ოკეანის ფლოტი, როგორც საბრძოლო ერთეული, უკვე აღარ არსებობდა. პორტ-არტურს ალყა შემოარტყეს იაპონელებმა. დაიწყო ქალაქის გმირული დაცვა, რომელშიც მთელმა გარნიზონმა, გარედან დახმარების გარეშე, დიდი გამძლეობა და სიმამაცე გამოიჩინა.

1904 წლის იელისის მეორე ნახევრიდან იაპონელები უშუალოდ მიადგნენ პორტ-არტურის ციხე-სიმაგრეს და დაიწყეს ბრძოლა მისი აღებისათვის. პორტ-არტურის გარნიზონი, რომელიც მოწყვეტილი იყო გარე სამყაროს და სულ 50 ათას მეზღვაურს და ჯარისკაცს მოითვლიდა, 157 დღის განმავლობაში იგერიებდა იაპონელთა შემოტევებს ზღვიდან და ხმელეთიდან. იაპონელთა საალყო ნაწილები (70 ათასი კაცი და 400 ქვემეხი) გააფთრებით იბრძოდნენ თავდაცვის გარღვევისათვის, მაგრამ ამაოდ.

პორტ-არტურის სახმელეთო დაცვის ორგანიზატორი იყო იმ დროის ერთ-ერთი საუკეთესო გენერალ-ინჟინერი რ. ი. კონდრატენკო, რომელიც პირადი მაგალითით აღაფრთოვანებდა გარნიზონის შემადგენლობას და მტრის ცეცხლის ქვეშ თავდაცვითი ნაგებობების განუწყვეტელ მშენებლობასთან ერთად უნარიანად ხელმძღვანელობდა საბრძოლო ოპერაციებს.

ავგისტოს პირველი რიცხვებიდან დაიწყო იაპონელთა გააფთრებული იერიშები და ხელჩართული ბრძოლა პორტ-არტურისათვის. ეს იერიშები წარმატებით მოიგერიეს პორტ-არტურელებმა. ამის შემდეგ იაპონელები საალყო ტაქტიკაზე გადავიდნენ, მაგრამ მაინც ვერ გასტეხეს პორტ-არტურელთა ნებისყოფა. ოქტომბრის შუა რიცხვებში იაპონელებმა ახალი გენერალური იერიშები განახორციელეს, მაგრამ ამჯერადაც უშედეგოდ. ნოემბრის შუა რიცხვებიდან დაიწყო მეოთხე გააფთრებული იერიში. იაპონელთა ძალები რუსთა ძალებს ორჯერ აღემატებოდნენ. იაპონელთა არტილერიამ დაანგრია ძირითადი ნაგებობანი, მაგრამ მტერმა სიმაგრეში შეჭრა მაინც ვერ მოახერხა. ერთ-ერთ ბრძოლაში გმირულად დაიღუპა რ. ი. კონდრატენკო. მის ნაცვლად დაინიშნა გენერალი ფოკი, რომელსაც არც სამხედრო ნიჭი ჰქონდა და სიმამაცე და გამბედაობაც აკლდა. ფოკი კაპიტულანტური განწყობილების გენერალი იყო, პორტ-არტურის კომენდანტ სტესელთან ერთად იგი ციხე-სიმაგრის ჩაბარებას მოითხოვდა. მიუხედავად დიდი დანაკლისისა, პორტ-არტურის დაცვის პირადი შემადგენლობა საბრძოლო ენთუზიაზმით იყო გამსჭვალული და მზად იყო მტრის ახალი იერიშების მოსაგერიებლად მაგრამ 20 დეკემბერს სტესელმა და ფოკმა თვითნებურად გამოაცხადეს კაპიტულაცია. პორტ-არტურის ციხე-სიმაგრე დაეცა მეფის გენერალთა უილაჯობისა და ლაჩრობის შედეგად. მისმა ნამდვილმა გმირმა დამცველებმა — ჯარისკაცებმა და

მეზღვაურებმა უმაგალითო გმირობა გამოიჩინეს. პორტ-არტურის დაცემა თვითმპყრობელური რუსეთის მოუშაადებლობის დამახასიათებელი თვალსაჩინო მაგალითი იყო. იგი მეფის გენერალიტეტის სრული უილაჯობის ნათელ დემონსტრაციას წარმოადგენდა. „პორტ-არტურის დაცემა — წერდა. ვ. ი. ლენინი, — ერთ-ერთ უდიდეს ისტორიულ შეჯამებას უკეთებს ცარიზმის იმ ბოროტმოქმედებას, რომელმაც თავი იჩინა ომის დასაწყისიდანვე და რომელიც ახლა გამოაშკარავდება უფრო ფართოდ, უფრო შეუჩერებლად... გენერლები და სარდლები უნიჰონი და არაარანი აღმოჩნდნენ... რუსმა ხალხმა კი არა, არამედ რუსეთის თვითმპყრობელობამ დაიწყო ეს კოლონიური ომი, რომელიც ძველი და ახალი ბურჟუაზიული სამყაროს ომად გადაიქცა. რუსმა ხალხმა კი არა, არამედ თვითმპყრობელობამ განიცადა სამარცხვინო დამარცხება. რუსმა ხალხმა მოიგო თვითმპყრობელობის დამარცხებით. პორტ-არტურის კაპიტულაცია ცარიზმის კაპიტულაციის პროლოგია“¹.

სახმელეთო ოპერაციები

სახმელეთო ბრძოლები მეომარ მხარეთა შორის მანჯურიის ტერიტორიაზე გაიშალა. მანჯურიაში განლაგებული რუსეთის არმიის ამოცანას ომის დასაწყისში შეადგენდა იაპონიის არმიის მიზიდვა. რათა იაპონიის სარდლობას საშუალება არ მისცემოდა მთავარი ძალები პორტ-არტურის წინააღმდეგ დაეჯგუფებინა. რუსეთს ომის პირველ დღეებში არ ჰყავდა საკმაო ძალები მანჯურიაში. ამიტომ მთავარსარდლობა ცდილობდა თავდაცვით ბრძოლებში შეეკავებინა იაპონელთა წინსვლა ჩრდილოეთისაკენ მანამ, ვიდრე იმპერიის დასავლეთ რაიონებიდან მოხერხდებოდა რეზერვების გადასროლა. აპრილში დაიწყო იაპონიის პირველი არმიის შეტევა. მდ. იალუზე ბრძოლა, რომელიც მაისის პირველ რიცხვებში მიმდინარეობდა, იაპონელთა გამარჯვებით დასრულდა. რუსთა ძალების სარდალმა ზასულიჩმა სრული დოჟლაპიობა გამოიჩინა. იგი თავდაცვისათვის სათანადოდ ვერ მოემზადა და იაპონელთა მიერ მდინარის ფორსირების დღეებში უმოქმედობასა და დაბნეულობას იჩენდა. იაპონელებთან ამ პირველსავე შეტაკების დროს რუსებმა 3 ათასი მეომარი და 21 ქვემეხი დაკარგეს.

სახმელეთო ბრძოლაში პირველმა წარმატებამ, ამასთან, პორტ-არტურის დაცვის სულისჩამდგმელის ადმირალ მაკაროვის დაღუპვამ იაპონიის სარდლობას ბიძგი მისცა დაეწყოთ დიდი მასშტაბის, შეტევითი ოპერაციები. იაპონიის მეორე არმიამ გენერალ ოკუს სარდლო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 43, 46—47.

ბით დაიწყო შეტევები ძინჯოუს ყელზე, რომელიც ლიაოლუნის ნახევარკუნძულს მატერიკისაგან სთიშავდა; ძინჯოუს ყელს იცავდა გენერალ ფოკის მე-4 დივიზია.

ფოკმა ვერ უზრუნველყო ყელის დაცვა. არ ჰქონდა რა ორგანიზებული წინასწარი დაცვა, მან არაფერი იცოდა მტრის ძალების რაოდენობის შესახებ. იაპონელთა 35-ათასიანი არმიის წინააღმდეგ ბრძოლაში ჩააბა მხოლოდ ერთი პოლკი. დანარჩენები რეზერვში. ჩააყენა იაპონელებმა, ისარგებლეს რა რიცხოვნობით სიჭარბით, ძინჯოუს ყელიდან გარეკეს რუსები და ეს სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ადგილი დაიკავეს.

მორიგი სახმელეთო ბრძოლა მოხდა ვაფანგოუსთან 1904 წლის ივლისის შუა რიცხვებში. იაპონელებს აქაც კარბი ძალები ჰყავდათ და ადვილად გასტეხეს რუსების წინააღმდეგობა. ბრძოლის სავალალო შედეგებისათვის პასუხისმგებლობა სარდლობას ეკისრებოდა, რომელიც სრულ დაბნეულობასა და დოჟლაპიობას იჩენდა გადამწყვეტ მომენტებში და თმობდა პოზიციებს.

რუსეთის უკანდახეული ძალები თავს იყრიდნენ ლიაოიანის რაიონში. რუსეთის მოქმედი არმიის მთავარსარდალმა კუროპატკინმა მიიღო გადაწყვეტილება აქ მოეწყო გენერალური ბრძოლა და აღეკვეთა შემდგომი წინსვლა იაპონელთა იმ სამი არმიისა, რომლებიც მარშალ ოიამას სარდლობით წარმატებით მიიწვედნენ ჩრდილოეთისაკენ. ძალთა შეფარდება ლიაოიანის ბრძოლის წინ ასეთი იყო: კუროპატკინს ჰყავდა 110 ათასი მეომარი 592 ქვემეხით, იაპონელებს — 125 ათასი მეომარი 480 ქვემეხით. ორივე მხარე მოელოდა რეზერვს.

ლიაოიანის ბრძოლა 13 აგვისტოს დაიწყო და 8 დღის განმავლობაში მიმდინარეობდა. იაპონელებმა პირველსავე ბრძოლებში მთელი თავიანთი ძალები ჩააბეს და გენერალ კუროკას სარდლობით მდ. ტაიცზიხეს რაიონში შეძლეს კიდევ წარმატების მოპოვება. რუსები თავს შეუპოვრად იცავდნენ, მაგრამ სარდლობა ბრძოლას სათანადოდ ვერ ხელმძღვანელობდა. რუსეთის ძალების თითქმის ნახევარი უმოქმედოდ, რეზერვში იდგა, მაშინ როცა გადამწყვეტ უბნებზე ყოველთვის იაპონელთა სიჭარბე იგრძნობოდა.

მუკდენისკენ კუროკას ძალების გაქრამ კუროპატკინზე ისეთი გავლენა მოახდინა, რომ მან ოპერაცია წაგებულად ჩასთვალა და რუსეთის ძირითად ნაწილებს უბრძანა უკან დაეხიათ, თუმცა ვითარება სრულებითაც არ ყოფილა საშვიში. რუსებს შესაძლებლობა ჰქონდათ მთავარი მიმართულებით შეტევის გაძლიერებით წონასწორობა აღედგინათ. ზოგიერთი დივიზიის მეთაური კუროპატკინს დაეინებით სთხოვდა იაპონელთა წინააღმდეგ შეტევაზე გადასვლის ნებართვას. პირველი ორი-სამი დღის ბრძოლის შედეგებიდან გამომდინარე იაპონელთა

შორის უკვე ფხვს იკიდებდა უკანდახევის განწყობილება, მაგრამ კუროპატიკინმა დაასწრო მტერს.

ამ ბრძოლის ერთ-ერთი უცხოელი მეთვალყურის სიტყვებით რომ ვთქვათ, რუსეთის არმიის მთავარსარდალს „ლიაოიანის ოპერაციის მთელ მანძილზე ერთხელაც არ გაუწევია ბრძოლისათვის ხელმძღვანელობა, დაკარგული ქონდა საკუთარი თავისა და ხელქვეითებისადმი ყოველგვარი რწმენა. იგი პასიურად ემორჩილებოდა მოწინააღმდეგის ნება-სურვილს, ყოველგვარი ძალდატანებისა და იძულების გარეშე დატოვა ბრძოლის ველი და ამგვარად თვითონ აღიარა თავისთავი დამარცხებულად“. ინგლისელი გენერალი ჰამილტონი, რომელიც კუროკას არმიაში იმყოფებოდა, რუსების უკანდახევის დღეს თავის დღიურში წერდა: „იმ დროს როცა იმპერიის (იაპონიის) ბედი სასწორზე იდო, იწყება მუკდენისკენ უკანდახევა“. და მართლაც, რუსებმა ორი საათით ადრე დაიხიეს უკან, ვიდრე იაპონელები ამას გააკეთებდნენ. ოიამას მიერ უკანდახევის ბრძანება უკვე გამზადებული იყო.

იაპონელებმა ლიაოიანის ბრძოლაში მათი მონაცემებით 24 ათასი. კაცი დაკარგეს, რუსთა დანაკლისი კი 17 ათასამდე აღწევდა. ბრძოლაში იაპონელებს დიდძალი ნადავლი დარჩათ.

ლიაოიანთან რუსების მორიგი წარუმატებლობის ძირითადი მიზეზები იყო მეფის გენერალთა და ნაწილობრივ უფროს ოფიცერთა უვიცობა სამხედრო საქმეში, მათი უუნარობა საქმის ცოდნით ეხელმძღვანელებინათ ბრძოლებისათვის. ეს გაყოფილებული, აზნაურთა წრიდან გამოსული, მაღალ პოსტზე არა დამსახურების, არამედ გვარი-შვილობისა და პროტექციით დაწინაურებული მხედართუფროსები ანგარიშსაც არ უწევდნენ თანამედროვე ომის ელემენტარულ მოთხოვნებს. ისინი არა მარტო ძალთა თანასწორობის შემთხვევაში, არამედ მაშინაც, როცა სამჯერ და ოთხჯერ ჭარბი ძალები ჰყავდათ, აგებდნენ ბრძოლას თავიანთი უუნარობითა და დოჟლაპიობით. ომში, როგორც სარკეში აისახა რუსეთის ცარიზმის სიღამპლე, მისი უილაჯობა და მისი ბატონობის აღსასრული. კუროპატიკინს, როგორც ამას თანამედროვე ისტორიკოსები ამტკიცებდნენ, ლიაოიანთან მოწინააღმდეგისათვის უნდა დაერთყა წინა საოპერაციო ხაზებზე და გაენადგურებინა იგი ნაწილ-ნაწილ მდინარე ტაიცზიხესთან მოსვლამდე. მაგრამ ამისათვის საჭირო იყო ნიჭიერი ორგანიზატორი. რუსეთის არმიაში ასეთები ცოტანი იყვნენ. ცნობილი გრაფები და დიდკაცები, რომელთაც არმიაში უმაღლესი პოსტები ეკავათ, არ იყვნენ მხედართუფროსები ამ სიტყვის ნამდვილი მნიშვნელობით, გამორიცხული იყო მათი მხრივ შემოქმედებითი, აზრიანი და გაბედული მოქმედება. კუროპატიკინი ჯარის მხოლოდ რიცხობრივ უპირატესობას აძლევდა მნიშვნელო-

ბას და მზად იყო უკან დაეხია მანამ, სანამ რუსეთის არმია თავისი მრავალრიცხოვნობით არ „გაჰყვლტდა იაპონიას“.

რუსეთის არმიის სარდლობის ასეთი უილაჯობა მძიმე მორალურ დარტყმას აყენებდა პირად შემადგენლობას. მეომრებში, თანდათან ეცემოდა უფროსებისადმი პატივისცემის გრძნობა, ფეხს იკიდებდა მითი იაპონელთა უძლეველობისა, გარდუვალი მარცხის შიში და სულისკვეთება დამანგრეველად მოქმედებდა არმიის ძალაზე.

ლიაოიანის შემდეგ მორიგი წარუმატებლობა რუსეთის არმიას მდინარე შახესთან მოელოდა. კუროპატკინმა ამჯერად გადაწყვიტა თვით გადასულიყო შეტევაზე. ჯარებისადმი მიმართულ ბრძანებაში იგი ამხნევებდა მეომრებს და იაპონელებს უეჭველი დამარცხების იმედებს რუსთა ძალების სიჭარბეზე ამყარებდა. 22 სექტემბერს დაიწყო რუსების შეტევა, მაგრამ პირველსავე დღეებში ხასიათდებოდა იგი გაუბედაობით, ნელი მოქმედებით. იაპონელები, რომელთაც აღრევე გაიგეს რუსების მხრიდან მოსალოდნელი შეტევის შესახებ, თავდაცვიანათვის უნარიანად მოემზადნენ. შეტევის უშუალო ხელმძღვანელი გენერალი შტაკელბერგი სრულ უმოქმედობას იჩენდა და თვითღინებით ახორციელებდა ამ რთულ ოპერაციას. ოიამამ, რომელსაც არ ჰქონდა მტკიცე თავდაცვითი პოზიციები, ამჯობინა თავდაცვის ნაცვლად თვითონ გადასულიყო შეტევაზე. რუსებმა ვერ გამოიყენეს შეტევის წარმატებისათვის მთავარი პირობა — მოულოდნელობა, სისწრაფე და დაჰკარგეს ინიციატივა. ვერცერთი მიმართულებით ვერ იქნა მოპოვებული საჭირო წარმატება. პირიქით, იაპონელთა კონტრშეტევის შედეგად, რუსები იძულებული იყვნენ დაეკავებინათ უფრო მოუხერხებელი პოზიციები. ვიდრე შეტევის დაწყებამდე ეკავათ. ამრიგად, შახესთან ბრძოლა რუსებმა არსებითად წააგეს, რადგან, მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა (40 ათასამდე მეომარი, 43 ქვემეხი), მიზანი მიუღწეველი დარჩა. წარუმატებლობის ძირითადი მიზეზი იყო მხედართუფროსთა მხრივ ვითარების მცდარი შეფასება, მთავარი დარტყმის მიმართულების არასწორად შერჩევა და ნელი, გაუბედავი მოქმედება.

შახესთან ბრძოლის შემდეგ სახმელეთო ბრძოლებმა ძირითადად პოზიციური ხასიათი მიიღო. ამასთან, მეგრძოლი მხარეები ზრდიდნენ თავიანთ რეზერვებს. 1905 წლის თებერვლის დასაწყისისათვის რუსეთის სახმელეთო ჯარი მანჯურიისაში 330 ათასს აღწევდა. მანჯურიაში მოქმედი ძალები გაყოფილ იქნა 3 არმიად. აღმირალ ალექსიევის გადაყენების შემდეგ სახმელეთო და საზღვაო ჯარების მთავარსარდლობა კუროპატკინს ჰქონდა დაკისრებული. ამავე დროისათვის იაპონელებმაც მიიღეს ახალი შევსება. გათავისუფლდა და მანჯურიის ფრონტზე გადმოინაცვლა ნოვის მესამე არმიამ, რომელიც პორტ-არტურს უტევდა. იაპონელთა ძალები 270000 მეომრამდე გაიზარდა.

რუსებმა ჯერ კიდევ იანვარში განახორციელეს შეტევა სენდებუ-ზე, თუმცა უშედეგოდ. იანვარში აზვირთებულ სახალხო რევოლუციას ცარიზმი სასოწარკვეთილებაში მოჰყავდა. მას სწორედ ახლა უნდა მოეგო ბრძოლა და ომი სასწრაფოდ დაემთავრებინა, რათა არმია სა-შინაო ფრონტზე გადაესროლა. კუროპატკინს აჩქარებდნენ გენერა-ლური შეტევის განხორციელებას.

იაპონელთა შტაბში იცოდნენ გენერალური შეტევისათვის რუ-სების მზადების შესახებ. იაპონელებმა ამჯერადაც თავდაცვას შეტე-ვაზე გადასვლა ამჯობინეს. იაპონელთა მთავარსარდალი ოიამა, რომე-ლიც სედანთან მოლტკეს მიერ ფრანგების გარშემორტყმის უშუალო მეთვალყურე იყო, ამუშავებდა მუკდენთან რუსების გარემოცვისა და დატყვევების გეგმას.

6 თებერვალს რუსთა მარცხენა ფლანგზე, რომელსაც გენერალი ლინევიჩი სარდლობდა, იაპონელებმა უკვე დაიწყეს შეტევა. იაპონიის მთავარსარდლობა ვარაუდობდა, რომ მარცხენა ფლანგზე შეტევის დემონსტრირებით კუროპატკინის მთელ ყურადღებას აქეთკენ მიაპყ-რობდა, ხოლო შემდეგ შესუსტებულ მარჯვენა ფლანგს შეუტევდა. ამ შემთხვევაშიც კუროპატკინი მოწინააღმდეგის მიერ დაგებულ მახეში გაება. მან მართლაც ივარაუდა, რომ იაპონელები რუსების შემოვლას მარცხენა ფრთიდან ამზადებდნენ და რამდენიმე დღის შემდეგ, რო-ცა იაპონელებმა დაწოლა გააძლიერეს, კუროპატკინმა მარცხენა ფრთაზე, მარჯვენა ფრთის შესუსტების ხარჯზე, გადაისროლა ახალი ძალები.

იაპონელებსაც ეს სურდათ. მალე მათ ენერგიულად შეუტიეს რუს-თა დასუსტებულ მარჯვენა ფრთას, სადაც განლაგებული იყო მეორე არმია გენერალ კაულბარისის მეთაურობით. კუროპატკინს იაპონელთა მხრივ მარჯვენა ფრთაზე შეტევის დროს სრული შესაძლებლობა ჰქონ-და დაეწყო კონტრშეტევა მარცხენა ფრთიდან, სადაც ამჯერად მას იაპონელებზე სამგზის მეტი ძალები ჰყავდა; მაგრამ ნაცვლად შეტე-ვისა, მან თავისი ძალები დაქაჩესა და ცენტრისკენ გადმონაცვლების განკარგულება მისცა. რუსებს იმის შესაძლებლობაც ჰქონდათ, რომ ცენტრიდან დაერთყათ იაპონელთათვის, მაგრამ კაულბარსმა ვერ გა-ნახორციელა აქტიური მოქმედება. კაულბარისის ნელი, სიმტკიცის მო-კლებული და დაბნეული მოქმედება დამლუპველი იყო. 24 თებერ-ვალს იაპონელებმა ძლიერი დარტყმით გაარღვიეს რუსეთის 1-ლი არმიის ცენტრი. კუროპატკინმა განკარგულება გასცა უკანდახევის შე-სახებ. უკანდახევა განხორციელდა უწესრიგოდ და თავაბნეულ გაქ-ცევაში გადაიზარდა. იაპონელებს დიდძალი ნადავლი დარჩათ.'

მუკდენის ბრძოლა უდიდესი იყო თავისი მასშტაბით არა მარტო ამ ომში, არამედ პირველ იმპერიალისტურ ომამდე მომხდარ ყველა.

ბრძოლასთან შედარებით. მასში ორივე მხრიდან 650 ათასამდე მეომარი მონაწილეობდა. ძალთა უპირატესობის მიუხედავად რუსებმა სამარცხვინოდ წააგეს ეს ბრძოლა. წარუმატებლობის ძირითადი მიზეზი ისევ მთავარსარდლობიდან მომდინარეობდა.

მუკდენის ბრძოლის მონაწილე გენერალი ბაჟენოვი შემდეგ წერდა, რომ ჩვენი განადგურება მოხდა არა იაპონელთა მამაცობის წყალობით, რომელთა იერიშებს ყოველთვის მტრისთვის დიდძალი დანაკარგის ვითარებაში იგერიებდნენ ჩვენი მამაცი ჯარები. განადგურება მოხდა ყველა საფეხურის მეთაურთა უპასუხისმგებლობისა და უთავბოლოობის შედეგად. დამარცხებაში უმთავრესად ბრალი მიუძღოდა გენერალ კუროპატკინს, რომელმაც შემდეგ აღიარა კიდევ თავისი დანაშაული. მან ვერ გამოამჟღავნა სათანადო ენერგია, ვერ გამოიჩინა საკმაო მზრუნველობა აუცილებელი სტრატეგიული რეზერვის შესაქმნელად; ვერ გაერკვა ვითარებაში და წამოეგო იაპონელთა ანკესზე, ვერ განახორციელა კონტრდარტყმები, ამ შემთხვევაში მან ისიც კი ვერ შეძლო, რომ დროულად გაეცა ბრძანება უკანდახევის შესახებ; სწორედ ამიტომ დაგვიანებული უკანდახევა თავებულ გაქცევაში გადაიზარდა. ამგვარად, ბრძოლა მთლიანად „კუროპატკინის სტრატეგიის“ კრახს წარმოადგენდა. მუკდენმა ძირითადად გადაწყვიტა ბელი ომისა, რომელიც რუსეთის ცარიზმმა სამარცხვინოდ წააგო.

ცუნობა

რუსეთ-იაპონიის ომის დასაწყისშივე, როცა იაპონიის ფლოტმა პორტ-არტურში ჩაეცა რუსების ესკადრა, წყნარ ოკეანეში რუსეთის საზღვაო ძალების გაძლიერების აუცილებლობა ნათელი შეიქნა. ცნობილი რუსი ადმირალი მაკაროვი დაჟინებით მოითხოვდა დამატებითი ძალების გაგზავნას პორტ-არტურში; იგი მოხსენებით ბარათში ამატკიცებდა, რომ ამ შემთხვევაში რუსეთის ფლოტს ექნება ზღვაზე გაბატონებული მდგომარეობა, რომ იაპონია მოკლებული იქნება შესაძლებლობას რაიმე გადამწყვეტი ოპერაციები განახორციელოს ზღვაზე ოა ხმელეთზე. მაგრამ იმ დროს მის ფხიზელ წინადადებას ყურადღება არაყენებდნენ. სამხედრო სამინისტროში გვიან შეიგნეს ის კეშმარიტი აზრი, რომ ომის საბოლოო ბედი დამოკიდებული იქნებოდა ყვითელ და იაპონიის ზღვაზე ძალთა თანაფარდობაზე.

სამხედრო სამინისტროს განკარგულებით ბალტიის ზღვაზე დაიწყო წყნარი ოკეანის მეორე ესკადრის ჩამოყალიბება. მეფემ ეს საქმე დააკისრა პირწავარდნილ რეაქციონერს, მთავარი საზღვაო შტაბის უფროსს როუდენსტეენსკის. ესკადრის მშენებლობა და საბრძოლო მზადყოფნაში მოყვანა, მიუხედავად იმისა, რომ დიდი თანხა დაიხარ-

ჯა, ნელა და უწყსრიგოდ მიმდინარეობდა. საზღვაო უწყებაში მოკალათებულმა მოხელეებმა ესკადრის მშენებლობა შემოსავლის ახალ წყაროდ გადააქციეს. შავი ზღვის ფლოტის მეზღვაურთა აჯანყების მეთაური ლეიტენანტი შმიდტი ასე ახასიათებდა ამ მზადებას: „ლიბავაში ჩემი 8 თვის განმავლობაში ყოფნისას, როცა მზადდებოდა როჟდენსტვენსკის ესკადრა, ნათელი მოეფინა ბიუროკრატიული რეჟიმის წყულულებს... მე დავინახე, რომ ამ საშინელ მექანიზმში ყველაფერი გარდა პატიოსანი შრომისა, მოწონებით სარგებლობს. მე დავინახე თუ სად მიდიოდა სისხლითა და ოფლით მოპოვებული მილიონები და შემზიზილდა მასში მონაწილეობა“.

მიუხედავად იმისა, რომ ესკადრა სრულ საბრძოლო მზადყოფნაში არ იყო მოყვანილი, 1904 წლის ორ ოქტომბერს იგი გავიდა ლიბავადან შორეული აღმოსავლეთის მიმართულებით. როჟდენსტვენსკი ტრაბახობდა, რომ იგი „სისხლით მორეცხდა სამშობლოს მწარე სირცხვილს“.

ჩრდილოეთის ზღვაში როჟდენსტვენსკის ესკადრა ინგლისელთა განგებ მოწყობილ პროვოკაციაზე წამოეგო. ფლოტის წინსვლა რომ შეეფერხებინათ, ინგლისელებმა მას მეთევზეთა გემების ქარავანი შეახვედრეს. ისინი იმედოვნებდნენ, რომ როჟდენსტვენსკი მას იაპონელ ნაღმოსნებად ჩათვლიდა და სროლას აუტეხდა. ვარაუდი გამართლდა. როჟდენსტვენსკიმ „მოწინააღმდეგეს“ ცეცხლი გაუხსნა. რუსეთის მთავრობას ეს ინციდენტი ოქროთი 500 ათასი მანეთი დაუჯდა. ინგლისის მთავრობამ სასტიკი პროტესტი განაცხადა და დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტით იმუქრებოდა. თუ ზარალს არ აუნაზღაურებდა რუსეთი. ცარიზმი იძულებული გახდა დაეთმო.

ტანყერში ჩასვლის შემდეგ როჟდენსტვენსკის ესკადრა 2 ნაწილად გაიყო. მსხვილ ხომალდები, რომელთაც სუეცის არხში გასვლა არ შეეძლოთ, გაემგზავრნენ აფრიკის შემოვლით. შეხვედრის ადგილად ნავარაუდები იყო მადაგასკარი. აფრიკის შემოვლით მგზავრობა ზედმიწევნით მძიმე იყო. ესკადრას გზაზე არ ხვდებოდათ არცერთი მეგობრული ნავსადგური, სადაც შესაძლებელი იქნებოდა საწვავისა და წყლის უმტკივნეულოდ მიღება.

1904 წლის დეკემბრის ბოლოს მადაგასკარში შეერთდნენ ესკადრის ნაწილები. მაგრამ ამ დროს პორტ-არტურის უკვე იაპონელთა ხელში იყო და შემდგომი წინსვლა უაზრო ჩანდა. მძიმე, მომქანცველმა მოგზაურობამ, პორტ-არტურის ესკადრის დაღუპვამ, იაპონელთა შეუჩერებელმა წარმატებებმა როჟდენსტვენსკის ესკადრის პირადი შემადგენლობის მორალური განწყობილება დიდად დააქვეითეს. მტერი უძლეველი ჩანდა.

მადაგასკარში როჟდენსტვენსკის წინაშე წამოიჭრა საკითხი — გა-

ეგრძელებინა თუ არა გზა შორეული აღმოსავლეთისაკენ. მას უკვე შეერყა წარმატების რწმენა და უკან დაბრუნებას ამჯობინებდა, რის შესახებაც გადაკვრით მიუთითებდა კიდეც იმპერატორისადმი გაგზავნილ დეპეშაში. მაგრამ მეფე და მისი წრე სრულებითაც არ უწყევდა ანგარიშს შექმნილ ვითარებას და დიდ იმედებს ამყარებდა ამ ესკადრაზე. სამხედრო სამინისტრომ ესკადრის გასაძლიერებლად გამოჰყო ახალი რაზმი 1-ლი რანგის კაპიტნის — დობროტვორსკის მეთაურობით. ბალტიის ზღვაზევე მზადდებოდა მესამე ესკადრა კონტრ-ადმირალ ნებოგატოვის მეთაურობით. ცარიზმი ამ საზღვაო ძალებით ვარაუდობდა მდგომარეობის გამოსწორებას.

დობროტვორსკის რაზმის მოსვლის შემდეგ როყდენსტვენსკიმ დატოვა მადაგასკარის ნავსადგური ნოსი-ბე და კურსი სამხრეთ ჩინეთის ზღვისკენ აიღო. ამ ხანგრძლივი საზღვაო „მოგზაურობის“ პერიოდში მუკდენის ბრძოლაც მოხდა და ომის წაგება გარდუვალი ჩანდა. მიუხედავად ამისა, როყდენსტვენსკი პეტერბურგიდან იღებდა მტკიცე ბრძანებას გზა განეგრძო. აპრილის ბოლო რიცხვებში როყდენსტვენსკის ნებოგატოვის ესკადრაც შეუერთდა. გაერთიანებული ძალებით მათ კურსი კორეის სრუტისკენ აიღეს. ახლა როყდენსტვენსკის განკარგულებაში იყო 37 სამხედრო და 13 სატრანსპორტო ხომალდი. მაგრამ ომი წაგებული იყო და ცარიზმის მიერ ზღვაზე გათვალისწინებული ოპერაციები ჯანსაღ აზრს ნამდვილად იყო მოკლებული, მით უმეტეს, რომ ზღვაზე იაპონელთა ძალები რუსთა ძალებს არ ჩამოუვარდებოდნენ, ხოლო შეიარაღებით ჯობნიდნენ კიდეც.

14 მაისს როყდენსტვენსკის საზღვაო ძალები ცუსიმასთან იაპონელთა ფლოტს შეეჯახნენ. როყდენსტვენსკიმ თავიდანვე დაუშვა უხეში შეცდომები — იაპონელთა ფლოტის სარდალს ვიცე-ადმირალ ტოგოს ხელთ ჩაუგდო ინიციატივა. მიუხედავად იმისა, რომ პირადი შემადგენლობა გმირულად იბრძოდა, რუსებმა პირველსავე დღეს განიცადეს დამარცხება. მრავალი კრეისერი ჩაძირულ იქნა. 15 მაისს იაპონელებმა განაგრძეს ბრძოლა გადარჩენილი, მაგრამ უკვე დემორალიზებული მოწინააღმდეგის მოსასპობად. როყდენსტვენსკიმ მძიმე ჭრილობა მიიღო და ოპერაციას არ ხელმძღვანელობდა. ნებოგატოვის ხომალდები იაპონელთა გარემოცვაში აღმოჩნდნენ და მტერს დანებდნენ. მხოლოდ კრეისერი „იზუმრუდი“ შეეცადა გმირული ბრძოლით გასულიყო გარემოცვიდან, იგი პრიმორიეს ნაპირებისაკენ გაემართა, მაგრამ ქვებს შეეჯახა იქ და ჩაიძირა. საშინელი იყო ცუსიმასთან ბრძოლის შედეგები. რუსეთის ესკადრის 88 ხომალდიდან ჩაძირულ იქნა 16, ტყვედ ჩაბარდა 7 და მხოლოდ 12 ხომალდი გადარჩა, რომელთაგან სამი მანილასკენ გაემართა და ინტერნირებულ იქნა, სამი კი შანხაისკენ გაიჭრა. დანარჩენი გემებიდან მხოლოდ „ალმაზმა“ და

ორმა ნაღმოსანმა მიაღწია ვლადივოსტოკს. იაპონელებმა 6100 მეზღვაური და ოფიცერი, მათ შორის ორივე ესკადრის მეთაური, ტყვედ წაიყვანეს.

წყნარი ოკეანის ესკადრის დაღუპვა მთლიანად როჟდენსტვენსკის უნიჭობის გამო მოხდა. იგი იმთავითვე ეჭვით უყურებდა იაპონელებთან საზღვაო ბრძოლაში წარმატების საქმეს და პირველსავე შეჯახებისთანავე დაჰკარგა მორალური სიმტკიცე, გამბედაობა, ინიციატივის გამოჩენის უნარი. მან ვერ უხელმძღვანელა ბრძოლას. ფაქტიურად ესკადრა არ ჩაბმულა ნამდვილ ბრძოლაში. იგი მისწრაფვოდა ვლადივოსტოკისაკენ და ზედმიწევნით უგეგმოდ, უღიმღამოდ იცავდა თავს იაპონელთა თავდასხმებისაგან.

მიუხედავად სამარცხვინო მარცხისა, რუსეთის ესკადრის ბევრმა ხომალდმა და მეზღვაურებმა სიმამაცისა და გმირობის მაგალითები უჩვენეს. ბრწყინვალედ იბრძოდნენ ჯავშნოსან „ადმირალ უშაკოვის“, კრეისერ „დიმიტრი დონსკოის“ და სხვა ხომალდების ეკიპაჟები. მაგრამ ამ დიდმა სიმამაცემ და გმირობამ ვაი ხელმძღვანელის როჟდენსტვენსკის დაბნეულობის შედეგად, უქმად ჩაიარა.

ცუსიმის ტრაგედია ამ უიღბლო ომის აღსასრული იყო. რუსეთის ესკადრის დაღუპვასთან ერთად დაიღუპა ცარიზმის ყველა იმედი მდგომარეობის გამოსწორებისა. ომი წაგებული აღმოჩნდა.

ვ. ი. ლენინმა ჰეშმარიტი შეფასება მისცა ცარიზმის მიზანდასახულებას, როცა მან ეს ვეებერთელა ესკადრა უეჭველი დაღუპვისთვის წარგზავნა წყნარ ოკეანეში. „თვითმპყრობელობა ხედავდა, რომ ომში დამარცხება იგივე იქნება, რაც „შინაური მტრის გამარჯვება, ე. ი. რევოლუციის გამარჯვება. ამიტომ იგი გველის ტყავში ძვრებოდა. რამდენიმე ასეული მილიონი მანეთი დაიხარჯა ბალტიის ესკადრის წაწართვად გაგზავნაზე. აქ-იქ მოკრიბეს ეკიპაჟი, სახელდახელოდ მოათავსეს უკანასკნელი სამზადისი სამხედრო გემების გასამჯობრებლად, ამ გემების რიცხვი გაადიდეს იმით, რომ ახალ და მძლავრ ჯავშნოსნებს დაუმატეს „ძველი ზანდუკები“. დიდი არამადა, — ისეთივე უზარმაზარი, ისეთივე ტლანქი, შეუსაბამო, უძლური, საზარელი, როგორიც მთელი რუსეთის იმპერიაა, — გაუდგა გზას, ხარჯავდა დიდძალ ფულს ნახშირში, შენახვაში, იწვევდა ევროპის საერთო დაცივნას, განსაკუთრებით მეთევზეთა ნაგებზე ბრწყინვალე გამარჯვების შემდეგ, უხეშად არღვევდა ყველა ადათსა და ნეიტრალიტეტის მოთხოვნებს. რაც უნდა. ცოტა ვიანგარიშოთ, ეს არამადა ღირდა 300 მილიონამდე მანეთად, მისი გაგზავნაც 100 მილიონ მანეთად დაჯდა — სულ 400 მილიონი მანეთი გადაყრილ იქნა მეფის თვითმპყრობელობის ამ უკანასკნელ სამხედრო ღონისძიებაზე.

...რუსეთის სამხედრო ფლოტი საბოლოოდ მოსპობილია. ომი უი-

მედოდ წაგებულია. რუსეთის ჯარების სრული განდევნა მანჭურიდან, იაპონელების მიერ სახალინისა და ვლადივოსტოკის წართმევა ახლა მხოლოდ დროის საკითხია. ჩვენს წინაშეა თვითმპყრობელობის არა მარტო სამხედრო დამარცხება, არამედ სრული სამხედრო კრახი“¹.

ვ. ი. ლენინი აჯამებდა რა რუსეთის ცარიზმის მიერ იაპონიასთან ომში დამარცხების მიზეზებს და მნიშვნელობას, წერდა: „თვითმპყრობელობამ სწორედ ავანტიურისტულად ჩააბა ხალხი სულელურ და სამარცხვინო ომში. ახლა იგი დამსახურებული აღსასრულის წინაშე დგას. ომმა გამოამჟღავნა თვითმპყრობელობის ყველა იარა, გამოააშკარავა მთელი მისი სიდამპლე. ცხადყო მისი სრული განცალკევება ხალხისაგან, დაამსხვრია კეისრული ბატონობის ერთადერთი დასაყრდენი. ომი მრისხანე სამსჯავრო აღმოჩნდა. ხალხმა უკვე გამოუტანა თავისი განაჩენი ავანაკთა ამ მთავრობას. რევოლუცია ამ განაჩენს სისრულეში მოიყვანს“².

კოტსმუშინს ზავი

ცარიზმის სახმელეთო და საზღვაო ძალების გამანადგურებელი მარცხი მუკდენთან და ცუსიმასთან იმ დროს მოხდა, როცა რუსეთის იმპერიაში დაიწყო მძლავრი რევოლუციური აღმავლობა. რუსეთის მშრომელი მასები აღსდგნენ საქმლველი თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ. ცარიზმის ბურჟები შესამჩნევად შეირყა.

ამ ვითარებაში გაგრძელება ომისა, რომელიც თავიდანვე არაპოპულარული იყო და ყოველ ფეხის ნაბიჯზე ავლენდა მეფის ხელისუფლების უილაჯობას, სიდამპლეს და უძლურებას, დიდ რისკთან იყო დაკავშირებული. თავისი არმია ცარიზმს ახლა ყველაზე მეტად შინაური მტრის — საკუთარი მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ სკირდებოდა. უპერსპექტივოდ გამოიყურებოდა ახალი საბრძოლო ოპერაციების ორგანიზაცია იაპონელთა წინააღმდეგ. ჯერ ერთი, შეუძლებელი იყო საზღვაო ფლოტის აღდგენა, რაც რუსეთმა წყნარ ოკეანეში დაპყარგა. იაპონელთა ბატონობა ზღვაზე გადაულახავი ჩანდა. სახელეთო ჯარებს, რომლებიც საგრძნობლად დასუსტებულნი და ღემორალიზებულნი იყვნენ, აღარ შეეძლო შეენარჩუნებინათ მუკდენის შემდეგ დაკავებული თავდაცვითი პოზიციები, თუ მიღებული არ იქნებოდა დიდი შევსება. მუკდენის შემდეგ იაპონელებს გზა ეხსნებოდათ სახალინისაკენ. მოსალოდნელი იყო აგრეთვე საბრძოლო ოპერაციების უშუალოდ რუსეთის ტერიტორიაზე გადმოტანა.

განსაკუთრებით მძიმე იყო ცარიზმის ფინანსური მდგომარეობა. 1905 წლის პირველი იანვრისათვის რუსეთის სახელმწიფო ვალმა 7

¹ ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 8, გვ. 570—571.

² იქვე, გვ. 574.

მილიარდ მანეთს მიაღწია. 1904 წელი ცარიზმმა სესხებით. გაიტანა, მაგრამ რუსეთში დაწყებული რევოლუციის შიშით კრედიტორებმაც იკლეს. ფინანსთა მინისტრი კოკოვცევი მეფისადმი მოხსენებაში შემოთავაზებული აღნიშნავდა, რომ ცარიზმისთვის ფულის სასესხებლად ხელმისაწვდომი სამი ბაზრიდან (პარიზი, ბერლინი, ამსტერდამი) შესაძლებელი გახდა მხოლოდ 500 მილიონი მანეთის შოვნა, რომელიც ომის მხოლოდ 8 თვის განმავლობაში იკმარებოდა. დამახასიათებელია ასეთი ფაქტი: 1905 წლის თებერვალში კოკოვცევის მოწვევით პეტერბურგში ჩავიდნენ საფრანგეთის ბანკის წარმომადგენლები. რუსეთისათვის სესხის მიწოდებაზე მოლაპარაკება წარმატებით დამთავრდა. და 28 თებერვალს შეიმუშავეს სესხის პირობები. საჭირო იყო პროექტზე ხელმოწერა. კოკოვცემა სტუმრებს სადილიც გაუმართა. მაგრამ მეორე დღეს ფრანგები ხელშეკრულებაზე ხელმოსაწერად არ გამოცხადდნენ. თურმე იმავე საღამოს პარიზიდან მათ მიიღეს განკარგულება, თავი შეეკავებინათ რუსეთთან სესხზე ხელშეკრულების გაფორმებისაგან, რადგან მუკდენთან რუსებმა სასტიკი მარცხი განიცადეს. ვ. ი. ლენინი შენიშნავდა ამის თაობაზე: „იაპონიასთან ომმა გამოაშკარავა თვითმპყრობელობის მთელი სიღამპლე და ბოლოს „მეგობარ და მოკავშირე“ საფრანგეთის ბურჟუაზიის თვალშიც კი გამოუთხარა მას ნდობის ძირი... თვითმპყრობელი მთავრობის ამასწინანდელი ცდა — ძველებურად აედო სესხი საფრანგეთში — უშედეგოდ დამთავრდა: ერთი მხრივ, კაპიტალი აღარ ენდობა თვითმპყრობელობას; მეორე მხრივ, რევოლუციის შიშით, კაპიტალს სურს ზეგავლენა მოახდინოს თვითმპყრობელობაზე იმ მიზნით, რომ დაადებინოს ზავი იაპონიასთან და ზავი რუსეთის ლიბერალურ ბურჟუაზიასთან“¹.

ცუსიმამ და რევოლუციის აზვრთებამ იმდენად შეაშფოთა იმპერიის მმართველი ზედაფენა, რომ ერთადერთ ხსნად მათ იაპონიასთან ზავის დადება მიაჩნდათ. ნიკოლოზ II აზრი შეიცვალა, ომის სასწრაფოდ დამთავრებაში გადარჩენის იმედები დაინახა.

ცუსიმას კატასტროფიდან 10 დღის შემდეგ ნიკოლოზმა ცარსკოე სელოში მოიწვია სპეციალური თათბირი, რომელსაც უნდა განეხილა საკითხი ომის შემდგომი ბედის შესახებ. აი როგორ ხატავდნენ შექმნილ ვითარებას ამ თათბირზე მეფის მინისტრები: სამხედრო მინისტრი სახაროვი ამბობდა, რომ შორეული აღმოსავლეთის ფრონტის მთავარსარდალი ლინევიჩი მას სთხოვს დაუყოვნებლივ გაგზავნოს მანჯურიის 4 საარმიო კორპუსი და 80 ათასი ჯარისკაცი მოქმედი არმიის დასაკომპლექტებლად. მას კი მხოლოდ ერთი კორპუსის გაგზავნა შეუძლია. ლინევიჩის მოთხოვნა რომ დააკმაყოფილოს, საჭიროა გამო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 308—309.

ცხადდეს იმპერიაში ახალი მობილიზაცია, მაგრამ თადარიგის სამსახურის უფროსი ასაკი უკვე მობილიზებულია და ერთადერთი გამოსავალია მორიგი გაწვევის ვადაზე ადრე განხორციელება? მაგრამ ნაადრევ მობილიზაციას კატეგორიულად აღუდგა წინ შინაგან საქმეთა მინისტრი, რომელიც ისედაც შეშფოთებული იყო იმპერიაში შექმნილი საგანგაშო მდგომარეობით. „ჩვენთვის უფრო საჭიროა საშინაო კეთილდღეობა, ვიდრე გამარჯვებანი, ორი უბედურებიდან უმცირესი უნდა ავირჩიოთ“, „ჩვენ ახლა არანორმალურ ვითარებაში ვცხოვრობთ, აუცილებელია რუსეთს დაეუბრუნოთ შინაგანი მშვიდობიანობა“, — ამბობდა პეტერბურგის სამხედრო ოლქის და გვარდიის ჯარების სარდალი დიდი მთავარი ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე. — „ვიდრე ჩვენ არ მოგვაყენეს გადამწყვეტი ღირებულება, უნდა მოვახდინოთ ზავის შესახებ ნიადაგის მოსინჯვა“, — ამბობდა დიდი მთავარი გენერალ-ადმირალი ალექსანდრე ალექსანდრეს ძე. რუსეთის იმპერატორი ეთანხმებოდა ამ მოსაზრებებს და თავის მხრივ დასძენდა: „აქამდე იაპონელები ომობდნენ არა ჩვენს ტერიტორიაზე. არცერთ იაპონელს დღემდე ფეხი არ დაუდგამს რუსეთის მიწაწყალზე და არცერთი გოჯი რუსული მიწისა მტრისთვის აქამდე არ დაგვითმია. ეს არ უნდა დაგვიწყუოთ. მაგრამ ხვალ შეიძლება ეს შეიცვალოს, რადგან ფლოტის უქონლობის გამო სახალინი, კამჩატკა, ვლადივოსტოკი შეიძლება დაკავებულ იქნას და მაშინ ზავზე მოლაპარაკება გაცილებით ძნელი და მძიმე იქნებაო“.

მიუხედავად გამარჯვებებისა, სახარბიელო მდგომარეობა არც იაპონიას ჰქონდა. იაპონია იბრძოდა თავისი ძალების უკიდურესი დამახვილებით და ამ ძალებმა 1905 წლის გაზაფხულისათვის ამოსწურეს თავისთავი. იაპონიის მატერიალური და ადამიანთა რეზერვები გამოილია. საკუთარი ძალებით იაპონიას ერთ დღესაც აღარ შეეძლო ომის გაგრძელება, მისი აშკარა და ფარული მოკავშირენი — ინგლისის და აშშ მმართველი წრეები კი უკვე უარს ამბობდნენ დახმარებაზე. ამრიგად, თუ იაპონია ახლა გამარჯვების ზენიტში ყოფნის ვითარებაში ზავს არ დადებდა, ომის გაგრძელება მას უქადდა არა მარტო ხელსაყრელი ზავის პირობების დაკარგვას, არამედ ომის დროს დაკავებულ ტერიტორიებიდან გამოდევნას.

ამიტომ იყო, რომ იაპონიის უკიდურესად აგრესიული წრეების წარმომადგენლებიც კი დიპლომატებს ურჩევდნენ გამოეყენებინათ რუსეთის ზედიზედ დამარცხებანი ხმელეთსა და ზღვაზე და გამოეძალათ რაც შეიძლება მალე ხელსაყრელი ზავი. იაპონიამ პირველმა აგრძნობინა გადაკვრით ინგლისისა და აშშ წარმომადგენლებს ომის დამთავრებისა და ამ საქმეში მათი შუამდგომლობის სასურველობის შესახებ.

რუსეთ-იაპონიის ურთიერთობაში ერეოდნენ და ზავით დაინტე-

რესებული იყვნენ მსოფლიოს მსხვილი იმპერიალისტური სახელმწიფოები. ამერიკის შეერთებული შტატების მმართველი წრეების ვარაუდით შორეულ აღმოსავლეთში ომის შემდგომი გაგრძელება აღარ იყო მიზანშეწონილი. იაპონიამ გააკეთა საჭირო საქმე იმით, რომ მათ მოქიშვე აგრესორს, რუსეთს მარცხი აგება და გააუვნებელყო მისი დამპყრობლური ღონისძიებანი. მაგრამ ამერიკას არც იაპონიის მეტისმეტი გაძლიერება აწყობდა და დროულად მიაჩნდა მისი შემდგომი წინსვლის შეჩერება. ამერიკაში იმასაც შიშობდნენ, რომ ომის გაგრძელების შემთხვევაში შესაძლებელია ვითარება მკვეთრად შეცვლილიყო და რუსეთს — ამ დიდი რეზერვების ქვეყანას ბოლოს და ბოლოს გაესრისა იაპონია. ყველაზე საუკეთესოდ, ამერიკელ დიპლომატებს ესახებოდათ ომის შეწყვეტა და ამიტომ სიამოვნებით გამოვიდნენ ისინი შუამავლის როლში.

ინგლისელი დიპლომატებიც ომის დამთავრების მიზანშეწონილობას იმავე მოტივებით ხსნიდნენ, როგორც ამერიკელები. რუსეთი როგორც ინგლისის კონკურენტი შორეულ აღმოსავლეთში ამიერიდან აღარ არსებობდა. მაგრამ არც იაპონიის მეტისმეტი გაძლიერება იყო სასარგებლო. ინგლისელი დიპლომატები იმასაც ცდილობდნენ, რომ ომის დამთავრების შემდეგ მეფის რუსეთი მოკავშირედ გაეზადათ გერმანიასთან მოსალოდნელი ომის შემთხვევაში.

საფრანგეთის მმართველი წრეები მოკავშირე რუსეთზე დიდ იმედებს ამყარებდნენ გერმანიასთან ომის შემთხვევაში. საფრანგეთ-გერმანიას შორის ვითარება მეტისმეტად დაძაბული იყო ე. წ. მაროკოს კრიზისის გამო. ზავი იაპონიასთან რუსეთს შესაძლებლობას მისცემდა უკეთესად შეესრულებინა საფრანგეთთან ნაკისრი ვალდებულებანი.

მხოლოდ ერთ ქვეყანას — გერმანიას აწყობდა რუსეთ-იაპონიის ომი, რადგან ამ ვითარებაში მისი აღმოსავლეთი საზღვარი უშიშრად გამოიყურებოდა. მაგრამ 1905 წლის დასაწყისიდან, როცა რუსეთში აზვირთდა დიდი სახალხო რევოლუცია, გერმანიის რეაქციული წრეები შეშფოთდნენ. ამ რევოლუციას, თუ იგი სათავეში არ იქნებოდა ჩახშობილი, შეეძლო ადვილად გადაელახა რუსეთის საზღვრები და გერმანიაშიც ეპოვა მოკავშირე. ამის ნიშნები კი იგრძნობოდა იმ თანაგრძნობასა და მხარდაჭერაში, რასაც გერმანელი მუშები რუსი მშრომელებისადმი იჩენდნენ.

ცარიზმის მიერ შინაგანი რევოლუციის ჩახშობა არა მარტო გერმანიის, არამედ დასავლეთის ყველა იმპერიალისტური სახელმწიფოს ინტერესებს პასუხობდა. ამიტომ ისინი ურჩევდნენ ნიკოლოზს საშინაო საქმეებისათვის მიეხედა, რაც მხოლოდ ზავით იყო შესაძლებელი.

ზემოჩამოთვლილი მოსაზრებანი დიდი სახელმწიფოების მესვეურებს უკარნახებდნენ აქტიურად ჩარეულიყვნენ რუსეთ-იაპონიის ურ-

თიერთობაში და აეღოთ საზავო მოლაპარაკებაში შუამავლის ინიციატივა. ტუსიმას შემდეგ, სწორედ იმ თათბირის წინ, რომლის შესახებ ჩვენ უკვე ზემოთ ვილაპარაკეთ, რუსეთის იმპერატორ ნიკოლოზს საზავო წინადადებით მიმართა საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა დელკასემ. ამავე შინაარსით იყო გაუღენთილი ვილჰელმ მეორის წერილი. ბოლოს, მეფესთან, აუდიენციის დროს ამერიკის ელჩმა პეტერბურგში მდებარე „პრეზიდენტის პირადი ბრძანებით“ ნიკოლოზს შესთავაზა ამერიკის შუამავლობა საზავო მოლაპარაკებაში¹. ეს იყო 1905 წლის 25 მაისს. ცარსკოე სელოს თათბირის მეორე დღეს ნიკოლოზი დასთანხმდა იაპონიასთან საზავო მოლაპარაკებაზე. 26 მაისს ამერიკის პრეზიდენტმა თ. რუზველტმა ოფიციალურად მიმართა მეომარ მხარეებს დაეწყოთ საზავო მოლაპარაკება.

საზავო მოლაპარაკების ადგილად შერჩეულ იქნა პორტსმუტი. რუსეთის მხრივ დელეგაციის მეთაურობა ვიტეს დაეკისრა. იაპონიის დელეგაციამ მეტად მძიმე პირობები წამოაყენა. ეს პირობები, როგორც შემდეგ გაირკვა, წინასწარ იყო შეთანხმებული ამერიკასთან. სწორედ იმ ხანებში იაპონიაში იმყოფებოდა ამერიკის სამხედრო მინისტრი ტაფტი. ტაფტ-კატურას მოლაპარაკება ითვალისწინებდა გავლენის სფეროების გაყოფას შორეულ აღმოსავლეთში. ამერიკა გამოდიოდა იაპონიის მომხრედ კორეის შიტაცების საკითხში.

საზავო კონფერენციაზე იაპონიამ მოითხოვა: ეცნო რუსეთს იაპონიის ინტერესები კორეაში და არ ჩარეულიყო კორეაში იაპონიის მიერ გატარებულ ღონისძიებებში, მოეხდინა მანჯურიის ევაკუაცია, უარი ეთქვა კონცესიებზე და არ დაერღვია მანჯურიაში ჩინეთის სუვერენიტეტი. მანჯურიის ოკუპირებულ ტერიტორიას იაპონია უბრუნდებოდა ჩინეთს ლიაოდუნის ნახევარკუნძულის გამოკლებით. რუსეთს უნდა დაეთმო სახალინი მთლიანად, იჯარით უნდა გადაეცა ლიაოდუნის ნახევარკუნძული იაპონიისათვის, დაეთმო სამხრეთ მანჯურიის რკინიგზა. გამოეყენებია აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზა მხოლოდ კომერციული მიზნით, გადაეცა ნეიტრალურ ნავსადგურებში ინტერნირებული რუსული ხომალდები იაპონიისათვის, შეეზღუდა შორეულ აღმოსავლეთში საზღვაო ძალები და მსხვილი კონტრიბუცია გადაეხადა იაპონიის სამხედრო ხარჯების დასაფარავად.

იაპონიის ეს მეტად დამამცირებელი და მძიმე მოთხოვნები მიუღებელი აღმოჩნდა რუსეთისათვის. ვიტე განსაკუთრებით ალუდგა წინ იმ მუხლებს, რომლებიც სახალისს, რუსეთის ინტერნირებულ ხომალდებს, რუსეთის სამხედრო-საზღვაო ძალების შეზღუდვას და განსაკუთრებით, კონტრიბუციას შეეხებოდნენ. მოლაპარაკება ჩიხში

¹ Б. А. Романов, Очерки дипломатической истории Русско-японской войны, гл. 417—418.

მოემწყვდა. ორივე მხარე თავისას მოითხოვდა დაჟინებით. ვიტეს პეტრბურგიდან მიღებული ჰქონდა მეფის კატეგორიული მითითება — არ დაეთმო არცერთი გოჯი¹ რუსული მიწისა, არცერთი მანეთი კონტრიბუციისა. 5 აგვისტოს სხდომაზე იაპონელთა დელეგაციამ მოითხოვა სახალინის სანაპიროდ დათმობის საფასურად ვეებერთელა თანხა — 1.200 მილიონი იენი. იმპერატორი კომურას ამ დათმობამ არ დააკმაყოფილა. 9 აგვისტოს მან ლამსდორფს მითითება მისცა ედებე-შა ვიტესათვის მოლაპარაკების შეწყვეტის შესახებ.

ამ კრიტიკულ ჟამს სცენაზე გამოჩნდა ამერიკის პრეზიდენტი თ. რუზველტი, რომელსაც აქამდე გულგრილ მეთვალყურედ მოქონდა თავი, სინამდვილეში კი, როგორც ვნახეთ, იაპონიის მოკავშირედ გამოდიოდა. რუზველტის დავალებით ნიკოლოზი კვლავ ინახულა მეიერმა. იგი მეფეს სთხოვდა მიეღო იაპონელთა პირობები. დიდი ხნის კამათის შემდეგ ნიკოლოზი დათანხმდა იაპონელთათვის სამხრეთ სახალინის დათმობაზე იმ შემთხვევაში, თუ იაპონია ხელს აიღებდა ყოველგვარ ფულად პრეტენზიებზე. იაპონიას სხვა გზა არ ჰქონდა და იგი დათანხმდა ამ პირობებზე. როგორც აღვნიშნეთ ომის გაგრძელება იაპონიას აღარ შეეძლო. ომის მსვლელობის ისეთი ფხიზელი მეთვალყურენი, როგორც, მაგალითად, გერმანიის გენერალური შტაბის უფროსი გრაფი შლიფენი და სხვ., აკეთებდნენ ფხიზელ დასკვნებს იმის შესახებ, რომ ომის გაგრძელების ვითარებაში იაპონიას კატასტროფა მოელოდა, რადგან მისი რეზერვები უკვე ამოიწურა, ხოლო რუსეთისა — თითქმის ხელუხლებელი ჩანდა.

1905 წლის 23 აგვისტოს მხარეები შეთანხმდნენ და ხელი მოაწერეს ზავს პორტსმუტში. რუსეთმა ცნო იაპონიის გავლენა კორეაში, აღიარა ლაიორდუნის ნახევარკუნძულზე, პორტ-არტურისა და დალნის ჩათვლით, იაპონიის იჯარის უფლება. სამხრეთ მანჯურია იაპონიის გავლენის სფეროდ იქნა აგრეთვე აღიარებული. იაპონიას დაეთმო კუნძულ სახალინის სამხრეთი ნაწილი. რუსეთს თავზე მოახვიეს თევზჭერის არახელსაყრელი კონვენცია. ორივე მხარემ აღიარა აღმოსავლეთ ჩინეთის რკინიგზის ექსპლუატაცია მხოლოდ კომერციული დანიშნულებისათვის¹.

პორტსმუტის ზავის დადებით ცარიზმმა შეებით ამოისუნთქა. მან დაამთავრა საგარეო ომი და ახლა მეტი იმედითა და გააფთრებით გააჩალა საშინაო ომი იმ რევოლუციის წინააღმდეგ, რომელიც მას დამხობით ემუქრებოდა.

¹ Сборник договоров России с другими государствами 1856—1917, М., 1952, гл. 337—344.

1905—1907 წლების რევოლუცია

რუსეთის 1905—1907 წლების რევოლუცია ერთ-ერთი უდიდესი ზოგუნაა მსოფლიოს ხალხთა ცხოვრებასა და ისტორიულ განვითარებაში. მან, როგორც იმპერიალიზმის ეპოქის პირველმა დიდმა სახალხო რევოლუციამ, დასაბამი მისცა დიდი პოლიტიკური ძვრებისა და რევოლუციური გამოსვლების ეპოქას, ევროპაში მუშათა მოძრაობისა და აზიის ქვეყნებში ჩაგრული ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობას.

1905—1907 წლების რევოლუციამ საძირკვლამდე შეარყია რუსეთის თვითმპყრობელობის ძალაუფლება, მძლავრი ლახვარი ჩასცა მემამულეთა და კაპიტალისტთა ბატონობას, რითაც შეამზადა მყარი ნიადაგი იმ დიდი რევოლუციური გადატრიალებისათვის, რომელიც რუსეთში 1917 წელს განხორციელდა. ეს რევოლუცია იქცა რუსეთის დაჩაგრული კლასების აღზრდის დიდ სკოლად. მან პოლიტიკური ცხოვრებისათვის გამოადოდა რუსეთის და მასთან მსოფლიოს მრავალი ქვეყნის გლეხი და მუშა და ექსპლოატატორული სისტემის წინააღმდეგ ბრძოლაში აღჭურვა ისინი არა მარტო უდიდესი გამოცდილებით, არამედ გამარჯვების ურყევი რწმენითაც. რევოლუციამ დამარცხების მიუხედავად გენერალური რეპეტიციის როლი შეასრულა. სწორედ აქ შეძენილი გამოცდილება დაეხმარა რუსეთის იმპერიის მუშათა კლასს და გლეხობას გამარჯვებით დაეგვირგვინებინათ რუსეთში ცარიზმისა და კაპიტალიზმის საბოლოო დამხობის და სოციალისტური წყობილების დამყარების ამოცანა.

1905—1907 წლების რევოლუცია, მისი ასეთი დიდი მნიშვნელობის გამო, ისტორიკოსთა დაუცხრომელი კვლევა-ძიების საგანია. თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ჩვენი სამშობლოს ხალხთა ისტორიული ცხოვრების სხვა ეპიზოდებთან შედარებით, 1905—1907 წლები ყველაზე უკეთაა შესწავლილი და მეტად ფართოა ლიტერატურაც, რომელიც ამ რევოლუციის აღმოცენებას, მსვლელობას და შეფასებას შეეხება.

რევოლუციის ხასიათის, თავისებურებების, მამოძრავებელი ძალების, ისტორიული მნიშვნელობის გარკვევისათვის უმდიდრეს თეორიულ მემკვიდრეობას წარმოადგენს ვ. ი. ლენინის ნაშრომები. ვ. ი. ლენინის ისეთი ნაშრომები, როგორიცაა „სოციალ-დემოკრატიის აგრარული პროგრამა რუსეთის პირველ რევოლუციაში“, „სოციალ-დემოკრატიის ორი ტაქტიკა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში“, „რუსეთში გაფიცვების სტატისტიკის შესახებ“. „მოხსენება 1905 წლის

რევოლუციის შესახებ“ და სხვ. წარმოდგენს მკვლევარისათვის შეუქურას, ურომლისოდ შეუძლებელია ამ დიდი და რთული ისტორიული მოვლენის ხვეულებში გზის გაკვლევა, მისი ხასიათისა და მნიშვნელობის სრულყოფილად გააზრება.

1905—1907 წლების რევოლუციის შესახებ გამოქვეყნებულია დიდალი დოკუმენტური მასალა. დოკუმენტების განსაკუთრებით დიდი კრებული გამოიცა 1905 წლის რევოლუციის 50 წლისთავისათვის¹. ეს დოკუმენტები შუქს ჰფენენ რევოლუციური მასების პოლიტიკური აქტივობის ზრდას, რევოლუციაში პროლეტარიატის ავანგარდულ როლს და მუშათა კლასისა და გლეხობის ინტერესთა ერთიანობას, ბოლშევიკური პარტიის დაუცხრომელ მოღვაწეობას მასების პოლიტიკური გათვითცნობიერებისა და გადამწყვეტი იერიშების მომზადებისათვის, ბურჟუაზიის ღალატს რევოლუციისადმი, თვითმპყრობელური ხელისუფლების გააფთრებულ ბრძოლას მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ და საერთაშორისო იმპერიალიზმის მხარდაჭერას რუსეთის რეაქციისადმი და სხვ.

რევოლუციის შესახებ უახლესი ლიტერატურიდან, რომელიც აშუქებს რევოლუციის საერთო მიმდინარეობას, ყურადღებას იქცევს ა. ი. ბუკოვსკის², ე. დ. ჩერმენსკის³, ნ. ნ. იაკოვლევის⁴ და სხვ. ნაშრომები. აგრეთვე სხვადასხვა ავტორების სტატიათა კრებულები⁵⁻⁶.

1905—1907 წლების რევოლუციამ ფართო გაქანება ჰპოვა საქართველოში. საქართველო და მთელი ამიერკავკასია რუსეთის რევოლუციის მსვლელობაში ცარიზმის წინააღმდეგ იერიშების ერთ-ერთ მოწინავე, დამკვრელ უბანს წარმოადგენდა. აქედან, ცხადია, ის ცხოველი ინტერესი, რომელსაც რევოლუციის საკითხებისადმი ქართველი ისტორიკოსები იჩენენ. ამ მხრივ განსაკუთრებით აღსანიშნავია პროფესორების გ. ხაჭაპურიძის⁷, ი. ხუციშვილის⁸, ა. კიკვიძის⁹, ლ. ება-

¹ Революция 1905—1907 гг. в России, документы и материалы.

² А. И. Букowskiй, Первая Русская буржуазно-демократическая революция, М., 1937.

³ Е. Д. Черменский, Буржуазия и царизм в Революции 1905—1907 гг. М.—Л. 1939.

⁴ Н. Н. Яковлев, Вооруженное восстание в декабре 1905 г. М., 1957.

⁵⁻⁶ Революция 1905—1907 гг. в национальных районах России. Сборник статей, М., 1955; Первая русская революция 1905—1907 гг. и международное рев. движение; Революционное движение в годы первой русской революции, М., 1933.

⁷ გ. გ. ხაჭაპურიძე, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, თბილისი, 1955.

⁸ ი. ხუციშვილი, 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, თბილისი. 1955.

⁹ ა. კიკვიძე, საქართველოს ისტორია XIX—XX სს. ნაწ. II, თბ., 1959.

ნოიძის¹, ლ. გორგილაძის², ი. მეღვინის³ და სხვათა ნარკვევები, აგრეთვე, რევოლუციის 50 წლისთავზე საქართველოში გამოცემული დოკუმენტებისა და სტატიათა კრებულები⁴, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები⁵.

რევოლუციის დასაწყისი. სიხლანი კვირა

დიდი სახალხო რევოლუცია, რომელიც რუსეთის იმპერიაში 1905 წლის დასაწყისში აზვირთდა, შემზადებული იყო ქვეყნის ისტორიული ცხოვრების მთელი მსვლელობით. რუსეთი XIX საუკუნის 50-იანი წლების მიწურულიდან მთელი ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ფეხმძიმედ იყო რევოლუციით. მხოლოდ დიდ სახალხო დემოკრატიულ რევოლუციას შეეძლო გადაეწყვიტა ეპოქისათვის მოძველებული, ძირმომპალი ძველი საწარმოო ურთიერთობების დამხობის, დემოკრატიულ თავისუფლებათა მოპოვების ამოცანა.

XX საუკუნის დასაწყისიდან, როცა უკიდურესობამდე გამწვავდა კლასობრივი წინააღმდეგობანი, ერთი მხრივ, დემოკრატიულ თავისუფლებას მოწყურებულ, უმიწაწყლო, დამშეულ მრავალმილიონიან გლეხობასა და დიდი პრივილეგიებით აღჭურვილ ერთ მუჰა მსხვილ აზნაურ მიწათმფლობელთა შორის, მეორე მხრივ, რუსეთის მძლავრ, ადგილობრივი და უცხოური კაპიტალის მიერ დამონებულ, პროლეტარიატსა და ცარიზმის მიერ განებივრებულ ბურჟუაზიას შორის, როცა თვითმპყრობელობის გახრწნა უკიდურესობამდე მივიდა და მას აღარ გააჩნდა მოსახლეობის ცხრა მეათედის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების არავითარი გზა და მხოლოდ მათრახისა და ხიშტების საშუალებით იმედოვნებდა თავისი ბატონობის შენარჩუნებას, რევოლუცია გარდუვალი გახდა, ახლა სახეზე აღმოჩნდნენ რევოლუციური სიტუაციის არა მარტო ობიექტური, არამედ სუბიექტური ფაქტორებიც, რომლებიც, როგორც ცნობილია XIX საუკუნის 60-იანი და 80-იანი წლების რევოლუციურ სიტუაციებს აკლდათ. რუსეთის რევოლუციური კლასებს შეემატათ „რევოლუციური მასობრივი მოქმედების უნარი“, რაც შესანიშნავად გამოვლინდა 1900—1904 წლების წინარევოლუციურ მძლავრ პოლიტიკურ გამოსვლებში. რუსეთში ამავე

¹ ლ. ე ბ ა ნ ი ძ ე, საქართველოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები 1905—1907 წლების რევოლუციის პერიოდში, თბილისი, 1959.

² ლ. გ ო რ გ ი ლ ა ძ ე, იდეოლოგიური ბრძოლის ისტორიიდან.

³ ი. მ ე ლ ქ ა ძ ე, რსდმპ იმერეთ-სამეგრელოს კომიტეტი და 1905—1907 წლების რევოლუცია დასავლეთ საქართველოში, თბილისი, 1960.

⁴ 1905—1907 წლების რევოლუცია საქართველოში, სტატიების კრებული, თბ., 1955.

⁵ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. VI, თბ., 1972.

პერიოდში ჩამოყალიბდა რევოლუციის წარმმართველი და ხელმძღვანელი საბრძოლო შტაბი — ახალი ტიპის პარტია, ლენინური პარტია, რომელმაც მებრძოლი მასები რევოლუციის წინსვლის უტყუარი კომპასით შეაიარაღა.

ასე რომ, თვითმპყრობელობის ზეცა იმ დროს, როცა მან იაპონიის წინააღმდეგ ომი წამოიწყო და სამარცხვინოდ აგებდა მას, შავი ღრუბლებით იყო დაფარული. ბარომეტრი ქარიშხალს უჩვენებდა. საჭირო იყო საბაზი, პირველი ბიძგი რევოლუციის დასაწყებად და ეს ბიძგი თავისი უგუნური მოქმედებით თვით ცარიზმმა გამოწახა, როცა 9 იანვარს დახვრიტა მუშათა მშვიდობიანი დემონსტრაცია. ეს დღე — ცხრა იანვარი, ანუ სისხლიანი კვირა რევოლუციის დასაწყისი გახდა.

სისხლიანი კვირის ისტორია ასეთია: 1903—1904 წლების მუშათა რევოლუციური მოძრაობით შეშინებულმა ცარიზმმა პოლიტიკური გაფიცებისა და დემონსტრაციების წინააღმდეგ მათრახისა და ხიმტის გამოყენებასთან ერთად გაიხსენა ერთ დროს უკვე გაკოტრებული, რევოლუციური მოძრაობის შინაგანი აფეთქებისა ან გაუენებლობის მეთოდი. ამჟამად მან ზუბატოვის ნაცვლად თავისი აგენტი, მღვდელი გაპონი გამოიყენა.

პოლიციის აგენტმა გაპონმა 1904 წლის თებერვალში პეტერბურგში შექმნა ორგანიზაცია „რუს საფაბრიკო-საქარხნო მუშათა პეტერბურგის საკრებულო“. პოლიციას სურდა, რომ ეს ორგანიზაცია დაეპირისპირებინა რევოლუციური ორგანიზაციებისათვის, რომლებიც მუშებს პოლიტიკური ბრძოლებისაკენ მოუწოდებდნენ, შეექმნა ილუზია იმისა, რომ მუშათა კლასის მდგომარეობის გაუმჯობესება შესაძლებელია მშვიდობიანი გზით, თვით ხელისუფლების დახმარებით. გაპონის მომხრეთა ინიციატივით გაიხსნა სამომხმარებლო მაღაზიები, ღრთიეროდახმარების საღაროები, იმართებოდა შეკრებანი, სადაც მუშებს უკითხავდნენ რელიგიური და მონარქისტული სულისკვეთებით გამსჭვალულ ლიტერატურას. პეტერბურგის მუშათა ის ფენა, რომელიც პოლიტიკურად გათვითცნობიერებული ჯერ კიდევ არ იყო, აპყვა გაპონისა და მისი დამქაშების პროვოკაციულ ღონისძიებებს და მართლაც იმედოვნებდა, რომ ამ გზით მდგომარეობას გაუმჯობესებდა. გაპონის საქმიანობის აქტიური მონაწილეები იყვნენ აგრეთვე ე. წ. „მუშათა არისტოკრატიის“ წარმომადგენლები, ისინი, რომელთაც საფაბრიკო-საქარხნო ადმინისტრაცია ქრთამებით იბირებდა და მუშათა ძირითად რევოლუციურ მასას უპირისპირებდა.

გაპონოვშიჩნის მავნე ხასიათი მალე ამოიცნეს ბოლშევიკებმა და მისი მხილება-გამოაშკარავებისათვის ენერგიული ბრძოლა გააჩაღეს. გაპონოვშიჩნამ ვერ შეაწვდომა მუშათა რევოლუციური მოძრაობის

ზრდის პროცესი. მათი აგიტაციის მიუხედავად 1904 წლის განმავლობაში პეტერბურგში მძლავრი გაფიცვები მიმდინარეობდა.

1904 წლის დეკემბერში მუშათა გაფიცვებში მონაწილეობისათვის პეტერბურგის პუტილოვის ქარხნის ადმინისტრაციამ 4 მუშა დაითხოვა. ეს მუშები ამავე დროს გაპონის მიერ შექმნილი ორგანიზაციის წევრები იყვნენ. მუშათა დათხოვნამ აღაშფოთა პუტილოველები. იმდენად დიდი იყო რეაგირება ადმინისტრაციის ამ უკანონო მოქმედებაზე, რომ გაპონი და მისი დამკავშირებული იძულებული გახდნენ პირადად ჩარეულიყვნენ საქმეში. „საქრებულომ“ 27 დეკემბრის სხდომაზე გამოიტანა დადგენილება, ადმინისტრაციისათვის მოეთხოვათ, მუშათა დაბრუნება ქარხანაში. ამ მოთხოვნით ქარხნის დირექტორის წინაშე წარსდგა დელეგაცია, მაგრამ უშედეგოდ. განრისხებულმა მუშებმა გადაწყვიტეს საპროტესტო გაფიცვის მოწყობა. 3 იანვარს ქარხანაში მუშაობა შეწყდა. გაფიცულებმა ადმინისტრაციას წაუყენეს მოთხოვნები: დათხოვნილთა დაუყოვნებლივი აღდგენის, 8-საათიანი სამუშაო დღის დაწესების, ნორმის ზევით სამუშაოს ანაზღაურების გასამკაცრების, მუშა მამაკაცთა და ქალთა გამომუშავების მინიმუმის განსაზღვრის. ქარხანაში სანიტარიული მდგომარეობისა და მედმომსახურეობის გაუმჯობესებისა და სხვათა შესახებ. მუშებმა ისიც მოითხოვეს, რომ ქარხანასთან შექმნილიყო საკონფლიქტო კომისია მუშებისა და ადმინისტრაციისაგან თანასწორი წარმომადგენლობით, სადაც გაირჩეოდა ამა თუ იმ მხარის მიერ შეტანილი საჩივარი. მუშათა მოთხოვნები შეწყყნარებულ არ იქნა. პირიქით, დირექტორი სმირნოვი გაფიცულთ სამუშაოდან დათხოვნით დაემუქრა.

ბოლშევიკების პეტერბურგის კომიტეტი ცდილობდა, რომ პუტილოველთა გაფიცვა საყოველთაო-პოლიტიკურ გაფიცვად გადაექცია. პუტილოველი მუშებისადმი მიმართული მოწოდება, რომელიც 5 იანვარს გაავრცელეს ბოლშევიკებმა, თვითმპყრობელობისა და კაპიტალისტების წინააღმდეგ აქტიური ბრძოლის ამოცანას აყენებდა. ბოლშევიკებმა მოწოდებით მიმართეს დედაქალაქის სხვა მსხვილ საწარმოებს, მხარი დაეჭირათ პუტილოველებისათვის გაფიცვის გამოცხადებით. ამ მოწოდებას, მართლაც, ბევრი საწარმო გამოეხმაურა 7—8 იანვარს გაფიცვამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო.

პეტერბურგის ხელისუფლება მუშათა ერთსულოვნებამ დააფრთხო. გაფიცვის ტალღა ფართოვდებოდა. სწორედ ამ ხანებში მოვიდა ცნობა პორტ-არტურის დაცემის შესახებ. ადვილი მოსალოდნელი იყო ხალხის უკმაყოფილება გადაზრდილიყო მძლავრ რევოლუციურ გამოსვლაში. ამის თავიდან ასაცილებლად გადაწყდა თავიდანვე მიეღოთ ენერგიული ღონისძიებანი.

პეტერბურგის პოლიციის დეპარტამენტის უფროსმა ლოპუხინმა

ამოქმედა გაპონი. მას დაევალა მუშათა გაფიცვისათვის მიეცა მშვიდობიანი ხასიათი, დაერწმუნებია მუშები, რომ წარმატების საწინდარი იყო არა ჯიუტობა და ბრძოლა ხელისუფლების წინააღმდეგ, არამედ მეფისათვის მშვიდობიანი პეტიციის წარდგენა. გაფიცვის დღეებში გაპონი გამოდიოდა მუშათა კრებებზე და თავის დემაგოგიურ ნიჭს იყენებდა მუშათა გადასაბირებლად. ბოლშევიკების მხრივ წინააღმდეგობის მიუხედავად, გაპონმა, ისარგებლა რა ჩამორჩენილ მუშათა გულდანდობით, მიიმხრო უმრავლესობა; გადაწყდა 9 იანვარს მეფის რეზიდენციის წინ მოეწყოთ მუშათა მშვიდობიანი მსვლელობა და წარედგინათ პეტიცია, რომელიც თვითმპყრობელს მოუწოდებდა ჩარეულობით მისი ერთგული ქვეშევრდომების მდგომარეობის გაუმჯობესების საქმეში. „ჩვენ მოვედით შენთან მეფე სიმართლისა და დაცვის საძებრად“ — ნათქვამი იყო პეტიციაში. გაპონი ამედებდა მუშებს, რომ რუსეთის იმპერატორი გულკეთილი ადამიანია, მან არაფერი იცის იმის შესახებ, თუ როგორ ჩაგრავენ მუშებს კაპიტალისტები. თუ კი იგი ამას გაიგებს, დაუყოვნებლივ საქმეში ჩაერევა და თქვენს მოთხოვნებს დააკმაყოფილებსო.

პოლიციამ და მთავრობის წრეებმაც იცოდნენ გაპონის მიერ მუშათა მშვიდობიანი მსვლელობის მომზადებისა და პეტიციის შესახებ. 8 იანვარს გაპონმა შინაგან საქმეთა მინისტრ სვიატოპოლკ-მირსკის წერილით აცნობა დემონსტრაციის შესახებ და პეტიციის ტექსტიც გაუგზავნა, რომ მეფისთვის გაეცნო იგი. მაგრამ მეფე, ცხადია წინასწარი განზრახვით, გაეცალა ზამთრის სასახლეს და ცარსკოე სელოში ჩაიკეტა (საიდანაც არ გამოსულა რევოლუციის აღმავლობის თვეებში). მოვლენების ტრაგიკული ფინალის მოახლოებას გრძნობდნენ დემოკრატიულ წრეებში. 8 იანვრის საღამოს ვიტესთან გაემართა ცნობილ დემოკრატ მოღვაწეთა ჯგუფი, რომელშიც შედიოდნენ მაქსიმ გორკი, საპატიო აკადემიკოსი არსენიევი, ადვოკატი კედრინი, ისტორიკოსი სემევესკი და სხვ. მათ სურდათ საქმეში ჩაერიათ ცარიზმის ეს გავლენიანი მოხელე და მისი მეშვეობით აღეკვეთათ მოსალოდნელი სისხლისღვრა, მაგრამ ვიტემ თავი აარიდა აღნიშნულ საქმეს, უარით გამოისტუმრა მოთხოვნელები იმ მოტივით, რომ ეს იყო შინაგან საქმეთა სამინისტროს კომპეტენცია და მას არ შეეხებოდა¹.

ცარიზმის მოხელეები გულმოდგინედ ემზადებოდნენ უიარალო მუშებთან ანგარიშსწორებისათვის. 8 იანვარს ქალაქში სამხედრო მდგომარეობა გამოცხადდა, თუმცა ამის შესახებ მოსახლეობამ არა-

¹ Вите. воспоминания. том II, гл. 342.

ვიტე თავის მოგონებებში ცდილობს თავი იმართლოს, თითქოს მას არ უწევდნენ ანგარიშს, არაფერი იცოდა იმ სისხლიან ღონისძიებათა შესახებ, რასაც შინაგან საქმეთა სამინისტრო ამზადებდა და რომ თათბირზედაც კი არ მიუწევიათ.

ფერი იცოდა. პეტერბურგის 22-ათასიანი გარნიზონი საბრძოლო მზადყოფნაში იქნა მოყვანილი. ქალაქის ხელისუფლება ნიკოლოზმა გადააბარა თავის ბიძას, დიდ მთავარ ელადიმერს, რომლის ღრმა რწმენით წესრიგის აღდგენა რამდენიმე ასეული რევოლუციონერის საჯაროდ ჩამოხრჩობით შეიძლებოდა. ზამთრის სასახლესთან ჩამწყვიდნენ ჯარები, რომელთაც ბრძანება მიეცათ დემონსტრანტებისათვის ტყვიები დაეშინათ.

9 იანვარს, მზიანი კვირა დღე გათენდა. დილიდანვე გროვდებოდნენ მუშები მშვიდობიან დემონსტრაციაში მონაწილეობისათვის. მუშები მოდიოდნენ მთელი ოჯახებით — ბავშვებით, ქალებით. მეფის მხრივ ყურადღების იმედით აღჭურვილი კოლონები სხვადასხვა მხრიდან დაიძრნენ ცენტრისკენ. დემონსტრაციამ გრანდიოზული ხასიათი მიიღო. ხატებითა და ჯვრებით ხელში, სიმღერით მიემართებოდნენ მუშები იმპერატორის რეზიდენციისაკენ, სადაც მათ იარაღმომარჯვებული ჯარები ელოდათ.

ნარვის მხრიდან მომავალ მუშებს, რომლებთანაც პუტილოველებიც იყვნენ, ნარვის კარიბჭესთან გზა ცხენოსანმა პოლიციელებმა გადაუღობეს. გაბონი გაძვრა და მიიმალა. გაისმა გამაყრუებელი სროლა. ცხენოსანი პოლიციელები ხმლებით დაერივნენ უიარაღო ქალებს და მამაკაცებს. გაქცეულ დემონსტრანტებს შეუწუებელივც ესროდნენ, პოლიციელები დაჭრილებსაც არ ინდობდნენ და ხმლებით ჩეხდნენ. ქუჩა დემონსტრანტთა გვამებით დაიფარა.

ერთდროულად სროლა ატყდა ტროიციის ხიდთან. სადაც მუშათა მეორე გრანდიოზულ კოლონას თავს დაესხნენ დრაგუნები. მიუხედავად დიდი მსხვერპლისა, დემონსტრანტებმა მოახერხეს გაჭრილიყვნენ ზამთრის სასახლისაკენ, მაგრამ სწორედ იქ მოელოდათ მათ ყველაზე დიდი საშინელება. სასახლის მოედანზე გაიმართა „გენერალური ბრძოლა“ უიარაღო მუშებსა და მთავრობის ჯარებს შორის. დამიზნება და ნიშანში ამოღება არ იყო საჭირო. ისე იყო სასახლის მოედანი გაქედნილი უიარაღო ხალხით, რომ არცერთი ტყვია მიზანს არ სცდებოდა. მოკლულ იქნა ათასზე მეტი კაცი. დაჭრილთა რიცხვი ორი ათასს აღემატებოდა.

ბოლშევიკებმა ყოველივე იღონეს, რომ ეს სისხლისღვრა აღრევე აღეკვეთათ. 7—8 იანვარს მათ მოწოდებით მიმართეს მუშებს — არ წასულიყვნენ მეფესთან — ხალხის დაუძინებელ მტერთან, არ ეთხოვათ მისთვის მოწყალება. ჯარისკაცებს ბოლშევიკები მოუწოდებდნენ იარაღი არ ეხმარათ მათი კლასობრივი ძმების წინააღმდეგ. ამ მოწოდებამ არ გასჭრა. მაშინ ბოლშევიკებმა გადაწყვიტეს მაინც მიეღოთ მონაწილეობა დემონსტრაციაში და მასში ორგანიზებულობა შეეცანათ. სისხლისღვრის ჟამს ბოლშევიკები მუშების გვერდით იდგნენ და

შეიარაღებული წინააღმდეგობისაკენ მოუწოდებდნენ მათ. ვასილიევის კუნძულზე ბოლშევიკებმა შეძლეს კიდევ შეიარაღებული წინააღმდეგობის მომზადება. მათ ხელთ იგდეს სტამბა, სადაც დაბეჭდეს მოწოდება, რომელშიც ნათქვამი იყო:

„მოქალაქენო! გუშინ თქვენ ნახეთ თვითმპყრობელური ხელისუფლების ჯალათობა! ნახეთ სისხლი, რომელმაც გადარეცხა ქუჩები! ნახეთ მუშათა საქმისათვის ასეულობით დახოცილი მეზობელი, ნახეთ სიკვდილი, გესმოდათ ასეულობით დაჭრილი ქალისა და უმწეო ბავშვების კვნესა-გოდება! მუშათა სისხლი და ტვინი ინთხეოდა მათივე ხელით ნაგებ ქვაფენილზე. ვინ მიმართა ჯარი, იარაღი და ფული მუშების წინააღმდეგ? მეფემ, დიდმა მთავრებმა, მინისტრებმა, გენერლებმა და სასახლის ხროვამ. ისინი მკვლელები არიან! სიკვდილი მათ! იარაღისკენ ამხანაგებო“. ბოლშევიკები მუშებს მოუწოდებდნენ ხელთ ეგდოთ არსენალები, საიარაღო საწყობები და მაღაზიები, დაენგრიათ ციხეები, მიწასთან გაესწორებინათ ჟანდარმერიისა და პოლიციის სამმართველოები.

სასახლის მოედანზე დატრიალებულმა საშინელებამ მუშათა კლასი გამოაფხიზლა. იმავე დღეს, ცხენოსანი პოლიციელების მიერ გარეკილი, სიკვდილს გადარჩენილი მუშები, რომლებიც დილით დიდ იმედებს ამყარებდნენ მეფეზე, მას უწოდებდნენ ჯალათს, სისხლიანს, ხალხის დაუძინებელ მტერს; ჩვენ აღარ გვყავს მეფე! — გაჰყვიროდა ათასობით ადამიანი.

სახელდახელოდ შექმნილი მუშათა ჯგუფები საბარკადო ბრძოლაზე გადავიდნენ. დედაქალაქში წყევლა-კრულვით იხსენიებდნენ ცარიზმის მესვეურთა სახელებს. საზღვარი არ ჰქონდა აღშფოთებას. შურისძიების წყურვილი დაეუფლა თითოეულს. „პროლეტარიატის რევოლუციურმა აღზრდამ ერთ დღეს ისეთი ნაბიჯი გადადგა, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — როგორსაც იგი უფერული, ყოველდღიური, დაბეჩავებული ცხოვრების თვეებსა და წლებში ვერ გადადგამდა“¹.

9 იანვარს პეტერბურგში არ მოპყლია მუშათა მასობრივი შეიარაღებული აჯანყება. ეს არც მოხდებოდა, რადგან საამისოდ მუშები მომზადებულნი ვერ კიდევ არ ყოფილან. ცალკეული ბარკადები მდგომარეობას ვერ შეცვლიდნენ. პოლიცია თვითონ ცდილობდა გამოეწვია მუშათა მღელვარება; რომ საბაბი ჰქონოდა მათთვის მორიგრი სისხლიანი ანგარიშსწორება მოეწყო. პოლიციის აგენტები ქალაქში ამტკრევდნენ მაღაზიებს და ათასგვარ უწყსობას ჩადიოდნენ მუშათა სახელით. ამ პროვოკაციაზე მუშები არ წამოეგნენ. ისინი განაგრძობდნენ გაფიცვას, ამასთან გულმოდგინედ ემზადებოდნენ შურისძიების-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 101.

თვის. კოკოვცევის მოხსენებაში მეფისადმი ჩანს, რომ 17 იანვარს დედაქალაქში გაფიცულთა რიცხვი 43000 აღწევდა. მუშები, მიუხედავად დიდი მატერიალური გაჭირვებისა, მტკიცედ განაგრძობდნენ საპროტესტო გაფიცვას, ამასთან სანიმუშო წესრიგითა და ორგანიზებულობით თავიანთ ხმას უერთებდნენ იმ საყოველთაო აღშფოთებას, რაც 9 იანვრის შემდეგ აზვირთდა ქვეყანაში.

სისხლიანი კვირის ამბავი მალე მთელს იმპერიაში გახდა ცნობილი. უმაგალითოდ იყვნენ აღშფოთებული მშრომელი მასები. რუსეთის სამრეწველო ქალაქებში საპროტესტო გაფიცვების ტალღა აზვირთდა. მოსკოველი მუშები პეტერბურგელ თანამოძმეთა სოლიდარობის ნიშნად, მეორე დღიდანვე გაფიცვას აწყობენ. ქალაქში ზედიზედ წყვეტს მუშაობას მსხვილი და წვრილი საწარმოები. 13—14 იანვარს გაფიცვამ თითქმის საყოველთაო ხასიათი მიიღო. გაზეთი „ვეპერიოდი“ მოსკოველთა პოლიტიკურ გაფიცვებს აქ რევოლუციის დასაწყისად მიიჩნევდა. მოსკოვს მალე მხარში ამოუდგნენ ივანოვო-ვოზნესენსკის, ხარკოვის, კიევის, მინსკის, ვარშავის, ვილნოს, სამარის, სარატოვის და იმპერიის ყველა საგუბერნიო სამრეწველო ქალაქის მუშები. იანვარ-თებერვლის განმავლობაში საგაფიცვო ტალღები ბოობქრობდნენ იმპერიის ყველა კუთხეში — ციმბირიდან პოლონეთამდე, მურმანსკიდან — თბილისამდე. ბაქოსა და თბილისის პროლეტარიატი საბრძოლო ვახტზე დადგა. თბილისში, მიუხედავად იმისა, რომ ქანდაკმერიამ დააბათიმრა რსდმპ კავკასიის კავშირის აქტიური წევრები — ა. წულუკიძე, ფ. მახარაძე, მ. ბოჭორიძე და სხვები, შეუძლებელი შეიქნა გაფიცვის შეჩერება. 18 იანვარს გაფიცვამ საყოველთაო პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. 19 იანვარს დიდუბეში გრანდიოზული მიტინგი შედგა. „ბრძოლა თავისუფლებისათვის!“ „სიკვდილი ან გამარჯვება!“ ასეთი იყო საბრძოლო მოწოდებანი, რომელთაც ამ ბოობქარ დღეებში აქვეყნებდნენ ადგილობრივი ბოლშევიკური ორგანიზაციები. ვარშავაში გაფიცულები და დემონსტრანტები აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ პოლიციას. საპროტესტო გაფიცვის დღეებში აქ ოფიციალური ცნობებით მოკლეს 57 და დაჭრეს 333 კაცი.

რუსეთის მუშათა რევოლუციური ენთუზიაზმი დასავლეთ ევროპის პროლეტარიატსაც გადაედო. ბრიუსელში 10 იანვარსვე, გაიგეს ოჟ არა პეტერბურგში დატრიალებული ამბები, შედგა მუშათა დიდი მიტინგი, რომელიც შემდეგ დემონსტრაციაში გადაიზარდა. დემონსტრანტები რუსეთის საელჩოსთან გაპყვიროდნენ: „ძირს მეფე“, „ძირს მკვლელები!“.

საპროტესტო გაფიცვები და დემონსტრაციები შოეწყო პარიზში, რომში, ნეაპოლში, სტოკჰოლმში, ენევაში. ლონდონელმა მუშებმა შეაგროვეს ფული პეტერბურგში დალუპულ თანამოძმეთა ოჯახების

დასახმარებლად. ზღვისმიერ ქვეყნებშიც გაისმა საპროტესტო ხმები. ნიუ-იორკში, არგენტინაში, ურუგვაიში მოეწყო მიტინგები და მანიფესტაციები.

უცხოური გაზეთები აქვეყნებდნენ ვრცელ სტატიებს ასეთი სათაურებით: „რევოლუცია რუსეთში“, „ცარიზმის აგონია“, „პეტერბურგი სისხლითაა მორწყული“ და სხვ. ევროპის დემოკრატიული აზრი ამხელდა ცარიზმის შავბნელ საქმიანობას და გამოსთქვამდა მხარდაჭერას რუსეთის მშრომელებისადმი.

მუშათა რევოლუციური მოძრაობა 1905 წლის იანვარ-თებერვალში ამაღლდა კიდევ ერთი საფეხურით. იგი მასობრივი, ხალხური, შეუპოვარი, თავისი შინაარსით წმინდა პოლიტიკური გახდა. დღის წესრიგში დადგა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საყოველთაო იერიშების მოწყობა.

რევოლუცია დაიწყო.

* * *

9 იანვრის შემდეგ იმპერიაში შექმნილმა ვითარებამ ცარიზმი შეაშინა. იგი არ მოელოდა, რომ პეტერბურგში მოწყობილ დახვერტას ასეთი გრანდიოზული გამონახულება მოჰყვებოდა. აღმოჩნდა რა აღმაჯალო რევოლუციის წინაშე, ცარიზმმა, ისე როგორც ეს საერთოდ ხდება, მათრახისა და ხიშტების პოლიტიკასთან ერთად მოფერებისა და დაპირებების პოლიტიკაც გამოიყენა.

პირველ დღეებში ცარიზმი უფრო მეტ იმედებს მათრახზე ამყარებდა. 11 იანვარს პეტერბურგის გენერალ-გუბერნატორის პოსტზე დაინიშნა მოსკოვის ობერ-პოლიცემეისტერი დ. ტრეპოვი (შვილი იმ ტრეპოვისა, რომელსაც ესროლა ვერა ზასულინმა). ეს პირწავარდნილი რეაქციონერი საკმაოდ იყო დახელოვნებული უდანაშაულო ადამიანთა დასჯაში, რევოლუციონერთა გააფთრებულ დევნასა და გადასახლებაში. სვიატოპოლკ-მირსკი (იგი შინაგან საქმეთა მინისტრი იყო), რომლის დროს მოხდა დახვერტა, გაათავისუფლეს. მის ნაცვლად დაინიშნა ა. გ. ბულიგინი, რომელიც არარაობას წარმოადგენდა და თავისი უნებისყოფობის გამო მუდამ სხვაზე იყო დამოკიდებული. ყველაზე გავლენიანი ხელისუფალი ამ ვითარებაში ტრეპოვი გახდა. ტრეპოვმა, ურომლისოდაც ნიკოლოზი წაბიჯსაც არ სდგამდა, დაიწყო დაპატიმრებანი. საპოლიციო უბნები მუშებით აავსეს. ტრეპოვმა წააქეზა ბნელი ძალები ნაციონალური, ძმათა-მკვლელი შეტაკებებისა და ებრაელთა დარბევებისათვის. ტრეპოვის ინიციატივით მონარქისტული ბნელი ელემენტებისაგან ეწყობოდა „ამბოხებასთან მეზრძოლი რაზმები“, რომლებიც ავაზაკებს და მთავრობის მიერ მოსყიდულ პირებს

აერთიანებდნენ. რეაქციული ხუნდებით შებოჭეს პრესა, რომელსაც მიეცა მითითება: სიტყვა არ დაეძრა რუსეთში აზვირთებულ გაფიცვებზე. თეატრებში აიკრძალა დემოკრატიული ხასიათის სპექტაკლების დადგმა.

მაგრამ რეპრესიები საქმეს ვერ შეელოდა. საქმეში ჩაერია ვიტე, რომელმაც სცადა ზოგიერთი ღონისძიების განხორციელება, რომ ამით დაძაბულობა ერთგვარად შეენელებინა. 18 იანვარს ფრიად საიდუმლოდ მოიწვიეს მინისტრთა და სახელმწიფოთა საბჭოს წევრთა თათბირი. ვიტემ თათბირის მონაწილეთ განუცხადა, რომ ამ მძიმე ვითარებაში მთავარია ვიხსნათ მეფის ავტორიტეტი, ვაგრძნობინოთ ხალხს, რომ მეფე არსებობს, რომ იგი ყველაფერს მძიმედ განიცდის, და რაც მოხდა, არაა მისი დანაშაული. ვიტეს აზრით, ყველაფერი ეს მოხერხდებოდა, თუ შეიქმნებოდა კომისია დახვერტის საქმის გამოსაძიებლად. თათბირს შედეგი არ მოჰყოლია. მაგრამ ზემოაღნიშნული იდეა გამოიყენა ტრეპოვმა, რომელმაც პოლიციასთან დაკავშირებული პირებისაგან სახელდახელოდ შეაკოწიწა დელეგაცია და წარუდგინა მეფეს მუშათა სახელით.

მეფემ მიიღო „მუშების“, უფრო სწორად, ტრეპოვის დელეგაცია და მათ აპატია „დანაშაული“. ნიკოლოზმა და მისმა ოჯახმა ამასთან, 9 იანვარს დაზარალებულთა დასახმარებლად გაიღო 50 ათასი მანეთი. ეს იყო საშინელი კომედია. ასე უწოდებდა მას ვ. ი. ლენინი და რწმუნას გამოთქვამდა, რომ რუსეთის მუშათა კლასი იმპერატორს ამ დანაშაულს არ აპატიებდა.

მთავრობის წრეებში გადაწყდა, ფორმალურად მაინც შესდგომოდნენ 9 იანვრის საქმის გამოძიებას. ამ მიზნით 29 იანვარს შეიქმნა საგანგებო კომისია სენატორ შიდლოვსკის თავმჯდომარეობით. კომისიას დაევალა გამოერკვია მუშათა უკმაყოფილების მიზეზები და გამოენახა ზომები მომავალში მათი აღმოფხვრისათვის. კომისიაში მონაწილეობა უნდა მიეღო მთავრობის მიერ დანიშნულ მოხელეებს, ფაბრიკანტებისა და მუშათა წარმომადგენლებს.

ბოლშევიკებმა გადაწყვიტეს შიდლოვსკის კომისიაში მუშათა წარმომადგენლების არჩევნები გამოეყენებინათ ტრიბუნალ მთავრობის წინააღმდეგ. საქალაქო კრებაზე 16 და 17 თებერვალს ბოლშევიკებმა პოლიტიკური მოთხოვნები წამოაყენეს. მთავრობა შეშინდა. მუშათა წარმომადგენლები საიმპერიო მასშტაბით გამოდიოდნენ დემოკრატიული რეფორმების ლოზუნგით. ამასთან, საგაფიცვო ბრძოლა ფართოდებოდა. ასეთ ვითარებაში კომისიაზე რაიმე იმედების დამყარება შეუძლებელი იყო. იგი საშიში დაწესებულებების სახეს იღებდა. 20 თებერვალს კომისია დათხოვნილ იქნა ისე, რომ მუშაობას არ შესდგომია.

იმ დიდმა პროტესტმა, რომლითაც 9 იანვრის შემდეგ მთელი რუსეთი იყო გამსკვალული, ლიბერალებიც აიყოლია. რუსეთის დემოკრატიულმა ინტელიგენციამ, რომელიც 9 იანვრის საღამოს შეიკრიბა პეტერბურგში, დაჰვმო ხელისუფალთა მოქმედება და ოფიცრობას მიმართა მოწოდებით — ამიერიდან არ ეხმარა იარაღი უიარაღოთა წინააღმდეგ. ცნობილი პროფესორები, ჟურნალისტები, ადვოკატები და სხვ. სპეციალურ 'ბანკეტებზე' ჰკიცხავდნენ ცარიზმის მოქმედებას. ლიბერალები ასაბუთებდნენ ზოგიერთი დემოკრატიული ღონისძიების განხორციელების აუცილებლობას. მაგრამ ამაზე შორს ისინი აღარ წასულან, მათ ეშინოდათ რევოლუციის შემდგომი გაღრმავებისა.

9 იანვრის შემდეგ მუშათა მოძრაობის კვალდაკვალ რუსეთში ზვირთდებოდა აგრარული მოძრაობა. გლეხთა რევოლუციური ბრძოლების გააქტიურებაში დიდ როლს ასრულებდნენ ბოლშევიკური ორგანიზაციები, რომლებიც, განმარტავდნენ რა ცარიზმის მიერ ჩადენილ დანაშაულობის არსს, გლეხობას მოძმე პროლეტარიატისადმი მხარდაჭერისაკენ მოუწოდებდნენ. გლეხთა გააქტიურებას დიდად უწყობდა ხელს აგრეთვე ფაბრიკა-ქარხნებიდან დათხოვნილი მუშების გადასახლება მშობლიურ ადგილებში. მუშები მოუთხრობდნენ გლეხებს ქალაქის ცხოვრებაზე, მუშათა შეუპოვარ ბრძოლაზე, ეწეოდნენ ხელისუფლების საწინააღმდეგო აგიტაციას.

გლეხობას კლასობრივი ინსტინქტი უკარნახებდა კვალდაკვალ მიჰყოლოდა ქალაქის რევოლუციურ ცხოვრებას. თუ 1905 წლის იანვარში რუსეთში გლეხთა გამოსვლის 17 შემთხვევაა აღნუსხული, თებერვალში ეს რიცხვი უეცრად იზრდება და 109-მდე აღწევს. თებერვლის შუა რიცხვებში მძლავრი აგრარული გამოსვლა დაიწყო კურსკის გუბერნიის დმიტრიევის მაზრაში. გლეხები შეუდგნენ მემამულეთა სახლ-კარის განადგურებასა და ქონების დატაცებას; გლეხთა მოძრაობა რუსეთის სხვა ცენტრალურ გუბერნიებშიც მოედო. ჩერნიგოვის, ორიოლის გუბერნიებში გლეხობა სწვავდა და ანადგურებდა მათთვის საძულველი მოხელეების სახლ-კარს, ინაწილებდა მემამულეთა ბედლებში შენახულ პურს, ეპატრონებოდა მათ ქონებას. ჩერნიგოვის გუბერნატორი თავის მოხსენებით ბარათში გლეხთა გამოსვლებს უკავშირებდა მახლობელ რკინიგზაზე და ბრიანსკში დატრიალებულ ამბებს, კერძოდ, ამ ადგილებში მიმდინარე მუშათა გაფიცვებს. გლეხთა მოძრაობა აღმავლობას განიცდიდა ვორონეჟის და სარატოვის გუბერნიებში. 1905 წლის დასაწყისიდანვე განსაკუთრებით დიდი აქტივობა გამოიჩინა ბალტიისპირეთისა და კავკასიის გლეხკაცობამ. საქართველოში, განსაკუთრებით ქუთაისის გუბერნიაში, გლეხთა მოძრაობამ გამოკვეთილი პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. აქ თებერვალ-მარტში გლეხები უკვე აღარ ცნობდნენ მეფის ხელისუფლებას, სწვავდნენ სო-

ფლის კანცელარიებს, ეპატრონებოდნენ მემამულეთა მიწებს, აძევებდნენ მოხელეებს და თვითონ ჰქმნიდნენ სახალხო მმართველობას. „სიტყვის, კრებებისა და კავშირების თავისუფლება უკვე ფაქტია გურიაში“, — წერდა 1905 წლის მარტში გაზეთი „ვპერეოდნი“.

* * *

რევოლუციის მზარდი აღმავლობის ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა მასებისადმი სწორ და მტკიცე პოლიტიკურ ხელმძღვანელობას. ყველაფერი დამოკიდებული იყო იმაზე, თუ რა გზით წაიყვანდა რევოლუციის ძალებს პროლეტარიატის პარტია, როგორ განსაზღვრავდა იგი რევოლუციის სტრატეგიულ და ტაქტიკურ ამოცანებს. რუსეთის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტია ამ დროს რევოლუციის ერთადერთ ხელმძღვანელ ძალას, მის საბრძოლო შტაბს წარმოადგენდა. მაგრამ უბედურება ის იყო, რომ პარტიის რიგებში არ იყო ერთიანობა. იგი ორ ფრაქციად — ბოლშევიკებად და მენშევიკებად იყო გათიშული. მენშევიკებს სხვაგვარად ესმოდათ რევოლუციის დანიშნულება, ვიდრე ლენინელებს. რევოლუციის მამოძრავებელი ძალებისა და პროლეტარიატის ამოცანების განსაზღვრაში ეს ფრაქციები ერთმანეთს დიამეტრალურად ეწინააღმდეგებოდნენ. პარტიის ასეთი გათიშულობა მავნე იყო რევოლუციისათვის. რევოლუციის სტრატეგიისა და ტაქტიკის მტკიცედ განსაზღვრის გარეშე პარტია ვერ გაუწევდა ხელმძღვანელობას რევოლუციას. მასებიდან იგი გათიშული აღმოჩნდებოდა.

ვ. ი. ლენინი ამ მდგომარეობიდან გამოსავალს პარტიის III ყრილობის მოწვევაში ხედავდა. ყრილობას მტკიცედ უნდა განესაზღვრა რევოლუციის ხასიათი, მისი მამოძრავებელი ძალები, დაედგინა სოციალ-დემოკრატიის ერთიანი ტაქტიკა. ეს კი მენშევიკების ოპორტუნიისტულ შეხედულებათა გადაჭრით დაგმობის გზით იყო შესაძლებელი.

პარტიის III ყრილობისათვის სამზადისი ჯერ კიდევ რევოლუციის დაწყებამდე გაჩაღდა. კონფერენციები, სადაც ეს საკითხი იხილებოდა, მიმდინარეობდა მენშევიკ-ოპორტუნიისტების წინააღმდეგ შეურიგებელი ბრძოლის ვითარებაში. III ყრილობის მოწვევისა და ბოლშევიკთა რიგების შემჭიდროების საქმეში დიდი როლი შეასრულა გაზეთმა „ვპერეოდმა“, რომელიც ვ. ი. ლენინის თაოსნობით გამოდიოდა.

ყრილობა 1905 წლის აპრილში გაიხსნა ლონდონში. მენშევიკებმა ყრილობაში მონაწილეობაზე უარი განაცხადეს და ენეევში მოიწვიეს თავიანთი კონფერენცია. ბოლშევიკური ყრილობის ძირითადი საკითხი იყო შეიარაღებული აჯანყების საკითხი. ლენინმა ბოლშევიკების

წინაშე დააყენა თვითმპყრობელობის დასამხობად შეიარაღებული აჯანყების მომზადების აუცილებლობა.

ყრილობის წინაშე წამოჭრილი ყველა საკითხის შესახებ მიღებულ იქნა ვ. ი. ლენინის მიერ შემუშავებული რეზოლუცია.

პარტიის III ყრილობამ განსაზღვრა რუსეთში მიმდინარე რევოლუციის ხასიათი და მამოძრავებელი ძალები. მან მიუთითა, რომ რევოლუცია თავისი შინაარსით ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულია, მისი მთავარი მამოძრავებელი ძალა და პეგემონი არის პროლეტარიატი. ყრილობამ დასახა რევოლუციის პირველ ეტაპზე პარტიის მოქმედების სტრატეგიული გეგმა. პროლეტარიატი გლეხობასთან კავშირში, ლიბერალური ბურჟუაზიისაგან გამიჯნულად იბრძვის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებისათვის. პარტიის უახლოეს ტაქტიკურ ამოცანად ყრილობამ აღიარა მასობრივი პოლიტიკური გაფიცვებიდან შეიარაღებულ აჯანყებაზე გადასვლა, მასების გათვითცნობიერება და მომზადება თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ გადამწყვეტი შეიარაღებული ბრძოლისათვის.

ყრილობამ მიიღო რეზოლუცია სოციალ-დემოკრატიული პარტიის დროებით რევოლუციურ მთავრობაში მონაწილეობის შესახებ. ასეთი სახის მთავრობა უნდა შექმნილიყო რევოლუციის გამარჯვების შედეგად. ეს იქნებოდა გამარჯვებული კლასების დიქტატურის მთავრობა, ე. ი. პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიული დიქტატურა.

ყრილობამ განსაკუთრებული ყურადღება დაუთმო აგრარულ საკითხს. ვ. ი. ლენინმა თავის მოხსენებაში ბრწყინვალედ დაასაბუთა, რომ გლეხობა რევოლუციაში წარმოდგენს პროლეტარიატის ბუნებრივ და ერთადერთ მოკავშირეს. პარტიამ მხარი უნდა დაუჭიროს აგრარულ მოძრაობას, გლეხთა ბრძოლას მემამულეთა ყველა მიწის კონფისკაციისათვის, შეიტანოს ამ ბრძოლაში ორგანიზებულობა. პარტიას დაევალა ეხელმძღვანელა სოფლად გლეხთა რევოლუციური კომიტეტის შექმნისათვის.

ყრილობაზე სპეციალურად იქნა მოსმენილი მ. ცხაკაიას თანამოხსენება კავკასიაში გლეხთა მოძრაობის შესახებ. გლეხთა მოძრაობისადმი პროლეტარიატისა და მისი პარტიის ხელმძღვანელობის ნიმუშად, პარტიის ყველაზე უფრო მეტბრძოლ ორგანიზაციებად აღიარებულ იქნა 'კავკასიის პარტიული ორგანიზაციები. „კავკასიის ამბების გამო“ მიღებულ რეზოლუციაში ყრილობამ აღნიშნა:

„რსდმ პარტიის III ყრილობა რუსეთის შეგნებული პროლეტარიატის სახელით მხურვალე სალამს უთვლის კავკასიის გმირ პროლეტარიატსა და გლეხობას და ავალებს პარტიის ცენტრალურ და ადგილობრივ კომიტეტებს უაღრესად ენერგიული ზომები მიიღონ კავკა-

სიაში საქმის მდგომარეობის შესახებ ცნობების რაც შეიძლება ფართოდ გასავრცელებლად ბროშურების, მიტინგების, მუშათა კრებების, საწრეო გასაუბრებებისა და სხვ. გზით, აგრეთვე კავკასიისათვის დახმარების დროზე გასაწევად მათ განკარგულებაში არსებული ყველა საშუალებით¹.

ყრილობამ მიიღო პარტიის ახალი წესდება, დაამტკიცა წესდების პირველი პარაგრაფის ლენინური ფორმულირება. მიღებულ იქნა აგრეთვე ორგანიზაციული ხასიათის რიგი მნიშვნელოვანი გადაწყვეტილებანი.

III ყრილობის მიერ პარტიისათვის დასახულ გეზს უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა რევოლუციის განვითარებაში. ვ. ი. ლენინმა ყრილობის უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილებანი განაზოგადა და თეორიულად დაასაბუთა თავის გენიალურ ნაშრომში „სოციალ-დემოკრატიის ორი ტაქტიკა დემოკრატიულ რევოლუციაში“, რომელიც იმავე წლის ივლისში გამოვიდა.

ვ. ი. ლენინის ამ ნაშრომში მარქსიზმის ისტორიაში პირველადაა დამუშავებული საკითხი იმპერიალიზმის ეპოქაში ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის თავისებურებების, მისი მამოძრავებელი ძალებისა და პერსპექტივების შესახებ: გამანადგურებელი კრიტიკის ქარცეცხლშია გატარებული მენშევიკების ოპორტუნიტული ტაქტიკა, რაც რევოლუციაში ლიბერალური ბურჟუაზიის ჰეგემონობას გულისხმობდა. რუსეთის სოციალურ-ეკონომიკური და პოლიტიკური განვითარების, მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის გამოცდილების მეცნიერული ანალიზის საფუძველზე დასაბუთებული ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონობის იდეა, მუშათა კლასისა და გლეხობის კავშირის იდეა. გამოიყენა რა პარიზის კომუნის გამოცდილება, ვ. ი. ლენინმა ღრმად დაასაბუთა ხალხის შეიარაღებული აჯანყების აუცილებლობა ცარიზმის დამხობისა და დემოკრატიული რესპუბლიკის მოპოვებისათვის ბრძოლაში. ლენინის ეს ნაშრომი პარტიისათვის გახდა მძლავრი იდეოლოგიური იარაღი მასებისადმი სწორი ხელმძღვანელობისა და საერთაშორისო ოპორტუნიზმისა და მისი რუსული ნაირსახეობების წინააღმდეგ შეუპოვარ ბრძოლაში.

რევოლუციური მოძრაობა 1905 წლის გაზაფხულსა და ზაფხულში

1905 წლის გაზაფხული მთელ რუსეთში რევოლუციური მოძრაობის ახალი აღმავლობით აღინიშნა. ცუსიმასთან ცარიზმის სამარცხვინო კრახმა ბიძგი მისცა ამ აღმავლობას; მანამდე უჩვეულო მასობრივი პოლიტიკური გაფიცვებითა და მანიფესტაციებით აღინიშნა პირ-

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცკ პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, 1956, ნაწ. 1, გვ. 101.

ველი მაისის დღესასწაული. დიდი ორგანიზატორული როლი ამ საქმეში შეასრულეს ბოლშევიკებმა, რომლებიც ადგილებზე წინასწარ ამზადებდნენ მუშათა ორგანიზებულ გამოსვლებს. საპირველმაისო პროკლამაციებით მოიფინა მთელი რუსეთი. საპირველმაისო პოლიტიკურ გაფიცვებში, რომლებიც ერთობლივად დაიწყო რუსეთის სამრეწველო ქალაქებში, 362 ათასზე მეტი მუშა მონაწილეობდა. საპირველმაისო დემონსტრაციის დახვერტამ ვარშავაში მთელი იმპერიის მშრომელი მასების ახალი აღშფოთება განაპირობა.

რუსეთის პროლეტარიატის საგაზაფხულო რევოლუციური გამოსვლებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ივანოვო-ვოზნესენკის მუშათა გრანდიოზული პოლიტიკური გაფიცვა, რომელიც ორთვენახევარს გრძელდებოდა და მაღალი შეგნებულობით, ორგანიზებულობით და შეუპოვრობით ხასიათდებოდა.

პარტიის III ყრილობის გადაწყვეტილებათა საპასუხოდ ამ დიდ საფეიქრო ქალაქში ბოლშევიკებმა მაისობისათვის დიდი მოსამზადებელი მუშაობა გააჩაღეს. პირველ მაისს ბოლშევიკებმა მოაწყვეს მოწინავე მუშების არაღეგალური შეკრება. 9 მაისს ქალაქგარეთ ტყეში შეიკრიბა პირველი კონფერენცია, სადაც მსხვილი ფაბრიკა-ქარხნების მუშათა წარმომადგენლები მონაწილეობდნენ. გადაწყდა 12 მაისიდან საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის მოწყობა. ბოლშევიკებმა შეიმუშავეს მოთხოვნები, რომლებშიც წინ იყო წამოწეული პოლიტიკური ღოზუნგები: 8-საათიანი სამუშაო დღე, დემოკრატიული თავისუფლებანი, დამფუძნებელი კრება. ბოლშევიკების ინიციატივით გაფიცვის ხელმძღვანელობისათვის არჩეულ იქნა რწმუნებულთა საბჭო, რომლის 151 დეპუტატი გაფიცვაში მონაწილე პროლეტარათა ინტერესებს განასახიერებდა. ეს იყო რევოლუციური მთავრობის პირველი ჩანასახი, რევოლუციური მოძრაობის ისტორიაში მუშათა დეპუტატების პირველი საბჭო, რომელსაც დაკისრებული ჰქონდა მუშათა რევოლუციური ბრძოლის ხელმძღვანელობა.

გაფიცვა დაიწყო 12 მაისს ბაკულინის ქარხანაში საამისოდ შემუშავებული გეგმის მიხედვით. მალე მას შეუერთდნენ ქალაქის მსხვილი და წვრილი საწარმოები. მუშათა გამოსვლა საყოველთაო გახდა. 70 ათასი პროლეტარი გამოვიდა ხელისუფლების გამგებლობიდან და თავისი რევოლუციური მთავრობის კარნახით მოქმედებდა. ქალაქის ცენტრში, ქალაქგარეთ მდ. ტალკის ნაპირებზე თითქმის ყოველდღიურად იმართებოდა გრანდიოზული მიტინგები; ორატორები წარმოსთქვამდნენ მგზნებარე რევოლუციურ სიტყვებს, მოითხოვდნენ გადამწყვეტ ბრძოლას რუსეთის თვითმპყრობელური რეჟიმის წინააღმდეგ. რწმუნებულთა საბჭო უნარიანად ხელმძღვანელობდა გაფიცვის მსვლელობას. მან ქალაქში განახორციელა დემოკრატიული თავისუფლებანი,

შექმნა საბძოლო რაზმები და მილიცია ქალაქში წესიერების დასაცავად, აკრძალა მაგარი სასმელებით ვაჭრობა და აზარტული თამაშობანი. მანვე ჩამოაყალიბა ქალაქის დაცვის, საფინანსო და სახალხო სამამართლოს სექციები, რომლებიც ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით მოქმედებდნენ. საბჭოს ავტორიტეტი გაიზარდა. მუშები თავიანთ რევოლუციურ მთავრობას დიდ ანგარიშს უწევდნენ და მისი კარნახით მოქმედებდნენ.

მუშათა შორის დიდი პატივისცემა და სიყვარული დაიმსახურეს ბოლშევიკმა ხელმძღვანელებმა მ. ვ. ფრუნზემ, აფანასიევმა, ლუნაევმა, სამოილოვმა და სხვებმა.

პოლიცია გაფიცულთათვის სისხლიან ანგარიშსწორებას აწადებდა. ფაბრიკანტებმა უარი თქვეს მუშათა მოთხოვნების დაკმაყოფილებაზე. გუბერნატორმა რეპრესიები გააძლიერა. დაიწყო მოწინავე მუშათა დაპატიმრება, აიკრძალა გაფიცულთა შეკრებანი და რწმუნებულთა საბჭოს საქმიანობა. კაზაკები და პოლიციელთა რაზმები დათარეშობდნენ ქალაქში და მათრახითა და ხმლებით ერეკებოდნენ მიტინგის მონაწილეებს. 3 ივნისს მდ. ტალკის ნაპირზე შეკრებილ მუშებს დაერია მთვრალი კაზაკების ბრბო; ხელჩართულ ბრძოლას მრავალი მუშა შეეწირა. ხელისუფლებამ მაინც ვერ გასტეხა გაფიცულთა ნებისყოფა. 7 ივნისს ქალაქში მოეწყო გრანდიოზული დემონსტრაცია.

გაფიცვამ თავისი საქმე გააყეთა. რიგი საწარმოები დათმობაზე წავიდნენ. გამარჯვებული მუშები რწმუნებულთა საბჭოს კარნახით შეუდგნენ მუშაობას.

რევოლუციური მოძრაობა არმიის

იაპონიასთან ომში ცარიზმის მარცხმა რევოლუციური განწყობილება გააღვივა არმიის.

ცარიზმის წინააღმდეგ არმიის რიგითი შემადგენლობის უკმაყოფილებისათვის მრავალი მიზეზი არსებობდა. ჯარისკაცები და მეზღვაურები გუშინდელი გლეხები და მუშები იყვნენ, რომელთაც სამხედრო სამსახურშიც მოჰქონდათ ის განწყობილება, რომლითაც რევოლუციის მომწიფების პერიოდში რუსეთის სოფლები და ქალაქები იყვნენ განმსჭვალულნი. არმიის რიგებში გამეფებული იყო ჯოხის დისციპლინა, ოფიცერთა შემადგენლობა ქედმაღლურად, მტრულად ეკიდებოდა ჯარისკაცებს, აბუჩად იგდებდა, შეურაცხყოფდა მათ ადამიანურ ღირსებებს. საინტენდანტო უწყებებში გამეფებული იყო ქურდობა და ჯარისკაცები განუწყვეტლივ შიმშილობდნენ. ყველაფერი ეს არმიის კიდევ უფრო აძლიერებდა თავდაზნაურულ-თვითმპყრობელური რუსეთისადმი ზიზღისა და მტრობის სულისკვეთებას.

1905 წლის გაზაფხულზე და ზაფხულში, როცა რუსეთში რევო-

ლუციური მოძრობის ახალი, მძლავრი ტალღები აზვირთდა, შეირყა ცარიზმის დასაყრდენი — არმია. მთელ რიგ ადგილებში მოხდა ჯარისკაცთა გამოსვლები; მართალია, ამ გამოსვლებს სტიქიური ხასიათი ჰქონდათ, მაგრამ ისინი რევოლუციის ახალი ძალების გამოფხიზლებაზე მიუთითებდნენ.

ყველაზე დიდი მასშტაბით სამხედრო აჯანყება 1905 წლის ზაფხულში შავი ზღვის ფლოტში, ჯავშნოსან „პოტიომკინზე“ მოხდა.

რევოლუციის დასაწყისიდანვე შავი ზღვის ფლოტში მეზღვაურთა და ნავსადგურის მუშათა შორის აქტიურ სააგიტაციო-პროპაგანდისტულ საქმიანობას ეწეოდნენ ბოლშევიკები. III ყრილობის შემდეგ სევასტოპოლელმა ბოლშევიკებმა გააჩაღეს მზადება შეიარაღებული აჯანყებისათვის. შედგა კიდეც აჯანყების დაწვრილებითი გეგმა. შემოდგომაზე შავი ზღვის ფლოტში საყოველთაო სამხედრო გამოსვლა უნდა დაწყებულიყო. ივნისის დასაწყისში სევასტოპოლის სანაპირო არტილერიისათა შორის სტიქიური მღელვარება დაიწყო. ამზოხებულებზე ცეცხლის დაშენის ბრძანება მიეცა გემ „ეკატერინე II“-ის პირად შემადგენლობას. მეზღვაურებმა ამ ბრძანების შესრულებაზე უარი თქვეს. სარდლობამ ურჩი მეზღვაურები გემიდან მოხსნა და სამართალში მისცა. 10 ივნისს მალახოვის ყორღანზე შედგა მეზღვაურთა ფარული შეკრება, სადაც მიღებულ იქნა გადაწყვეტილება დაუყოვნებლივ, მანევრების დროს დაწყებულიყო აჯანყება. აჯანყების მესიგნალე ჯავშნოსანი „როსტისლავი“ უნდა ყოფილიყო.

მაგრამ საყოველთაო აჯანყების გეგმა შესცვალა და ნაწილობრივ ჩაფუშა კიდეც ჯავშნოსან „პოტიომკინზე“ დაწყებულმა მღელვარებამ.

ჯავშნოსანი „პოტიომკინი“ № 267 ნაღმოსნის თანხლებით 13 ივნისს კუნძულ ტენდრასთან იდგა. გემზე ხორცი გადმოტვირთეს. ერთ-ერთმა მეზღვაურმა შენიშნა, რომ კედელზე დაკიდულ ხორცის ნაჭერს მატლები ეხვეოდა. მეზღვაურები შეგროვდნენ და ხმამაღლა გამოსთქვამდნენ უკმაყოფილებას, რაც ოფიცერ-ვახტიორმა გემის მეთაურს — გოლიკოვს შეატყობინა. გოლიკოვი გემის ექიმის თანხლებით გამოცხადდა. ექიმმა ყურადღება არ მიაქცია მეზღვაურთა უკმაყოფილებას, ხორცი ვარგისად ჩათვალა და ბრძანა მისგან ჯარისკაცთა სადილის მომზადება. მეზღვაურთა უკმაყოფილებამ იმატა. გაისმა შეძახილები:

— თქვენ აღამიანებად არ გეთელით, ამ ხორცს ძაღლიც არ შეჭამს, ჩვენ კი გვაიძულებთ ვჭამოთ!

— თქვენ თვითონ ჰამეთ მატლები!

— გემიდან გადაისროლეთ ეს საზიზღრობა!

მეთაურმა მეზღვაურებს უბრძანა დაშლილიყვნენ. მეზღვაურები აღელვებული იყვნენ. გემის იატაკქვეშა პარტიულმა კომიტეტმა, რომელმაც იცოდა რომ ფლოტში აჯანყება მზადდებოდა და წინასწარი

გამოსვლა საზიანო იქნებოდა, გადაწყვიტა შეეკაუებინა მეზღვაურებო და პასიური პროტესტით დაკმაყოფილებულიყვნენ.

სადილის დრო მოვიდა. მეზღვაურებმა ბორში ახლო არ გაიყარეს. არ გასჭრა არავითარმა მუქარამ. გემის მეთაურმა ბრძანა პირადი შემადგენლობა გემბანზე მოეწყოთ. მეთაურის ყვირილმა აქაც უქმად ჩაიარა. მაშინ გოლიკოვმა ბრძანა ყარაულის გამომძახება. მეზღვაურთა ნაწილი დაიშალა, მაგრამ ერთი ჯგუფი მტკიცე გადაწყვეტილებას იღბა. ოფიცერ გილიაროვსკის ბრძანებით მოიტანეს ბრეზენტი. გადააფარეს „ურჩ“ მეზღვაურთა ჯგუფს და ყარაულს ებრძანა დაეხვრიტათ ისინი. ყარაულმა ბრძანება არ შეასრულა. უეცრად მეზღვაურთა წრიდან გაისმა: „ძმებო, კმარა მოთმენა, დავცხოთ გარეწრებს, იარაღთან!“ მეზღვაურები მიცივდნენ საბატარეო გემბანთან, ხელთ იგდეს შაშხანები. ოფიცერმა გილიაროვსკიმ სასიკვდილოდ დასჭრა მეზღვაური ვაკულენჩუკი, რომელიც აჯანყებისკენ მოუწოდებდა. მაგრამ მეზღვაურებმა საძულველი ოფიცერი სიცოცხლეს გამოასალმეს. დაიწყო ხელჩართული ბრძოლა. მეზღვაურებმა მრავალი ოფიცერი მოჰკლეს და ზღვაში გადააგდეს. მოკლულ იქნა გემის მეთაური გოლიკოვიც.

აჯანყება დაიწყო. ოფიცრებთან ანგარიშსწორების შემდეგ გემზე წითელი ალამი აღიმართა. მეზღვაურთა მიტინგმა აირჩია ახალი მეთაური ალექსევი; შეიქმნა აჯანყების კომიტეტი მატუშენკოს ხელმძღვანელობით. ჯავშნოსანმა კურსი ოდესის ნავსადგურისაკენ აიღო. აჯანყების დაწყებიდანვე რამდენიმე საბედისწერო შეცდომა იქნა დაშვებული. აჯანყებულებმა შეიბრაღეს და არ დახვრიტეს ოფიცერთა ერთი ნაწილი, რომელმაც თავი მოიკატუნა, მაგრამ ხელსაყრელ დროს ეძებდა აჯანყების ჩასახშობად. გამცემი აღმოჩნდა ახლად არჩეული მეთაური ალექსევიც. აჯანყების კომიტეტის მეთაური არ იყო სოციალ-დემოკრატი და არ თანუგრძნობდა ბოლშევიკთა გადაწყვეტილებებს. აჯანყების შესახებ სიგნალი დაუყოვნებლივ არ გადასცეს შავი ზღვის აჯანყების მთავარ კომიტეტს.

ოდესაში, საითკენაც აჯანყებულებმა კურსი აიღეს, მუშათა საყოველთაო გაფიცვა მიმდინარეობდა. ოდესის გაფიცვის ორგანიზატორებმა გადასწყვიტეს ჯავშნოსნის ნავსადგურში შესვლა გამოეყენებინათ საყოველთაო გაფიცვიდან შეიარაღებულ აჯანყებაზე გადასვლისათვის. მაგრამ მენშევიკებმა, რომელთაც ეშინოდათ შეიარაღებული გამოსვლისა, ჩაფუშეს ეს განზრახვა. დიდი შეცდომა დაუშვა ჯავშნოსნის აჯანყების კომიტეტმა იმ მხრივ, რომ უარი თქვა შეიარაღებული დესანტი გადაესხა ქალაქში და ყუმბარები დაეშინა მისთვის მანამ, ვიდრე აჯანყებულთა მთელი ესკადრა არ მოვიდოდა. ამ გარემოებით ისარგებლა ოდესის ხელისუფლებამ, რომელმაც მოახერხა მეზღვაურებისაგან მუშების იზოლირება.

16 ივნისს მეზღვაურ ვაკულენჩუკის დაკრძალვა გრანდიოზულ მანეთესტაციად გადაიზარდა. პოტიომკინელებმა ოდესის არმიის სარდლობას წაუყენეს ულტიმატუმი, გაეთავისუფლებინა ყველა პოლიტიკური პატიმარი, ქალაქიდან გაეყვანა ჯარები, არსენალი გადაეცა ხალხისათვის, შეეწყვიტა რეპრესიები მოსახლეობაში და სხვ. ულტიმატუმზე უარის მიღების შემდეგ აჯანყების კომიტეტმა გამოიტანა ქალაქის დაბომბვის გადაწყვეტილება, მაგრამ ყუმბარის მსროლელ-მანიშნის გამცემლობის გამო დაბომბვა ეფექტური ვერ გამოდგა და შეწყდა.

აჯანყებული „პოტიომკინის“ წინააღმდეგ მთელი ესკადრა გაიგზავნა. ჯავშნოსნის პირადი შემადგენლობა მოემზადა გამამწყვეტი ბრძოლისათვის. მას გმირულად დალუპვა მოელოდა, მაგრამ ესკადრის სარდლობის გეგმები ჩაიფუშა: „გიორგი პოხელონოსეცი“ აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა, დანარჩენები გაიქცნენ და სევასტოპოლს შეათარეს თავი.

ახლა აჯანყებულთა ძალები გაიზარდა და გადამწყვეტი მოქმედების დრო დადგა, მაგრამ სათანადო სიმტკიცე ვერ გამოიჩინეს ვერც გემების აჯანყების კომიტეტებმა და ვერც ოდესის სოციალ-დემოკრატიულმა კომიტეტმა. აჯანყების ჩაშლას ყოველმხრივ უწყობდნენ ხელს მენშევიკები. ამასთან, „გიორგი პოხელონოსეცი“ აღმოჩნდა გამცემი: რომელმაც გემი მეჩჩეზე დასვა. თანამებრძოლის მწყობრიდან გამოსვლამ დემორალიზაცია შეიტანა პოტიომკინელებში. გამცემ ალექსიევის წინადადებით გადაწყდა რუმინეთისკენ გამგზავრება. 19 ივნისს „პოტიომკინმა“ დასტოვა ოდესა. მალე ოდესის ნავსადგურში მოვიდა მეორე აჯანყებული გემი „პრუტი“, მაგრამ „პოტიომკინი“ რომ არ დახვდა, კურსი სევასტოპოლისკენ აიღო და იძულებული გახდა ხელისუფლებას ჩაბარებოდა. „პოტიომკინს“ რუმინეთის ხელისუფლებამ უარი უთხრა საწვავის მიცემაზე და დანებება მოითხოვა მისგან. ჯავშნოსანი უკანვე დაბრუნდა ფეოდოსიისკენ, მაგრამ ნაცვლად იმისა, რომ ფეოდოსიის მუშებისთვის გაეწია დახმარება, კურსი ისევ რუმინეთისკენ აიღო და 25 ივლისს კონსტანციაში ჩაბარდა რუმინეთის ხელისუფლებას.

ჯავშნოსან „პოტიომკინზე“ აჯანყებამ მარცხი განიცადა. ამაში დანაშაული, როგორც ვნახეთ, თვით პირად შემადგენლობას და ოდესის საგაფიცო კომიტეტში მოკალათებულ მენშევიკებს მიუძღოდათ. მაგრამ მიუხედავად დამარცხებისა, ეს იყო დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა არა მარტო რუსეთის, არამედ მსოფლიო რევოლუციურ მოძრაობაში. მან მსოფლიოს დემოკრატიულ წრეებში უდიდესი გამოხმაურება კპოვა. პოტიომკინელთა გმირობამ ენთუზიაზმი შემატა რუსეთის მუშებს. ივლისის თვეში რუსეთის მსხვილ ქალაქებში ისევ დაიწყო გრანდიოზული პოლიტიკური გაფიცვები. განსაკუთრებით შეუპოვარი ხა-

სიათი ჰქონდათ გაფიცვებს ნიენი ნოვგოროდში, ჟრალის საწარმოებში, რეველში, ლიბავაში, ვლადიკავკაზის რკინიგზის ხაზზე და სხვა ადგილებში.

1905 წლის ზაფხულში ახალი ძალით გაჩაღდა აგრარული მოძრაობა. მარტო ივლისში რევისტირებულ იქნა გლეხთა გამოსვლის 492 შემთხვევა. თუ იანვარ-აპრილში აგრარული „უწყისება“ აღნიშნული იყო იმპერიის მხოლოდ 85 მაზრაში, მაის-ივლისში იგი რუსეთის მაზრების ერთ მეხუთედს მოედო. გლეხთა მოძრაობის ძირითად ფორმებს ამ დროს მემამულეთა სახნავ-სათესი მიწების თვითნებური დამუშავება, საძოვრების დაპატრონება შეადგენდა. გლეხობა მასობრივად აცობდა უარს მემამულეთა მიერ შემუშავებულ საიჯარო პირობებზე, ანადგურებდა ურჩი მემამულეების სახლკარს. ცენტრალურ შავმიწიანადაგიან რაიონებში გლეხთა გამოსვლებს უფრო მასობრივი, შეუბოკარი ხასიათი ჰქონდათ. აქ ხშირი იყო მემამულეებთან იარაღით ანგარიშსწორების შემთხვევები. გლეხობასთან ერთად მოძრაობაში სოფლის მეურნეობის მუშებიც ჩაებნენ. ვოლგისპირეთში, ხარკოვის და პოლტავის გუბერნიებში, ლატვიაში, ყუბანში სოფლის მეურნეობის მუშებმა უარი თქვეს მოსავლის აღებაზე იმ შემთხვევაში, თუ დაკმაყოფილებული არ იქნებოდა მათ მიერ წამოყენებული მოთხოვნები. კურლანდიის გუბერნიაში მოძრაობამ ისეთი მწვავე ხასიათი მიიღო, რომ მთავრობას აქ სამხედრო მდგომარეობის გამოცხადება მოუხდა. გლეხთა მოძრაობის ტალღამ შორეულ ჩრდილოეთსაც მიაღწია. არხანგელსკის გუბერნიის გლეხებმა დაიწყეს ტყის თვითნებური ექსპლუატაცია, საძოვრების გამოყენება. გლეხთა მოძრაობას რაოდენობრივ ზრდასთან ერთად ორგანიზებულობაც ემატებოდა. რიგ ადგილებში გლეხთა ყრილობებიც ეწყობოდა. მოსკოვის გუბერნიის გლეხთა ყრილობამ მაისში მიიღო გადაწყვეტილება სრულიად რუსეთის გლეხთა ყრილობის მოწვევისა და საკუთარი ინტერესების დასაცავად გლეხთა კავშირის შექმნის შესახებ.

31 ივლისს მოსკოვში არალეგალურად მოიწვიეს სრულიად რუსეთის გლეხთა ყრილობა, რომელშიც მონაწილეობდა 28 გუბერნიის 100 წარმომადგენელი — დელეგატი. ყრილობის ხელმძღვანელობა ხელთ იგდეს ლიბერალებმა და ესერებმა, ამიტომ მისი გადაწყვეტილებანი არათანმიმდევრული და ნახევრად რევოლუციური აღმოჩნდა. ყრილობამ აღიარა მიწა მთელი ხალხის საკუთრებად, მაგრამ, ეორე მხრივ, მხარი დაუჭირა წინადადებას მიწის ჩამორთმევის შემთხვევაში მემამულეებისათვის ზარალი აენაზლაურებინათ. ყრილობამ მიიღო დადგენილება დამფუძნებელი კრების მოწვევის შესახებ, მაგრამ გვერდი აუარა არსებული რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში შეიარაღებული აჯანყებისა და დემოკრატიული რევოლუციის მოთხოვნებს.

ყრილობამ აირჩია სრულიად რუსეთის გლეხთა კავშირის მთავარი კომიტეტი. ყრილობის დადგენილებანი დაიბეჭდა და გავრცელდა იმპერიის გლეხობაში. მას დიდი გამარეგოლუციურებელი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

* * *

რევოლუციის განუხრელი აღმავლობა შეძლებულ კლასებსა და მათი ინტერესების დამცველ მთავრობაში სულ უფრო მეტ შეშფოთებას იწვევდა. ცარიზმი რევოლუციის წინააღმდეგ კვლავ ახორციელებდა მათრახისა და ტყბილი კვერის პოლიტიკას, მაგრამ ტრადიციის მიხედვით მათრახი უფრო ემარჯვებოდა, ხოლო დათმობანი, რასაც იძულებით ახორციელებდა, ზოგჯერ იმდენად უსუსური და ზერელე იყო, რომ დაჩაგრული კლასების მდგომარეობას ოდნავადაც არ აუმჯობესებდა. მაგალითად, 1905 წლის მარტსა და აპრილში გამოიცა ბრძანებულებანი, რომლებიც თითქმის აგრარული და ეროვნული საკითხების მოწესრიგებისაკენ იყო მიმართული. მაგრამ ისინი იმდენად ზერელე და მოძველებული აღმოჩნდა შინაარსით, რომ ფაქტიურ მდგომარეობასაც ჩამორჩებოდნენ. სამაგიეროდ, თვითმპყრობელობამ აგრარული მოძრაობით შეწუხებული მემამულეების კარნახით 10 აპრილს გამოსცა კანონი, რომელიც აგრარული მოძრაობის მონაწილე გლეხობას მატერიალურ პასუხისმგებლობას აკისრებდა. ეს ბრძანებულება, რომლის დევიზი იყო „კერძო საკუთრების ხელშეუხებლობა“, მიმართული იყო მემამულეთა საკუთრების დასაცავად, რომელსაც აგრარული რევოლუციის ტალღა წაღეკვით ემუქრებოდა. რევოლუციის წინააღმდეგ თვითმპყრობელური მთავრობა სხვა ღონისძიებებსაც ახორციელებდა. რევოლუციური პარტიების საპირისპიროდ იგი ჰქმნიდა მონარქისტულ პარტიებს, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საპირისპიროდ ხელს უწყობდა დარბევებს, და ეროვნებათა შორის შუღლს აღვივებდა.

1905 წლის მარტში მოსკოვში შეიქმნა მონარქისტული პარტია ავანტიურისტისა და დამრბევის, „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ რედაქტორ-გამომცემლის გრინგმუტის და პროტოიერ ვოსტოროვსკის მეთაურობით. მოსკოვშივე გრაფ შერემეტიევის ინიციატივით შეიქმნა „რუსი ხალხის კავშირი“. გაზაფხულსა და ზაფხულზე პოლიციამ და მონარქისტებმა მოაწყვეს დარბევანი ყაზანში, ბალაშოვში, კურსკში, რიაზანში, ფსკოვში, ნიჟნი ნოვგოროდში, ბელოსტოკში, ბაქოსა და სხვა ადგილებში. რეაქციული გაზეთები აქეზებდნენ დამრბევებს და მასში რუსული „პატრიოტული სულის“ გამოღვიძებას ხელავედნენ.

რევოლუციის გაღრმავება და ცარიზმის უილაჯობა მის დასათრგუნ-

ნავად ააქტიურებდა ლიბერალურ ბურჟუაზიას, რომლის ოპოზიციური განწყობილება ფართოდებოდა, ხოლო მოთხოვნები მეტ რადიკალურ ხასიათს იღებდნენ. მოსკოვში მიმდინარე საერობო თათბირები უფრო და უფრო გაბედულად აყენებდნენ მოთხოვნას, სერიოზულ დათმობებზე წასულიყო ცარიზმი. მაისის თათბირზე გადაწყდა მიემართათ ხელმწიფისათვის პეტიციით რუსეთში სახალხო წარმომადგენლობითი დაწესებულების შემოღების შესახებ. ერობის დეპუტაციამ ივნისში მიაღწია მეფესთან აუდიენციას. მისი მეთაური ტრუბეცკოი ნიკოლოზს სთხოვდა ყოფილიყო არა მარტო აზნაურების, ან გლეხების მეფე, არამედ „ყველა წოდებისა“. ერობათა ადრესების მიუხედავად მთავრობა თავის გეზს არ სცვლიდა, მდგომარეობა კი უფრო დაძაბული ხდებოდა. ლიბერალები გაააფთრა მეფის გულგრილობამ. ახლა ისინი მეფეზე აღარ ამყარებდნენ იმედებს და გაცხარების ჟამს ლოზუნგიც კი წამოისროლეს რევოლუციურ ხალხთან თანამშრომლობის შესახებ. მაგრამ ეს დროებითი აღგზნება იყო. ლიბერალებს ყველაზე მეტად სწორედ რევოლუციური ხალხის ეშინოდათ. ლენინი დასცინოდა ლიბერალთა ამ გულად გამოსვლებს და აღნიშნავდა, რომ ისინი აშინებენ მეფეს... მშვიდობიანი წინააღმდეგობით ხიშტის წინააღმდეგო.

რევოლუციის აღმავლობის პერიოდში ლიბერალებთან შედარებით გაბედული პროგრამით გამოდის დემოკრატიული ინტელიგენცია. 1905 წლის მარტში, აპრილში მოსკოვში იწვევენ ექიმების, ადვოკატების, ჟურნალისტების, ინჟინრების, რკინიგზის მოსამსახურეთა სრულიად რუსეთის ყრილობებს. ყრილობებზე ფორმდება ინტელიგენტური პროფესიული კავშირები, რომელთა წარმომადგენლები 8—9 მაისს მოსკოვში იკრიბებიან პროფკავშირების სრულიად რუსეთის ყრილობაზე. პროფკავშირთა სრულიად რუსეთის ორგანო იმუშავებს თავის პლატფორმას და გამოდის მთავრობის წინაშე რიგი მოთხოვნებით, რომლებიც უფრო რადიკალური იყვნენ, ვიდრე ლიბერალური ბურჟუაზიისა (კერძოდ, ერობების მოთხოვნები). მაგრამ დემოკრატთა ბრძოლაც კომპრომისული სულისკვეთებით ხასიათდებოდა და კონსტიტუციურ-დემოკრატიულ თვალსაზრისს არ სცილდებოდა.

მთავრობის წრეებში შეშფოთება მატულობს. საგარეო მარცხი და საშინაო ომი აიძულებს ცარიზმს წავიდეს ზოგიერთ დათმობაზე. ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ ფენებში დაწყებული მძლავრი მოძრაობა დამფუძნებელი კრების მოწვევისათვის აიძულებს თვითმპყრობელობას იფიქროს წარმომადგენლობითი ორგანოს შექმნაზე. მისი მთელი ყურადღება ახლა დასტრიალებს სახელმწიფო სათათბიროს საკითხს. რომლის მოწვევა აღიარებულია ბულიგინისადმი 18 თებერვლის რესკრიპტში

შინაგან საქმეთა მინისტრმა ბუღიგინმა შეიმუშავა კიდევ სათათბიროს სტატუტი, იგი განიხილეს მინისტრთა საბჭოს სხდომაზე, მაგრამ მთავრობა აჭიანურებდა პროექტისათვის მიეცა კანონის ძალა. მდგომარეობის გართულებამ ცარიზში აიძულა საკითხი წინ წაეწია. მაისის ბოლოსა და ივნისის პირველ რიცხვებში პეტერგოფში თვით იმპერატორის ხელმძღვანელობით მიმდინარეობდა საიდუმლო თათბირი, რომელზედაც დაწვრილებით იხილებოდა სათათბიროს საკითხი. თათბირში მონაწილეობდნენ ყველა მინისტრი, 5 დიდი მთავარი, სახელმწიფო საბჭოს წევრები, სენატორები და სხვა მაღალი მოხელეები. აქვე, ექსპერტის სახით მოწვეული იყო ცნობილი რუსი ისტორიკოსი კლოუჩევსკი. თათბირის მონაწილენი ახლა უკვე აღარ მსჯელობდნენ იმის შესახებ, შეექმნათ თუ არა სათათბირო რუსეთში — მისი შექმნის აუცილებლობასა და საჭიროებას ვითარების დაძაბულობის გამო უკიდურესი რეაქციონერებიც კი აღიარებდნენ. ძირითადად მსჯელობა იყო იმაზე, თუ როგორ აეგოთ სათათბიროს სტრუქტურა ისე, რომ იგი თვითმპყრობელური ხელისუფლების ყოვლისშემძლეობას არ შეხებოდა; ზოგიერთი წოდებრივ სათათბიროს მოითხოვდა, ზოგი წინააღმდეგი იყო მასში „ადვოკატების“, ე. ი. დემოკრატიული წრეების მონაწილეობისა, გამოითქვა ჯარი სათათბიროს დახურულ ორგანოდ გადაქცევის შესახებ და ა. შ. თათბირმა ბოლოს და ბოლოს მხარი დაუჭირა სახელმწიფო სათათბიროს შექმნას, თუმცა მას გამოაცალა ნამდვილი წარმომადგენლობის საფუძვლები.

1905 წლის 6 აგვისტოს ნიკოლოზ II-ემ ხელი მოაწერა მანიფესტს რუსეთში სახელმწიფო სათათბიროს შექმნის შესახებ. მისი მოწვევა უნდა მომხდარიყო არა უგვიანეს 1906 წლის იანვრისა. გამოქვეყნდა სათათბიროს არჩევნების დებულება, რომლის ძალით ახალ სათათბიროს სრულიადაც არ ექნებოდა საკანონმდებლო უფლებები. მის კომპეტენციაში იქნებოდა საკანონმდებლო დებულებათა წინასწარი შემუშავება და განხილვა, ე. ი. მას ენიჭებოდა კანონსათათბირო უფლება. სათათბიროს მიერ განხილული საკანონმდებლო საკითხები უნდა გადასცემოდა სახელმწიფო საბჭოს, რომლის მოწონების შემდეგ გადავიდოდა იმპერატორის კაბინეტში განსახილველად. სათათბიროს საკანონმდებლო ინიციატივაც მეტისმეტად იყო შეზღუდული. იგი სრულიადაც არ შეეხებოდა სახელმწიფოს ძირითად კანონმდებლობას.

სათათბიროს საარჩევნო დებულება იმგვარად იყო შედგენილი, რომ მასში მხოლოდ შეძლებული კლასების წარმომადგენლობას უზრუნველყოფდა. საარჩევნო დებულებას საფუძვლად ედო მსხვილი ქონებრივი ცენზი. მუშებს, ქალაქის წვრილ ბურჟუაზიას, ქალებს, სამხედრო პირებს, მოსწავლეებს წართმეული ჰქონდათ საარჩევნო ხმის

უფლება. ამგვარად, სათათბიროს ქეშმარიტ სახალხო წარმომადგენ-
ლობასთან საერთო არაფერი ჰქონდა. არსებითად იგი იყო სათათბი-
რო კომისია სახელმწიფო საბჭოსთან. ლენინი მას სახალხო წარმომად-
გენლობის თავხედურ დაცივნას უწოდებდა.

რუსეთის ბურჟუაზიამ, მიუხედავად იმისა, რომ სათათბირო სრუ-
ლიად ვერ აკმაყოფილებდა მის საკონსტიტუციო მოთხოვნებს, მხარი
დაუჭირა მას; ლიბერალები სიამაყით ლაპარაკობდნენ რუსეთში ახა-
ლი „საკონსტიტუციო. ეპოქის“ დაწყებაზე და ვარაუდობდნენ სათათ-
ბიროში მათი უფლებების შემდგომი გაფართოებისათვის ებრძოლათ.
„რუბიკონი გადალახულია“, „რუსეთში დაიბადა სახალხო წარმომად-
გენელი“. რუსეთში ამიერიდან აღარაა „ბიუროკრატიული წყობილე-
ბა“ — პათეტურად აცხადებდა სათათბიროს შემოღებით აღფრთოვანე-
ბული კადეტთა პარტიის მომავალი ლიდერი მილიუკოვი. ერობის მო-
ღვაწეთა მორიგ ყრილობაზე, 12 სექტემბერს, სათათბიროსადმი მხარ-
დაჭერა „დემოკრატიის“ ლოზუნგად იქნა აღიარებული.

ლიბერალთა მარცხენა ფრთა, რომელიც „განთავისუფლების კავში-
რის“ ირგვლივ იყო შეჯგუფული, ერობის მოღვაწეებისაგან განსხვა-
ვებით ძირითად საბრძოლო ამოცანად სათათბიროს ეპოქაში საარჩევ-
ნო უფლებების გაფართოების საკითხს აყენებდა. სექტემბერში მოს-
კოვში შედგა „განთავისუფლების კავშირის“ არალეგალური ყრილო-
ბა. ყრილობაზე გადაწყდა „განთავისუფლების კავშირი“ კონსტიტუ-
ციურ-დემოკრატიულ პარტიად გარდაქმნილიყო. აქვე შემუშავდა
პარტიის პროგრამა. სათათბიროს მხარდაჭერის ტაქტიკას დაადგინე
მენშევიკებიც.

ბოლშევიკებმა იმთავითვე აუღეს. ალლო ცარიზმის მიზანდასახუ-
ლობას. მთავრობას, კონსტიტუციის ამ სუროგატის მიცემით, საზოგა-
დოების გაბრიყვება, ოპოზიციური წრეების გადაბირება სურდა, რის
შემდეგ მუშურ-გლეხურ რევოლუციას მეტი გაბედულებით გაუს-
წორდებოდა. პარტიამ სათათბიროსადმი აქტიური ბოიკოტის ტაქტიკა
აირჩია. ბოლშევიკები ნიღაბს ხდიდნენ სათათბიროს, როგორც „სა-
ხალხო წარმომადგენლობის უხეში გაყალბების“ ცდას და მასებს მოუ-
წოდებდნენ მეტი დაჟინებით მომზადებულიყვნენ შეირაღებული აჯან-
ყებისათვის. სათათბიროს არჩევნების პერიოდში ბოლშევიკები გულ-
მოდგინედ ამზადებდნენ საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვას, რომე-
ლიც შემდეგ შეიარაღებულ აჯანყებაში უნდა გადაზრდილიყო. რუსე-
თის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების კონფერენციამ რიგა-
მ- მოიწონა ბულივინის სათათბიროს აქტიური ბოიკოტის ტაქტიკა და
დაგმო მასში მონაწილეობის მენშევიკური პოლიტიკა. სათათბიროს
ბოიკოტის ტაქტიკა მუშებმა, გლეხებმა და ინტელიგენციის მოწინავე
ნაწილმა გაიზიარეს.

ბულიგინის სათათბირო მკვდრადნაშობი აღმოჩნდა. იგი, როგორც ქვემოთ ვნახავთ, საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის ტალღებმა წააქეფს.

საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა

1905 წლის ზაფხულის გაფიცვებმა რევოლუციის შემდგომ აღმავლობაზე, რაც 1904 წლის სექტემბრიდან დაიწყო, დიდი გავლენა მოახდინეს. ვ. ი. ლენინი აჯამებდა რა ზაფხულის მოვლენებს, აღნიშნავდა რომ „შეიარაღებული აჯანყება ღრმავდება და ფართოვდება. მეფის ჯალათთა ახალი მსხვერპლი... იწვევს ახალ ათეულ და ასეულ ათასობით მოქალაქის მგზნებარე სიძულვილს წყეული თვითმპყრობელობისადმი. ახალი შეიარაღებული ბრძოლები სულ უფრო აშკარად გვიჩვენებენ ცარიზმის შეიარაღებული ძალების წინააღმდეგ ხალხის გადამწყვეტი შეიარაღებული ბრძოლის აუცილებლობას. ცალკეულ აფეთქებებში სულ უფრო მეტად მოჩანს სურათი სრულიად რუსეთის ხანძრისა, რომელიც ჩაღდება. პროლეტარული ბრძოლა ახალ, ყველაზე ჩამორჩენილ რაიონებს ედება, და მეფის მსახურნი გულმოდგინედ მუშაობენ რევოლუციის სასარგებლოდ, ეკონომიურ შეტაკებებს პოლიტიკურ შეტაკებებად აქცევენ, მუშებს ყველგან მათივე საკუთარი ბედის მაგალითით უხსნიან, რომ აუცილებლად საჭიროა თვითმპყრობელობის დამხობა, მათგან სახალხო აჯანყების მომავალ გმირებსა და მებრძოლებს ზრდიან“¹.

1905 წლის შემოდგომიდან რევოლუციური მოძრაობის ცენტრად „რუსეთის გული“ მოსკოვი ხდება. მოსკოვის მუშათა ძირითად კონტინგენტს ფეიქრები — რუსეთის პროლეტარიატის ყველაზე ძველი და მრავალრიცხოვანი ბირთვი შეადგენდა. ვ. ი. ლენინს მიაჩნდა, რომ სწორედ ამის გამო მოსკოვის პროლეტარიატს რევოლუციურ ბრძოლაში განსაკუთრებული, ავანგარდული როლი უნდა შეესრულებინა.

სექტემბრის მეორე ნახევრიდან მოსკოვის პროლეტარიატი, მართლაც, საგაფიცო მოძრაობის ახალი აღმავლობის სათავეში აღმოჩნდა. გაფიცვა პირველად დაიწყო 19 სექტემბერს მიტინის სტამბაში. 23 ოქტომბერს გაფიცვა ქალაქის ყველა სტამბას მოედო. შეწყდა გაზეთების გამოცემა. გაფიცვამ, რომელიც პირველად ეკონომიური მოთხოვნებით დაიწყო, მკვეთრი პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. მენშევიკების წინააღმდეგობის მიუხედავად, მუშებმა გაბედულად და მტკიცედ წამოაყენეს ბოლშევიკური პარტიის პროგრამა — მინიმუმის მოთხოვნები. მბეჭდავმა მუშებმა თავიანთი ორგანო — საბჭოც შექმნეს

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 8, გვ. 640.

23 სექტემბერს გაფიცულებს არაერთგზისი შეჯახება მოუხდათ პოლიციასთან. გაფიცულებმა დაანგრიეს რეაქციული გაზეთის „მოსკოვსკიე ვედომოსტის“ სტამბა, რომელსაც პოლიციელთა შეიარაღებული რაზმები იცავდნენ. 24 სექტემბერს გაფიცულებმა წითელი აღმებით ჩაიარეს ქალაქის ცენტრალურ ქუჩებში. გრანდიოზულ მიტინგზე ორატორები მუშათა კლასს შეიარაღებული აჯანყებისკენ მოუწოდებდნენ. მბეჭდავებს მხარი დაუჭირეს თამბაქოს ფაბრიკის, საავეჯო მაღაზიების, ტრამვაის პარკის მუშებმა. მოსკოვის მოედნები და ბულვარები გაფიცულთა ტრიბუნად იქცა. 25 სექტემბერს ბოლშევიკებმა გამოსცეს საბრძოლო ფურცელი, სადაც ისინი მოსკოვის პროლეტარიატს მოუწოდებდნენ მხარი დაეჭირათ გაფიცულთათვის და იგი საყოველთაო გაეხადათ. 26—30 სექტემბერს გაფიცულთა რიგებს ახალი და ახალი საწარმოები უერთდებოდნენ. ქალაქის ხელისუფლება აძლიერებდა რეპრესიებს. გახშირდა დემონსტრანტებისა და პოლიციელების შეტაკებანი. მუშათა მხრიდან მოკლეს 21, დაიჭრა 100. პოლიციელთა რიგებში მოკლული და დაჭრილი 30-მდე აღწევდა. „ეს ქარიზხლის პირველი ელვაა, რომელიც ბრძოლის ახალ ველს გვინათებს“ — წერდა ვ. ი. ლენინი მოსკოვის სექტემბრის ამბების გამო.

სექტემბრის გაფიცვა მოსკოვში, მართლაც რომ დასაბამი გახდა იმ გრანდიოზული რევოლუციური აღმაშენებისა, რომელიც ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვებში გამოვლინდა.

* * *

ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის პირველი ინიციატორები რკინიგზელები იყვნენ. 4 ოქტომბერს გაფიცვა გამოაცხადეს მოსკოვ-ყაზანის რკინიგზის სახელოსნოებმა. 6 ოქტომბერს მუშაობა შეწყვიტეს ყაზანის რკინიგზის საბარგო მატარებლების მუშებმა. 7 ოქტომბერს სარკინიგზო შოძრაობა მოსკოვ-ყაზანის მთელ ხაზზე შეწყდა. იმავე დღეს გაფიცულებს იაროსლავის რკინიგზელებიც შეუერთდნენ. 8 ოქტომბერს გაფიცვა მოსკოვის ყველა სარკინიგზო ხაზს, გარდა ნიკოლოზის რკინიგზისა, შეეხო. მალე იგი გავრცელდა ტულის, ნიჟნი ნოვგოროდის, ხარკოვის, კიევის, სარატოვისა და სხვა მსხვილი ქალაქების რკინიგზების მუშებში. 14 ოქტომბრისათვის გაფიცვამ მთელი იმპერია მოიცვა. მასში 750 ათასი რკინიგზის მუშა-მოსამსახურე მონაწილეობდა.

რკინიგზელთა აღმავალი საგაფიცო ბრძოლის ვითარებაში ბოლშევიკების მოსკოვის კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება გამოეცხადებინა მოსკოვში საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა. „ბრძოლა ჩაღდება, — საყოველთაო გაფიცვა, როგორც ხანძარი, მთელ რუსეთს

ედება... ამ საზეიმო მომენტში, დაე მუშათა მთელი მასა ჩაება ბრძოლაში. პირველყოვლისა, მიატოვეთ მუშაობა, ყველაფერი მიატოვეთ, გააჩერეთ ფაბრიკები, ქარხნები, სახელოსნოები, ტრამვაი, განათება... ყველაფერი გააჩერეთ“, — ნათქვამი იყო ბოლშევიკების მოსკოვის კომიტეტის 10 ოქტომბრის მოწოდებაში. მოწოდებას მოსკოველი პროლეტარები დაუყოვნებლივ გამოეხმაურნენ. ქალაქის მეურნეობის მუშათა გაფიცვამ ნორმალური ცხოვრება შეაფერხა. გაჩერდა ტრამვაი, ჩაქრა სინათლე, გაწყდა სატელეფონო კავშირი, გაშრა წყალსადენი, სასწავლებლებში შეცადინებოდა შეწყდა. სამაგიეროდ, ქალაქმა მიიღო საზეიმო ელფერი. ქუჩები და მოედნები ხალხით გაიჟედა. განუწყვეტლავ იმართებოდა მიტინგები. დემონსტრანტთა ნაკადები არ წყდებოდა.

მოსკოვის პროლეტართა გვერდით პეტერბურგელებიც დადგნენ. რსდმპ ცენტრალური კომიტეტის მოწოდებით დედაქალაქში გაფიცვა 4 ოქტომბრიდან დაიწყო. 12 ოქტომბერს გაფიცვა იქაც საყოველთაო გახდა. გაფიცულთა ერთსულოვანი მოთხოვნა ყველგან გამოკვეთილ პოლიტიკურ ხასიათს ატარებდა. გაფიცვის დღეებში წარმოიქმნა მუშათა დეპუტატების პეტერბურგის საბჭო. მსხვილი საწარმოები დეპუტატებს ირჩევდნენ გაფიცვის გამოცხადების მომენტიდანვე. 13 ოქტომბერს შედგა საბჭოს დამფუძნებელი სხდომა. ახლად ჩამოყალიბებულმა საბჭომ მოწოდებით მიმართა დედაქალაქის მუშებს, რომ ყველგან დაეწყოთ დეპუტატების არჩევნები. 14 ოქტომბერს არჩევნები მიმდინარეობდა ყველა საწარმოში. 15 ოქტომბრის სხდომაზე 96 საწარმოს 226 დეპუტატი ესწრებოდა. მალე საბჭოს წევრთა რაოდენობამ მიაღწია 568 კაცს, რომლებიც პეტერბურგის 200-ათასიანი პროლეტარიატის ინტერესებს განასახიერებდნენ.

საბჭოს შემადგენლობაში მენშევიკებსა და ესერებს ბევრი წარმომადგენელი გამოუჩნდათ. საბჭოს ხელმძღვანელობაც მენშევიკების ხელში აღმოჩნდა. საბჭოს თავმჯდომარე ადვოკატი ზრუსტალევენოსარი რევოლუციას მიტმასნებული შემთხვევითი ადამიანი იყო. მიუხედავად ამისა, საბჭო, მუშათა მასების დაწოლით, მაინც ახორციელებდა ზოგიერთ მნიშვნელოვან რევოლუციურ ღონისძიებას.

მოსკოვისა და პეტერბურგის პროლეტარიატის საბრძოლო ერთუზიანში მართლაც ხანძარივით მოედო მთელ ქვეყანას. 10 ოქტომბერს გაფიცვა დაიწყო უკრაინის მსხვილ ქალაქებში. მოვლენებს არც ივანოვო-ვოზნესენსკი, კოსტრომა, ტულა, ტვერი, იაროსლავლი, ნიჟნი ნოვგოროდი, სარატოვი, სამარა ჩამორჩნენ. ერთსულოვნად ჩაებნენ საგაფიცვო ბრძოლაში ბალტიისპირეთის პროლეტარები. რუსეთის ევროპული ნაწილის ცენტრალურ რაიონებში 14—15 ოქტომბრისათვის არცერთი მსხვილი საწარმო არ მუშაობდა. ეორონევის, ღონის როს-

ტოვის, კოზლოვის, ბელგოროდის, პოლტავის, სმოლენსკის, ვოლოგ-
დის მუშები გამოვიდნენ იმავე მოთხოვნით, რითაც მათი მოსკოველი
თანამოძმეები. საგაფიცო ტალღა მძლავრად მისწვდა იმპერიის უკი-
დურეს განაპირა რაიონებს. ციმბირის მხარეში — ირკუტსკში, ჩიტა-
ში, კრასნოდარსკში მთავარ როლს გაფიცვაში რკინიგზელები ასრუ-
ლებდნენ. ბელორუსიაში საგაფიცო მოძრაობის მაღალი დონე აჩ-
ვენა მინსკის პროლეტარიატმა. 18 ოქტომბერს მინსკელ გაფიცულ მუ-
შებს სისხლისმღვრელი შეტაკება მოუხდათ სამხედრო ნაწილებთან.

გრანდიოზული პოლიტიკური დემონსტრაციები მიმდინარეობდა
ვარშავის ქუჩებში. პოლონეთის პროლეტარიატი საძულველი ცარიზ-
მის წინააღმდეგ ბრძოლაში იჩენდა ორგანიზებულობას და აქტივო-
ბას. ცარიზმისათვის იმდენად შემაშფოთებელი იყო პოლონეთის რე-
ვოლუციური ხანძარი, რომ ამ მხარეში მან სამხედრო მდგომარეობა
გამოაცხადა. ფინეთის პროლეტარებმა ოქტომბრის საყოველთაო გა-
ფიცვის დღეებში საბრძოლო წითელი რაზმები შექმნეს და აჯანყების
დროშა ააფრიალეს.

იმპერიის სამხრეთში ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკურ გა-
ფიცვაში ავანგარდული პოზიცია ამიერკავკასიის პროლეტარიატს
ეკავა.

გაფიცვის პირველი წამომწყებნი იყვნენ თბილისის რკინიგზის სა-
ხელოსნოების მუშები, რომლებმაც 12 ოქტომბერს რსდმპ კავკასიის
კავშირის კომიტეტის მოწოდებით შეწყვიტეს მუშაობა. რკინიგზე-
ლებს სხვა მსხვილ საწარმოთა მუშებიც ამოუდგნენ მხარში. 15 ოქტომ-
ბერს პოლიტიკურმა გაფიცვებმა თბილისში საყოველთაო ხასიათი მი-
იღეს. დაიკეტა ყველა სამრეწველო საწარმო, სავაჭრო დაწესებულე-
ბანი, შეწყდა მეცადინეობა სკოლებში. თბილისში დაწყებული რკინი-
გზელთა გაფიცვა ამიერკავკასიის მთელ ხაზზე გავრცელდა. შეწყდა
მატარებლების მიმოსვლა, ტელეგრაფისა და ტელეფონის მუშაობა.
გაფიცვამ მრისხანე პოლიტიკური ხასიათი მიიღო ბაქოში და ამიერკავ-
კასიის სხვა მსხვილ ქალაქებში. ბათუმში, ქუთაისში, ჭიათურაში, ტყი-
ბულში, ფოთში, ხაშურში გაფიცვის დღეებში სისტემატურად იმარ-
თებოდა მუშათა შეკრებანი. რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტის
მგზნებარე მოწოდებანი აღვივებდა რევოლუციურ ენთუზიაზმს. კავ-
კასიის პოლიციის უფროსი მეფისნაცვალს მოახსენებდა, რომ „ქუთაი-
სის გუბერნიაში პოლიტიკურმა მდგომარეობამ ისეთი ხასიათი მიიღო,
რომ ეს უბრალო „ანარქია“ კი არ არის, რომელიც ასე თუ ისე შეიძ-
ლება სამხედრო რეპრესიით ჩააქრო, არამედ შეიქმნა რაღაც განსაკუ-
თრებული სახელმწიფო, რომელიც თვითმმართველი რევოლუციური
თემებისაგან შედგება. ისინი მხოლოდ რევოლუციური კომიტეტების
ხელისუფლებას ცნობენ და ახლა იარაღს იმარაგებენ აშკარა აჯანყე-

ბისათვის, რომლის დაწყებას ვარაუდობდნენ მიმდინარე წელს ახალ-წვეულთა გაწვევის დროისათვის. ამბები, რაც ქუთაისის გუბერნიაში ხდება, იმდენად გასაოცარია იმპერიის სახელმწიფო წყობილების საერთო ფონზე, რომ უცხოელები საგანგებოდ ჩამოდიან კავკასიაში, რათა ადგილობრივ გაეცნონ რუსეთის სახელმწიფოებრიობის ახალ ფორმებსო“.

„...ყველაფერი უკვე მოგლიჯა ადგილიდან სოლიდარული პროლეტარული იერიშის გიგანტურმა გრიგალმა. რევოლუცია განსაცვიფრებელი სისწრაფით მიექანება წინ“¹,... — წერდა ვ. ი. ლენინი ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის თაობაზე.

მუშათა საყოველთაო პოლიტიკურმა გაფიცვამ ოქტომბერში რუსეთის სოფლებიც აამოძრავა და აგრარული მოძრაობის ახალი ტალღები წარმოშვა. თუ 1905 წლის აგვისტოსა და სექტემბერში გლეხთა მოძრაობამ ერთგვარად იკლო, ოქტომბერში მანამდე გაუგონარი ძალით გაჩაღდა. ოქტომბერ-ნოემბერში რეგისტრირებულია გლეხთა გამოსვლების 1000-ზე მეტი შემთხვევა.

* * *

სრულიად რუსეთის პოლიტიკური გაფიცვის დროს რევოლუციის და კონტრრევოლუციის ძალთა თანაფარდობას რომ აჯამებდა, ვ. ი. ლენინი შენიშნავდა: „თვითმპყრობელობას უკვე აღარ ძალუძს აშკარად გამოვიდეს რევოლუციის წინააღმდეგ. რევოლუციას ჯერ კიდევ არ ძალუძს გადამწყვეტი ლახვარი ჩასცეს მტერს. თითქმის გაწონასწორებულ ძალთა ეს ქანობა აუცილებლივ ბადებს ხელისუფლების დაბნეულობას, იწვევს რეპრესიებიდან დათმობებზე, პრესის თავისუფლებისა და კრების თავისუფლების კანონებზე გადასვლას“².

მართლაც, ოქტომბრის დიდმა ქარიშხალმა მთავრობის წრეები დააბნია, ვითარება დაიძაბა. რევოლუციის აღმართულმა მახვილმა ხელისუფლების ძრწოლა გამოიწვია და მობილიზებულ იქნა ყველა ღონისძიება თვითმპყრობელობის გადასარჩენად.

მთავრობამ პირველ რიგში მასების დაშინების ღონისძიებებს მიმართა. ტრეპოვის მითითებით პეტერბურგის ქუჩებში გამოაკრეს ბრძანება — „ტყვიები არ დაიშუროთ!“ მთავრობის განკარგულებით პეტერბურგისკენ დაიძრა სამხედრო დივიზიები. დედაქალაქის უმაღლესი სასწავლებლები სამხედრო პირებით იქნა გარემორტყმული.

მაგრამ მუქარას მთავრობის მხრივ მუშათა კლასი არ უშინდებოდა. გაფიცვა თანდათან ფართოვდებოდა. ამ ვითარებაში ზედაპირზე ისევ წამოტივტივდა ცარიზმის ცბიერი მოხელის—ვიტეს ფიგურა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 9, გვ. 483.

² იქვე, გვ. 486.

ვითე პორტსმუტიდან დიპლომატიურ ბრძოლაში გამარჯვებულის პოზით დაბრუნდა. იაპონიასთან ომის შედეგები ცარიზმისათვის ნაკლებ სამარცხვინო აღმოჩნდა, ვიდრე მოელოდნენ. ოფიციალურ წრეებში ვიტეს ულოცავდნენ კიდევ წარმატებას, აგრეთვე გრაფის ტიტულით დაჯილდოებას; მისი გავლენა კვლავ გაიზარდა. ცარიზმის ამ ცბიერმა მოხელემ, რომელსაც დემოკრატიულ წრეებში დაცინვით ვიტე პოლუსახალისისკის უწოდებდნენ, გადაწყვიტა რუსეთი რევოლუციისაგან ეხსნა.

9 ოქტომბერს ვიტემ მეფეს წარუდგინა მოხსენებითი ბარათი რუსეთში შექმნილი ვითარების გამო საკუთარი მოსაზრებების შესახებ. ვიტე აშინებდა ნიკოლოზს „იდეური რევოლუციის“ დამანგრეველი ძლიერებით და ურჩევდა მას კონსტიტუციური ხასიათის ღათმობებზე წასულიყო.

ნიკოლოზს ვიტეს მოსაზრებები კეუში დაუჯდა, მაგრამ დაუყოვნებლივ მისი გატარება ვერ გაბედა, რადგან რეაქციონერთა ერთი ჯგუფი ისევ ამჯობინებდა სამხედრო დიქტატურის გამოცხადებას. „ყოვლისშემძლე“ ტრეპოვის დევიზით უმჯობესი იქნებოდა ჯერ სისხლისღვრა (ესე იგი, რევოლუციონერთა დახვერტა), შემდეგ კონსტიტუცია. განზრახული იყო სამხედრო დიქტატორად დაენიშნათ იმპერატორის ბიძა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე. ტრეპოვი ტრახახობდა, რომ მას ეყოფოდა სამხედრო ძალები რევოლუციის ჩასახშობად. სამხედრო დიქტატურისათვის მზადებასთან ერთად, იმპერატორის დავალებით, ვიტეს მიერ შედგენილი პროექტის რედაქტირებაზე მუშაობდნენ. დედაქალაქში თათბირი თათბირს მოსდევდა. როცა ცხადი გახდა, რომ სამხედრო დიქტატურის გამოცხადება საქმეს ვერ უშველიდა და ამ პოსტისათვის გამიზნულმა იმპერატორის ბიძამ დანიშვნაზე კატეგორიული უარი განაცხადა, სასწორი ვიტეს სასარგებლოდ გადაიხარა.

17 ოქტომბერს, როცა თვითმპყრობელური ძალაუფლება სასიკვდილო საფრთხის წინაშე იდგა და თავის დღიურში სასოწარკვეთილი იმპერატორი დახმარებისათვის ღვთიურ ძალებს ემუდარებოდა, გადაწყდა მანიფესტის გამოცემა. ნიკოლოზმა 17 ოქტომბერს ხელი მოაწერა მას. მანიფესტი გამოქვეყნდა 18 ოქტომბერს.

17 ოქტომბრის მანიფესტი რუსეთში ცხადდებოდა პიროვნების ხელშეუხებლობა, სიტყვის, კრებების თავისუფლება, საზოგადოებებისა და კავშირების შექმნის თავისუფლება, ყველა საზოგადოებრივი კლასის მონაწილეობა სახელმწიფო სათათბიროში და მისთვის საკანონმდებლო ფუნქციების მინიჭება.

მანიფესტის გამოქვეყნებას რუსეთისა და საერთაშორისო ბურჟუაზიის წრეებში დიდი მოწონებით შეხვდნენ. რუსეთის ბურჟუაზია ზემოთაა გამარჯვებას. ამერიიდან რუსეთს მანიფესტი დემოკრატიულ-

პარლამენტარულ სახელმწიფოდ აღიარებდა და მოუწოდებდა მასებს ხელისუფლებასთან თანამშრომლობისაკენ. კმაყოფილება სუფევდა ევროპის ბურჟუაზიულ წრეებშიც. ბურჟუაზიული გაზეთები მანიფესტს აფასებდნენ როგორც ახალი ეპოქის დასაწყისის რუსეთის ისტორიაში, როგორც რევოლუციის დამთავრებას. რუსეთის ელჩი პარიზიდან იტყობინებოდა, მანიფესტის გამოქვეყნებისთანავე პარიზში გაუმჯობესდა რუსეთის ფასიანი ქაღალდების საბირჟო კურსი, რომელიც პეტერბურგის გაფიცვის დღეებში ძლიერ დაეცაო. ბურჟუაზიულმა წრეებმა მანიფესტში იმის შესაძლებლობა დაინახეს, რომ რევოლუციის შეტევა შეესუსტებინათ და დალუპვისაგან ეხსნათ თვითმპყრობელობა.

17 ოქტომბრის მანიფესტს კმაყოფილებით შეხვდნენ მენშევიკები. მენშევიკურ-ტროცისტული გაზეთი „ნაჩალო“ მანიფესტს აფასებდა როგორც ძველის დამსხვრევისა და რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ გადახალისებათა საწყის აქტს: ესერ-მენშევიკმა ხელმძღვანელებმა, რომლებიც მოსკოვის საგაფიცვო კომიტეტში აღმოჩნდნენ, მანიფესტთან დაკავშირებით მილოცვის დეპეშები გაუგზავნეს ვიტეს. იმ საწარმოებსა და ქალაქებში, სადაც საგაფიცვო საქმის სათავეში მენშევიკები იყვნენ, განკარგულება გაიცა სამუშაოზე გასვლის შესახებ.

17 ოქტომბრის მანიფესტს ჭეშმარიტი შეფასება ბოლშევიკებმა მისცეს. ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „ჩვენ სრული უფლება გვაქვს გამარჯვებულად ჩავთვალოთ თავი. მეფის დათმობა მართლაც რევოლუციის უდიდესი გამარჯვებაა, მაგრამ ეს გამარჯვება ჯერ კიდევ ოდნავადაც არ სწყვეტს თავისუფლების მთელი საქმის ბედს. მეფეს ჯერ კიდევ სრულებითაც არ დაუყრია იარაღი. თვითმპყრობელობას ჯერ სულაც არ შეუწყვეტია არსებობა. მან მხოლოდ უკან დაიხია, მტერს დაუთმო ბრძოლის ველი, უკან დაიხია მეტისმეტად სერიოზულ ბრძოლაში, მაგრამ ის ჯერ სულაც არ არის დამარცხებული, ის კიდევ ძალებს იკრებს, და რევოლუციურმა ხალხმა მრავალი უადრესად სერიოზული საბრძოლო ამოცანა უნდა გადაწყვიტოს, რათა რევოლუცია ნამდვილ და სრულ გამარჯვებამდე მიიყვანოს“¹.

ცარიზმმა, მისთვის საბედისწერო ჟამს, მართლაც დაიხია უკან, მაგრამ მან ახალ, უფრო მოხერხებულ პოზიციაზე გადაინაცვლა ისე, რომ იარაღი სრულიადაც არ დაუყრია. თვითმპყრობელობა არც კი იყო განწყობილი იმისათვის, რომ თავისი დაპირებანი შეესრულებინა. ცარიზმი, მაგალითად, აღიარებდა პიროვნების ხელშეუხებლობას, მაგრამ მეორე დღესვე მიმართა თავის ნაცად ხერხს — ებრაული მოსახ-

¹ ვ. ი. ლენინი, ოხზ., ტ. 9, გვ. 525—526.

ლეობის დარბევას. ტრეპოვი გულმოდგინედ, ხალხის თვალწინ ადგენდა შავრაზმულ ბანდებს, რომლებიც რევოლუციასთან შეიარაღებული ბრძოლისაკენ იყვნენ მოწოდებული. მანიფესტის გამოქვეყნების დღესვე — 18 ოქტომბერს შავრაზმელებმა მოსკოვში მოკლეს ციხიდან განთავისუფლებული ცნობილი პროფესიონალური რევოლუციონერი ნ. ე. ბაუმანი, ივანოვო-ვოზნესენსკში მათ მოკლეს მუშარევოლუციონერი თევდორე აფანასიევი („მამა“). დარბევებს უშუალოდ გუბერნატორები ედგნენ სათავეში. სისხლიანი დარბევები მოეწყო რუსეთის მთელ რიგ ქალაქებში. სწორედ ამ დროს გამოასალმეს სიცოცხლეს 4 ათასამდე მშვიდობიანი მცხოვრები. ბაჭოში ცარიზმის პროვოკაციული ზეგნებით დაიწყო სომეხ-თათართა ხოცვა-ჟლეტა. 21—22 ოქტომბერს თბილისში შავრაზმელებმა მოაწყვეს პროვოკაციული მანიფესტაცია. ისინი მხეტუარად გაუსწორდნენ ვაჟთა, პირველი გიმნაზიის მოსწავლეებს, რომლებმაც უარი თქვეს „პატრიოტულ“ დემონსტრაციაში მონაწილეობაზე. ამ დღეს მოკლეს 38 და დაჭრეს 66 კაცი. ამრიგად თვითმპყრობელობა კვლავ აგრძელებდა ომს თავისი ხალხის წინააღმდეგ.

მანიფესტს სწორი შეფასება მისცა რსდმპ ცენტრალურმა კომიტეტმა. მისი მითითებით პეტერბურგში, 18 ოქტომბერს, გამოქვეყნდა რევოლუციური მანიფესტი — „რუსი ხალხისადმი“. ამ მანიფესტში ნათქვამია, რომ ბრძოლა სრულებითაც არ წყდება, რომ მეფის სიტყვიერი დაპირებანი რეალურად არაფერს გვაძლევს, საჭიროა მოპოვებული გამარჯვება იმისათვის გამოვიყენოთ, რომ მივაღწიოთ ხალხის საყოველთაო შეიარაღებას და ცარიზმს ხელიდან გამოვგლიჯოთ რეალური დემოკრატიული თავისუფლებანიო².

ბოლშევიკები მშრომელ მასებს, განუმარტავდნენ რა მეფის მანიფესტის არსს, ბრძოლის გაგრძელებისკენ მოუწოდებდნენ. შეიარაღებული აჯანყების მხურვალე პროპაგანდისტები იყვნენ ი. სვერდლოვი ურალში, მ. კალინინი პეტერბურგში, ი. სტალინი საქართველოში და მრავალი სხვ. 24 ოქტომბრის თარიღით გამოცემული რსდმპ თბილისის კომიტეტის პროკლამაცია ხალხს შეიარაღებისაკენ მოუწოდებდა. „მომავალში უფრო მეტი ბრძოლა და მეტი მსხვერპლი მოგველის — ნათქვამია პროკლამაციაში. პირველი მიზანი, რომელიც დღეს თვალწინ გვიდგას, — ეს ხალხის შეიარაღებაა. თვითმპყრობელობის დამარცხებისა და რევოლუციის გამარჯვებისათვის საჭიროა შეიარაღება და შეიარაღება!

მოქალაქენო! საჭიროა ყველა ღონისძიება ვიხმაროთ, რომ იარაღი შევიძინოთ. საჭიროა ხელიგნების წელში გატეხა, მეფის ბაშიბუზუ-

² Всероссийская политическая стачка в октябре 1905 г., ч. 1, М., 1925, გვ. 196—198.

კების ალაგმვა, საჭიროა გადამჭრელი ომი თვითმპყრობელობასთან, ომი სამოქალაქო და ომი პოლიტიკური, ყველა ეს კი შეუძლებელია შეუიარაღებლად“.

მანიფესტის გამოქვეყნების შემდეგ პეტერბურგის და მოსკოვის სა-გაფიცვო კომიტეტებმა გამრიტანეს დადგენილება საყოველთაო პო-ლიტიკური გაფიცვის შეწყვეტის შესახებ. შეწყდეს დროებით გაფიცვა იმ მიზნით, რომ პროლეტარიატი ახალი, უფრო ორგანიზებული და შეუპოვარი გამოსვლისათვის მოემზადოს, დაადგინა მოსკოველი ბოლ-შევიკების საერთო-საქალაქო კონფერენციამ. ოქტომბრის საყოველ-თაო პოლიტიკურმა გაფიცვამ შეასრულა თავისი მისია. პროლეტარია-ტი თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ შეიარაღებულ ბრძოლის ზღურ-ბლთან მივიდა. პარტია ახლა მასებს გულმოდგინედ ამზადებდა გადამ-წყვეტი იერიშებისათვის.

მუშათა დეპუტატების საბჭოები

რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს პოლიტიკურ მოვლენას მუშათა დეპუტატების საბ-ჭოების აღმოცენება წარმოადგენდა. საბჭოები, როგორც ზევით ვნა-ხეთ, გაჩნდნენ მუშათა კლასის რევოლუციური შემოქმედების შედე-გად; ისინი თავდაპირველად მუშათა ეკონომიური და პოლიტიკური გაფიცვის ხელმძღვანელობისთვის აღმოცენდნენ, მაგრამ შემდეგ რე-ვოლუციის ხელმძღვანელ, აჯანყების მომამზადებელ ორგანოებად იქ-ცნენ. საბჭოები განასახიერებდნენ მუშათა კლასის რევოლუციურ მთავრობას; ისინი, ანგარიშს არ უწყევდნენ რა თვითმპყრობელურ ხე-ლისუფლებას, სცემდნენ თავიანთ დადგენილებებს, განკარგულებებს, ბრძანებებს, ხელმძღვანელობდნენ დემოკრატიულ თავისუფლებათა შე-მოღობას.

ვ. ი. ლენინმა საბჭოებს იმთავითვე მიაქცია ყურადღება და მასში დაინახა ხალხის დიქტატურის ორგანო. ლენინმა შემდეგ თეორიულად დაამუშავა საბჭოების საკითხი, რითაც ახალი თავი შეიტანა მარქსის-ტულ მსოფლმხედველობაში. საბჭოების სახით პარტიამ, მისმა გენია-ლურმა თეორეტიკოსმა და ბელადმა ვ. ი. ლენინმა გამოიწვია მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის პოლიტიკური ორგანიზაციის შესა-ნიშნავი ფორმა, რომელმაც მსოფლიო ისტორიული როლი შეასრულა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული და პროლეტარული რევოლუციების გამარჯვებისათვის და სოციალიზმისათვის ბრძოლაში. 1905 წ. საბ-ჭოები 1917 წელს დამყარებული საბჭოთა ხელისუფლების პირველ-სახე გახდნენ.

ვ. ი. ლენინი პეტერბურგისა და მოსკოვის საბჭოების როლს რომ

აფასებდა, 1905 წელს წერდა: „...მე მგონია... რომ პოლიტიკური თვალსაზრისით მუშათა დეპუტატების საბჭოს უნდა ვუყურებდეთ როგორც დროებითი რევოლუციური მთავრობის ჩანასახს. ვფიქრობ, საბჭომ რაც შეიძლება საჩქაროდ უნდა გამოაცხადოს თავი მთელი რუსეთის დროებით რევოლუციურ მთავრობად ან (რაც იგივეა, მხოლოდ სხვა ფორმით) უნდა შექმნას დროებითი რევოლუციური მთავრობა“¹.

პეტერბურგის მუშათა დეპუტატების საბჭო, რომელიც ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის დღეებში აღმოცენდა, მიუხედავად იმისა, რომ მასში ხელმძღვანელი პოსტები მენშევიკებს ეკავათ, მუშათა მასების დაწოლის შედეგად, უაღრესად მნიშვნელოვან რევოლუციურ ღონისძიებებს ახორციელებდა. მისი მოთხოვნით აღკვეთილ იქნა ცენზურა და პეტერბურგის ისტორიაში პირველად გამოჩნდნენ თავისუფალი, ხელისუფლების მხრივ დაუმანინჯებელი რევოლუციური გაზეთები. ოქტომბრის ბოლოს საბჭომ გამოიტანა გადაწყვეტილება მ-სათიანი სამუშაო დღის შემოღების შესახებ და ნოემბრის შუა რიცხვებში დედაქალაქის პროლეტარიატმა ხგი პრაქტიკულად განახორციელა. პეტერბურგის საბჭომ, ვ. ი. ლენინის მითითებით, გადამწყვეტი წინააღმდეგობა გაუწია ლოკაუტს, რომელიც პეტერბურგელმა მრეწველებმა მოაწყვეს. საბჭომ მოითხოვა ყველა დაკეტილი ქარხნის ანუშავება და დათხოვნილი მუშების უკანვე დაბრუნება. ამ დადგენილების პრაქტიკული განხორციელების მიზნით საბჭომ სოლიდარობისაკენ მოუწოდა რუსეთის მთელ პროლეტარიატს და მრეწველთა უარის შემთხვევაში ახალი საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვით დაემუქრა კაპიტალისტებს. პეტერბურგის საბჭომ მოაწყო პოლიტიკური გაფიცვა კრონშტადტის აჯანყებულ მეზღვაურთა გასამართლებასთან და პოლონეთში სამხედრო მდგომარეობის შემოღებასთან დაკავშირებით. 100 ათასი მუშის გაფიცვამ მეფის მთავრობა აიძულა უკან დაეხია და აჯანყებულ მეზღვაურებს სიცოცხლე შეუნარჩუნდა.

მაგრამ პეტერბურგის მუშათა საბჭომ, სწორედ იმის გამო, რომ მასში ხელმძღვანელი პოზიცია მენშევიკებს ეკავათ, ვერ შეასრულა თავისი ძირითადი მისია — ვერ გადაიქცა აჯანყების ორგანოდ. მენშევიკებმა საბჭო, პირიქით, შეიარაღებული აჯანყების საწინააღმდეგოდ განაწყვეს. საბჭომ არაფერი გააკეთა მუშათა შეიარაღებისათვის, მან დაასუსტა რევოლუციის ძალები დედაქალაქში და ჩაშალა შეიარაღებული აჯანყება სწორედ იქ, სადაც იგი მთელი რუსეთის რევოლუციური გამოსვლის ტონისმიმცემი უნდა გამხდარიყო.

რევოლუციაში სხვაგვარი როლის შესრულება მოუხდა მოსკოვის მუშათა დეპუტატების საბჭოს. ეს საბჭო ოქტომბრის საყოველთაო

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 6.

პოლიტიკური გაფიცვის დღეებში ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით აღმოცენდა. მოსკოვის საბჭო, რომელსაც ბოლშევიკები ხელმძღვანელობდნენ, თავიდანვე მასების რევოლუციური განწყობილების გამომხატველი გახდა. საბჭომ, თავისი არსებობის მცირე დროის მიუხედავად, შეძლო ბევრი ღონისძიების გატარება მშრომელთა სოციალურ-საყოფაცხოვრებო პირობების გაუმჯობესების საქმეში. იგი აწესრიგებდა. ვაჭრობას, ენერგიულად ებრძოდა სპეკულაციას. აწყობდა საზოგადოებრივი წესრიგის რევოლუციურ დაცვას, ახორციელებდა პიროვნების, საცხოვრებელი ბინის ხელშეუხებლობას, გახსნა მუშათა სასაღილოები, გაფიცვის დღეებში გააუქმა ბინის ქირა, აიძულა მეწარმენი გაფიცვის დღეებში მუშებისთვის ეძლიათ ხელფასი.

მოსკოვის საბჭო, როგორც ხელისუფლების ორგანო, მასებში დიდავტორიტეტით სარგებლობდა. „ჩვენ ჩვენი მთავრობა გვყავს“ -- ამბობდნენ მუშები და ყველა საჭირო შემთხვევაში მას მიმართავდნენ. საბჭოს ყველა დადგენილებას მუშები უსიტყვოდ ემორჩილებოდნენ. მოსკოვის საბჭოს დადგენილებებს ანგარიშს უწევდნენ კონტრრევოლუციის ძალები. საბჭომ აკრძალა ბურჟუაზიული გაზეთების გამოცემა დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დღეებში. იგი აწესრიგებდა რკინიგზებზე მატარებლების მოძრაობას.

მოსკოვის მუშათა დეპუტატების საბჭო არა თუ სათავეში ედგა 1905 წლის დეკემბერში მოსკოველი მუშების შეიარაღებულ ბრძოლას, იგი რევოლუციური ხელისუფლების ფუნქციასაც ასრულებდა.

მუშათა დეპუტატების საბჭოები რევოლუციის იმ დიდი აღმავლობის პერიოდში, რომელიც შემოდგომაზე დაიწყო, რუსეთის თითქმის ყველა მსხვილ ცენტრში აღმოცენდნენ. ნიჟნი ნოვგოროდში, სოროვოში, ტვერში, ყაზანში, კიევში, ხარკოვში, ბაქოში, ოდესაში, ციმბირისა და შორეული აღმოსავლეთის სამრეწველო ქალაქებში საბჭოები მუშათა საგაფიცვო ბრძოლის ხელმძღვანელობას ახორციელებდნენ.

1905 წელს საბჭოებს ყველგან არ აღმოაჩნდათ უნარი ყოფილიყვნენ შეიარაღებული აჯანყების ორგანოები, მათ ჯერ კიდევ არ გააჩნდათ შეტევის გაბედული ტაქტიკა; არ გააჩნდათ აჯანყების დაწვრილებით დამუშავებული გეგმა. არ იყო საბრძოლო კავშირი სხვადასხვა ქალაქების საბჭოებს შორის, ისინი ენერგიულად ვერ ახორციელებდნენ გლახთა აგრარული მოძრაობისადმი ხელმძღვანელობას.

რევოლუციური მოძრაობა იაფის არმიასა და ფლოტში

ოქტომბრის საყოველთაო, პოლიტიკურმა გაფიცვამ, რომელმაც, ვ. ი. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, შეიარაღებული აჯანყების გენერალური რეპეტიციის როლი შეასრულა, დიდი გამარევოლუციურე-

ბელი გავლენა მოახდინა ცარიზმის მთავარ დასაყრდენზე — მის შეიარაღებულ ძალებზე. 1905 წლის ნოემბერში არმიასა და ფლოტში აჯანყების მძლავრი კერები აღმოცენდა.

ბოლშევიკები მეფის ჯარებში სააგიტაციო მუშაობის ფართოდ გაშლას დიდ ყურადღებას აქცევდნენ. არმიაში ბოლშევიკები აყალიბებდნენ სამხედრო-რევოლუციურ კომიტეტებს, რომლებიც დაუღალავად მუშაობდნენ იმისათვის, რომ მეფის არმია რევოლუციურ ძალად გადაქცეულიყო, მხარი დაეჭირა პროლეტარიატის შეიარაღებული გამოსვლისათვის. ხაჩკოვის, რიგის, ვარშავის, ოდესის, კიევის, ეკატერინოსლავის, გომელის, ბობრუისკის ტაშკენტის საგარნიზონო ნაწილებში ბოლშევიკებს მძლავრი ჯგუფები ჰყავდათ, რომლებიც აჯანყებისათვის ფარულ სამზადისს ეწეოდნენ. არმიაში რევოლუციური აგიტაციის გაჩაღებას დიდ ყურადღებას უთმობდა რსდმპ კავკასიის კავშირი და მისი კომიტეტები. თბილისის, ქუთაისის, ბათუმის, ფოთის, სოხუმის და გორის გარნიზონებში მივლინებული იყო ნაცადი ბოლშევიკი — აგიტატორები. 1905 წლის ზაფხულში რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტთან შეიქმნა სამხედრო ორგანიზაცია. — „ქარისკაცთა კავშირი“, რომელიც პოლიტიკურ მუშაობას ეწეოდა ამიერკავკასიის ქარის ნაწილებში. გარნიზონებში შექმნილ ქარისკაცთა ბიუროები ხელმძღვანელობდნენ მიტინგების მოწყობას, ქარისკაცთა გაფიცებისა და რევოლუციური გამოსვლების მომზადებას.

1905 წლის შემოდგომაზე ქარისკაცთა მღელვარებები მოხდა იმპერიის მრავალ ქალაქში — ვლადივოსტოკში, ტაშკენტში, სამარყანდში, კურსკში, ვარშავაში, კიევში, რიგაში. 13 ნოემბერს გაფიცვა მოაწყვეს თბილისის საარტილერიო საწყობის ქარისკაცებმა. 21 ნოემბერს თბილისის გარნიზონის ქარისკაცთა გრანდიოზულ მიტინგზე სოლიდარობა გამოუცხადეს რუსეთის რევოლუციურ მასებს. მთავრობის საწინააღმდეგო მოძრაობა გაჩაღდა ქუთაისის, სოხუმის გარნიზონებში.

მთავრობის შეიარაღებული ძალების რევოლუციურ გამოსვლებში ავანგარდული როლი ისევ ფლოტს ეკუთვნოდა. ეს გასაგებიცაა: ფლოტში პირადი შემადგენლობის უმრავლესობას მუშები შეადგენდნენ და აქ ბოლშევიკური აგიტაცია უფრო მომზადებულ ნიადაგს პოულობდა. „პოტიომკინის“ გმირული აჯანყების ტრადიციები მეზღვაურებს, რევოლუციური მოძრაობის საერთო აღმავლობის ვითარებაში, ახალი გამოსვლებისკენ მოუწოდებდა.

25—26 ოქტომბერს კრონშტადტში იფეთქა მეზღვაურთა აჯანყებამ. ქარისკაცთა ერთი ჯგუფის დაპატიმრების განზრახვის დროს მეზღვაურებს შეტაკება მოუხდათ მცველებთან. ერთი მეზღვაური მოკლეს, მეორე კი სასიკვდილოდ დაჭრეს. ამხანაგების დახვრეტით აღშფოთებული მეზღვაურები შაშხანებით გამოვიდნენ ქუჩებში. აჯანყე-

ბულებს ციხის არტილერიის ორი ბატალიონი შეუერთდა. აჯანყება ზოგიერთ საზღვაო ნაწილსაც მოედო.

აჯანყებას აკლდა მტკიცე ხელმძღვანელობა. შავრაზმელებმა ისარგებლეს ამით და მოაწყვეს რბევა ქალაქში, დაამტკიცეს არყის საწყობები. აჯანყებულთა უმრავლესობამ ლოთობას მიჰყო ხელი. მთავრობამ ისარგებლა მეზღვაურთა არაორგანიზებულობით, გამოიწვია სამხედრო ნაწილები და აჯანყება ჩაახშო. აჯანყების მოთავეები სამხედრო-საველე სასამართლოს გადასცეს. მათ დახვრეტა მოელოდათ. პეტერბურგის მუშათა დეპუტატების საბჭომ რევოლუციურ მუშათა დაწოლით სასამართლოს დღეებში მძლავრი საპროტესტო გაფიცვა მოაწყო. ქალაქის მსხვილ საწარმოთა მუშების გამოსვლას რკინიგზელებიც შეუერთდნენ. თვითმპყრობელობას ისევ დამექტრა საყოველთაო-პოლიტიკური გაფიცვის საშიშროება, ამიტომ მან უკან დაიხია და კრონშტადტელი მეზღვაურების სამხედრო-საველე სასამართლოს გადაცემაზე ხელი აიღო.

1905 წლის შემოდგომაზე ყველაზე დიდი შეიარაღებული გამოსვლა ისევ შავი ზღვის ფლოტში მოხდა, ამჟამად იგი სევასტოპოლელმა მეზღვაურებმა ითავეს.

18 ოქტომბერს სევასტოპოლში მეფის მანიფესტის გამოცხადების გამო მეზღვაურთა მძლავრი დემონსტრაციები მოეწყო. ბოლშევიკი ორატორები ამხელდნენ მანიფესტის მიზანს და მეზღვაურებს მოუწოდებდნენ არ შეენელებინათ მზადება შეიარაღებული აჯანყებისათვის. ადგილობრივი ხელისუფლების ბრძანებით დემონსტრანტებს ტყვია დაუშინეს. 8 მეზღვაური მოკლეს, 50—დაჭრეს.

20 ოქტომბერს ცარიზმის მსხვერპლთა დაკრძალვა მოეწყო. პროცესია მძლავრ პოლიტიკურ დემონსტრაციაში გადაიზარდა. მიტინგზე მგზნებარე სიტყვით გამოვიდა საზღვაო ოფიცერი ლეიტენანტი შმიდტი, რომელმაც მეზღვაურთა სახელით ფიცი დასდო, რომ ჯალათებს სამაგიეროს მიუზღავდა. შავი ზღვის ფლოტის მეთაურის აღმირალ ჩუხრინის ბრძანებით შმიდტი დააპატიმრეს, მიტინგები აკრძალეს და რეიდზე მდგარი ხომალდების განიარაღება დაიწყეს.

შმიდტის დაპატიმრებას, რომლის სახელი მიტინგის შემდეგ დიდად პოპულარული გახდა, საერთო აღშფოთება მოჰყვა. სევასტოპოლსა და სხვა ქალაქებში მუშები, მეზღვაურები დაჟინებით მოითხოვდნენ მის გათავისუფლებას. ჩუხრინი იძულებული გახდა უკან დაეხია, შმიდტი გაათავისუფლეს.

ლეიტენანტი პ. პ. შმიდტი აჯანყებისათვის სამზადისს შეუდგა. შმიდტი ბოლშევიკი არ ყოფილა, მაგრამ, თავისი რწმენით გულწრფელი დემოკრატი, აღსავსე იყო სიძულვილით იმ საშინელი რეჟიმისადმი, რომელიც მეფის არმიასა და ფლოტში იყო გამეფებული.

11 ნომბერს მეზღვაურთა დიდი მიტინგი ტარდებოდა. მიტინგის გასარეკად ფლოტის სარდლობამ ორი ასეული გავზავნა კონტრადმირალ პისარევსკის მეთაურობით. შეტაკების დროს მეზღვაურმა პეტროვმა დაჭრა პისარევსკი. პეტროვი დააპატიმრეს, მაგრამ იგი მეზღვაურებმა გაათავისუფლეს. მეზღვაურების მხარეზე ჯარისკაცებიც გადავიდნენ. აჯანყება დაიწყო. მეზღვაურებმა სარდლობას მოთხოვნები წაუყენეს.

აჯანყებას თავიდანვე არ ჰქონდა მტკიცე, ორგანიზებული და შემტევი ხასიათი. აჯანყებულებმა მენშევიკების რჩევით თავი შეიკავეს ოფიცერთა შემადგენლობის დაპატიმრებისაგან. რსდმპ სეკსტაპოლის კომიტეტი, სადაც მენშევიკები ჰარბოზდნენ, არა თუ ალღივებდა, არამედ ანელებდა კიდევ მეზღვაურთა რევოლუციურ აქტივობას.

12—13 ნომბერს აჯანყების მასშტაბები გაფართოვდა, აჯანყებას ბრესტის პოლკის ჯარისკაცებიც შეუერთდნენ, გავრცელდა იგი კრეისერ „ოჩაკოვზეც“. აჯანყებულთა დელეგატების კრებაზე შემუშავდა მოთხოვნები: პოლიტიკურ პატიმართა გაათავისუფლება, პოლიციის, კაზაკების გაყვანა სეკსტაპოლიდან და სამხედრო მდგომარეობის მოხსნა, ხელფასის მომატება, სამსახურის ვადების შემცირება, ყოველწლიური შვებულება ხელფასის შენახვით, ინვალიდობის შემთხვევაში მუდმივი პენსია და სხვ. კრებამ მოითხოვა აგრეთვე დამფუძნებელი კრების დაუყოვნებლივ მოწვევა და 8-საათიანი სამუშაო დღის შემოღება.

15 ნომბერს აჯანყებამ იფეთქა ფლოტის რიგ ნაღმოსნებსა და მსუბუქ გემებზე. აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა ყოფილი „პოტიომკინიც“. („პანტელეიმონი“), როზლის ოფიცრები დააპატიმრეს. გემებზე წითელი დროშა აფრიალდა. რევოლუციური ფლოტილიის სარდლობა ლეიტენანტმა შმიდტმა იკისრა. შმიდტმა ნიკოლოზ II-ს გაუგზავნა დეპეშა: „შავი ზღვის მამაცური ფლოტი, ბოლომდე ერთგული რჩება რა თავისი ხალხისა, მოითხოვს თქვენგან, ხელმწიფე, დამფუძნებელი კრების დაუყოვნებლივ მოწვევას და უარს ამბობს დაემორჩილოს თქვენს მინისტრებს. ფლოტის სარდალი პ. შმიდტი“.

რევოლუციური ესკადრის წინააღმდეგ ხელისუფლების განკარგულებით დიდი ძალები დაიძრა. ქალაქში მთელი ხელისუფლება კონტრრევოლუციონერი ჯალათის — ბარონ მელერ-ზაკომელსკის ხელში გადავიდა. დაიწყო სამკედრო-სასიცოცხლო ბრძოლა, რომელშიც რევოლუციონერებს შედარებით მცირე ძალები — სულ 12 საბრძოლო ხომალდი ჰქონდათ. 15 ნომბრის ბრძოლაში დაიწვა „ოჩაკოვი“. ზღვაზე და ქალაქში გაცხარებული ბრძოლები მიმდინარეობდა, მაგრამ მეზღვაურები ძალზე მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. მათ არ ჰქონდათ საკმაო იარაღი. ლეიტენანტი შმიდტი დააპატიმრეს. რევოლუციუ-

რი გემები უთანასწორო ბრძოლაში იძულებულნი ხდებოდნენ მთავრობას ჩაბარებოდნენ. 16 ოქტომბერს დილით აჯანყება შეწყდა, იგი დამარცხდა.

მეფის თვითმპყრობელობა სასტიკად გაუსწორდა აჯანყებულებს. საველე-სამხედრო სასამართლოს განაჩენით ბევრი დახვრიტეს, ჩამოახრჩვეს და კატორღაში გაგზავნეს. ლეიტენანტ შმიდტისა და სხვა მეთაურების საქმე ცალკე გამოჰყვეს. 1906 წლის 6 მარტს შმიდტი სიკვდილით დასაჯეს.

სევასტოპოლელთა აჯანყების მარცხი მეზღვაურთა მასების არასაკმაო პოლიტიკურმა შეგნებულობამ განაპირობა. მეზღვაურთა და ჯარისკაცთა შორის მტკიცე რევოლუციური კონტაქტი არ არსებობდა. სუსტი იყო ბოლშევიკების ხელმძღვანელობა. მენშევიკები აჯანყების წარმატების საქმეს ხელს უშლიდნენ. თავდაცვითი ტაქტიკა, ოფიცერთა შემადგენლობისადმი ლოიალური დამოკიდებულება და სხვ. ცარიზმის სასარგებლოდ მოქმედებდა.

მიუხედავად ამისა, სევასტოპოლელთა აჯანყება ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მოვლენად დარჩა რევოლუციის მთელ ისტორიაში. „სევასტოპოლის ამბები მოასწავებს — აღნიშნავდა აჯანყების დღეებში ვ. ი. ლენინი, — ჯარში არსებული ძველი, მონური წესის სრულ კრახს, იმ წესისა, რომელიც ჯარისკაცებს შეიარაღებულ მანქანებად აქცევდა და თავისუფლებისადმი სულ მცირედი მისწრაფების დათრგუნვის იარაღად ხდიდა... ახლა არმია საბოლოოდ ჩამოშორდა თვითმპყრობელობას. იგი ჯერ მთლად რევოლუციური არ არის, ჯარისკაცთა და მატროსთა პოლიტიკური შეგნებულობა ჯერ კიდევ ძალიან დაბალია, მაგრამ მნიშვნელოვანი ისაა, რომ შეგნებამ უკვე გაიღვიძა. ჯარისკაცთა შორის დაიწყო თავისი მოძრაობა, რომ თავისუფლების სული ყაზარმებშიც ყველგან შეიჭრა“¹.

1905 წლის ნოემბრის ძლევამოსილი გრიგალი მოახლოებული იყო. თვითმპყრობელობის ზეცა დაიფარა ქარიშხლის მომასწავებელი ღრუბლებით. სევასტოპოლის მეზღვაურთა მძლავრი გამოსვლა, მუშათა საგაფიცვო მოძრაობის ახალი კერების აღმოცენება იმპერიის სხვადასხვა რაიონებში, გლეხთა მოძრაობის უჩვეულო გააქტიურება პირველი ჰექა-ქუხილის დანიშნულებას ასრულებდა. მშრომელი მასები გადამწყვეტი ბრძოლისათვის ემზადებოდნენ.

მუშათა ნოემბრის გაფიცებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია პეტერბურგის პროლეტარიატის საყოველთაო გაფიცვა, რომელმაც კრონშტადტის მეზღვაურები სიკვდილს გამოსტაცა და ფოსტა-ტელე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 47—48.

გრაფის მუშაკთა გაფიცვა მთელს რუსეთში, რომელსაც ლენინი „დიდ გაფიცვას“ უწოდებდა.

ფოსტა-ტელეგრაფის მუშაკთა კავშირი ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვების დღეებში გაფორმდა. მაგრამ მთავრობამ გამოაცხადა, რომ კავშირების თავისუფლება, რომელიც 17 ოქტომბრის მანიფესტითაა აღიარებული, არ ვრცელდება სახელმწიფო დაწესებულებებზე და დაემუქრა კავშირის წევრებს სამსახურიდან გაძევებით.

მთავრობის მხრივ ასეთი გაფრთხილების მიუხედავად რუსეთში ყველგან იქმნებოდა ფოსტა-ტელეგრაფის მუშაკთა კავშირები, რომლებიც ირჩევდნენ დელეგატებს თავიანთი ყრილობისათვის. ყრილობა გაიმართა მოსკოვში ნოემბრის შუა რიცხვებში. ყრილობამ ვიტეს ულტიმატუმი გაუგზავნა და მოსთხოვა მთავრობის მიერ გათვალისწინებული რეპრესიების გაუქმება. თუ 12 საათის განმავლობაში დამატებითი პასუხი არ იქნებოდა, ყრილობა ფოსტა-ტელეგრაფის მუშაკთა საყოველთაო გაფიცვას აცხადებდა.

ვიტემ ულტიმატუმს პასუხი არ გასცა. ამავ დროს, ფოსტა-ტელეგრაფის რიგ ხაზებზე უკვე დაიწყო გაფიცვა. ყრილობა ენერგიულად ჩაუდგა სათავეში ამ ინიციატივას და მოუწოდა იმპერიის საფოსტო დაწესებულებებს მუშაობა შეეწყვიტათ. 15 და 16 ნოემბერს მუშაობა შეწყვიტა მოსკოვის ყველა საფოსტო დაწესებულებამ. მოსკოვის მხარი დაუჭირეს ტვერის, ორიოლის, რიაზანის, სმოლენსკის, ნიჟნი ნოვგოროდის, იაროსლავის საფოსტო დაწესებულებებმა. მალე გაფიცვა მთელ რუსეთს მოედო. მთავრობამ რეპრესიები კიდევ უფრო გააძლიერა. გაფიცვის მოთავეებს აპატიმრებდნენ, მათ ოჯახებს ბინებიდან ერეკებოდნენ, გაფიცულებს ითხოვდნენ სამუშაოდან. 21 ნოემბერს პოლიციამ დააპატიმრა კავშირის ყრილობის ცენტრალური ბიურო. მეფის მთავრობას დახმარება გაუწია ბურჟუაზიამ, რომელმაც მაღალ წრეებს მოუწოდა მიეღოთ მონაწილეობა ფოსტა-ტელეგრაფის მუშაობაში. რეპრესიებმა და შტრეიკბრეხელობამ გასტეხა გაფიცულთა ნებისყოფა.

17 ოქტომბრის მანიფესტის შემდეგ აგრარულმა მოძრაობამ იმპერიაში კიდევ უფრო მასობრივი, რევოლუციური ხასიათი მიიღო. გლეხობა სრულებითაც არ დააკმაყოფილა 17 ოქტომბრისა და 3 ნოემბრის მანიფესტებმა, რომელთა ზოგიერთი მუხლი, გლეხური მოსახლეობის მდგომარეობის გაუმჯობესებას შეეხებოდა.

გლეხთა მოძრაობის ჩაუქრობელი კერები გახდნენ ტამბოვის, ვორონეჟის, კურსკის, პენზის გუბერნიები, მთელი ვოლგისპირეთი. უკრაინა, კავკასია. გლეხთა მოძრაობის შედეგად მემამულეთა 2 ათასზე მეტი კარმიდამო განადგურდა. შეშინებული მემამულეები ტოვებდნენ

ყველაფერს და გარბოდნენ. მთავრობა აჯანყებათა ჩასახშობად გზავნიდა დამსჯელ ექსპედიციებს.

გლეხობამ გადაწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადა კულაკობას. მთელ რიგ გუბერნიებში იქმნებოდა გლეხთა რევოლუციური კომიტეტები. გლეხთა წითელი რაზმები დამსჯელ ექსპედიციებსა და პოლიციელებს სასტიკად უსწორდებოდნენ.

გლეხთა მოძრაობა დიდი აქტიურობით გამოირჩეოდა ბალტიის-პირეთში, კავკასიაში. კავკასიის მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვი მეფისადმი მოხსენებაში საქართველოს სოფლებში შექმნილ ვითარებას ასე ახასიათებდა:

„სოფლად ყველგან იმართებოდა მიტინგები, მანიფესტაციები, რომლებიც ეწეოდნენ წოდებათა თანასწორობის, კაპიტალიზმის მოსპობის, ხალხის ხელში ძალაუფლების გადასვლის, მმართველობის არსებული წესის შეცვლის იდეათა პროპაგანდას. გლეხმა მოსახლეობამ განდევნა სოფლის კანონიერი ხელისუფალნი და იგი აღარ მიმართავდა დახმარებისათვის მთავრობის ადგილობრივ აგენტებს... სოფლად გაჩნდნენ თვითნებურად მოქმედი ასისტავები და ათისტავები... ისინი ხალხის სახელით ასამართლებდნენ და სჯიდნენ, მოსახლეობისაგან კრეფდნენ გადასახადს „სახალხო“ ორგანიზაციების სასარგებლოდ, რომლებმაც ხელში აიღეს ძალაუფლება და განმგებლობდნენ ისე, რომ სრულიად უგულვებელყოფდნენ კანონიერად დაყენებულ ხელისუფალთ... უეჭველია, რომ მთელი მოძრაობა აშკარა რევოლუციური ხასიათისა იყო და თანაც მკაფიოდ გამოხატულ სოციალ-დემოკრატიულ ელფერს ატარებდა“¹.

გლეხთა მოძრაობის ასეთი აღმავლობის ვითარებაში ჩატარდა სრულიად რუსეთის გლეხთა კავშირის დელეგატთა მეორე ყრილობა, რომელსაც 200 კაცი ესწრებოდა, მათ შორის 1 მემამულე იყო.

ყრილობის ხელმძღვანელობას ახორციელებდა გლეხთა კავშირის ხელშემწყობი კომიტეტი, რომელიც უმთავრესად ინტელიგენტ ესერებისაგან და ლიბერალებისაგან შედგებოდა. მათი გამოსვლები მიზნად ისახავდნენ დაერწმუნებინათ ყრილობა, რომ გლეხთა შეიარაღებული ბრძოლა მიზანშეუწონელიაო. მათ მოახერხეს კიდევ ყრილობისათვის თავზე მოეხვიათ რევოლუცია, რომელშიც არაფერი იყო ნათქვამი არც შეიარაღებული აჯანყების, არც მემამულეთა მიწების კონფისკაციის შესახებ, მიუხედავად იმისა, რომ ყრილობის მრავალი დელეგატი თვითმპყრობელობის დამხობას და აგრარული საკითხის დაუყოვნებლივ გადაწყვეტას მოითხოვდა.

რიგი შეცდომების მიუხედავად, ვ. ი. ლენინი მიესალმებოდა

¹ საქართველოს კომუნისტური პარტიის ისტორიის ნარკვევები, გვ. 172.

გლებთა კავშირის მიერ მიღებულ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც გლებთა პოლიტიკური შეგნებულობისაკენ გადაღმულ მძლავრ ნაბიჯს წარმოადგენდა. „მაშ მხურვალე საღამო ეუძღვნათ გლებთა კავშირს, — წერს ვ. ი. ლენინი, — რომელმაც მიიღო გადაწყვეტილება შეთანხმებულად და მედგრად, თავდადებით და მტკიცედ იბრძოლოს სრული თავისუფლებისა და მთელი მიწისათვის. ეს გლებები — ნამდვილი დემოკრატები არიან. შეცდომები დემოკრატიზმისა და სოციალიზმის ამოცანების გაგებაში ჩვენ მოთმინებით, ღინჯად უნდა განვუმარტოთ მათ, როგორც მოკავშირეებს, რომლებთანაც გვაერთებს საერთო დიადი ბრძოლა“¹.

* * *

17 ოქტომბრის მანიფესტის გამოქვეყნების შემდეგ თითქმის ამოიწურა ლიბერალური ბურჟუაზიის ოპოზიციური ბრძოლა თვითმპყრობელურ ხელისუფლებასთან. ბურჟუაზიამ მანიფესტის შემდეგ რევოლუცია დამთავრებულად გამოაცხადა და იგი გვერდში ამოუდგა ცარიზმს რევოლუციის ლიკვიდაციისათვის ბრძოლაში.

მანიფესტი ამასთან, რიგი ბურჟუაზიული პარტიების საბოლოო გაფორმების გამოსავალი პუნქტი გახდა.

რუსეთის ლიბერალურმა ბურჟუაზიამ იდეურ-ორგანიზაციული გაფორმება ჯერ კიდევ ადრე დაიწყო. 1903 წელს შექმნილი „გათავისუფლების კავშირი“ და „ეროზელ-კონსტიტუციონალისტთა კავშირი“ უკვე გამოდიოდნენ გარკვეული პოლიტიკური პროგრამით, იწვევდნენ ყრილობებს. ადგენდნენ ადრესებს და სხვ. მაგრამ 1905 წლამდე გაფორმებული პოლიტიკური პარტიით ბურჟუაზია მაინც არ გამოსულა.

ჯერ კიდევ მანიფესტის გამოქვეყნებამდე, ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის აღმავლობის ვითარებაში დაიწყო ლიბერალური ბურჟუაზიის პოლიტიკური კონსოლიდაცია და გაფორმდა კონსტიტუციურ-დემოკრატიულ ანუ კადეტების პარტიად. ამ პარტიის სოციალურ დასაყრდენს წარმოადგენდა ქალაქის წვრილი და საშუალო ბურჟუაზია, გაბურჟუებული მემამულეები. აქვე გაერთიანდნენ ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ზედაფენები — ადვოკატები, პროფესორები, ინჟინრები.

კადეტური პარტიის პირველი დამფუძნებელი ყრილობა 12 ოქტომბერს გაიხსნა. საპროგრამო სიტყვა წარმოსთქვა პარტიის ლიდერმა, ისტორიის პროფესორმა პ. ნ. მილიუკოვმა. მან პარტიის უახლოეს ამოცანად გამოაცხადა სათათბიროში მონაწილეობა დემოკრატიულ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 32.

თავისუფლებისა და დამფუძნებელი კრების მოწვევისთვის ბრძოლის მიზნით.

კადეტები, რომლებიც თავის პარტიას რევოლუციის მძლავრი აღმავლობის პერიოდში ქმნიდნენ, მიზნად ისახავდნენ ბრძოლას, ერთი მხრივ რევოლუციის წინააღმდეგ, მეორე მხრივ, მთავრობისაგან, ამ გაჭირვების ჟამს, მეტი დათმობების გამოძალვისათვის ბურჟუაზიის სასარგებლოდ. ისინი რუსეთის შეუფერხებელი კაპიტალისტური განვითარების მომხრენი იყვნენ და კონსტიტუციური მონარქიის იქით არ მიდიოდნენ.

„კადეტები, — ამბობდა ვ. ი. ლენინი — ლიბერალურ-მონარქისტული ბურჟუაზიის მთავარი პარტიაა. ლიბერალური ბურჟუები ხალხსა და დამრბევთა მთავრობას შუა მერყეობენ. სიტყვით ისინი მთავრობის წინააღმდეგ არიან; საქმით მათ ყველაზე მეტად ხალხის ბრძოლისა ეშინიათ. საქმით ისინი მოწადინებული არიან შეუთანხმდნენ მონარქიას, ე. ი. დამრბევებს, ხალხის წინააღმდეგ“¹.

17 ოქტომბრის მანიფესტი მათთვის დიდ მონაპოვარს წარმოადგენდა. ამიტომაც იყო, რომ კადეტებმა რევოლუცია დამთავრებულად მიიჩნიეს და სიხარულით შეუდგნენ მზადებას ვიტეს სათათბიროში მონაწილეობისათვის.

17 ოქტომბრის მანიფესტის გამოქვეყნებისთანავე რუსეთში შეიქმნა ბურჟუაზიის მეორე პარტია, ე. წ. „17 ოქტომბრის კავშირის“ ანუ ოქტიაბრისტების პარტია. ამ პარტიის სოციალური დასაყრდენი იყო მსხვილი სამრეწველო ბურჟუაზია. მსხვილი მემამულეები. პარტიის ორგანიზატორები და ლიდერები იყვნენ მოსკოველი მსხვილი სახლთმფლობელი და მრეწველი ა. ი. გუჩკოვი და მსხვილი მემამულე მ. ვ. როძიანკო. პარტია აერთიანებდა აგრეთვე ერობათა მოღვაწეების მემარჯვენე ელემენტებს. ოქტიაბრისტები ყოველგვარი სახალხო რევოლუციის დაუძინებელი მტრები იყვნენ. მათ სავსებით აწყობდათ რუსეთის თვითმპყრობელობის ყოვლისშემძლეობა და 17 ოქტომბრის მანიფესტს დიდ მიღწევად თვლიდნენ რუსეთისათვის.

ოქტიაბრისტები ახლოს იდგნენ წმინდა მონარქისტულ-შავრაზმულ პარტიებთან, რომლებიც აგრეთვე ოქტომბერში ჩამოყალიბდნენ უკიდურესად რეაქციული ელემენტებისაგან და ცარიზმის შეუზღუდველ მმართველობას უჭერდნენ მხარს.

• აკეთებდა რა რუსეთის პოლიტიკური პარტიების კლასიფიკაციას. ვ. ი. ლენინი წერდა: „ტიპიური ოქტიაბრისტი ბურჟუაზიული ინტელიგენტი კი არა, არამედ მსხვილი ბურჟუა არის. იგი ბურჟუაზიული საზოგადოების იდეოლოგი კი არ არის, არამედ მისი უშუალო ბატონ-

პატრონია, იგი პირდაპირ დაინტერესებულია კაპიტალისტური ექსპლოატაციით და ზოზლით უყურებს ყოველგვარ თეორიას, აფურთხებს ინტელიგენციას და უკუაგდება „დემოკრატიზმის“ ყოველგვარ პრეტენზიას, რომელიც კადეტებს მოსდგამთ... ოქტიაბრისტი, — ეს არის კადეტი, რომელიც პრაქტიკულ ცხოვრებაში იყენებს თავის ბურჟუაზიულ თეორიებს. კადეტი, — ეს არის, ოქტიაბრისტი, რომელიც, როდესაც მოიცლის მუშებისა და გლეხების ძარცვისაგან, ოცნებობს იდეალურ ბურჟუაზიულ საზოგადოებაზე¹.

ოქტიაბრისტები და კადეტები, აშკარა შავრაზმელ მონარქისტებთან ერთად, ვერაგულად ჩაუსაფრდნენ რევოლუციას და ყველაჟის აკეთებდნენ იმისათვის, რომ გადაერჩინათ რუსეთის ცარიზმი.

დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება

დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება რუსეთის პირველი რევოლუციის განვითარების კულმინაციურ პუნქტს, მის უმაღლეს ფაზას წარმოადგენს. ცარიზმის წინააღმდეგ შეიარაღებული ბრძოლის პირველი ინიციატორები მოსკოველი პროლეტარები იყვნენ. აქ დაიწყო ის მძლავრი აჯანყება, რომელიც შემდეგ მთელ იმპერიას მოედო და ცარიზმი სასიკვდილო საფრთხის წინაშე დააყენა.

ნოემბრის მიწურულსა და დეკემბრის დასაწყისში ვითარება რუსეთში საერთოდ მეტად დაძაბული იყო. მეფის მთავრობა ძალებს იყრებდა სახალხო მოძრაობის ჩასახშობად. მთელ რიგ ადგილებში ცარიზმი უკვე ანგარიშს უსწორებდა რევოლუციას. ნოემბერში აკრძალა პეტერბურგის 8 გაზეთის გამოცემა, ხოლო 8 დეკემბერს დააპატიმრა პეტერბურგის მუშათა საბჭოს 260 დეპუტატი.

მთავრობამ, მოითქვა რა სული, თვით გადავიდა შეტევაზე. ამ ვითარებაში საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვა აღარ წარმოადგენდა ბრძოლის ქმედით საშუალებას. შეიარაღებულ აჯანყებას დღის წესრიგში აყენებდა მომწიფებული ობიექტური პირობები.

„გაფიცვა აჯანყების სახეს იღებდა — აღნიშნავს ვ. ი. ლენინი — უწინარეს ყოვლისა, იმ ობიექტურ პირობათა გავლენით, რომლებიც ოქტომბრის შემდეგ შეიქმნა. უკვე შეუძლებელი იყო, რომ მთავრობას საყოველთაო გაფიცვა ანაზღაურად დასტეხოდა თავს, მან უკვე დარაზმა სამხედრო მოქმედებისთვის მზადყოფი კონტრარევოლუცია. როგორც რუსეთის რევოლუციის საერთო მსვლელობამ ოქტომბრის შემდეგ, ისე მოსკოვის ამბების თანმიმდევრობამ დეკემბრის დღეებში გასაოცრად დაადასტურა მარქსის ერთ-ერთი ღრმა დებულება: რევო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 261—262.

ლუცია წინ მიდის იმით, რომ ჰქმნის დარაზმულსა და მაგარ კონტრ-რევოლუციას, ე. ი. იძულებელყოფს მტერს მიმართოს თავდაცვის უფრო და უფრო უკიდურეს საშუალებებს და ამრიგად იმუშავებს თავ-დასხმის უფრო და უფრო მძლავრ საშუალებებს¹.

შეიარაღებული აჯანყების წამომწყები და ცენტრი რომ მოსკოვი უნდა ყოფილიყო, ეს ოქტომბრის საყოველთაო გაფიცვის გამოცდი-ლებით დასტურდებოდა. მოსკოვის მუშათა დეპუტატების საბჭო ბოლშევიკური ორგანიზაციის ხელმძღვანელობით მოქმედებდა. ვ. ი. ლენინი, დარწმუნებული იყო რა მოსკოველი პროლეტარების საბრ-ძოლო მზადყოფნაში, მიუთითებდა აჯანყებაში მოსკოვის ავანგარდულ როლზე. მისი მითითებით მოსკოვში დეკემბრის დასაწყისშივე გაიგზავ-ნენ ხელმძღვანელი პარტიული მუშაკები.

4 დეკემბერს, როდესაც მოსკოვში მოვიდა პირველი ცნობები მთავრობის მხრივ რეპრესიების დაწყების შესახებ, დაიწყო მზადება საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვისათვის. მოსკოველ ბოლშევიკებს ცენტრალური კომიტეტიდან მიღებული ჰქონდათ მითითება იმის შე-სახებ, რომ გაფიცვა შეიარაღებულ აჯანყებად გადაექციათ.

5 დეკემბერს შეიკრიბა მოსკოვის საქალაქო პარტიული კონფე-რენცია, რომელმაც დაადასტურა მოსკოვის პროლეტარიატის მზად-ყოფნა აჯანყებისათვის. გადაწყდა საყოველთაო გაფიცვა 7 დე-კემბრის 12 საათიდან დაეწყოს. მოსკოვის საქალაქო პარტიული კონ-ფერენციის გადაწყვეტილებას მხარი დაუჭირა მოსკოვის მუშათა დე-პუტატების საბჭომ 6 დეკემბრის სხდომაზე.

7 დეკემბერს დილით ბოლშევიკების მოსკოვის კომიტეტმა, მოს-კოვის საბჭომ და საოლქო ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ გამოსცა ფურცელი, სადაც პროლეტარიატს საყოველთაო პოლიტიკური გაფი-ცვისაკენ მოუწოდებდა. ამ მოწოდებას მხურვალე მხარდაჭერით გა-მოეხმაურნენ მუშები. 12 საათზე გაისმა სასიგნალო საყვირების ხმა. მუშაობა შეწყდა მრავალ ფაბრიკა-ქარხანასა და დაწესებულებაში. პირველსავე დღეს 100 ათასი პროლეტარი გაიფიცა. შეიქმნა გაფიც-ვის ხელმძღვანელი ცენტრი.

8 დეკემბერს გაფიცვა გაფართოვდა. მასში ახალ-ახალი ძალები ჩაებნენ. მოსკოვის მოედნებზე, ქუჩებში მიტინგები და მანიფესტაციე-ბი ეწყობოდა. მოსკოვის ხელისუფლება დაფრთხა. ახლად დანიშნულ-მა გენერალ-გუბერნატორმა დუბასოვმა ქალაქში საგანგებო მდგომე-რობა გამოაცხადა.

8 დეკემბერს გაფიცულთ შეუერთდნენ რიაზან-ურალის (პაველეც-კის) რკინიგზის მუშები; დროგომილოვზე, პრენსიაზე პოლიტექნიკურ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 190.

მუზეუმში, მიუსის საეავონო პარკში, ტრუბნაიას მოედანზე, სახელმწიფო ბანკის შენობასთან ლუბიანკაზე, ტაგანკის მოედნებზე ღია ცის ქვეშ მიმდინარეობდა მიტინგები. გახშირდა დემონსტრანტთა შეკახებაანი პოლიციასთან. მუშები შეიარაღებულნი იყვნენ თვითნაკეთი სასროლი იარაღით. გაცხოველებით მიმდინარეობდა მებრძოლი რაზმების შედგენა, მაგრამ პირველი დღიდანვე იარაღის დიდი ნაკლებობა იგრძნობოდა. მრავალი მუშა მხოლოდ დანებითა და თვითნაკეთი ხმლებით იყო შეიარაღებული.

სალამოს პოლიციამ და ჯარებმა ალყა შემოარტყეს „აკვარიუმის“ რაიონს, სადაც ჩვეულებრივ მუშათა ყველაზე ხალხმრავალი მიტინგები მიმდინარეობდა. პოლიცია გაფიცულთ ხმლებით და კონდახებით დაერია, დაიწყო მასობრივი ჩხრეკა-დაპატიმრებანი. დაპატიმრეს აჯანყების ერთ-ერთი მთავარი ხელმძღვანელი, ბოლშევიკი შანცერი (მარატი).

9 დეკემბერს მდგომარეობა კიდევ უფრო დაიძაბა. მუშათა პოლიტიკურმა გაფიცვამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. მოსკოვის არცერთი მსხვილი საწარმო არ მუშაობს. საბრძოლო რაზმები იზრდება, მაგრამ ყველაზე მეტად იარაღის შოვნა ჭირს, შეტაკებები მუშებსა და კაზაკთა და დრაგუნთა ნაწილებს შორის ხშირდება. მთავრობა ახალ და ახალ სამხედრო ძალებს აჯგუფებს ქალაქის საშიშ უბნებში. 9 დეკემბერს ღამით ჯარებმა ალყა შემოარტყეს ფილღერის სასწავლებელს, სადაც რაზმელთა საერთო კრება მიმდინარეობდა. ოფიცრებმა რაზმელებისგან დანებება მოითხოვეს, მაგრამ უარი მიიღეს. ოფიცრების ბრძანებით სასწავლებელს ზარბაზნები დაუშინეს. ჯარებთან შეტაკებაში მრავალი მუშა მოკლეს და დაჭრეს. რაზმელები იძულებულნი იყვნენ დანებებულებიყვნენ.

ფილღერის სასწავლებელში მომხდარი ამბები შეიარაღებული აჯანყების დაწყების სიგნალი გახდა. მოსკოვის ქუჩებში ბარიკადების აღმართვა დაიწყო. ბარიკადების აღმართვაში მუშებთან ერთად მოსამსახურეები, სტუდენტები, ქალები მონაწილეობდნენ. ბარიკადების ქსელით დაიფარა სადოვოე კალცო.

10 დეკემბერს მთავრობის ჯარებმა ბარიკადებით ჩახერგილ მოსკოვის ქუჩებში საარტილერიო ყუმბარების სროლა დაიწყო. 11 დეკემბერს შეტაკებანი შეიარაღებულ მუშებსა და შეტევანზე გადასულ კარს შორის ძლიერდება. მოსკოვის საბჭო აქვეყნებს მუშებისადმი მიმართვას, რომელშიც შემუშავებულია ქუჩაში ბრძოლის ტაქტიკა.

აჯანყებულები ცდილობენ გამაგრდნენ იმ რაიონებში, სადაც სამხედრო ყაზარმებია მოთავსებული იმ მიზნით, რომ ხელთ იგდონ ჯალადარამი მთავრობის დაწესებულებებზე შეტევისათვის, ქუჩებში კანუწყვეტლივ ისვრიან. მოსკოვის გარნიზონის რიგი სამხედრო ნაწი-

ლები უარს ამბობენ ტყვია დაუშინონ აჯანყებულ მუშებს. მთავრობა ძირითადად კაზაკთა ნაწილებს ეყრდნობა. ბოლშევიკები ვერ ახერხებენ ჯარის ეს მერყევი განწყობილება თავის სასარგებლოდ გამოიყენონ, ქმედითი აგიტაციით თავის მხარეზე გადმოიბირონ ისინი. ასტრახანის პოლკს, რომელიც აჯანყებულთა მხარეზე გადავიდა, კაზაკებმა ალყა შემოარტყეს და განაიარაღეს.

ვ. ი. ლენინი ამას აჯანყების დიდ დანაკლისად თვლიდა.

„აჯანყების მომენტში ჩვენ ვერ აღმოვჩნდით მერყევი ჯარისათვის ბრძოლის ამოცანის სიმძლავრე“, — წერდა ვ. ი. ლენინი „მოსკოვის აჯანყების გაკვეთილებში“.

აჯანყება მიმდინარეობდა არა მარტო მოსკოვის ცენტრში, არამედ ქალაქის ყველა რაიონში. ზამოსკოვრეჩიეს რაიონში ბრძოლების ძირითადი უბანი რევოლუციური ბარიკადებით იყო დაფარული. საბრძოლო რაზმი აქ 200 კაცს აღემატებოდა. რაგოჟო-სიმონოვსკაია სლაბოდას რაიონში აჯანყებულთა დასაყრდენ პუნქტს წარმოადგენდა გუეონის ქარხანა და კურსკის რკინიგზის სახელოსნოები. აქ 150 შეიარაღებული რაზმელი ენერგიულად იცავდა თავს ჯარების შეტევისაგან. შეიარაღებული ბრძოლის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პუნქტი იყო კალანჩევის მოედანი, სადაც განლაგებული იყო ყაზანის, იაროსლავლის, ნიკოლაევსკის სარკინიგზო სადგურები. აქ მოთავსებული რკინიგზის სახელოსნოთა მუშები მძლავრ საბრძოლო რაზმს ქმნიდნენ და აქტიურ წინააღმდეგობას უწევდნენ მთავრობის ჯარებს, შლიდნენ მატარებლების მოძრაობას, აფერხებდნენ სამხედრო ნაწილების ქალაქში შეყვანას. მაგრამ ეს უბანი საერთოდ მოწყვეტილი იყო აჯანყების ცენტრისაგან, ამასთან რაზმელებს საბრძოლო იარაღი მეტად მცირე რაოდენობით ჰქონდათ.

.ბუტირის რაიონში განსაკუთრებული აქტივობით ხასიათდებოდა მიუსის ტრამვაის პარკის, კუშნერევის სტამბის საბრძოლო რაზმების მოქმედება. 14 დეკემბერს აქ მთავრობის ჯარებსა და რაზმელებს შორის სისხლისმღვრელი ბრძოლები გაიმართა.

მაგრამ აჯანყების ყველაზე მთავარ, ცენტრალურ პუნქტს პრესნია წარმოადგენდა. პრესნიას თავდაცვის მთავარი სიმაგრე იყო პროხოროვის ფაბრიკა და მის მახლობლად განლაგებული რკინიგზის სადგური და რკინიგზის სახელოსნოები.

პრესნიაზე ბრძოლა უფრო ორგანიზებულ და შეუპოვარ ხასიათს ატარებდა. აქ ჯერ კიდევ 10 ოქტომბერს შეიქმნა თავდაცვის საბრძოლო კომიტეტი ბოლშევიკ ზ. ლიტვინ-სედოის მეთაურობით.

აჯანყების დაწყების შემდეგ რამდენიმე დღის განმავლობაში

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 195.

პრესნიას რაიონში ხელისუფალნი მუშები გახდნენ. პოლიციის მოხელეები განიარაღებულ იქნენ. მუშები ემორჩილებოდნენ მხოლოდ პრესნიას მუშათა დეპუტატების რაიონული საბჭოს განკარგულებებს; საბჭო აჯანყების ორგანო იყო, იგი ხელისუფლების ორგანოსაც განასახიერებდა. მოსახლეობის მომარაგებას, წესრიგის დაცვის საქმეს საბჭო ხელმძღვანელობდა. აჯანყების დაუძინებელი მტრების აღიარებითაც კი რაიონში სანიმუშო წესრიგი იყო, ქურდობისა და ხულიგნობის შემთხვევებს აღვილი არ ჰქონია.

პრესნია აჯანყების წინ ბარიკადების ქსელით დაიფარა. 400-ზე მეტი რაზმელი იცავდა ამ ბარიკადებს. 11 დეკემბერს დაიწყო მთავრობის ჯარების წინააღმდეგ ბრძოლა. პრესნიას მუშები გმირულად იცავდნენ თავს, მიუხედავად იმისა, რომ არტილერია არ ჰქონდათ, უმკლავდებოდნენ მთავრობის ჯარებს, რომლებიც ზარბაზნებით ანგრევდნენ ბარიკადებს. საღამოობით მუშები თავს იყრიდნენ პროზოროვის ფაბრიკაში, მსჯელობდნენ განვლილი ბრძოლებით მიღებულ გაკვეთილებზე, აწყობდნენ მომავალ გეგმებს.

პრესნიაზე განუწყვეტლივ მიმდინარეობდა ბრძოლები. 19-დან 20 დეკემბრამდე პრესნია გამუდმებული საარტილერიო ცეცხლის ქვეშ იმყოფებოდა, მაგრამ რაზმელები იმდენად შეუპოვრად იცავდნენ თავს, რომ მთავრობის მხრივ საჭირო გახდა დამატებითი ძალების გადისროლა. მხოლოდ მას შემდეგ, როცა აჯანყებულთა წინააღმდეგ ბრძოლაში სემიონოვსკისა და ლადოგის პოლკები ჩააბეს, მოხერხდა რაზმელთა გმირული წინააღმდეგობის შეწყვეტა.

მოსკოვის მუშათა აჯანყების დღეებში მოსკოვის ხელისუფლება პანიკამ მოიცვა. დუბასოვი პეტერბურგს უღებუშებდა და ახალ დამხმარე ძალებს მოითხოვდა, ვიდრე ნიკოლოზის რკინიგზა არ იყო გაფიცული. მოსკოვის ბურჟუაზია ხელისუფლებას ედგა მხარში და აჯანყების სწრაფი ლიკვიდაციისათვის სახსრებს არ იშურებდა. პოლიცია და ჟანდარმერია მხეტლად უსწორდებოდნენ აჯანყებულებს. მასობრივ ხასიათს ატარებდა მუშათა ოჯახების აწიოკება, მკვლელობა. ბარიკადებზე და პოლიციის ხელისუფალთა აღვირახსნილი მოქმედებით 7-დან 17 დეკემბრამდე მოსკოვში დაიხოცა 548 კაცი, დაიჭრა 1065, მათ შორის 125 ქალი.

პეტერბურგის მუშათა დეპუტატების საბჭომ, რომლის სათავეში მენშევიკები ისხდნენ, ვერ უზრუნველჰყო ნიკოლოზის რკინიგზაზე მოძრაობის შეჩერება. ტვერის მუშათა დეპუტატების საბჭომ სცადა აეფეთქებინა მოსკოვ-პეტერბურგის რკინიგზის ხაზი, მაგრამ უშედეგოდ. აჯანყების ჩასაქრობად მიეშურებოდნენ ახალი ძალები პეტერბურგიდან და ვარშავიდან; სემიონოვსკის გვარდიული პოლკის ჩამოსვლამ ხელისუფლების მიძიმე მდგომარეობა ერთბაშად გამოასწორა.

სემიონოვსკელებს მიეცათ ბრძანება: „პატიმრები არ იყოლიოთ, იმოქმედეთ შეუბრალებლად“. სემიონოვსკელებმა მთელ პრესნიას გაუხსნეს საარტილერიო ცეცხლი, ალყა შემოარტყეს მას; ასეთ ვითარებაში ბრძოლების შემდგომ გაგრძელებას აზრი ეკარგებოდა. საბჭოს დადგენილებით 19 დეკემბრიდან გაფიცვა შეწყდა. მებრძოლმა რაზმებმა ნელ-ნელა დასტოვეს ბარიკადები. 19 დეკემბერს პროხოროვის მანუფაქტურა მთავრობის ჯარებმა დაიკავეს. სამხედრო-საველე სასამართლო ადგილზევე ხვრეტდა აჯანყების მონაწილეებს. აჯანყებულთა ნაწილი გადაარჩინა მემანქანე უხტომსკიმ, რომელმაც ცეცხლის ქვეშ გაიყვანა ისინი მოსკოვიდან.

მოსკოვის აჯანყების დამარცხება განაპირობა იმან, რომ იგი დაუყოვნებლივ ვერ გადაიქცა საყოველთაო აჯანყებად მთელ ქვეყანაში. აჯანყებულებმა ვერ შეძლეს არმიის გადაბირება, მათ არ ჰქონდათ საკმაო იარაღი. აჯანყება მოკლებული იყო ერთიან ხელმძღვანელობას, ვერ მოხერხდა მენშევიკთა და ესერთა გამხრწნელი საქმიანობის აღკვეთა. აჯანყებულებს არ გააჩნდათ საამისოდ შემუშავებული გეგმა; ვერ იჩენდნენ მტრისადმი შეუბრალებლობას.

* * *

მოსკოვის შეიარაღებულმა აჯანყებამ მთელ იმპერიაში ცხოველი გამოხმაურება ჰპოვა. 1905 წლის დეკემბერში პროლეტარიატმა და გლეხობამ ცარიზმის სიმაგრეებზე გმირული იერიში მიიტანა.

მოსკოველთა გმირული ბრძოლის დღეებში პეტერბურგის პროლეტარიატი მზად იყო თანამომძეოთ მხარდაჭერისთვის, მაგრამ საბჭოში მოკალათებულმა მენშევიკებმა და ესერებმა, რომლებიც აჯანყებას „ბოლშევიკების მავნე წამოწყებად თვლიდნენ“, განგებ ჩაშალეს აჯანყება, რითაც მის წარუმატებლობას შეუწყვეს ხელი.

მოსკოველთა დასახმარებლად გამოვიდა უკრაინის პროლეტარიატი. ხარკოვში, კიევში, ეკატერინოსლავში, ნიკოლაევში, ოდესაში, ლუგანსკში, ალექსანდროვსკსა და სხვა ქალაქებში 10—12 დეკემბერს აზვირთდა მძლავრი საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვები. შეიქმნა საგაფიცო კომიტეტები. 10 დეკემბერს ალექსანდროვსკში დაიწყო შეიარაღებული აჯანყება. 12 დეკემბერს აჯანყებულთა რაზმებმა ხარკოვში მედგრად შეუტიეს პოლიციასა და მთავრობის ჯარის ნაწილებს. მათ დაიკავეს რკინიგზის სადგური, სახელოსნოები, განაიარაღეს პოლიცია. 14 დეკემბერს ჯარებთან შეტაკებაში მუშებმა, რომლებიც ცუდად იყვნენ შეიარაღებულნი, მარცხი განიცადეს.

ღიდი ბრძოლები გაჩაღდა მუშათა შეიარაღებულ რაზმებსა და ჯარებს შორის დონბასის ცენტრში — გორლოვკაში. მუშებმა აქ 5000 კა-

ცისაგან შემდგარი საბრძოლო რაზმი შექმნეს, მაგრამ მათგან მხოლოდ .650 კაცი იყო შეიარაღებული. აჯანყებულებს სერიოზული შეტაკებანი მოუხდათ კაზაკთა ნაწილებთან. მუშები დამარცხდნენ. გორლოვკის აჯანყების ლიკვიდაციამ მთავრობას გაუადვილა უკრაინის სხვა ქალაქებში დაწყებული აჯანყების ჩახშობაც.

მუშათა მძლავრ რევოლუციურ გამოსვლებს ადგილი ჰქონდა დონის როსტოვში. აქ შეიარაღებულმა მუშებმა ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით 13 დეკემბერს ხელთ იგდეს მუშათა რაიონი — ტემერნიკი. აჯანყებულ მუშებს შეუერთდნენ კავკასიისა და ტაგანროგის რკინიგზიდან ჩასული მუშათა რაზმები. მუშები 7 დღის განმავლობაში გმირულად ებრძოდნენ მთავრობის ჯარებს, მაგრამ დამარცხდნენ.

აჯანყების მძლავრმა ტალღამ გადაუარა ჩრდილოეთ კავკასიას. პი-ატიგორსკში, კისლოვოდსკში, ნოვოროსიისკში, სოჭაში საბარბაელო ბრძოლები მიმდინარეობდა.

შეიარაღებულ აჯანყებებს ადგილი ჰქონდა პერმში, სორმოვოში, ნიჟნი ნოვგოროდში, ციმბირში, ჩიტასა და ვლადივოსტოკში, ბალტიისპირეთის მთელ რიგ რაიონებში. ესტონეთში იმდენად მძაფრი ხასიათი მიიღო რევოლუციურმა მოძრაობამ ქალაქებსა და სოფლებში, რომ აქ მთავრობამ სამხედრო მდგომარეობა გამოაცხადა. 1905 წლის დეკემბერში გლახთა გამოსვლის 1112 შემთხვევა აღრიცხული. ესტლანდიისა და კურლანდიის. გუბერნიებში 374 შემამულის ქონება ცეცხლს მისცეს აჯანყებულებმა.

შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისათვის ზაფხულზე და შემოდგომაზე გაცხოველებით მუშაობდნენ ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციები. ზაფხულში რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტთან შეიქმნა სამხედრო ორგანიზაცია, რომელიც დიდ პოლიტიკურ მუშაობას ეწეოდა მეფის არმიაში ჯარისკაცთა რევოლუციის მხარეზე დასარაზმავად. 1905 წლის ნოემბრის უკანასკნელ რიცხვში ჩატარდა რსდმპ კავკასიის კავშირის კონფერენცია, რომელმაც ყურადღების ცენტრში შეიარაღებული აჯანყების საკითხი დააყენა. შეიარაღებული აჯანყების მომზადებისა და კონკრეტული ხელმძღვანელობისათვის შეიქმნა „კავკასიის ბიურო“. აქვე შეიქმნა სამხედრო-ტექნიკური კომისია, რომელიც უშუალოდ ხელმძღვანელობდა რაზმების ორგანიზაციას, მათ შეიარაღებასა და გაწვრთნას. მიმდინარეობდა სახსრების შეგროვება და იარაღის ფარული შეძენა. თბილისში და ზოგიერთ სხვა ქალაქში შეიქმნა სახელოსნოები, სადაც ყუმაბარებს და ფეთქებად მასალას ამზადებდნენ. ფარულად შემოჰქონდათ საზღვარგარეთიდან იარაღი. ფულის საშოვნელად ხორციელდებოდა მსხვილი საექსპრობრი-აციო ოპერაციები.

ჯარის ნაწილებსა და მუშათა და გლეხთა რაზმებს შორის დიდი შეტაკებები მოხდა ჯერ კიდევ ნოემბერში. 27 ნოემბერს ქუთაისში საბარიალო ბრძოლები გაჩაღდა. პოლიციასთან შეიარაღებული შეტაკებები მოხდა ფოთში, ბათუმში, მაგრამ მენშევიკებისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების შეთანხმებული მოქმედებით შეიარაღებული გამოსვლის ორგანიზაცია ყველგან ჩაიშალა.

მოსკოველი მუშების პოლიტიკურ გაფიცვას დეკემბერში თბილისში მუშები ერთსულოვნად გამოეხმაურნენ. 12 დეკემბერს თბილისში საყოველთაო გაფიცვა დაიწყო. შეწყდა წარმოება-დაწესებულებების საქმიანობა. საგაფიცვო ბიურო, რომელიც ასრულებდა იმავე ფუნქციებს, რასაც მუშათა დეპუტატების საბჭოები, ხელმძღვანელობდა მუშათა ორგანიზაციულ საქმიანობას და აჯანყების ხელმძღვანელის როლში გამოდიოდა მთელ საქართველოში. თბილისის მუშათა რაიონები რევოლუციურ რაზმებს ეკავათ. მუშები საგაფიცვო ბიუროს განკარგულებით მოქმედებდნენ.

ა/კ რკინიგზა რევოლუციონერთა ხელში აღმოჩნდა. ისინი ხელმძღვანელობდნენ მატარებლების მიმოსვლას. შეიქმნა შტაბი შეიარაღებული აჯანყების ხელმძღვანელობისათვის.

კავკასიის ხელისუფლებამ თბილისში დიდძალ ჯარებს მოუყარა თავი. გამოცხადდა სამხედრო წესები. 17 დეკემბერს ღამით ჯარის ნაწილები გარს შემოერტყნენ ნაძალადევის რაიონს. კაზაკთა პოლკმა დაიკავა ქალაქის რკინიგზის სადგური. ღამით კონტრარევოლუციის ძალები შეტევაზე გადავიდნენ. არტილერიითა და ტყვიამფრქვევის ცეცხლით მიიკვლევდნენ ისინი გზას მუშათა უბანში. შეიარაღებული რაზმელები გმირულად იცავდნენ თავს, მაგრამ ისინი მცირერიცხოვანი იყვნენ და თანაც არ ჰქონდათ საკმაო იარაღი. 18 დეკემბრის ბრძოლაში ნაძალადევთან რევოლუციისათვის თავდადებული ბევრი რევოლუციონერი მუშა დაიღუპა. 19—20 დეკემბერს ნაძალადევი შეიჭრნენ დამსჯელი რაზმები. ისინი ჩხრეკდნენ მუშათა ბინებს, აპატიმრებდნენ ექვმიტანილთ, სცემდნენ მოქალაქეებს და მრავალ სხვა უწესოებას ჩადიოდნენ.

22 დეკემბერს კაზაკთა ნაწილებსა და მუშათა რაზმებს შორის ხელჩართული ბრძოლა გაიმართა სალდათის ბაზრის რაიონში. გამხეცებულმა კაზაკებმა ალყა შემოარტყეს მთელ რაიონს და დაარბიეს იგი. ამ დღეს 60-ზე მეტი მუშა მოკლეს და 186 დააპატიმრეს.

24 დეკემბერს სისხლისმღვრელი ბრძოლები გაჩაღდა დიდუბეში, სადაც კაზაკებმა დიდი მსხვერპლი გაიღეს და შეძლეს გამარჯვების მოპოვება.

შეიარაღებული აჯანყებანი საქართველოს სხვა რაიონებშიც დაიწყო. შეიარაღებულმა რაზმელებმა შორაპანსა და ტყიბულში განაიარაღეს კაზაკთა პოლკები და დაიკავეს სურამის უღელტეხილი. შეიარა-

ლებული ბრძოლები მიმდინარეობდა დასავლეთ და აღმოსავლეთ სა-
ქართველოს თითქმის ყველა სამაზრო ქალაქში.

„ქუთაისის გუბერნია განსაკუთრებულ მდგომარეობაშია, — წერ-
და იმ დღეებში შექმნილი ვითარების შესახებ კავკასიის პოლიციის
უფროსი შირინკინი, — უანდარმები განაიარაღეს, გზის დასავლეთი უბა-
ნი ხელთ იგდეს და თვითონ ყიდიან ბილეთებს, წესრიგსაც თვითონ
იკავვენ... უანდარმები რკინიგზის ხაზიდან მოხსნენ და თავი მოუყარეს
თბილისში. შიკრიკებს, რომლებსაც ვატანთ ცნობებს, რევოლუციონე-
რები ჩხრეკენ და ქაღალდებს ართმევენ; მდგომარეობა იქ აუტანელია“.

დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყება საქართველოში, ისე როგ-
ორც მთელ რუსეთში, მარცხით დასრულდა. რევოლუციონერებს არ
აღმოაჩნდათ საკმაო ძალები და იარაღი მთავრობის წინააღმდეგობის
გასატეხად. რევოლუციის ძალები ერთდროულად, ორგანიზებულად
ვერ მოქმედებდნენ. არ იყო მტკიცე რევოლუციური კავშირი ქალაქსა
და სოფელს შორის. არმია ძირითადად მაინც მთავრობის დასაყრდენს
წარმოადგენდა. აჯანყების დამარცხებას ხელს უწყობდა მენშევიკე-
ბისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების საქმიანობა, რო-
მელიც აჯანყების ჩაშლისაკენ იყო მიმართული.

მროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა რუსეთის იმპერიაში პირველი რევოლუციის პერიოდში

პირველი რევოლუციის დროს რუსეთის მრავალეროვან იმპერია-
ში ერთდროულად აზვირთდა მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლე-
ბელი ბრძოლა, რომელიც მიმართული იყო, ერთი მხრივ, სოციალუ-
რი, მემამულურ-კაპიტალისტური ჩაგვრისა და, მეორე მხრივ, ცარიზ-
მის მიერ დაკანონებული ნაციონალურ-კოლონიური ჩაგვრის წინააღ-
მდეგ. განაპირა კოლონიური მხარეების ეროვნულ-განმათავისუფლე-
ბელი მოძრაობა მხარში ედგა და აძლიერებდა რუსეთის პროლეტა-
რიატისა და გლეხობის რევოლუციურ ბრძოლას ცარიზმის დამხობი-
სათვის. თავის მხრივ რუსეთის პროლეტარიატი თავისი რევოლუციუ-
რი მაგალითით ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის აღაფრთოვანებ-
და რუსეთის ყველა ეროვნების მშრომელთა მასებს. მხურვალედ
უჭერდა რა მხარს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, რუ-
სეთის პროლეტარიატი და მისი მებრძოლი პარტია — ბოლშევიკური
პარტია, — იცავდა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას, გადაჭრით
გმობდა იმ დიდმპყრობელურ შოვინისტურ პოლიტიკას, რომელსაც
ცარიზმი და გაბატონებული კლასები ახორციელებდნენ. ბოლშევიკუ-
რი პარტია განამტკიცებდა რუსეთის ხალხთა რევოლუციური მოქმე-
დების ერთიანობას, გადაჭრით ებრძოდა ბურჟუაზიულ ნაციონა-

ლიზმს, ზრდიდა მასებს პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით, იმის რწმენით, რომ ეროვნული ჩაგვრის მოსპობა რუსეთში განხორციელდებოდა ყველა ეროვნების მშრომელთა ერთობლივი რევოლუციური ბრძოლით, რასაც შედეგად უნდა მოჰყოლოდა ცარიზმისა და კაპიტალისტური რეჟიმის ლიკვიდაცია და ერთა თანასწორუფლებიანობის პრინციპზე დამყარებული პროლეტარული სახელმწიფოს შექმნა.

რუსეთის ცარიზმი კიდევ მეტი დაჟინებითა და მეთოდურად, ვიდრე XIX საუკუნის მეორე ნახევარში, ატარებდა რუსეთის განაპირა ნაციონალური მხარეების უხეში კოლონიური ჩაგვრის პოლიტიკას. ვეებერთელა იმპერიის მოსახლეობის 70 პროცენტზე მეტი, რომელიც ველიკორუს ერს არ ეკუთვნოდა, ორმაგი უღლის ქვეშ გმინავდა. ამ ხალხებს ჩაგრავენ არა მარტო „საკუთარი“, „ნაციონალური ბურჟუაზია და მემამულენი“, არამედ რუსი კაპიტალისტები და მემამულეები. მათი ხვედრი იყო ეკონომიკური დამონება, პოლიტიკური და ეროვნული უუფლებობა.

რევოლუციის აზვირთების პერიოდში პოლონეთი წარმოადგენდა რუსეთის იმპერიის ერთ-ერთ ყველაზე დაწინაურებულ რაიონს, რომლის პროლეტარიატი 270 ათასამდე კაცს ითვლიდა. პოლონეთის პროლეტარიატმა ჭერ კიდევ XIX საუკუნის 90-იან წლებში გამოავლინა რევოლუციური ბრძოლის შესანიშნავი თვისებები. პოლონეთის პროლეტარიატი იბრძოდა რუსეთის პროლეტარიატის მხარდამხარ და მთავარ დასაყრდენ ძალას, რომლითაც მას შეეძლო ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაცია, რუსეთის პროლეტარიატში ხედავდა.

პოლონეთის ბურჟუაზია, რომელიც ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას. მეთაურობდა, ქვეყნის ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლაში პროლეტარიატს, როგორც მის კლასობრივ მტერს, ვერ დაეყრდნობოდა. ბურჟუაზიის ყოველგვარი ცდა, დაერაზმა ბურჟუაზიული დროშის ქვეშ პროლეტარიატი, მარცხისათვის იყო განწირული. ბურჟუაზია იმედებს ისევ მეფის ხელისუფლებასა და მასთან გარიგებაზე ამყარებდა. პოლონელი კაპიტალისტები ეხმარებოდნენ მეფის ჯარებს პროლეტარიატის მძაფრი საბარკადო ბრძოლების ლიკვიდაციაში. 17 ოქტომბრის მანიფესტი პოლონეთის ბურჟუაზიას დიდ მონაპოვრად მიაჩნდა და მიესალმებოდა კოლონიური ჩაგვრის ოდნავ შემამსუბუქებელ ღონისძიებებსა, რომელთაც პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლებით დამფრთხალი ცარიზმი ახორციელებდა.

ბურჟუაზიული პარტიების თვალსაზრისზე იდგა არსებითად პოლონეთის სოციალისტური პარტია, რომელიც ეყრდნობოდა წვრილ ბურჟუაზიას და პოლონეთის პროლეტარიატის ჩამორჩენილ ფენებში ნაციონალისტურ ილუზიებს აღვივებდა. პოლონეთის სოციალისტური

პარტია მიისწრაფოდა პოლონეთის ავტონომიისაკენ რუსეთში რევოლუციის გამარჯვებისაგან დამოუკიდებლად. მას სურდა პოლონეთის მუშათა მოძრაობა რუსეთის პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლისაგან გაეთიშა.

პოლონეთის პროლეტარიატისა და გლეხობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ქეშმარიტ ინტერესებს გამოხატავდა პოლონეთის სოციალ-დემოკრატიული პარტია, რომელიც დაუნდობელ ბრძოლას ეწეოდა ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული ნაციონალისტური პარტიების წინააღმდეგ და პოლონეთის და რუსეთის იმპერიის შშრომელი მასების ერთობლივი ბრძოლის პროპაგანდას ეწეოდა. მაგრამ პოლონეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიას ჰქონდა სერიოზული შეცდომებიც, რომლებიც მის როლს და მნიშვნელობას ერთგვარად ამცირებდნენ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ბურჟუაზიული პარტიების გავლენას აპირობებდნენ. პოლონელ სოციალ-დემოკრატებს ეროვნული საკითხის მნიშვნელობა არ ჰქონდათ ღრმად შეგნებული, ექვის თვალთ უყურებდნენ ერთა თვითგამორკვევის ბოლშევიკურ ლოზუნგს და მცდარი პოზიცია ეკავათ გლეხთა საკითხში. ისინი პოლონეთში მხოლოდ ორ კლასს — ბურჟუაზიას და პროლეტარიატს სცნობდნენ და გლეხთა მოძრაობას, როგორც რევოლუციურ ფაქტორს, მნიშვნელობას არ ანიჭებდნენ. ეს, არსებითად მენშევიკური შეხედულება, ზღუდავდა პარტიის გავლენის ზრდას სოფლის მოსახლეობაში. ამით, ბუნებრივია, ნაციონალისტური ელემენტები სარგებლობდნენ.

რუსეთის პროლეტარიატის გმირული ბრძოლა რევოლუციის დასაწყისიდანვე პოლონეთში მხურვალე გამოხმაურებასა და მხარდაჭერას პოულობდა. რევოლუციური მოძრაობის ცენტრად პოლონეთში თავიდანვე იქცა ქალაქი ლოძი, რომლის 100-ათასიანმა პროლეტარიატმა საბრძოლო გმირობის ბრწყინვალე მაგალითები უჩვენა. ლოძის მუშათა კლასის საბრძოლო ცხოვრებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია ივნისის აჯანყება. 22—24 ივნისს ლოძის ქუჩები ბარიკადებით იყო დაფარული და მუშები იარაღით ხელში შეუპოვრად ებრძოდნენ მეფის ჯარებს და პოლიციას. ლოძის მუშათა აჯანყება ცარიზმმა სისხლში ჩაახშო ადგილობრივი ბურჟუაზიის მხარდაჭერით. ამ დამარცხებით არ დამფრთხლან ლოძის მუშები. რევოლუციის მთელ მანძილზე ისინი, გარშაველ თანამომხმეებთან ერთად, შეუპოვრად იბრძოდნენ თავიანთი უფლებებისათვის და სრულიად რუსეთის რევოლუციურ მოძრაობაში ერთ-ერთი მოწინავე უბანი ეკავათ.

თვითმპყრობელობის ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკის გააქტიურება იმპერიალიზმის ეპოქის დასაწყისში ყველაზე თვალსაჩინოდ ფინეთისადმი დამოკიდებულებაში გამოვლინდა. 1898 წელს ფინეთის გე-

ნერალ-გუბერნატორად დაინიშნა უკიდურესი რეაქციონერი, შავრაზ-მელი ბობრიკოვი. მომდევნო წელს რუსეთის იმპერატორმა ხელი მოაწერა მანიფესტს, რომლითაც ფინეთის ოთხპალატიანი, შუასაუკუნეობრივი, ისედაც ყოველგვარ სუვერენულ უფლებებს მოკლებული სეიმის საქმიანობა ფაქტიურად უქმდებოდა. რუსეთის მთავრობას ამიერიდან სეიმთან შეუთანხმებლად ეძლეოდა უფლება ფინეთისათვის დაემტკიცებინა და განეხორციელებინა კანონები. ვ. ი. ლენინი აღაშფოთა ამ მანიფესტის გამოქვეყნებამ და შეაფასა იგი როგორც კანონიერების აღმაშფოთებელი დარღვევა. ბობრიკოვი უხეშად ერეოდა ფინეთის წვრილმან საშინაო საქმეებში, აქტიურად ახორციელებდა ფინეთის რუსიფიკაციის პოლიტიკას, დევნიდა ეროვნულ ტრადიციებს და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას, ამზადებდა ნიადაგს, რათა ფინეთი რუსეთის ჩვეულებრივ გუბერნიად გადაექცია.

ფინეთის ბურჟუაზიული წრეები უკმაყოფილონი იყვნენ ცარიზმის რუსიფიკატორული პოლიტიკის უხეში მეთოდებისა, მაგრამ ფინეთის პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობით დაშინებულნი, კლასობრივი ინსტინქტით მაინც რუსეთის ბურჟუაზიულ-მემამულურ წყობილებას თანაუგარდობდნენ. ნიკოლოზ მეორის მიერ გამოცემული მანიფესტის შემდეგ ფინეთის ბურჟუაზიამ დეპუტაცია გაგზავნა პეტერბურგში, რომლის ადრესში გამოთქმული იყო პროტესტი სეიმის საქმიანობის ასეთი გაუფასურების გამო. ადრესს ხელს აწერდა 500 ათასი ფინელი. ნიკოლოზმა არ მიიღო ადრესი. მაშინ ერთ-ერთმა დელეგატმა მეფის მოხელეს ასე მიმართა: „უთხარით მის უდიდებულესობას, რომ ფინეთში ორ მილიონზე მეტი ლოიალური ქვეშევრდომია, რომლებიც მზად არიან თავიანთი მოვალეობა შეასრულონ“. ამრიგად, ფინელი ლიბერალები, ფინეთში რუსეთის მეფის ასეთი შემავიწროებელი ღონისძიებების მიუხედავად, აცხადებდნენ მზადყოფნას თვითმპყრობელობისადმი ლოიალური სამსახურისათვის.

ფინეთის მუშათა კლასი 1905 წლის რევოლუციაში რუსეთის პროლეტარიატის მხარდამხარ მოქმედებდა. ფინეთის მსხვილ საწარმოებში რევოლუციის აღმავლობის მთელ მანძილზე მიმდინარეობდა პოლიტიკური გაფიცვები და დემონსტრაციები. პროლეტარიატის საბრძოლო ლოზუნგს წარმოადგენდა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის ლიკვიდაცია. ფინეთში რევოლუციური აღმავლობით დამფრთხალი ცარიზმი იძულებული გახდა 1905 წლის 22 ოქტომბერს გამოექვეყნებინა კანონი ფინელ მოქალაქეთა სამოქალაქო და პოლიტიკური უფლებების შესახებ. აღდგენილ იქნა ფინეთის სეიმი და ცარიზმმა ოფიციალურად აღიარა ფინეთის ავტონომია.

ცარიზმის ასეთმა წყალობამ ფინეთის ბურჟუაზიის პრეტენზიები მთლიანად დააკმაყოფილა. მან აღიარა, რომ ამიერიდან ფინელი ხალხის სანუკუარი ოცნებები უკვე განხორციელებულია და გვერდში ამოუდგა ცარიზმს მუშათა რევოლუციური მოძრაობის დასათრგუნავად. ფინეთის რეაქციულმა ბურჟუაზიამ თავისი სახე ყველაზე ნათლად დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხების შემდეგ გამოამჟღავნა. იგი ყველა საშუალებით ცდილობდა დაემსახურებინა ცარიზმის ყურადღება და თავისი ქვეყნის მშრომელებს სდევნიდა რევოლუციური სულისკვეთების ოდნავი გამოვლინებისათვისაც კი.

1905—1907 წლების რევოლუციაში ერთ-ერთ ყველაზე მძლავრ უბანს უკრაინა წარმოადგენდა. უკრაინის მშრომელი მასების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ყველაზე წყალუხვი შენაკადი იყო იმ დიდი რევოლუციური ნიაღვრისა, რომელმაც მთელი რუსეთი დაფარა 1905—1907 წლების განმავლობაში.

რევოლუციის დასაწყისისათვის უკრაინაში კაპიტალიზმი ძლიერ განვითარებული იყო. მრეწველობის კონცენტრაციის მხრივ იმპერიაში სამხრეთს ერთ-ერთი პირველი ადგილი ეკავა, სწრაფად იზრდებოდა უკრაინის პროლეტარიატი, რომლის რიცხვი ამ დროისათვის 420 ათასს აღწევდა. მუშათა მდგომარეობა მეტად მძიმე იყო. მსხვილი შახტებისა და საწარმოების უმრავლესობა ეკუთვნოდათ უცხოელ კაპიტალისტებს, რომლებიც არაადამიანურად უწყევდნენ ექსპლუატაციას მუშებს და აურაცხელ მოგებას იღებდნენ. მცირემიწიანობა და ფეოდალური მიწათმფლობელობა სულს უხუთავდა გლეხობას. ცარიზმის მოხელეები უკრაინის მშრომელებს ჩაგრავენ და ავიწროებდნენ. იღვენებოდა უკრაინული ენა და კულტურა.

უკრაინის ბურჟუაზია, რომელიც ქვეყნის სწრაფი კაპიტალისტური განვითარების პირობებში ეკონომიკურად მოღონიერდა, ვეღარ ეგუებოდა იმას, რომ მეტროპოლიისა და უცხოეთის ბურჟუაზიამ მრეწველობაში საკომანდო პოზიციები დაიკავა და მეტ გასაქანს, საკუთარ ეროვნულ ბაზარს საჭიროებდა. ბურჟუაზიული წრეები მშრომელი მასების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მისწრაფებებს თავიანთი კლასობრივი ინტერესებისათვის იყენებდნენ და ცდილობდნენ ეს მისწრაფებები გამდიდრებისათვის გამოეყენებინათ. ბურჟუაზია ენერგიას არ იშურებდა, რომ თავისი კლასობრივი ინტერესები საერთო ეროვნულ ინტერესებად გამოეცხადებინა და შინაგანი კლასობრივი ანტაგონიზმის მიფუჩეჩებით მთელი მოძრაობა ბურჟუაზიული ეროვნული სახელმწიფოს მშენებლობისათვის წარემართა. სწორედ 1905 წელს აღმოცენდა უკრაინის ბურჟუაზიულ წრეებში რადიკალურ-დემოკრატიული პარტია, რომელმაც ფართო პროპაგანდა გააჩაღა უკრაინისა და რუსეთის პროლეტარიატის ერთობლივი კლასობრივი ბრძო-

ლის გასათიშად და უკრაინის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ბურჟუაზიისა და მშრომელი მასების „ინტერესების ჰარმონიის“ დასასაბუთებლად. ბურჟუაზიის იდეოლოგები უკრაინას ხატავდნენ უკლასო, ერთი საერთო ინტერესით გამსჭვალულ საზოგადოებად, სადაც თითქოს ყველა წოდება ერთნაირად განიცდიდა რუსეთის თვითმპყრობელობის ჩაგვრა-შევიწროებას. ამ ნაციონალისტური იდეოლოგიის მიზანი იყო, დაეკანონებინა უკრაინის ბურჟუაზიის მიერ მუშათა კლასის ექსპლუატაცია, გაეთიშა რუსეთისა და უკრაინის მშრომელი მასების ერთობლივი ბრძოლა, რომელიც რუსეთის ბურჟუაზიასთან ერთად უკრაინის ბურჟუაზიასაც ემუქრებოდა, განემტკიცებინა ბურჟუაზიის კლასობრივი პოზიციები.

1905 წლის ივნისის ბოლო რიცხვებში პოლტავაში შედგა უკრაინის ბურჟუაზიული პარტიების ყრილობა, რომელზედაც შემუშავებულ იქნა საერთო მოთხოვნები. ამ მოთხოვნათა ძირითადი მუხლები შეეხებოდა კონსტიტუციას, საყოველთაო და თანასწორი არჩევნების მოწყობას, უკრაინის ავტონომიის აღიარებას, კიევი საკანონმდებლო სეიმის მოწვევის უფლებას, უკრაინული ენის შემოღებას სკოლებსა და დაწესებულებებში და სხვ. ამ მოთხოვნებში ჩანდა მშრომელი მასების რევოლუციური აღმავლობით დაშინებული ბურჟუაზიის ფსიქოლოგია. დამოუკიდებელ უკრაინაზე, რომელსაც ადრე ბურჟუაზიული ნაციონალისტები ებლაუქებოდნენ, ლაპარაკი გაქრა და ეროვნული თვითგამორკვევის საუკეთესო ფორმად აღიარებული იქნა ავტონომია. ბურჟუაზიას რუსეთის თვითმპყრობელური ხელისუფლების მფარველობა სჭირდებოდა საკუთარი მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ ბრძოლისათვის. რაც უფრო ღრმავდებოდა რევოლუცია, უკრაინის ბურჟუაზია მით უფრო მარჯვნივ იხრებოდა და ცარიზმთან ერთად აქტიურობდა მუშურ-გლეხური მოძრაობის ჩახშობის მიზნით.

1905 წლის რევოლუციაში უკრაინის მუშათა კლასი არ წამოეგო ბურჟუაზიის ანკესზე და თავისი მძლავრი განმათავისუფლებელი ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ მთელს იმპერიაში გაჩაღებულ რევოლუციურ ბრძოლას დაუმორჩილა. ბოლშევიკური ორგანიზაციების პროპაგანდის შედეგად უკრაინელი მუშები პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის შესანიშნავ თვისებებს ამჟღავნებდნენ და თავიანთ საბრძოლო ლოზუნგად თვითმპყრობელური და ბურჟუაზიული რეჟიმის დამხობას აღიარებდნენ. იანვარ-თებერვლის, მაის-ივნისის პოლიტიკური გაფიცვების, ოქტომბრის საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვისა და დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების მთელ პერიოდში უკრაინის პროლეტარიატი მხურვალედ ეხმარებოდა მოსკოველი და პეტერბურგელი მუშების ყველა რევოლუციურ თაოსნობას და

თავის მძლავრ ხმას უერთებდა ცენტრალურ რუსეთში დაწყებულ შეტევით მოძრაობას. უკრაინის მსხვილი სამრეწველო ცენტრების — კიევის, ხარკოვის, დონბასის, ეკატერინოსლავის, ოდესის, ნიკოლაევის, პროლეტარებმა რევოლუციური შემართების გასაოცარი მაგალითები უჩვენეს. მრავალ ქალაქში შეუპოვარი საბარბაოდო ბრძოლები მიმდინარეობდა. უკრაინის მუშათა კლასის მხარდამხარ იბრძოდა უკრაინელი გლეხობა, რომელიც ცეცხლს უკიდებდა საძულველი აზნაურ-მიწათმფლობელების სახლ-კარს, უარს ამბობდა ფეოდალურ ვალდებულებათა შესრულებაზე და საკუთარი ოფლით მორწყულ მიწა-წყალს ეპატრონებოდა. რევოლუციის მანძილზე მთელს უკრაინაში თარეშობდნენ დამსჯელი ექსპედიციები, მაგრამ ვერ აქრობდნენ აგრარული მოძრაობის ხანძარს, რომელსაც ყველაზე აქტიური ხასიათი ხარკოვისა და პოლტავის გუბერნიებში ჰქონდა.

პირველ რევოლუციაში მნიშვნელოვან საბრძოლო უბანს წარმოადგენდა ბალტიისპირეთი. აქ, განსაკუთრებით ლატვიაში, მრეწველობა რუსეთის ცენტრალურ გუბერნიებთან შედარებით მაღალ დონეზე იდგა და სოფლის მეურნეობაც კაპიტალისტურ ყაიდაზე იყო მოწყობილი. სოფლებში უმთავრესად ბატონობდნენ გერმანელი ბარონები, რომელთაც ვეებერთელა ლათიფუნდიები ჰქონდათ. სოფლის მოსახლეობის ძირითად მასას (ბატრაკები, წვრილი გლეხები) შეადგენდნენ ლატვიელები და ესტონელები, რომლებიც მძაფრ სოციალურ და ეროვნულ ჩაგვრას განიცდიდნენ. ამასთან, ეროვნულ ჩაგვრას ორმაგი ხასიათი ჰქონდა. ლატვიელი, ლიტველი და ესტონელი მოსახლეობისათვის ერთნაირად მძიმე და აუტანელი იყო გერმანელი ბარონებისა და რუსი მოხელეების პარპაში და ბატონობა, რადგან ორივე ეს უცხო ძალა ბალტიისპირეთის ეროვნულ ტრადიციებს, ენას, კულტურას იბრძოდა და მათ გაგერმანელებას ან გარუსებას ცდილობდა.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ბალტიისპირეთის მოსახლეობის პოლიტიკური შედგენილობის ზრდის პროცესი სწრაფად მიმდინარეობდა. ამას ხელს უწყობდა წერა-კითხვის მცოდნეობის მაღალი დონე. მაგალითად, 1897 წლის აღწერით ლიფლანდიის გუბერნიის მოსახლეობიდან წერა-კითხვის მცოდნე იყო 77%; კურლანდიის გუბერნიაში — 71%; რიგაში — 83%, მაშინ როცა რუსეთში საშუალოდ წერა-კითხვის მცოდნეთა პროცენტი 20-ს არ აღემატებოდა¹.

ბალტიისპირეთის პროლეტარიატი რევოლუციის დაწყებიდანვე იჩენდა მაღალ აქტივობას. რიგაში ლიბავეში, რეველში, იურიევში, ნარვაში და სხვ. ქალაქებში იანვრიდან დაწყებული სისტემატუ-

¹ Н. Н. Яковлев, Вооруженное восстание в декабре 1905 г. гл. 434.
10. ა. სურგულაძე

რად ეწყობოდა პოლიტიკური გაფიცვები და დემონსტრაციები. იანვარში რიგაში ცარიზმმა მოაწყო დემონსტრანტების უმოწყალო ხოცვა-ჟლეტა, რომელიც ისტორიაში ცნობილია რიგის „სისხლიანი კვირის“ სახელწოდებით. მაღალი პოლიტიკური შეგნებულობით ჩატარდა ოქტომბრის საყოველთაო გაფიცვა ბალტიისპირეთში. 16 ოქტომბერს რეველში ცარიზმმა გაიმეორა ის სისხლიანი ამბები, რომელთაც ადრე ადგილი ჰქონდა რიგაში.

ოფიციალური ცნობებით ამ დღის შეტაკებაში დაიჭრა და დაიხვრიტა 300 კაცი. ამ ჭალათობისათვის ხელისუფლებამ გენერალი ვორონოვი დააჯილდოვა.

ლიტველმა სოციალ-დემოკრატებმა და რსდმპ რიგის კომიტეტმა ენერგიული სამზადისი ჩაატარეს შეიარაღებული აჯანყების მოსამზადებლად. ბალტიისპირეთის სამრეწველო ქალაქებში მუშათა რაზმები შეუპოვრად ებრძოდნენ მეფის ჯარებს, პოლიციას. ბოლშევიკებმა ორგანიზებულად შემოიტანეს იარაღი საზღვარგარეთიდან. საბრძოლო რაზმებმა არაერთგზის წარმატებით განახორციელეს დიდი საბრძოლო ოპერაციები, რომელთა შესახებ, როგორც გმირობისა და მამაცობის მაგალითზე, მიუთითებდა ვ. ი. ლენინი.

შეუპოვრობითა და მასობრიობით გამოირჩეოდა ბალტიისპირეთის გლეხთა აგრარული მოძრაობა. გლეხობა ანგარიშს უსწორებდა საძულველ გერმანელ ბარონებს, ეპატრონებოდა მათ სახლ-კარს, სოფლებიდან ერეკებოდა რუს მოხელეებს. განსაკუთრებით, აღსანიშნავია ტუკუმეს, ტალსენეს, ვინდავეს და სხვ. აჯანყებანი. ტუკუმეში გლეხთა შეიარაღებულმა რაზმებმა განდევნეს მეფის ჯარები და დაამხეს მაზრის უფროსის, ბარონ რადენის ხელისუფლება და შექმნეს რევოლუციური რესპუბლიკა. წითელი რაზმები გმირულად იგერიებდნენ მთავრობის ახალ-ახალი ძალების იერიშებს. რევოლუციის მანძილზე ესტლანდიის გუბერნიაში აჯანყებულმა გლეხებმა გაანადგურეს მიწათმფლობელთა 144 მამული. გერმანელი ბარონები და ლატვიის ბურჟუაზია ამ მრისხანე დღეებში დახმარებას რუსეთის ცარიზმისაგან იღებდნენ. სწორედ მათი თხოვნით გაგზავნა ნიკოლოზ II-ემ ბალტიისპირეთში რჩეული დამსჯელები — ორლოვი, ბეზობრაზოვი, გრაბე, სივერსი და სხვა ცნობილი ჭალათები. ლატვიის ბურჟუაზია, რომლის სოციალურ დასაყრდენს სოფლად კულაკური მეურნეობანი წარმოადგენდნენ, მტრულად იყო განმსჭვალული მშრომელი გლეხობისადმი და კვლავ მხარს უჭერდა ცარიზმს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის ლიკვიდაციაში. ლატვიის ბურჟუაზიული წრეების ორგანო „რიჟსკაია გაზეტა“ ერთ-ერთ საიმედო ავტორიტეტად მეფეს აღიარებდა და „უწესრიგობათა“ აღმოფხვრას მეფის დახმარებით მოითხოვდა.

ცარიზმის ყველაზე ტიპიურ კოლონიურ მხარეს შუა აზია წარმოა-

დგენდა. შუა აზიის საერთო-რუსული ბაზრის შემადგენლობაში ჩართვის შემდეგ ფეოდალური ურთიერთობანი აქ სწრაფად ირღევეოდა, მაგრამ კაპიტალიზმის განვითარება მიიწიწ ნელი ტემპით მიმდინარეობდა. ცარიზმს სურვილი ჰქონდა შუა აზია მეტროპოლიის ბურჟუაზიის ნედლეულის წყაროდ და პროდუქციის ბაზრად შემოენახა.

ცარიზმი სამხედრო-საოკუპაციო რეჟიმით ცდილობდა შემომტეი-ცებინა შუა აზია. მოსახლეობა აუტანელ ჩაგვრას განიცდიდა ადგი-ლობრივი ხანებისა და ადვირახსნილი რუსი მოხელეების მხრივ.

კაპიტალიზმი შუა აზიაში სუსტად იყო განვითარებული და ეროვნული მუშათა კლასი პოლიტიკურად კონსოლიდირებულ ძალას ჯერ კიდევ არ წარმოადგენდა. ტაშკენტში, სამარყანდში, აშხაბადში და შუა აზიის სხვა, შედარებით მსხვილ სამრეწველო ქალაქებში რუსი პროლეტარები სჭარბობდნენ და რევოლუციური მოძრაობის კერები სწორედ ამ ადგილებში იწყებდნენ გაღვივებას. აღნიშნულ ქალაქებსა და რკინიგზის საკვანძო პუნქტებში არსებობდნენ ბოლშევიკური ორგანიზაციები, რომლებიც მუშათა რევოლუციურ მოძრაობას წარმართავდნენ. ადგილობრივ მუშათა კადრებთან რუსი მუშების ძმური სოლიდარობა თანდათან ააქტიურებდა უზბეკ, ყაზახ და თურქმენ მუშებსაც და მათ აქტიური რევოლუციური ბრძოლისაკენ ეწეოდა.

რუსეთის სხვა ნაციონალურ რაიონებთან შედარებით, შუა აზიაში სუსტად გამოიყურებოდა გლეხთა მოძრაობაც. შუააზიელი ბეგ-ხანები და მუსლიმანური სამღვდელთა ჯერ კიდევ ახერხებდნენ ძალაუფლების შენარჩუნებას, ნაციონალისტურ ელფერს აძლევდნენ დეკხანების მოძრაობას. მაგრამ შუა აზიის მოსახლეობა თანდათან იღვიძებდა და სწორ რევოლუციურ გზას ადგებოდა. რევოლუციის დაწყებამ და მისმა გრანდიოზულმა მასშტაბებმა შუა აზიაში გამოაფხიზლა და შემდგომ წლებში გაააქტიურა რევოლუციური მოძრაობა.

* * *

1905—1907 წლების რევოლუციაში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა დიდი აქტივობით ხასიათდებოდა ამიერკავკასიაში, განსაკუთრებით საქართველოში. მიზანშეწონილად მიგვაჩნია აქ აზვითებული მოძრაობის შედარებით დაწვრილებით განხილვა.

საგლეხო რეფორმის გატარების შემდეგ კაპიტალისტური ურთიერთობის განვითარება ამიერკავკასიაში სწრაფი ტემპებით წარიმართა.

ამიერკავკასია დაისერა რკინიგზების ქსელით, აშენდა ახალი ფაბრიკა-ქარხნები ბაქოში, თბილისში, ბათუმში, დაიწყო შავი ჭვის მოპოვება ჭიათურაში, იზრდებოდნენ ქალაქები; კაპიტალისტური ურთიერთობის პირობებში სოციალური დიფერენციაციის შედეგად

სოფლის მოსახლეობის გაღატაკებულმა ნაწილმა ქალაქს მიაშურა და სამუშაო ძალა ბაზარს შესთავაზა. საზოგადოებრივ ძალად თანდათან გადაიქცა ეროვნული ბურჟუაზია. ამავე დროს გაჩნდა პროლეტარიატი და თავი იჩინა პროლეტარიატის კლასობრივმა ბრძოლამ.

ახალი საზოგადოებრივი ძალების ჩამოყალიბება საქართველოში კოლონიური ჩაგვრის პირობებში მიმდინარეობდა. კოლონიურ რეჟიმს, ცხადია, ყველაზე მეტი სიმწვავეთ მშრომელი კლასები განიცდიდნენ, მაგრამ თავისუფლად თავს ვერც ადგილობრივი ბურჟუაზია გრძნობდა, რომლის შესაძლებლობანი მეტროპოლიის ბურჟუაზიის ბატონობის პერიოდში ფრიად შეზღუდული იყო. ქართველ ბურჟუაზიას აწუხებდა არა მარტო რუსეთის ბურჟუაზიის მეტოქეობა, არამედ ადგილობრივი სომხური ბურჟუაზიისა, რომელმაც გაცილებით ადრე დაიპყრო მრეწველობის, ვაჭრობის სფერო და მარჯვედ აბამდა თავის ქსელს საქართველოს ქალაქებსა და სოფლებში.

ამ ვითარებაში დაიბადა ქართული ბურჟუაზიული ნაციონალიზმი. ქართველი ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული ინტელიგენცია 900-იანი წლებიდან გაზეთ „ცნობის ფურცლის“ გარშემო შემოიკრიბა. თავისი კრედო ამ ჯგუფმა ნათლად გამოამჟღავნა მანიფესტში, რომელიც საქართველოს რუსეთთან შეერთების ასი წლისთავს მიუძღვნა. აქ ბურჟუაზია თითქოს ერის სახელით მოსთქვამდა დაკარგულ დიდებაზე და საზოგადოებრივ კლასებს ეროვნული დამოუკიდებლობის მოპოვებისათვის ბრძოლისაკენ მოუწოდებდა. ამავე დროს აცხადებდა, თითქოს საქართველოს სინამდვილისათვის სოციალიზმი უცხოა და ქართველმა პროლეტარიატმა არა დამოუკიდებლად, არამედ საერთო-დემოკრატიული დროშის ქვეშ უნდა იბრძოლოს.

ქართველ ბურჟუაზიას ყველაზე მეტად, ცხადია, ადგილობრივი პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა აშინებდა. სწორედ ამ პერიოდში გაისმა საქართველოს მუშათა კლასის საბრძოლო ზმა. 90-იანი წლების გაფიცვებმა და 900-იან წლებში პროლეტარიატის მეგრძოლი პარტიის შექმნამ ბურჟუაზიულ პუბლიცისტებს ნათლად დაანახა, რომ პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა თავისი დამოუკიდებელი გზით მიემართებოდა და გარკვევით უპირისპირდებოდა ბურჟუაზიის ინტერესებს.

ქართველი ბურჟუაზიის მესვეურებს კლასობრივი ბრძოლის გამწვავების ვითარებაში ის აზრი დაეხდათ, რომ მუშათა კლასის მტრობა და სიძულვილი წარემართათ იმ „უცხო“ ელემენტების წინააღმდეგ, რომლებიც თითქოს საერთო ეროვნული ცხოვრების აღორძინებას აფერხებდნენ. ბურჟუაზიას თავისი საბაჟო ზღუდეების დასაცავად და გასამდიდრებლად ძალა სჭირდებოდა, რომელიც მან პროლეტარიატში დაინახა. საჭირო იყო პროლეტარიატის მიმხრობა, რომე-

ლიც ბურჟუაზიის გამოფიტულ „პატრიოტიზმს“ სულს ჩაუდგამდა. „ქართველი კაპიტალისტი, ესე იგი, ვაჭარი და მრეწველი ქართველ მუშას კი არ უნდა დავუპირისპიროთ, არამედ იმ უცხო ტომის ელემენტს, რომელსაც ხელში უჭირავს ალბ-მიცემობის მონოპოლია“, — წერდა ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის ერთ-ერთი ლიდერი ა. ჯორჯაძე¹. ჯორჯაძე აღიარებდა, რომ ბურჟუაზიის დროშის ქვეშ პროლეტარიატის ბრძოლას ეროვნული ინტერესებისათვის არ მოჰყვება მისი მატერიალური მდგომარეობის გაუმჯობესება, მაგრამ ეროვნული საკითხი მთავარი საკითხია ქართულ სინამდვილეში და პროლეტარიატმა თავისი კლასობრივი ინტერესები ამ საერთო საქმეს უნდა დაუმორჩილოს. ჯორჯაძე აქ აშკარად გამოთქვამდა ბურჟუაზიის გულისნადებს. იგი მუშათა კლასის სასიცოცხლო ინტერესებს განზე ტოვებდა და წინ წევდა ქართველი ბურჟუაზიის ინტერესებს. იგი მუშათა კლასს ურჩევდა ხელი აეღო განთავისუფლებისათვის ბრძოლაზე და ეზრუნა ბურჟუაზიის პოზიციების განმტკიცებისათვის.

„ქართველი მშრომელი ხალხი იძულებულია თავისი კერძო კლასობრივი ინტერესები საერთო ინტერესებზე დაბლა დააყენოს და მით დაამტკიცოს თავისი ეროვნული თვითცნობიერების სიმწიფეო“,² — ასწავლიდა ა. ჯორჯაძე ექსპლუატირებულ მასებს.

პროლეტარიატის კლასობრივი შეგნების გაღვიძების ვითარებაში ბურჟუაზიულ ლამენტაციებს ერის ინტერესების შესახებ წარმატება არ მოჰყოლია. ბურჟუაზიული პუბლიცისტები იძულებულნი გახდნენ ტაქტიკა შეეცვალათ და ამიერიდან შენიღბულად ეკეთებინათ ის, რაც მანამდე სააშკარაოზე გამოჰქონდათ. მათ სოციალისტური იდეების ფართოდ გავრცელების ვითარებაში სოციალისტური ტანსაცმლის გადაცმა ამჯობინეს. 1903 წელს საზღვარგარეთ გამოვიდა ქართველი ნაციონალისტების ახალი ორგანო „საქართველო“, რომლის გარშემო შემოიკრიბა სოციალ-ფედერალისტებისა და ნაციონალ-დემოკრატების ბირთვი. ამავე დროს, ქართველ ფედერალისტთა პარტიაში, რომელიც 1904 წელს ქენევაში ჩამოყალიბდა, შევიდნენ „საქართველოს“ ჯგუფის გარდა, ანარქისტები, ესერები, ნაციონალ-დემოკრატები. ახლა ეს პარტია სოციალისტური იდეების „მოსარჩლელ“ გამოვიდა, რევოლუციური ფრაზეოლოგიით დაიწყო მან მუშათა კლასობრივი სიფხიზლის მოდუნება. ამავე დროს, იგი ობიექტურად აკეთებდა მუშათა ერთიანი რიგების გათიშვის, ეროვნული ბურჟუაზიის ინტერესების დაცვის, მეცნიერული სოციალიზმის მოძღვრების შერყვნის, პროლეტარიატის რევოლუციური სიფხიზლის მოდუნების საქმეს. ეროვნულ საკითხთან დაკავშირებით წვრილბურჟუაზიულმა ინტელიგენციამ წამო-

¹ ა. ჯორჯაძე, თხზ., წიგნი მეოთხე, 1911, გვ. 8.

² იქვე, გვ. 9.

აყენა საქართველოს ავტონომიის იდეა რუსეთის მემამულურ-ბურჟუაზიული სახელმწიფოს ფარგლებში. რევოლუციის წლებში ისინი აქტიურობდნენ, მხარში ედგნენ რევოლუციურ მასებს, ხოლო რეაქციის პერიოდში მუშათა მოძრაობას ზურგი შეაქციეს, ეროვნულ ნაჭუჭში ჩაიკეტნენ.

90-იან წლებში პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა საქართველოში განუხრელი აღმავლობის გზით წარიმართა. მუშათა რევოლუციური მოძრაობის მძლავრმა გაქანებამ და მარქსიზმის გავრცელებამ რუსეთში ფართო გამოძახილი ჰპოვა იმპერიის განაპირა მხარეებში, მათ შორის ამიერკავკასიაში. ამიერკავკასიის პროლეტარიატმა, რომელსაც უმოწყალოდ ყვლეფდნენ ადგილობრივი კაპიტალისტები, და რომელიც ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის პირობებში ყოველგვარ მოქალაქეობრივ უფლებას იყო მოკლებული, მტკიცედ აღიმალა ხმა სოციალური და ნაციონალური ჩაგვრის წინააღმდეგ.

სწორედ ამ პერიოდში პროლეტარიატის რევოლუციურ ბრძოლას საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მტკიცედ ჩაუდგა სათავეში მარქსისტულ-ლენინური პარტია. რუსეთიდან გადმოსახლებულმა სოციალ-დემოკრატებმა საქართველოში გააჩაღეს თეორიული და პრაქტიკული მოღვაწეობა. რუსი და ქართველი მარქსისტების: ვ. აფანასიევის, ი. კოვანის, ი. ლუზინის, გ. ფრანჩესკის, ს. ჯიბლაძის, მ. ცხაკაიას, ფ. მახარაძის, ზ. ჩოდრიშვილის მ. ბოჭორიძის და სხვათა ხელმძღვანელობით თბილისსა და საქართველოს სხვა ადგილებში ჩამოყალიბდნენ მუშათა არალეგალური მარქსისტური წრეები. 90-იანი წლების მიწურულში რევოლუციური მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოვიდნენ ლ. კეცხოველი, ი. სტალინი, ა. წულუკიძე და სხვ., რომლებმაც თავის გარშემო შემოიკრიბეს რევოლუციონერები და სათავეში ჩაუდგნენ პროლეტარიატის ბრძოლას ამიერკავკასიაში ცარიზმისა და კაპიტალიზმის წინააღმდეგ. საწრეო მუშაობიდან რევოლუციურ აგიტაციაზე გადასვლამ, არალეგალური ქართული გაზეთის „ბრძოლის“ გამოცემამ, რომელიც ლენინურ-ისკრული იდეების საუკეთესო პროპაგანდისტი გახდა, ხელი შეუწყვეს მუშათა პოლიტიკური ბრძოლის შემდგომ გაქანებას. დაიწყო საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვების, დემონსტრაციების, პოლიციასთან საბარკადო შეჯახებების პერიოდი.

1898—1903 წლების გრანდიოზული პოლიტიკური გაფიცვები და დემონსტრაციები ამიერკავკასიაში იმას მოწმობდა, რომ პროლეტარიატის კლასობრივი შეგნება და ბრძოლისუნარიანობა სავსებით მომწიფებული იყო ცარიზმზე გადამწყვეტი იერიშების მისატანად.

ამიერკავკასიის პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლა განუტოება იყო იმ გრანდიოზული შეტევითი მოძრაობისა, რომელსაც სა-

თავეში რუსეთის პროლეტარიატი ედგა და რომლის ფრონტი იმპერიის თვალუწვდენ სივრცეებზე იყო გაშლილი. მუშათა მოძრაობის ერთიან დინებაში ნაციონალური ჩარჩოებით შემოფარგვლა საზიანო იყო პროლეტარიატისათვის, რადგან იგი გასთიშავდა და დაასუსტებდა შემტევ ძალებს. რადგან მთელი რუსეთის პროლეტარიატს ამოძრავებდა ერთი საერთო მიზანი — ცარიზმის დამხობა და რევოლუციურ-დემოკრატიული წყობილების დამყარება, — აღნიშნული ძალების შეერთება ერთ ფრონტად, განურჩევლად ეროვნებისა, გამარჯვების აუცილებელი პირობა იყო.

პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლის აღმავლობით დაშინებული ცარიზმი კონტროლისძიებებს მიმართავდა. მის მიზანს სწორედ რუსეთის პროლეტარიატის ერთიანობის დარღვევა შეადგენდა. იგი შულსა და მტრობას სთესავდა ერებს შორის, განგებ უსისიანებდა მათ ერთმეორეს, რომ ამით ერებს შორის ნაციონალური კედლები აღემატა და პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის ერთიანი დინება დაეჭაქსა. ასე რომ, პროლეტარიატის ინტერნაციონალური ინტერესები მკვეთრად შეეჯახა ცარიზმის რეაქციულ პოლიტიკას. ამ ნიადაგზე წარმოიშვა ეროვნული საკითხი სოციალ-დემოკრატიაში, წარმოიშვა პროლეტარიატის ეროვნული საკითხი, რომელიც ისევე დაუპირისპირდა ექსპლუატატორული კლასების ეროვნულ საკითხს, როგორც საერთოდ, პროლეტარიატის კლასობრივი ინტერესები უპირისპირდებოდა გაბატონებული კლასების ინტერესებს.

ამიერკავკასიის პროლეტარიატის კლასობრივ ბრძოლაში ეროვნულ საკითხს განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან ამიერკავკასია წარმოადგენდა ეროვნული მრავალფეროვნების კალენდოსკოპს, სადაც ერთმანეთის მეზობლად მტკიცე ნაციონალური საზღვრების გარეშე, ხშირად ერთმანეთში არეული, ცხოვრობდნენ ქართველები, აზერბაიჯანელები, სომხები. რუსები, ებრაელები და სხვ. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბურჟუაზიას საკუთარი ეროვნული საკითხი გააჩნდა; თუ ქართველმა ბურჟუაზიამ სოციალ-ფედერალისტებისა და ნაციონალ-დემოკრატების პარტიების სახით საქართველოს ავტონომიაზე დაიწყო ლაპარაკი, მას არც სომეხი ბურჟუაზია ჩამორჩა, რომელმაც დაშნაყური პარტიის სახით ე. წ. „დიდი სომხეთის“ იდეა წამოაყენა. სომხეთის ბურჟუაზიის სამსახურში დაშნაკების გარდა იმყოფებოდნენ სხვა ნაციონალისტური პარტიები (არმეანისტები, ჰნჩაკისტები, დროშაკისტები), რომლებიც ნაციონალიზმის შხამით სწამლავდნენ სომეხი მშრომელების შეგნებას და მოუწოდებდნენ პროლეტარიატს ხელი აეღო კლასობრივ ბრძოლაზე.

აზერბაიჯანის პროლეტარიატის რევოლუციურ ბრძოლას წინ ეღობებოდა პანისლამიზმი, რომელიც თურქეთის გაბატონებული კლასე-

ბის მიერ იყო დანერგილი და აზერბაიჯანელი ბურჟუაზიის ხელში რევოლუციის წინააღმდეგ ბრძოლის იდეოლოგიურ იარაღს წარმოადგენდა. პანისლამისტები ცდილობდნენ მიეყუჩებინათ აზერბაიჯანის მშრომელი კლასების ბრძოლა შეძლებული კლასების წინააღმდეგ, ჩამოეცილებინათ აზერბაიჯანელი მუშები და გლეხები რუსი, სომეხი, ქართველი მუშებისა და გლეხებისაგან; წარემართათ იგი თავიანთი — ბურჟუაზიული გზით. 900-იან წლებში ამიერკავკასიაში დაიწყო აგრეთვე ებრაული ნაციონალისტური პარტიის — სიონისტების — საქმიანობა. ეს პარტია ცალკე ებრაული სახელმწიფოს შექმნის პროპაგანდას ეწეოდა, ებრაელი მშრომელების განცალკევებას, რევოლუციური მოძრაობისაგან მათს ჩამოცილებას და, ამრიგად, ებრაელი ბურჟუაზიის გავლენის ქვეშ მოქცევის ცდილობდა.

ბურჟუაზიული ნაციონალისტები რევოლუციურად ფრაზირობდნენ, მაგრამ ცარიზმის ობიექტური მოკავშირენი იყვნენ. ისინი პროლეტარიატის მტრებს წარმოადგენდნენ; ცხადია, ამ პარტიების იდეური განდგურების გარეშე რევოლუციური მოძრაობა ამიერკავკასიაში ვერ განვითარდებოდა, იგი დაიქსაქსებოდა და დაჩიავდებოდა; ამიერკავკასია, ამავე დროს, ძმათა მკვლელი ომებისა და ხოცვა-ჟლეტის ასპარეზად გადაიქცეოდა.

ამ პარტიების იდეოლოგიური განდგურება წილად ხვდა ბოლშევიკურ პარტიას, ახალი ტიპის პარტიას, რომლის გავლენა ამიერკავკასიის პროლეტარიატის რიგებში XX საუკუნის დასაწყისიდან განუხრელად იზრდებოდა.

ბოლშევიკურმა პარტიამ დაუნდობელი ბრძოლა გამოუცხადა პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლის გათიშვა-განცალკევების ტენდენციებს. მუშათა რევოლუციური ბრძოლა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში მან საერთო რუსული რევოლუციური მოძრაობის განუყოფელ ნაწილად გამოაცხადა, მტკიცედ დაიცვა ახალი ტიპის პარტიის ინტერნაციონალურ პრინციპებზე აგების ლენინური გეგმა. ლენინურისკრული მიმართულების პირველი ქართული გაზეთის „ბრძოლის“ სარედაქციო წერილში სწორად იყო მითითებული, რომ ქართული სოციალ-დემოკრატიული მოძრაობა არ წარმოადგენს კერძო, მარტო ქართველი მუშების მოძრაობას საკუთარი პროგრამით. ის გადანასკველია მთელი რუსეთის მოძრაობასთან და, მაშასადამე, ექვემდებარება რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულ პარტიასო.

წინააღმდეგ ბურჟუაზიული ნაციონალისტებისა, რომლებიც ვრების განცალკევებას, მათ შორის ნაციონალური კედლების აღმართვას მოითხოვდნენ, ერთმანეთისაგან აცალკევებდნენ და ერთმანეთს უპირისპირებდნენ სომეხი, ქართველი, აზერბაიჯანელი, რუსი პროლეტარების ინტერესებს, ბოლშევიკურმა პარტიამ ამიერკავკასიაში წინ წამოსწია

ყველა ამ ერის საერთო ინტერესები, რაც სოციალური და ნაციონალური ჩაგვრის მოსპობაში გამოიხატებოდა. აქედან გამომდინარე, მან პირველი რიგის ამოცანად დასახა ერების გამთიშველი ნაციონალური კედლების დანგრევა და ყველა ეროვნების პროლეტარიატის ძალთა გაერთიანება განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

ბოლშევიკებმა ამიერკავკასიაში მუშათა პირველი წრეებისა და შემდეგ, სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების მშენებლობა სწორედ ამ ინტერნაციონალურ პრინციპზე დაიწყეს. პირველივე წრეებში ისინი მუშებს განუმარტავდნენ, რომ არც ქართველ, არც სომეხ და არც სხვა რომელიმე ეროვნების მუშას საკუთარი ეროვნების კაპიტალისტებთან საერთო არა აქვთ რა. კაპიტალისტები ერთნაირად ყველგან თავიანთ და სხვა ეროვნების მუშებს. ყველა ეროვნების ბურჟუაზიას თავისი კლასობრივი ინტერესების დასაცავად შექმნილი აქვს ერთიანი ფრონტი. ასეთივე ფრონტი პროლეტარიატმაც უნდა შექმნას. მან უნდა შეაძლიროვოს თავისი ძალები. სომეხი, ქართველი, აზერბაიჯანელი და რუსეთის იმპერიის ყველა სხვა ეროვნების მუშა ერთი ლოზუნგით უნდა გამოვიდეს. მხოლოდ ამ შემთხვევაში შეძლებს იგი გამარჯვების მოპოვებას.

პროლეტარიატისადმი მიმართულ ფურცლებში ბათუმის სოციალ-დემოკრატიული მუშათა კომიტეტი გასაგებად განმარტავდა ყველა ეროვნების კაპიტალისტთა მმართველურ ბუნებას და ყველა ეროვნების პროლეტარტა საერთო კლასობრივ ამოცანებს: „ჩვენ ვიცით, — ნათქვამია აქ, — მაგალითად, რომ მანთაშევი სომეხია. მას ბლომად ჰყავს სომეხი მუშა... ჩვენ ვიცით, რომ მანთაშევი სრულიადაც არ არჩევს მუშებს, სომეხს სრულიადაც არ ეპყრობა ზუკეთსად, ვინემ ქართველ-, რუსს, თათარს, მისთვის ყველა ერთია... მისი ერთადერთი მიზანია, რაც შეიძლება მეტი სარგებელი მიიღოს...

ჩვენ ვიცით, რომ ქართველ ფირალოვს ქ. ქუთაისში აქვს თუთუნის ფაბრიკა. მას ჰყავს 200 ქართველი მუშა და, წარმოიდგინეთ, ის ქართველს ისე ატყავებს, რომ შეიძლება არცერთი სომეხი არ იზამდა ამას. ჩვენ ვიცით, რომ გამოჩენილ რუს კაპიტალისტს მოროზოვს დიდი ფაბრიკები აქვს რუსეთის სხვადასხვა ადგილას; მუშა ხომ ყველა რუსია და, მიუხედავად ამისა, ის წლიურად რამდენიმე მილიონ სარგებელს იღებს — და ყოველივე ეს ხომ მუშისაგან, რუსი მუშისაგან...

კაპიტალისტის მიზანია რაც შეიძლება მეტი სარგებელი მიიღოს; მისთვის სულ ერთია თავისი ტომის, თავისი ეროვნების მუშას წაართმევს თუ სხვა ტომისა და სხვა ეროვნების მუშას. ქართველი კაპიტალისტი არანაკლებ ართმევს ქართველ მუშას, ვინემ სომეხს; სომეხი კაპიტალისტი ისევე ძარცვავს სომეხ მუშას, როგორც ქართველი და სხვ...

ცხადია, ჩვენი მტერია არა მარტო სომეხი კაპიტალისტი, არა მარტო რუსი კაპიტალისტი, ჩვენი მტერია აგრეთვე ქართველი, თათარი, ფრანგი კაპიტალისტი და სხვ. მოკლედ, ჩვენი მტერია და ჩვენ გვძარცვავს ყველა კაპიტალისტი. რა ეროვნებისა და სარწმუნოებისა ცარუნდა იყოს ის, სხვანაირად რომ ვთქვათ, ჩვენი მტერია მთელი ბურჟუაზია.

...ამიტომ რადგან ყველა მუშა ერთ ტაფაში იწვის, ისინი ყველა ძმებია, ისინი ყველა ამხანაგია, მათ საერთო გაჭირვებაში. ამიტომაც ჩვენთვის არავითარი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს სარწმუნოებისა და ეროვნების სხვადასხვაობას; ჩვენ ხელიხელჩაკიდებული ყველა მუშებთან ერთად უნდა ვეცადოთ გავიუმჯობესოთ ჩვენი მდგომარეობაო“

ამ სიტყვებს თავის დროზე, როცა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების მიერ გაწეულ ნაციონალისტურ პროპაგანდას ბევრი შეუფხვებელი მუშის გონება შეეძლო მოეწამლა, უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

ასეთ პროპაგანდას შედეგად მოსდევდა ამიერკავკასიის მშრომელი მასების გათვითცნობიერება, მათი გაერთიანება ერთ საბრძოლო ოჯახად და, ამრიგად, ცარიზმის წინააღმდეგ მძლავრი იერიშის შემზადება.

ფეოდალური და ბურჟუაზიული ნაციონალიზმისა იდეური განადგურებისა და პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპებზე ამიერკავკასიის რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების აგების საქმეში დიდი როლი შეასრულა ი. ბ. სტალინის შრომამ „როგორ ესმის სოციალ-დემოკრატებს ნაციონალური საკითხი“, რომელიც სწორედ პირველი რევოლუციის წინახანებში გამოქვეყნდა. ამ შრომაში ი. ბ. სტალინმა მოგვცა ეროვნული საკითხის კლასობრივი განმარტება, გახსნა მისი ბუნება, აღიარა იგი საზოგადოებრივი კლასების ინტერესებისადმი დაქვემდებარებულ საკითხად. ი. ბ. სტალინმა ნათელჰყო რევოლუციური მოძრაობის თანამედროვე ეტაპზე ფეოდალური და ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის რეაქციულობა, დაიცვა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის პროგრამა ეროვნულ საკითხში და მიუთითა, რომ ეროვნული საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა შეიძლებოდა ექსპლოატატორული კლასების მოსპობის შედეგად.

ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის მხილება-განადგურებისა და პროლეტარიატის ეროვნული საკითხის მარქსისტულ-ლენინურად გაშუქების საქმეში ი. ბ. სტალინთან ერთად უდიდესი მუშაობა გასწია ალექსანდრე (საშა) წულუკიძემ. თავის შესანიშნავ თეორიულ შრომებში — „ოცნება და სინამდვილე“. „ავტონომია და პროლეტარიატის ინტერესები“ — ა. წულუკიძემ გააყვამტერა ბურჟუაზიული პუბლიცისტების „საერთო ნიადაგის“ თეორია, ცხადყო ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის კლა-

სობრივი ინტერესების ანტაგონიზმი და შეურიგებლობა. ამავე შრომებში მან გამოამჟღავნა ბურჟუაზიის მიერ აღიარებული ნაციონალური ავტონომიის რეაქციული ხასიათი და პროლეტარებს, განურჩევლად მათი ეროვნებისა, ინტერნაციონალური სოლიდარობისკენ მიუთითა. „შეგნებული ერთობა — აი პროლეტარიატის საბრძოლველი იარაღი, — წერდა ა. წულუკიძე — მტრის საწინააღმდეგო ძალა. როცა ერთობის, ერთად მოქმედების საჭიროება შეგნებულია, მას განხორციელება უნდა ცხოვრებაში, ამ ერთობას, ერთად სამოქმედოდ გამოსვლის მოწყობა უნდა, ე. ი. ორგანიზაცია ეჭირება, ადგილობრივი ორგანიზაცია ხელმძღვანელობს ადგილობრივ საქმეებს; ხოლო კაპიტალისტებს შეერთებული პოლიტიკური ძალა აქვთ და საერთო, სახელმწიფო საქმეები მათ სასარგებლოდ წყდება, ამ ძალის წინააღმდეგ უძლურია განცალკევებული ორგანიზაციები. ამ ორგანიზაციების შეერთებაა საჭირო, პოლიტიკური პარტიის შექმნა აუცილებელი ხდება. მხოლოდ მუშების პარტიას შეუძლია შესაფერი წინააღმდეგობა გაუწიოს მჭიდროდ შეკრულ კაპიტალისტების ძალას. აი ამ ძალის განმტკიცებას ცდილობს დღეს ქართველი და სომეხი, რუსი და ებრაელი. ერთი სიტყვით, ყველა მუშა, განურჩევლად ეროვნებისა“¹.

კავკასიელმა ლენინელ-ისკრელებმა არა მარტო აშკარა ბურჟუაზიულ ნაციონალისტებს ჩამოხადეს ნილაბი, არამედ ჭეროვანი პასუხი გასცეს შენიღბულ ბურჟუაზიულ ნაციონალისტებსა და მენშევიკებს, რომლებიც სიტყვით ინტერნაციონალიზმის პრინციპების ერთგულნი იყვნენ, საქმით კი წყალს ასხამდნენ ნაციონალიზმის წისკვილზე. ქართველი მენშევიკები და მათი ლიდერი ნ. ჟორდანია ფაქტიურად ეროვნული საკითხის გაგებაში წვრილბურჟუაზიულ პოზიციაზე ეშვებოდნენ. ჟორდანიას, მაგალითად, არ უარყოფდა „საერთო ნიადაგის“ არსებობას. იგი, ფედერალისტებისაგან განსხვავებით, ცნობდა კლასობრივ ბრძოლას საზოგადოებაში, წინ წევდა ბურჟუაზიის ინტერესებს და, ამრიგად, პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლის ამოცანებს ბურჟუაზიის ეროვნულ ბრძოლას უქვემდებარებდა. ეროვნული საკითხის მენშევიკური დაყენება — კულტურული ნაციონალური ავტონომია — საერთოდ უვარგისი, კიდევ უფრო უაზრო და რეაქციული იყო ამიერკავკასიის ვითარებაში, სადაც პატარა ერები მუდმივი მონობისა და უმეცრებისათვის იქნებოდნენ განწირულნი.

კავკასიელებმა ლენინელ-ისკრელებმა შეძლეს რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების აშენება ინტერნაციონალიზმის პრინციპებზე. ეს ორგანიზაციები შემდეგ მუშათა და გლეხთა ფართო მასებში მშრომელი კლასების განთავისუფლების ლენინური იდეების დაუცხრომელი პროპაგანდისტები გახდნენ. რევოლუციური სოციალ-

¹ ა. წულუკიძე, თბ., სახელგამი, თბილისი — 1943, გვ. 257.

დემოკრატიის თეორიულმა ბრძოლამ, პროლეტარიატის დაუძინებელი მტრების წინააღმდეგ პრაქტიკულმა რევოლუციურმა მუშაობამ ქალაქებსა და სოფლებში სხვადასხვა ეროვნების მუშებისა და გლეხების დამძობილებისათვის თვალსაჩინო შედეგები გამოიღო: პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებამ მძლავრად გაიღვა ფესვები ამიერკავკასიის სოფლებში. ამიერკავკასიის ხალხთა წაყიდების ცდები ცარიზმისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების მხრივ განწირული აღმოჩნდა.

1905 წლის მაისში ა. წულუკიძე, ამიერკავკასიის პროლეტარიატის საბრძოლო რიგების ერთიანობით აღფრთოვანებული, წერდა: „დადგა სასიხარულო დრო, როცა კავკასიაში ეროვნებათა შორის შური და შუღლი მოისპო, მივაღწიეთ ისეთ ეამს, როცა ქართველი და სომეხი, რუსი და ებრაელი, თათარი და პოლონელი ძმურად, ამხანაგურად, ხელიხელჩაკიდებულნი, ერთი ინტერესით გამსჭვალულნი, საერთო იარაღით აღჭურვილნი კავკასიის ყოველ კუთხეში პროლეტარიატის იდეალისაკენ ესწრაფებიან და მათ შორის უთანხმოებისა და უნდობლობის პირობები დღითი დღე ისპობა. მიუხედავად იმისა, რომ ქართველი და სომეხი ბურჟუაზია დღესაც კინკლაობს, ქართველი და სომხის პროლეტარიატი მჭიდრო კავშირით გადაინასკვა, ჩაქრა მათში ეროვნული განხეთქილების ცეცხლი“¹.

ამრიგად, XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში საქართველოს საზოგადოებრივ ასპარეზზე გამოვიდნენ ერთმანეთის მიმართ ანტაგონისტურად განწყობილი კლასები — ბურჟუაზია და პროლეტარიატი, თითოეულ ამ კლასს თავისი ინტერესების დამცველი პარტია გაუჩნდა, რომელთაც კლასობრივი ბრძოლის სხვა საკითხებთან ერთად მწვავედ დასვეს ეროვნული საკითხიც.

ეს ის დრო იყო, როცა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა აღმავალი გზით მიემართებოდა და იგი იღებდა იმპერიალიზმის ეპოქისათვის მკვეთრ ხასიათს. ასევე მკვეთრად წამოიჭრა საკითხი იმის შესახებ, თუ ვინ უნდა ყოფილიყო ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშე — ბურჟუაზია თუ პროლეტარიატი, ვის შეეძლო ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრისაგან მშრომელი მასების განთავისუფლება და სოციალური ჩაგვრის უღლის დამსხვრევა — ბურჟუაზიას თუ პროლეტარიატს.

თავის დროზე მთელ რიგ ქვეყნებში ბურჟუაზია ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მედროშედ გამოდიოდა. ბურჟუაზია ფეოდალური დახვესებულობის, პარტიკულარიზმის, წოდებრიობის წინააღმდეგ ბრძოლაში ნამდვილად იცავდა ერის ინტერესებს. ხელს

¹ ჟურნ. „მოგზაური“, № 85, გვ. 259.

უწყობდა ძველი, დრომოკმული ურთიერთობის დანგრევას და ახალი, უფრო პროგრესული საზოგადოებრივ-ეკონომიკური ძალების გამარჯვებას. მაგრამ ეს როლი ბურჟუაზიამ დაივიწყა. პროლეტარიატის გაჩენისა და პროლეტარიატის რევოლუციური კლასობრივი ბრძოლის გაძლიერებისდაკვალად ბურჟუაზია თავისი ვიწრო კლასობრივი ინტერესებით შემოიზღუდა. ეროვნული დროშა მან ტალახში ამოსვარა, ერის ნამდვილი ინტერესები დაივიწყა და ვიწრო კლასობრივ ინტერესებს ანაცვალა. თავისი კლასობრივი ინტერესების ერთგული საფრანგეთის ბურჟუაზია, მაგალითად, 1871 წელს ეროვნული ინტერესების მოღალატედ იქცა და თავისივე ხალხის წინააღმდეგ კავშირი შეკრა გერმანიის ბურჟუაზიასთან. იმპერიალიზმის ეპოქაში ბურჟუაზია არათუ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მედროშე, არამედ მისი შენიღბული მტერი, მისი ჩახშობის ერთ-ერთი მონაწილე გახდა.

რუსეთის ბურჟუაზიას, რომელიც დამოუკიდებელ საზოგადოებრივ ძალად ჩამოყალიბდა, მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის დაცემულობისა და პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობის ეპოქაში, არ შეეძლო ხალხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობის გულწრფელი მოსარჩლე და მედროშე ყოფილიყო. პირიქით რევოლუციური მოძრაობის მძლავრი ზვირთებით დამფრთხალი, იგი თავს ცარიზმის კალთებს აფარებდა და მისი შეჯავშნული მუშტით განამტკიცებდა თავის კლასობრივ ბატონობას. ცარიზმისა და ბურჟუაზიის ინტერესები რუსეთში, კაპიტალიზმის რეფორმების გზით განვითარების გამო, იმთავითვე ერთმანეთში მჭიდროდ გადაიხლართა. ვინც ცარიზმის წინააღმდეგ მახვილს აიღებდა, მას ბურჟუაზიის წინააღმდეგაც უნდა აეღო მახვილი, ამიტომ, ცხადია, ცარიზმის დამხობისათვის მეზობელ მშრომელ მასებს ბურჟუაზია ვერ უხელმძღვანელებდა, პირიქით, წინ გადაეღობებოდა და ჩაახშობდა ამ მოძრაობას.

ამიერკავკასიის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ასევე კონტრრევოლუციური იყო ადგილობრივი, ქართველი, სომეხი და აზერბაიჯანელი ბურჟუაზიის როლი. ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის სიმწვავეს იგი ადვილად ურიგდებოდა, რადგან ცარიზმის ხიშტებით იცავდა მის ქონებას, ფაბრიკა-ქარხნებს პროლეტარიატის რევოლუციური ბრძოლისაგან.

ადგილობრივი ბურჟუაზიის ინტერესები რუსეთის ბურჟუაზიის ინტერესებთან იყო გადახლართული. ამიტომ ბურჟუაზია კმაყოფილდებოდა იმპერიის ფარგლებში საქართველოსათვის ავტონომიის მოთხოვნით. ასეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“ ბურჟუაზიის მეთაურობით სხვა არა იქნებოდა რა, თუ არა მშრომელი კლასების უკონტროლო და განუკითხავი ექსპლოატაცია. მშრომელ კლასებს კი ყოველგვარი ექსპლოატაციის მოსპობა უნდოდა. ასეთი მიზანი მხოლოდ პროლე-

ტარიატს ჰქონდა დასახული. მაშასადამე, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჰეგემონი პროლეტარიატი უნდა ყოფილიყო, ხოლო მედროშე — პროლეტარიატის პარტია.

საქართველოში, როგორც წვრილბურჟუაზიულ ქვეყანაში, დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა რევოლუციისადმი წვრილბურჟუაზიული მასის — ქალაქებისა და სოფლების ნახევრად პროლეტარული ფენების, ე. წ. „საშუალო წოდების“ და დემოკრატიული ინტელიგენციის დამოკიდებულებას. წვრილბურჟუაზიული მასა მტრულად იყო განწყობილი ცარიზმის, მისი კოლონიური პოლიტიკის მიმართ და ესწრაფვოდა ქვეყნის დემოკრატიულ გადახალისებას, იზიარებდა სოციალისტურ იდეებს: მაგრამ მისი პოზიცია მერყევი, ორჰოფი იყო. ძირითადი საკითხი, რაც წვრილბურჟუაზიულ მასისა და დემოკრატიულ ინტელიგენციის მერყეობას აპირებდა, იყო ეროვნული საკითხი. ვ. ი. ლენინი დადებითად ახასიათებდა წვრილბურჟუაზიული მასის საერთო-დემოკრატიულ განწყობილებას და ბოლშევიკურ პარტიას მოუწოდებდა ებრძოლა ამ მასის პროლეტარიატის მხარეზე დარაზმვისათვის. რევოლუციის პერიოდში პარტია ახორციელებდა მემარცხენე ძალებთან ბლოკის ტაქტიკას. საქართველოში ამ ტაქტიკას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა, მაგრამ იგი ყოველთვის უნარიანად როდი იყო გამოყენებული.

რუსეთის პროლეტარიატის ჰეგემონური როლი პირველ რევოლუციაში, პროლეტარიატისა და გლეხობის საბრძოლო კავშირი ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში განაპირობებდნენ საქართველოსა და საერთოდ მთელი ამიერკავკასიის პროლეტარიატის წამყვან როლს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში.

* * *

ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მძლავრი გაქანებისათვის საჭირო ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორები საქართველოში შემზადებული იყო. საჭირო იყო საბაზი, რომ ხალხში დაგუბებული რისხვა ცარიზმისა და ფეოდალური ჩაგვრის წინააღმდეგ გარდაქმნილიყო მძლავრ რევოლუციურ ტალღად. სისხლიანი კვირის შემდეგ აზვირთებული რევოლუციური მოძრაობის ტალღები რუსეთის იმპერიის განაპირა მხარეებშიც შეიჭრა და ხალხთა მასები ფეხზე დააყენა. 18 იანვარს თბილისის პროლეტარიატის პოლიტიკური გაფიცვა უკვე ნიშნავდა იმას, რომ საქართველოს მუშათა კლასი საიმპერიო რევოლუციური მოძრაობის ფრონტზე თავის საბრძოლო უბანს იკავებდა.

ცარიზმი, როგორც ვიცით, განაპირა ერების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დაუძინებელი მტერი იყო. რუსი და არარუსი მშრომელი კლასების საბრძოლო რიგების ერთიანობა მას მო-

სვენებას არ აძლევდა და ყოველგვარ ზომას ხმარობდა იმისათვის, რომ გაეთიშა ეს ძალები, დაეპირისპირებინა ისინი ერთმანეთისათვის.

9 იანვრის სისხლიანი კვირის შემდგომმა მოვლენებმა ცარიზმის შიში გააძაბო. პეტერბურგის უდანაშაულო მსხვერპლთა პატივისცემისა და მათი ჯალათების მიმართ რისხვის გრძნობით განმსჭვალული რუსეთის პროლეტარიატის მხარდამხარ აღდგნენ უკრაინის, ბელორუსიის, ბალტიისპირეთის, ფინეთის, პოლონეთის, ამიერკავკასიის მუშები.

ცარიზმი ახლა იმის საშაადისს შეუდგა, რომ ეს მოძრაობა სათავეში ჩაეკლა. მან წააქეზა ბურჟუაზიული და თავადაზნაურული ნაციონალიზმის მესვეურები ერებს შორის ძმათამკვლელი ომები გაეჩაღებინათ. მეფის ხელისუფლების აგენტებმა 1905 წლის 6 — 9 თებერვალს მოაწვეეს სომეხ-თათართა ელეთა ბაქოში, შუშასა და ელიზავეტოპოლში, ნახჭევანსა და ერევანში. „სისხლიანი სასაქლო ბაქოში, — ნათქვამი იყო ამ ხოცვა-ჟლეტის გამო კავკასიის კავშირის კომიტეტის პროკლამაციაში, — ეს არის პეტერბურგის მუშების უკანასკნელი აჯანყების პასუხი, მაგრამ რუსეთის ყველა ეროვნების პროლეტარიატი თვითმპყრობელობის ამ ახალ გამოწვევას შეხვდება ახალი მძლავრი რევოლუციური იერიშებით, რომელიც დაამხობს საძულველ, ხალხის სისხლში გასვრილ მეფის მთავრობას“.

კავკასიაში ცარიზმის მიერ მოწყობილმა ხოცვა-ჟლეტამ მთელი რუსეთის პროლეტარიატისა და მოწინავე საზოგადოებრიობის აღშფოთება და რისხვა გამოიწვია. კავკასიის ამბებს გამოეხმაურა მაქსიმ გორკი, რომელმაც სამარცხვინო ბოძზე გააკრა რუსეთის თვითმპყრობელობა:

„კაცობრიობის ისტორიის მთელ მანძილზე გაბატონებულ კლასს არცერთ ქვეყანაში ისე სამარცხვინოდ, ისე უტიფრად და ცინიკურის სიმკაცრით არ უწარმოებია ბრძოლა ხალხზე თავისი ძალაუფლების შენარჩუნებისათვის, როგორც ეს ხდება ჩვენს ქვეყანაში.

რა საზიზღარი და საცოდავი უძლურება გამოსჰქვივის იმ ადამიანებში, რომელნიც დამთვრალან დაღვრილი სისხლით და თავისი აღსასრულის წინათგრძნობით“...

ამიერკავკასიის მშრომელ მასებს მ. გორკი მიმართავდა: „ჩვენ ყველას ერთი მტერი გვყავს. ყველა, ვისი გონებაც ნაოელია, ვისი ნებისყოფა არ ემორჩილება დამონებას, უნდა გაერთიანდნენ მთლიან ოჯახად იმ ბოროტი და უაზრო ძალის წინააღმდეგ საბრძოლველად, რომელიც ერთნაირის სიმძიმით გვსრესავს ჩვენ...“¹.

ცარიზმის ბნელ საქმიანობას მტკიცედ აღუდგა წინ ამიერკავკასიის პროლეტარიატი. სისხლისმღვრელი პროვოკაციების საპასუხოდ სო-

¹ მ. გორკი, კავკასიის ამბების შესახებ, 1936 წ., თბილისი, გვ. 18.

მეხმა, აზერბაიჯანელმა და ქართველმა მუშებმა კიდევ უფრო შეამჭიდროვეს თავიანთი რიგები. ინტერნაციონალური სოლიდარობის თვალსაჩინო გამოხატულებად გადაიქცა ის მიტინგები, რომლებიც თებერვლის შუა რიცხვებში გაიმართა ბაქოში, თბილისსა და სხვა ქალაქებში. 13 თებერვალს თბილისში (ყოფილ ვანქის გალავანში) თავი მოიყარა მრავალმა ათასმა ქართველმა, სომეხმა, თათარმა, რუსმა და ერთმანეთს მეგობრობა შეჰფიტეს. ამ პირველ შეკრებაზე ბოლშევიკებმა 3000 ცალი პროკლამაცია გაავრცელეს. უფრო ხალხმრავალი იყო შეკრება მეორე დღეს იმავე ადგილზე. მოწინავე მუშების მეთაურობით ინტერნაციონალური დემონსტრაცია სასახლის ქუჩისაკენ გაემართა და წითელი დროშა ააფრიალა. თბილისის მშრომელებმა დემონსტრაციაზე ფიცო დადეს, იბრაჰიმონ სოციალ-დემოკრატიული დროშის ქვეშ თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ. ეს ამიერკავკასიის ხალხთა მეგობრობის დემონსტრაცია იყო.

პროკლამაციაში, რომელიც მეორე დღესვე დაბეჭდა რსდმპ თბილისის კომიტეტმა, ნათქვამი იყო: „დიდი იმედები და იმედების დიდი გაცრუება! ეროვნული შუღლის ნაცვლად — ურთიერთ სიყვარული და ნდობა! ძმთაშორის რბევის ნაცვლად — გრანდიოზული დემონსტრაცია ცარიზმის, რბევის ამ დამნაშავეს, წინააღმდეგ! დაემხო მეფის მთავრობის იმედები: ვერა და ვერ მოახერხა მან ერთმანეთისათვის გადაიკიდებინა თბილისის ეროვნებანი!..

თბილისის იმ მოქალაქეთა მრავალათასიანი მასის წინაშე, რომელნიც წითელი დროშის ქვეშ შეიკრიბნენ და მეფის მთავრობას სიკვდილის განაჩენი გამოუტანეს, საზიზღარი მთავრობის საზიზღარი ლაქიები იძულებული გახდნენ უკან დაეხიათ. მათ ხელი აიღეს დარბევაზე:

მაგრამ ნიშნავს თუ არა ეს, მოქალაქენო, რომ მეფის მთავრობა კვლავ აღარ შეეცდება მოაწყოს რბევა? სრულებითაც არა! სანამ იგი ცოცხალია, და რაც უფრო კარგავს იგი ნიადაგს, მით უფრო ხშირად მიმართავს რბევას. რბევის აღმოფხვრის ერთადერთი საშუალებაა მეფის თვითმპყრობელობის მოსპობა.

თქვენთვის ძვირფასია თქვენი სიცოცხლე და თქვენი მახლობელი ადამიანების სიცოცხლე? თქვენ გიყვართ თქვენი მეგობრები, ნათესავები და არ გსურთ რბევა? მაშ იცოდეთ მოქალაქენო, რომ მხოლოდ ცარიზმის მოსპობით მოისპობა რბევა და მასთან დაკავშირებული სისხლისღვრა!

მეფის თვითმპყრობელობის დამხობა — აი უწინარეს ყოვლისა რას უნდა ცდილობდეთ თქვენ!

თქვენ გსურთ ყოველგვარი ნაციონალური მტრობის მოსპობა? თქვენ გსურთ მიაღწიოთ ხალხთა სრულ სოლიდარობას? მაშ იცოდეთ, მოქალაქენო, რომ მხოლოდ უთანასწორობის მოსპობით, მხოლოდ კა-

პიტალიზმის აღმოფხვრით მოისპობა ყოველგვარი ნაციონალური შუღლი!

სოციალიზმის გამარჯვება — აი საბოლოოდ საით უნდა მიისწრაფოდეთ თქვენ!¹

ამ პროკლამაციას არა მარტო თბილისის, არამედ მთელი ამიერკავკასიის მშრომელთა საბრძოლო ერთიანობის შემდგომი განმტკიცებისათვის ჰქონდა უდიდესი მნიშვნელობა.

ცარიზმის წინააღმდეგ რევოლუციურ ბრძოლაში პროლეტარიატის ხელმძღვანელობით აქტიურად ჩაება საქართველოს გლეხობა. გლეხთა მასების გამოფხიზლება და აქტივობა საქართველოში ჯერ კიდევ 1902 წლიდან შეიმჩნეოდა. თბილისის, ბათუმისა და სხვა სამრეწველო ქალაქების მუშებმა, რომლებიც საგაფიცვო მოძრაობაში მონაწილეობისათვის დაითხოვეს და თავიანთ სოფლებს დაუბრუნდნენ, რევოლუციის ნაპერწკალი გლეხობაში გადაიტანეს. დიდი როლი შეასრულეს რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის კომიტეტებმა იმერეთსა და გურია-სამეგრელოში. 1903 წელს ოზურგეთისა და ზუგდიდის მაზრების გლეხობამ მასობრივად თქვა უარი ძველი ფეოდალური ვალდებულებების შესრულებაზე. გლეხობამ აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა აგრეთვე ცარიზმის მოხელეებს, რომლებიც ისედაც გაძვალტყავებულ გლეხებს უკანასკნელ ლუქმას აცლიდნენ პირიდან.

1902 წლის გაზაფხულზე გურიაში უკვე ტარდებოდა ფარული კრებები, რომლებზედაც იხილებოდა მემამულეთა და ცარიზმის მოხელეთა ბეგარა-გადასახადების თავიდან აცილების საკითხები. გლეხებმა ერთსულოვნად შეკრეს პირი და მემამულეებსა და ხუცებს ბოიკოტი გამოუცხადეს. ამავე დროს გლეხებმა ყველაზე საძულველ, რეაქციონერ მემამულეებს, რომლებიც მთავრობის ჯაშუშთა როლშიც გამოდიოდნენ, ტერორი დაუნიშნეს და ბევრი მათგანი დახოცეს. 1903 წლის ნოემბერში ჩოხატაურში გურიის სოციალ-დემოკრატიული კომიტეტის ინიციატივით მოეწყო ახალწვეულთა პოლიტიკური დემონსტრაცია, რომელმაც დიდი გამოძახილი ჰპოვა მთელს საქართველოში.

1904 წელს გურიაში გლეხობის მაღალი საბრძოლო აქტივობის ნიშნით ჩატარდა პირველმისობა. გლეხებმა წითელი დროშა ააფრიალეს. დემონსტრაცია პოლიციის მათრახებმა და ტყვიებმა ვერ ჩაახშო.

1902—1905 წლებში გლეხთა გამოსვლები მოეწყო საქართველოს თითქმის ყველა მაზრაში.

1905 წლის იანვარში პროლეტარიატის პირველმა იერიშებმა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ სოფლად გლეხური მოძრაობა ახალ საფეხურზე აიყვანა და მასობრივი გახდა. ამიერკავკასიის ბოლშევიკურ-

¹ ი. ს. ტაღიანი, თბზ., ტ. 1, გვ. 82—85.

მა ორგანიზაციებმა სოფლად გააჩაღეს დიდი მუშაობა პროლეტარი-ატისა და გლეხობის საბრძოლო კავშირის განსამტკიცებლად. 1905 წლის 19 მარტს რსდმპ კავკასიის კავშირის კომიტეტი თავის პროკლა-მაციებში, რომლებიც ქართულ და სომხურ ენებზე გამოიცა, გლეხკა-ცობას მოუწოდებდა თვითმპყრობელობის დასამხობად პროლეტარიატ-თან ერთად გამოსულიყო.

„მოისპოს მეფის მთავრობა და მის ადგილზე აირჩეს ხალხის მთავ-რობა, დემოკრატიული რესპუბლიკა: აი რას მოვითხოვთ ჩვენ, აი რას ითხოვს დღეს მთელი რუსეთის მუშათა ხალხი. ჩვენ მარტონი არა ვართ ამ წმინდა საქმეში. ჩვენთან არის მთელი რუსეთის მუშა ხალხი, ჩვენ-თან არის აგრეთვე ყველა გამოფხიზლებული გლეხკაცი, ჩვენ გაფაცი-ცებით ყურს გვიგდებენ სალდათებიც კი, ის სალდათები, რომლებიც მეფის ტახტს უნდა იცავდნენ. და როცა სოფლისა და ქალაქის მშრო-მელები ერთმანეთს ხელს გაუწოდებენ, ძმად შეეფიცებიან და საერთო იერიშს მიიტანენ მეფის ტახტზე, — იცოდეთ, გლეხებო, რომ მათ ვე-ლარა დაუდგება რა წინ!

მაშ წინ მედგრად, ვაჟკაცებო, გავიმძღვართ წინ ქალაქის მუშე-ბი და გავყვეთ მათ დემოკრატიული რესპუბლიკისაკენ. გავყვეთ და მათთან ერთად დავლევწოთ საზიზლარი წესები, რომ გზა გავკაფოთ იმ თანაღწორი ცხოვრებისაკენ, იმ სოციალისტური წესებისაკენ, საითკენაც ასე გაფაციცებით მიისწრაფვიან ქალაქის მუშები და ლარიბი გლეხ-კაცობა!“¹.

რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების მგზნე-ბარე საბრძოლო მოწოდებებმა, ბოლშევიკი აგიტატორების პრაქტი-კულმა მუშაობამ სოფლად გლეხკაცობა მასობრივად გაიყოლია. სოფ-ლებში ყველას პირზე „ერთობა“ ეკერა. იმართებოდა საიდუმლო კრე-ბები, სადაც გამოჰქონდათ დადგენილებანი მემამულე-თავადაზნაურო-ბის მიმართ ვალდებულებათა გაუქმების შესახებ, აწყობდნენ გლეხთა შეიარაღებულ რაზმებს, სოფლებიდან ერეკებოდნენ მემამულეებს და მეფის ხელისუფლების ადგილობრივ მოხელეებს, იტაცებდნენ მიწებს და ერთმანეთს შორის ინაწილებდნენ. მთელ რიგ მაზრებში გლეხობამ საკუთარი მმართველობა დააწესა, აირჩია ათისთავები, ასის-თავები, და საგლეხო კომიტეტები, რომლებიც კოლექტიურად წყვეტ-დნენ სოფლის საჭირბოროტო საკითხებს.

აღსანიშნავია, რომ გლეხთა რევოლუციურ ბრძოლაში იმთავითვე შეიმჩნეოდა ორგანიზებულობა, პროგრამის სიცხადე, მოთხოვნების გამოკვეთილობა. ეს ბოლშევიკური ორგანიზაციების უშუალო ხელ-მძღვანელობის შედეგი იყო. მებრძოლი გლეხკაცობა თავის ყველა მოქ-

¹ „ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციის პროკლამაციები 1904—1905 წწ.“ გვ. 117—118.

მედებს ხელმძღვანელი ბოლშევიკი ამხანაგების მითითებით ახორციელებდა. „იმერეთ-სამეგრელოს ბოლშევიკური კომიტეტი“ ქალაქის მუშებისა და გლეხების რევოლუციური საქმიანობის ხელმძღვანელსა და ორგანიზატორს წარმოადგენდა. „ყველას თვალყური მიპყრობილი ჰქონდა კომიტეტზე, — აღნიშნავდა გაზეთი „პროლეტარიატი“, — რომელსაც მიეჩივნენ უყურონ ისე, როგორც ოფიციალურ დაწესებულებას. მას მიმართავდნენ მოთხოვნებითა და კითხვებით, და კომიტეტიც მუშაობდა დაუღალავად, რეაქციას უკეთებდა და ბეჭდავდა ფურცლებს, აწყობდა დემონსტრაციებს, გაფიცვებს, უფარდებდა მომენტს, როცა შეიძლებოდა მიეღო მას საყოველთაო ხასიათი“¹.

გლეხთა განმათავისუფლებელი მოძრაობის მძლავრმა გაქანებამ კავკასიის მმართველობა ფეხზე დააყენა. მან გადაწყვიტა ტყვიით ჩაეხშო მუშურ-გლეხური რევოლუცია. მაგრამ აღარც არმია წარმოადგენდა საიმედო დასაყრდენს. ადგილობრივი გარნიზონები აშკარად თანაუგრძნობდნენ მუშებს და გლეხებს. კავკასიის მმართველობამ ნიკოლოზ II-ის წინაშე აღძრა შუამდგომლობა რევოლუციურად განწყობილი პოლკები უფრო საიმედო სამხედრო ნაწილებით შეეცვალა. შუამდგომლობა დააკმაყოფილეს. 1905 წლის თებერვალში კიევის ოლქიდან კავკასიაში გადმოიყვანეს 33-ე დივიზია.

ახლა მთავრობა საქართველოს აჯანყებულ რაიონებთან ანგარიშის გასწორების სამზადისს შეუდგა. გენერალმა მალამამ, რომელიც მაშინ კავკასიის მთავარმართებლის მოვალეობის აღმსრულებელი იყო, გენერალ-მაიორი ალიხანოვ-ავარსკი დანიშნა შემტევი ჯარების მეთაურად, რომელსაც „რიონის განსაკუთრებული რაზმი“ ეწოდა. სანამ რევოლუციურ გლეხობას ტყვიით გაუმასპინძლებოდა, მეფის ნაცვალმა, ლიბერალურად განწყობილ მოხელეთა ჩრევით, გადაწყვიტა გაეთამაშებინა კომედია, რომლის მიზანს შეადგენდა მთავრობის შემდგომი უკიდურესი ღონისძიებების გამართლება. გურიაში მან მიავლინა მთავარმართებლობის საბჭოს წევრი სულთან კრიმ-გირეი, რომელსაც გლეხობასთან მშვიდობიანი მოლაპარაკების „უკანასკნელი ცდა“ უნდა მოეხდინა. ასეთივე დავალებით ეწვიენ ქართლ-კახეთის გლეხკაცობას გენერალი ზ. ქავკავაძე და საპატიო მომხრეებელ-მოსამართლე ზ. ვეილენბაუმი.

„თქვენი მოგზაურობა, — სწერდა მალამა კრიმ-გირეის, — უკანასკნელი ცდაა მშვიდობიანი გზით მოსახლეობის დასარწმუნებლად და თუ ეს ცდა უნაყოფო გამოდგა, მაშინ მოსახლეობა დამორჩილებული იქნება ნატანებში მდგარი ჯარის საშუალებით, თუგინდ ამისათვის საჭირო გახდეს დიდი მსხვერპლის გაღება“.

სულთან კრიმ-გირეი გურიაში ჩავიდა მაშინ, როცა ნატანებში დამ-

¹ გაზ. „პროლეტარი“, 1905 წ., № 3.

სჯელი არმია იდგა. ამგვარად, გურულ გლეხებს მთავრობამ ყელში დანა მიაბჯინა და უკანასკნელად მოსთხოვა მათ დამშვიდებულიყვნენ. მაგრამ ამ ცდამ შედეგი ვერ გამოიღო. გურული გლეხობა მთავრობის მოხელის წინაშე გაბედულად წარდგა და გადმოშალა ეკონომიკური ჩაგვრისა და პოლიტიკური უუფლებობის სრული სურათი. სასოფლო საზოგადოების ხალხმრავალ შეკრებებზე გლეხთა დეპუტატები არა მარტო აღწერდნენ მემამულეების, მეფის მოხელეების, სამღვდელოების თვითნებობის სურათს, გლეხობის ტანჯვა-წვალებას უმიწობისა და მთავრობის მიერ დაწესებული მძიმე გადასახადების გამო, არამედ გაბედულად აყენებდნენ თავიანთ მოთხოვნებს. გლეხთა დეპუტატების ამ ჩამოყალიბებულ სიტყვებში ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელი ხელი ჩანდა.

„რომ დავწვები, თავი სხვის მამულში მაქვს და ფეხები კიდევ სხვისაში, — ლაპარაკობდა სოფლის დიდ შეკრებაზე გლეხი დეპუტატი, — ჩვენი შრომის ნაყოფი თითქმის ხელპირად მემამულეს მიაქვს და ჩვენ ალარაფერი გვრჩება. როდესაც ჩვენს გასაჭირზე ავლაპარაკდით, მთავრობა დახმარების ნაცვლად მოგვესია და სულ აგვაწიოკა, პირდაპირ, ცხადად მიუდგა მემამულეებს და ჩვენ თხოვნას მხოლოდ ის ყურადღება მიაქცია, რომ ციხეში ჩაგვყარა და გადაგვასახლა“¹.

გლეხობამ მტკიცედ მოითხოვა სანადელო, საუფლისწულო, საეკლესიო და სამონასტრო მიწების, კონფისკაცია და მშრომელებისათვის გადაცემა, ამ საკითხების მოსაგვარებლად გლეხთა კომიტეტების არჩევა საყოველთაო პირდაპირი და ფარული კენჭისყრით, ყველა არაპირდაპირ გადასახადის გაუქმება, წოდებათა თანასწორობა, სიტყვის, კრების, ბეჭდვის, კავშირების თავისუფლება, პოლიტიკური პატიმრების განთავისუფლება და პიროვნებათა ხელშეუხებლობა, სასამართლოს არჩევის თობა, ეკლესიის სახელმწიფოსაგან გამოყოფა, საყოველთაო, სავალდებულო უფასო სწავლების შემოღება და სხვ.

დამახასიათებელია, რომ გლეხობა ჩიოდა მეფის მთავრობის რუსიფიკატორული პოლიტიკის წინააღმდეგ. ერთ-ერთმა დეპუტატმა კრიმ-გირეის მიმართა: „სწავლა-განათლება უნდა იყოს სავალდებულო, საყოველთაო დ უფასო. ქართულ ენაზე უნდა ასწავლონ ყველა საგნები საშუალო და დაბალ სკოლაში... თუ კაცს თავისი სამშობლო ენა არ უყვარს, და არა აქვს, სხვებსაც ვერ შეიყვარებს“... „გაგვიგონია, განათლების მინისტრია სადღაც რუსეთში, — ამბობდა ერთ-ერთი დეპუტატი, — ის არაფერს არ ანათებს, პირიქით, აბნელებს, განათლების მოსურნე ხალხს ბიბლიოთეკები და სამკითხველოები დაგვიხურეს“²...

¹ „მოგზაური“, 1905 წ., № 9, გვ. 122.

² გაზ. „ცნობის ფურცელი“, 1905 წ., 6 მარტი.

გლებობა ამ მოთხოვნებს რომ აყენებდა, შესანიშნავად გრძნობდა, რომ მისი დაკმაყოფილება თვითმპყრობელობას არ შეეძლო, რომ ეს საკითხები სახალხო რევოლუციის გამარჯვებით უნდა გადაწყვეტილიყო. „ჩვენ არა გვაქვს იმედი, რომ მთავრობამ, რომელსაც არ ვენდობით, ჩვენი თხოვნა დააკმაყოფილოს მას შემდეგ მაინც, რაც პეტერბურგში ასე განუკითხავად ამდენი ათასი მუშა ხალხის სისხლი დაიღვარა. მას შემდეგ, რაც ბაქოში, ბათუმსა და სხვა დიდრონ ქალაქებში განუწყვეტლივ იღვრება მუშა ხალხის სისხლი, ჩვენ არ შეგვიძლია ნდობა გამოვუცხადოთ მთავრობას და იმას მივანდოთ ჩვენი ცხოვრების მოწესრიგება... ჩვენი გასაჭირის შემსუბუქება შეუძლია იმგვარ მთავრობას, რომელსაც აირჩევს ხალხი... ამიტომ ჩვენ მოვითხოვთ მოწვეულ იქნას არა ზემსკი სობორი. („ზემსკი სობორის“ მოწვევის პროპაგანდას ეწეოდნენ მენშევიკები. — ა. ს.), არამედ სახალხო დამფუძნებელი კრება, ჩვენ გვინდა ხალხური მთავრობა“¹, — ამბობდნენ დეპუტატები სხვადასხვა სოფლიდან.

გლებობამ გაბედულად წამოწია წინ პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის იდეა, რომელიც მას რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციებისაგან ჰქონდა შეთვისებული. იგი თავის მოთხოვნებს მთელი რუსეთის მშრომელი კლასების მოთხოვნებს უკავშირებდა. იგი რუსეთის პროლეტარიატთან და გლებობასთან საბრძოლო კავშირში ხედავდა გამარჯვების შესაძლებლობას. „ჩვენი მოთხოვნა არ არის კერძო გურული ან კავკასიური, ამას მოითხოვს მთელი რუსეთის მუშა ხალხი და გლებები“²... „მთავრობის მოხელეები ხალხში და სალდათებში ავრცელებენ ყოვლად უსაფუძვლო ხმებს, თითქოს ჩვენ ჩვენი მეფე გვინდოდა, თითქოს ჩვენ ცალკე სახელმწიფო გვინდოდეს. ეს ტყუილია... ეს საზიზღარი ცილისწამებაა; ჩვენი მოძრაობა განუყოფელია მუშათა მოძრაობისაგან... ჩვენ, როგორც ყოველი მუშა რუსეთისა, ვებრძვით დღევანდელ წესწყობილებას. ჩვენ უნდა დავანგრძოთ ის და მის ნანგრევებზე ავაშენოთ ახალი, 'სამართლიანი წესწყობილება. ჩვენთვის ყველა მუშა, განუჩევლად ეროვნებისა, ძმებია, ჩვენი და მათი ინტერესი ერთია“³.

„ჩვენ, — ქართველები, რუსები, სომხები, თათრები, — ყველა ძმები ვართ, ჩვენ ერთმანეთს არ წავეკიდებით, ტყუილად ცდილობს ამას მთავრობა... ჩვენი მოთხოვნები მარტო ქართველთა მოთხოვნები როდია. ამას მოითხოვს მთელი რუსეთი. ჩვენ ვუერთდებით ჩვენს რუს

¹ „მოგზაური“, 1905 წ., № 7, გვ. 128.

² „მოგზაური“, 1905 წ., № 11, გვ. 172.

³ „მოგზაური“, 1905 წ., № 9, გვ. 128.

მომძეებს“¹... — ამბობდნენ თავიანთ შეკრებებზე მუშათა და გლეხთა წარმომადგენლები.

ამ შეკრებებზე ნათლად გამოჰყავნდა გლეხობის შეგნებულობა. ეს არ იყო შემთხვევითი და სტიქიური გამოსვლა, ეს იყო დიდი სახალხო რევოლუცია. ბოლშევიკური გაზეთი „ვპერიოდი“ წერდა: „...გურიის გლეხთა მოძრაობა იშვიათი მოვლენაა მსოფლიო ისტორიაში. ეს ჩვეულებრივი გლეხთა აჯანყება კი არ არის, არამედ საესებით შეგნებული პოლიტიკური მოძრაობაა, რომელიც მთლიანად ემხრობა მთელი რუსეთის პროლეტარიატის შეგნებულ მოძრაობას“².

კრიმ-გირეის გურიიდან დაბრუნების შემდეგ კავკასიის ხელისუფლებამ მორიგი ნაბიჯი გადადგა. გურიაში გაგზავნეს ალიხანოვ-აგარსკის ჯარები. ჯართან შეტაკების თავიდან ასაცილებლად ბოლშევიკების რჩევით გლეხებმა ტაქტიკა შეცვალეს. შეიარაღებული აჯანყებისათვის ფარულად დაიწყეს მზადება. შეკრებანი ეწყობოდა ღამით ტყეში, გლეხთა რაზმები იძენდნენ იარაღს და ემზადებოდნენ გადამწყვეტი შეტევისათვის.

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს დაწვრილებით განვიხილოთ გლეხთა რევოლუციური გამოსვლები საქართველოს ყველა მაზრაში. გურიაზე მხოლოდ იმიტომ შევჩერდით, რომ იგი ქართველი გლეხობის მაღალი კლასობრივი შეგნების ერთ-ერთი ტიპური მაგალითი იყო. თებერვალსა და მარტში მოძრაობა სხვა მაზრებში გურიაზე არანაკლები ინტენსივობით გაჩაღდა. გორის მაზრის გლეხობამ სოფლის მამასახლისები და სხვა თანამდებობის პირები თავისი ინიციატივით დაითხოვა. მმართველობა რევოლუციურ ყაიდაზე მოაწყო. გორის გლეხები პრაქტიკულად ახორციელებდნენ მუშებთან მჭიდრო რევოლუციურ თანამშრომლობას. თბილისელი მუშები სისტემატურად ჩადიოდნენ გორში, ხელმძღვანელობდნენ მიტინგებს, რჩევა-დარიგებას აძლევდნენ რაზმელებს, ეხმარებოდნენ მათ იარაღის შეძენაში და სხვა.

შეიარაღებული გლეხობა აღარ ერიდებოდა მეფის ჯარებთან პირისპირ შეტაკებას. პოლიციასთან და ჯარის ნაწილებთან სისხლისმღვრელ შეტაკებებს ადგილი ჰქონდათ თიანეთში, ცხინვალში, კახეთში, ბათუმში, ქუთაისსა და სხვა მაზრებში. ყველა რაიონში დგებოდა წითელი რაზმები, რომლებიც იარაღით იცავდნენ გლეხობის მიერ შემოღებულ რევოლუციურ მმართველობას. მთავრობის ყველა ღონისძიება პარალიზებული აღმოჩნდა. ბოლშევიკური პარტიის III ყრილობამ, რომელიც 1905 წლის აპრილში შეიკრიბა, გლეხთა მძლავრ რევოლუციას ამიერკავკასიასა და საქართველოში მაღალი შეფასება მისცა. ყრილობამ თავის რეზოლუციაში მიუთითა, რომ „რევოლუციური მოძრაობა კავკა-

¹ გაზ. „ვპერიოდი“, 1905 წ., № 12.

² იქვე.

სიის მოსახლეობის უმრავლესობაში, როგორც ქალაქად, ისე სოფლად, უკვე მივიდა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საყოველთაო-სახალხო აჯანყებამდე¹.

• • •

ინტერესმოკლებული არაა განვიხილოთ ის პოზიცია, რომელიც 1905 წლის რევოლუციაში დაიკავეს ქართული დემოკრატიული ინტელიგენციის საუკეთესო წარმომადგენლებმა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურებმა.

საკმარისია თვალი გავადევნოთ საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურების — ილია ჭავჭავაძის, აკაკი წერეთლის, იაკობ გოგებაშვილისა და სხვების მოღვაწეობას 900-იან წლებში და განსაკუთრებით 1905 წლის რევოლუციის პერიოდში, რომ დავასკვნათ: ისინი რევოლუციის მხარეზე დადგნენ და მასში თავიანთი ეროვნული იდეალების განხორციელების შესაძლებლობა დაინახეს. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს, რომ ილია, აკაკი და სხვები პროლეტარიატის ჰეგემონური როლისა და პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის მარქსისტულ-ლენინური გაგების დონეზე აღმოჩნდნენ. ეს არც იმას ნიშნავს, რომ ისინი ჩასწვდნენ პროლეტარიატისა და გლეხობის კლასობრივი ბრძოლის მთელ სიღრმეს. მათი პოლიტიკური მრწამსი არ გასცდენია ეროვნული დემოკრატიზმის ჩარჩოებს, მაგრამ კოლონიური საქართველოს ვითარებაში ჩაგრული მასების ასეთმა მძლავრმა გამოსვლამ მათ საკუთარი ეროვნული პროგრამის განხორციელების იმედები ჩაუსახა. მუშებისა და გლეხების ერთსულოვან გამოსვლაში მათ იგრძნეს გამოღვიძება ეროვნული თვითმყოფლობისათვის მებრძოლი ძალები-სა, რომელთა შემოკრებისათვის XIX საუკუნის მთელი მეორე ნახევრის განმავლობაში თავგამოდებით ზრუნავდნენ თერგდალეულები.

ილიას, აკაკისა და მათი თანამებრძოლების ღრმა სიმპათია რევოლუციისადმი, მათი მაღალი ავტორიტეტისა და უაღრესად ღიდი პოპულარობის გამო, თავისთავად ძალიან ბევრს ნიშნავდა. იგი მორალურად ამტკიცებდა ეროვნული ჩაგვრის აღმოფხვრისათვის მებრძოლთა პოზიციებს. აკაკის რევოლუციური ლექსები აჯანყებული გლეხების სიმღერად და მოწოდებად იქცნენ.

ილია ჭავჭავაძე დაუცხრომელ ბრძოლას ეწეოდა ცარიზმის კოლონიური რეჟიმის წინააღმდეგ. იგი დაუნდობლად ამხელდა და ამპთარახებდა კატკოვის, იანოვსკის, დონდუკოვ-კორსაკოვისა და სხვათა პო-

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმის რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწილი 1, მეშვიდე გამოცემა, თბილისი, 1954, გვ. 103.

ლიტიკას, რომლებმაც 80-იანი წლების პოლიტიკური რეაქციის ვითარებაში ქართული ეროვნული ენის, კულტურისა და ტრადიციების წინააღმდეგ იერიშები მიიტანეს.

პოლიციის დეპარტამენტისადმი თბილისის ქანდარმთა სამმართველოს საიდუმლო მოხსენებაში, რომელიც 1894 წლის 1-ლი მაისითაა დათარიღებული, ი. ჭავჭავაძე ასეა დახასიათებული:

„...დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ იმ მიმართულების მთავარი ხელმძღვანელი, რომლის მიზანია ეროვნული მოძრაობის გაღვივება, არის პოლიციის საიდუმლო ზედამხედველობის ქვეშ მყოფი თავადი ილია ჭავჭავაძე...

...თავადი ილია ჭავჭავაძე არის თვალსაჩინო კკუის და მდგომარეობის პატრონი, დიდი ავტორიტეტით სარგებლობს ქართველებში საერთოდ და თავისუფლად მოაზროვნეთა შორის განსაკუთრებით.

დადის ხმები, რომ მასთან დრო და დრო იმართება ქართველ ინტელიგენტთა საიდუმლო კრებები, სადაც არკვევენ საქართველოს სხვადასხვა საზოგადო და სოციალურ საკითხებს¹.

ილია გულწრფელი მოსარჩლე იყო არა მარტო მისი მშობელი ერისა, არამედ მსოფლიოს ყველა იმ მცირე ერისა, რომელთაც კისერზე დიდი სახელმწიფოების უღელი ედგათ. მისი გულისყური იტალიის, ჩეხეთის, ირლანდიის, კუბის, უნგრეთის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისაკენ იყო მიპყრობილი, იგი ექომაგებოდა ბერძენი ხალხის ბრძოლას ოსმალეთის წინააღმდეგ. იგი გმობდა და კიცხავდა რუსი შოვინისტების მიერ მოწყობილ დარბევებს, ესარჩლებოდა ებრაელ ხალხს.

ქართველმა და სომეხმა ბურჟუაზიულმა ნაციონალისტებმა ილიას ბრძოლა სომხური ბურჟუაზიული ინტელიგენტების თავდასხმებისაგან ერის ისტორიის დასაცავად ორ მოძმე ერს შორის შუღლის გასაძლიერებლად გამოიყენეს. ილიას აზრი და მისწრაფებანი მიჩქმალეს, დაამახინჯეს მისი შეხედულებანი. ილიას პუბლიცისტური წერილები მიმართული იყო არა სომეხი ხალხის, არამედ სომეხი ნაციონალისტების წინააღმდეგ, რომლებიც სომეხი ბურჟუაზიის წაქეზებით აყალბებდნენ ქართველი ერის ისტორიას. რაც შეეხება სომეხ ხალხს, მას ილია ყოველთვის პატივისცემით იხსენიებდა. „მთელი ერი სომეხებისა, — წერდა იგი თავის საპოლემიკო წერილში, — აქ არაფერს შუაშია. იგი, ვითარცა მშვიდობიანად მშრომელი და გამრჩელი, თავის საქმეს ადგია, — ვაჭრობაა თუ ხენა-თესვა — და ფიქრადაც არ მოსდის და არც ეჭირება პასუხისმგებელი იყოს იმ ზოგიერთთა ცოდვების გამო, რომელნიც არაშკითხე მოამბესავით მეტიჩარობენ და გარს დასტრიალებენ, როგორც მუმლი

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად პ. ინგოროყვას რედაქციით, თბილისი, სახელგამი, 1951, ტ. 1; გვ. XXXVII.

მუხასა...“¹. ილია კავკასიის ხელისუფალთა რეაქციულ პოლიტიკას რომ ებრძოდა, სომეხ ხალხსაც ესარჩლებოდა. ცნობილია მისი სიმპათიები ოსმალეთის იმპერიის შემადგენლობაში მოქცეული სომხებისადმი, რომლებიც სასტიკ ჩაგვრასა და შევიწროებას განიცდიდნენ.

ილია რუსეთის პირველი რევოლუციის პერიოდში ადრევე შემუშავებული პროგრამის ერთგული დარჩა.

მას სწამდა, რომ ერის შიგნით წოდებათა უთანხმოების მოგვარება შესაძლებელი იყო მშვიდობიანი გზით. ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ კლასობრივი ბრძოლის საკითხები ძირითადად მას გადაჭრილად მიაჩნდა. ახლა იგი გადაუდებელ ამოცანად ცარიზმის კოლონიური ჩაგვრის მოსპობას თვლიდა და საჭიროდ მიაჩნდა მეგრძოლი ძალები ამ მიმართულებით დარაზმულიყვნენ.

„დღევანდელ მოძრაობას თავი იქით უნდა უბრუნოს კაცმა, საით უნდა ჯერ არს, და არა იქით რომ ერთმანეთს მივესიოთ და ციხესიმაგრე ჩვენი ჩვენვე შიგნიდან გავტეხოთ. ამას თხოულობს არამცთუ სიკეთე და ბედნიერება ჩვენი ქვეყნისა საერთოდ, არამედ გლეხკაცობისაც საკუთრივ“², — წერდა ილია 1905 წელს გამოქვეყნებულ წერილში — „ნუთუ?“

მაგრამ პირველი რევოლუციის პერიოდში ეს იდეები პროლეტარიატს ვეღარ გამოადგებოდა. კლასობრივი ინტერესების მწვავედ დაპირისპირების გამო საქართველოს მუშათა კლასი ბურჟუაზიას შეეჯახა, გლეხობამ თავდაზნაურობის წინააღმდეგ აღმართა იარაღი. ამასთან, პროლეტარიატისა და გლეხობის ინტერესები კლასობრივი ბრძოლის ლოგიკამ განუყოფლად დააკავშირა მთელი იმპერიის მშრომელი მასების ინტერესებთან, მასებისა, რომლებსაც რუსეთის თვითმპყრობელობაზე მიჰქონდა იერიშები. ილია ჭავჭავაძეს კი კლასობრივი ბრძოლის ასე უკიდურესად გამწვავება ერის შიგნით უმიზნო სისხლისღვრად მოეჩვენა, რაც, მისი აზრით, გათიშავდა და დაასუსტებდა ეროვნულ ძალებს. ეს შეცდომა იყო. ცხოვრებამ ილიას იდეებს გაუსწრო. კლასობრივ ძალთა გადაჯგუფებამ ახალი, უფრო პროგრესული იდეები წამოაყენა, და, როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასაც ახალი შინაარსი მისცა.

მაგრამ ილია, მიუხედავად იმისა, რომ რევოლუციის განვითარება მისთვის გაუგებარი და მიუღებელი გზით წარიმართა, მაინც მისი მამოძრავებელი ძალების ინტერესთა მოსარჩლედ დარჩა. ამის საილუსტრა-

¹ ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტომი 8, გვ. 98.

² ი. ჭავჭავაძე, თხზ., სრული კრებული ხუთ ტომად, სახელგამი, 1962 წ., ტ. V, გვ. 212.

ციოდ საკმარისია დავასახელოთ რამდენიმე ცნობილი ფაქტი; როცა ქართლ-კახეთის თავადაზნაურობამ გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობისათვის თავისი რაზმის ჩამოყალიბება განიზრახა და ამ საკითხზე თათბირი გამართა, ილია ჭავჭავაძე სიტყვით გამოვიდა და, მკაცრად დავმო ეს განზრახვა. „რად გინდათ იარაღი რომ ავისხამო? ვისთვის ამზადებთ თოფებსა? გლეხებისათვის? არ გაბედოთ! ახალეთ თავში ეგ იარაღი მათ, ვინც დაგირიგათ“, — განაცხადა მან თათბირზე. ილია ასევე წინ აღუდგა ალიხანოვ-ავარსკის მეთაურობით გურიაში დამსჯელი ექსპედიციის გაგზავნას. ი. ზურაბიშვილის ცნობით, ქართველი საზოგადოების წარმომადგენელთა თათბირზე მან მტკიცედ მოითხოვა, მეფისნაცვალს ხელი აეღო დამსჯელ ღონისძიებებზე. თუ ეს მათ არ გააქეთეს, ჩვენ ყველანი წავიდეთ ჩვენი ხალხის დასაცავად და სისხლი დავღვაროთო, — ამბობდა იგი. ილია რევოლუციის წლებში ხშირად უგზავნიდა წერილებს მოურავს და აფრთხილებდა, გლეხებს ადამიანურად მოქცეოდა, არ გაემწვაებინა მათთან ურთიერთობა, სთხოვდა მას ეშუამდგომლა ილიას სახელით საგურამოში ჩასული ჯარის უფროსების წინაშე, არ დაეწიოკებინა გლეხები.

ი. ჭავჭავაძე გულწრფელი მოსარჩლე იყო გურული გლეხებისა, რომლებმაც დაუნდობელი ბრძოლა გააჩაღეს ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ; იგი ფულადი სახსრების შეგროვების ერთ-ერთი ინიციატორი იყო დაზარალებული გურული გლეხების დასახმარებლად¹.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ილიას საზრუნავ საგანს ისევ ხალხის ინტერესებისათვის სამსახური შეადგენდა. იგი ძალ-ღონეს არ ზოგავდა, რომ ცარიზმის დამსჯელი ღონისძიებები შეემსუბუქებინა, გლეხობა რბევა-აწიოკებისაგან გადაერჩინა.

დამახასიათებელია ისიც, რომ სახელმწიფო საბჭოში ილია ჭავჭავაძე ქართველი ხალხის ინტერესების მოსარჩლედ გამოვიდა. სახელმწიფო საბჭოში თავისი ავტორიტეტული ხმა მან მეფის მთავრობის რეაქციულ ღონისძიებათა წინააღმდეგ აღიმალა.

ცარიზმის კავკასიელმა მოხელეებმა კარგად იცოდნენ ილია ჭავჭავაძის ფასი, მისი უაღრესად მაღალი ავტორიტეტი და პოპულარობა. ილია თვითმპყრობელური რეჟიმისათვის უაღრესად „საშიშ კაცად“ მიაჩნდათ. მასზე რევოლუციის მთელ პერიოდში და რეაქციის წლებში საიდუმლო მეთვალყურეობა იყო დაწესებული. როცა რევოლუცია დამარცხდა და ცარიზმს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობასთან ანგარიშსწორებისა და შურისძიების ღრეები დაუდგა, ერთ-ერთ მთავარ მსხვერპლად, სრულიადაც არა შემთხვევით, ილია ჭავჭა-

¹ იხ. ჟურნ. „მნათობი“, 1945 წ., № 10, გვ. 113—116.

ვაძე იქნა არჩეული. მეფის ოხრანკამ დაქირავებული ჯაშუშებისა და ავანტიურისტ-ყაჩაღების ხელით მოაწყო მისი მკვლელობა. ილიას დასაფლავება ეროვნული ძალების კონსოლიდაციის ახალ გამოვლინებად იქცა, ხოლო თეთრი ძაფით შეეკერილი საძიებო საქმე, იმთავითვე გაკოტრდა და ხალხისათვის მიუღებელი დარჩა. აკაკის, ვაჟასა და ქართველი ხალხის სხვა სასიქადულო შვილთა წინათგრძნობა იმის შესახებ, რომ ილიას მკვლელობა ერისათვის უცხო და მტრული ძალა, — თვით მპყრობელობა უნდა ყოფილიყო, სავსებით დაადასტურა ოქტომბრის რევოლუციის შემდეგ ცარიზმის არქივის გამომზეხურებამ და ილიას ერთ-ერთი მკვლელის — გარეწარ ბერბიჭაშვილის სასამართლო პროცესმა¹.

60-იანი წლების მოღვაწეთაგან 1905 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციასთან ყველაზე ახლო აკაკი წერეთელი მივიდა.

აკაკი, ისე როგორც ილია, შეურიგებელი მტერი იყო რუსეთის ცარიზმისა. თვითმპყრობელობის დამხობა მას მიაჩნდა სამშობლოს განთავისუფლებისა და ხალხთა კეთილდღეობის აუცილებელ პირობად. ალექსანდრე მეორე რომ მოკლეს, აკაკიმ დაუყოვნებლივ გამოაქვეყნა ლექსი „გაზაფხული“, რომელშიც მკაფიოდ გამოიხატა პოეტის სიხარული. ამ ლექსის გამო იგი და გაზეთის რედაქტორი კ. მესხი პასუხისგებაში მისცეს².

აკაკი გაბედულად იბრძოდა ცარიზმის პოლიტიკური რეაქციის მძიმე ვითარებაში შშობლიური ენის, კულტურის, ტრადიციების გადასარჩენად. იგი რაზმავდა ეროვნულ ძალებს, დაუნდობლად ამხელდა და ამათრახებდა ცარისტულ რეჟის, იღვწოდა ხალხის გათვითცნობიერებისათვის.

80-იან წლებში აკაკი ხანჯალს ლესავდა, ახალგაზრდა თაობას მოუწოდებდა ბრძოლის ველზე გამოსულიყო. და როცა 1905 წელს დაინახა თავისუფლებისათვის მებრძოლი ხალხის ერთსულოვანი შემართება, მან ალტაცებით წამოიძახა:

„ამ დღეს კელი, მოვეწარ!..

ვიცინი, აღარ ვსტირი მე!

ახალგაზრდებო, აწ კი თქვენ

გამოდით, თქვენი ჭირიმე...“³

აკაკი თავისებური საზომით მიუდგა 1905 წლის მოვლენებს. 60—70 იანი წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი

¹ ი. ო. დ. შ. ვ. ი. ლი, წიწამურის ტრაგედია, სახელგამი, 1953 წ.

² აკაკი წერეთელი, მასალები, „საისტორიო მოამბე“, 1953, № 7, გვ. 323—328.

³ აკაკი წერეთელი, თხზულებათა სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. III, გვ. 146.

მესვეურისათვის ეს იყო ეროვნული თვითმყოფლობისათვის გაღვიძებული ხალხის რევოლუცია. მოხუც აკაკის არ ჩაუხედავს რევოლუციის „წვრილმანებში“, რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის პროგრამიდან ბევრ რამეს არ იზიარებდა, პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიის ინტერესთა მკვეთრ შეჯახებაზე ყურადღებას არ ამახვილებდა. მოხუცი მწერალი უაღრესად კმაყოფილი იყო იმით, რომ ასრულდა მისი დიდი ხნის ოცნება და თავის მოვალეობად მიიჩნია სიმღერა ეთქვა რევოლუციისათვის, გაემხნევებინა მებრძოლი ძალები საიერიშოდ. რევოლუციის პრაქტიკულ ხელმძღვანელობას იგი ანდობდა მომდევნო თაობას, რომლისადმი უაღრესად დიდი რწმენითა და სიყვარულით იყო გამსჭვალული. აკაკი სავესებით იზიარებდა 1905 წლის რევოლუციაში მშრომელი კლასების საბრძოლო მოთხოვნებს. იგი წერდა:

„ასრულდა დიქტოს, რასაც ვნატრობდით
ჩვენ ამ ნახევარ საუკუნეში
და, როგორც სვიმონ მოხუცებულსა,
მეც მომეფინა, მოხუცს, ნუგეში.
გამოიღეძა ხალხმა მძინარმა,
რომ მოაოგოს თავისუფლება
სიტყვის, მწერლობის, კრება-ერთობის
და ასრულოს საერთო ნება!...“¹

ზ. წერეთელი დიდად აფასებდა ამიერკავკასიის მშრომელი კლასების ძმურ თანამშრომლობასა და მეგობრობას. იგი ყოველთვის პატივისცემით, სიყვარულით იხსენიებდა მოძმე ერებს და საჭიროდ მიაჩნდა მათი ერთიანობა ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. როცა მეფის მთავრობა ამიერკავკასიის ხალხების წასისიანების პოლიტიკას დაადგა და სომეხ-თათართა უღელტა მოაწყო, აკაკი, ისე როგორც გორკი დაუყოვნებლივ გამოეხმაურა მას და ამიერკავკასიის მშრომელებს მმართველთა ინტერნაციონალური სულისკვეთებით გაუღენთილი ლექსით:

„ლეთის მადლსა, რა დროს ეს არის;
ძმა ძმაზედ ლესავს ხანჯალსა?!
ილუპებიან ორივე,
არც ღონეს ჰზოგვენ, არც ძალსა.
ორივეს მტერი ერთია,
შორეულ გადამთიელი;
ერთ ტაფაშია ორივე,
ერთი ადგიათ უღელი.“

შეერთდით, ძმებო! შერიგდით!
ხელი ხელს მიეცთ ძმურადა
- და მტერს დაუხედით გარეშეს
თამამად... ვაჟაკურადა...“².

¹ აკაკი წერეთელი, ტ. III, გვ. 158.

² იქვე, გვ. 162—163.

რევოლუციისადმი დიდი სიმპათიისა და მისთვის სასარგებლო პრაქტიკული მუშაობის თვალსაჩინო მაგალითად საკმარისია დავასახელოთ ამ პერიოდში აკაკის მიერ ეფენ პოტიეს ცნობილი ლექსის „ინტერნაციონალის“ გადმოქართულება. ეს ლექსი რევოლუციური მუშებისა და გლეხების ჰიმნი იყო. მისი დაბეჭდვისათვის აკაკი, გაზეთის რედაქტორთან ერთად, კვლავ პასუხისგებაში მისცეს.

აკაკი ვერ შეაშინა რევოლუციის გაღრმავებამ, ბოლომდე მისი მომღერალი დარჩა. უფრო მეტიც, რევოლუციური ბრძოლების გამძაფრებასთან ერთად აკაკი უფრო იმაღლებს ხმას. პირდაპირ პროკლამაციის ხასიათს ატარებს, მოწოდებას წარმოადგენს იმ ხანებში გამოქვეყნებული ლექსი პოეტისა.

„ძირს, მთავრობავ უსამართლო!
ველარ ვიტანთ გასაჭირსო“, —
ყოველი მხრით გეძახიან:
„ძირს, მთავრობავ!... აწ კი ძირსო!“

ხალხი იბრძვის!.. ხალხი ჰღელავს!
ველარ ასდებ აწ აღვირსო!...
ყოველის მხრით შეგძახიან:
„ძირს, მთავრობავ, ძირს და ძირსო!“...¹

რეაქციის სუსხიანმა წლებმაც ვერ შეარყია ა. წერეთლის მებრძოლი სული. იგი კვლავ დაუნდობლად ხმათარახებდა ცარიზმის კოლონიურ პოლიტიკას, დასცინოდა მეფის უვიცსა და ყოყონა მოხელეებს. თბილისის გუბერნატორის წინააღმდეგ გალაშქრების გამო აკაკიც ციხეში ჩასვეს. მაგრამ ამას პატიმრების ისეთი პროტესტი მოჰყვა, რომ ჟანდარმერია იძულებული გახდა აკაკი დაუყოვნებლივ გაეთავისუფლებინა. რეაქციის სუსხიან პერიოდში, როცა ბევრი ინტელიგენტი გოდებას მოჰყვა, აკაკიმ მშრომელ ხალხს მოუწოდა, გული არ გაეტეხა, უფრო გამაგრებულიყო და მომზადებულიყო მომავალი იერიშისათვის.

მუშებისა და გლეხების მხარეზე იყო მესამე დიდი საზოგადო მოღვაწის, დიდი ქართველი პედაგოგის, 60 — 70-იანი წლების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ერთ-ერთი მესვეურის ი. გოგებაშვილის სიმპათიები. მას კარგად ესმოდა რუსეთისა და კავკასიის რევოლუციური ძალების ერთიანობის აუცილებლობა რეაქციასთან ბრძოლაში. იგი ქართველი ხალხის მეგობრობას რუს ხალხთან ისტორიული აუცილებლობით ხსნიდა და რუსეთში რევოლუციის გამარჯვება მიიჩნედა ამიერკავკასიაში ეროვნული საკითხის, კერძოდ მშობლიური სკოლის საკითხის გადაწყვეტის წინასწარ პირობად.

„თავისუფალი სკოლა რუსეთში აუცილებელი გარემოებაა, უსა-

¹ აკაკი წერეთელი, თხზ., ტ. III, გვ. 162—163.

ჭიროესი პირობა თავისუფალი სკოლისა კავკასიაში. თუ რუსეთში სკოლა დარჩება აწინდელს მონობაში, ჩვენშიაც იგივე მონობა შეუცვლელი იქნება. თუ რუსეთმა ვერ აიცილა თავიდან ეს მომავლდინებელი სენი, ჩვენშიაც იმძვინვარებს“...¹, — წერდა იგი რევოლუციის წლებში.

1905 წლის რევოლუციას გულწრფელად დაუჭირეს მხარი და მასში მშრომელი ხალხის განთავისუფლების განთიადი შეიგრძნეს ქართული ლიტერატურის ისეთმა თვალსაჩინო წარმომადგენლებმა, როგორიც იყვნენ ვაჟა-ფშაველა, ნ. ლომოური, ს. მგალობლიშვილი, დ. კლდიაშვილი, ი. ევდოშვილი, ჭ. ლომთათიძე, ნ. ჩხიკვაძე და სხვები, რომელთა ომანიან სიტყვებს რევოლუციის გაღრმავებაში თავისი წვლილი შეჰქონდა. ქართველი დემოკრატიული ინტელიგენცია რევოლუციას სულითა და გულით თანაუგრძნობდა.

* * *

ამიერკავკასიის მშრომელი კლასების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის აღმავლობამ ცარიზმს უკარნახა მეტი სიფრთხილით მოჰკიდებოდა მხარის მართვა-გამგეობის საქმეს; ქვეყნის გაბატონებული კლასების მიმართ მოფერებითი პოლიტიკის გატარებით იგი მეტი აქტივობით ჩაება მასების წინააღმდეგ ბრძოლაში. კავკასიის სამეფისნაცვლო აღადგინეს თავის უფლებებში. გაიწვიეს მთავარმართებელი გოლიცინი, რომელიც ადგილობრივ ცნობილი იყო „კავკასიის მხეცის“ ტიტულით. კავკასიის მეფისმაცვლად დაინიშნა ცარიზმის ცბიერი მოხელე ვორონცოვ-დაშკოვი.

ვორონცოვ-დაშკოვმა კავკასიის მოსახლეობის თვალის ასახვევად კოლონიური რეჟიმის შემამსუბუქებელი ზოგიერთი ღონისძიება გაატარა: დაითხოვა ყველაზე რეაქციული მოხელეები და მათ ნაცვლად მოლიბერალო ელემენტები მიიწვია, გაშართა თათბირები კავკასიაში ერობის შემოღებისა და სასამართლოს ორგანიზაციის საკითხებზე, გლეხობას შეჰპირდა ღროებით ვალდებულთა ინსტიტუტის გაუქმებას. მან განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშ აიყვანა სომხური ბურჟუაზია. ნება ღართო გაეხსნათ სკოლები სომხურ ენაზე, სომხურ ეკლესიას დაუბრუნა ქონება, რომელიც ჩამორთმეული ჰქონდა გოლიცინის მიერ და სხვ.

ეს დაპირებანი და ღონისძიებანი ღროებითი ზასიათისა იყო. იგი მიზნად მხოლოდ ღროის მოგებას ისახავდა. ვორონცოვ-დაშკოვი ამასთან, ფარულად ამზადებდა რევოლუციის ჩახშობას. იგი თავს უყრიდა მთავრობის ძალებს, აწყობდა ადგილობრივი კონტრარევოლუციური ელემენტების მობილიზაციას.

¹ ი. გ. გ. ბ. ა. შ. ი. ლ. ი. რჩეული ნაწერები, ნაწ. II, გვ. 433.

გორონცოვ-დაშკოვის წაქეზებითა და ხელშეწყობით ქართველმა რეაქციულმა თავადაზნაურობამ დაიწყო სპეციალური რაზმების შექმნა, რომლებმაც მიზნად რევოლუციური გლეხობის რბევა-აწიოკება დაისახეს. რაზმებში მიიწვიეს პროფესიული ყაჩაღები და სხვა გარეწარი ელემენტები. თავადაზნაურთა ერთ-ერთი ასეთი რაზმი ჩამოყალიბდა გორში, თავადების—ამილახერისა და ზ. აბდუშელიშვილის მეთაურობით. „ქართველ აგრარიების დასს“ მოუკრეფია ადგილობრივად 700 კაცი საგან შემდგარი ე. წ. „თავადაზნაურთა დრუჟინა“, რომელსაც ბელადობს უნივერსიტეტის კურსდამთავრებული (ზ. აბდუშელიშვილი) და ეს ვაჟბატონი, თურმე, მათარხით ხელში, მწანწალა ბრბოს თანხლებით, დაძრწის ქართლის ქალაქებსა და დაბებში და შიშის ზარსა სცემს ადგილობრივ მშვიდობიან და უწყინარ მცხოვრებლებსო“, — წერდა გაზ. „მოგზაური“¹.

გორონცოვ-დაშკოვის მითითებით მთავრობის ჯარებმა 1905 წლის 29 აგვისტოს დახვრიტეს მუშათა მიტინგი, რომელიც ქალაქის გამგეობაში გაიმართა. თვითმპყრობელობის მორიგმა ჯალათურმა ღონისძიებამ სამიერკავკასიის პროლეტარიატის საბრძოლო რიგები კიდევ უფრო შეამჭიდროვა. დახოცილი ამხანაგების პატივსაცემად პირველი სექტემბერი გლოვის დღედ იქნა გამოცხადებული. პოლიტიკური დემონსტრაციები გაიმართა ამიერკავკასიის მთელ რიგ ქალაქებში. რსდმპ კავკასიის კავშირის მოწოდებაში აღნიშნული იყო, რომ მეფის მთავრობა ნუ იფიქრებს, ჩვენი რევოლუციური სიამაყე გასტეხოს! პიროქით, მოძმეთა სისხლი გულს უფრო ამაგრებს, „ძმათა აჩრდილნი, — ნათქვამია პროკლამაციაში, — თავს გვევლებიან და ყურში ჩაგვიჩურჩულებენ: სისხლი აიღეთო! ჩვენ ვერ დავიხვეთ უკან, ჩვენ ვერ დაუშვებთ დროშას! სისხლი სისხლისათვის და სიკვდილი სიკვდილისათვის — აი რით უნდა უპასუხოთ ჯალათებს, შეიარაღება და სისხლის აღება! გაუმარჯოს აჯანყებას! — აი, როგორი უნდა იყოს ჩვენი ლოზუნგები, ამხანაგო მუშებო“².

გორონცოვ-დაშკოვის მფარველობით თბილისში შეიქმნა შავრაზმული ორგანიზაცია ხუტეს გოროდცოვის მეთაურობით. ამ ორგანიზაციამ შემოიკრიბა ყველაზე რეაქციული, დიდმპყრობლური შოვინიზმით გაჟღენთილი ნაძირალა ელემენტები, და 21 — 22 ოქტომბერს ქალაქში მოაწყო მანიფესტაცია, რასაც მშვიდობიანი მოსახლეობის რბევა-აწიოკება და ხოცვა-ჟლეტა მოჰყვა. კავკასიის ხელისუფლებამ ბნელი ძალები ისევ ამოქმედდა და სომეხ-თათართა ახალი ხოცვა-ჟლეტა გამოიწვია.

¹ გაზ. „მოგზაური“, 1905 წ., № 17.

² 1905—1907 წწ. რევოლუცია საქართველოში, გვ. 213.

1905 წლის შემოდგომაზე, ცარიზმის რეპრესიულ ღონისძიებათა მიუხედავად, რევოლუციური მოძრაობა საქართველოში უფრო მძლავრად გაჩაღდა. ბოლშევიკური პარტიის მოწოდებამ შეიარაღებული აჯანყებისაკენ პროლეტარიატსა და რევოლუციურ გლეხობაში ერთსულოვანი მხარდაჭერა ჰპოვა. 17 ოქტომბრის მანიფესტმა, რომლის დასაცავად მენშევიკები ენერგიას არ ზოგავდნენ, მშრომელ კლასებს თვალი ვერ აუხვია. შეიარაღებულმა მუშებმა საბარაკადო ბრძოლები გააჩაღეს. სისტემატური ხასიათი მიიღო გლეხთა წითელი რაზმების შეტაკებებმა მეფის ჯარებთან.

ნოემბრის ბოლო რიცხვებში მეფის ჯარებთან სისხლისშღვრელ ბრძოლებს ჰქონდა ადგილი ქუთაისში, ბათუმში. დეკემბერში მთავრობამ სამხედრო წესები გამოაცხადა თბილისში; ნაძალადევის, დიდუბის რაიონები ამ დროს მუშათა რაზმებს ეკავათ, რომლებიც ჯარების შემოტევისაგან თავიანთ რაიონებს გმირულად იცავდნენ. თბილისის გუბერნიის რკინიგზა მუშებს ჰქონდათ დაკავებული. აჯანყების ალში გაეხვია გორის, ღუშეთის, თელავის, სიღნაღის მაზრები. გურიის გლეხობამ ნასაკირალთან მთავრობის ჯარებზე მოაწყო გმირული თავდასხმა და გამარჯვება მოიპოვა. ბათუმისა და სოხუმის ოლქებში, ქუთაისის, შორაპნის, ზუგდიდის, სენაკის მაზრებში გლეხთა წითელი რაზმები შიშის ზარს სცემდნენ პოლიციასა და მთავრობის ჯარებს. 30 დეკემბერს გლეხთა რაზმებს ბოლშევიკების მეთაურობით ყვირილასა და ხარაგაულთან შეტაკება მოუხდათ 77-ე პოლკის ორ ასეულთან, რომლებიც განაიარაღეს და დაატყვევეს. 1906 წლის 2 იანვარს რაზმელებმა წიფის გვირაბთან იარაღი აპყარეს იმავე პოლკის მეცხრე ასეულს. სოფლებში ძალაუფლება რევოლუციური გლეხობის მიერ არჩეულ პირებს ეკავათ. მეფის მოხელეები მიიმალნენ.

მოსკოვის აჯანყების განადგურებით გამხსნელებული მეფის მთავრობა განსაკუთრებული ვაფთხებით დაეჯახა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას განაპირა ქვეყნებში. საქართველოში ამოქმედნენ დამსჯელი ექსპედიციები.

რევოლუციის უანდახევა, დამარცხების მიზნები, მნიშვნელობა

დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების დამარცხების შემდეგ რევოლუციაში დაიწყო მეორე პერიოდი — მასების იერიშების შენელებისა და რეაქციის გაძლიერების პერიოდი.

დასავლეთ ევროპის იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მატერიალური დახმარებით მოღონიერებულმა ცარიზმმა რუსეთის კონტრარევოლუციური ბურჟუაზიის დახმარებით ახლათვით წამოიწყო იერიშები რევოლუციური მასების წინააღმდეგ. იაპონიასთან დადებული სამარ-

ცხინო ზავის შედეგად გათავისუფლებული შეიარაღებული ძალები მან საშინაო ფრონტზე გადმოიყვანა და საეკუთარ მუშებსა და გლეხებს მიუსია.

მეფის მთავრობამ შეუტია ბოლშევიკურ ორგანიზაციებსა და მუშათა დეპუტატების საბჭოებს. დაიწყო მასობრივი დაპატიმრებანი, რევოლუციური გაზეთებისა და ჟურნალების აკრძალვა; რევოლუციურ რაიონებში გაიგზანვა დამსჯელი ექსპედიციები. გენერალ რენენკამპფის, კაპიტან რიხტერის, ბარონ მილერ-ზაკომელსკის, ალიხანოვ-ავარსკის, ბარონ რაუხის და მეფის სხვა ჯალათების რაზმები ცეცხლითა და მახვილით მოედნენ იმპერიის ქალაქებს, სოფლებს და სისხლის ღვარი დააყენეს. ნიკოლოზ მეორის უშუალო მითითებით ისინი დაუნდობლად ანადგურებდნენ აჯანყებულთა რაიონებს, ცეცხლს აძლევდნენ მათ სახლ-კარს, ახრჩობდნენ განუკითხავად.

მაგრამ ცარიზმმა მაინც ვერ შეძლო ერთბაშად ჩაეხშო მასების რევოლუციური ენთუზიზმი. 1906 წლის განმავლობაში რევოლუცია ისევ გრძელდებოდა, პოლიტიკური გაფიცვები, დემონსტრაციები, აჯანყებები, იფეთქებდნენ იმპერიის ხან ერთ, ხან მეორე მხარეში. 1906 წელს გაფიცვების რაოდენობამ რუსეთში 1905 წელთან შედარებით მართალია, ორჯერ დაიკლო, მაგრამ მაინც, ჩვეულებრივ წლებთან შედარებით, მაღალი იყო. გაფიცვებში მონაწილე მუშათა რიცხვი 1108 ათასს აღემატებოდა.

„სისხლიანი კვირის“ წლისთავზე მძლავრი პოლიტიკური გაფიცვები გაიმართა პეტერბურგში. მოსკოვში, ვარშავაში, თბილისში, რიგაში, ხარკოვში და რუსეთის სხვა ქალაქებში. რუსეთის იმპერიის პროლეტარებმა, ცარიზმის დამსჯელი ექსპედიციების პარპაშის მიუხედავად, აღნიშნეს 1906 წლის პირველი მაისის ღღესასწაული. ზაფხულში გაფიცვები მიმდინარეობდა მოსკოვისა და რუსეთის ცენტრალურ სამრეწველო რაიონებში. შემოდგომაზე საგაფიცო მოძრაობის ძლიერი ტალღა აზვირთდა სამხრეთში. შეუპოვარი ხასიათი ჰქონდა სამხრეთის სოფლის მეურნეობის მუშათა მოძრაობას.

1906 წლის რევოლუციური გამოსვლებიდან ყველაზე შეუპოვარი იყო ბალტიელ მეზღვაურთა ივლისის აჯანყება.

აჯანყებას გულმოდგინედ ამზადებდნენ ბოლშევიკები, მაგრამ ესე-რების გავლენით იგი დაიწყო ვადაზე ადრე და სტიქიურად, რამაც განაპირობა კიდევ მისი დამარცხება.

აჯანყება პირველად დაიწყეს სვეაბორგელმა მენალმეებმა; მათ უარი განაცხადეს დაეწაღმათ სვეაბორგის რაიონი. ბრძანების შეუსრულებლობის გამო მენალმეთა ბატალიონი განაიარაღეს და მენალმეები დააპატიმრეს. ამ ფაქტმა ააღელვა მთელი გარწიზონი. არტილერისტების ჯაოსნობით ჯარისკაცებმა გადაწყვიტეს აჯანყების მოწყობა და დაპატიმრებულთა გათავისუფლება. სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციის 12. ა. სურგულაძე

წევრები ცდილობდნენ შეეკავებინათ აჯანყება, რადგან იგი ნადრევი და მოუშადებელი იყო; მაგრამ აქედან არაფერი გამოვიდა. 17 და 18 ივლისს აჯანყებულებმა დაანგრეს საპატიმრო, ტუსალები გაანთავისუფლეს, ხელთ იგდეს ზარბაზნები, თოფ-იარაღის საწყობი და გამაგრდნენ მიხაილსკის, ალექსანდროვსკის, არტილერიისკის და ინჟინერის ფორტებზე. სვეაბორგელ არტილერიისტებს მხარი მეზღვაურებმაც დაუჭირეს. მათ დასახმარებლად მოვიდნენ რაზმელებიც.

მაგრამ აჯანყებულთა ძალები მაინც მცირე აღმოჩნდა. რეიდზე მყოფი გემების მეზღვაურთა შემადგენლობამ მას მხარი არ დაუჭირა. სარდლობამ მიიღო ყოველგვარი ღონისძიება აჯანყების ლოკალიზაციისა და ჩახშობისათვის. აჯანყებულთა წინააღმდეგ გამოითხოვეს სპეციალური ესკადრა, რომელიც 19 ივლისს ჩაება ბრძოლაში.

აჯანყებულებმა რამდენიმე საბრძოლო ოპერაცია ჩაატარეს, მაგრამ წარუმატებლად. მათ დააკლდათ სურსათი, აუფეთქდათ ტყვია-წამლის საწყობი, რის შედეგად დაიჭრა და მწყობრიდან გამოვიდა აჯანყების ერთ-ერთი ორგანიზატორი პოდპორუჩიკი ემელიანოვი. აჯანყება დამარცხდა, აჯანყების აქტიურ მონაწილეებს მთავრობა სასტიკად გაუსწორდა. მოთავენი (43 კაცი) სიკვდილით დასაჯეს, ხოლო აჯანყების სხვა მონაწილენი კატორღაში გაგზავნეს.

სვეაბორგელთა აჯანყებამ გამოხმაურება და მხარდაჭერა ჰპოვა კრონშტადტში. 19 ივლისს სქ დაიწყო მეზღვაურთა გამოსვლა, მაგრამ უგეგმოდ, სპორადულად. სარდლობამ იმავე დღესვე მოახერხა აჯანყებულთა რიგების გათიშვა და ცალკეული წაწილები ერთმანეთს მიუღია. აჯანყება აქაც იქნა ლიკვიდირებული.

1906 წლის განმავლობაში რუსეთის გლეხობა ისევ აქტიურობდა. აგრარული რევოლუცია გრძელდებოდა რუსეთის ცენტრალურ შავ-მიწანიადაგიან რაიონებში, მალოროსიულ გუბერნიებში, კავკასიასა და ბალტიისპირეთში.

* * *

ცარიზმი რევოლუციის მოგერიებას არა მარტო ტყვეითა და მათ-რახით, არამედ კონსტიტუციური ილუზიების შექმნითაც ვარაუდობდა. მას მიაჩნდა, რომ სათათბიროს მოწვევა რევოლუციის რიგებში გათიშვას შეიტანდა, ჩამოაცილებდა მას არა მარტო ოპოზიციურ ბურჟუაზიულ ელემენტებს, არამედ გლეხობასაც.

დეკემბრის შეიარაღებული აჯანყების გაჩაღების 'დღეებში, როცა ცარიზმს ყველაზე მეტად გაუჭირდა, გამოსცეს სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნების დებულება. 11 დეკემბრის დებულება ოდნავ აფართოებდა არჩევნებში მონაწილეთა წრეს დაბალი ფენებიდან. მაგრამ 1906 წლის 20 თებერვალს გამოიცა ახალი დებულება, რომლითაც ცა-

არიზმმა ისევ დააკანონა კლასობრივი უთანასწორობა არჩევნებში. ამ დებულების მიხედვით პროლეტარიატის და გლეხობის წარმომადგენლობა სათათბიროში უკიდურესად იყო შემცირებული, შეძლებული კლასებისათვის კი უზრუნველყოფილი იყო ხმების დიდი რაოდენობა. საარჩევნო უფლებას სავსებით იყვნენ მოკლებული ქალები, ახალგაზრდობა 25 წლამდე, მოსწავლენი, სამხედრო მოსამსახურენი და რუსეთის იმპერიის მოსახლე მრავალი ხალხი. არჩევნები მემამულეებისა და ბურჟუაზიისთვის ორსაფეხურიანი იყო, მუშებისა და გლეხებისათვის — ოთხსაფეხურიანი.

ცარიზმმა, ამასთან, ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ ახალ სათათბიროს ხელიდან გამოსცლოდა საკანონმდებლო უფლებები, რასაც 17 ოქტომბრის მანიფესტი ითვალისწინებდა. 1906 წლის 20 თებერვალს სათათბიროს მოწვევის წინ, გამოქვეყნდა სახელმწიფო საბჭოს გადახალისების უმაღლესი მანიფესტი. სახელმწიფო საბჭო ამიერიდან ხდებოდა ნახევრად არჩევითი, თავდაზნაურობისა და მსხვილი ბურჟუაზიის წარმომადგენლობითი ორგანო. ამიერიდან საბჭოში განხილვისა და მოწონების გარეშე ძალაში ვერ შევიდოდა ვერცერთი სახელმწიფო კანონი, რომელსაც სათათბირო შეიმუშავებდა. ამით ცარიზმმა სახელმწიფო საბჭოს დააკისრა სათათბიროს ზედა პალატის როლი, ე. ი. სათათბიროს გაუყო ხელისუფლება იმ ორგანომ, სადაც მხოლოდ შეძლებული კლასების ინტერესთა დამცველები იყვნენ წარმოდგენილი. სათათბიროს გახსნის წინ გამოიცა აგრეთვე „რუსეთის იმპერიის ძირითადი სახელმწიფო კანონები, რომლითაც სახელმწიფოში უმაღლესი ძალაუფლება იმპერატორის ხელში რჩებოდა. მინისტრები პასუხისმგებელი იყვნენ მხოლოდ იმპერატორის წინაშე. მეფეს ენიჭებოდა უფლება, გამოეცა ის კანონები, რომლებიც არმიასა და ფლოტს შეეხებოდნენ, დაედო სასესხო ხელშეკრულებანი სათათბიროსაგან დამოუკიდებლად და მისი სანქციის გარეშე. კანონი რომანოვების მრავალრიცხოვან სამეფო ოჯახს უცვლელად და სამუდამოდ უტოვებდა საუფლისწულო მამულებიდან და დაბანდებული კაპიტალიდან შემოსავალს, ამავე დროს სახელმწიფო ხაზინიდან უნიშნავდა მაღალ ხელფასს. მაგალითად, მემკვიდრეს ენიშნებოდა 100 ათასი მანეთი წლიურად. მის მეუღლეს 50 ათასი, ბავშვებს — 20 ათასი თითოეულს, იმპერატორის სხვა შვილები მიიღებდნენ 150 ათასს მანეთს და სხვ. გარდა ამისა, სახელმწიფო ხაზინას ეკისრებოდა იმ ვეებერთელა თანხების ანაზღაურება, რაც იმპერატორის, დედოფლის, მემკვიდრისა და სასახლის შენახვაზე დაიხარჯებოდა. სათათბიროსა და სახელმწიფო საბჭოს კომპეტენციაში აღარ შედიოდა ემსჯელა საიმპერატორო სასახლის ხარჯებზე და კრედიტებზე.

დამახასიათებელია ის ცვლილებაც, რომელიც ცარიზმმა სათათბიროს მოწვევის წინ მთავრობის შემადგენლობაში მოახდინა: აიღო რა

დასავლეთის სახელმწიფოებისაგან ვეებერთელა სესხი (850 მილ. მანეთი), ცარიზმმა მოლიბერალო ვიტე თავიდან მოიცილა. მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტი დაიკავა პირწვარდნილმა რეაქციონერმა გორე-მიკინმა, შინაგან საქმეთა მინისტრის პოსტი — სტოლიპინმა.

პირველ სახელმწიფო სათათბიროში არჩევნები 1906 წლის მარტსა და აპრილში მიმდინარეობდა. ამ დროისათვის თვითმპყრობელობა უკვე აშკარა პოლიციურ ტერორზე იყო გადასული. გუბერნიებსა და მხარეებში გამოცხადდა საგანგებო წესები. საპატიმროები აივსო რევოლუციონერებით. მიმდინარეობდა აღვირახსნილი შავრაზმული აგიტაცია, სოფლებში პარაზობდნენ დამსჯელი ექსპედიციები და ეგზეკუციები. ქალაქები გაძლიერებულ სამხედრო დაცვაზე იყო გადაყვანილი. რეპრესიების გარდა მთავრობა მიმართავდა ამომრჩეველთა მოსყიდვის პოლიტიკას, ყველა ბურჟუაზიულ და მემამულურ პარტიას წინასაარჩევნო აგიტაციის თავისუფლება ჰქონდა მინიჭებული, ხოლო სოციალისტურ პარტიებს ჟანდარმერია დასდევდა და აპატიმრებდა.

ბოლშევიკურ პარტიას მუშურ-გლეხური რევოლუციის ვითარებაში მეფის სათათბირო არა პარლამენტად, არამედ თვითმპყრობელობის მორიგ ფანდად მიაჩნდა. ვ. ი. ლენინმა წამოაყენა სათათბიროსადმი აქტიური ბოიკოტის ტაქტიკა. ბოლშევიკებს წინასაარჩევნო კრებები პარლამენტის მატყუარობის, ბურჟუაზიული პარტიების კონტრევოლუციონერული ბუნების მხილებისათვის უნდა გამოეყენებინათ და შეიარაღებული აჯანყების აგიტაცია უნდა გაეწიათ. მენშევიკებმა ნახევრად-ბოიკოტის ოპორტუნიტული ტაქტიკა აირჩიეს.

აქტიური ბოიკოტის ტაქტიკას, რასაც ბოლშევიკები დაადგნენ, შეგნებულ მუშათა და დემოკრატიული ინტელიგენციის წრეებში წარმატება მოჰყვა. მაგრამ სათათბიროს არჩევნების ჩაშლა მაინც არ მოხერხდა. ბოიკოტის ტაქტიკის წარუმატებლობის მიზეზი ის იყო, რომ რევოლუცია უკვე დადმავალი გზით მიემართებოდა, გლეხობაში ჭერკიდევ არ იყო აღმოფხვრილი კონსტიტუციური ილუზიები.

სათათბიროს მოწვევის წინა დღეებში 1906 წლის 10 აპრილს სტოკჰოლმში შეიკრიბა ბოლშევიკური პარტიის IV (გამაერთიანებელი) ყრილობა. ბოლშევიკები ყრილობაზე რევოლუციის გაღრმავების, შეიარაღებული აჯანყების გაგრძელების ტაქტიკას იცავდნენ. მენშევიკების ტაქტიკა კი რევოლუციის შეკვეცას, შეიარაღებული გამოსვლების უარყოფას ითვალისწინებდა. მენშევიკებს ყრილობაზე დელეგატების მეტი რაოდენობა აღმოაჩნდათ. ამის მიზეზი ის იყო, რომ რუსეთის ბევრმა პარტიულმა ორგანიზაციამ, რომლებიც შეიარაღებულ აჯანყებას მეთაურობდნენ, ვერ შეძლო დელეგატების გაგზავნა. მენშევიკებმა კი, რომლებსაც ქვეყნის არასამრეწველო რაიონებში მრავალრიცხოვანი ორგანიზაციები ჰქონდათ, მეტო დელეგატების გაგზავნა მოახერხეს. მენ-

შევიკ დელეგატთა უმრავლესობამ განსაზღვრა ყრილობის გადაწყვეტილებათა უმეტესი ნაწილის მენშევიკური ხასიათი.

ყრილობაზე განიხილეს აგრარული საკითხი, მიმდინარე მომენტი და პროლეტარიატის კლასობრივი ამოცანები, სახელმწიფო სათათბიროსადმი დამოკიდებულების საკითხი და სხვა.

აგრარულ საკითხზე მოხსენება გააკეთა ვ. ი. ლენინმა, რომელიც იცავდა და ასაბუთებდა მთელი მემამულური მიწის კონფისკაციისა და მთელი მიწის ნაციონალიზაციის მოთხოვნას, ე. ი. მიწაზე კერძო საკუთრების გაუქმებისა და მთელი მიწის სახელმწიფო საკუთრებად გადაქცევის მოთხოვნას.

მენშევიკებმა მიწის მუნიციპალიზაციის პროგრამა წამოაყენეს. ეს ნიშნავდა მემამულური მიწის თვითმმართველობის ადგილობრივი ორგანოებისათვის (მუნიციპალიტეტებისთვის) გადაცემას, საიდანაც იგი გლეხებს იჯარით უნდა მიეღოთ. ეს პროგრამა აგრარული საკითხის მშვიდობიანი გადაჭრის ილუზიას ჰქმნიდა და მანვე იყო პოლიტიკურად.

სათათბიროსადმი დამოკიდებულების საკითხში ბოლშევიკებმა წამოაყენეს კონსტიტუციური ილუზიებთან ბრძოლის ამოცანა. ბოლშევიკებს უნდა გაექარწყლებინათ მთავრობის ვერაგული დაპირებებისადმი რწმენა, ემხილათ სათათბიროს კადეტური უმრავლესობის ორპირობა, მერყეობა. მენშევიკებს სათათბირო რევოლუციის მონაპოვრად მიაჩნდათ, მასში მონაწილეობას მხარს უჭერდნენ და ამტკიცებდნენ, რომ სათათბიროში თითქოს შესაძლებელი იქნებოდა ძველი რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლის „კორდინირება“, მისი „საერთო-ეროვნულ პოლიტიკურ ცენტრად“ გადაქცევა. სათათბიროს საკითხში ერთხელ კიდევ გამომჟღავნდა მენშევიკების, როგორც მუშათა კლასზე ბურჟუაზიული გავლენის გამტარებლის, როლი და დანიშნულება.

სტოკჰოლმის ყრილობამ მხოლოდ ფორმალურად აღადგინა სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ერთიანობა. ბოლშევიკებმა ფაქტიურად თავისი პარტიული ცენტრი შეინარჩუნეს და შემდეგშიც განუხრელად ატარებდნენ ლენინურ ტაქტიკას, იბრძოდნენ მენშევიკური ცენტრალური კომიტეტის ოპორტუნიისტული ტაქტიკის წინააღმდეგ.

სათათბიროს 448 დეპუტატიდან 153 კადეტი, 63 ავტონომისტი, 13 ოქტობრისტი, 105 უპარტიო, 107 ტრუდოვიკი და 18 სოციალ-დემოკრატი იყო. კადეტების ასეთი წარმატება იმით იყო შეპირობებული, რომ რუსეთის მოსახლეობის უმრავლესობაში კონსტიტუციური ილუზიები ამ დროს ჯერ კიდევ ღრმად იყო გამჭდარი. კადეტები თავისი დემოკრატიული ფრაზეოლოგიით ახერხებდნენ საზოგადოების დიდი ნაწილის გაბრეცებას. კადეტთა პარტია ყველაზე მოღუპ პარტიად ითვლებოდა ამ დროს. თავისი კლასობრივი შემადგენლობით სათათბირო, როგორც მოსალოდნელი იყო, მემამულურ-ბურჟუაზიული აღმოჩნდა. მემამულე-

ები, რომლებიც რუსეთის მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენდნენ, სათათბიროში ხმების 27,8%-ს ფლობდნენ, ბურჟუაზიულ ინტელიგენტებს სადეპუტატო ადგილების 38% ეკავათ. მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობა — გლეხები წარმოდგენილი იყვნენ 24,8%-ით. მუშათა კლასის სადეპუტატო ადგილების მხოლოდ 3,3% ერგო.

1906 წლის 27 აპრილს სათათბიროს დეპუტატები ზამთრის სასახლეში შეიკრიბნენ. მათ მოკლე სიტყვით მიმართა იმპერატორმა, რომელიც მიესალმა იმპერიის „რჩეულ ადამიანებს“, მაგრამ, მოაგონა მათ, რომ სახელმწიფოს თავისუფლებასთან ერთად ესაჭიროება წესრიგი. ზამთრის სასახლიდან დეპუტატები გაემართნენ თავრიდის სასახლისაკენ, სადაც გაიხსნა პირველი სხდომა. სათათბიროს თავმჯდომარედ არჩეული იქნა კადეტი მურომცევი. დაიწყო სათათბიროში შემავალი პარტიების წარმოდგენილი ადრესების განხილვა.

კადეტებმა ყველაფერი გააკეთეს, რომ მათ მიერ წარმოდგენილი ადრესი მეფისათვის მისაღები ყოფილიყო და ამასთან გარეგნულად ხალხის ინტერესების ამსახველი ელფერი ჰქონოდა. მაგრამ ცარიზმისა და ხალხის ინტერესების შეერიგება შეუძლებელი იყო და კადეტები ფაქტიურად მთავრობის მხარეზე იყვნენ. კადეტები ფორმალურად მხარს უჭერდნენ პოლიტიკურ ამნისტიას, რასაც სათათბიროდან პირველ რიგში მოელოდა მთელი პროგრესული რუსეთი, მაგრამ ამავე დროს კულისებში ყველაფერს აკეთებდნენ ამნისტიის ჩაშლისათვის.

კადეტთა ადრესი, რომელშიც ლაპარაკი იყო სათათბიროს წინაშე სამინისტროების პასუხისმგებლობის, სათათბიროს საკანონმდებლო უფლებათა გაფართოების, ამნისტიის და სხვ. შესახებ სათათბირომ მიიღო. აირჩიეს დელეგაცია, რომელსაც ადრესი იმპერატორისთვის უნდა წარედგინა. იმპერატორმა უარი თქვა დელეგაციის მიღებაზე.

19 მაისს სათათბიროში მთავრობის დეკლარაციით გამოვიდა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე გორემიკინი. მისი სიტყვიდან ჩანდა, რომ მთავრობა არაერთარ დათმობებს არ ითვალისწინებდა. სათათბიროს მოთხოვნებს პრემიერი არადროუელს, დაუშვებელს, სახელმწიფო წესრიგისთვის საზიანოს უწოდებდა. დეპუტატებმა აღშფოთებით მოისმინეს მთავრობის განცხადება. მთავრობასთან გარიგებისა და ხალხის გულისმოგების იმედი კადეტებს ჩაეშალათ.

გაცილებით თანმიმდევრული და რევოლუციურ-დემოკრატიული შინაარსით იყო გაქვენთილი ის პლატფორმა, რომელიც სათათბიროში შრომის ჯგუფმა დაიკავა ე. წ. „104-ის კანონპროექტში“ ტრუდოვიკები მთელი მიწების ნაციონალიზაციას, მემამულური მიწათმოქმედების ლიკვიდაციას მოითხოვდნენ. მთელი მიწა-წყალი უნდა გადაეცემოდა „საერთო სახალხო მიწის ფონდს“, რომელიც შემდეგ გლეხობას გადა-

უმწიფილდებოდა „შრომითი ნორმის“ მიხედვით. პრაქტიკულად აგრარული საკითხის გადაწყვეტა უნდა დაკისრებოდა გლეხთა კომიტეტებს.

სათათბიროს სხდომაზე მგზნებარე სიტყვებით გამოდიოდნენ გლეხთა დეპუტატები. ისინი ასურათებდნენ უმიწაწყალო გლეხობის საშინელ მდგომარეობას, ასაბუთებდნენ აგრარულ-დემოკრატიული კანონმდებლობის დაუყოვნებლივი გატარების აუცილებლობას და საყოველთაო-სახალხო რევოლუციით იმუქრებოდნენ, თუ მთავრობა მათ მოთხოვნებს არ დააკმაყოფილებდა.

„ხალხის მოთმინების ფიალა აივსო. ხალხს მეტი აღარ შეუძლია აიტანოს უუფლებობა, სიღარიბე და მოხელეთა მხრივ ჩაგვრა. რუსეთი აღელდა როგორც დიდი ოკეანე, ხალხს რწმენა დაეკარგა, იგი აღარ ენდობა მთავრობას, რადგან მისგან მხოლოდ რეპრესიებს ხედავს. ჩვენ აქ ხალხის მიერ ვართ გამოგზავნილი იმისათვის, რომ მისთვის მიწა და თავისუფლება მოვიპოვოთ“, — ამბობდა სათათბიროში სიტყვითი გამოცხადებული გლეხთა დეპუტატი ციმბირის გუბერნიიდან გლეხი ანდრიანოვი.

გლეხი დელეგატი კურსკის გუბერნიიდან — მერკულოვი აღნიშნავდა: „მე გლეხი ვარ და მხოლოდ სიტყვას არ შემიძლია ვერწმუნო. მე შეიძლება მჭეროდეს მხოლოდ მაშინ, როცა მაძლევენ“.

გლეხმა დეპუტატმა ტამბოვის გუბერნიიდან — ი. ლოსევმა გორკი-მიკინის განცხადების შემდეგ, რაც სათათბიროს ადრესს არაპროპაგანდისტულად, მრისხანე სიტყვა წარმოთქვა. — „ახლა ამ ტრიბუნიდან, — ამბობდა იგი, — მე გავიგონე ის საშინელი ხმა, რომელიც აქ მოიტანა პრემიერმა, მინისტრთა ხაზგასმული თაგმჯდომარემ: მან მოკლედ და გასაგებად თქვა, რომ ყველაფერი ის, რასაც ქვეყანა მოითხოვს, დაუშვებელია სახელმწიფო სათათბიროს წინაშე გადასაწყვეტად დაისვას. ამ ფურცელმა თვალები აუმღვრია იმ გლეხებს, რომლებიც ჩვენთან არიან, თვალი და გული აუმღვრია ყველას, რომლებიც მოედნდნენ, რომ ეს სათათბირო მათ სასიცოცხლო ინტერესებს დააკმაყოფილებდა... მე აღარ ვარ პასუხისმგებელი იმისა, რომ გლეხობა ამ ჩაგვრას აიტანს და აღარ აღსდგება“.

ვ. ი. ლენინი ყოველმხრივ ანალიზს უკეთებდა სათათბიროში მოტანილ აგრარულ კანონპროექტებს და ყურადღებით სწავლობდა გლეხთა დეპუტატების გამოსვლებს. „გლეხები მოითხოვენ მიწას და მასთან მთელ მიწას, — ამბობდა ვ. ი. ლენინი შრომის ჯგუფის შესახებ, — გლეხები მიწას მოითხოვენ ისეთი პირობით, რაც მართლაც გააუმჯობესებდა მათს მდგომარეობას, ე. ი. სრულად გამოუყიდველად ანდა ფრიად მცირე გამოსასყიდით. სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ: არსებითად გლეხები მოითხოვენ არა აგრარულ რეფორმას, არამედ აგრარულ რევოლუციას... აი ამიტომაც სოციალისტური პროლეტარიატი მთელი სულითა და გულით, მთელი ენერგიით დაეხმარება გლეხებს მათი მო-

თხოვნების მთელი სისრულით განხორციელებაში¹. ვ. ი. ლენინი გლახთა რევოლუციურ მოთხოვნებს ადარებდა კადეტების თვალთმაქცურ აგრარულ პროგრამას და აღნიშნავდა: „სათათბიროში გაბატონებულ კადეტებს სურთ, რომ მემამულეებიც მაძლარი იყვნენ და გლახებიც უვნებელნი. ისინი თანახმანი არიან მემამულეთა მიწების მეტი ნაწილის იძულებითი განსხვისებისა, მაგრამ ჯერ ერთი, გამოყიდვას ვერაუდობენ, ხოლო, მეორე, მხარს უჭერენ მიწის რეფორმის გატარების საშუალებისა და გზების საკითხის ლიბერალურ-მოხელურ და არა რევოლუციურ-გლახურ გადაწყვეტას.

კადეტები თავიანთ აგრარულ პროგრამაში, როგორც ყოველთვის, გველხოკერასავეთ იკლავნებიან მემამულეთა და გლახებს შორის, ძველ ხელისუფლებასა და სახალხო თავისუფლებას შორის².

ვ. ი. ლენინი ზემოთნა, წინასწარ ჰერეტდა, რომ სათათბიროდან აგრარული საკითხის გადაწყვეტა არ იყო მოსალოდნელი, რომ მოხელეთა მთავრობა, რომელსაც სათავეში ედგნენ უმდიდრესი მემამულე-მოხელენი, აგრარული საკითხის კადეტურ გადაწყვეტასაც კი არ დაუშვებდა. რომ აგრარული საკითხის ნამდვილი გადაწყვეტა მოხერხდებოდა მხოლოდ დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებით. 1906 წლის 22 მაისს ვ. ი. ლენინი კარპოვის გჰართ სიტყვით გამოვიდა ხალხზრავალ მიტინგზე, რომელიც გრაფინია პანინას სახლში გაიმართა. თავის სიტყვაში ლენინმა ნილაბი ჩამოხადა კადეტურ პარტიას და გლახობას მოუწოდა სახალხო რევოლუციისაკენ, რომელსაც ერთადერთს შეეძლო ბოლომდე დაეკმაყოფილებინა ხალხის მისწრაფება.

სათათბირომ თავისი მუშაობის მანძილზე ვერცერთი კანონპროექტი ვერ განახორციელა. ერთადერთი კანონი, რომელიც მან მიიღო, იყო კანონი სიკვდილით დასჯის გაუქმების შესახებ, ისიც ტრუდოვიკებისა და სოციალ-დემოკრატების დაჟინებით.

მეფის მთავრობა სათათბიროთი უკმაყოფილო იყო. რეაქციონერთა წინასწარი ღონისძიებების მიუხედავად სათათბირო მაინც უფრო მემარცხენე აღმოჩნდა, ვიდრე მოელოდნენ. მაგრამ, სამაგიეროდ, სათათბიროს პერიოდში მთავრობამ სული მოითქვა, ძალები დააჯგუფა, რევოლუციის კერები ჩაახშო და ახლა საკმაოდ ძლიერად გრძნობდა თავს იერიშზე გადასვლისათვის. მთავრობის წრეებში ადრევე იქნა მიღებული გადაწყვეტილება სათათბიროს დათხოვნის შესახებ. დედაქალაქში სამხედრო ნაწილები გააძლიერეს. 1906 წლის 9 ივლისს მთავრობამ სათათბირო გარეკა. თავრიდის სასახლეს ალყა შემოარტყეს. შენობა დაიკეტა. პირველმა სათათბირომ დაასრულა თავისი არსებობა. სათათბიროს დათხოვნისა და პროლეტარიატის ამოცანებისადმი მიძღვნილ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 10, გვ. 498—499.

² იქვე, გვ. 505.

სტატიაში ვ. ი. ლენინი შენიშნავდა: „ხალხი გამოცდილებით ჩუმუნდება, რომ სახალხო წარმომადგენლობა ნულია, თუ იგი სრულძალაუფლებიანი არ არის, თუ იგი ძველმა ხელისუფლებამ მოიწვია, თუ მის გვერდით კიდევ ხელუხლებელი რჩება ძველი ხელისუფლება. მოვლენათა ობიექტური მსვლელობა დღის წესრიგში აყენებს უკვე არა კანონების, არა კონსტიტუციის ამა თუ-იმ რედაქციის საკითხს, არამედ ძალაუფლების, რეალური ძალაუფლების საკითხს“¹.

რაპარსიანის გაძლიერება. II სახელმწიფო სათათბირო

I სახელმწიფო სათათბიროს გარეკვის შემდეგ რეაქციის პარპაში რუსეთში უფრო გაძლიერდა, თუმცა თვითმპყრობელობამ ვერ გაბედა შეეცვალა არჩევნების სისტემა და სახელმწიფო გადატრიალება მოეხდინა. მაგრამ ცარიზმი ასეთი ნაბიჯებისათვის ემზადებოდა. ამის დამადასტურებელია ცვლილება მთავრობის შემადგენლობაში: გორემიკინი გადადგა, მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის პოსტი სტოლიპინმა დაიკავა.

სტოლიპინი ყოველგვარი მერყეობის გარეშე, თანმიმდევრულად და დატინებით შეუდგა რუსეთში რევოლუციის ჩახშობას. იგი შავრაზმული დარბევებისა და რუსეთის მუშათა და გლეხთა მიმართ მხეცური ანგარიშსწორების პირველი სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი გახდა. სტოლიპინმა აამუშავა სამხედრო-საველე სასამართლოები, გუბერნატორებს დავალება მისცა უსასტიკესი მეთოდებით ჩაეხშოთ აჯანყებანი, აეკრძალათ რევოლუციური ორგანიზაციები, გაეძლიერებინათ კონტროლი ბეჭდვითი სიტყვისადმი, წაექეზებინათ შავრაზმული დამრბევი საქმიანობა.

ცარიზმი ახალი სათათბიროს არჩევნებს მისთვის ჩვეული ტერორის ვითარებაში ახორციელებდა, ახლა მის მიზანს შეადგენდა სათათბიროს შემადგენლობის უმრავლესობის მემარჯვენე პარტიებით დაკომპლექტება, მაგრამ ცარიზმმა მიზანს ვერ მიაღწია. მემარჯვენე პარტიები, მართალია, გაძლიერდნენ სათათბიროში, მაგრამ უმრავლესობა მაინც ვერ გახდნენ. სათათბიროს არჩევნებში მარცხი განიცადეს კადეტებმაც, რომლებმაც პირველ სათათბიროსთან შედარებით ხმების დიდი რაოდენობა დაკარგეს. კადეტების ეს მარცხი მათი მატყუარა, ორჭოფული, გაუბედავი პოლიტიკით იყო შეპირობებული. დემოკრატიულმა ფენამ დაკარგა ნდობა ამ პარტიისადმი, რომელიც დემოკრატიული ფრაზეოლოგიის საფარქვეშ თვითმპყრობელური რეაქციის გამარჯვებას თანაუგარძნობდა. მთავრობის მხრივ სასტიკი ღვენის მიუხედავად მემარ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 11, გვ. 120.

ცხენე ჯგუფებმა ხმების მეტი რაოდენობა მოიპოვეს, ვიდრე წინა სათათბიროში. ტრუდოვიკებს ახლა სათათბიროში 104 დეპუტატი ჰყავდათ, სოციალ-დემოკრატებს — 65.

სათათბირო 1907 წლის 20 თებერვალს გაიხსნა. გაზეთ „ბირჟევე ეედომოსტის“ კორესპონდენტი, რომელსაც მემარცხენეობას ვერ დაეწამებოდა, ასე აგვიწერს სათათბიროს თეთრი შენობის — თავრიდის სასახლის წინ შექმნილ ვითარებას: აქ შეგროვილი იყო დიდძალი ხალხი, მეტწილად ახალგაზრდობა. მომავალ ყოველ დეპუტატს წინ ელოდებოდნენ, ათვალიერებდნენ.

— თქვენ მემარცხენე ბლოკს ეკუთვნით? — ეკითხებიან ერთ-ერთს.

— არა, მე კადეტი ვარ, — უპასუხებს დეპუტატი, რომელსაც ძვირფასი ბეწვის პალტო აცვია.

ასეთ პასუხზე უმრავლესობა სტვენს. უკეთეს შემთხვევაში — სდუმს.

აი, გამოჩნდნენ დეპუტატთა ჯგუფები სამხრეებში წითელი ყვავილებით. დეპუტატთა ამ ჯგუფს, რომელშიც ბევრი სოციალ-დემოკრატია, ხმამაღალი „ვამას“ ძახილით ხედეზიან.

სათათბიროს გზხსნას მთავრობა პრავეთარი ცერემონიალით აღარ შეხვედრია. მისი მუშაობა დაძაბულ, საქმიან ვითარებაში დაიწყო. სათათბიროს თავმჯდომარედ აირჩიეს კადეტი თ. გოლოვინი.

II სათათბირო უფრო მემარცხენე იყო, ვიდრე პირველი, მაგრამ ამასთან, უფრო სუსტიც, რადგან რევოლუციის უკანდახვეს ვითარებაში შეიკრიბა იგი. სათათბიროს მემარცხენე ფრთის ცენტრალურ ბირთვს სოციალ-დემოკრატები შეადგენდნენ, რომელთაგან 15 ბოლშევიკი იყო. ისინი არჩეული იყვნენ რუსეთის მსხვილ საარჩევნო ცენტრებში. ფრაქციის შემადგენლობაში 25 მუშა შედიოდა.

სათათბიროში ბოლშევიკების ტაქტიკა იყო, გამოემყდვენებინათ კადეტების კონტრევოლუციური ბუნება და გაეთავისუფლებინათ მასები მათი გავლენისაგან.

კადეტები ახლა თავს იკავებდნენ იმ რევოლუციური ფრაზეოლოგიისგანაც კი. რაც პირველ სათათბიროში ახასიათებდათ. მათ მიზანს შეადგენდა „ეხსნათ“ სათათბირო. მათი ლიდერის მილოუკოვის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „იერიშის“ პოლიტიკიდან ისინი „თავდაცვის“ პოლიტიკაზე გადავიდნენ. ეს კი მათ სერიოზულ გამემარჯვენებას ნიშნავდა. ფაქტიურად კადეტები ახლა ოქტიაბრისტების პროგრამას აღიარებდნენ, მაგრამ რადგან ოქტიაბრისტებთან ბლოკი უმრავლესობას მაინც არ ქმნიდა, ზოგჯერ ელაციცებოდნენ ტრუდოვიკებსაც, რომლებიც კვლავ პარლამენტური ილუზიებით იყვნენ განმსჭვალულნი.

ტრუდოვიკებს, რომლებიც სათათბიროში უმრავლესობას წარმოადგენენ, ისე როგორც კადეტებს, მართალია, სურდათ სათათბიროს

„გადარჩენა“, მაგრამ არა ცარიზმთან გარიგებისათვის, არამედ აგრარული საკითხის გადასაჭრელად.

ცენტრალურ საკითხს სათათბიროს მუშაობაში აგრარული საკითხი წარმოადგენდა. კადეტები, „დაახუსტის“ რა თავიანთი აღრინდელი პროგრამა (42-ის პროექტი), მხარს უჭერდნენ მემამულეთა მიწების ნაწილის განსხვავებას, მაგრამ არა სახელმწიფოს, არამედ უშუალოდ გლეხობის მხრივ ანაზღაურებით. ტრუდოვიკები ისევ იცავდნენ ძველ, პირველ სათათბიროში წამოყენებულ 104-ის პროგრამას. მენშევიკებმა აქაც, ისევე, როგორც. ლონდონის ყრილობაზე, მიწის მუნიციპალიზაციის პროექტი წამოაყენეს. ბოლშევიკი დეპუტატები მოითხოვდნენ მიწის კონფისკაციას და გლეხობისთვის გადაცემას ყოველგვარი ანაზღაურების გარეშე. სათათბიროში დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა ბოლშევიკი დეპუტატის ალექსინსკის (შემდეგ რენეგატი გახდა) გამოსვლამ.

მენშევიკების პოზიცია სათათბიროში არღვევდა სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის თანმიმდევრულ, მტკიცე რევოლუციურ პოზიციას. მენშევიკები, კადეტების მსგავსად, სასოებით შეჰყურებდნენ სათათბიროს, ეშინოდათ არ გაერეკათ იგი და თავს იკავებდნენ თანმიმდევრული რევოლუციური გამოსვლებისაგან. „სათათბიროში მენშევიკური პოლიტიკის მთელი დანაშაულიც სწორედ ის არის, — აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი, — რომ არ უნდათ ან უნარი არ შესწევთ სათათბიროს ტრიბუნიდან უთხრან ხალხს მთელი სიმართლე სხვადასხვა პარტიის კლასობრივ ხასიათზე, მილიუკოვების ფარულ ვაჭრობაზე სტოლიპინებთან, დემოკრატიის მიზნებში გლეხისა და ლიბერალის, სოციალიზმის მიზნებში გლეხისა და პროლეტარიატის ძირფესვიან განსხვავებაზე“¹.

სოციალ-დემოკრატიის ფრაქციის მოღვაწეობა II სათათბიროში სპეციალურად განიხილეს რსდმპ V ყრილობაზე, რომელიც 1907 წლის მაისში შეიკრიბა ლონდონში. ყრილობაზე ვ. ი. ლენინის გამოსვლებში და რევოლუციაში მითითებული იყო სოციალ-დემოკრატიის ფრაქციის შეცდომებზე, დაგმობილი იყო მენშევიკების შემარიგებლური ოპორტუნიისტული საქმიანობა. ყრილობამ გადაწყვიტა, რომ სოციალ-დემოკრატიის მოღვაწეობა სათათბიროში დაქვემდებარებოდა სათათბიროსგარეშე ბრძოლას, სათათბირო გამოყენებულიყო როგორც ტრიბუნა მეფის თვითმპყრობელობის მხილებისათვის, ბურჟუაზიის თვალთმაქცური პოლიტიკის გამოაშკარავება-დაგმობისათვის, პარტიის რევოლუციური პროგრამის პროპაგანდისათვის.

აგრარულ საკითხში სათათბიროს განწყობილება თანდათანობით მემარჯვენე ხდებოდა. კადეტები კარგავდნენ გავლენას. მთავრობა, რომელიც სათათბიროს მუშაობას თვალყურს ადევნებდა, დარწმუნდა, რომ

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 12, გვ. 188.

შეუძლებელი იყო შემარჯვენე ბლოკზე დაყრდნობა. ამიტომ მან გამოიტანა გადაწყვეტილება სათათბიროს დათხოვნის შესახებ. ახლა მთავრობას პოზიციები განმტკიცებული ჰქონდა. რევოლუცია დამარცხებული იყო. მთელ ქვეყანაში პარპაშობდა კონტრრევოლუცია.

1907 წლის პირველ ივნისს სათათბიროს ტრიბუნაზე ავიდა სტოლიპინი; მან განაცხადა, რომ პეტერბურგის სასამართლო პალატის პროკურორის აქვს მასალები ზოგიერთი დეპუტატის ანტისახელმწიფოებრივი საქმიანობის შესახებ. შემდეგ სიტყვით გამოსულმა პროკურორმა სათათბიროს წარუდგინა წინასწარ, პროვოკაციულად შეთხზნილი ბრალდება, რომელშიც სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის წევრებს ბრალი ედებოდათ შეთქმულების მოწყობის ცდაში სახელმწიფოებრივი გადატრიალების მიზნით. ბრალდების ყველა დოკუმენტი ყალბი იყო და ოხრანკის მიერ წინასწარ შედგენილი. მთავრობამ ყურადღება არ მიაქცია სათათბიროს უმრავლესობის პროტესტს და 3 ივნისს ღამით სოციალ-დემოკრატების ფრაქციის დეპუტატები დააპატიმრა.

ამავე დღეს გამოქვეყნდა მთავრობის ბრძანებულება და მეფის მანიფესტი II სახელმწიფო სათათბიროს დათხოვნის შესახებ: მეფის მანიფესტში ჩამოთვლილი იყო ის „დანაშაულობანი“, რომელნიც II სათათბირომ ჩაიდინა და მოტივირებული იყო მისი დათხოვნის აუცილებლობა. აქვე იყო ზოგადად გადმოცემული მთავრობის მიერ შემუშავებული ახალი საარჩევნო კანონის შინაარსი. ახალი საარჩევნო კანონი იმავე დღეს გამოქვეყნდა.

II სახელმწიფო სათათბიროს გარეკვა მთავრობის კურსის რეაქციისაკენ აშკარა შემობრუნებას წარმოადგენდა. ეს იყო კონტრრევოლუციური სახელმწიფო გადატრიალება, რეაქციის გამარჯვება, რევოლუციის დასასრული.

* * *

1905 — 1907 წლების რუსეთის პირველი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის დამარცხება მრავალი მიზეზით იყო შეპირობებული. ძირითადი მიზეზი ის იყო, რომ ვერ მოხერხდა მუშების, გლეხების, ჯარისკაცთა რევოლუციური გამოსვლების ერთიან რევოლუციურ ნაკადად გაერთიანება. რევოლუციაში ვერ მოხერხდა მშრომელი გლეხობის პროლეტარიატთან მტკიცედ დაკავშირება. გლეხთა გამოსვლები მეტწილად არაორგანიზებულ, სპორადულ, სტიქიურ ხასიათს ატარებდნენ. გლეხთა ყველაზე უფრო აქტიური გამოსვლები დაიწყო მაშინ, როცა სამრეწველო ცენტრებში პროლეტარიატის საბარკადო ბრძოლები დამარცხებული იყო. ამასთან გლეხოზა მთლიანად არ ჩაბმულა რევოლუციაში. მის დიდ ნაწილს ჯერ კიდევ სჯერო-

და, რომ მიწას და თავისუფლებას რევოლუციის გარეშე, თვით მეფის ხელით მიიღებდა, ვერ მოხერხდა აგრეთვე მეფის არმიის მთლიანად გადაყვანა რევოლუციის მხარეზე. ცარიზმმა მოახერხა სისხლში ჩაეხშო არმიასა და ფლოტში ცალკეული რევოლუციური აფეთქებანი და არმია მაინც გამოიყენა, როგორც ძირითადი დასაყრდენი ძალა, რევოლუციის დასამარცხებლად.

რევოლუციას ასუსტებდა აგრეთვე ის გათიშულობა, რომელიც სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში არსებობდა. მენშევიკებმა რევოლუციაში არსებითად გამცემლური როლი ითამაშეს. სწორედ მენშევიკური პარტიის წვრილბურჟუაზიული, ოპორტუნიისტული, შშიშარა პოლიტიკის წყალობით ვერ შეძლო პროლეტარიატმა შეესრულებინა რევოლუციის ნამდვილ ბელადის როლი.

რევოლუციის ჩახშობაში ცარიზმს აქტიური დახმარება გაუწია მსხვილმა ბურჟუაზიამ. მისი კონტრრევოლუციური ბუნება და ცარიზმთან ინტერესების ერთიანობა ამ რევოლუციაში თვალნათლივ გამოვლინდა. ბურჟუაზიამ ყველაზე გადამწყვეტ მომენტში მთლიანად გადინაცვლა კონტრრევოლუციის ბანაკში და მთელი შესაძლებლობით აღსდგა მუშურ-გლეხური რევოლუციის წინააღმდეგ.

რევოლუციის ჩახშობაში ცარიზმს ასევე დაეხმარა საერთაშორისო იმპერიალიზმი. ფრანგმა, ინგლისელმა, ავსტრიელმა, ბელგიელმა და სხვ. ბანკირებმა ცარიზმს, მისი უკიდურესი გაჭირვების უამს, სული მოათქმევინეს, მისცეს მას „იუდას სესხი“ მუშებისა და გლეხების რევოლუციური ბრძოლების დასათრგუნავად.

მაგრამ, დამარცხების მიუხედავად 1905 — 1907 წლების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია უდიდესი მნიშვნელობის პროგრესული მოვლენა იყო არა მარტო რუსეთის, არამედ მსოფლიო ისტორიაში.

რევოლუციის სამი წლის მანძილზე რუსეთის მუშებმა და გლეხებმა განვლეს პოლიტიკური აღზრდის ისეთი სკოლა, რაც მათ არ შეეძლოთ გაეცლოთ მშვიდობიანი განვითარების ათეულ წლებში. რევოლუციამ ღრმა კვალი დატოვა ხალხის შეგნებაში, მტკიცე საფუძველი ჩაუყარა იმას, რომ შექმნილიყო ერთიანი რევოლუციური ფრონტი რუსეთის ჩაგრული ხალხებისა, რომლებსაც სათავეში ედგა რუსეთის გმირი პროლეტარიატი.

რევოლუციამ გააძლიერა როლი რუსეთის პროლეტარიატისა, როგორც საზოგადოების წამყვანი ძალისა, „პროლეტარიატმა ლიბერალურ ბურჟუაზიას წაართვა ხალხის მასების ხელმძღვანელობა დემოკრატიული გადატრიალებისათვის ბრძოლაში და ამით დაამტკიცა, რომ იმპერიალიზმის ეპოქაში რევოლუციის ბელადი შეიძლება იყოს მხოლოდ მუშათა კლასი. რუსეთის პირველი რევოლუციის ისტორიულმა

გამოცდილებამ ცხადჰყო, რომ პროლეტარიატს უნარი შესწევს გახდეს საერთო დემოკრატიული მოძრაობის ხელმძღვანელი იქაც, სადაც კაპიტალიზმის არასაკმაო განვითარების გამო პროლეტარიატი თავისი რაოდენობით ქვეყნის მოსახლეობის უმცირესობას შეადგენს“¹.

რევოლუციამ თვალსაჩინოდ დაადასტურა, რომ შეუძლებელია ექსპლოატატორების დამარცხება მშრომელი მასების ერთიანი ფრონტის გარეშე, რომ ძირითადი ფორმა რევოლუციური მოძრაობისა შეიარაღებული აჯანყებაა რომ ცარიზმთან ყოველგვარი მშვიდობიანი გარიგება და მის დაპირებებზე იმედის დამყარება რევოლუციის დაღუპვის მომასწავებელია. რევოლუციის გაკვეთილებმა ყოველმხრივ დაადასტურეს, რომ მუშათა კლასისა და ყველა მშრომელის ნამდვილი ხელმძღვანელისა და ბელადის როლის შესრულება შეუძლია მხოლოდ მეზობოლ რევოლუციურ მარქსისტულ პარტიას.

ყველა ეს გამოცდილება რუსეთის ჩაგრულ მასებს დაეხმარა შემდგომ რევოლუციაში. 1905 — 1907 წლების რევოლუციამ გენერალური რეპეტიციის როლი შეასრულა იმ დიდი გამარჯვების დასაგვირგვინებლად, რომელიც 1917 წელს იქნა მოპოვებული. 1905 წლის „გენერალური რეპეტიცია“ რომ არა, 1917 წლის ოქტომბრის რევოლუციის გამარჯვება შეუძლებელი იქნებოდა, — წერდა ვ. ი. ლენინი 1920 წელს.

1905 — 1907 წლების რევოლუციის საერთაშორისო მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ აქედან დაიწყო იმპერიალიზმის ეპოქის რევოლუციური ბრძოლების პერიოდი. დარტყმა, რომელიც რუსეთის მშრომელებმა ცარიზმს მიაყენეს, ამავე დროს იყო დარტყმა საერთაშორისო რეაქციისადმი. ამ რევოლუციამ დიდი გავლენა მოახდინა ეროვნულ-გზნაობათაღმადგენელი მოძრაობის განვითარებაზე მთელ აღმოსავლეთში, გამოიწვია დასავლეთ ევროპის მუშათა მხურვალე თანაგრძნობა, მათი რევოლუციური ენთუზიაზმის ამაღლება. ამ რევოლუციამ ცხადყო, რომ მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის ცენტრმა საბოლოოდ რუსეთში გადმოინაცვლა და რუსეთის პროლეტარიატს დაეკისრა ისტორიული მისია — პირველად შეენგრია იმპერიალიზმის კარები და ახალი საზოგადოებრივი ფორმაციის — კომუნისტური ფორმაციის მეკვლე უოფილიყო.

თ ა ვ ი მ ე მ ა მ ს ე ნ

რუსეთი რეპაციის წლებში

8 ივნისის სახელმწიფო გადატრიალება. III სახელმწიფო სათათბირო

1906 წლის მანძილზე ცარიზმი გააფთრებით უტევდა რევოლუციურ ფრონტს მთელ ქვეყანაში. მაგრამ მისი პოზიციები მტკიცედ მაინც ვერ ჩაითვლებოდა, ვიდრე არსებობას განაგრძობდა რევოლუციის აღ-

¹ რუსეთის პირველი რევოლუციის ორმოცდაათი წელი (თეზისები).

მავლობის პერიოდში შობილი II სახელმწიფო სათათბირო, რომლის ტრიბუნას მემარცხენე, განსაკუთრებით სოციალ-დემოკრატი დეპუტატები იყენებდნენ რეაქციის გეგმების მხილებისა და მასების ხელახალი მობილიზაციისათვის.

ცარიზმმა იგრძნო სათათბიროს ძალა და გადაწყვიტა დაემხო იგი, მოეწყო სახელმწიფო გადატრიალება ქვეყანაში და განემტკიცებინა პოზიციები, რათა საბოლოოდ დაემარცხებინა რევოლუცია.

ცარიზმი თავისი ბუნებით სათათბიროს ვერ ურიგდებოდა. წარმომადგენლობითი ორგანო შეუთავსებელი იყო შიშველი ადმინისტრირების, თვითნებობის, თავადაზნაურული კლასის ინტერესების თავგამოდებული დაცვის იმ პოლიტიკასთან, რომელსაც რუსეთის ცარიზმი მისი არსებობის პირველი დღიდანვე ახორციელებდა. მაგრამ ახლა, როცა შეუძლებელი ხდებოდა ძველი მეთოდებით არსებობა და როცა ქვეყნის შიგნით და გარეთ მეფისა და მისი ხროვის პრესტიჟი უკიდურესობამდე იყო შელახული, შეუძლებელი იყო სათათბიროს სრული ლიკვიდაცია. რევოლუციამ, დამარცხების მიუხედავად, რუსეთი წარმომადგენლობითი ხელისუფლების აუცილებლობის დონემდე აიყვანა. სათათბირო ამიერიდან თვით ცარიზმს ესაპიროებოდა იმისათვის, რომ მოეხდინა საერთო-სახელმწიფოებრივი მასშტაბით გაბატონებული კლასების ორგანიზება, შეენარჩუნებინა და გაეფორმებინა მათი კონტრარევოლუციური კავშირი, შეექმნა „შინაგანი მშვიდობიანობის“ ილუზია კაპიტალისტური სამყაროს თვალში და გზები გაეხსნა ევროპის ბანკებისავე ახალი სესხების მისაღებად. ამასთან, პარლამენტზე ამოფარებით და „კონსტიტუციური ილუზიებით“, ცარიზმის აზრით, შესაძლებელი იყო მოსახლეობის ჩამორჩენილი ფენების თვალისახვევა, განხეთქილების შეტანა მშრომელთა რიგებში.

ამრიგად, ცარიზმის რეაქციული მმართველი ხროვა სტოლიპინის მეთაურობით იმისათვის ემზადებოდა, რომ მისი მომავალი გეგმებისათვის შეუფერებელი და დამარცხოვლებელი მეორე სახელმწიფო სათათბირო გაერეკა და რევოლუციური სულისკვეთებისგან სავსებით თავისუფალი, კონტრარევოლუციის ინტერესების გამომხატველი ახალი სათათბირო მოეწვია.

დემოკრატიული სათათბიროს გარეკვისათვის ცარიზმი დიდი ხანია ემზადებოდა. 1906 წლის ზაფხულიდან მმართველ წრეებში დაიწყო ახალი საარჩევნო კანონის შემუშავება. წარადგინეს რამდენიმე ვარიანტი. 1907 წლის მაისში მთავრობამ უკვე დაამთავრა წარმოდგენილი პროექტების განხილვა და მათგან ყველაზე რეაქციული აირჩია, ისეთი, რომელსაც თვით რეაქციონერებმაც კი დაცინვით მეტსახელად „ყველაზე უსიარცხილო“ უწოდეს. როცა იმპერატორ ნიკოლოზ მეორეს ჰკითხეს თუ რომელ საარჩევნო კანონპროექტს დაუჭერს იგი მხარს,

ნიკოლოზმა უეცრად უპასუხა, რა თქმა უნდა „ყველაზე უსირცხვილოს“.

სტოლიპინს, რომლის ხელში ახლა განუსაზღვრელი ძალაუფლება იყო თავმოყრილი, საჭიროდ მიაჩნდა ახალი საარჩევნო კანონი ქვეყნისათვის თვითნებურად მოეხვია თავზე და ამრიგად მასები მომხდარი ფაქტის წინაშე დაეყენებინა. მან კარგად იცოდა, რომ ამ რეაქციულ ღონისძიებას ვერ განახორციელებდა მანამ, ვიდრე არსებობას განაგრძობდა მეორე სათათბირო. აუცილებელი იყო მისი გარეკვა. სტოლიპინს არ გასჭირვებია საამისო საბაზის გამოძებნა. პოლიტიკას მან საიდუმლო დავალება მისცა, შეეთითხნათ ყალბი ბრალდება. სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ანტისახელმწიფოებრივი ფარული საქმიანობის შესახებ. პეტერბურგის ქანდარმერიის სამმართველომ პეტერბურგის სოციალ-დემოკრატიის ორგანიზაციაში შემძვრალ პროვოკატორთა დახმარებით სასწრაფოდ გამოაცხო „დოკუმენტები“, რომლებიც თითქმის ადასტურებდნენ სათათბიროს მუშათა დეპუტატების „დანაშაულებრივ, ანტისახელმწიფოებრივ“, საქმიანობას. ეს ყალბი დოკუმენტები ოხრანკის აგენტებმა შეაგდეს სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ოთახში და აქვე „იპოვეს“ იმავე დღეს.

1907 წლის პირველ ივნისს სტოლიპინმა სოციალ-დემოკრატიული პარტიისადმი მუქარით აღსავსე სიტყვა წარმოთქვა სათათბიროში. მან მუშათა დეპუტატების „დამანგრეველი“ საქმიანობის დასადასტურებლად მოიტანა მისივე ხელმძღვანელობით შედგენილი ყალბი საქმე და მოითხოვა სათათბიროს მთელი სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის დატუსაღება. შემარჯვენებმა მხარი დაუჭირეს ამ მოთხოვნას. კადეტები თავიანთი მერყევი პოლიტიკით არსებითად ამ შემთხვევაშიც ობიექტურად მონარქისტების მხარეზე აღმოჩნდნენ. ქვეყანაში შექმნილი საერთო სიტუაცია სტოლიპინს ხელს უწყობდა ასეთი ნაბიჯის გადასადგმელად. მთელს რუსეთში დამსჯელი ექსპედიციები დათარეშობდნენ, რევოლუცია დამარცხდა. დარბეული რევოლუციური ორგანიზაციები აღარ წარმოადგენდნენ საშიშ ძალას. სათათბირომ ვითომ გამოჰყო კიდეც კომისია სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის „დანაშაულებრივი საქმიანობის“ შესაპოვნებლად. მაგრამ II სათათბიროს ბედი წინასწარ იყო გადაწყვეტილი: 2 ივნისს მეფემ ხელი მოაწერა ბრძანებულებას მისი გარეკვის შესახებ. სტოლიპინმა გასცა განკარგულება სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის დაპატიმრების შესახებ. 2 ივნისს დეპუტატებს სათათბიროს კარები დაკეტილი დახვდათ. 3 ივნისს მეფის ხელმოწერით გამოქვეყნდა ახალი საარჩევნო კანონი. 1907 წლის 3 ივნისის აქტი — II სათათბიროს გარეკვა და ახალი საარჩევნო კანონის გამოქვეყნება — ისტორიაში აღიარებულია როგორც სახელმწიფო გადატრიალება.

მართლაც, ამ აქტით ცარიზმმა უხეშად დაარღვია 1906 წელს გა-

მოცემული „რუსეთის იმპერიის ძირითადი კანონი“, რომელიც კრძალავდა საარჩევნო დებულების შეცვლას სათათბიროს თანხმობის გარეშე და, რაც მთავარია, ფეხქვეშ გათელა რევოლუციის ერთ-ერთი მონაპოვარი — 1905 წლის 17 ოქტომბრის მანიფესტი, რომელიც მეფის მიერ იყო ხელმოწერილი და საკანონმდებლო აქტების შემუშავების უფლებას მხოლოდ სახელმწიფო სათათბიროს ანიჭებდა.

ამრიგად, ცარიზმმა დაარღვია ყოველივე ეს და საქვეყნოდ აღიარა, რომ იგი თავისთავს არ გრძნობს შეზღუდულად არავითარი წარმომადგენლობითი ხელისუფლებით და თავისუფლდება ყველა იმ შეზღუდვებისაგან, რაც რევოლუციის აღმავლობის დღეებში აღიარა იძულებით. ამრიგად, 3 ივნისის აქტი იყო რეაქციული კურსისკენ აშკარა და უყოყმანო დაბრუნება, რეაქციის საჯარო აღიარება.

ახალი საარჩევნო კანონი უზრუნველყოფდა სათათბიროში მსხვილი მემამულეებისა და ბურჟუაზიის წარმომადგენელთა გაბატონებას. გუბერნიების მიხედვით ამომრჩეველთა და დეპუტატთა რაოდენობა თვით მთავრობის მიერ იყო წინასწარ დადგენილი. მუშა და გლეხი ამომრჩეველების რაოდენობა მეორე სათათბიროსთან შედარებით შეკვეცილი იყო ორჯერ, მაშინ როცა მემამულე ამომრჩეველთა რაოდენობა ერთნახევარჯერ დიდდებოდა. მსხვილმა ბურჟუაზიამ მიიღო ამომრჩეველთა მეტი რაოდენობა, ვიდრე საშუალო და წვრილმა ბურჟუაზიამ. ამომრჩეველების კურიებად დანაწილებით მთავრობა უზრუნველყოფდა არჩევნების წოდებრივ ხასიათს. ამასთან, მიწათმფლობელთა კურიაში ერთი ამომრჩეველი მოდიოდა 230 კაცზე, პირველ საქალაქო კურიაში — ათას კაცზე, მეორე საქალაქო კურიაში — 15 ათას კაცზე, გლეხთა კურიაში 60 ათას კაცზე, ხოლო მუშათა კურიაში — 125 ათას კაცზე. არჩევნები მრავალსაფეხურიანი უნდა ყოფილიყო. ამასთან, სხვადასხვა კურიებისათვის საფეხურიც სხვადასხვა წესდებოდა. მაგალითად, მიწათმფლობელთა და ქალაქის ბურჟუაზიისათვის — ორსაფეხურიანი. წვრილ მიწათმფლობელთა და მუშებისათვის — სამსაფეხურიანი, გლეხობისათვის — ოთხსაფეხურიანი.

მთავრობამ ათასგვარი მაქინაციები მოიგონა იმისთვის, რომ ახალ სათათბიროში რევოლუციურად განწყობილ ადამიანებს გზა ჰქონოდათ დაკეტილი. პირდაპირი საარჩევნო უფლება, რომლითაც ადრე იმპერიის 26 ქალაქი სარგებლობდა, შეიღამდე იქნა დაყვანილი. მკვეთრად შემცირდა ქალაქებიდან ამომრჩეველთა საერთო რაოდენობაც.

მთავრობა ზრუნავდა იმაზეც, რომ ახალი სათათბირო თავისი სულისკვეთებით წმიდა რუსული ყოფილიყო. მთელმა რიგმა გუბერნიებმა დაკარგეს არჩევნებში მონაწილეობის უფლება. მკვეთრად შემცირდა ნაციონალური რაიონებიდან წარმომადგენლობის რაოდენობა. მაგალითად, თუ მეორე სახელმწიფო სათათბიროში პოლონეთს 37

დებუტატი ჰყავდა, მესამეში მას 14-ის არჩევის უფლება ჰქონდა. ავ-
კასიას — ნაცვლად 29-ისა, მხოლოდ ათი დებუტატი უნდა აერჩია.
ამასთან, კავკასიის, პოლონეთისა და სხვა ნაციონალური რაიონების
რუსულ მოსახლეობას ცალკე კურია დაუწესდა, რაც ადგილობრივი
რუსი მოხელეების ინტერესების დაცვას გულისხმობდა. ვ. ი. ლენინი
3 ივნისის საარჩევნო დებულებას უწოდებდა მახინჯ საარჩევნო კანონს,
„რომელიც ერთი მუკა მემამულეებისა და კაპიტალისტების საამებლად
სრულიად ამახინჯებს არათუ მთელი ხალხის, არამედ საარჩევნო უფ-
ლებით მოსარგებლე უმცირესობის ნება-სურვილსაც...“¹.

1907 წლის ზაფხულზე ახალი საარჩევნო კანონის მიხედვით მთავ-
რობამ ჩაატარა III სახელმწიფო სათათბიროს არჩევნები. ეს არჩევნე-
ბი უხეში პოლიციური ტერორისა და შანტაჟის გამოყენებით მიმდი-
ნარეობდა და იქ, სადაც მთავრობამ „კანონით“ ვერა გააწყო რა, უკა-
ნონოდ და მაქინაცობით ახერხებდა მშრომელი მასების ჩამოშორებას
საარჩევნო პროცესიდან. არჩევნების ტექნიკური პროცედურა მუშათა
და გლეხთა მასისათვის ქმნიდა ხმის მიცემის ათასგვარ დაბრკოლებას.
მთავრობის მითითებით ადგილობრივ ხელისუფალთა წარმომადგენ-
ლები იქამდეც კი მიდიოდნენ, რომ წინასწარ აპატიმრებდნენ რევოლუ-
ციურობაში ექვემდებარებულ ამომრჩევლებსა და დებუტატებს. სტოლი-
პინის განკარგულებით არჩევნების დღეებში არმია სამოხილზაციო
მდგომარეობაში იმყოფებოდა და მას მითითება ჰქონდა მიცემული
დაუყოვნებლივ ჩაეხშო სახალხო მღელვარების კერები.

გლეხობის დიდი ნაწილი არჩევნებში პასიურად მონაწილეობდა.
ორი წინა სათათბიროს პრაქტიკამ გააცვივა გლეხობის ინტერესი სა-
ხალხო წარმომადგენლობისადმი.

ბოლშევიკებმა კარგად იცოდნენ, რომ მესამე სახელმწიფო სათათ-
ბირო ცარიზმის მონა-მორჩილი დაწესებულება იქნებოდა, მიუხედა-
ვად ამისა, მათ მიზანშეწონილად მიაჩნდათ არჩევნებში მონაწილეობა.
ბოიკოტის ტაქტიკა, რომელსაც ესერები გაჰყვიროდნენ, და რაც მუ-
შათა ერთ ნაწილში ფეხს იკიდებდა წინა სათათბიროების უილაჯობის
შედეგად, რევოლუციური მოძრაობის ამოცანებს არ შეეფერებოდა.
ბოლშევიკები აღტურვილი იყვნენ იმის ღრმა რწმენით, რომ რევო-
ლუციის დამარცხება დროებითი მოვლენა იყო, რომ წინ რევოლუციის
ახალი, უფრო მძლავრი აღმავლობის პერსპექტივები იშლებოდა და
მიზანშეწონილად თვლიდნენ არჩევნებში მონაწილეობას, თანაც ყვე-
ლა ტრიბუნას იყენებდნენ მთავრობის რეაქციული ბუნების მხი-
ლებისა და დაქსაქსული და დარბეული რევოლუციური ძალების შე-
შვიდროება-განმტკიცებისათვის.

III სახელმწიფო სათათბირო 1907 წლის შემოდგომაზე შეიკრი-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 13, გვ. 143.

ბა. როგორც 3 ივნისის საარჩევნო კანონისაგან იყო მოსალოდნელი, მისი შემადგენლობა უაღრესად კონტრარეგულაციურ-მონარქისტული აღმოჩნდა. სათათბიროს პარტიული შემადგენლობა ასეთი იყო: მემარჯვენეებს და ნაციონალისტებს ერგოთ 137 ადგილი. ოქციაბრისტები წარმოდგენილი იყვნენ 132 დეპუტატით, კადეტები და მათი მხარდამჭერი ჯგუფი — 118 დეპუტატით, ტრუდოვიკები — 14, სოციალ-დემოკრატები — 18, უპარტიოები 28 დეპუტატით. სოციალური შემადგენილობის მიხედვით III სათათბიროს შემადგენლობაში აღმოჩნდა 202 აზნაური, 45 სასულიერო პირი, 54 ვაჭარი და საპატიო მოქალაქე, 98 გლეხი და 48 სხვადასხვა წოდების წარმომადგენელი.

მემარჯვენეებსა და ოქციაბრისტებს ერთად 283 ხმა ჰქონდათ და თავისუფლად შეეძლოთ ხმის უმრავლესობით მთავრობის მიერ წარმოდგენილი ყველა რეაქციული კანონპროექტი გაეტანათ.

მემარჯვენეები ყველაზე პირწავარდნილი რეაქციონერი მონარქისტები იყვნენ. მათ ზურგს უმაგრებდა იმ დროს ყოვლისშემძლე „გაერთიანებული აზნაურების საბჭო“. სათათბიროს გარეთ მათ დასაყრდენს წარმოადგენდა შავრაზმული „რუსი ხალხის კავშირი“, რომელიც როგორც ცნობილია, 1905 წელს აღმოცენდა რევოლუციის წინააღმდეგ საბრძოლველად და სარგებლობდა მთავრობის ყოველმხრივი მხარდაჭერით. თეთრი ტერორისა და დამრბევთა ეს ორგანიზაცია აერთიანებდა უკიდურესად რეაქციონერ და პირწავარდნილ მონარქისტებს. იგი ყველაზე მეტ აქტიუობას იჩენდა ბრძოლაში რევოლუციის ჩახშობისთვის. გრძნობდნენ რა თავს მდგომარეობის ბატონ-პატრონად, მემარჯვენეებს სათათბიროში თავი გამოემწევედა ეჭირათ და ყოველი მათი სიტყვა განმსჭვალული იყო უაღრესი მტრობითა და სიძულვილით რუსეთის მშრომელი მასებისა და რევოლუციისადმი. მაგალითად, მემარჯვენეთა ნაფიცი ორატორის, ცნობილი შავრაზმელის მარკოვ II-ის გამოსვლა სათათბიროს ყოველ სხდომაზე წარმოადგენდა მოწოდებას, საბრძოლველად გაეგზავნათ სოციალ-დემოკრატი დეპუტატები. იგი ყოველგვარი შეფერადების გარეშე ამჟღავნებდა რეაქციონერთა გულისთქმას და მოითხოვდა სახრჩობელეების გამრავლებას, ფიზიკური დასჯის აღდგენას, მშრომელი მასებისათვის ყოველგვარი მოქალაქეობრივ-უფლებების აყრას.

მემარჯვენეები მხარს უჭერდნენ თვითმპყრობელური ხელისუფლების ხელშეუხებლობას და წინააღმდეგი იყვნენ ყოველგვარი კონსტიტუციისა. სათათბირო მათ მიაჩნდათ მთავრობის ყოველმხრივ ერთგულ და მონა-მორჩილ დაწესებულებად. 1908 წელს მემარჯვენეთა ფრაქციას გამოეყვნენ ნაციონალისტები შაქრის მაგნატ ბალაშოვის მეთაურობით, ნაციონალისტები მებრძოლი შოვინისტები იყვნენ და სათათბიროს მოჩვენებით საკანონმდებლო ხასიათს რომ უჭერდნენ მხარს,

სინამდვილეში სტოლიპინის გაძრომ-გამოძრომის პოლიტიკას ახორციელებდნენ და არარაობამდე დაჰყავდათ სათათბიროს უფლებები.

ოქტიაბრისტები სათათბიროში ბურჟუაზიული კონტრრევოლუციის ინტერესებს ასახავდნენ. ვ. ი. ლენინის დახასიათებით „ოქტიაბრისტები ახლანდელ პოლიტიკაში არსებითად არაფრით არ განსხვავდებიან მემარჯვენეებისაგან, მაგრამ ისინი განსხვავდებიან მათგან იმით, რომ გარდა მემამულისა, ეს პარტია ემსახურებს კიდევ მსხვილ კაპიტალისტს, ძველი ყაიღის ვაჟარს, ბურჟუაზიას, რომელიც ისე დააფრთხო მუშების, ხოლო მათ შემდეგ აგრეთვე გლეხების გამოღვიძებამ დამოუკიდებელი ცხოვრებისათვის, რომ მან მთლიანად იბრუნა პირი ძველი წესების დაცვისაკენ“¹.

ოქტიაბრისტები სიტყვით კონსტიტუციას აღიარებდნენ, მათ ფრაზებში ხშირად გაისმოდა სიტყვა „თავისუფლება“, მაგრამ სინამდვილეში ისინი მხარს უჭერდნენ ყველა ანტიკონსტიტუციურ ღონისძიებას და რუსი ხალხის კეშმარიტი თავისუფლების მესაფლავებობას კისრულობდნენ. ამ პარტიის მეთაური ა. ი. გუჩკოვი იყო მოსკოვის მსხვილი ფაბრიკანტი და ბანკირი, მრავალი სააქციო საზოგადოების მმართველობის წევრი. გუჩკოვი მონარქიზმის ერთგული მსახური იყო ყოველთვის და სტოლიპინი მას, როგორც რეაქციის მსახურს, დიდად აფასებდა.

ოქტიაბრისტები მხარს უჭერდნენ მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ მიმართულ ყველა ღონისძიებას. კონსტიტუცია მათ სასარგებლოდ მიაჩნდათ მხოლოდ იმ ფარგლებში, რამდენადაც მას მესამე სახელმწიფო სათათბირო განასახიერებდა. თუ ხანდახან ოქტიაბრისტები ახერხებდნენ გამოსულიყვნენ მთავრობის კრიტიკით, იგი შეეხებოდა მმართველობის მხოლოდ ცალკეულ მხარეებს და ოდნავადაც არ უმიზნებდა თვით სისტემას.

კადეტებს, როგორც ცნობილს, პირველ და მეორე სათათბიროში უმრავლესობა ჰყავდათ, მაგრამ მასების წინაშე თავი შეიკავებდნენ და გამოამჟღავნეს ანტირევოლუციური, შენიღბული მონარქისტული ტენდენციები. კადეტებმა უკვე იმ დროიდან დაიმსახურეს ხალხის თავისუფლების გამყიდველთა მეტსახელი.

III სახელმწიფო სათათბიროში კადეტები „პასუხისმგებელი ოპოზიციის“ როლს ასრულებდნენ. ისინი, — შენიშნავს ვ. ი. ლენინი, — ზურგს აქცევდნენ მასების მოძრაობას, ისინი მიმართავდნენ „ზედაფენებს“ და გასაქანს არ აძლევდნენ ქვედაფენებს“². კა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 41.

² იქვე, გვ. 44.

დეტები იქითკენ მიისწრაფოდნენ, რომ ქვეყნის სრულუფლებიანი ბატონ-პატრონი გამხდარიყვნენ და ამასთან, მასების მხარდაჭერაც ჰქონოდათ. ისინი ელაქუცებოდნენ მსხვილ მემამულეთა წარმომადგენლებს, მთავრობას და ამავე დროს კვლავ ცდილობდნენ მუშებისა და გლეხების მოტყუებას. III სათათბიროში კადეტები უმთავრესად ოქტი-აბრისტებისკენ იხრებოდნენ. მემარჯვენეებისა და ოქტიაბრისტებისაგან მათი პროგრამა მხოლოდ იმით განსხვავდებოდა, რომ მხარს უჭერდა მეფის ოდნავ შეზღუდვას წარმომადგენლობითი დაწესებულებით. მინისტრ კოკოცევის ფრაზას — „მადლობა ღმერთს, რუსეთში არაა პარლამენტი“, კადეტების ბელადი მილიუკოვი უპასუხებდა. „მადლობა ღმერთს, რუსეთში პარლამენტი არსებობს“ და ამით ადასტურებდა, რომ მას 3 ივნისის რეჟიმი სავსებით აკმაყოფილებდა.

სათათბიროში წერილბურჟუაზიული დემოკრატიის ინტერესებს ასახავდა „ტრუდოვიკების“ პარტია, მაგრამ მას მცირერიცხოვანი წარმომადგენლობა ჰყავდა. ტრუდოვიკები, როგორც ცნობილია პირველ სათათბიროში გამოვიდნენ „104-ის პროექტით“, სადაც მოითხოვდნენ მემამულეთა მიწების ნაციონალიზაციას და თანასწორ გადანაწილებას შრომითი ნორმების მიხედვით. რა თქმა უნდა, ეს არ იყო თანმიმდევრული სოციალისტური პროგრამა, როგორც ეს თვით „ტრუდოვიკებს“ ეგონათ, მაგრამ ბურჟუაზიული პარტიების აგარაულ პროგრამებთან შედარებით ყველაზე უკეთ გამოხატავდა სახალხო ინტერესებს. ტრუდოვიკები მერყეობდნენ გლეხობისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს შორის. მაგრამ მათი ხმა მემამულურ-ბურჟუაზიულ მესამე სათათბიროში მაინც რევოლუციურად ჟღერდა.

რუსეთის მშრომელი მასების ინტერესების ჭეშმარიტ გამომხატველს სათათბიროში მხოლოდ სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია წარმოადგენდა. მაგრამ იგი მხოლოდ 13 დეპუტატისაგან შედგებოდა და თანაც უმრავლესობას მენშევიკ-ოპორტუნიისტები შეადგენდნენ.

ქვეყანაში შაგზნელი რეაქციის პარაზისა და III სათათბიროში მემარჯვენე-ოქტიაბრისტული ბლოკის სრული ბატონობის ვითარებაში სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციას შეეძლო მხოლოდ ის, რომ სათათბიროს ტრიბუნა გამოეყენებინა რუსეთის თვითმპყრობელური რეჟიმის მხილებისათვის, პარლამენტის შენიღბული მონარქისტული ბუნების გამომზეურებისათვის, ბურჟუაზიულ-მემამულური პარტიების კონტრრევოლუციური პროგრამის დაგმობისათვის, რეაქციასთან მომავალ ბრძოლაში მასების მობილიზებისათვის. სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია სათათბიროს გარეთ მჭიდროდ უნდა დაკავშირებოდა მასებს და განეფანტა მისი ჩამორჩენილი ნაწილის წვრილბურჟუაზიული ილუზიები.

მაგრამ სოციალ-დემოკრატიულ ფრაქციას ამ ამოცანის განხორციელებაში ხელს უშლიდნენ მენშევიკი ოპორტუნიისტები, რომლებიც

კადეტებთან და მემარცხენე ოქტიაბრისტებთან ბლოკს თანაუგრძნობდნენ და მუდმივი მერყეობის ვითარებაში აფერხებდნენ თანმიმდევრული ლენინური ხაზის წარმატებას. მენშევიკური ფრაქციის ლიდერები კ. ჩხეიძე და ე. გეგეჭკორი, როგორც ცნობილია, ბურჟუაზიასთან თანამშრომლობის თავგამოდებული პროპაგანდისტები იყვნენ, პროლეტარიატის დამოუკიდებელ კლასობრივ ბრძოლას მხარს არ უჭერდნენ. მათი ოპორტუნიისტული შეხედულებების ზეგავლენა ნათლად იგრძნობოდა სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის დეკლარაციაში, რომელიც მოკლებული იყო გამოკვეთილ კლასობრივ ხასიათს, პროლეტარული საბრძოლო ლოზუნგების სიმახვილეს.

ასეთი იყო მოკლედ პარტიული შემადგენლობა და ხასიათი III სათათბიროსი, რომელიც 1907 წლის ნოემბრიდან შეუდგა მოღვაწეობას ოქტიაბრისტთა ბელადის გუჩკოვის თავმჯდომარეობით.

წინა სათათბიროებისაგან განსხვავებით III სათათბირომ მისთვის დაწესებულ ვადამდე იარსება. ორ ათეულ ტომს აღემატება მისი სტენოგრაფიული ანგარიშები და ასეულობით წვრილმანი კანონი, რომელსაც თანამედროვეებმაც დაცინვით „საკანონმდებლო ვერმიშელი“ შეარქვეს. ეს კანონები მიმართული იყო იქითკენ, რომ გაემაგრებინათ რევოლუციის მიერ შერყეული ცარიზმის მონარქისტული შენობის საძირკველი. მემამულეები და კაპიტალისტები ახლა იმას ცდილობდნენ, რომ ჯავრი ეყარათ რევოლუციურ ხალხზე და წაექეზებინათ ჯალათები. სათათბიროს მემარჯვენე ფრაქციამ სტოლიპინის მეთაურობით შეიტანა და განახორციელა კანონი, რომლითაც მილიონახევარი მანეთის დახმარება აღმოუჩინა რევოლუციისაგან დაზარალებულ პირებს, ე. ი. პოლიციას და მოხელეობას.

ცარიზმს კარგად ესმოდა, რომ მუშათა საკითხი რევოლუციის ერთ-ერთ უმწვავეს საკითხს წარმოადგენდა და მარტოდენ რეპრესიებით შეუძლებელი იყო პროლეტარიატის შეკავება. რევოლუციის აღმავლობის პერიოდში, 1905 წლის მარტში ფინანსთა მინისტრის — კოკოვცევის მეთაურობით შეიქმნა კომისია, რომელსაც საფაბრიკო კანონმდებლობა უნდა შეემუშავებინა. კომისია აჭიანურებდა მუშაობას და განსაკუთრებით მას შემდეგ, როცა ცარიზმი შეტევაზე გადავიდა, არსებითად შეწყდა კიდევ საფაბრიკო კანონმდებლობაზე ზრუნვა. III სახელმწიფო სათათბიროში ამ კანონმდებლობიდან წარადგინეს მხოლოდ უმნიშვნელო ღონისძიება — ვაჭრობის მოსამსახურეთა „ნორმალური დასვენების“ კანონი. კანონით დახლის მუშაკთა სამუშაო დღე 11—12 საათით განისაზღვრა (მაშინ როცა რევოლუციის დღეებში იგი 8—10 საათს არ აღემატებოდა). ამასთან, ნებადართულ იქნა ზეგანაკვეთური მუშაობა, რაც სავაჭრო დაწესებულებათა პატრონებს უფლებას აძლევდა სამუშაო დღე ნებისმიერად გაედიდებინათ.

სადაზღვევო კანონმდებლობის შემუშავებისათვის „ზრუნვა“ მთავრობამ რევოლუციური დაწოლის გამო ჯერ კდევ 1904 წელს დაიწყო. მაგრამ ამ კანონის გამოქვეყნება წლობით გაჭიანურდა. კაპიტალისტები არავითარ დათმობაზე არ მიდიოდნენ. ოქტიანურების დაზღვევის შესახებ სიტყვის გაგონებაც კი არ სურდათ, და განგებ აჭიანურებდნენ სათათბიროში ყოველმხრივ შეკეცილი სადაზღვევო კანონმდებლობის გატანას. მხოლოდ 1911 წელს, როცა ახალი რევოლუციური აღმავლობის ნიშნებმა იჩინეს თავი, რეაქციონერებმა საჭიროდ ჩათვალეს მზის სინათლეზე გამოეტანათ სადაზღვევო კანონმდებლობა და სათათბიროსათვის გადაეცათ განსახილველად. სადაზღვევო კანონმდებლობა 1912 წლის 23 ივნისს გამოქვეყნდა. მაგრამ ეს კანონი არსებითად მუშათა მოტყუებას, მათ დაცინვას წარმოადგენდა. იგი რუსეთის პროლეტარიატის მთელი შემადგენლობის ერთ მეექვსედ ნაწილზე ვრცელდებოდა. დაზღვევა არ ეხებოდა მშენებლობისა და სოფლის მეურნეობის მუშებს, რკინიგზისა და ფოსტა-ტელეგრაფის მუშა-მოსამსახურეებს, წერილწარმოებათა და სეზონურ მუშებს და სხვ. კანონი არ ვრცელდებოდა აგრეთვე ციმბირისა და შუა აზიის გუბერნიებზე. ამასთან, კანონი იმგვარად იყო შედგენილი, რომ არა თუ აზარალებდა მრეწველ კაპიტალისტებს, არამედ მოგებასაც აძლევდა მათ. საქმე იმაშია, რომ ამ კანონის ძალაში შესვლიდან უქმდებოდა ყველა ის შეღავათი, რომლებიც მუშებმა რევოლუციის აღმავლობის პერიოდში მოიპოვეს.

ამ ორი მაგალითიდანაც ცხადია, რომ სათათბიროს პოლიტიკა მუშათა საკითხში უკიდურესად რეაქციული იყო და ის უმნიშვნელო, დემაგოგიური დათმობანი, რაც ამა თუ იმ კანონის სახით ხორციელდებოდა, ოდნავადაც არ ლახავდა ბურჟუაზიის ინტერესებს, არ აუმჯობესებდა მუშათა მდგომარეობას. მონარქისტულ-რეაქციული პარტიები ამ შემთხვევაშიც იმ პრინციპით ხელმძღვანელობდნენ, რომ პროლეტარიატისათვის მცირე ლუკმა მიეგდოთ და შეენარჩუნებინათ ექსპლუატაციის ბარბაროსული ფორმები. ტყუილად როდი ამბობდა სათათბიროს სხდომაზე ფინანსთა მინისტრი კოკოვცევი, — „მშვიდობა ჩემის აზრით გაცილებით ძვირფასია, ვიდრე ფულები“. კოკოვცევის თვალსაზრისის ადასტურებდნენ კადეტები, როცა აფრთხილებდნენ მთავრობას: „თუ თქვენ ამ მინიმუმს არ მისცემთ ახლა, შემდეგში თქვენ გაცილებით მეტის მიცემა მოგიხდებათ“.

მუშათა საკითხში მემამულურ-ბურჟუაზიული პარტიების ამ რეაქციულ ღონისძიებებს გადაჭრით ებრძოდნენ ბოლშევიკები. სათათბიროს ტრიბუნიდან ისინი ნილაბს ხდიდნენ ცარიზმისა და ბურჟუაზიის გარიგებას და მას უპირისპირებდნენ ნამდვილად დემოკრატიულ პროგრამას მუშათა მდგომარეობის გაუმჯობესების საკითხში. ბოლშევიკებმა კარგად იცოდნენ, რომ მათ რევოლუციურ პროგრამას მუშათა

საკითხში სათათბიროს რეაქციული შემადგენლობის გაბოროტებულნი წინააღმდეგობა გადაეღობებოდა წინ, მაგრამ ეს იქნებოდა ბოლშევიკების მხრივ სისტემის უვარგისობის მხილება, იმის მითითება, რომ რუსეთში მუშათა საკითხის გადაწყვეტა მხოლოდ სოციალისტური რევოლუციის გზითაა შესაძლებელი.

ცარიზმის აგრარული პოლიტიკა. სტოლიპინის რეფორმები

1905 წლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ, ისევე როგორც 1861 წლის რეფორმამ, ვერ გადაწყვიტა აგრარული საკითხი, რომელიც რუსული სინამდვილის ყველაზე მწვავე საკითხად ითვლებოდა. რუსეთის ერთი მუქა მემამულენი კვლავ ფლობდნენ ვეებერთელა ლატიფუნდიებს, მაშინ როცა მრავალმილიონიანი გლეხობა უმიწობის გამო მუდმივი შიმშილობისათვის იყო განწირული. საკმარისია ითქვას, რომ ერთ მსხვილ მიწათმფლობელზე 1907 წლისათვის 330 გლეხური ოჯახი მოდიოდა.

1861 წლის რეფორმების პერიოდში ცარიზმი ჩაეჭიდა რუსეთში იველთაგანვე არსებულ სათემო მიწათმფლობელობას, რადგან ბატონყმობის გაუქმების ვითარებაში იგი გლეხურ მასებზე ბატონობის საუკეთესო საშუალებად მიიჩნია. სარედაქციო კომისიების პირველი თავმჯდომარე, მსხვილი მემამულე და პირწავარდნილი რეაქციონერი როსტოცევი მაშინ მიუთითებდა, რომ სათემო წყობილება ამჟამად რუსეთისათვის აუცილებელია, პირველ ყოვლისა იმიტომ, რომ ხალხს კვლავ ესაჭიროება ძლიერი ხელისუფლება, რომელიც მემამულის ძალაუფლებას შეცვლის. მემამულე თემის ხელისუფლების გარეშე ვერ შეკრებს თავის შემოსავალს ვერც ღალის, ვერც შრომითი ბეგარის სახით, ხოლო სახელმწიფო თავის გადასახადებსა და გამოსაღებებსო. ცარიზმი თემი მიაჩნდა რუსეთის კაპიტალისტური განვითარების შემადგარჩებელ საშუალებად და ბარიერად პროლეტარიატის გაჩენის წინააღმდეგ¹.

რეფორმის შემდგომ პერიოდში ცარიზმი ყველა საშუალებით იცავდა აზნაურ მიწათმფლობელთა ინტერესებს. იგი იარაღით უსწორდებოდა გლეხთა მღელვარებებს, მემამულეთა უზრუნველსაყოფად იაფი მუშა-ხელით აფერხებდა რუსეთის ევროპული ნაწილიდან შუა აზიასა და ციმბირში უმიწაწყლო გლეხთა გადასახლებას, ამასთან იმას ცდილობდა, რომ ძველ უფლებებში აღედგინა რეფორმის შედეგად შელახული აზნაურული წოდების პრივილეგიები. ამ მხრივ დამახასიათებელია 80—90-იანი წლების კონტრარეფორმები.

1893 წლის 14 დეკემბრის კანონი კრძალავდა თემიდან გლეხის გამოსვლას და ამასთან, სოფლის საზოგადოებაზე მიუწერელ პირთათვის

¹ Е. Г. Васильевский, Идейная борьба вокруг столыпинской аграрной реформы, 1960 г.

ნადგომის მიყიდვას, ანდერძს ან გაჩუქებას. ეს იყო სოფლად მომ-
წლავრებული კაპიტალიზმის დამანგრეველი მოქმედებიდან თემის დაც-
ვის ახალი საშუალება.

XX საუკუნის დასაწყისში აგრარულ მღელვარებათა მასობრივმა
ხასიათმა ცარიზმი აიძულა ყურადღება გაემახვილებინა აგრარულ სა-
კითხზე. თემური მფლობელობის გამუდმებულმა დაცვამ არ მოიტანა
სასურველი შედეგი: გლეხობის ნაწილი ასე თუ ისე მაინც ახერხებდა
თემიდან გაქცევას. იგი აგრარულ უწყესობათა ერთ-ერთი გამომწვევი
მიზეზიც იყო. ამასთან, თემური მფლობელობის პირობებში შრომის
ნაყოფიერება ისედაც დაბალი იყო და კვლავაც ეცემოდა.

თემური მიწათმფლობელობისადმი უარყოფითი დამოკიდებულება,
რაც მრავალი წლის გამოცდილებას ეყრდნობოდა, განსაკუთრებით გა-
ძლიერდა პირველი რევოლუციის აღმავლობის პერიოდში. 1905 წლის
22 იანვარს ვიტეს მიერ ორგანიზებულ „განსაკუთრებული თათბირის“
სხდომაზე საერო გაცხოფილების მმართველი გურკო კატეგორიულად
ილაშქრებდა სათემო მიწათმფლობელობის წინააღმდეგ და მოითხოვდა
მის, რაც შეიძლება, სწრაფად დარღვევას. „ბრძოლა თემთან არა თუ
შესაძლებელია, იგი . აუცილებელია“ — ამტკიცებდა გურკო. მისი
აზრით, თემი მიწის წარმადობისა და გლეხთა კეთილდღეობის ამაღლე-
ბის მთავარ მტერს წარმოადგენდა. ამავე თვალსაზრისს იზიარებდა
გრაფი ვიტე, რომელიც თემის ლიკვიდაციას მიზანშეწონილად თვლიდა
პოლიტიკური თვალსაზრისითაც. თუ რუსი გლეხის შეგნებაში, — ამბო-
ბდა იგი 1905 წელს, — არ იქნება ჩანერგილი კანონიერებისა და საკუ-
თრების გრძნობები, რუსეთში აღრე თუ გვიან შეიძლება ადგილი
ექნეს ფრიად არასასურველ, პირდაპირ მრისხანე ისტორიულ მოვლე-
ებს. ამასთან, ვიტე მაგალითისათვის მიმართავდა საფრანგეთს, რომე-
ლიც, მისი აზრით, მძიმე ისტორიული ქართველობიდან უვნებლად გა-
მოდირდა მხოლოდ იმიტომ, რომ ეყრდნობოდა იმ წვრილ, გაბნეულ
მიწის ნაკვეთებს, რომელიც სოფლის მოსახლეობის პირად საკუთრებას
შეადგენდა.

ცნობილი რეაქციონერი ტრეპოვი ვიტესთან საუბარში ამბობდა:

„თვით მე მემამულე ვარ და ფრიად მოხარული ვიქნები უფასოდ
გავცე ჩემი მიწების ნახევარი, თუ დარწმუნებული ვიქნები, რომ ამ პი-
რობით მეორე ნახევარს მაინც შევინარჩუნებო“.

გლეხთა საკითხზე მოხსენებითს ბარათში, რომელიც ვიტემ იმპე-
რატორს წარუდგინა, უკვე ლაპარაკი იყო თემიდან გლეხთა გამოსვლის
ნებართვის მიზანშეწონილობაზე.

ამრიგად, XX საუკუნის დასაწყისიდან რეაქციონერთა უფრო გო-
ნებაგახსნილ წრეებში ჩაისახა სათემო მიწათმფლობელობისადმი
მტრული განწყობილება. მართალია, მმართველი ზედაფენის ყველაზე

რეაქციული ფრთა ჯერ კიდევ შორს იყო ამ აზრიდან, მაგრამ 1905 — 1906 წლების მრისხანე აგრარულმა ხანძარმა ისინიც გამოაფხიზლა.

1905 წლის მარტში ვიტეს მეთაურობით შექმნილი „განსაკუთრებული თათბირი“, გაუქმდა და შეიქმნა ახალი „განსაკუთრებული თათბირი გლეხთა მიწათმფლობელობის განმტკიცების მიზნით“. ახლა მას სათავეში ჩაუყენეს პირწაყარდნილი რეაქციონერი გორემიკინი. ინსტრუქციაში, რომლითაც გორემიკინს უნდა ეხელმძღვანელა, ძირითად ამოცანად აღიარებული იყო კერძო მიწათმფლობელობის განუხრელი დაცვა ყოველგვარი ხელყოფისაგან.

1905 წლის მოვლენებმა ცარიზმს საბოლოოდ გაუცრუა იმედი გლეხობის კონსერვატიულ განწყობილებაზე. აგრარული რევოლუცია სოფლად მომწიფებული იყო. გლეხობა უკვე იწყებდა ფეოდალური მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციას თავისი ინიციატივით. გლეხობასა და მემამულე აზნაურობას შორის მშვიდობიანი ურთიერთობის მითი გაქარწყლდა.

1906 წლის 4 იანვარს შეიკრიბა თავადაზნაურობის წინამძღოლთა ყრილობა, რომელიც შეეცადა გამოემუშაებინა აგრარული რევოლუციიდან ხელისუფლების გადარჩენის პროგრამა. რევოლუციით დამფრთხალმა რეაქციულმა თავადაზნაურობამ ერთბაშად იბრუნა პირი თემისაგან. „მთავარი ბოროტება თემია, — ლაპარაკობდა ყრილობაზე ბარონი პილარფონ-პილზაუ, — ხარს რქებში უნდა ჩავჭიდოთ ხელი და დავიწყოთ თემის გაუქმებით, რადგან იგია სოციალისტური ბაცილების გამავრცელებელი“. თემის გამო, — ამტკიცებდა მეორე მემამულე — ჩვენი გლეხისთვის გაუგებარია საკუთრების უფლება. „სოციალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლა ნათელია. მისი საწინააღმდეგო იარაღი ერთი — საკუთრება“.

როგორც ვხედავთ, თემისადმი სიძულვილი თავადაზნაურობას გლეხობის აღმავალმა რევოლუციურმა სულისკვეთებამ განუმტკიცა. მიწაზე კერძო საკუთრების დამკვიდრება აღიარებულ იქნა საშუალებად, რომელსაც უნდა ეხსნა თავადაზნაურული მიწათმფლობელობა. თავადაზნაურებმა კარგად იცოდნენ, რომ სათემო მიწების გადანაწილებისას ყველა თანასწორად ვერ მიიღებდა ნაკვეთს, რომ ეს ღონისძიება გააძლიერებდა სოფლის კულაკურ ნაწილს, რომელთა სახით მემამულეებს გაუჩნდებოდათ ახალი მოკავშირე. „თემის განადგურებისას, ცხადია, ყველა მიწას ვერ მიიღებს, მაგრამ აქ არაფერია საშიში, რადგან მიწის მესაკუთრენი კმაყოფილნი და ძლიერნი იქნებიან“, — ამბობდა ყრილობის ერთ-ერთი მონაწილე.

ყრილობამ მთავრობას მოსთხოვა აგრარულ ურთიერთობათა მოსაწესრიგებლად კურსი. აეღო თემის ნებაყოფლობით დაშლასა და ხუტო-

რულ მეურნეობათა მოწყობაზე, საგლეხო ბანკების საქმიანობის გაფართოებით წაეჭეზებინა კერძო, სამონასტრო, სახაზინო, საუფლისწულო მიწების გაყიდვა არსებულ ფასებში. შეიქმნა საგუბერნიო და სამაზრო მიწათმომწყობი კომისიები. კომისიების შემადგენლობა, სადაც ყოველ 10 მემამულესა და მოხელეზე 3 გლეხი მოდიოდა, უკვე განსაზღვრავდა მის კლასობრივ, მემამულურ ხასიათს.

ამრიგად, თემის თანდათანობითი დაშლისა და კერძო მეურნეობათა მოწყობის საკითხი ცარიზმის ზედაფენაში გაბატონებული აზრი გახდა. გრაფ ვიტეს, რომელმაც პირველად დაასაბუთა ეს იდეა, შეიქმნა პლაგიატობაში დაედო ბრალი სტოლიპინისათვის, რომლის სახელთანაც დაკავშირებულია ახალი აგრარული კურსის შემოღება ისტორიაში.

1906 წლის 9 ნოემბერს, სწორედ პირველი სათათბიროს გარეკვისა და მეორე სათათბიროს მოწვევის პერიოდში, გამოიცა ბრძანებულება, რომელიც თემური მიწათმფლობელობის რღვევისკენ იყო მიმართული, შინაგან საქმეთა მინისტრ სტოლიპინს ევალებოდა ამ ბრძანებულების უშუალო რეალიზაცია.

ბრძანებულების პირველ პუნქტში აღიარებული იყო, რომ თითოეულ მოსახლეს, რომელიც ფლობს სანადელო მიწას თემური უფლების საფუძველზე, შეუძლია ყოველ დროს მოითხოვოს; მიიმაგროს მისი კუთვნილი სათემო მიწა პირად საკუთრებაში. ეს პუნქტი უკვე არღვევდა თემის საუკუნეობრივ სავალდებულო ხელუხლებლობას.

ბრძანებულების დანარჩენი პუნქტები ადგენდნენ თემიდან გამოსვლის და ნადელის საკუთრებაში მიმაგრების წესებს. ეს წესები იმგვარად იყო შემუშავებული, რომ თემის გაძარცვის, მისი საუკეთესო ნაკვეთების მითვისების შესაძლებლობა მხოლოდ შეძლებულ პირებს ეძლეოდათ. მაგალითად, მითითებული იყო, რომ იმ თემებში, სადაც საერთო გადაწელება 24 წლის განმავლობაში არ ყოფილა, თითოეულ მეკომურს, რომელიც სათემო მფლობელობიდან კერძო მფლობელობაზე გადასვლის სურვილს გამოთქვამდა, შესაძლებლობა ეძლეოდა პირად საკუთრებაში მიემაგრებინა სათემო მიწის ყველა ის ნაკვეთი, რასაც ფაქტიურად ფლობდა. ცნობილია, რომ 24 წლის მანძილზე სათემო მფლობელობის კუთვნილი ნაკვეთები მიტოვებული ჰქონდათ ღარიბ გლეხებს, რომლებიც საშოვარზე იყვნენ წასულნი და ამ ნაკვეთებით სოფლის შეძლებული, კულაკური ელემენტები სარგებლობდნენ. ახლა მათ ეძლეოდათ იმის საშუალება, რომ ყველა ეს ნაკვეთი პირად საკუთრებაში მიემაგრებინათ, რაც კულაკობისათვის დიდად წამახალისებელი ღონისძიება იყო. კულაკთა წისქვილზე ასხამდა წყალს მომდევნო სტატია, სადაც მითითებული იყო სხვადასხვა ადგილზე გაბნეული ნაკვეთების გაერთიანების შესახებ. თემიდან გასულს უფლება ეძლეოდა მოეთხო-

ვა თავისი გაბნეული ნაკვეთების თანაბარი ღირსებისა და მოცულობის მთლიანი ნაკვეთი¹.

თემიდან გამოსვლა უნდა მომხდარიყო სოფლის ყრილობის გადაწყვეტილებით. თუ 1 თვის განმავლობაში სოფლის ყრილობა ვერ გადაწყვეტდა საკითხს, მთხოვნელს უფლება ჰქონდა მიემართა საეროზო უფროსისათვის, რომელიც უფლებამოსილი იყო თავისი შეხედულების მიხედვით გადაეწყვიტა საკითხი. აქაც, როგორც ვხედავთ, თემის მიწების დანაწილების საქმე მთავრობამ თავისი მოხელის. — საეროზო უფროსის კომპეტენციაში მოაქცია.

1906 წლის 9 ნოემბრის ბრძანებულება ცარიზმმა 1907 წლის მაისში დასამტკიცებლად გაიტანა II სახელმწიფო სათათბიროზე, მაგრამ სათათბიროს აგრარულმა ქვეკომისიამ ხმის უმრავლესობით უარყო ეს კანონი. კომისიის თვალსაზრისის პლენარულ სხდომაზე გატანაც კი ვერ მოხერხდა იმის გამო, რომ სტოლიპინმა გარეკა მეორე სათათბირო. 1908 წლის ოქტომბერში ბრძანებულება გაიტანეს III სახელმწიფო სათათბიროს პლენარულ სხდომაზე.

ბურჟუაზიულ-მემამულური პარტიები სტოლიპინის აგრარულ კანონს სრული მხარდაჭერით შეხედნენ. მათ არც კი აკმაყოფილებდათ ნოემბრის კანონი და მოითხოვდნენ თემის რღვევის საქმეში უფრო გამამყვეტ, დაუყოვნებლივ მოქმედებას. მემარჯვენე ოქტიპრისტებმა ამ სულისკვეთებით 9 ნოემბრის კანონში რიგი შესწორებებიც შეიტანეს, კადეტთა პარტიამ აგრარული კანონის მიღებაშიც, ისე როგორც ყოველთვის, გამოიჩინა თავისი მერყევი ბუნება, მშიშარა ხასიათი. კადეტები არსებითად არ წასულან თემის რღვევის სტოლიპინისებური გეგმის წინააღმდეგ, მაგრამ შიშს გამოსთქვამდნენ, რომ თემის ასეთი უხეში მსხვერვეა მიგვიყვანს არა მშვიდობამდე, არამედ ახალ გართულებამდეო. აქედან გამომდინარე, კადეტები მთავრობას უფრო ნელი, უმტკივნეულო, თანდათანობითი მოქმედებისაკენ მოუწოდებდნენ. III სათათბიროში კადეტთა ოფიციალური ორატორი შინგარიოვი კანონს აგრარულ საკითხზე მიუღებლად თვლიდა იმიტომ, რომ სოფლად იგი გამოიწვევდა მძიმე გართულებებს. 9 ნოემბრის ბრძანებულებას სოფლად შეაქვს განხეთქილება, არეულობა და გახრწნა, იგი გზას უხსნის ვნებათა ღელვას, რამაც შეიძლება სახალხო არეულობამდე მიგვიყვანოსო — ამბობდა იგი. შინგარიოვი იმითაც აშინებდა მემარჯვენეებს, რომ ეს კანონი უმიწოდ დატოვებს მილიონობით გლეხს, გადააქცევს მათ პროლეტარებად, მაშინ როცა იმპერიას საშუალება არ გააჩნია დააკმაყოფილოს ისინი სამუშაოთი. ასეთივე სულისკვეთებით მსჯელობდა

¹ თუ მეკომური თავის ნაკვეთზე დასახლებოდა, ამ შემთხვევაში ხუთორულ მეურნეობად იწოდებოდა, თუ მეკომურთა დასახლება ისევ რჩებოდა სოფელში, თემიდან მიღებული მიწები იწოდებოდა „სანაკვეთოდ“ („Отрун“).

აგრარულ კანონზე კადეტთა მეორე ნაფიცი ორატორი ბერეზოვსკი. როგორც ვხედავთ, კადეტებს ყველაზე მეტად აწუხებდათ კლასობრივი ბრძოლის შემდგომი გამწვავების საშიშროება. კადეტთა პარტიაში სპეციალურად წიგნი აგრარულ საკითხზე, სადაც ამტკიცებდა, რომ რუსეთში სრულებითაც არ არის მიწის ნაკლებობა და გლეხური ნადელები საესე-ბით საკმაოა ოჯახის ნორმალური ცხოვრებისათვის. გლეხობის და მისი ინტერესების დამცველი პარტიების ამოცანაა ნაკვეთების გაზრდი-სათვის კი არ იბრძოლოს, არამედ გაზარდოს შრომის ნაყოფიერება კუთვნილ ნაკვეთზე. აგრარული საკითხის გადაწყვეტისათვის ძირითად გამოსავლად მას მიაჩნდა გლეხური მიწათმფლობელური მეურნეობის განსაკუთრებული აღმავლობა მიწის დამუშავების ახალ, სრულყოფილ მეთოდებზე გადასვლით.

აგრარული საკითხისადმი კადეტების ასეთ დამოკიდებულებაში ნათლად მოჩანს რუსი ბურჟუას ბუნება. აგრარული და პროლეტარუ-ლი მოძრაობის აღმავლობით შეშინებული, იგი თანახმაა უცვლელად დატოვოს მიწათმფლობელობის ძველი, შუასაუკუნეობრივი ფორმები.

თუ რევოლუციური აღმავლობის პერიოდში კადეტთა პარტია „იძუ-ლებითი გასხვისების“ მომხრედ გამოდიოდა, რადგან სოფლად დანთე-ბული აგრარული ხანძარი ძილს უფრთხობდა, რეაქციის პერიოდში ეს მოთხოვნა მან უკვე დაასაძარა. კადეტების ნაფიცი ორატორი ბერეზოვ-სკი III სათათბიროს ტრიბუნაზე სიტყვებს — „იძულებითი განსხვი-სებასაც“ კი არ ხმარობდა, რომ შემარჯვენეები არ გაეზრაზებინა. კადე-ტები ფორმალურად აკრიტიკებდნენ სტოლიპინის აგრარულ კანონს, მოუწოდებდნენ მთავრობას მეტი სიფრთხილისაყენ, მაგრამ არსებითად ეთანხმებოდნენ ამ ღონისძიებას. აგრარულ საკითხში კადეტები საბო-ლოოდ შემარჯვენეთა დამქაშები გახდნენ.

შემარჯვენე-ოქტიაბრისტული და კადეტური პარტიების მხარდაჭე-რით III სახელმწიფო სათათბიროში სტოლიპინის აგრარულმა კანონ-მა გზა ადვილად გაიკვლია. ოქტიაბრისტებს 9 ნოემბრის კანონპროექ-ტიც აღარ აკმაყოფილებდათ და თემური მიწათმფლობელობის მსხვერ-ვის საქმეში სახელმწიფო ორგანოების უფრო აქტიური ჩარევა სურდათ. ამ მხრივ ბრძანებულებაში ზოგიერთი ცვლილებაც კი შეიტანეს. სათათ-ბიროს დასტურის შემდეგ კანონი სახელმწიფო საბჭოში გადაიტანეს. განსახილველად. 1910 წლის 14 ივნისს ბრძანებულება გამოქვეყნდა იმპერატორის ხელმოწერით. 1911 წლის 29 მაისს გამოიცა დამატებითი კანონი მიწათმოწყობის შესახებ. იგი თემური მიწათმფლობელობის მსხვერვის საქმეში მეტ აქტიურობას და ძალადობის მეთოდებს ითვა-ლისწინებდა.

¹ А. А. Кауфман, Аграрный вопрос в России, т. II, М., 1908 г.

მთავრობამ 1906 წლის კანონის პოპულარიზაციისათვის დიდი პროპაგანდა გააჩაღა. მილიონი ტირაჟით გამოიცა და გლეხობას დაურჩა ბროშურები, სადაც განმარტებული იყო მიწაზე კერძო საკუთრების უპირატესობა და მთავრობის ღონისძიება დახასიათებული იყო როგორც საუკეთესო საშუალება აგრარული საკითხის გადასაწყვეტად.

მთავრობამ ეს პროპაგანდა შეახმა აღმინისტრაციულ, იძულებით ღონისძიებებთან, რასაც უმრავლეს შემთხვევაში აშკარა ბოროტმოქმედების სასიათი ჰქონდა.

გლეხობამ იმთავითვე აუღო ალღო სტოლიპინის რეფორმას და მთავრობის აგიტაციის მიუხედავად, იგი შეაფასა როგორც გლეხობის გაჩანაგების ახალი ღონისძიება.

თემური მიწათმფლობელობის რღვევისადმი გლეხობის მტრული დამოკიდებულება სრულებითაც არ აიხსნებოდა რუსი გლეხის „თემური განწყობილებით“, როგორც ამას ნაროდნიკები ამტკიცებდნენ. გლეხობამ კარგად დაინახა, რომ თემის დაშლის სტოლიპინისეული ღონისძიებანი მხოლოდ კულაკის სასარგებლოდ მოქმედებდა და გლეხს ახალ სიძნელებებს უქმნიდა, სრული გაჩანაგებით ემოქმედებოდა.

გლეხობა მოითხოვდა მემამულური მიწათმფლობელობის ლიკვიდაციას და მიწის გადაცემას საერთო სახალხო საკუთრებაში. ამიტომ იყო, რომ სტოლიპინის აგრარული კანონი რუსეთში იძულებით, მთავრობის მხრივ მაქინაციების გამოყენებით ხორციელდებოდა და, მემარჯვენეთა მტკიცების საპირისპიროდ, გლეხობის მხრივ კანონს არავითარი მხარდაჭერა არა ჰქონია.

1907 წელს თემიდან გამოსულ მეკომურთა რაოდენობა შეადგენდა 48. 271-ს, 1908 წელს—508. 334-ს, 1909 წელს—579. 409-ს. მომდევნო წლებში ეს პროცესი მიწებდა და 1915 წლისათვის თითქმის შეწყდა. 1907 წლიდან 1915 წლამდე პირად საკუთრებაში მიწა მიიმაგრა თემური უფლებით მიწის მფლობელთა საერთო რიცხვის 47 პროცენტმა. გარდა ამისა, ხუტორული და სანაკვეთო მეურნეობანი იქმნებოდნენ სახაზინო და ბანკის მიერ გაყიდულ მიწებზე. საერთო რიცხვი ხუტორული და სანაკვეთო მეურნეობებისა 1917 წლისათვის 1610 ათას შეადგენდა, ანუ მთელი გლეხური მეურნეობის დაახლოებით 10,6 პროცენტსაც არ აღემატებოდა.

თემიდან გასვლის პროცესში გლეხთა სოციალური ჯგუფის ორი უკიდურესი ფრთა — შეძლებულნი და ლატაკნი აქტიურობდნენ. პირველს — ე. ი. კულაკობას დიდად აწყობდა სტოლიპინის ღონისძიება და თემში მოხვეჭილი მამულის სრული დასაკუთრებისა და გაფართოების ყველაზე ხელსაყრელი შემთხვევა ეძლეოდა. ლატაკ გლეხს კი თემიდან გამოსვლა აწყობდა იმისათვის, რომ თავისი ნაღელი გაეყიდა და საშუალოდ გაეწყვიტა კავშირი სოფლის მეურნეობასთან, რომელიც

მას ბოჰავდა და მუდმივი შიმშილის ვითარებაში ამყოფებდა. დამახასიათებელია, რომ 1908 — 1915 წლების შუალედში 1,3 მილიონმა მეკომურმა გაჰყიდა თავისი ნადელი.

ვ. ი. ლენინმა ასე დაახასიათა თემიდან ხუტორებად გასული გლეხობის ორი სოციალური ფრთის — შეძლებულებისა და ლატაკების მდგომარეობა: „ხუტორელთა ერთი თანრიგი, უმნიშვნელო უმცირესობა, ეს არის შეძლებული გლეხები, კულაკები, რომლებიც ახალ მიწათმოწყობამდეც ჩინებულად ცხოვრობდნენ. ასეთი გლეხები, როცა ეყოფიან თემს და ყიდულობენ ღარიბთა ნადელებს, უსათუოდ მდიდრდებიან სხვის ხარჯზე, კიდევ უფრო აჩანაგებენ და იმონებენ მოსახლეობის მასას. მაგრამ ასეთი ხუტორელები, ვიმეორებ, სულ ცოტანი არიან.

სჭარბობენ, და დიდადაც სჭარბობენ, მეორე თანრიგის ხუტორელები — ლატაკი, გაჩანაგებული გლეხები, რომლებიც გაჭირვების გამო გავიდნენ ხუტორეებში, რადგან სხვა გზა არ ჰქონდათ. „სხვა საშველი არა მაქვს, ხუტორში მაინც ვიქნებიო,“ — აი რას ამბობენ ეს გლეხები. ისინი შიმშილობდნენ და წვალობდნენ თავიანთ ლატაკურ მეურნეობაში და ახლა უკანასკნელ ხავსს ჩაეჭიდნენ, რადგან დახმარებას აძლევენ გადასასახლებლად, სესხს აძლევენ მოსაწყობად. ისინი ხუტორეებში წელებზე ფეხს იდგამენ; მთელ თავიანთ ხორბალს ჰყიდიან იმისათვის, რომ ბანკში შესატანი ფული შეაგროვონ; მუდამ ვალში არიან, საშინლად უჭირთ; მათხოვრებივით ცხოვრობენ; მათ ე რ ე კ ე ბ ი ა ნ ხუტორეებიდან გადასახდელის შეუტანლობის გამო, და ისინიც საბოლოოდ უსახლკარო მაწანწალები ხდებიან“¹.

ის სესხები და დახმარებანი, რაზედაც ვ. ი. ლენინი მიუთითებს, უმნიშვნელო იყო იმ თანხასთან შედარებით, რაც მეურნეობის მოწყობას სჭირდებოდა. მაგალითად, ხუტორში დასახლების შემთხვევაში გლეხს ეძლეოდა სესხი 150 მანეთის ოდენობით, მაგრამ ამ თანხით მას შეეძლო მხოლოდ მიწური აეგო, რადგან ნორმალური საცხოვრებელი სახლის აგება მაშინდელი ფასებით 900 მანეთამდე ჯდებოდა. ახალმოსახლეს არ გააჩნდა მუშა საქონელი, ინვენტარი. ცხადია, ასეთ ვითარებაში გლეხს არ შეეძლო მეურნეობის წარმართვა, იგი თანდათან იხლართებოდა ვალებში და საბოლოოდ განადგურებული, ხელს იღებდა სოფლის მეურნეობაზე და ნაკვეთსაც შეძლებულ მეზობელზე ჰყიდდა.

კულაკები სარგებლობდნენ თემიდან გამოსული ლატაკი გლეხობის მდგომარეობით და განწყობილებით და მუქთად იძენდნენ ნადელებს. ტამბოვის გუბერნიის კოზლოვის მაზრაში, მაგალითად, თემიდან გამოყოფილი ერთი დესეტინა მიწა 45 მანეთად იყიდებოდა, მაშინ როცა მისი საბაზრო ჩვეულებრივი ფასი 185 მანეთამდე აღწევდა. ხში-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხ., ტ. 19, გვ. 213—214.

რი იყო შემთხვევა, როცა კულაკები მეზობელი გლეხების ნაღებებს იტოვებდნენ ვალის ანგარიშში.

მთავრობის მხრივ რეფორმის გატარება სოფლად ძალადობით ხასიათდებოდა. სოფლის ყრილობანი, სადაც წესის მიხედვით უნდა გაფორმებულიყო მეკომურის თემიდან გასვლა, წინააღმდეგობას უწევდნენ მსურველებს. თავისუფალი ეკონომიური საზოგადოების ცნობით ცენტრალურ შავნიადგიან რაიონებში 96 სოფლის ყრილობიდან მხოლოდ 7 ყრილობა აღმოჩნდა თემის დაშლის თანახმა. მთავრობა ასეთ შემთხვევაში უხეშად ერეოდა საქმეში. გლეხობას დაპატიმრებითა და ჯარიმებით ემუქრებოდნენ. ხშირი იყო სამხედრო ნაწილების გამოყენების შემთხვევაც. რეფორმის მოწინააღმდეგე პირებს ნათლავდნენ სახელმწიფო დამნაშავეებად და კატორღულ სასჯელს ადებდნენ. გადამწყვეტი როლი ჰქონდათ მინიჭებული ერობათა უფროსებს, რომლებიც თვითნებურად, სოფლის ყრილობათა დაუკითხავად აფორმებდნენ თემიდან მიწების გამოყოფის აქტებს. კურსკის გუბერნიის გრაივორონსკის მაზრის ერობის უფროსი ერთ-ერთ კორესპონდენტთან საუბარში აღიარებდა: მე განვახორციელე თემიდან გამოსვლის 100-ზე მეტი აქტი და ერთხელაც არ მქონია საზოგადოების თანხმობის შემთხვევა. ყრილობები ყველგან მტრულად იყვნენ განწყობილი თემიდან ამა თუ იმ პირის გასვლისადმი და არავითარი დაშინება მათზე არ მოქმედებდა. ჩვენ დაუღძახებდით მამასახლისს და მუქარის ქვეშ ვუბრძანებდით მას ხელი მოეწერა თემიდან გამოსვლის განაჩენზე.

თემის რღვევისადმი გლეხობის მტრული დამოკიდებულება სრულიადაც არ ნიშნავდა ბრძოლას თემის შენარჩუნებისათვის. რუს გლეხს თემი, სადაც მას სოფლის მკამელი კულაკი ტყავს აძრობდა, ჰირივით სძულდა, მაგრამ სტოლიპინის ღონისძიებებში იგი ინტუიციით გრძნობდა უარეს გამოსავალს.

მეწივეიკები დიდად სცოდავდნენ, როცა გლეხობის ასეთ დამოკიდებულებას თემისადმი გლეხობის „რეაქტიული ბუნებით“ ხსნიდნენ. სინამდვილეში გლეხები იცავდნენ არა თემს, არამედ თავიანთ უფლებას მიწაზე და ებრძოდნენ აგრარული საკითხის გადაწყვეტის იმ პრუსიულ გზას, რომელსაც სტოლიპინის რეფორმა მიჰყვებოდა და რომელიც ყველაზე მტკივნეული, მძიმე იყო უღარიბესი გლეხობისათვის. გლეხები იბრძოდნენ აგრარული საკითხის რევოლუციური გადაწყვეტისათვის, მემამულური მიწათმფლობელობის მოსპობისათვის.

გლეხთა ბრძოლაში აშკარად შეიმჩნეოდა ის ორი ტენდენცია, ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ორი სოციალური ომი“, რომელმაც ჯერ კიდევ XIX საუკუნის შუა წლებიდან იჩინა თავი. ერთი სოციალური ომი — ეს იყო მთელი გლეხობის ბრძოლა მემამულეთა წინააღმდეგ, მეორე სოციალური ომი — ომი თვით გლეხთა შიგნით. 1907—

1911 წლებში აღნუსხულია გლეხობის მიერ შემამუღეთა სახლ-კარზე ცეცხლისწაქიდების 3280 შემთხვევა, ხოლო კულაკის სახლ-კარზე—682C შემთხვევა. აქედან ნათლად ჩანს, რომ გლეხობა ერთნაირი სიძულელით იყო განმსჯეალული აზნაური მიწათმფლობელის თუ სტოლიბინის „ახალი შემამუღის“ მიმართ და ორთავეს. უსწორებდა ანგარიშს შესაძლებლობის შემთხვევაში. დამახასიათებელია, რომ გლეხთა მოძრაობა აგრარული კანონის გატარების პერიოდში, მიუხედავად რეაქციის პარპაშისა, სრულებითაც არ მინელებულა. 1907 წლის ევროპულ რუსეთში გლეხთა 2477 გამოსვლას ჰქონდა ადგილი, 1908 წელს — 2008-ს. 1909 წელს აღნუსხულია მღელვარების 2420 შემთხვევა, ხოლო 1910 წელს — 6261. გლეხობის ბრძოლის ძირითად მიზანს, ისევე როგორც სტოლიბინის რეფორმამდე და რეფორმის პერიოდში, წარმოადგენდა შემამუღური მიწათმფლობელობის ლიკვიდაცია, აგრარული საკითხის რევოლუციურ-დემოკრატიული გადაწყვეტა.

აგრარული რეფორმის განხორციელების ძირითად ბერკეტად მთავრობამ საგლეხო სამიწათმოქმედო ბანკები გამოიყენა. ეს ბანკები, როგორც ცნობილია, გასული საუკუნის 80-იან წლებში შეიქმნა და ფაქტიურად ხელს უწყობდა მიწათმფლობელ აზნაურებს ხელსაყრელ ფაქტებში გაეყიდათ მიწები. რეფორმამდე საბანკო მიწების ძირითადი შემსყიდველები სოფლის საზოგადოებები ან ამხანაგოებები იყვნენ. სტოლიბინის კანონის განხორციელების წლებში კი ბანკებმა თემურ საზოგადოებებზე მიწების მიყიდვის და სესხის გაცემის ოპერაციები მინიმუმამდე შეამცირეს, სამაგიეროდ, ცალკე მეურნეობებზე მიწების მიყიდვის ოპერაციები გააფართოვეს.

საბანკო მიწების შესყიდვის პირობები იმგვარად იყო შემუშავებული, რომ იგი ხელსაყრელი იყო კულაკისათვის.

მართალია, ბანკმა დააწესა კრედიტი, მაგრამ მიწის შესასყიდი თანხის მხოლოდ ნაწილს იძლეოდა ხელზე. გლეხი ამ შემთხვევაშიც იძულებული ხდებოდა მიწის შესასყიდი თანხა კულაკიდან აღებული სესხით შეეცხო. გლეხს უჭირდა ყოველწლიურად მიწის საფასურის შეტანა და განსაზღვრული დროის შემდეგ დავალიანებული ნაკვეთი იყიდებოდა, ასე რომ, იგი ბოლოს და ბოლოს კულაკის ხელში გადადიოდა.

ბანკის საქმიანობას რეფორმის წლებში მთავრობა პროპაგანდას უწევდა და გლეხობის მცირემიწიანობის ლიკვიდაციის საფარქვეშ წარმოადგენდა. გლეხობაზე „ზრუნვის“ ამ ყალბი აბრის ქვეშ კი ხორციელდებოდა გლეხობის უმოწყალო ძარცვა. ბანკი ახალი აგრარული პოლიტიკის გატარებაში მთავრობას უწევდა არსებითი სამსახურს, ამავე დროს უზრუნველყოფდა შემამუღეთა მიწების გაყიდვას ხელსაყრელ პირობებში, ხუტორული და სანაკვეთო მეურნეობების სწრაფად შექმნას, კულაკური ზედაფენის განმტკიცებას.

ბანკის მმართველ აპარატს ჰქონდა პირდაპირი მითითება, რომ მიწა მსხვილი, შეძლებული, საიმედო პირებისათვის მიეყიდათ და ხელი შეეშალათ სოფლად 'არასაიმედო, მოძრავი, „ზარმაცი“ ელემენტების დამკვიდრებისათვის. 1906—1915 წლებში მემამულეებმა იმ მიწიდან, რომელიც ბანკს მიჰყიდეს, ოქროთი 265 მილიონი მანეთი ჩაიჯიბეს.

მემამულე მიწათმფლობელთა სასარგებლოდ საგლეხო ბანკი ხელოვნურად ზრდიდა მიწის ფასს. თუ 1906 წელს დესეტინის საშუალო ფასი 72 მანეთს შეადგენდა, 1909 წელს იგი 136 მანეთამდე გაიზარდა. გლეხები სამართლიანად ჩიოდნენ ბანკზე:

«Банк тяжел для крестьян,
Он любит дворян».

გარდა ამისა, საგლეხო ბანკის პოლიტიკას ქვეყანა განადგურებამდე მიჰყავდა და უცხოური კაპიტალის კაბალაში აქცევდა მას. ბანკი სახსრების უქონლობის გამო ანგარიშს აწარმოებდა არა ფულით, არამედ პროცენტისა და ქაღალდებით, რომელთა მფლობელი უპირატესად უცხოელი კაპიტალისტები იყვნენ.

სტოლიპინის აგრარული რეფორმის ერთ-ერთი შემადგენელი ნაწილი იყო აგრეთვე რუსეთის ცენტრალური გუბერნიებიდან გლეხობის ურალში და აღმოსავლეთის სხვა განაპირა რაიონებში გადასახლება. უმიწაწყლო გლეხობის გადასახლებით ცარიზმი ვარაუდობდა აგრარული კრიზისის ერთგვარად შერბილებას, უკმაყოფილო ელემენტების განაპირა მხარეებში გარეკვას და ერთგვარად დამშვიდებდას მიწების დარიგებით, მემამულეებისა და კულაკების დაცვას გაძარცვული, თემიდან გაძევებული გლეხობის კლასობრივი შურისძიებისაგან.

1905 წლის რევოლუციის შემდეგ ცარიზმმა აიღო აქტიური კურსი გლეხთა გადასახლების საქმეში. გაძლიერდა განაპირა რაიონებში დასახლების პროპაგანდა. სპეციალური ბროშურები, პლაკატები, რომლებიც უხვად ვრცელდებოდა სოფლებში, სამოთხედ ხატავდნენ ურალისა და ციმბირის მხარეს, სადაც გლეხს თითქმის შეეძლო ვეებერთელა მიწის აღება და მეურნეობის გამართვა მთავრობის დახმარებით.

მთავრობის უხვი დაპირებებისადმი მინდობილი, თემიდან გამოსული ღარიბი გლეხობა ჰყიდდა თავის პატარა ნაკვეთს და გადასახლების ადგილზე შეძლებულად ცხოვრების მოლოდინში მთელი ოჯახით შორეულ გზას ადგებოდა.

1906 წლიდან გადასახლებამ აქტიური ხასიათი მიიღო და ყველაზე მაღალ დონეს 1908 წელს მიაღწია. 1906 წელს გადასახლებულთა რაოდენობა უდრიდა 141 ათასს, 1907 წელს — 427,6 ათასს, 1908 წელს — 665 ათასს, 1909 წელს — 619 ათასს, 1910 წელს — 316 ათასს. შემდგომ წლებში გადასახლება მკვეთრად შემცირდა.

გადასახლებაში გლეხობას გაუცრუა იმედები. მიწის ნაკვეთიდან აღებული მცირე თანხა და მთავრობისაგან მიღებული „დახმარება“ შორეულ მოგზაურობას მოახმარა. დასახლების ადგილზე მეურნეობის მოსაწყობი სახსრები აღარ გააჩნდა. მთავრობის დაპირება გადასახლებულთა სანაქებო „მოწყობის“ შესახებ, შეთხზული აღმოჩნდა. გადასახლებულთა ერთი ნაწილი ციმბირისა და ურალის შეძლებულ მკვირდთა კაბალაში ჩაეარდა, დიდმა ნაწილმა შორეულ და უცნობ მხარეში შიმშილისაგან სიკვდილის შიშით ისევ უკან დაბრუნება გადასწყვიტა. მთავრობამ გადასახლებულთა ხელშეწყობის მიზნით არავითარი ქმედითი ღონისძიება არ განახორციელა. 1909 წელს უკან დაბრუნდა გადასახლებულთა 13,3 პროცენტი, 1910 წელს—36 პროცენტი, 1911 წელს—გადასახლებულთა 64,3 პროცენტი, 1912 წელს—28,5 პროცენტი. გადასახლება და უკან დაბრუნება მეტად მძიმე პირობებში ხორციელდებოდა. ანტისანიტარიის პირობებში დიდი იყო მსხვერპლიც. გლეხობა გაჩანაგდა, ამასთან, მისი გაბოროტება გაიზარდა. განსაკუთრებით სავალალო იყო უკან დაბრუნებულთა მდგომარეობა. მათ აღარათფერი გააჩნდათ. დიდმა ნაწილმა მათხოვრობა დაიწყო. „საბოლოოდ გაჩანაგებულ უკან დაბრუნებულ გადასახლებულთა ეს უდიდესი ნაკადი უცილობელი სიცხადით მეტყველებს, რომ ს რ უ ლ ი კ რ ა ხ ი განიცადა მთავრობის პოლიტიკამ გადასახლება-დასახლების საქმეში“¹.

ცარიზმის გადასახლების პოლიტიკამ კიდევ უფრო გაამწვავა ეკონომიკური და პოლიტიკური ვითარება. გადასახლება გამდიდრების საუკეთესო საშუალება აღმოჩნდა კულაკებისათვის, რომლებმაც მექთანად ჩაიგდეს ხელში თემიდან გამოსულ და შორეულ რაიონებში მიმავალ ლატაკთა ნადელები.

ათასებდა რა გადასახლების შედეგებს ვ. ი. ლენინი წერდა: „მიაღწია თუ არა წარმატებას მთავრობამ? მიაღწია თუ არა მან გლეხობის რაიმე დამშვიდებას და მისი მდგომარეობის გაუმჯობესებას რუსეთსა და ციმბირში? სწორედ პირიქით. მთავრობამ მხოლოდ იმას მიაღწია, რომ კიდევ უფრო გამწვავდა და გაუარესდა გლეხთა მდგომარეობა როგორც რუსეთში, ისე ციმბირში“².

როგორი აღმოჩნდა სტოლიპინის აგრარული რეფორმის შედეგები? თემის დაშლითა და შეძლებული გლეხების მიერ მიწების დატაცების ხელისშეწყობით ცარიზმმა კულაკების სახით გაიჩინა ახალი დასაყრდენი ძალა, ამასთან განუხრელად დაიცვა მემამულე აზნაურობის ინტერესები.

აგრარულმა რეფორმამ რამდენადმე დააჩქარა სოფლად კაპიტა-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 208.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., 19, გვ. 207.

ლისტურ ურთიერთობათა განვითარება, გააღრმავა გლეხური მასის განფენების პროცესი. სტოლიპინის აგრარული რეფორმა ვ. ი. ლენინმა დახასიათა როგორც აგრარული ბონაპარტიზმი. ბონაპარტიზმი, როგორც ცნობილია, კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიის დიქტატურის თავისებური ფორმაა, ანტაგონისტური კლასების ძალთა არამყარ თანაფარდობის ვითარებაში გამოსადეგი, როცა მთავრობა გაძრომ-გამოძრომის პოლიტიკით ცდილობს შეინარჩუნოს არსებობა. გლეხთა რევოლუციით დამფრთხალი ცარიზმი ა მპოლიტიკით, ერთი მხრივ, მისი ძირითადი დასაყრდენი ძალის— მსხვილი მიწათმფლობელი აზნაურების ინტერესებს იცავდა, მეორე მხრივ, რუსეთის გარდაუვალ კაპიტალისტურ განვითარების პროცესს პრუსიული გზით წარმართავდა და აგრარულ-კაპიტალისტურ რუსეთში, კულაკობის სახით, ახალ დასაყრდენს ქმნიდა. რეაქციის პერიოდში რუსეთში შექმნილი ვითარებისა და ცარიზმის აგრარული პოლიტიკის ხასიათი მშვენიერადაა გაშუქებული რსდმპ პარტიის მეხუთე კონფერენციის რეზოლუციაში, რომელიც თანამედროვე მომენტისა და პარტიის ამოცანების განსაზღვრისადრია მიძღვნილი.

„ძველი ბატონყმური თვითმპყრობელობა იშლება,— ნათქვამია აქ,— და კიდევ ერთ ნაბიჯს დგამს ბურჟუაზიულ მონარქიად გადაქცევის გზაზე, ცრუკონსტიტუციური ფორმებით ფარავს რა აბსოლუტიზმს. 3 ივნისის სახელმწიფო გადატრიალებითა და III სათათბიროს შექმნით აშკარად დადასტურებული და აღიარებულია ცარიზმის კავშირი შავრაზმელ მემამულეებთან და სავაჭრო-სამრეწველო ბურჟუაზიის ზედაფენებთან. თვითმპყრობელობა აუცილებლობის გამო საბოლოოდ დაადგა რუსეთის კაპიტალისტური განვითარების გზას, იგი ისწრაფვის დაიცვას სწორედ ისეთი გზა, რომელიც მებატონე-მიწათმფლობელებს შეუნარჩუნებდა მათს ძალაუფლებასა და შემოსავალს, და მანევრებს ეწევა ამ კლასსა და კაპიტალის წარმომადგენლებს შორის. მათ წვრილმან უთანხმოებებს იყენებენ აბსოლუტიზმის გასამაგრებლად; აბსოლუტიზმი ამ კლასებთან ერთად გააფთრებულ კონტრრევოლუციურ ბრძოლას ეწევა სოციალისტურ პროლეტარიატთან და დემოკრატიულ გლეხობასთან, რომლებმაც ცხადყვეს თავიანთი ძალა ახლახან მომხდარ მასობრივ ბრძოლაში. ასეთივე ბურჟუაზიული ხასიათით განიჩიევა თანამედროვე ცარიზმის აგრარული პოლიტიკა. ცარიზმმა ყოველგვარი რწმენა დაკარგა გლეხთა მასის გულუბრყვილო ერთგულებისა მონარქიისადმი. იგი ეძებს კავშირს მდიდარ გლეხებთან, გასაძარცვად უგდებს რა მათ ხელში სოფელს. თვითმპყრობელობა წელებზე ფეხს იდგამს, რომ რაც შეიძლება მალე დაამსხვრიოს მთელი სათემო-სანადგლო მიწათმფლობელობა და განამტკიცოს მხოლოდ და მხოლოდ კერძო საადგილმამულო საკუთრება. ასეთი პოლიტიკა ასკეცად იმწვევებს კაპიტალიზმის ყველა წინააღმდეგობას სოფლად და აჩქარებს სოფლის დაყოფას რეაქციო-

ნერთა სრულიად უმნიშვნელო უმცირესობად და რევოლუციურ პროლეტარულ და ნახევრადპროლეტარულ მასად¹.

სტოლიპინის აგრარულ რეფორმას წმინდა ეკონომიკური თვალსაზრისით რუსეთის სინამდვილეში ერთგვარი პროგრესული, დადებითი შედეგები აღმოაჩნდა. მან გზა გაუწმინდა კაპიტალიზმს სოფლის მეურნეობაში, განაახლა ძველი მიწათმფლობელობა, შეუხამა იგი კაპიტალისტურ ურთიერთობას, ხელი შეუწყო აგროკულტურის განვითარებას კულაკების სასარგებლოდ ღატაკი გლეხობის მიწების ექსპროპრიაციის ბაზაზე. ამ თვალსაზრისით ვ. ი. ლენინი რეფორმას თვლიდა პროგრესულ-ეკონომიკურ, ამასთან წმინდა ბურჟუაზიული სულისკვეთების ღონისძიებად.

ბურჟუაზიული სულისკვეთება იმაში მდგომარეობდა, რომ იგი ბოძეს აძლევდა კაპიტალიზმს, ამსხვრევდა ფეოდალურ-პატრიარქალური ურთიერთობის ნაშთს — თემს, აჩქარებდა გლეხობის ექსპროპრიაციას, ერთი მხრივ, პროლეტარული მასის, მეორე მხრივ, გლეხური ბურჟუაზიის წარმოქმნით.

მაგრამ სტოლიპინის აგრარული რეფორმის ეკონომიკურად პროგრესულობის კონსტანტაცია ვ. ი. ლენინს საკითხის ერთ მხარედ მიაჩნდა. იგი ამ ფაქტის აღნიშვნაზე როდი სვამდა წერტილს და არსებით მნიშვნელობას ანიჭებდა იმის ანალიზს, თუ როგორი ფორმებითა და მეთოდებით წარმოებდა მიწათმფლობელობის დრომოკმეული ფორმების მსხვრევა, ე. ი. რუსეთში შესაძლებელი ბურჟუაზიული რევოლუციის რომელი გზით მიდიოდა ცარიზმი, რომელს შეესატყვისებოდა აგრარული საკითხის სტოლიპინისებური გადაწყვეტა.

რუსეთში ბატონყმური ნაშთების აღმოფხვრა და ბურჟუაზიული ურთიერთობის განვითარება ვ. ი. ლენინის აზრით შესაძლებელი იყო „მემამულურ მეურნეობათა გარდაქმნის გზითაც და მემამულური ლატიფუნდიების მოსპობის გზითაც. ე. ი. რეფორმის გზითაც და რევოლუციის გზითაც“². ბურჟუაზიული განვითარების ამ ორ გზას ლენინი უწოდებდა პრუსიული და ამერიკული ტიპის გზებს. „პირველ შემთხვევაში ბატონყმური მემამულური მეურნეობა ნელა გადაიზრდება ბურჟუაზიულ, იუნკრულ მეურნეობად და გლეხებს ათეული წლობით უმწვავეს ექსპროპრიაციასა და კაბალას განუშნადებს, ამასთანავე გამოჰყოფს „გროსბაუერების“ („მსხვილი გლეხობის“) პატარა უმცირესობას. მეორე შემთხვევაში მემამულური მეურნეობა ან არ არსებობს, ანდა მას ანადგურებს რევოლუცია, რომელიც ფეოდალური მამულების

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში. ნაწ. 1, მეშვიდე გამოცემა, 1954, გვ. 241—242.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 13, გვ. 291.

კონფისკაციას ახდენს და აქუცმაცებს მათ. ამ შემთხვევაში ჰარბობს გლეხი, იგი მიწათმოქმედების განსაკუთრებული აგენტი ხდება და კაპიტალისტურ ფერმერად გადაქცევის გზას ადგება“¹.

რუსეთის ცარიზმი, თავბრუდახვეული ქვეყნის გარდაუვალი ბურჟუაზიული განვითარებით, წავიდა პირველი გზით, პრუსიული გზით, რადგან ეს გზა ყველაზე მეტად უზრუნველყოფდა და გამოხატავდა მისი დასაყრდენი კლასის — თავადაზნაურ-მემამულეების ინტერესებს. 1861 წლის საგლეხო რეფორმის გატარებით ცარიზმმა უზრუნველყო მემამულეთა მეურნეობის, მემამულეთა შემოსავლის, ექსპლუატაციის მემამულური წესების მაქსიმალური შენარჩუნება. სტოლიპინის აგრარული რეფორმა წარმოადგენდა ცარიზმის მიერ გადადგმულ მეორე ნაბიჯს ქვეყნის ბურჟუაზიული განვითარების გზაზე, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მას არ უღალატნია აზნაურ მიწათმფლობელთა ინტერესებისათვის. 1905 წლის რევოლუციამ ცარიზმს შეაგნებინა, რომ შეუძლებელი იყო მიწათმფლობელობის შუასაუკუნეობრივ ფორმებზე დაყრდნობა. იგი იძულებული გახდა გაცხარებულად ემუშავნა მის დანგრევაზე, რაც განახორციელა არა გლეხთა ინტერესების პოზიციიდან, არამედ იმავე მიწათმფლობელთა ინტერესების პოზიციიდან, პრუსიული ტიპის გზით. აი ეს იყო რეფორმის იდეური რეაქტიული მხარე. ბოლშევიკები მხარს უჭერდნენ „დამპალი, გახრწნილი და ყოველივე ახლის მომწამვლელი სიძველის ძალით დამსხვრევას“, მხარს უჭერდნენ მიწის ბურჟუაზიულ ნაციონალიზაციას, რადგან მხოლოდ იგი შეესაბამებოდა რუსეთის მრავალმილიონიანი გლეხობის ინტერესებს. სტოლიპინის აგრარული რეფორმა კაპიტალისტურ ურთიერთობას აგუებდა ძველ მიწათმფლობელობას მემამულეთა ინტერესების სასარგებლოდ, მაგრამ ეს ხდებოდა „გლეხთა მასის განუსაზღვრელი გაპარტახების, სოფლებიდან მისი ძალით გაძევების, გასახლების, შიმშილით სიკვდილის ფასად“². ბოლშევიკები კი მოითხოვდნენ ძველი მიწათმფლობელობის სრულ დამსხვრევას გლეხობის სასარგებლოდ, ე. ი. ისინი მოითხოვდნენ მემამულური მიწების კონფისკაციას და არესპუბლიკას.

სტოლიპინის აგრარულმა რეფორმამ ვერ გამოიღო ცარიზმის ნაგარაუდევი შედეგები და საბოლოოდ კრახი განიცადა. მართალია, მან დააჩქარა კაპიტალიზმის განვითარება სოფლად, მაგრამ კი არ შეანელა, არამედ უფრო გაამწვავა რუსული სინამდვილის ძირითადი წინააღმდეგობა.

კაპიტალიზმი, რომელმაც კიდევ ერთი ნაბიჯი გადადგა წინ, უფრო მეტად შეურიგებელი აღმოჩნდა მემამულურ მიწათმფლობელობასთან,

¹ ი. კ. ვ. გვ. 292.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 13, გვ. 557.

რომელიც კვლავ ღრჩია სოფლად ნახევრადბატონყმური ურთიერთობის ძირითად ბაზად. ამ რეფორმამ მაინც ვერ მიიყვანა კაპიტალიზმი სოფლად სრულ გამარჯვებამდე.

ეკონომიკური თვალსაზრისით რეფორმამ ვერ გაამართლა იმედები. მიწათმოქმედების ტექნიკის დაბალი დონის ვითარებაში შრომის ნაყოფიერება ვერ ამაღლდა და მოსავლიანობის მხრივ რუსეთი კვლავ ღრჩია ერთ-ერთ უკანასკნელ ადგილზე. პოლიტიკური თვალსაზრისით იგი კიდევ უფრო უღლეური და უმწეო აღმოჩნდა. ცარიზმმა, მიუხედავად დიდი მცდელობისა, სოფლად მაინც ვერ შექმნა მასობრივი სოციალური დასაყრდენი. სოფელში ერთ სოციალურ ომს — მემამულეთა წინააღმდეგ, ზედ დაერთო მეორე სოციალური ომი კულაკობის წინააღმდეგ. წინააღმდეგობანი სოფლად უფრო გაღრმავდა და გამწვავდა. ამასთან, გლეხთა გათვითცნობიერება გაიზარდა. გლეხობა გამოცდილებით რწმუნდებოდა, რომ მისი სასიცოცხლო ინტერესების დაკმაყოფილება მხოლოდ ცარიზმის დამხობით იყო შესაძლებელი. ამრიგად, რუსეთის მთელი საზოგადოებრივი და პოლიტიკური წყობილების ღრმა წინააღმდეგობანი კიდევ უფრო გაშიშვლდა, გამოჩნდა შეფის მთავრობის უუნარობა — გადაეწყვიტა მთავარი საზოგადოებრივ-ეკონომიკური პრობლემები.

რეაქციის შეტევა იმპეროლოგიურ ფრონტზე

დაამარცხა თუ არა რევოლუცია, ცარიზმი მთელი ფრონტით გადავიდა შეტევაზე. მოწინავე მუშებისა და გლეხების წინააღმდეგ ტერორმა მანამდე გაუგონარი ხასიათი მიიღო. მეფის მთავრობა რევოლუციური კლასების მიმართ შურს იძიებდა. ქვეყანაში ყველგან სამხედრო-საველე სასამართლოები მოქმედებდნენ. 1906 წლიდან 1909 წლამდე ამ სასამართლოებმა ქვეყნის საუკეთესო შვილებს 4630 სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს. შავრაზმელთა ბანდები ხშირ შემთხვევაში მუშებსა და გლეხებს ყოველგვარი გამოძიებისა და სასამართლოს გადაწყვეტილების გარეშე ხოცავდნენ.

ცარიზმმა მხეტლად შეუტია მუშათა რევოლუციურ ორგანიზაციებს. ყველაზე სასტიკ დევნას ბოლშევიკები განიცდიდნენ. 1906 — 1910 წლებში დარბეულ და ლიკვიდირებულ იქნა 497 პროფესიული ორგანიზაცია. 1907 — 1909 წლებში „პოლიტიკური დანაშაულობისათვის“ გაასამართლეს და მსჯავრი დაადეს 28 ათას კაცს. 1905 — 1912 წლებში ციხეებსა და გადასახლებაში 30 ათასზე მეტი დაიღუპა.

რეაქციის ძირითადი დარტყმა რევოლუციის მამოძრავებელი ძალის — პროლეტარიატის წინააღმდეგ იყო მიმართული. მუშებს წაართვეს ის მცირეოდენი უფლებებიც კი, რაც ცარიზმს რევოლუციის დროს

გამოსძალეს. აიკრძალა ყოველგვარი შეკრება. პოლიციის აგენტები დაძვრებოდნენ ყველა ქარხანაში. ჯარიმებმა და მცირეოდენი ურჩობისათვის სამუშაოდან დათხოვნამ მასობრივი ხასიათი მიიღო. მეწარმენი ზემოზნდნენ გამარჯვებას.

ქარიზმი არ დაკმაყოფილდა იმით, რომ რევოლუციურ ხალხს ფიზიკურად უსწორებდა ანგარიშს. მან მიზნად დაისახა გაეხრწნა მასები იდეურად, ჩაეკლა რევოლუციური სულისკვეთება, მომავალი ბრძოლების ხალისი. კონტრრევოლუციურმა ძალებმა აამოქმედეს მთელი თავიანთი იდეოლოგიური, არსენალი იმისათვის, რომ წაებლწათ რევოლუციის ხსოვნა, აბუჩად აეგდოთ ხალხის თავისუფლებისათვის მებრძოლთა შემართება, გაემეფებინათ მომავალში უიმედობის სულისკვეთება.

იდეოლოგიურ ფრონტზე რეაქციის შეტევის ძირითად ძალად კადეტები გამოვიდნენ. ბურჟუაზია და მისი ინტერესების დამცველი კადეტთა პარტია რევოლუციის შემდეგ აშკარად და საბოლოოდ გადაბარგდა კონტრრევოლუციის ბანაკში და პროლეტარული რევოლუციის ხელახალი აზვირთების თავიდან ასაცილებლად წინასწარ დაიწყო მასების იდეურ-ფსიქოლოგიური დამუშავება. კადეტების პარტიას ჰყავდა მრავალი თვალსაჩინო ინტელიგენტი, რომლებმაც სტოლიპინის მხარდამხარ კალამი მოიმარჯვეს. ამგვარად, როცა სტოლიპინის დამსჯელი რაზმები ახრჩობდნენ და ხვრეტდნენ, კადეტი პროფესორები, მწერლები, პუბლიცისტები იდეურად ახშობდნენ რევოლუციას, ცდილობდნენ დაეხვრიტათ მასების რწმენა განთავისუფლებისადმი.

1909 წლის მარტში კადეტი პუბლიცისტების ერთმა ჯგუფმა პ. სტრუვეს რედაქტორობით (იზგოევის, ბერდიაევის, კისტიაკოვსკის, გერშენზონის, ბულგაკოვის, ფრანკის შემადგენლობით) გამოსცა ჟურნალი „ვეხი“, რომელიც კონტრრევოლუციური ლიბერალიზმის იდეურ დროშად გადაიქცა.

ჟურნალში დაბეჭდილი სტატიები წარმოდგენდნენ საშინელ ცილისწამებას რუსი ხალხისა და მისი რევოლუციური მემკვიდრეობისადმი. პირველიდან უკანასკნელ სტრიქონამდე ყველა სტატია გამსჭვალული იყო რევოლუციისადმი, თავისუფლებისადმი სიძულვილით. „ვეხელები“ ზურგს აქცევდნენ ბელინსკის, ჩერნიშევსკის, დობროლუბოვის რევოლუციურ-დემოკრატიულ იდეოლოგიას და აბუჩად იგდებდნენ მას, განადიდებდნენ ხუცობას და ბნელეთის მოციქულობას, ქება-დიდებათ იხსენიებდნენ იდეალისტებს, ყველა ჯურის რეაქციონერებს იდეოლოგიის დარგში.

კადეტი პუბლიცისტები შეეცადნენ ტალახში ამოესვარათ რუსეთის დიდი სახალხო რევოლუციის ხსოვნა, დასცინოდნენ რუსი ხალხის რევოლუციურ შემართებას და ადარებდნენ მას გოგოლის პოპრიშჩინს,

რომელიც, როგორც ცნობილია, გაგეჟდა და თავი ესპანეთის მეფედ წარმოიდგინა. ისინი ნანობდნენ, რომ რუსეთის მთავრობას დროულად არ აღმოაჩნდა საჭირო ძალები, აღეკვეთა ბრბოს თავგასულობა. რევოლუციას „ვეხელები“ საერთოდ ანარქიზმის მავნე გავლენას მიაწერდნენ, ქება-დიდებას ასხამდნენ სტოლიპინის რეჟიმს, რომელმაც ხიშტებითა და ციხეებით ბოლოს და ბოლოს შეაყავა ხალხის აღშფოთება. კადეტმა გერშენზონმა სოციალისტური იდეები რუსეთისათვის უცხო და მავნე დოქტრინად გამოაცხადა.

ვ. ი. ლენინმა „ვეხს, ლიბერალური რენეგატობის ენციკლოპედია“ უწოდა. „ვეხის“ მიზანია,—ამბობდა ვ. ი. ლენინი,—1) ბრძოლა რუსეთის (და საერთაშორისო) დემოკრატიის მთელი მსოფლმხედველობის იდეური საფუძვლების წინააღმდეგ; 2) განდგომა ახლახან გასული წლების განმათავისუფლებელი მოძრაობისაგან და მისი ტალახში ამოსვრა; 3) აშკარა გამოცხადება საკუთარი ლაქიური გრძნობებისა (და შესაბამისი ლაქიური პოლიტიკისა) ოქტიაბრის რუსული ბურჟუაზიის მიმართ, ძველი ხელისუფლების მიმართ, საერთოდ მთელი ძველი რუსეთის მიმართ“¹.

„ვეხს“ ტაშით შეეგებენ და მხარში ამოუდგნენ ყველა ჯურის რეაქციონერები რუსეთში. რეაქციონერი ეკონომისტები, ისტორიკოსები, პუბლიცისტები ტყავში ძვრებოდნენ, რომ დაემტკიცებინათ სოციალიზმის იდეის უტოპიურობა და შეუსაბამობა რუსი ხალხის ბუნებისათვის, კლასობრივი ბრძოლის უაზრობა და სხვ.

რეაქციონერთა მთელი ამ თავდასხმის ძირითად უბანს წარმოადგენდა მარქსიზმი. კადეტები ცდილობდნენ დაემტკიცებინათ რევოლუციაში პროლეტარიატის ჰეგემონობის უაზრობა. ისინი იმეორებდნენ ეკონომისტების ძველ ზღაპრებს კლასობრივ ბრძოლაში პროლეტარიატის დამოუკიდებლად გამოსვლის მიზანშეუწონლობის შესახებ და ამ ბრძოლის ჩაჩოვებს მხოლოდ რეფორმების მოთხოვნით განსაზღვრავდნენ. კადეტები ბრალს დებდნენ რუს მარქსისტებს პარტიული დისციპლინის თავგამოდებულ დაცვაში, არაღეგალური ორგანიზაციების შექმნის მისწრაფებაში და ნიმუშისათვის მიმართავდნენ გერმანულ სოციალ-დემოკრატიას, რომელიც თითქოს იცავდა ზომიერებისა და ლოიალური კონსტიტუციონალიზმის სულისკვეთებას. ამ შედარების საფუძველზე გამოჰყავდათ დასკვნა, რომ რუსულმა ბოლშევიზმმა გადაუხვია „ევროპული მარქსიზმის“ გზას.

კადეტი ტუგან ბარანოვსკი თავის ეკონომიურ თხზულებებში ინგლისელი მღვდლის მალთუსის თეორიამდე მივიდა. რეაქციულ ფილოსო-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 16, გვ. 146.

ფოსთა წრეში დიდი პატივისცემით სარგებლობდა ნიცშეს კაცთმოძულეობის ფილოსოფია და იდეალად ცხადდებოდა მისი „ზეაკი“, რომელსაც ძალა შესწევდა თავისი ფეხით გაეთელა „შავი ხალხი“.

მარქსიზმის წინააღმდეგ იბრძოდნენ, მის თეორიულ საფუძვლებს — დიალექტიკურ და ისტორიულ მატერიალიზმს აყალიბებდნენ არა მარტო ნაფიცი ბურჟუაზიული ფილოსოფოსები, არამედ ის ადამიანებიც, რომლებიც ადრე თავიანთ თავს მარქსისტებს უწოდებდნენ. მარქსიზმის დაცვის საფარქვეშ ისინი არსებითად რეაქციული იდეოლოგიის წისკვილზე ასწამდნენ წყალსა და გვერდში ედგნენ „ვეხლებს“ რევოლუციური იდეოლოგიის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ასეთები იყვნენ ბოგდანოვი, ბაზაროვი, ვალენტინოვი და სხვები. მარქსიზმის „სრულყოფისა“ და „დამატებათა“ საფარქვეშ ისინი ეწეოდნენ მარქსიზმის ძირითად დებულებათა რევიზიას, აცლიდნენ მას მებრძოლ რევოლუციურ სულს, ავსტრიელი ბურჟუაზიული იდეალისტის — ფილოსოფოს მახის პოზიციებიდან ასწორებდნენ მას, სინამდვილეში კი სუბიექტური იდეალიზმისა და ხუცობის ქაობში ეფლობოდნენ.

რეაქციის ერთგულ მსახურად გამოვიდა ბურჟუაზიულ-დეკადენტური ლიტერატურა, რომელმაც „ვეხის“ იდეალისტურ-ხუცურა იდეოლოგია მხატვრულ ტილოზე გადაიტანა და ამ კუთხიდანაც შეეცადა მასების შეგნების მოწამვლას. გორკის სიტყვებით რომ ვთქვათ, რეაქციის პერიოდის ბურჟუაზიულმა ლიტერატურამ მიზნად დაისახა საზოგადოებიდან, კოლექტივიდან ადამიანის გათიშვა-განცალკევება და თავის ეგოისტურ, ინდივიდუალურ ნაჭუქში ჩამწყვდევა. მაღალი იდეალები, ჰუმანიზმი, მებრძოლი სულისკვეთება, პროგრესისაკენ ღრმად ბურჟუაზიულ ლიტერატურაში დაცინვის საგანი გახდა. სამაგიეროდ დაიწყო უკიდურესი ეგოიზმის, მგლური კანონების, უსირცხვილობის, პროვოკატორობის, თვითმკვლელობის, სქესობრივი თავაშეხულობის წახალისება.

ბურჟუაზიულ ინტელიგენციაში დიდი მოწონება დაიმსახურა ცნობილი რუსი მწერლის ლეონიდ ანდრეევის მოთხრობებმა „იუდა“ და „წყვდიადმა“. ლეონიდ ანდრეევი პირველი რევოლუციის მომზადებისა და აზვირთების წლებში უსამართლობის წინააღმდეგ მებრძოლთა რიგებში იყო და თავის მაღალმხატვრულ ქმნილებებში ეტრფოდა თავისუფლებას, ზიზლით იყო განმსჭვალული ცარიზმის ყაჩაღური დაპყრობითი ომებისადმი, თანაგრძნობით შეპყურებდა რუსეთის მშრომელ მასებს, სჭეროდა მათი გამარჯვებისა.

1905 წელს იგი, როგორც ექვმიტანილი რევოლუციონერი, ცარიზმმა დააპატიმრა კიდევ.

ანდრეევი თანამიმდევარი რევოლუციონერი არასოდეს არ ყოფილა. მის შემოქმედებაში თავიდანვე იგრძნობოდა დეკადენტურ-სიმბო-

ლისტური გადახვევები. რეაქციის გამარჯვების შემდეგ კი იგი საბოლოოდ გადაბარგდა რეაქციის მხარეზე. მისი ახალი მოთხოვნები პირქუში ინდივიდუალიზმის, რევოლუციისადმი ზურგშექცევის, ცხოველური ინსტინქტების წაქეზების, უკიდურესი მისტიციზმის გამოხატულებას წარმოადგენდა.

ეხებოდა რა ლ. ანდრეევის „იუდა ისკარიოტელის“ როლს რეაქციისადმი სამსახურის საქმეში, გაზეთი „პრავდა“ 1913 წელს წერდა: „საქმე დაიწყო იუდა ისკარიოტელის კეთილი სახელის აღდგენით. მოთხოვნა მოეწონა ინტელიგენციას, რომელიც თავისი სულით უკვე მზად იყო იუდური საქმეებისათვის. ამის შემდეგ დიდ, ქუჩყიან ნიაღვრად წამოვიდა იუდური ბელეტრისტიკა“.

„წყვდიაღში“ ანდრეევმა დახატა „რევოლუციონერი“, რომელმაც თავისუფლებისათვის ბრძოლის დიადი საქმე საროსკიპო სახლებს ანაცვალა. დიდი დავალების შესრულების წინ ეს „რევოლუციონერი“ საროსკიპო სახლში მიდის და გარყვნილ ქალს გაანდობს თავის საიდუმლოებას. იგი წაღვლობს, რომ იდეის გულისათვის პირადი ცხოვრება უნდა გასწიროს. ქალი კი ასე არიგებს: „რა უფლება გაქვს იყო კარგი, იდეური, როცა მე ასეთი ცუდი ვარ“. გარყვნილი ქალის რჩევა ქრის. რევოლუციონერი ეშვება გარყვნილების ჭაობში. საროსკიპო სახლში იგი სევამს სადღეგრძელოს: „დავლით გოგონებო, რომ ყოველი სინათლე ჩაქრეს. დალიე, წყვდიაღია... თუ ჩვენი ფანრებით არ შეგვიძლია მთელი წყვდიადი გაევანათოთ, დაე, ჩავაქროთ ცეცხლი და ყველანი წყვდიაღში შთავინთქათ“. ანდრეევის მიხედვით ცხოვრება გრძელი, ნაცრისფერი ღერეფანია, ღერეფანი ყოველგვარი გასასვლელის გარეშე, უსინათლო, უჰაერო ცხოვრება ადამიანური ფუნქციის არანორმალური გამოვლინებაა, სიკვდილი არსებული წინააღმდეგობიდან სავსებით ნორმალური გამოსავალია.

ანდრეევმა მოისურვა გამცემი, ყველა საუკუნეში ყველას მიერ დაწყევლილი იუდას რეაბილიტაცია.

ყველაფერი ეს მოსწონდა ბურჟუაზიულ ინტელიგენციას. იგი ტაშით ეგებებოდა ყოველი ახალი წიგნის გამოსვლას, სადაც დაგმობილი იყო იდეურობა და პროგრესი და ადამიანში წაქეზებული იყო შემზარავი ცხოველური ინსტინქტების გამოვლინება.

რეაქციული ბურჟუაზიული ინტელიგენციის გემოვნებას სავსებით შეესაბამებოდა არციბაშევის რომანი „სანინი“, სადაც გამართლებული იყო „ბუნებრივი ეგოიზმის“ პრინციპები, სექსუალიზმი და სრული გარყვნილება. რომანის მთავარი გმირის სანინის ფილოსოფია — „ჩემი ცხოვრება — ეს სასიამოვნოსა და უსიამოვნოს ჩემებული აღქმაა, ხოლო რაც ამ აღქმის მიღმაა, ყველაფერი ეშმაკს წაუღია“, — მთელი რეაქციული ბანაკის მორალურ კრედოს ასახავდა.

ასეთი ამორალიზმი ედო საფუძვლად დ. მერეჟკოვსკის, ვ. როპშინის, ა. ვერბიცაიას, ე. ნაგროდსკაიას, ბ. ზაიცევის, ს. იუშკევიჩის რომანებს. ცნობილი დეკატენდი მერეჟკოვსკი რუსეთის საზოგადოებას ზნეობრივი მონობისკენ მოუწოდებდა. მეფის ხელისუფლებას, — ამბობდა იგი, — უნდა მოვექცეთ ისე, როგორც მონადირეები დათვის ექცევიან, უნდა დავწვეთ მიწაზე, თავი მოვიმკვდარუნოთ, დათვი მაშინ ხელს არ გვახლებსო.

ლიტერატურული დაცემულობის ნათელ გამოვლინებას წარმოადგენდა სხვადასხვა დეკადენტურ მიმართულებათა აღმოცენება და გაძლიერება. მათ შორის აღსანიშნავია აკმეიზმი, ფუტურისმი. აკმეისტური პოეზია (ა. ახმატოვა, ო. მანდელშტამი, ნ. გუმილევ, გ. კუზმინი და სხვ). წინ სწევდა პირველყოფილი ადამიანის ინსტინქტებს, სქესობრივ თავაშვებულებას. ფუტურისმი თითქოს ხელოვნების ერთგვარ განახლებას ემსახურებოდა, მაგრამ სინამდვილეში ბურჟუაზიული ლიტერატურისა და ხელოვნების კრიზისს, მის დაცემულობას გამოხატავდა (ვ. ხლემნიკოვი, ვ. კამენსკი, ი. სევერიანინი და სხვ.).

ლიტერატურისა და ხელოვნების სფეროში ასეთი დაცემულობა, უპერსპექტივობის, ინდივიდუალიზმის, ცხოვრების ამაოების ასეთა თავგამოდებული ქადაგება, არა მარტო წამლავდა თაობის სულს, არამედ მის ფიზიკურ არსებობასაც ემუქრებოდა. რეაქციონერი ლიტერატორები თავიანთი ქმნილებებით არა მარტო რევოლუციას ეომებოდნენ, ისინი სიცოცხლესაც ებრძოდნენ. სულიერი დაცემულობის ვითარებაში თვითმკვლელობამ ფართო ხასიათი მიიღო. ამას მოწმობს სტატისტიკა, მაგალითად, პეტერბურგში 1904 წელს ყოველთვიურად იყო თვითმკვლელობის 35 შემთხვევა, 1905 წელს — 29, 1908 წელს — 121, 1909 წელს — 199 შემთხვევა.

ამასთან, თვითმკვლელობას ჩადიოდა მხოლოდ ანალგაზრდობა. ცხადია, წამაქეზებელ როლს აქ რეაქციული ლიტერატურა ასრულებდა.

ცნობილი რევოლუციონერი ლიტერატორი ვოროვსკი თავის სტატიაში „ღამე ბრძოლის შემდეგ“ ახასიათებდა კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიული ინტელიგენციის ფიზიონომიას რეაქციის პერიოდში და წერდა: „ბრძოლის შემდეგი ღამე მაროდიორთა კუთვნილებაა. ისინი ჯერ კიდევ გუშინ ბრძოლით დამფრთხალნი ხევებსა და თხრილებში იმალებოდნენ, ბევრი მათგანი ჯერ კიდევ გუშინ შედიოდნენ — უმრავლესობა კი ირიცხებოდნენ — ახლა დამარცხებული არმიის რიგებში. მაგრამ ღამის სიბნელემ მათ მხნეობა შემატა და ჩქარობენ გაძარცვონ... ვისაც გუშინ ხმის ჩახლეჩამდე ვაშას ეძახდნენ. ასეთ მაროდიორთა როლი შეასრულა რუსეთის რევოლუციაში ეგრეთ წოდებულმა ინტელიგენციამ, ე. ი. თავისუფალი პროფესიის საშუალო და წვრილმა ბურ-

ეუზიამ, ლიბერალურმა და რადიკალურმა, კადეტურმა და უპარტიომ, პოლიტიკურმა და ბელეტრისტულმა“.

რეაქციონერებმა მასებზე ზეგავლენის ზრდის უზრუნველსაყოფად მართლმადიდებლური რელიგიაც მოიშველეს. გარდა იმისა, რომ ანაფორიანი ხუცები ბლომად ისხდნენ III სახელმწიფო სათათბიროში და უკიდურეს შემარჯვენეთა ყველა ღონისძიებას, რევოლუციური განწყობილების ამოძირკვისკენ რომ იყვნენ მიმართულნი, ლოცვა-კურთხევით აჯილდოებდნენ, რეაქცია რელიგიისა და იდეალისტური ხუცობის ფართო პროპაგანდას ეწეოდა. საამისოდ იგი იყენებდა ფილოსოფიას და მხატვრულ ლიტერატურას. დეკადენტურ ჟურნალებში სისტემატურად იბეჭდებოდნენ ფილოსოფიის ბნელეთის მოციქულები. ბურჟუაზიულ წრეებში გაიზარდა სპირიტუალიზმით გატაცება; იმავე ბურჟუაზიულ წრეებში დაიბადა რელიგიის განახლების იდეა. ახალი, მოჩვენებითი დემოკრატიული ტანსაცმლით მორთულ რელიგიას, შავრაზმული პარტიების აზრით, მასებზე ექნებოდა მეტი ზეგავლენა.

რეაქციის შეტევის თვალსაჩინო გამოხატულება იყო ე. წ. „ღვთისმბძიებელთა“ ჯგუფის აღმოცენება. პეტერბურგის რელიგიურ-ფილოსოფიური საზოგადოების გარშემო შემოიკრიბნენ რევოლუციით დამფრთხალი ადამიანები (ს. ბულგაკოვი, დ. მერეჟკოვსკი, ნ. ბერდიაევი, ზ. გიპიუსი და სხვ.), რომლებიც მასებზე რელიგიური ბანგის ზემოქმედების ახალ მეთოდებსა და საშუალებებს ეძიებდნენ. ისინი „ასაბუთებდნენ“ ამ ქვეყნად ბედნიერების მიღწევის შეუძლებლობას, ყოველგვარი რევოლუციის „უანაყოფობას“ და განადიდებდნენ იმქვეყნიურ მარადიულ ცხოვრებას. ამ უანაფორო ხუცების, სულით დაცემული ინტელიგენტების შესახებ წერდა ვ. მაიაკოვსკი:

«Зверела реакция.
Интеллигентчики
ушли от всего
и все изгнали. Их.
Заперлись дома,
достали свечи,
ладан курят —
богоскатели».

რეაქციის პერიოდში ხრწნა და გადაგვარება დაეტყო წვრილბურჟუაზიული პარტიების რიგებსაც. განსაკუთრებით შესამჩნევია გახდა ეს ესერების პარტიაში, რომელშიც წარმოიშვა ორი ფრთა — სახალხო სოციალისტებისა, რომლებიც კადეტების კალთებქვეშ მოკალათდნენ და მაქსიმალისტებისა, რომლებიც უპრინციპო ექსპროპრიატორთა ბანდად გადაიქცნენ.

ესერების პარტიაში პროვოკატორობის სენმა იჩინა თავი. ეს თვალსაჩინოდ გამოვლინდა ე. წ. აზეფის საქმეში. ე. ფ. აზეფი ესერთა პარ-

ტიის ერთ-ერთი ფუძემდებელი და ხელმძღვანელი იყო. რევოლუციის მომწიფებისა და აზვითების პერიოდში იგი ესერთა საბრძოლო ორგანიზაციას მეთაურობდა და განახორციელა კიდეც რამდენიმე ტერორისტული აქტი დიდი მთავრის სერგი სლექსანდრეს ძის, პლევეს წინააღმდეგ. მაგრამ ესერი აზეფი ამავე დროს იყო პროვოკატორი და 1893 წლიდან ფარულად მსახურობდა პოლიციის დეპარტამენტში. აზეფმა გასცა ესერთა კავშირის წარმომადგენელთა ყრილობა ხარკოვში 1901 წელს, ორგანიზაციის მთავარი მებრძოლი რაზმი — 1905 წელს. 1906 წელს მანვე ჩაშალა შინაგან საქმეთა მინისტრ დურნოვოზე თავდასხმა, 1907 წელს — მეფეზე თავდასხმა. 1908 წელს მან ესერთა მთელი საბრძოლო ორგანიზაცია გასცა.

ესერთა პარტიის ცენტრალური კომიტეტი ყოველმხრივ იცავდა აზეფს, მიუხედავად იმისა, რომ გამოაშკარავდა მისი პროვოკატორობა. საქმის გაკვიანურებით ცენტრალურმა კომიტეტმა აზეფს საშუალება მისცა გაქცეულიყო და თავიდან აეცდინა მართლმსაჯულება. რეაქციის წლებში ცნობილმა ესერმა ტერორისტმა სავინკოვმა დაწერა ორი წიგნი, სხდაც ჩირქს სცხებდა რევოლუციას, ცილს სწამებდა რევოლუციონერებს.

რევოლუციის დამარცხებამ დემოკრატიზაცია შეიტანა მენშევიზმის რიგებშიც. მენშევიკები პანიკას მიეცნენ და არაორგანიზებულად იხედნენ უკან, მათ სავსებით აიღეს ხელი რევოლუციურ ლოზუნგებზე და დაკარგეს მომავალი გამარჯვების რწმენა. ისინი ნანობდნენ კიდეც — იარაღისათვის ხელი არ უნდა მოგვეკიდაო. მენშევიკებმა ხელი აიღეს რევოლუციურ პროგრამაზე, შეუდგნენ სტოლიპინის რეჟიმთან შეგუების პროპაგანდას. ისინი „თეორიულად“ ასაბუთებდნენ კიდეც, რომ თითქოს სტოლიპინის აგრარული პოლიტიკა ნიშნავს თვითმპყრობელობის გადასვლას „კულტურული კაპიტალიზმის“ პოზიციებზე. მათ სჯეროდათ, რომ რუსეთში უკვე დამყარდა „კონსტიტუციური რეჟიმი“ და თვითმპყრობელობა მემამულეთა ხელისუფლებიდან კაპიტალისტთა ხელისუფლებად იქცა. აქედან მათ გამოჰყავდათ დასკვნა — ახალი, ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია არაა აუცილებელი, და მუშათა კლასის ამოცანას ლიბერალურ ბურჟუაზიასთან ერთიანობაში ხედავდნენ. ეს იყო სოციალიზმისა და დემოკრატიის ინტერესების ღალატი. მენშევიკები ამასთან, არალეგალური მუშათა რევოლუციური პარტიის შენარჩუნების წინააღმდეგ გამოვიდნენ. მართლაც, თუ აღარ იყო საჭირო ახალი რევოლუცია, თუ ბურჟუაზიას და მუშათა კლასს საერთო ინტერესები გააჩნდა, რაღა საჭირო იყო არალეგალური პროლეტარული პარტია. მენშევიკები აქამდეც კი მივიდნენ და მათ რევოლუციური პარტიის ლიკვიდაციის პროპაგანდას მიჰყვეს ხელი. ამიტომ ეწოდათ მათ ლიკვიდატორები. რევოლუციური პარტიის ლიკვიდაციის

შემდეგ მენშევიკები ვარაუდობდნენ შეექმნათ ლეგალური მუშათა პარტია, რომლის კარები ღია იქნებოდა ყველა მსურველისათვის, ან ჩამოეყალიბებიათ „მუშათა კლასის ინტერესების დამცველი პოლიტიკური საზოგადოება“. ეს საზოგადოება ინგლისის ლეიბორისტული პარტიის მსგავსი ორგანიზაცია უნდა ყოფილიყო, სადაც ტონის მიმცემი იქნებოდა გაბურჯებული „მუშათა არისტოკრატია“.

სტოლიპინის რეპრესიების ვითარებაში მუშათა ლეგალურ პარტიას მაშინ შეეძლო არსებობა, თუ იგი რევოლუციურ ლოზუნგებზე სავსებით აიღებდა ხელს. მენშევიკები ამაზებდაც თანხმობას აცხადებდნენ. შათ პროგრამაში დემოკრატიული რესპუბლიკა შეცვლილი იყო პარლამენტარიზმით. მ-სათთან საშუალო დღე კაპიტალისტთა მხრივ მცირედი ეკონომიური დათმობებით, მიწების ნაციონალიზაცია მემამულეთა მსხვილი მიწათმფლობელობის შემარჩუნების პირობებში, — აი რით კმაყოფილდებოდნენ ისინი. ამგვარად, მენშევიზმის პოლიტიკა რეაქციის წლებში მუშათა კლასს ხელს აღებინებდა რევოლუციურ პროგრამასა და ტაქტიკაზე, რევოლუციურ ტრადიციებზე.

ლიკვიდატორობა არ ყოფილა შემთხვევითი. იგი ღრმად სოციალური მოვლენა იყო და მჭიდროდ უკავშირდებოდა კონტრარევოლუციური ბურჟუაზიის ცდებს, იდეურად დაემორჩილებინა თავისი გავლენისათვის მუშათა მოძრაობა. ხელსაყრელი ვითარება ამისათვის ბურჟუაზიას სწორედ სტოლიპინის რეჟიმმა შეუქმნა. ბურჟუაზია ხედავდა, რომ რევოლუციური ორგანიზაციები ცარილმანა გაანადგურა, რომ იგრძნობოდა ბოლშევიკური მოღვაწეობისა და გავლენის ერთგვარი შეზღუდულობა და ყველა ღონეს ხმარობდა, რათა დასუსტებული სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციები შიგნიდან სეფეთქებინა, გაეკეთებინა მენშევიკების ხელით ის, რაც კადეტებმა, მუშათა კლასის ამ სახელგატეხილმა პარტიამ, ვერ მოახერხა.

ლიკვიდატორობა იყო უაღრესად საშიში, მაგნე მოვლენა მუშათა მოძრაობაში. ლიკვიდატორობის იდეური განადგურების გარეშე შეუძლებელი იყო მუშათა კლასის ძალთა შემჭიდროება და მისი მომზადება ახალი რევოლუციური შეტევისათვის.

**მროვნული ჩაგვრის გააღიარება, დიდგვაროვანი შოპინიზმი
და პარუზაზიული ნაციონალიზმი**

პირველი რევოლუციის წლები რუსეთში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დიდი აღმავლობით ხასიათდებოდა. ბალტიისპირეთის, პოლონეთის, უკრაინის, ამიერკავკასიის, შუა აზიის მშრომელები, რომელთაც ცარიზმი არაადამიანურად ჩაგრავედა და ავიწროებდა, რუსეთის პროლეტარიატის მხარდამხარ აღსდგნენ სოციალური და ეროვნული განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში.

ცარიზმი ებრძოდა რევოლუციას და, განსაკუთრებით სასტიკ რეპრესიულ ღონისძიებებს სწორედ განაპირა — ნაციონალურ რაიონებში ახორციელებდა. იგი კარგად იყენებდა ადგილობრივი აზნაურული ზედაფენისა და კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიული პარტიების მხარდაჭერას, რომელთაც კლასობრივი ეგოიზმის გამო ეროვნული იდეალები დიდი ხანია დაასამარეს და ცარიზმის ზიშტები და მათრახები თავიანთი სოციალური პრივილეგიების დასაცავად გამოიყენეს. ცარიზმის დამსჯელი ექსპედიციები განაპირა რაიონებში ცეცხლითა და მახვილით მიიკვლევდნენ გზას და სისხლში ახშობდნენ მასების გამოსვლებს. საკმარისია გავიხსენოთ ალიხანოვ-ჯავარსკის „დამამშვიდებელი“ ღონისძიებანი დასავლეთ საქართველოში. ასე ხდებოდა ყველგან, რუსეთის მთელ იმპერიაში.

რევოლუციის დამარცხების შემდეგ როგორც კი სული მოითქვა, ცარიზმი დაადგა განაპირა რაიონების მშრომელი მასებისადმი შურისძიების გზას. მან გადაწყვიტა უფრო მოეჭირა ეროვნული ჩაგვრის ქანჩები, ახალი რეპრესიებით ამოეძირკვა სეპარატისტული განწყობილებანი, გაეძლიერებინა „მთლიანი და განუყოფელი რუსეთის“ პროპაგანდა. განსაკუთრებით აქტიურობდა ამ მხრივ სტოლიპინი; იგი მიისწრაფოდა საფუძველშივე დაენგრია რუსეთის ერთა საბრძოლო კავშირი, რომელიც რუსეთის პროლეტარიატის მეთაურობით მტკიცედ ჩამოყალიბდა რევოლუციის მომზადებისა და აზვირთების პერიოდში. ცარიზმი ეროვნებათა შორის შუღლის ჩამოგდების, მათი წასისიანების ორგანიზატორი გახდა. ეროვნული ელემენტების შესუსტება, ეროვნული თვითგამორკვევის მისწრაფებების სისტემატური დევნა, კულტურის კერების ჩახშობა, განათლების შეზღუდვა, ბეჭდვითი სიტყვისადმი უსასტიკესი კონტროლი განაპირა რაიონებში ერთიორად გაძლიერდა. უკრაინაში, კავკასიასა და შუა აზიაში ნაციონალურ ენებზე გამოცემული ჟურნალ-გაზეთები აკრძალეს. ცარიზმის მოხელეები იქამდე მივიდნენ, რომ ეროვნული თეატრი და ეროვნული სიმღერებიც კი აკრძალეს.

ცარიზმის დიდმპყრობელური პოლიტიკის ერთ-ერთ ღონისძიებას წარმოადგენდა განაპირა ნაციონალურ რაიონებში რუს მემამულეთა ძალაუფლების გაძლიერება. 1910 წელს შავრაზმულმა III სათათბირომ მიიღო სტოლიპინის მიერ შეტანილი კანონპროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა რუსეთის დასავლეთ (ვიტებსკის, ვოლნის, კიევის, მინსკის, მოგილიოვისა და პოდოლსკის) გუბერნიებში ერთობათა შემოღებას 1890 წლის დებულების საფუძველზე. მაგრამ ამ დებულებაში შეიტანეს ისეთი ცვლილებები, რომლებიც უზრუნველყოფდა რუსული ელემენტების უპირატესობას, მაგალითად, ამომრჩეველთათვის შეიქმნა ორი ნაციონალური ჯურია — პოლონური და რუსული. ამასთან, მითითებული იყო, რომ საერობო კრებებზე პოლონელებიდან ხმოსან-

თა რიცხვი მთელი შემადგენლობის 30%-ზე მეტი არ უნდა ყოფილიყო, საეროზო გამგეობის უფროსად კი მხოლოდ რუსი უნდა დაენიშნათ. ეს კანონი განამტკიცებდა რუსი აზნაურების პოზიციებს და გამოარჩავდა ერობებში პოლონელი, უკრაინელი და ბელორუსი გლეხობის მონაწილეობას.

1909 წელს იმავე სათათბიროში შეტანილ იქნა კანონპროექტი პოლონეთის სამეფოდან ხოლმის, ლუბლინისა და სელდეცკის გუბერნიების გამოყოფის შესახებ. ხოლმის გუბერნიის მოსახლეობა უპირატესად უკრაინული იყო და განიცდიდა ერთი მხრივ პოლონელი, მეორე მხრივ რუსი მემამულეების ჩაგვრას. პოლონეთიდან ხოლმ-შჩინის გამოყოფა ნიშნავდა რუსი მოხელეობის მომძლავრებას გუბერნიაში და რუსკი მიწათმფლობელების უფლებათა გაძლიერებას. სათათბიროში ბურჟუაზიული პოლონეთის წარმომადგენლები ადვილად დაეთანხმნენ ცარიზმის ამ ღონისძიებას, რადგან რუსეთის გაბატონებულ წრეებთან სისხლხორცეულად იყვნენ დაკავშირებული. მხოლოდ სოციალ-დემოკრატიული ფრაქცია გამოვიდა ამ კანონის წინააღმდეგ და დაახასიათა იგი როგორც პოლონეთის მეოთხე დაყოფა. შავრაზმელებმა თავისი გაიტანეს და 1912 წლის აპრილში ეს კანონპროექტი მოიწონეს.

იმპერიაში შემავალ ეროვნებათა უფლებების მინიმუმამდე შეკვეცისადმი ცარიზმის მისწრაფება ნათლად გამოჩნდა ფინეთთან დამოკიდებულებაში.

რუსეთის განაპირა რაიონებიდან მხოლოდ ფინეთი სარგებლობდა შედარებით ფართო ავტონომიური უფლებებით. მას ჰქონდა ბურჟუაზიული კონსტიტუცია და საკანონმდებლო სეიმი. XIX საუკუნის 90-იან წლებში რუსული რეაქცია, როგორც ცნობილია, დაჟინებით უტევდა ფინეთის დამოუკიდებლობას, მაგრამ მაშინ დიდმპყრობელმა შოვინისტებმა თავიანთი ზრახვები ვერ განახორციელეს. 1905 წელს ფინეთმა ავტონომია მიიღო. რევოლუციის დამარცხების შემდეგ ცარიზმმა გადაწყვიტა სისრულეში მოეყვანა ფინეთის მიმართ თავისი აღრინდელი გეგმები. ფინეთის გუბერნატორად დაინიშნა პირწავარდნილი რეაქციონერი გენერალი ზეინი, რომელმაც დაიწყო სასტიკი რეპრესიების განხორციელება. შავრაზმელები განსაკუთრებით იმას ვერ იტანდნენ, რომ ფინეთს ხშირად აფარებდნენ თავს რეაქციის დევნის გამო რუსეთიდან გადახვეწილი რევოლუციონერები. III სათათბიროში მათ სპეციალურად წამოაყენეს ფინეთის საკითხი და ბრალი დასდეს ფინეთს იმის გამო, რომ იგი ხელს უწყობდა რევოლუციონერებს.

სტოლიპინმა სწორედ ამ ხანებში შეიტანა სათათბიროში კანონპროექტი „საერთო სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის კანონებისა და დადგენილებების შესახებ“, რომელიც ფინეთსაც შეეხებოდა. ეს კანონპროექტი სავსებით უვლიდა გვერდს ფინეთის სეიმს და საერთო-საიმ-

პერიოდ კანონმდებლობისადმი დაქვემდებარებულად აცხადებდა ფინეთის კანონმდებლობის ყველა მნიშვნელოვან დარგს — ფინანსებს, კავშირგაბმულობას, რკინიგზებს, სკოლას და სხვ. ეს კანონი ხელყოფდა ფინეთის ავტონომიას და ჩვეულებრივ რუსულ გუბერნიად გადაქცევით ემუქრებოდა მას. ფინეთის ბურჟუაზიის წარმომადგენლები III სათათბიროში გაბედულად ვერ გამოვიდნენ ამ კანონპროექტის წინააღმდეგ. ისინი მემარჯვენე ოქტიაბრისტებს მხოლოდ იმას უმტკიცებდნენ, რომ ფინეთის ხელისუფლება აქტივობას იჩენდა 1905 წლის მღელვარებათა ჩახშობაში. სამაგიეროდ ამ კანონპროექტს დიდი პროტესტით შეხვდა ფინეთის საზოგადოებრიობა. რუსეთის იმპერატორმა 1910 წელს ვადაზე ადრე გარეკა ფინეთის სეიმი. ფინეთის დამოუკიდებლობის ხელყოფას ემსახურებოდა 1911 წელს გამოცემული კანონი, რომელიც სამხედრო ვალდებულებასთან დაკავშირებით ფინეთის ხაზინას გარკვეულ თანხებს აკისრებდა, და კანონი „ფინეთის მოქალაქეებთან რუსი მოქალაქეების უფლებათა გათანაღწორების შესახებ“. პირველი კანონი საერთოდ შეურაცხმყოფელი იყო ფინელი ხალხისათვის, მეორე კანონით რუს მოხელეობას ფინეთში გზა ეხსნებოდა მაღალი პოსტებისაკენ. შეფასებული იყო რა პოლონეთისა და ფინეთის მიმართ რუსეთის ცარიზმის დამოკიდებულების ხასიათი, რსდმპ სრულიად რუსეთის VI (პრალის) კონფერენციის რეზოლუციებში, რომლებიც ვ. ი. ლენინის მიერაა დაწერილი, აღნიშნული იყო: „ცარიზმი... ამჟამად ცდილობს დაიკმაყოფილოს თავისი მტაცებლური ინტერესები უხეში „ნაციონალისტური“ პოლიტიკით, რომელიც მიმართულია განაპირა მხარეების წინააღმდეგ, ყველა ჩაგრული ეროვნების, კერძოდ, უფრო კულტურული ოლქების წინააღმდეგ (ფინეთი, პოლონეთი, ჩრდილო-დასავლეთი მხარე), და კოლონიურ დაპყრობათა გზით, რაც მიმართულია თავისუფლებისათვის რევოლუციურად მებრძოლი აზიელი ხალხების წინააღმდეგ (სპარსეთი, ჩინეთი)“¹. ცარიზმის ამ პოლიტიკას ვ. ი. ლენინი უწოდებდა „ლაშქრობას“ ფინეთის წინააღმდეგ და ფინეთის თავისუფლების სრულ განადგურებას.

დიდმაპყრობელურმა შოვინიზმმა ასევე ფართოდ და უხეშად იჩინა თავი ცარიზმის დამოკიდებულებაში ამიერკავკასიისადმი.

როგორც ცნობილია, რეფორმის შემდეგ ამიერკავკასიაში მსხვილი ფეოდალური მიწათმფლობელობა თითქმის ხელუხლებელი დარჩა. ახალციხის მაზრაში XX საუკუნის დასაწყისისათვის ბეგები ათაბეგოვკობლიანსკები ფლობდნენ 19 400 დესეტინა მიწას (სახნავ-სათესს, ტყეს, საძოვრებს, ბალ-ვენახებს), პ. ი. ტომაშევიჩი — 4 000 დესეტინას, ვ. ორბელიანი და ა. ორბელიანი — 5 600 დესეტინას; ბორჩალოს

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 17, გვ. 558.

მაზრაში — თავად ბარიატინსკის ქვრივი — 42 000 დესეტინას, ნ. ტ. ბარათაშვილი — 8 400 დესეტინას, კობულაშვილები — 12 900 დესეტინას, ბარონი კუჩენახი — 9 600 დესეტინას, ლორის-მელიქოვის ქვრივი — 11 600 დესეტინას, თავად ბაგრატიონ-მუხრანსკები — 13 100 დესეტინას, ორბელიანები — 67 400 დესეტინას; ასეთივე მსხვილი მიწათმფლობელები იყვნენ გორის მაზრაში: მ. ამირეჯიბი 3000 დესეტინა მიწას ფლობდა, ი. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი — 13 100 დესეტინას, ზაალიშვილი — 5 600 დესეტინას, კ. ყიფიანი — 4 800 დესეტინას, დიდი მთავარი მ. ნ. რომანოვი — 68 700 დესეტინას, მაჩაბელი — 13 200 დესეტინას, ფალავანდიშვილი — 19 999 დესეტინას, ციციშვილი 41 600 დესეტინას, ბ. ერისთავი — 11 800 დესეტინას; სიღნაღის მაზრაში — ე. ჩოლოყაშვილი — 3 400 დესეტინას; თბილისის მაზრაში — ჩერქეზიშვილი — 5 600 დესეტინას, ი. კ. ბაგრატიონ-მუხრანსკი — 4 300 დესეტინას, თიანეთის მაზრაში — გ. ჩოლოყაშვილი და ა. ჩოლოყაშვილი — 6 900 დესეტინას, თავ. ჭავჭავაძეები — 15 600 დესეტინას. რამდენიმე მსხვილი მიწათმფლობელი საქართველოში ფლობდა 824 000 დესეტინა მიწას, ე. ი. თითქმის იმდენივეს. რამდენსაც 12 535 აზნაური, რომელთაც 380 ათას დესეტინა მიწაზე ნაკლები ჰქონდათ.

მსხვილი მიწათმფლობელები ქუთაისის მაზრაში იყვნენ დადიანები და გურიელები. საქართველოში და მთელ ამიერკავკასიაში უმსხვილესი მიწათმფლობელი იყო ნ. დ. დადიანი, რომელსაც სენაკის, ლეჩხუმის, ზუგდიდის მაზრებში და სოხუმის ოლქში 270 000 დესეტინაზე მეტი მიწა ჰქონდა.

ბაქოსა და ელიზავეტოპოლის გუბერნიებში მსხვილ მიწათმფლობელთა რიცხვი, რომელთაგან თითოეულს 1000 დესეტინა მიწაზე მეტი ჰქონდა, უდრიდა 102-ს. საერთოდ აზერბაიჯანისა და ბაქოს გუბერნიებში მსხვილ მიწათმფლობელთა რიცხვი გაცილებით ნაკლები იყო, ვიდრე საქართველოში. სამაგიეროდ მეფის თვითმპყრობელობა სომხეთსა და აზერბაიჯანში დიდად უწყობდა ხელს „მიწის ძალაუფლების“ დამკვიდრებას რეფორმის შემდეგაც, ცარიზმს მსხვილი მიწათმფლობელები სოფლად თავის დასაყრდენად ესაყიროებოდა¹.

გლეხობის სარგებლობაში გადაცემულ მცირე ნაკვეთებს მძიმე გადასახადები ჰქონდათ დაკისრებული. თბილისის გუბერნიაში გლეხური მეურნეობის შემოსავლის 61%, ხოლო ქუთაისის გუბერნიაში 85 % შემამუღეთა სასარგებლოდ მიდიოდა. მცირემიწიანი გლეხობა იძულებული იყო იჯარისთვის მიემართა. ამით სარგებლობდნენ მიწათმფლობელები და საიჯარო ფასს ყოველწლიურად ზრდიდნენ. 1902—

¹ Проф. П. В. Гугушвили. Аграрные отношения в Закавказье на рубеже 19—20 вв. Изд. акад. наук Груз. ССР, 1965 г.

1912 წლებში საიჯარო ფასი საშუალოდ გაორკეცდა¹. ქუთაისის გუბერნიაში საიჯარო ქირა შემოსავლის 25 — 50 პროცენტამდე აღწევდა. ერევნის გუბერნიის გლეხობა საიჯარო ქირაში მოსავლის $\frac{1}{4}$ ან $\frac{1}{2}$ იხდიდა. ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო ნატურალური იჯარა. მიწათმფლობელი ამ შემთხვევაში სარგებლობდა დიდი პრივილეგიებით. მოსავლის საუკეთესო ნაწილი მას მიჰქონდა.

იმპერიალისტურ ომამდე ამიერკავკასიაში ძალაში დარჩა დროებით ვალდებულთა ინსტიტუტი. 1868 წელს თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებისათვის დაწესებული განაწესი გამოსასყიდი ოპერაციების შესახებ დიდად განსხვავდებოდა რუსეთის შიდა გუბერნიებისათვის დაწესებული განაწესისაგან. აქ მემამულეს გაცილებით მეტი პრივილეგიები ჰქონდა მინიჭებული და გამოსყიდვაც მთლიანად მის ნება-სურვილზე იყო დამოკიდებული. ამავე დროს მთავრობის სესხები სრულებითაც არ იყო შეფარდებული მიწის ნამდვილ ფასებთან² და გლეხობას უხდებოდა დიდი თანხის დამატება, რაც მას არ გააჩნდა. გამოსასყიდი ოპერაციები მეტად ნელა მიმდინარეობდა. თბილისის გუბერნიაში 1864 წლიდან 1904 წლამდე გლეხური ნაკვეთების მხოლოდ 29,4% იქნა გამოსყიდული³. 1881 წლის კანონი გამოსყიდვის თანხების შემცირების შესახებ ამიერკავკასიის არ შეხებია. როცა რუსეთის შიდა გუბერნიების გლეხობა 1906 წლის 1 იანვრიდან გამოსასყიდი თანხების გადახდისაგან გაათავისუფლეს, ამიერკავკასიის გლეხობა კვლავ განზე დარჩა. დროებით ვალდებულთა ინსტიტუტი გამანადგურებლად მოქმედებდა სოფლის მეურნეობაზე, შლიდა, აჩანაგებდა საწარმოო ძალებს. გლეხობა მეურნეობის ინტენსიფიკაციით დაინტერესებული არ ყოფილა. მიწის დამუშავება მშა-პაპური, პრიმიტიული იარაღებით წარმოებდა. მოსავლიანობა დაბალი იყო. შიმშილი მუდმივი სტუმარი გახდა გლეხურ სოფლებში. მემამულეთა ყოვლისშემძლეობას თან ერთოდა ცარიზმის მოხელეთა თვითნებობა, მძიმე სახელმწიფო გადასახადები; ამიტომ იყო, რომ სოფლის მეურნეობა არა თუ წინ მიიწეოდა, არამედ დაკნინება-გაჩანაგებას განიცდიდა.

მწვავე სოციალური და კოლონიური ჩაგვრისაგან თავის დაღწევისადმი მისწრაფება აქტიურს ხდიდა ამიერკავკასიის გლეხობას 1905 — 1907 წლების რუსეთის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში; მაგრამ ეს რევოლუცია მარცხით დამთავრდა, ხოლო რეაქციის სუსხიან წლებში მიწათმფლობელთა და მთავრობის მოხელეთა თვითნებობა კიდევ უფრო გაიზარდა.

¹ С. А. Авалянн, Крестьянский вопрос в Закавказье, том 4, Тбилиси. 1920, гл. 9.

² იქვე, გვ. 11.

³ იქვე.

1905 — 1907 წლების მღელვარე ამბების შემდეგ ამიერკავკასიის შეძლებული კლასები და მათი ინტერესების დამცველი — მეფის სატრაპი ვორონცოვ-დაშკოვიც კი 'ამჩნევდნენ, რომ დროებითვალდებულია ინსტიტუტი ამიერკავკასიის გლეხური მოსახლეობის მძიმე უღელი იყო, და ამდენად, მისი მღელვარების ერთ-ერთი მიზეზიც. ვორონცოვ-დაშკოვი 1907 წელს იმპერატორისადმი წარდგენილ მოხსენებით ბარათში აღნიშნავდა, რომ ბატონყმობის გაუქმების შემდეგ გლეხობის ეკონომიკური მდგომარეობა პირდაპირ გაუარესდა. დროებითვალდებული მოსავლის $\frac{1}{4}$ ნაწილს, ხოლო ზოგან ქუთაისის გუბერნიაში $\frac{1}{3}$ -საც უხდის მეზბტონეს, მაშინ, როცა ბატონყმობის დროს ეს ვალდებულება მოსავლის $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{10}$ და ზოგჯერ $\frac{1}{20}$ ნაწილსაც კი შეიცავდაო¹. XIX საუკუნის 60-იან წლების ფასების მიხედვით ღალა, — განაგრძობს ვორონცოვ-დაშკოვი, — ხშირად აღწევს 1 დესეტინა მიწაზე 9 მანეთს, ე. ი. რუსეთის ევროპულ ნაწილში ოდესმე არსებული ღალის სიდიდესთან შედარებით სამჯერ მეტსო. ეს მდგომარეობა, ვორონცოვის აზრით, არის მემამულეთა და გლეხთა მუდმივი დავის, გლეხთა მღელვარების მიზეზი. „გლეხს არც თავის პაწაწინა და გადასახადებით დატვირთულ ნაკვეთებზე, არც, მით უმეტეს, იჭარით აღებულ მიწის ნაკვეთზე არ შეუძლია მეურნეობაში შეიტანოს რაიმე გაუმჯობესება, ვინაიდან იგი მთლიანად დამოკიდებულია მემამულეზე, რომლის თანხმობის გარეშე უფლებაც კი არ აქვს... მოსავალი აიღოსო“² — წერდა ვორონცოვ-დაშკოვი. გლეხთა მღელვარებით დამფრთხალი მეფის სატრაპი აღიარებდა, რომ დროებითვალდებულებითი ურთიერთობა აღარ შეიძლება ამიერიდან მოსათმენი იყოს. ამ დამოკიდებულების გაუქმებას შეუძლია სიმშვიდე შეიტანოს ამიერკავკასიის მღელვარე გლეხურ მოსახლეობაში.

მეფის მთავრობა დიდი ყოყმანის შემდეგ იძულებული გახდა 1912 წლის 20 დეკემბერს გამოეცა კანონი ამიერკავკასიაში დროებითვალდებულთა ინსტიტუტის გაუქმების შესახებ. გამოსასყიდი თანხა გლეხობას 56 წლის განმავლობაში უნდა დაეფარა. ამასთანავე, გამოსასყიდი თანხების ოდენობა მნიშვნელოვნად აღემატებოდა მიწის საბაზრო ღირებულებას. კანონმა განზე დასტოვა ტყით, საძოვრებით, წყლით სარგებლობის საკითხები... ამავე დროს „ჩამონაჭრები“ მემამულეებს დარჩათ:

გლეხთა მდგომარეობაში არსებითი ცვლილება არც ამ კანონს შეუტანია. ბაქოსა და ელიზავეტოპოლის გუბერნიებში გლეხებს უნდა გამოესყიდათ 366 ათასი დესეტინა მიწის ნაკვეთი, რისთვისაც ვეებერთელა თანხა — 20 მილიონი მანეთი უნდა გადაეხადათ. ამ თანხების

¹ იხ. А. А. Авалиани, Крестьянский вопрос в Закавказье, გვ. 17.

² იხ. А. А. Авалиани, Крестьянский вопрос в Закавказье, გვ. 17.

გადახდამდე გლეხობა ისევ მემამულეთა დამოკიდებულებაში რჩებოდა.

გამოსასყიდი აქტების შედგენა-გაფორმება ჰიანურდებოდა. კომისიები კვლავაც მემამულეთა ინტერესებს იცავდნენ. 1913 წლიდან 1917 წლამდე ამიერკავკასიის გუბერნიებში სულ 2 795 აქტი შეადგინეს. დროებითავალდებულთა 55 პროცენტი ისევ ბატონყმურ დამოკიდებულებაში დარჩა. აღსანიშნავია ისიც, რომ 1912 წლის დეკემბრის კანონი სრულებითაც არ შეხებია ხიზნებს, რომლებიც მარტო საქართველოში ექვსი ათასამდე ოჯახს შეადგენდა.

1912 წლის აგრარულმა კანონმა კიდევ უფრო დააჩქარა ამიერკავკასიის გლეხობის სოციალური განფენება, რაც კაპიტალიზმის განვითარების შემდეგ დაიწყო. გაღარიბებული გლეხობის მიწის ნაკვეთები კულაკებმა და მემამულეებმა ჩაიგდეს ხელში. უმიწაწყლო გლეხებმა სამუშაო ძალის გასაყიდად ქალაქს მიაშურეს.

მთავრობა და მისი დამქაში რეაქციული სათათბიროს ტოლიპინის აგრარულ კანონს ფართოდ იყენებდნენ ამიერკავკასიაში რუსიფიკატორული პოლიტიკის გაძლიერებისათვის. სათათბიროს მემარჯვენე პარტიები მოითხოვდნენ ისედაც გაჭირვებული კავკასიელი გლეხობისათვის მიწების ერთი ნაწილი ჩამოერთმიათ, რათა იგი სახელმწიფო ფონდში გადასულიყო. მიწის ამ ფონდიდან ნაწილი რუს მოხელეებს დაურიგდებოდა, ნაწილი — ცენტრალური გუბერნიებიდან გადმოსახლებულ გლეხობას. ცარიზმმა განსაკუთრებით გააძლიერა შავი ზღვის სანაპიროების კოლონიზაცია, გადმოსახლებულ რუს გლეხებს გამოეყო საუკეთესო ადგილები აზერბაიჯანსა და საქართველოში. ამ პოლიტიკის მიზანი ცხადი იყო: ჯერ ერთი, ცარიზმი ამიერკავკასიაში რუსი მოსახლეობის გამრავლებით სეპარატიზმის საწინააღმდეგო პოზიციებს იმაგრებდა, მეორე, ადგილობრივ და მოსულ ელემენტთა შორის სოციალურ საკითხებზე წამოჭრილ დავას ნაციონალურ ელფერში ხვევდა, რომ ხალხთა შორის შუღლის გაღვივებით კლასობრივი ბრძოლა მოედუნებინა. აზერბაიჯანში მუღანის ველის, აფშერონის ნახევარკუნძულის დასაკუთრება ცარიზმის შავრაზმული პარტიების პროგრამაში შედიოდა და რამდენიმეჯერ III სათათბიროს მსჯელობის საგანი გახდა.

კავკასიის მთავრობა, მეფისნაცვალის ვორონცოვ-დაშკოვის რევოლუციის ძალთა გათიშვის მიზნით ვარაუდობდა ადგილობრივი ბურჟუაზიული ელემენტების გადაბირებას, მისი ერთგვარი სეპარატისტული განწყობილების უვნებელყოფას. ამ მხრივ ვორონცოვ-დაშკოვს კავკასიაში საჭიროდ მიაჩნდა საერთო-საიმპერიო კანონების განხორციელება. ამასთან დაკავშირებით დაისწა საკითხი კავკასიაში ერობათა შემოღების, სასამართლო რეფორმისა და საქალაქო თვითმმართველობის განხორციელების შესახებ. სათათბიროს მემარჯვენე პარტიები, რომლებსაც ამ საკითხში არსებითად კადეტებიც ეთანხმებოდნენ, წინ

აღუდგნენ კავკასიაში ამ ბურჟუაზიულ დაწესებულებათა შემოღებას. ამრიგად, კავკასიის მოსახლეობა მოკლებული იყო თვითმმართველობის ორგანოებში მონაწილეობის იმ მცირე უფლებებსაც კი, რითაც რუსეთის მოსახლეობა სარგებლობდა. კავკასიის მოსახლეობა რევოლუციამდე მუდმივი დისკრიმინაციის ვითარებაში იმყოფებოდა.

ცარიზმი და მისი დამქაში სათათბირო მრავალ ღონისძიებას ახორციელებდნენ იმ მიზნით, რომ კავკასიის ნავთის მრეწველობის საკომანდო სიმალლეები რუს კაპიტალისტებს დაეკავებინათ. მაგრამ ცარიზმმა ვერ გაბედა უცხოელი კაპიტალისტების არსებითი შევიწროება ნავთის მრეწველობაში, რადგან მკვიდროდ იყო დაკავშირებული უცხოურ კაპიტალთან; სამაგიეროდ აშკარა ბრძოლა გამოუცხადა ეროვნულ ბურჟუაზიას. მემარჯვენე ოქტიაბრისტები სათათბიროს ტრიბუნიდან აშკარად ილაშქრებდნენ კავკასიელი ხალხების წინააღმდეგ, მოითხოვდნენ მათ მიმართ მკაცრ ზედამხედველობას, თევზის სარეწებიდან აზერბაიჯანული ბურჟუაზიული წრეების განდევნას და საერთოდ სამოხელეო აპარატში სომხების, ქართველების-და აზერბაიჯანელების დაუშვებლობას.

ცარიზმი ამასთან, ყველაფერს აკეთებდა იმისათვის, რომ ამიერკავკასიის ხალხებისათვის დაეხშო გზა ეროვნული გათვითცნობიერებისაკენ. იგი ებრძოდა ეროვნულ სკოლასა და ტრადიციებს, რომ ალარაფერი ვთქვათ უმაღლეს სასწავლებლებზე, რომლის დაარსების შესახებ ცარიზმს სიტყვის გაგონებაც კი არ სურდა, უკიდურესობამდე ზღუდავდა დაწყებით და საშუალო განათლებას ეროვნულ ენებზე.

სტოლიპინის განსაკუთრებით აშინებდა ის ხალხები, რომლებიც მუსლიმანურ რელიგიას აღიარებდნენ, რადგან, მისი აზრით, მეამბოხე ამიერკავკასიის, გარეგნულად მშვიდი ვოლგისპირეთისა და მოუსვენარი თურქესტანის „ინოროდცები“ კრიტიკულ ღლებში შეიძლება რევოლუციის ბანაკში აღმოჩენილიყვნენ. ამ საშიშროების თავიდან ასაცილებლად ცარიზმი მიმართავდა აღნიშნული ადგილების „ქრისტიანიზაციას“. სასულიერო აკადემიასთან ყაზანში ამ მიზნით შეიქმნა მისიონერთა განყოფილება და აქ მომზადებული პირები იგზავნებოდნენ მუსლიმანური მოსახლეობის გასაქრისტიანებლად.

მთავრობა, როგორც ცნობილია, რევოლუციის წლებში ფართოდ მიმართავდა ამიერკავკასიის ხალხთა ურთიერთწაქიდეების პოლიტიკას, რომ ამით შეეჩერებინა მათი ინტერნაციონალურ-რევოლუციური მოძრაობის ნაკადი. ასეთმა წასისიანებამ ჩამორჩენილი ელემენტები მარტლაც აიყოლია, რასაც შედეგად თათარ-სომეხთა არაერთგზისი დარბევები მოჰყვა. რეაქციის წლებში „დაპყავი და იბატონეს“ ამ ნაცად პოლიტიკას ცარიზმი კვლავ მიმართავდა. მონარქისტული გაზეთები განგებ აღიზიანებდნენ ხან ქართველი, ხან კიდეც სომეხი და აზერბა-

იჯანელი ხალხების ეროვნულ გრძნობებს, თხზავდნენ ათასგვარ ჰორებს მათზე და ერთიმეორეს უსისიანებდნენ. ასეთი პოლიტიკა დიდი მოწონებით სარგებლობდა კავკასიის მეფისნაცვლის — ვორონცოვ-დაშკოვის კარზე, რომელიც თითქოს განსაკუთრებით მფარველობდა სომხურ ბურჟუაზიას და აზერბაიჯანელი და ქართველი თავადაზნაურობისა და ბეგ-ხანების წინააღმდეგ აქეზებდა.

ყველაზე აშკარა და უხეშ ფორმებში ცარიზმის ველიკორუსული შოვინისტური პოლიტიკა მინც ებრაულ მოსახლეობისადმი დამოკიდებულებაში გამოვლინდა. სტოლიპინი, მარკოვ II და იუსტიციის მინისტრი შჩეგლოვიტოვი, რომელსაც თვით რეაქციონერები უწოდებდნენ „რეაქციის ტვინს“, აქეზებდნენ ებრაელი მოსახლეობის დევნას. მთავრობის მხრივ რეაქციონერ-დამრბევთა პირდაპირ წაქეზებას შედეგად ის მოჰყვა, რომ მთელ რიგ რაიონებში (ბელოსტოკში, პოლიცკში და სხვ.) მოხდა ებრაელების მასობრივი ხოცვა-ჟლეტა. მოსკოვიდან, კიევიდან, ოდესიდან და სხვა მსხვილი ქალაქებიდან ებრაელ ხელოსნებს იძულებით დევნიდნენ. მათ აყრილი ჰქონდათ ყოველგვარი მოქალაქეობრივი უფლებები და რუს მოხელეთა მხრივ აბუჩად აგდებისა და გამოძალვის მუდმივ ობიექტს წარმოადგენდნენ.

ცარიზმი ებრაელთა დევნის საქმეში იქამდე მივიდა, რომ ხელოვნურად შეთხზა ე. წ. ბეილისის პროცესი, რითაც მთელი მსოფლიოს თვალში ზიზლი დაიმსახურა. საქმე შემდეგში იყო: 1911 წლის დასაწყისში კიევში ქურდების ბანდამ მოკლა მცირეწლოვანი ანდრია იუშჩინსკი. ეს ყმაწვილი მეგობრობდა ქურდების პრიტონის პატრონ ჩებერიაკის ბიჭთან. ჩხუბის დროს ა. იუშჩინსკი დაემუქრა თავის მეგობარს, რომ მისი დედის, როგორც ქურდების მფარველის, შესახებ პოლიციას შეატყობინებდა. ჩებერიაკის ბანდის წევრებმა, იმის შიშით, რომ მათი საქმიანობა გამომჟღავნდებოდა, იუშჩინსკი მოკლეს. კიევის შავრაზმელ-დამრბევებმა მთელ ქალაქში გაავრცელეს ჰორი, თითქოს ბიჭი რიტუალური მიზნით მოკლეს ებრაელებმა. ეს რა თქმა უნდა, აწყობდა რეაქციულ მთავრობას, რომელიც აქტიურად ჩაერია საქმეში და ებრაელებში დაიწყო დამნაშავის ძებნა. მალე დააპატიმრეს ერთ-ერთი ებრაელი — ბეილისი. იმ ხანებში ქურდების ბანდამ, დანაშაულის კვალე რომ დაეფარა, ჩებერიაკის ორივე შვილი მოკლა (დედა თვით მონაწილეობდა საკუთარი შვილების მკვლელობაში).

პოლიციამ იცოდა, რომ ახალი ბოროტმოქმედება მზადდებოდა. მაგრამ წინასწარ არავითარი ზომები არ მიიღო. ბეილისის საქმეზე ძიება კი გრძელდებოდა. დაიწყო პროცესი. რეაქცია ბევრს ცდილობდა დანაშაული თავზე მოეხვია ბეილისისათვის და ამით ებრაელთა დევნის ახალი საბაზი გაეჩინა, მაგრამ არაფერი გამოვიდა. პროგრესულად განწყობილმა საზოგადოებრიობამ განგაში ატეხა. საქმეში ჩაერივნენ

დემოკრატი იურისტები, მათ შორის გამოჩენილი ქართველი იურისტი ლუარსაბ ანდრონიკაშვილი. ბეილისი გაამართლეს. ცარიზმის განზრახულობანი სამარცხვინოდ ჩაიშალა.

ლენინი მიუთითებდა, რომ ებრაელთა არაადამიანური დევნის მიზანი იყო თვალში ნაცარი ჩაეყარათ მუშებისათვის, რათა ვერ დაენახათ მშრომელთა ნამდვილი მტრები — კაპიტალისტებიო.

ველიკორუსული შოვინიზმის გაძლიერებამ თავის მხრივ გაააქტიურა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიათა საქმიანობა. განაპირა ნაციონალური რაიონების ბურჟუაზიულ-მონარქისტული ზედაფენა, რომელიც რევოლუციის პერიოდში ცარიზმის ენერგიული დამცველი იყო, ახლა ოპოზიციაში მოექცა მას და ადგილობრივი ნაციონალიზმის გაღვივება დაიწყო. ადგილობრივი ნაციონალიზმი ისევე შეუთავსებელი იყო მშრომელი მასების ფეოდალური და კაპიტალისტური ჩაგვრისაგან განთავისუფლებისათვის ბრძოლასთან, როგორც ველიკორუსული შოვინიზმი. იგი თიშავდა და აკნინებდა პროლეტარიატისა და გლეხობის მზარდ ინტერნაციონალურ რევოლუციურ ბრძოლას და მასებს უმორჩილებდა ბურჟუაზიის გავლენას, რომელსაც ცარიზმის ველიკორუსული პოლიტიკის წინააღმდეგ ბრძოლაში აინტერესებდა არა თვითმპყრობელობის დამხობა, არამედ ცარიზმის ფარგლებში მთავრობისაგან მეტი ეკონომიკური და პოლიტიკური პრივილეგიების გამოძალვა.

პოლონეთის ეროვნულ ინტერესებზე ცარიზმის შეტევას პოლონელმა ბურჟუაზიულმა ნაციონალისტებმა უპასუხეს რუსეთისადმი სიძულვილის გაღვივებით. პოლონელი ნაციონალისტები შორს იყვნენ იმ აზრისაგან, რომ პოლონეთის მუშათა კლასი და გლეხობა დაერაზმათ ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში და გვერდში ამოდგომოდნენ რუსეთის მეზობელ მასებს, რადგან მასების ამ განმათავისუფლებელ ბრძოლაში ილაზნებოდა პოლონეთის ბურჟუაზიის ინტერესები. ბურჟუაზიული ნაციონალისტები იმას ცდილობდნენ, რომ გაეთიშათ რუსეთისა და პოლონეთის მშრომელთა რევოლუციური ბლოკი, პოლონეთის პროლეტარიატი და გლეხობა გამოეყენებინათ როგორც მეზობელი ძალა, დამოუკიდებელი ბურჟუაზიული პოლონეთის ასაღორძინებლად. პოლონეთის სოციალისტური პარტიის მემარჯვენე ფრთა („პრაიკა“, „ფრაიკ“) აღვივებდა რუსეთისადმი მტრობასა და სიძულვილს, მან გეზი აიღო გერმანია-ავსტრია-უნგრეთის ბლოკისაკენ და იმას ცდილობდა, რომ ამ სახელმწიფოებთან მიკედლებით, ცხადია, ყოველგვარი დემოკრატიული რევოლუციის გარეშე, ბურჟუაზიული პოლონეთი ძველ საზღვრებში აღედგინა.

პოლონეთის ავსტრო-გერმანული ორიენტაციის ყველაზე ერთგული პროპაგანდისტი იყო პილსუდსკი, რომლის ოცნება იყო იმპერიალისტური ომი გაეჩაღებინა, სადაც პოლონეთი რუსეთის წინააღმდეგ მე-

ომარ სახელმწიფოთა ბლოკში გამოვიდოდა. პოლონელი ნაციონალისტები მსხვილი მაგნატების წაქეზებით ამზადებდნენ ლეგიონებს, რომლებსაც პაბსბურგების მონარქიის ხელმძღვანელობით პოლონეთის აღდგენისათვის უნდა ებრძოლათ. ამგვარად, პოლონელი ნაციონალისტები პოლონეთის მშრომელი მასების ინტერესებს თავიანთი კლასობრივი ეგოიზმის კარნახით ავსტრიელ იმპერიალისტებზე ჰყიდდნენ.

რეაქციის წლებში გააძლიერა თავისი ნაციონალისტური საქმიანობა ბელორუსიის სოციალისტურმა გრომადამ, რომელიც ადგილობრივი ბურჟუაზიისა და გაბურჟუებული მემამულეების ინტერესს გამოხატავდა. გრომადა ფაქტიურად ერთგულად იცავდა სტოლიპინის აგრარულ რეფორმას, მაგრამ ოპოზიციაში ედგა ცარიზმს ბელორუსიის ნაციონალური ბურჟუაზიის ინტერესების ერთგვარი შეზღუდვის გამო. მისი მთელი საქმიანობა რუსეთის იმპერიის პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციური ბრძოლის შესუსტებას ემსახურებოდა.

რეაქციის წლებში ადგილობრივი ნაციონალიზმი გაითურჩქნა ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ და წვრილბურჟუაზიულ ფენებში. სომხური ბურჟუაზიის ინტერესების კარნახით დაშნაკების პარტია ე. წ. დიდი სომხეთის აღდგენის პროპაგანდას ეწეოდა და აღვივებდა სიძულვილს სხვა ერების მიმართ, მიზნად ისახავდა სომხეთის მშრომელი მასების გამოცალკევებას და ბურჟუაზიის ინტერესებისადმი დამორჩილებას. აზერბაიჯანის გაბატონებულ კლასებში ამ დროიდან გაღვივდა პანისლამისტური მისწრაფება, რომლის აქტიური წამქეზებელი იყო რუსეთისადმი მტრულად განწყობილი თურქეთის იმპერია. პანისლამიზმი მიზნად ისახავდა თურქული მოდგმის ხალხთა გაერთიანებას ოსმალთა იმპერიის შემადგენლობაში. რეაქციის წლებში ასეთი განწყობილების მატარებელნი იყვნენ შუა აზიაში აღმოცენებული „ჯადიდი“ და აზერბაიჯანული „მუსავატი“ (ორგანიზაციულად გაფორმდა 1911 წ.). ეს პარტიები მისწრაფოდნენ რევოლუციური ზემოქმედებისაგან გამოეთიშათ მუსლიმანი მშრომელები. მათი რელიგიურ-პოლიტიკური ლოზუნგები შეძლებული კლასებისადმი ბრმა მორჩილებას მოუწოდებდნენ.

რეაქციის წლებში ნაციონალისტური პროპაგანდა გაძლიერდა ქართულ ბურჟუაზიულ და წვრილბურჟუაზიულ ინტელიგენციაში. სოციალისტ-ფედერალისტთა პარტიის პუბლიცისტები სუბიექტურ-იდეალისტური პოზიციებიდან უდგებოდნენ ეროვნულ საკითხს — სწყვეტდნენ მას პროლეტარიატის რევოლუციურ მოძრაობას, ფაქტიურად ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უარყოფამდე დადიოდნენ; პროპაგანდას უწევდნენ მოძველებულ რეაქციულ შეხედულებებს ერის შექმნისა და მისი მომავალი მოწყობის საკითხებში (ა. ჯორჯაძე, მ. წერეთელი, შ. გოგელია, ვ. ჩერქეზიშვილი). ეროვნული საკითხის გაგებაში სოციალისტ-ფედერალისტების პარტიაში მრავალი დაჯგუფება

აღმოცენდა, რომლებიც ეროვნული საკითხების კეშმარიტი გააგების საკითხში ვითომ ერთიმეორეს ებრძოდნენ, მაგრამ ეს დაჭგუფებანი საერთო ფრონტით გამოდიოდნენ მარქსიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. ისინი მარქსიზმს „დოგმატურ“ მოძღვრებად აცხადებდნენ და უცხოელი და რუსი იდეალისტ-მანისტებისაგან აღებული დებულებებით ცდილობდნენ თავიანთი ყალბი, ნაციონალისტური შეხედულებების დასაბუთებას.

ქართველი ფედერალისტების ეროვნული იდეალი იყო ნაციონალური ავტონომია. ასეთი ავტონომიის განხორციელებას ისინი სოციალისტური რევოლუციის განუხორციელებლად ფიქრობდნენ. მემამულურ-ბურჟუაზიულ რუსეთში ავტონომიის განხორციელება ხელ-ფეხს გაუხსნიდა ერთგვარად შებოჩილ ადგილობრივ ბურჟუაზიას და მას შეუზღუდველ ბატონ-პატრონად გადააქცევდა. ეს იყო სოციალისტ-ფედერალისტების, როგორც ქართული წერილი ბურჟუაზიის ინტერესების ამსახველი პარტიის, იდეალი.

ცხარე მსჯელობანი ეროვნულ საკითხზე მოდოდ იქცა მენშევიკ-ლიკვიდატორთა შორისაც. ლიკვიდატორების ლიდერმა ნ. ჟორდანიამ გამოაქვეყნა რიგი სტატიები; ამ სტატიებში იგი ცილს სწამებდა მარქსისტებს ნაციონალურ ნიჰილიზმში, უარყოფდა ერის მარქსისტულ განსაზღვრებას და ავსტრიელი სოციალ-დემოკრატების ლიდერების ო. ბაუერის, რენერის და სხვ. არსენალიდან ნასესხები დებულებებით ცდილობდა დაესაბუთებინა თავისი ანტიმარქსისტული, იდეალისტური შეხედულებანი ერისა და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შესახებ. ეროვნულ საკითხი თავიანთი შეხედულებებით მენშევიკები სოციალისტ-ფედერალისტების ნაციონალისტურ პოზიციებზე დაეშენენ, რასაც, სხვათა შორის, სოციალ-ფედერალიზმის ლიდერი ა. ჯორჯაძე მიესალმა კიდევ. მენშევიკებმა კავკასიაში ეროვნული საკითხის გადაწყვეტის საუკეთესო ფორმად კულტურულ-ნაციონალური ავტონომია გამოაცხადეს. ეს ლოზუნგი, თავისთავად რეაქციული, კავკასიის ვითარებისათვის ნამდვილი გაუგებრობა იყო და გზას უხსნიდა ნაციონალისტურ განკერძოებულებათა უფრო მეტად გაღვივებას და ასუსტებდა მშრომელი მასების სოლიდარულ ბრძოლას ექსპლოატატორული კლასების წინააღმდეგ.

ველიკორუსული შოვინიზმისა და ბურჟუაზიული ნაციონალიზმის წინააღმდეგ თანმიმდევრულ, შეურიგებელ ბრძოლას ეწეოდნენ ბოლშევიკები ვ. ი. ლენინის მეთაურობით. ვ. ი. ლენინი და მისი უახლოესი თანამებრძოლები ნიდაბს ხდიდნენ დიდმპყრობელურ შოვინიზმსა და ადგილობრივ ნაციონალიზმს, მათ პროლეტარული, განმათავისუფლებელი მოძრაობის უბოროტეს მტრად აცხადებდნენ. მხოლოდ მარქსისტ-ლენინელების მიერ აღიარებული ერთა თვითგამორკვევის პრო-

გრამა უპასუხებდა სოციალური და პოლიტიკური ჩაგვრისაგან მშრომელი მასების განთავისუფლების ამოცანას.

**აოლმევიკაიის ბროლა რეაქციული იდეოლოგიის წინააღმდეგ,
დემოკრატიული კულტურისათვის**

ბრძოლას იდეოლოგიური რეაქციის წინააღმდეგ, რომელიც თაობის სულს წამლავდა და მასების ჩაგვრისაგან განთავისუფლების დიად საქმეს სასიკვდილო საფრთხეს უმზადებდა, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა. იმის გამო, რომ რეაქციონერები პირველ რიგში მარქსიზმს უტევდნენ და მისი დასამარება სურდათ, პროლეტარიატის მებრძოლი პარტიის ძირითად და გადაუდებელ ამოცანას წარმოადგენდა მარქსისტული ფილოსოფიის თეორიული საფუძვლების, მისი მსოფლმხედველობის დაცვა. ამ სასიცოცხლო ამოცანის განხორციელება კომუნისტური პარტიის ორგანიზატორმა და ბელადმა ვ. ი. ლენინმა იკისრა.

1909 წელს გამოქვეყნდა ვ. ი. ლენინის ფილოსოფიური შრომა „მატერიალიზმი და ემპირიოკრიტიციზმი“, რომელმაც მარქსისტული მატერიალისტური ფილოსოფია განვითარების ახალ ეტაპზე აიყვანა.

თავის სახელგანთქმულ ნაშრომში ვ. ი. ლენინმა „მოიგერია ბურჟუაზიული იდეოლოგიებისა და რევოიონისტების ყველა იერიში მარქსისტულ ფილოსოფიაზე“¹, ცხადყო ყველა იდეალისტური სკოლის ანტიმეცნიერული ხასიათი, თეორიული უსაფუძვლობა. ლენინმა, ამასთან, მოგვცა ბუნებისმეტყველების უახლოეს აღმოჩენათა მარქსისტული განზოგადება და აჩვენა, რომ ეს აღმოჩენანი კი არ არღვევენ, არამედ ასაბუთებენ მარქსისტული ფილოსოფიის დებულებებს, რომ გამოსავალს „ბუნებისმეტყველების კრიზისიდან“, რაზედაც დაბნეულად გაპყვიროდნენ ყველა ჯურის იდეალისტები, მხოლოდ დიალექტიკური მატერიალიზმი იძლევა.

ამ წიგნში ვ. ი. ლენინმა იდეურად გაანადგურა ევროპული და რუსული მახიზმი, დაიცვა და განავითარა მარქსისტული ფილოსოფიური მატერიალიზმი, მატერიალისტური დიალექტიკა, ისტორიული მატერიალიზმი; დაასაბუთა ფილოსოფიის პარტიულობის პრინციპი, რითაც „გაამდიდრა მარქსიზმის ფილოსოფიური მოძღვრება, ახალ, უმაღლეს საფეხურზე აიყვანა იგი მეცნიერების ახალ დონესთან შეფარდებით, რითაც წინ წასწია მთელი საზოგადოებრივი აზრი“².

რეაქციის გააფრთხილებული თავდასხმა რუსეთის პროგრესულ საზოგადოებაზე არ დარჩენილა უპასუხოდ. მის წინააღმდეგ ხმა აღიმართა

¹ საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორია, თბილისი, 1961 წ. გვ. 173.

² საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორია, თბილისი, 1961 წ. გვ. 176.

პროგრესულ-დემოკრატიულმა ბანაკმა. იდეოლოგიის დარგში ამ ორი ბანაკის შეურიგებელი ბრძოლა ცხადყოფდა ვ. ი. ლენინის გენიალური მითითების სისწორეს იმის შესახებ, რომ თითოეულ თანამედროვე ერში ორი ერია, ორი ნაციონალური კულტურაა, რომ რუსეთში „არის ველიკორუსული კულტურა პურიშკევიჩების, გუჩკოვების და სტრუვეებისა, — მაგრამ არის აგრეთვე ველიკორუსული კულტურა, რომლის დამახასიათებელია ჩერნიშევსკისა და პლუხანოვის სახელები“¹.

რეაქციის წლებში რეაქციონერთა ზროვის თავდასხმისაგან პროგრესული, დემოკრატიული კულტურის დასაცავად ვ. ი. ლენინის მხარდამხარ გამოვიდა გამოჩენილ დემოკრატ მეცნიერთა, მწერალთა და ხელოვანთა მთელი პლეადა. რუსული მეცნიერების მატერიალისტურ ტრადიციებს გაბედულად მიჰყვებოდნენ სახელგანთქმული მეცნიერები ი. პავლოვი, კ. ტიმირიაზევი, პ. ლეხენდევი, ა. ფავორსკი, ა. ბუტლეროვი, ნ. ზელინსკი, ი. მიჩურინი და სხვები. 1909 წლის დეკემბერში პავლოვმა ბუნებისმეტყველთა და ექიმთა XII ყრილობაზე წაიკითხა მოხსენება „ბუნებისმეტყველება და ტვინი“, სადაც მკვეთრად გაილაშქრა ბუნებისმეტყველებაში იდეალიზმის წინააღმდეგ. ამ გამოსვლას, როგორც ტიმირიაზევი შენიშნავდა, ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. რუს მატერიალისტ-მეცნიერთა ექსპერიმენტული ნამუშევრები ცხადყოფდნენ და ამტკიცებდნენ მატერიალიზმის პოზიციებს მეცნიერებაში და ხელს უწყობდნენ მის ბრძოლას იდეალისტურ-რეაქციული თეორიისა და დოგმების შემოტევის წინააღმდეგ.

რეაქციის ცდებს, დაესამარებინათ რუსეთის დემოკრატიული კულტურის უდიდეს წარმომადგენელთა სახელები და დაემახინჯებინათ მათი შემეციდრეობის ნამდვილი არსი, საკადრისი პასუხი გასცეს ბოლშევიკებმა. 1912 წელს, როცა გერცენის დაბადების 100 წლისთავზე მთელი ლიბერალური პუბლიცისტიკა თავს ესხმოდა გერცენს ან მისი მსოფლმხედველობის ბურჟუაზიულ ყაიდაზე დალაგებას ცდილობდა, ლენინმა დაბეჭდა თავისი სახელგანთქმული სტატია „გერცენის ხსოვნას“, სადაც განსაზღვრა გერცენის, როგორც მოაზროვნის, რევოლუციონერის, მწერლის როლი. ვ. ი. ლენინმა აქ ლიბერალთა ცილისწამების საპასუხოდ დაასაბუთა, რომ მიუხედავად დემოკრატიზმსა და ლიბერალიზმს შორის მერყეობისა, გერცენში მუდამ იმარჯვებდა დემოკრატი, რომ ავი იბრძოდა ცარიზმზე რუსი ხალხის გამარჯვებისათვის და არა ცარცხმთან ლიბერალური გარიგებისათვის. აქვე, ვ. ი. ლენინმა მოგვცა რუსეთის განმათავისუფლებელი მოძრაობის მეცნიერული პერიოდიზაცია².

ვ. ი. ლენინმა რეაქციონერთა მხრივ გაყალბებისაგან დაიცვა აგრე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 20, გვ. 21.

² ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 11—19.

თვე გენიალური რუსი მწერლის ლ. ნ. ტოლსტოის შემოქმედება. დიდი მხატვრის შემოქმედების წინააღმდეგობრივი ხასიათის ღრმა, მეცნიერული ანალიზით ვ. ი. ლენინმა გვიჩვენა ტოლსტოის, როგორც თვითმპყრობელური სახელმწიფოს და სახაზინო ეკლესიის დაუნდობელი მამხილებლის დამსახურება, საკაცობრიო კულტურაში მისი, როგორც შეუღარებელი მხატვრის, ძალა და მნიშვნელობა.

ლენინმა ტოლსტოის უწოდა „მხურვალე პროტესტანტი, მგზნებარე მამხილებელი, დიდი კრიტიკოსი“, რუსეთის რევოლუციის სარკე“, დაახასიათა მისი შემოქმედება, როგორც „წინადადებული ნაბიჯი კაცობრიობის მხატვრულ განვითარებაში“.

დემოკრატიული კულტურის დაცვისათვის ბრძოლაში ვ. ი. ლენინს მხარში ედგნენ გ. ვ. პლехანოვი, ა. მ. გორკი, ს. მ. კიროვი, ი. ბ. სტალინი, ვ. ვ. ვოროსკი, ფ. მახარაძე, ს. შაუმიანი და სხვები. ბოლშევიკი კრიტიკოსები ამხელდნენ დეკადენტ მწერლებს, კაპიტალისტის „ფულის ქისისაგან“ დამოკიდებულ მათ ლიტერატურას, იდეურად ანადგურებდნენ დეკადენტური მიმართულების იდეოლოგიურ საფუძველს — „ხელოვნება ხელოვნებისათვის“, ებრძოდნენ ბურჟუაზიულ ნაციონალიზმს, გვაძლევდნენ ეროვნული საკითხის ჰუმანარტ მარქსისტულ გაშუქებას.

ბურჟუაზიულ-დეკადენტური ფილოსოფიის იდეური განადგურების საქმეში განსაკუთრებით დიდია მარქსიზმის გამოჩენილი თეორეტიკოსის გ. ვ. პლехანოვის დამსახურება. თავისი მერყეობისა და მენშევიკური შეცდომების მიუხედავად, რეაქციის წლებში პლехანოვი ბურჟუაზიული ესთეტიკის განადგურებისათვის ბრძოლაში ვ. ი. ლენინის გვერდით აღმოჩნდა. თავის ღრმა თეორიულ სტატიებში, რომლებიც ლიტერატურულ-ესთეტიკურ საკითხებს მიუძღვნა, პლехანოვმა გადმოსცა მარქსისტული ესთეტიკის პრინციპები, ცხადყო ბურჟუაზიულ მოდურ ლიტერატურულ მიმართულებათა ანტიხალხური, რეაქციული ბუნება. XIX საუკუნის რუსი მოაზროვნეებისადმი მიძღვნილ სტატიებში („რუსი კრიტიკოსები“, „ბ. გ. ბელინსკის ლიტერატურული შეხედულებანი“, „ნ. გ. ჩერნიშევსკის ესთეტიკური თეორია“ და სხვ.) პლехანოვმა სწორად გადმოსცა და რეაქციონერთა თავდასხმებისაგან დაიცვა რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატების მატერიალისტური მსოფლმხედველობა.

რეაქციის მთელ მანძილზე დემოკრატიული, პროგრესული ლიტერატურის დროშა ხელთ ეპყრა დიდ პროლეტარულ მწერალს, სოციალისტური რეალიზმის ფუძემდებელს ალექსი მაქსიმეს ძე გორკის. იმ დროს, როცა მღვრიე ნაკადად მოედინებოდა დეკადენტური ლიტერატურა, გორკი ტიტანური ძალით აღსდგა რუსეთის ლიტერატურის დი-

დი, დემოკრატიული, ჰუმანური ტრადიციების დასაცავად და გასაფრთხილებლად. თავის მგზნებარე პუბლიცისტურ სტატიებში გორკი ნიღაბს ხდიდა მოდურ ლიტერატურულ მიმდინარეობებს და ააშკარავებდა მათ რეაქციულ, ანტიხალხურ ხასიათს. გორკის ყოველი გამოსვლა დაუნდობლად ამხელდა რეაქციის სულისჩამდგმელსა და ორგანიზატორს — რუსეთის ცარიზმს, რუსეთის მთელ სახელმწიფოებრივ სისტემას. გორკისეული პუბლიცისტიკა საერთაშორისო რეაქციის ზრახვებსაც ააშკარავებდა („მშვენიერი საფრანგეთი“) და ამხელდა ბურჟუაზიული სამყაროს ყალბ დემოკრატიზმს („ყვეთელი ეშმაკის ქალაქი“).

გორკის ამდროინდელი მხატვრული ქმნილებანი წარმოადგენდნენ მებრძოლი, რევოლუციური რომანტიკით გამსჭვალული ლიტერატურის შესანიშნავ ნიმუშებს. გორკის „დედა“, რომელიც რეაქციის დწყების პერიოდში გამოვიდა, ისტორიული მოვლენა იყო მსოფლიო ლიტერატურაში, რადგან რეაქციისაგან დაბნეულ, ნაწილობრივ ხელჩაქნეულ მასას უნერგავდა რწმენას, რომ „რუსეთი იქნება ყველაზე ნათელი დემოკრატიული ქვეყანა“. რეაქციის პერიოდში შეიქმნა გორკის პროლეტარული ლიტერატურის შედეგები: „ზედმეტი ადამიანის ცხოვრება“, პიესა „უკანასკნელი“, „ვასა ჟელუზნოვა“, რომლებიც რეაქციის წინააღმდეგ დროულ, პრინციპულ პოლიტიკურ გამოსვლას წარმოადგენდნენ; „ქალაქი ოკუროვი“, „მათე კოეშენკინის ცხოვრება“, „გაზაფხული“ და სხვა ნაწარმოებები ამხელდნენ რუსეთის გაბატონებული კლასების ზნედაცემულობას, ბურჟუაზიული ინტელიგენციის დეგრადაციას და კემშარიტად ემსახურებოდნენ მასების გამოფხიზლებასა და დარაზმვას თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ხელახალი შეტევისათვის.

გორკი იყო რუსეთის დემოკრატიული მწერლობის საქმიანობის ორგანიზატორი; ყველა იდეურად ჯანსაღი, პროგრესულად მოაზროვნე შემოქმედი თავს იყრიდა გორკის გარშემო და ცდილობდა განეხორციელებინა მისი მითითებანი.

მარქსისტულ-ლენინური ფილოსოფიის ძირითადი დებულებების და ეროვნულ საკითხში მარქსისტული შეხედულებების დაცვის საქმეში დიდი როლი შეასრულა ი. ბ. სტალინის ნაშრომებმა „ანარქიზმი თუ სოციალიზმი“, რომელიც 1906—1907 წლებში გამოქვეყნდა ქართულ ბოლშევიკურ გაზეთებში და „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ (1913 წ.). პირველ ნაშრომში, რომელიც ამიერკავკასიაში მოქმედ ანარქისტ კროპოტკინელთა წინააღმდეგ დაიწერა, ი. სტალინი პოპულარული ენით, ყველა რანგის მკითხველისათვის გასაგებად განმარტავდა ფილოსოფიური მატერიალიზმის ძირითად დებულებებს, ააშკარავებდა მარქსიზმის რევიზიონისტთა მეცნიერულ უსუსურობას. „მარქსიზმი და ნაციონალური საკითხი“ შეიცავდა ერის და ეროვნული მოძ-

რაობის მარქსისტულ გაშუქებას, ანადგურებდა მენშევიკ-ლიკვიდატორთა და ბურჟუაზიულ ნაციონალისტთა ყალბ, რეაქციულ თვალსაზრისს ერის: და ეროვნული მოძრაობის შესახებ. ეროვნულ საკითხში აღნიშნული ნაშრომი მკვეთრად ილაშქრებდა II ინტერნაციონალის რეაქციულ შეხედულებათა წინააღმდეგ და აყალიბებდა ეროვნული საკითხისადმი ბოლშევიკური მიდგომის საფუძვლებს.

იდეოლოგიურ ფრონტზე ბოლშევიკების ბრძოლას უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობა ჰქონდა. რეაქციამ მიზანს ვერ მიაღწია. რეაქციის წლებში ბოლშევიკურმა პარტიამ, როგორც შემოქმედებითი მარქსიზმის პარტიამ, ლენინიზმის პარტიამ წინ გადადგა ახალი ნაბიჯები.

რეაქციის წლებში ბოლშევიკები ახორციელებდნენ თავდაცვისა და ახალი ბრძოლებისათვის მზადების ტაქტიკას, ინარჩუნებდნენ მასებზე ხელმძღვანელობას.

რეაქციის არაერთგზის თავდასხმის, ბოლშევიკური ორგანიზაციების სისტემატური რბევა-განადგურების მიუხედავად, პარტიული მუშაობა არ შეწყვეტილა. ვ. ი. ლენინი იძულებული იყო ფინეთში დამალულიყო, მაგრამ ვინაიდან ცარიზმის მეძებრების ხელი იქაც წვდებოდა, ბოლშევიკური ცენტრის მითითებით იგი არალეგალულად წავიდა საზღვარგარეთ. ენევაში ვ. ი. ლენინი შეუდგა გაზეთ „პროლეტარის“ გამოცემას. ლენინის სტატიები მიმართულებას აძლევდნენ პარტიულ საქმიანობას რუსეთში. პარტია ამტკიცებდა თავის რიგებს, იკრებდა მასებს თავის გარშემო და ემზადებოდა ახალი რევოლუციური აღმავლობისათვის.

ერთ-ერთ გადაუდებელ ამოცანად ვ. ი. ლენინი მიიჩნევდა ბრძოლას ლიკვიდატორების წინააღმდეგ, რადგან მისი იდეური განადგურების გარეშე შეუძლებელ იყო ახალი რევოლუციური ბრძოლებისათვის მუშათა კლასის დარაზმვა. პარტიამ ლიკვიდატორებს შეურიგებელი ბრძოლა გამოუცხადა რსდმპ V ყრილობიდანვე, სადაც მენშევიკები პირველად გამოვიდნენ უპარტიო „მუშათა ყრილობის“ შექმნის ლოზუნგით. ვ. ი. ლენინი გაზ. „პროლეტარის“ ფურცლებზე გამოქვეყნებულ სტატიებში ნიღაბს ხდიდა ლიკვიდატორების ბურჟუაზიულ ბუნებას, მის მავნე შედეგებს მუშათა მოძრაობისათვის. ლიკვიდატორებს იგი „სტოლიპინის მუშათა პარტიას“ უწოდებდა. ლენინი ასევე დაუნდობლად ებრძოდა ტროცკის, მარტოვის და მენშევიზმის სხვა ლიდერებს, რომლებიც თითქოს აშკარად ემიჯნებოდნენ ლიკვიდატორებს, მაგრამ ფარულად ახორციელებდნენ ლიკვიდატორულ პოლიტიკას. 1908 წლის

დეკემბერში რსდმპ პარტიის V კონფერენციამ გადაჭრით დაგმო ლიკვიდატორობა. ვ. ი. ლენინის მოხსენების გარშემო მიღებულ რეზოლუციებში განისაზღვრა პარტიის რევოლუციური ხაზი და ორგანიზაციული პოლიტიკა რეაქციის მთელი პერიოდისათვის.

რეაქციის პერიოდში თვით ბოლშევიკური პარტიის რიგებში იჩინა თავი ერთგვარმა ოპორტუნიტულმა მიმდინარეობამ, რაც რევოლუციის დამარცხებით იყო შეპირობებული და რომელსაც „ოტზოვისმი“ ეწოდა. ამ მიმდინარეობის წარმომადგენლები მოითხოვდნენ III სახელმწიფო სათათბიროდან სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის გამოწვევას. ამ მოთხოვნას ისინი იმით ასაბუთებდნენ, რომ ფრაქცია ვერ ამართლებს დანიშნულებას, ვერ ახორციელებს განუხრელად სოციალ-დემოკრატიულ ხაზს და ამით ზიანს აყენებს პარტიის სიწმინდესო. სათათბიროს ტრიბუნას, რაგინდ შეზღუდული არ უნდა ყოფილიყო იგი ამ მომენტში პარტიისათვის დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდა, რადგან საკმევნოდ მხოლოდ ამ ტრიბუნიდან შეიძლებოდა რეაქციის ვერაგულ განზრახვათა დაგმობა და დამარცხებული, რეაქციისაგან დაბნეული მასების გამხსნევა. სათათბიროს ტრიბუნის დაკარგვა პარტიას ჩამოაცილებდა მასებს, ჩაკეტავდა მას თავისივე ვიწრო ნაჭუქში და გადააქცევდა სექტანტურ ჯგუფად. ოტზოვისტებს ზოგი რამ საერთო ჰქონდათ ლიკვიდატორებთან. ისინი სხვადასხვა მხრიდან ესხმოდნენ თავს პარტიის მთლიანობას, ამზადებდნენ მის ლიკვიდაციას. ამიტომ იყო, რომ ვ. ი. ლენინი ოტზოვისტებს პირუკუ ლიკვიდატორებს უწოდებდა და მოითხოვდა ბრძოლას ორ ფრონტზე — ლიკვიდატორების და „ოტზოვისტების“ წინააღმდეგ. 1909 წელს პარიზში გაზ. „პროლეტარი“ გაფართოებულ თათბირზე „ოტზოვისტები“ გარიცხეს პარტიის რიგებიდან, ვინაიდან თათბირმა მათი საჭმიანობა ბოლშევიზმთან შეუთავსებლად ცნო. ბოლშევიკებმა ვ. ი. ლენინის მეთაურობით გადამწყვეტი ბრძოლა გამოუცხადეს ცენტრიზმს, II ინტერნაციონალის ოპორტუნიტულ მიმდინარეობას, რომლის დანერგვას რუსეთში ცდილობდა ტროცკი და რომელსაც თანაუგრძნობდნენ შემრიგებლები. პარტიის ამ შეუთრეგებელ ბრძოლაში ლიკვიდატორების, ოტზოვისტების, ტროცკისტების წინააღმდეგ ბოლშევიკები თანდათან იპყრობდნენ ახალ პოზიციებს, ამტკიცებდნენ პროლეტარული პარტიის რიგებს და ამზადებდნენ მასებს ახალი რევოლუციური აღმავლობისათვის, რომლის ნიშნებმა 1910 წლიდან გარკვევით იჩინეს თავი.

რუსეთი რევოლუციური აღმავლობის პერიოდში.

1. სამრეწველო აღმავლობა

იმპერიალიზმი კაპიტალიზმის ლობაჲ სტადიას, მისი ხრწნის პროცესს წარმოადგენს. მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ლობის ეს საერთო ტენდენცია კაპიტალიზმის ზრდას გამოიხატავდეს. მრეწველობის ცალკეული დარგები, ბურჟუაზიის ცალკეული ფენები, ცალკეული ქვეყნები იმპერიალიზმის ეპოქაშიც მეტნაკლებად ავლენენ ლობის ამა თუ იმ ტენდენციას. საერთოდ კი კაპიტალიზმი განუზომლად უფრო სწრაფად იზრდება, ვიდრე წინათ და ეს ზრდა საერთოდ უფრო მეტად უთანაბროდ მიმდინარეობს.

ზრდის ეს ტენდენცია XX საუკუნის დასაწყისიდან ახასიათებდა რუსეთის კაპიტალიზმსაც, მიუხედავად იმისა, რომ იგი სწორედ ამ პერიოდიდან შევიდა თავის ხრწნად, იმპერიალისტურ სტადიაში. 1900—1914 წლებში იმპერიალისტურმა კაპიტალიზმმა რუსეთში დიდი გზა განვლო და მიღწია განვითარების ისეთ დონეს, რომელიც ბევრად აღემატებოდა სამრეწველო კაპიტალიზმის დონეს 1899—1900-იან წლებში¹.

1900—1904 წლების ეკონომიკური კრიზისი, რომელიც მსოფლიოს ყველა კაპიტალისტურ ქვეყანაში, მათ შორის რუსეთშიც, მძვინვარებდა, როგორც ცნობილია, „თავისუფალი სამრეწველო კაპიტალიზმიდან მონოპოლისტურ კაპიტალიზმში გადასვლის გარდამტეხი მომენტი“ გახდა. მაგრამ დასავლეთის ქვეყნებმა კრიზისის თავი შედარებით ადვილად დააღწიეს. რუსეთისათვის კი იგი, მისი ნახევრადფეოდალური ხასიათის გამო, ხანგრძლივი და მტკივნეული აღმოჩნდა. 1903—1904 წლებში რუსეთის მრეწველობის მხოლოდ ზოგიერთ დარგს დაეცო აღმავლობა-გაუმჯობესება, მაგრამ რუსეთ-იაპონიის ომმა და 1905 წელს გაჩაღებულმა დიდმა სახალხო რევოლუციამ ამ აღმავლობის ლიკვიდაცია მოახდინა.

ცარიზმისა და ბურჟუაზიის პოლიტიკამ იაპონიასთან ომის და, განსაკუთრებით, სახალხო რევოლუციის წლებში სახალხო მეურნეობას დიდი ზიანი მიაყენა. ლოკუტები, მუშათა მასობრივი გაფიცვები, დამსჯელი ექსპედიციები, ცარიზმის მიერ პროვოცირებული სომეხთა-თართა ჟლეტა ბაქოში და სხვ. აფერხებდნენ მრეწველობის აღმავლობას. 1905 წელს ნავთობის მოპოვება 200 მილიონ ფუტამდე დაეცა. 1905 წელს ბირჟა პანიკურ მდგომარეობაში იმყოფებოდა. ბანკებმა

¹ П. И. Ляшенко, История народного хозяйства СССР, 1952, гл. 394.

თითქმის შეწყვეტეს ოპერაციები. ამ დარტყმებიდან რუსეთის მრეწველობა საკმაო ხნის განმავლობაში არ გამოფხიზლებულა. 1907 წლიდან დაიწყო მხოლოდ ზოგიერთი დარგის გამოცოცხლება, მაგრამ მალე გამეფდა მძლავრი დეპრესია, რომელიც კრიზისთან ახლო იდგა.

1907 წელს მსოფლიოს თავს დაატყდა ახალი სამრეწველო კრიზისი, რომლის ცენტრი ამერიკის შეერთებულ შტატებში მდებარეობდა. კრიზისი ძლიერ შეეხო რუსეთის მეტალურგიულ და ლითონდამმუშავებელ მრეწველობასაც. განსაკუთრებით საგრძნობი იყო მისი გავლენა სამთამადნო წარმოებებში. 1907—1909 წლებში ურალში ოცამდე სამთამადნო ქარხანამ შეწყვიტა მუშაობა. 1909 წელს 150-მდე დომენის ლუმელი იყო დადუმებული. ლითონდამმუშავებელ მრეწველობაში კი მოდუნება 4—5 წლის მანძილზე არ შეწყვეტილა. ორთქლმავალშენებელი ქარხნების საწარმოო სიმძლავრე 1907—1912 წლებში მხოლოდ 32 პროცენტით იყო გამოყენებული. მეფის მთავრობას, რომლის ფინანსები იაპონიასთან ომმა შეიწირა, შესაძლებლობა აღარ ჰქონდა გულუხვად გაეცა შეკვეთები და კრედიტები. მკვეთრად შემცირდა სარკინიგზო მშენებლობა. მთელ რიგ ქარხნებში შემცირდა მუშათა რაოდენობა. 1907 წელს მოსკოვის სამშენებლო რაიონში მუშათა 30 პროცენტი დაითხოვეს, სორმოვოს ქარხანაში 1908 წელს 10 ათასი მუშიდან 4 ათასილა მუშაობდა.

კრიზისისა და დეპრესიის დარტყმებს შედარებით ადვილად ძლეულა მსუბუქი მრეწველობა, რომელსაც ფართო ბაზარი ჰქონდა. აქ წარმოების ერთგვარი აღმავლობაც კი შეინიშნებოდა.

მრეწველობის მძლავრმა დეპრესიამ ყველაზე მეტად ზიანი მუშათა კლასს მოუტანა, რადგან მის მხრებზე გადადიოდა მრეწველობის მოდუნების მთელი სიმძიმე. არ იყო ისეთი სამრეწველო რაიონი რუსეთში, სადაც მასობრივი უმუშევრობა არ ყოფილიყო. ამ დროისათვის დამახასიათებელი მოვლენა იყო აგრეთვე „ფარული“ უმუშევრობა. ბევრი საწარმო კვირაში მხოლოდ ოთხ, სამ, ხშირად ორ დღეზე მეტს არ მუშაობდა. ამავე დროს მოდაში შემოვიდა „დროებითი“ შევებული-ბანი“. ყოველივე ეს მძიმე გავლენას ახდენდა მუშათა მატერიალურ მდგომარეობაზე. მუშის ისედაც მცირე ხელფასი მრეწველობის მოდუნების პერიოდში განახევრებული აღმოჩნდა.

1909 წლიდან რუსეთის მრეწველობას უკვე ერთგვარი გამოცოცხლება დაეტყო. 1910 წლიდან კი ყველა დარგი წინსვლის გზაზე დადგა. ამ პერიოდიდან რუსეთი შევიდა სამრეწველო აღმავლობის ხანაში, რაც იმპერიალისტურ ომამდე გრძელდებოდა.

1910—1913 წლების სამრეწველო აღმავლობა გასული საუკუნის 90-იანი წლების აღმავლობის განსხვავებულ ვითარებაში მიმდინარეობდა.

სტოლიპინის აგრარულმა რეფორმამ სოფლის-მეურნეობაში გააძლიერა კაპიტალიზმის პოზიციები. ამ დროიდან სოფლის მეურნეობის საქონლიანობა გაიზარდა, გადიდდა მოთხოვნილება სამიწათმოქმედო მანქანა-იარაღებზე. გლეხობის სწრაფმა დიფერენციაციამ, უმიწაყლო, პროლეტარული ტაღის მოძალებამ სამრეწველო რაიონებში გაზარდა ქალაქის მოსახლეობა. ამან, თავის მხრივ, ხელი შეუწყო შინაგანი ბაზრის მასშტაბების გაფართოებას, გაზარდა ქალაქების მოთხოვნილება სოფლის მეურნეობის პროდუქტიაზე, გაფართოვდა თვით ქალაქთა მშენებლობის მასშტაბები, რამაც მეტი სამშენებლო მასალა მოითხოვა. სამშენებლო მასალების მოთხოვნილება, კულაკური ხუტორების შექმნასთან დაკავშირებით, სოფლებშიც გადიდდა. გლეხთა მასობრივმა გადასახლებამ ციმბირის რაიონებში ეს მხარე სოფლის მეურნეობის პროდუქციის მსხვილ მწარმოებლად გადააქცია. ციმბირის გამოუყენებელი მიწების დამუშავებას შეუდგა აქ გადმოსახლებული მილიონ შვიდასიათასზე მეტი გლეხი. დასავლეთ ციმბირში სწრაფად დაწინაურდა სასაქონლო კარაქის წარმოება, პურის წლიური მოსავალი 440 მილიონ ფუტამდე ავიდა. აქ შექმნილი ახალი კულაკური მეურნეობანი სოფლის მეურნეობის ტექნიკის მომხმარებლები გახდნენ. ყოველწლიურად ეს მეურნეობანი დაახლოებით 20 მილიონი მანეთის ღირებულების მანქანა-იარაღებს იძენდნენ.

სამრეწველო აღმავლობას ხელი შეუწყო სარკინიგზო მშენებლობის გამოცოცხლებამ. რკინიგზის ახალმა ხაზებმა ცენტრის დაუკავშირეს შორეული რაიონები (შუა აზია, ციმბირი, შორეული აღმოსავლეთი). თურქმენეთი ბამბის წარმოების უმსხვილესი ცენტრი გახდა. კაპიტალიზმის განვითარება საერთოდ სწრაფი ტემპებით მიმდინარეობდა. განაპირა რაიონებში აღმოცენდნენ მსხვილი სამრეწველო ობიექტები.

აღმავლობის მნიშვნელოვანი ფაქტორი გახდა აგრეთვე მსოფლიო ბაზარზე პურის ფასების ზრდა და აღმავლობის 4 წლის მაღალი მოსავალი. 1909 წელს პურის მოსავალმა რუსეთში 4,72 მილიარდ ფუტს გადააჭარბა. 1910 წელს პურის ექსპორტმა სარეკორდო ციფრს — 847 მილიონ ფუტს მიაღწია.

ყოველივე ამან, ჯერ ერთი, გაზარდა მოსახლეობის სყიდვითი უნარიანობა, მეორე, ხელი შეუწყო თავისუფალი კაპიტალის დაგროვებას, კრედიტების გადიდებას.

სამრეწველო აღმავლობას ხელი შეუწყო აგრეთვე ცარიზმის მიერ წამოწყებულმა დიდმა ღონისძიებამ — რუსეთის არმიის ხელახლა შეიარაღებამ, ცუსიმასთან დაღუპული ბალტიის ფლოტის ხელახლა მშენებლობამ. სამხედრო შეკვეთები კაპიტალისტებისათვის მოზრდილი ლუკმა იყო და ისინიც ხალისით შეუდგნენ სამხედრო-საზღვაო საწარ-

მოთა მშენებლობას. გასაგებია, არმიის ხელახალი შეიარაღების გრანდიოზული გეგმა მათ დიდ მოგებას ჰპირდებოდა.

სამრეწველო აღმავლობის ხელშემწყობ ფაქტორთა შორის უნდა დავასახელოთ აგრეთვე სახელმწიფო ბიუჯეტი, რომელიც 1913 წლისათვის 3,4 მილიარდ მანეთამდე გაიზარდა.

სამრეწველო აღმავლობა ფართოდ შეეხო მეტალურგიასა და მანქანათმშენებლობას. 1908—1913 წლებში სამრეწველო პროდუქციის საერთო ზრდამ 50,8 პროცენტს მიაღწია. მსხვილი კაპიტალისტური ინდუსტრიის ხვედრითი წონა 1913 წლისათვის ქვეყნის მთელი სამრეწველო პროდუქციის 43 პროცენტამდე გაიზარდა. 1909—1913 წლებში ქვანახშირის მოპოვება 1591 მილიონი ფუთიდან 2214 მილიონამდე გადიოდა, თუჯის გამოდნობა — 175 მილიონი ფუთიდან — 283 მილიონ ფუთამდე, რკინისა და ფოლადის წარმოება 163 მილიონი ფუთიდან — 274 მილიონ ფუთამდე. განსაკუთრებით დაწინაურდა რუსეთის სამხრეთის მეტალურგია, რომელმაც გაუსწრო ურალს. მნიშვნელოვან აღმავლობას განიცდიდა მანქანათმშენებლობა: 1910 წელს რუსეთში 101,9 მილიონი მანეთის ღირებულების მანქანები კეთდებოდა. 1912 წელს ეს ციფრი 136,6 მილიონ მანეთამდე გაიზარდა. განსაკუთრებით გადიოდა სოფლის მეურნეობისათვის განკუთვნილი მანქანა-იარაღების გამოშვება. მსუბუქ მრეწველობაში ყველაზე მეტად საფეიქრო მრეწველობა დაწინაურდა. 1909—1913 წლებში თითისტრების რიცხვი 8064 ათასიდან 9200 ათასამდე გაიზარდა. გადამუშავებული ბამბის რაოდენობა 21.274 ათასი ფუთიდან 25900 ფუთამდე გადიოდა. შესამჩნევად დაეტყო ზრდა შაქრის მრეწველობასაც. 92,6 მილიონი ფუთიდან იგი 108,4 მილიონ ფუთამდე გაიზარდა. საფეიქრო მრეწველობის ზრდა აღმავლობის პერიოდში ორჯერ უფრო სწრაფად მიმდინარეობდა, ვიდრე დეპრესიის წლებში. 1913 წლისათვის მისი პროდუქციის ღირებულებამ ვეებერთელა თანხას — 1855 მილიონ მანეთს მიაღწია.

სამრეწველო აღმავლობა მიმდინარეობდა მრეწველობის მონოპოლიზაციის ზრდის ვითარებაში. 1910—1913 წლებში რუსეთში აღმოცენდა ახალი მონოპოლიები. გაფართოვდა და გამსხვილდა ძლიერი სინდიკატები და ტრესტები. 1912 წელს შეიქმნა ფეიქარ ფაბრიკანტთა საზოგადოება, თამბაქოს ტრესტი. სინდიკატები ჩამოყალიბდნენ სასოფლო-სამეურნეო ტექნიკის წარმოებაში, წყლის ტრანსპორტზე. 1914 წლისათვის თითქმის არ არსებობდა მრეწველობის დარგი, სადაც მონოპოლისტური გაერთიანებანი არ ყოფილიყოს. მონოპოლიების გამსხვილება მიმდინარეობდა აუტსაიდერებთან გააფთრებული ბრძოლის ვითარებაში. „პროდამიოტის“ გაერთიანებაში, მაგალითად, არ შედიოდა ნოვოროსიის საზოგადოება (იუზის ქარხანა). მაგრამ ბაზარზე „პროდამიოტმა“ მალე ისეთი „საბრძოლო ფასები“ დააწესა, რომ ნო-

ვოროსიის საზოგადოება აიძულა ამ მსხვილ ტრესტში გაერთიანებულიყო. გააფთრებული ბრძოლა წარმოებდა „პროდამიოტსა“ და „კროვლიას“ შორის. ამ ბრძოლაში უფრო სუსტი ურალის სინდიკატი დაეცა და პროდამიოტმა საკუთარ ხელში აიღო რუსეთში შავი ლითონის გასაღების 90 პროცენტი. ასეთივე მეთოდებით მიმდინარეობდა გაერთიანებათა გამსხვილება მრეწველობის სხვა დარგებშიც. 1914 წლისათვის მსხვილ საწარმოებში (500-ზე მეტი მუშით) დასაქმებული იყო მუშათა მთელი რაოდენობის 56,5 პროცენტი. ომის წინ განსაკუთრებული გავრცელება პპოვა ე. წ. „ვერტიკალურმა კომბინირებამ“, რომლის დროსაც წარმოების პროცესის ყველა სტადია (მადნის მოპოვებიდან ლითონის პროდუქციის გამოშვებამდე) ერთ მონოპოლიაში ერთიანდებოდა. სამხრეთის რიგმა მეტალურგიულმა საზოგადოებებმა საკუთრად შეიძინეს რკინისა და ნახშირის საბადოები. 1913 წელს ბრიანსკის, სამხრეთ რუსეთის, დნეპრის, ბელგია-რუსეთის, ნოვოროსიისკის და დონეც-იურევის მეტალურგიულ საზოგადოებათა ანგარიშზე მოდიოდა სამხრეთში თუჯის წარმოების 60 პროცენტი, მადნეულის მოპოვებისა და კოქსის გამოწვის — 50 პროცენტი და დონბასში ქვანახშირის მოპოვების — 25 პროცენტი.

მრეწველობის კონცენტრაციას თან ახლდა საბანკო კაპიტალის შემდგომი კონცენტრაცია. 1914 წლისათვის რუსეთის 12 ბანკი (მათ შორის 10 პეტერბურგისა) ფლობდა მთელი საბანკო სახსრების 80 პროცენტს. ჩამოყალიბდა ორი მძლავრი მონოპოლისტური ჯგუფი ბანკებისა, რომელთაგან ერთს მეთაურობდა რუსეთ-აზიის, მეორეს — საერთაშორისო ბანკი. ეს ბანკები იყვნენ არა მარტო კრედიტორები, არამედ სამრეწველო წარმოებათა ბედ-იღბლის განმგებელნიც. ბანკები გამოდიოდნენ რკინიგზის ახალ საზოგადოებათა დამაარსებლის როლში, აწესებდნენ კონტროლს კერძო რკინიგზებზე, აფინანსებდნენ მათს მშენებლობას და სხვ. ეს ფინანსური ოლიგარქია მჭიდროდ იყო დაკავშირებული ცარიზმის სახელმწიფოებრივ აპარატთან, მათგან ყველაზე გავლენიანი პირები დიდ სახელმწიფოებრივ თანამდებობებზე ინიშნებოდნენ. მაგალითად, „პროდუგოლის“ საბჭოს თავმჯდომარე და მრავალ სააქციო გაერთიანებათა მმართველობის წევრი ავდაკოვი სახელმწიფო საბჭოს შემადგენლობაში შედიოდა. ცემენტის მონოპოლიის ხელმძღვანელი და „პროდვავონის“ საბჭოს წევრი შეშლინცევი III სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატი იყო. მრეწველთაგან სახელმწიფო საბჭოს წევრი ტიმირიაზევი 1909 წელს დაინიშნა ვაჭრობისა და მრეწველობის მინისტრად. რუსეთ-აზიის ბანკის ერთ-ერთი დირექტორი — ბარკი შემდეგ ფინანსთა მინისტრი გახდა და ა. შ.

სამრეწველო აღმავლობას თან ახლდა უცხოური კაპიტალის გავლენის გაძლიერება რუსეთის მრეწველობაში. 1909—1913 წლებში

უცხოური კაპიტალდაბანდებისა და სააქციო სავაჭრო-სამრეწველო და საკრედიტო წარმოებათა საერთო ჯამი 989 მილიონიდან 1701 მილიონამდე გაიზარდა და მთელი სააქციონერო კაპიტალის 41 პროცენტი შეადგინა.

რუსეთის მრეწველობაში უცხოურ კაპიტალდაბანდებათა შორის პირველი ადგილი საფრანგეთს ეკავა. 1907 წლის რუსეთ-ინგლისის სამოკავშირეო ხელშეკრულების დადების შემდეგ ინგლისური კაპიტალიც მოზღვადა. ომის წინ რუსეთში გაძლიერდა ამერიკული კაპიტალის შემოჭრაც. უცხოური კაპიტალისადმი რუსეთის დამოკიდებულება არ განისაზღვრებოდა მარტო მრეწველობასა და ბანკებში მომძლავრებით. ცარიზმი იძულებული იყო არაერთგზის აეღო სესხი საფრანგეთში, რათა ხარჯები დაეფარა. 1914 წლისთვის რუსეთის საერთო ვალი 8 მილიარდ მანეთს შეადგენდა. უცხოელი კაპიტალისტები თანდათან ეუფლებოდნენ ქვანახშირის, ნავთობის, რკინის საბადოებს, ამასთან, განგებ ამუხრუჭებდნენ ეკონომიკის განვითარებას სხვა რაიონებში. იაფი მუშა-ხელი, სახაზინო შეკვეთები და პრემიები, რუსეთის ბურჟუაზიის შეზღუდულობა, ქვეყნის ნახევრადფეოდალური ხასიათი უცხოელებს მაგნიტივით იზიდავდა და უზრუნველყოფდა მათთვის ზღაპრულ მოგებას.

უცხოელი იმპერიალისტები, კერძოდ, საერთაშორისო კაპიტალის ისეთი ვეშაპები, როგორიც იყვნენ გუვერი, გამონდი, პარიმანი, ურკვარტი, იუზი, როტშილდი, ნობელი და სხვ., არა მარტო ვეებერთელა თანხებს ფლობდნენ რუსეთის ბანკებში, არამედ დასაკუთრებული ჰქონდათ უმსხვილესი ქარხნებიც, რკინის სამადნეები, ნავთის სარეწები, ქვანახშირისა და ოქროს საბადოებიც. ამიტომ იყო, რომ რუსეთის სამრეწველო განვითარების პროპორციულად იზრდებოდა უცხოური კაპიტალისადმი სრული დამოწმების საშიშროებაც.

1910—1913 წლებში მნიშვნელოვანი სამრეწველო წინსვლის მიუხედავად რუსეთი კაპიტალისტური განვითარების საერთო დონეს დიდად ჩამორჩებოდა. ძირითადად იგი კვლავ რჩებოდა აგრარულ ქვეყნად, სადაც სოფლის მეურნეობაში მთელი მოსახლეობის 76 პროცენტი იყო დასაქმებული და მხოლოდ 10 პროცენტი — მრეწველობაში.

სამრეწველო განვითარების დონის ისეთი უმნიშვნელოვანესი მაჩვენებლების მიხედვით, როგორიცაა ელექტროენერგიის გამომუშავება, ქვანახშირის მოპოვება, თუჩისა და ფოლადის გამოდნობა, მანქანების წარმოება, რუსეთს 1913 წლისათვის მე-5, მე-6, მე-7 და მე-4 ადგილები ეკავა. მოსახლეობის ერთ სულზე სახალხო შემოსავალი რუსეთში ექვსჯერ ნაკლები იყო, ვიდრე ინგლისში, 4 $\frac{1}{2}$ -ჯერ ნაკლები, ვიდრე საფრანგეთში, ოთხჯერ ნაკლები, ვიდრე გერმანიაში, სამჯერ ნაკლები, ვიდრე იტალიაში. კიდევ უფრო ჩამორჩებოდა რუსეთი ერთ

სულ მოსახლეზე საჭიხლის წარმოებაში. 1913 წელს სამრეწველო პროდუქციის მოცულობა მსოფლიო წარმოების 2,7 პროცენტს არ აღემატებოდა. მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთის მრეწველობა მსოფლიოში თითქმის ყველაზე კონცენტრირებული იყო, იგი განვითარებულ კაპიტალისტურ ქვეყნებს საგრძნობლად ჩამორჩებოდა ტექნიკური განვითარებისა და შრომის ნაყოფიერების დონის მიხედვით. 1913 წელს შრომის ნაყოფიერების დონე რუსეთში ცხრაჯერ უფრო დაბალი იყო, ვიდრე ამერიკის შეერთებულ შტატებში, ხუთჯერ ნაკლები, ვიდრე ინგლისში, სამჯერ ნაკლები, ვიდრე საფრანგეთში. რუსეთის ეკონომიკურ ჩამორჩენილობას მოწმობს აგრეთვე მისი საგარეო ვაჭრობის სტრუქტურაც. 1913 წელს, მაგალითად, რუსულ ექსპორტში სოფლის მეურნეობის პროდუქტებს და სამრეწველო ნედლეულს ეკავა (ლირებულების მიხედვით) 94,4 პროცენტი, ხოლო მზა ნაწარმს — მხოლოდ 5,6 პროცენტი.

რუსეთის ასეთი ჩამორჩენილობა მის ეკონომიკაში ფეოდალურ-ბატონყმური გადმონაშთების სიძლიერით იყო შეპირობებული. ქვეყნის ჩამორჩენილობას უწყობდა ხელს აგრეთვე პოლიტიკა მონოპოლიებისა, რომლებიც ხელოვნურად ამუხრუჭებდნენ წარმოებას. ვ. ი. ლენინი რუსეთის მონოპოლისტებს „მრეწველობის სატრაპებს“ უწოდებდა და მიუთითებდა, რომ მათ „იცავენ სახელმწიფო დახმარება და ათასნაირი თაღლითობა და გარიგება სწორედ იმ შავრაზმელ მემამულეებთან, რომლებიც თავიანთი შუასაუკუნეობრივი მიწათმფლობელობით (საუკეთესო მიწის 70 მილიონი დესეტინა) და ჩაგვრით მოსახლეობის 5/6-ს უქმნიან სიღატაკეს, მთელ ჩვენს ქვეყანას კი უძრავობასა და ლპობას“¹.

2. ლენინის მუშათა დახმარება და მუშათა მოძრაობის აღმავლობის დასაწყისი

რეაქციის პარპაშმა 1907—1910 წლებში მთლიანად მაინც ვერ ჩაახშო მუშათა რევოლუციური ბრძოლა რუსეთში. პროლეტარიატი, მართალია, შეზღუდული მასშტაბებით, მაგრამ მაინც მიმართავდა კაპიტალისტური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლის ნაკად ხერხს — გაფიცვებს. 1908 წელს გაფიცვებში მონაწილე მუშათა რიცხვი 176 ათასამდე აღწევდა, საპირველმაისო გაფიცვას პეტერბურგში, ვარშავაში, მოსკოვში, სორბოვოში და უკრაინაში პოლიტიკური ხასიათი ჰქონდა. 1909, 1910 წლებში გაფიცულთა რიცხვმა დაიკლო, მაგრამ ამ პერიოდისა და მუშათა მოძრაობაში გარდატეხის ნიშნებმაც იჩინა თავი. საგაფიცო მოძრაობა თავდაცვიდან შემტევ პოზიციებზე გადადიოდა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 344.

1910 წლის ბოლო თვეებში გაფიცებმა აშკარად პოლიტიკური ხასიათი მიიღეს. ნოემბერში პეტერბურგის მუშებმა და სტუდენტებმა მოაწყვეს პოლიტიკური დემონსტრაციები, რომელთა ძირითადი მოთხოვნა სიკვდილით დასჯის აკრძალვა იყო. გენიალური რუსი მწერლის ლევ ნიკოლოზის-ძე ტოლსტოის გარდაცვალების დღეები მღელვარე მანიფესტაციებით აღინიშნა. მუშებთან ერთად ამ მანიფესტაციებში მონაწილეობდა დემოკრატიული ახალგაზრდობა. რევოლუციური ძალების ამ გამოცოცხლებას ვ. ი. ლენინი აღფრთოვანებით გამოეხმაურა. პროლეტარიატმა დაიწყო, დემოკრატიული ახალგაზრდობა აგრძელებს... რუსი ხალხი იღვიძებს ახალი ბრძოლისათვის, ახალ რევოლუციას ეგებება, — წერდა ლენინი 1910 წლის დეკემბერში.

1911 წელი საგაფიცო მოძრაობის შემდგომი გაძლიერებით აღინიშნა. ამასთან, მუშათა კლასი აღწევდა გამარჯვებებს — იგი თანდათან იბრუნებდა რეაქციის წლებში ჩამორთმეულ უფლებებს. ამ წელს გაფიცულთა 51 პროცენტმა თავისი მოთხოვნების დაკმაყოფილებას მიიღწია. მრისხანე ხასიათი მიიღო პეტერბურგის ნავსადგურის მუშათა გაფიცებმა ივლისში. 200 რუსული და უცხოური გემი და 1500 იალქნიანი ხომალდი გადმოუტეირთავი იდგა ნავსადგურში. გერმანელმა კაპიტალისტებმა ცარიზმს გაფიცულთა შესაცვლელად შტრეიკბრეხერ მუშათა მოყვანა შესთავაზეს გერმანიიდან. მთავრობამ დაშინების მიზნით დაპატიმრებებს მიმართა. მუშებს მტკიცედ ეჭირათ თავი. ადმინისტრაცია იძულებული გახდა მათი მოთხოვნები დაეკმაყოფილებინა.

რევოლუციური მოძრაობის ნამდვილი აღმავლობა, მისი მძლავრი, ქარიშხლისებური აზვირთება დაკავშირებულია იმ სისხლიან ტრაგედიასთან, რომელიც ცარიზმმა შორეულ ციმბირში, ლენის ოქროს საბადოებზე დაატრიალა.

ციმბირში, ტაიგაში „ლენოლოტოს“ ოქროს საძიებლები მე-19 საუკუნეში აღმოცენდა. მათი მფლობელები იყვნენ ინგლისელი და რუსი კაპიტალისტები. სააქციო საზოგადოება „ლენა-გოდფილი“ შორეულ ტაიგაში უმალღეს ხელისუფალს წარმოადგენდა. მაქსიმალურ მოგებას დახარბებული კაპიტალისტები სასტიკი ექსპლუატაციის მეტოდებს იყენებდნენ და მონურ პირობებში ამუშავებდნენ მუშებს, რომლებიც გარესამყაროს მოცილებულნი, მიყრუებულ ციმბირში პატიმრების მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ. კატორღული მუშაობა ყოველდღიურად 13 საათს გრძელდებოდა. ხელფასს მუშები ზედმიწევნით მცირეს იღებდნენ. საძიებელთა მეპატრონენი ამ მხრივ არავითარ კანონს არ ემორჩილებოდნენ. მუშებს უქვითავდნენ ჭარიმებს თავიანთი მცირე ხელფასიდან. მასობრივად იყენებდნენ ქალთა და ბავშვთა შრომას. არ არსებობდა არავითარი სამედიცინო მომსახურება. ცინგა

და ეპიდემიური დაავადებანი მუშებს მუსრს ავლებდა. ადმინისტრაციის წინააღმდეგ მიმართულ საჩივრებს არავინ ეხმაურებოდა, რადგან ადგილობრივი ხელისუფლება „ლენზოლოტოს“ ადმინისტრაციის ყურ-მოკრილ მსახურს წარმოადგენდა.

სრული უუფლებობა, ადმინისტრაციის თვითნებობა, მუშებისადმი არაადამიანური დამოკიდებულება, ხელფასის სისტემატური შემცირება, ე. წ. შავი სიების შემოღება, საპროტესტოდ განწყობილ მუშას დათხოვნას და მიყრუებულ ტაიგაში შიმშილით სიკვდილს უქადა, ცოლ-შვილის მონური ხვედრი მუშებს ექსპლუატატორთა წინააღმდეგ აქტიური, აშკარა ბრძოლისაგან უზიძგებდა.

1912 წლის თებერვალში „ლენზოლოტოს“ ერთ-ერთ უბანზე — ანდრეევსკის საძიებელზე დაიწყო მუშათა სტიქიური გაფიცვა. მისი საბაბი გახდა ის, რომ ადმინისტრაციამ მუშებისთვის ცხენის უვარგისი ზორცი გასცა. იმის გამო, რომ საგაფიცვო სიტუაცია დიდხანია მომწიფებული იყო, ანდრეევსკის საძიებლის მუშებს მალე მეზობელი უბნებიც შეუერთდნენ. მარტის შუა რიცხვებიდან გაფიცვამ საყოველთაო ხასიათი მიიღო. 48 საძიებო უბანი, რომელსაც 6000-ზე მეტი მუშა ემსახურებოდა, დადუმდა.

ოქროს საძიებელზე ბევრნი იყვნენ რუსეთის სამრეწველო ქალაქებიდან გადმოსახლებული მუშები, რომელთაც საგაფიცვო ბრძოლის ორგანიზაციის დიდი გამოცდილება ჰქონდათ. ზოგი მათგანი ბოლშევიკურ ორგანიზაციებში იყო ნამუშევარი. 1910 წელს ირკუტსკში მოღვაწეობა განაახლა სოციალ-დემოკრატიულმა ორგანიზაციამ, რომელმაც „ლენზოლოტოს“ ოქროს საძიებლებზე მუშებს შორის რევოლუციური მუშაობისათვის გაგზავნა კომუნისტი მუშები — მ. ი. ლებელევი, პ. ნ. ბატაშევი, ფ. ი. სლუსარენკო, პ. ი. პოდზახოდნიკოვი და სხვები. მათი თაოსნობით საძიებელთა სხვადასხვა უბანზე იმართებოდა საიდუმლო შეკრებანი, მუშავდებოდა ადმინისტრაციის თვითნებობის წინააღმდეგ ბრძოლის გეგმები.

ბოლშევიკური ჯგუფებისა და ბოლშევიკურად განწყობილი მუშების თაოსნობით გაფიცვამ იმათითვე მიიღო ორგანიზებული ხასიათი. ყველა საძიებელზე შეიქმნა საგაფიცვო კომიტეტი. ჩამოყალიბდა ცენტრალური საგაფიცვო კომიტეტი, რომელმაც თავის მხრივ აირჩია ბიურო. ბიუროს შემადგენლობაში შევიდნენ პ. ნ. ბატაშევი (თავმჯდომარე), გ. ჩერეპახინი, რ. ზელიონკო, ფ. ბონდარი, პ. პოდზახოდნიკოვი, ა. ლენსოი და ი. პოპოვი. შემუშავდა მოთხოვნები და ისინი ბატაშევმა პ. მარტს მთავარმმართველ ტეპანს წარუდგინა.

მუშათა საგაფიცვო კომიტეტის ბიუროს მიერ შემუშავებული მოთხოვნები 18 მუხლისაგან შედგებოდა. 8-საათიანი სამუშაო დღე, ხელფასის მომატება, ხელფასის ყოველთვიურად გაცემა, ჯარიმების გაუქმება,

შორეულ საძიებლებში მივლინებულ მუშებისთვის ხელფასის ერთნახევარჯერ გადიდება, სამედიცინო დახმარების მოგვარება, მუშათა დათხოვნის საქმის მუშათა კომისიებისთვის გადაცემა, ქალთა იძულებითი შრომის მოსპობა, მუშებისადმი დამოკიდებულებაში ადმინისტრაციის მხრივ თავაზიანობა, საძულველ ადმინისტრაციულ პირთა დათხოვნა და სხვ. — ასეთი იყო მუშათა ულტიმატუმის ძირითადი პუნქტები.

მუშათა მოთხოვნებს ადმინისტრაციამ თავხედურად უპასუხა. იგი ლოკაუტით დაემუქრა გაფიცულებს. მუშები ამან უფრო აღაშფოთა. ფეოდოსიევის საძიებლის მუშებმა, რომელთა რიცხი 2000-ს აღემატებოდა, ანგარიშის გასწორება მოითხოვეს. 5 მარტს გაფიცვის ცენტრალურმა ბიურომ ტეპანს გადასცა პასუხი, რომელშიც აღნიშნული იყო, რომ მუშები გააგრძელებენ გაფიცვას მათი მოთხოვნილებების სრულ დაკმაყოფილებამდე. ცენტრალურმა ბიურომ ამასთან, ციმბირის გაზეთებში სახელმწიფო სათათბიროში, მთავრობის დაწესებულებებში გაგზავნა ზუსტი ცნობები ლენის მუშათა აუტანელი მდგომარეობის შესახებ და მოითხოვა, გამოსმაუერებოდნენ იქ აღნიშნულ ამბებს. „ლენზოლოტოს“ პეტერბურგის მმართველობა შეშფოთდა. მაგრამ გაფიცვა მათთვის ფრიად საშიშ ხასიათს იღებდა. 5 მარტს ციმბირის გუბერნატორმა „ლენზოლოტოს“ მმართველობის ხელმოწერით პეტერბურგიდან მიიღო დეპეშა, რომელშიც მოითხოვდნენ სასწრაფოდ გაეგზავნათ ჯარისკაცები საძიებლებში „წესრიგის“ დასამყარებლად.

7 მარტს ვაჰრობის მინისტრმა ტომაშევემა ირკუტსკის ოლქის შეიარაღებული ძალების სარდალს დეპეშით აუწყა საძიებლებზე შექმნილი ვითარება და წესრიგის აღსადგენად მოსთხოვა იქ სამხედრო ნაწილების დაუყოვნებლივ გაძლიერება. 17 მარტს საძიებლებზე ჩავიდნენ სამხედრო ნაწილები. ადმინისტრაციამ პროვოკაციული მიზნით სამხედრო ძალების დახმარებით ხელი მიჰყო მუშების ყაზარმებიდან გამოსახლებას. საგაფიცვო კომიტეტმა ამის გამო დეპეშები გაგზავნა პეტერბურგში, ამასთან, მუშებს მითითება მისცა კოლექტიური წინააღმდეგობა გაეწიათ სამხედრო ნაწილებისათვის. მუშათა ერთსულოვნებამ გაიმარჯვა.

გაფიცვის საქმეში ჩაერია ოლქის ინჟინერი ტულჩინსკი, რომელიც კადეტი იყო. მუშათა ინტერესების „დაცვის“ დემაგოგიური პოლიტიკით იგი ერთგვარი პოპულარობით სარგებლობდა. 24 მარტს ტულჩინსკი ჩავიდა გაფიცვის ადგილზე და მოითხოვა საგაფიცვო კომიტეტის წარმომადგენლებთან მოლაპარაკება.

მუშათა წარმომადგენლობა ტულჩინსკიმ თავაზიანად მიიღო, საძიებლებზე შექმნილი არაადამიანური პირობები „ლენზოლოტოს“ პეტერბურგის მმართველობას გადააბრალა და აღუთქვა მუშებს, რომ საქმეში ჩაერეოდა და მუშათა პრეტენზიებს დააკმაყოფილებდა.

საგაფიცვო კომიტეტში არ იყო ერთსულოვნება. ბოლშევიკთა ჯგუფი (ზელინსკი, ჩერეპახინი, უკრაინევი, პოდზახოდნიკოვი და სხვები) კარგად იცნობდნენ ტულჩინსკის თვალთმაქცობას. ტულჩინსკის მიზანი იყო გაეტეხა გაფიცულთა სიმტკიცე, შიგნიდან გაეხრწნა ისინი და გაეღვილებინა გამარჯვება ადმინისტრაციისათვის. კომიტეტში ბოლშევიკებთან ერთად შედიოდნენ მენშევიკები და ანარქისტები, რომლებიც მერყევ პოზიციაზე იდგნენ. ტულჩინსკიმ ადვილად შეძლო მერყევი უმრავლესობის გადაბირება. ეს გაფიცვის ჩაშლას მოასწავებდა, რადგან ტულჩინსკიმ არავითარი გარანტია არ მისცა დელეგაციას ადმინისტრაციის მხრივ დათმობის შესახებ.

ბოლშევიკებმა გადაწყვიტეს უშუალოდ გაფიცული მუშებისთვის მიემართათ და გაერკვიათ, უმრავლესობა გაფიცვის გაგრძელებას, თუ შეწყვეტას დაუპერდა მხარს. საჭირო იყო ცენტრალური საგაფიცვო კომიტეტის გადარჩევა, რადგან იგი საძიებელთა მუშების უმრავლესობის ინტერესებს აღარ ასახავდა.

ბოლშევიკურმა აქტივმა გაფიცულ მუშებს გააცნო ტულჩინსკის წინადადება, აუხსნა შექმნილი ვითარება. 25 მარტს ფედოსიევის საძიებელზე თავი მოიყარეს გაფიცულებმა მეზობელი საძიებლებიდან. გაფიცულთ სიტყვით მიმართა ტულჩინსკიმ, მაგრამ მის გამოსვლას არავითარი ზეგავლენა არ მოუხდენია. ბოლშევიკების წინადადებით დაიწყო კენჭისყრა შემდეგი წესით: ერთიმეორის გვერდით დადგეს ორი კასრი. ერთზე წარწერილი იყო „გავალ სამუშაოდ“, მეორეზე — „არ გავალ სამუშაოდ“. კრების თითოეულ მონაწილეს უნდა აეღო ქვის კენჭი და ჩაეშვა იმ კასრში, რა პოზიციასაც თანაუგრძნობდა. კენჭისყრაში ყველამ მიიღო მონაწილეობა. კენჭების დათვლის შემდეგ აღმოჩნდა, რომ გაფიცვის შეწყვეტას მხოლოდ 17-მა კაცმა დაუჭირა მხარი. ასეთივე დადგენილებანი მიიღეს სხვა უბნების მუშებმაც.

ყოველივე ეს ტულჩინსკის ვერაგული პოლიტიკის სამარცხვინო ჩაფუშვას მოასწავებდა.

მუშათა მოტყუების ხერხმა რომ არ გასჭრა, ტულჩინსკი მუქარაზე გადავიდა. მან გამოაკრა განკარგულება, რომ თუ მუშები 30 მარტს არ შესწყვეტდნენ გაფიცვას და სამუშაოს არ დაუბრუნდებოდნენ, უმჯობესი ზომები იქნებოდა მიღებული.

30 მარტს სამუშაოდ არავინ გასულა.

ახლა ადმინისტრაცია დაეძებდა საბაბს იმისათვის, რომ გაფიცულებს იარაღით გასწორებოდა. როტმისტრ ტრეშჩენკოვის ნაწილები ფეხზე დააყენეს. მაგრამ მუშები საგაფიცვო ბიუროს ფხიზელი მეთვალყურეობის წყალობით ამ პროვოკაციებზე არ ეგებოდნენ.

31 მარტს ირკუტსკის სასამართლო პალატის პროკურორის მოადგილესთან, რომელიც ბოლახოვში ჩავიდა ტრეშჩენკოვთან ერთად, გა-

მოცხადდნენ გაფიცულთა დეპუტატები ბატაშევის მეთაურობით და გადასცეს მას მუშათა პროტესტი ადმინისტრაციის უკანონო მოქმედებათა გამო. პროკურორმა პრეობრაჟენსკიმ მუშათა დეპუტატია და საგაფიცო კომიტეტი არ ცნო და ისინი ბუნტისთაგებად გამოაცხადა. ამ დროისთვის ტრეშჩენკოვს უკვე მიღებული ჰქონდა პეტერბურგიდან განკარგულება გაფიცულებს იარაღით გასწორებოდა. ტულჩინსკი, ტრეშჩენკოვი, პრეობრაჟენსკი, ტეპანი და სხვ. ახლა სრული შეთანხმებით მოქმედებდნენ. მათ აუცილებელ ღონისძიებად მიაჩნდათ გაფიცვის მოთავეთა დაუყოვნებლივი დაპატიმრება, რომ უმეტაწროდ დარჩენილი გაფიცვა ჩაეშალათ. 3 და 4 აპრილს გაფიცვის ბევრი მოთავე დაპატიმრეს. დაპატიმრებას გადაარჩენილმა ბოლშევიკებმა ჩერეპახინმა, ლებედევმა, ბონდარმა, ვოლშინმა, ბელოუსოვმა და ბიკოვმა თავისთავზე აიღეს გაფიცვის ხელმძღვანელობა. შეიქმნა ახალი საგაფიცო კომიტეტი.

ადმინისტრაციის მიერ გატარებულმა რეპრესიებმა, ამხანაგების დაპატიმრებამ, გაფიცული მუშები უფრო მეტად აღაშფოთეს. 4 აპრილს გაფიცულთა დიდი ნაკადი — 4 ათასზე მეტი უიარაღო მუშა სხვადასხვა საძიებლიდან, შვეიდობიანი მოთხოვნით გაემართა ნადეჟდინსკის საძიებლისკენ პროკურორთან. მუშების ძირითადი მოთხოვნა იყო დაპატიმრებული ამხანაგების განთავისუფლება.

4 საათისათვის დემონსტრაცია ნადეჟდინსკის საძიებელს მიადგა. მაგრამ იქ ტრეშჩენკოვის სამხედრო ნაწილები იყო განლაგებული. ინჟინერი ტულჩინსკი გამოეგება კოლონას და დამშვიდება დაუწყო. ამ დროს გაისმა ზალპი და პირველი მსხვერპლნი დაეცნენ. სროლა გაძლიერდა. მუშები მასობრივად იხვრიტებოდნენ. ვიწრო გზაზე გაჩხერილ დემონსტრანტებს გასაქცევიც აღარა ჰქონდათ. გასისხლიანებულ თოვლზე 250 მოკლული და 250 დაჭრილი მუშა დარჩა.

„ისროდნენ დიდხანს. ძნელია თქვა — რამდენხანს გრძელდებოდა ეს სროლა. მაგრამ აი, საერთო ხშირი ზალპი ბოლოს და ბოლოს შეწყდა. ადამიანები ამოძრავდნენ. ისინი წყევლა-კრულვით შორდებოდნენ ამ საშინელ სასაკლავოს. სხვები დაჭრილთა საშველად მიიჩქაროდნენ. მაგრამ მათ, ვისაც დაჭრილებისთვის დახმარების აღმოჩენა სურდათ, ახლოსაც არ აკარებდნენ. „მოშორდი, თორემ ისევ დავიწყებთ სროლას,“ — ყვიროდნენ ჯარისკაცები და თვით ჯალათი ტრეშჩენკოვი.

დიდხანს ისმოდა დაჭრილთა ყვირილი და კვნესა. მათი დახმარების მოსურნე ამხანაგები შორს იდგნენ და არ შეეძლოთ რაიმე ეღონათ. მე თვითონ დავინახე, როგორ ესროდნენ გამხეცებული ჯალათები მუშებს, რომლებიც დაჭრილებს უახლოვდებოდნენ. ამ სროლისაგან თოვლზე ახალი მსხვერპლი ეცემოდა. ეს საერთო სროლის შეწყვეტის შემდეგ იყო“.

ლენის მუშათა ჯალათებმა ამ სისხლიან ტრაგედიაში თვით მუშები დაადანაშაულეს. შტაბსკაპიტან ლეპინის მოხსენებაში აღნიშნული იყო, რომ შეიარაღებული მუშათა ბრბო მიიწვედა ჯარების განსაიარაღებლად, რომ, თითქოს, რამდენიმე გამაფრთხილებელი ნიშნის მოუხედავად, ბრბოს წინსვლა ვერ იქნა შეჩერებული და მხოლოდ თავდაცვის მიზნით მოხდა გასროლა, რასაც მსხვერპლად შეეწირა 83 კაცი. ასევე უსინდისოდ იყო შედგენილი ტრეშჩენკოვის და ტულჩინსკის მოხსენებებიც.

საგაფიცო ბიურომ კარგად იცოდა, რომ მეფის გამოცდილი ჯალათები ამ ტრაგედიას ისევ მუშებს გადააბრალებდნენ. ამიტომ ლებედევმა 5 მისამართით — მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის, იუსტიციის მინისტრის, ვაჭრობა-მრეწველობის მინისტრის, სახელმწიფო სათათბიროს წევრების — მილიუკოვისა და გეგეჰკორის სახელზე გაგზავნა დეპეშები, რომლებშიც აღწერილი იყო ლენაზე დატრიალებული ამბების მთელი სიმართლე. მთელ ქვეყანას მოედო ცნობა ლენაზე მომხდარ საშინელებათა შესახებ.

4 აპრილის შემდეგ ლენაზე გაფიცვა არ შეწყვეტილა. ადმინისტრაციის სისხლიანმა ანგარიშსწორებამ მუშები უფრო გააბოროტა და გააქაჟა. ისინი საშინელმა შიმშილმაც ვერ შეაშინა. გაფიცვა კვლავ გრძელდებოდა. ახალი რეპრესიების გამო საგაფიცო კომიტეტი არაღეგარულ მდგომარეობაში გადავიდა.

მეფის ჯალათები მოტყუვდნენ. — აღნიშნავს ლებედევი თავის მოგონებებში, — დახვრეტამ ვერ შეაშინა ლენის მუშები. გაფიცვა გრძელდებოდა. მუშათა ბრბოლა ახალ ფაზაში შევიდა. თუ 4 აპრილამდე საძიებლებზე აქა-იქ შტრეიკბრეხერთა მცირე ჯგუფები მზად იყვნენ მუშაობის დასაწყებად, მეორე დღეს, როცა საძიებლებზე ცნობილი გახდა სისხლიან დანაშაულებათა ამბავი, მეშახტეთა უმრავლესობა სამუშაოდ არ გასულა. ახლა, ეკონომიკურ მოთხოვნებთან ერთად გაფიცულებმა პირველ პლანზე წამოაყენეს მოთხოვნა, მოეძებნათ 4 აპრილის ტრაგედიის მონაწილე დამნაშავენი. ეს უკვე პოლიტიკური მოთხოვნა იყო.

მთავრობამ ვერ გასტეხა გაფიცულთა ნებისყოფა. არცერთ მუშას არ სურდა 4 აპრილის შემდეგ მუშაობა განეგრძო და მთავრობა იძულებული გახდა მუშათა ეს პროტესტი დაეკმაყოფილებინა. ივლისში ოქროს საძიებლებიდან ევაკუირებულ იქნა 8909 მუშა თავიანთი ოჯახებით. ისინი საუკეთესო აგიტატორები იყვნენ მეფის მთავრობის წინააღმდეგ.

ლენის ამბებში გამოვლინდა ყოველივე ავი და ბოროტი, დესპოტიზმი, რითაც სულდგმულობდა მემამულურ-კაპიტალისტური რუსეთი. ლენა გადაიქცა იმ ნაპერწკლად, რომელმაც რევოლუციური ხანძარი აღანთო მილიონთა გულებში. რისხვისა და შურისგების ტალღა დაიძრა ყინულოვან ციმბირიდან და მოედო მთელ ქვეყანას. საპრო-

ტესტო მითინგებს, გაფიცვებს, მანიფესტაციებს საყოველთაო ხასიათი ჰქონდა. მუშათა კლასი გადამწყვეტი ბრძოლებისთვის ემზადებოდა.

„ლენაზე თოფის გასროლამ დაამსხვრია მღუმარების ყინული, დაიძრა სახალხო მოძრაობის მდინარე.

ყველაფერმა, რაც კი ბოროტი და დამლუპველი იყო თანამედროვე რეჟიმში, ყველაფერმა, რაც აწუხებდა მრავალტანჯულ რუსეთს — ყველაფერმა ამან თავი მოიყარა ერთ ფაქტში, ლენის ამბებში.

აი რატომ იყო, რომ სწორედ ლენაზე თოფის გასროლა გახდა გაფიცვებისა და დემონსტრაციების სიგნალი“¹.

„ლენის მუშათა დახვერტასთან ერთად ჩვენი მკერდიც დახვერტეს. მუშათა კლასის მიმართ ასეთ უხეშ ძალადობაში ჩვენ ვადანაშაულებთ არა მარტო ადგილობრივ ჯალათებს, არამედ მთელ თანამედროვე წყობილებას და კერძოდ სახელმწიფო სათათბიროს გაბატონებულ უმრავლესობას“, — წერდნენ პეტერბურგის ოსიპოვის ქარხნის მუშები.

„ჩვენ მიგვაჩნია, რომ მხოლოდ მუშათა კლასის ორგანიზებულ ბრძოლას შეუძლია აღკვეთოს ლენის სასაკლაო“, — აღნიშნავდნენ პეტერბურგის მილსაგლინავე ქარხნის მუშები.

„ჩვენ ვერაფერი გვიშველის — ვერც ცრემლები, ვერც პროტესტი, — გარდა ორგანიზებული მასობრივი ბრძოლისა“, — მიუთითებდნენ კოჟევნიკოვის ბაზბასქსოვი ფაბრიკის მუშები.

სამხრეთ რუსეთის თუჩჩამომსხმელი და ვაგონშემკეთებელი ქარხნის მუშები ლენაზე გაფიცულთ ატყობინებდნენ: „თქვენი მწუხარება ჩვენი მწუხარებაა, თქვენი მტრები ჩვენი მტრებია. დადგება დღე, როცა ჩვენს მტრებს ძვირად დაუჯდებათ ჩვენთვის მოყენებული ყველა უბედურება. ეს დღე შორს არ არის“².

1912 წლის 8 აპრილს სამგლოვიარო არშიაშემოვლებული გამოვიდა ბოლშევიკური გაზეთი „ზვეზდა“. გაზეთის მთელი პირველი გვერდი ამხელდა ცარიზმის მიერ ლენაზე ჩადენილ დანაშაულს, წერდა მუშათა კლასის რევოლუციურ განწყობილებაზე. პროლეტარული პოეტი დემიან ბედნი რუსეთის მშრომელებს მოუწოდებდა:

«О, братья! Проклят, проклят будет.

Кто этот страшный день забудет.

Кто эту кровь врагу простит».

გაზეთის 15 და 17 აპრილის ნომრებში დაბეჭდილი იყო რედაქციაში ნაკადად შემოსული მუშათა რეზოლუციების ერთი ნაწილი. ეს რეზოლუციები მუშათა კლასს, ერთსულოვნებისაკენ, მჭიდრო რევოლუციური დარაზმულობისა და ცარიზმის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ³.

¹ ი. სტალინი, თხ., ტ. 2, გვ. 254.

² Ленинские события (статьи и материалы), 1938, გვ. 71.

³ Большевицкая печать 1894—1917 гг. краткие очерки истории, Москва, 1962, გვ. 298.

9 აპრილს სოციალ-დემოკრატიულმა ფრაქციამ სათათბიროში შეიტანა შეკითხვა ლენინს მუშათა დახვერეთის შესახებ. შეკითხვაში აღწერილი იყო სიმაღლელ ლენინზე დატრიალებული საშინელებისა და დასმული იყო ასეთი კითხვები: 1. „ცნობილია თუ არა მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარისა და შინაგან საქმეთა მინისტრისათვის, რომ 1912 წლის 4 აპრილს ლენინს ოქროს მრეწველობის ამხანაგობის საძიებლებზე ეკონომიკურ გაფიცვაში მონაწილეობისათვის, სამთამადნო ზედამხედველობით მოხელეებთან მოლაპარაკების დროს მოხდა მუშათა დახვერება, სადაც დახოცილია 270, ჭრილობის გამო დაღუპულთა ჩათვლით და დაჭრილია 250. 2. თუ ეს ცნობილია, მაშინ რა ღონისძიების გატარებას ფიქრობს მთავრობა სასაქალაოს მოწყობაში ჰეშმარიტ დამნაშავეთა გამოვლინებისა და მათი კანონიერად პასუხისგებაში მიცემის შესახებ და აგრეთვე იმის შესახებ, რომ მომავალში მსგავსი სისხლიანი ანგარიშსწორება გაფიცულ მუშებისადმი აღარ განმეორდეს“¹.

სოციალ-დემოკრატიული ფრაქციის ამ შეკითხვასთან დაკავშირებით იძულებული შეიქნა სათათბიროს 11 აპრილის სხდომაზე საპასუხო სიტყვით გამოსულიყო შინაგან საქმეთა მინისტრი მაკაროვი. მან გაიმეორა ლენინს სასაქალაოს ორგანიზატორთა მიერ შეთითხნილი ჭორი მუშათა შეიარაღებული ბრბოს ჯარისკაცებზე თავდასხმის შესახებ და მთელი დანაშაული გაფიცულებზე გადაიტანა. ხოლო დასკვნაში ასეთი თავხედური განცხადება გააკეთა: „როდესაც ბოროტი ავტორიტეტების ზეგავლენით გონებადაკარგული ბრბო ჯარზე მიდის, მაშინ ჯარს არ გააჩნია სხვა გამოსავალი, გარდა გასროლისა. ა. ს. ე. ი. ყ. ო, ა. ს. ე. ი. ქ. ე. ბ. ა.“².

რეაქციონერი მინისტრის ამ ცინიკურმა განცხადებამ რუსეთის ყველა მხარე მოიარა და აღშფოთების ახალი ტალღა ააზვირთა მშრომელებში. საპროტესტო გაფიცვები აშკარა პოლიტიკური მოთხოვნებით მასობრივ მოვლენებად იქცნენ. პეტერბურგის, მოსკოვის, ეკატერინოსლავის, ოდესის, ხარკოვის, კიევის, ლუგანსკის, სარატოვის, სამარის, ნიჟნი ნოვგოროდის, სმოლენსკის, რიგის, კიშინიოვის. ვილნოს და სხვა მსხვილი ქალაქების საწარმოთა მუშები საპროტესტო მიტინგებზე მიღებულ რეზოლუციებში გმობდნენ მთავრობის სისხლიან პოლიტიკას და პროლეტარიატს ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ. საპროტესტო გაფიცვები და დემონსტრაციები გადაიზარდნენ მძლავრ საპირველმისო გამოსვლებში. ჩსდმპ ცენტრალური კომიტეტის³ საპირველმისო პროკლამაცია მუშებს მოუწოდებდა: „სიკვდილო პირსისხლიან ცარიზმს! სიკვდილი თავადაზნაურთა მიწის საკუთრებას! სიკვდილი მეპატრონეთა

¹ Ленские события, გვ. 73—74.

² იქვე.

მტარეალობას ფაბრიკა-ქარხნებსა და მაღაროებში! მიწა — გლეხებს! 8 საათის მუშაობა — მუშებს! დემოკრატიული რესპუბლიკა — რუსეთის ყველა მოქალაქეს!¹.

პეტერბურგში 1 მაისს გაფიცვაში 100 ათასი მუშა მონაწილეობდა, მოსკოვში — 50 ათასი, რიგაში — 35 ათასი. საერთოდ 1912 წელს გაფიცვების დონემ 1906 წლის დონეს გადააჭარბა. მუშები ცარიზმის მიერ ჩადენილ დანაშაულობათა ყველა აქტს მკაცრი პროტესტებით უმასპინძლებოდნენ. 1912 წლის მაისის გამოსვლების შემდეგ პოლიტიკური გაფიცვების ახალი ტალღა აზვირთდა შავი ზღვის ფლოტში, სადაც რევოლუციურ მეზღვაურებს სიკვდილის განაჩენი გამოუტანეს. გაფიცვები ფართოვდებოდა ბალკანეთში ცარიზმის მიერ გაღვივებული ომების გამოც. საერთოდ 1912 წელს გაფიცვებში მილიონზე მეტი მუშა მონაწილეობდა. ამასთან პოლიტიკური გაფიცვის მონაწილეთა რიცხვი 855 ათასს აღწევდა.

1913 წელს საგაფიცვო მოძრაობა კიდევ უფრო გაფართოვდა: სულ გაფიცვებში 1 მილიონ 272 ათასმა მუშამ მიიღო მონაწილეობა. ამასთან პოლიტიკური გაფიცვები 63,3 პროცენტს შეადგენდა. საგაფიცვო მოძრაობაში ებმებოდნენ ახალი სამრეწველო ქალაქები, პროლეტარიატის ახალი და ახალი ფენები.

ამიერკავკასიის მუშათა საგაფიცვო მოძრაობა 1912—1914 წლებში

რევოლუციური აღმავლობის წლებში რუსეთის მუშათა მოძრაობაში ამიერკავკასიის ერთ-ერთი მოწინავე ადგილი ეკავა. ამ პერიოდში ამიერკავკასიის, კერძოდ ბაქოს, პროლეტარიატის შეუპოვარ პოლიტიკურ საგაფიცვო ბრძოლას უდიდესი მნიშვნელობა ჰქონდა მთელი იმპერიის მასშტაბით. ლენაზე მუშათა დახვედრას ბაქოს პროლეტარიატი ფართოდ გამოეხმაურა. ქალაქ ბაქოს უფროსი კავკასიის მეფისნაცვლისადმი გაგზავნილ მოხსენებაში 1912 წლის 12 მაისს აღნიშნავდა: „სამრეწველო რაიონის მუშათა დიდი ნაწილი ლენის ამბების შთაბეჭდილების ქვეშაა, მთავრობისადმი მტრულადაა განწყობილი“². მუშებმა ერთი დღის სამუშაო ხელფასი ლენის მუშათა ოჯახების დახმარების ფონდში შეიტანეს. ჩატარდა წყალსადენის, ბიბი-ეიბათის ტყავის სახელოსნოს, სტამბა „ტექნიკის“ მუშათა გაფიცვები. ბაქოდან გაფიცვების ტალღა აზერბაიჯანის სხვა საწარმოებსაც მოედო. 1912 წლის ოქტომბერში გაიფიცა ნუხის აბრეშუმის ძაფსახვევი ფაბრიკების 3000 მუშა. მთავრობამ გაფიცვის 48 მოთავე დააპატიმრა. მუშები შეუპოვრად განაგრძობდნენ ბრძოლას და მათ ფაბრიკის ადმინისტრაცია-

¹ ი. ს. ტაღიანი, თბ., ტ. 2, გვ. 236.

² История Азербайджана, том II, гл. 131.

ცია აიძულეს დათმობაზე წასულიყო. შეუპოვარი ხასიათი ჰქონდა მუშათა გაფიცვას ჭედაბეის სპილენძის საბადოებსა და სპილენძის სადნობ ქარხნებში.

რუსეთის მძლავრ რევოლუციურ აღმავლობას საქართველოს პროლეტარიატიც გამოეხმაურა. 1913 წლის სამაისო დღესასწაულებისათვის მოწინავე მუშებმა შეიმუშავეს გაფიცვის გეგმა. 2 ივნისს ქიათურაში ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით შეიქმნა „გაფიცვის ბიურო“; ბიურომ მუშათა მოთხოვნები პროკლამაციის სახით გაავრცელა ქალაქში. პროკლამაციაში ლაპარაკი იყო იმ დიდ ძვრებზე, რომელიც მუშათა რევოლუციურ ბრძოლას დაეტყო რეაქციის შემდეგ.

„რეაქციის ძალებს არ შეუძლიათ პროლეტარიატის დამონება. რუსეთის პროლეტარიატი უკვე ფეხზე წამოდგა და დაიწყო დიდი ბრძოლა შრომის განთავისუფლებისათვის და თქვენ უკვე გესმით ჩრდილოეთიდან მოღწეული ბრძოლის გამოძახილები. დაჩაგრულებმა, როგორც ჩვენ, ჩვენმა ძმებმა — ამხანაგებმა გამოიღვიძეს ძილისაგან და მწყობრი რიგებით აწარმოებენ შეტევას მტერზე. მათი თავგანწირული ბრძოლის თვალსაჩინო მაგალითმა ჩვენც უნდა აღგვაფრთოვანოს...“¹.

პროკლამაცია მუშებს მოუწოდებდა გაფიცვებისაკენ, მასში კონკრეტულად იყო დასახელებული ადმინისტრაციისადმი წარსადგენი მოთხოვნები.

5 ივნისს ქიათურაში გაფიცვა დაიწყო. მუშებმა, რომლებიც საქართველოს სხვადასხვა რაიონებიდან იყვნენ ჩამოსული, დატოვეს ქალაქი. „ამჟამად ქიათურაში დარჩა არა უმეტეს ათასი კაცისა და სამრეწველო ცხოვრება სავსებით ჩაკვდა“² — ჩიოდა ქუთაისის გუბერნიის უანდარმთა სამმართველოს უფროსი. საწარმოთა ადმინისტრაციის, მაზრის უფროსისა და გუბერნატორის მუქარამ ვერ გასჭრა. გაფიცვას ორგანიზებული ხასიათი ჰქონდა. აქტიურად მუშაობდა საგაფიცო ბიურო ბოლშევიკების ხელმძღვანელობით. საიდუმლოდ დაბეჭდილ პროკლამაციები მუშებს ორგანიზებულობისა და შეუპოვრობისაკენ მოუწოდებდნენ. მუშათა გაფიცვამ ქიათურაში 21 ივლისამდე გასტანა. გაფიცულთა მთელი რიგი მოთხოვნები დააკმაყოფილეს.

ქიათურის მუშათა ორგანიზებულ ეკონომიკურ გაფიცვებს, რომლებიც შემდეგ პოლიტიკურ გაფიცვებში გადაიზარდა, საქართველოს პროლეტარიატისათვის დიდი გამარეოლუციურებელი მნიშვნელობა ჰქონდა. მათ ჰპოვეს ფართო გამოძახილი. ივნისის თვეში გაიფიცნენ ფოთის ნავსადგურის მტვირთავი მუშები, თბილისის მთელი რიგი წარმოება-დაწესებულებანი.

¹ საქართველოს სსრ ცენტ. საისტორიო არქივი, ფ. 2, ს. 5209, ფ. 16—17.

² იქვე, ფ. 16.

1913 წლის ზაფხულში ბაქოში ბოლშევიკური ორგანიზაციების ხელმძღვანელობით ჩატარდა გრანდიოზული საყოველთაო გაფიცვა. იგი დაიწყო ბალახვანის, სურახანის, ჩორნი გოროდის, ბიბი-ეიბათის საწარმოებში. გაფიცვას უშუალოდ ხელმძღვანელობდა ნავთის მრეწველობის მუშათა პროფესიული კავშირი. შეიქმნა საგაფიცო ბიურო. მუშებმა ერთი დღის ხელფასით შექმნეს ფულადი ფონდი გაფიცვის მძიმე დღეებში კველაზე ხელმოკლეთათვის დასახმარებლად. გაფიცვამ პოლიცია ფეხზე დააყენა. გაძლიერდა რეპრესიული ღონისძიებანი. 23 ივნისს პოლიციამ საგაფიცო ბიუროს წევრთა უმრავლესობა და ბაქოს ბოლშევიკური ორგანიზაციის ხელმძღვანელი მუშაკები დააპატიმრა. პოლიციის რეპრესიებს მუშებმა ერთსულოვნობითა და მეტი დარაზმულობით უპასუხეს. 27—28 ივნისს ცალკეული გაფიცვები გადაიზარდა დიდ საყოველთაო გაფიცვაში, რომელშიც მონაწილეობდა 35 ათასი კაცი.

გაფიცვამ პოლიტიკური ხასიათი მიიღო. მუშათა წარმომადგენლებმა ნავთის მრეწველებს წარუდგინეს კონკრეტული მოთხოვნები. ისინი მოითხოვდნენ 8-საათიანი სამუშაო დღის დაწესებას, ხელფასის მომატებას, პრესის თავისუფლებას, პროფესიულ კავშირთა ცნობას ნავთის მრეწველთა მიერ, მაისის დღესასწაულის თავისუფლებას, მუშათა შეილებისთვის სკოლების გახსნას მშობლიურ ენაზე და სხვ.

ავგისტოს თვეში გაფიცვამ კიდევ უფრო მასობრივი ხასიათი მიიღო. აღვილი ჰქონდა მწვავე შეჯახებებს პოლიციასთან. მრეწველები იძულებული გახდნენ მუშათა მოთხოვნების ნაწილი დაექაყოფილებინათ. ამ გაფიცვაში გამოვლინდა მუშათა დიდი შეუპოვრობა, ორგანიზაციული სიმტკიცე, ინტერნაციონალური სულისკვეთება, მუშათა მზადყოფნა უფრო შეუპოვარი, გადაწყვეტი ბრძოლებისათვის.

ამავე ხანებში თბილისში გაიფიცნენ ტრამვაის მუშა-მოსამსახურეები. მათ ადმინისტრაციას წაუყენეს ეკონომიური მოთხოვნები. გაფიცულები ერთსულოვნად მოქმედებდნენ. ქალაქში ტრამვაის მოძრაობა შეწყდა. პოლიცია ფეხზე დადგა. დააპატიმრეს გაფიცვის მოთავე 12 მუშა, მაგრამ გაფიცულთა ერთსულოვნება ვერ გასტეხეს. ტრამვაის დირექცია დიდი ყოყმანის შემდეგ იძულებული გახდა დათმობაზე წასულიყო. ნექტემბრის თვეში გაფიცვა დამთავრდა. იგი ტრამვაის მუშათა დიდი გამარჯვება იყო.

მუშათა რევოლუციურმა აღმავლობამ ამიერკავკასიაში განსაკუთრებით ფართო ხასიათი მიიღო 1914 წლის პირველ ნახევარში — იმპერიალისტური ომის დაწყების წინ. 9 იანვარს, სისხლიანი კვირის აღსანიშნავად, ბაქოში გაიფიცნენ ბალახვანის რაიონის ასადულოვის ნავთსარეწის მუშები, რომლებმაც ადმინისტრაციას წაუყენეს მოთხოვნები შრომის პირობებისა და უფლებრივი მდგომარეობის გაუმჯო-

ბესების შესახებ¹. ადმინისტრაცია იძულებული გახდა მუშათა მოთხოვნების დიდი ნაწილი დაემაყოფილებინა.

თებერვალში „ევროპის ნავთის კორპორაციის“ მუშებმა და ხელი-სუფლებამ გამოაცხადეს გაფიცვა, რომელიც აგრეთვე მუშათა გამარჯვებით დამთავრდა². მარტის დასაწყისში მუშათა გაფიცვა დაიწყო „მოლოტის“ სააქციო საზოგადოების მექანიკურ-ჩამომსხმელ სახელოსნოში. გაფიცვას ფირმის სხვა სარეწაოებმაც დაუჭირეს მხარი. ადმინისტრაცია დათმობაზე არ წავიდა. გარდა 560 მუშისა, რომლებმაც ადრინდელ პირობებში გამოაცხადეს მუშაობაზე თანხმობა, ფირმაში სამუშაოდ აღარავინ დარჩენილა³.

აპრილში საგაფიცვო მოძრაობა უფრო გაფართოვდა. 22 აპრილს ნობელის კომპანიის 900-მა მუშამ შეწყვიტა მუშაობა. ეს პოლიტიკური გაფიცვა მიმართული იყო მუშათა ბექდვითი სიტყვის დევნის წინააღმდეგ⁴.

ამიერკავკასიის მუშებმა მთავრობის თვითნებობისა და მრეწველთა უხეში ექსპლუატაციის წინააღმდეგ პროტესტისა და მედგარი ბრძოლის ნიშნით ჩაატარეს პირველი მაისის დღესასწაული.

მაისობის ორგანიზებულად ჩატარებისათვის ადრევე დაიწყო სამზადისი. ბოლშევიკური ორგანიზაციის მუშაობა ამ დროს განსაკუთრებით კმედითი იყო ბაქოში. აღნიშნულ ორგანიზაციას სათავეში ედგა სტეფანე შაუმიანი, რომელიც მარტის თვეში დაბრუნდა ბაქოში ასტრახანის გადასახლებიდან.

შაუმიანმა ბაქოსა და თბილისში შემოიკრიბა რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ხელმძღვანელი მუშაეები და შექმნა მტკიცე არალეგალური პარტიული კოლექტივები, რომლებიც წარმოებებთან უშუალოდ იყვნენ დაკავშირებული და სათავეში ედგნენ მუშათა რევოლუციურ ბრძოლას. 1914 წლის 17 მაისს ს. შაუმიანი ვ. ი. ლენინს სწერდა: „აი უკვე თვეზე მეტია მე კავკასიაში ვარ, ხან თბილისში, ხან ბაქოში. ახლა მე საბოლოოდ მოვეწყვე ბაქოში“. ბაქოს მუშების აქტიური მხარდაჭერით ს. შაუმიანმა აპრილში მოახერხა მუშათა ლეგალური გაზეთის „ნაშა ჟიჰნის“ გამოცემა⁵. ეს გაზეთი მხარში ედგა გაზეთ „პრავდას“ და ბაქოსა და აზერბაიჯანის პროლეტარიატს რაზმავდა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით ცარიზმისა და იმპერიალიზმის წინააღმდეგ ბრძოლისათვის.

პირველი მაისის წინა დღეებში ბოლშევიკებმა არალეგალურად და-

¹ История Азербайджана, том II, гл. 198.

² საქ. სსრ ცენტრ. საისტორიო სახელმწ. არქივი, ფ. 20, ს. 3180, ფ. 64.

³ იქვე, ფ. 35.

⁴ იქვე, გვ. 36.

⁵ История Азербайджана, т. III, гл. 140.

ბეჭდეს და გაავრცელეს პროკლამაციები, სადაც აღნიშნული იყო რევოლუციური მოძრაობის მძლავრი გაქანება მთელს იმპერიაში. პროკლამაცია მოუწოდებდა მუშებს პროლეტარული გაფიცვისაკენ¹ 2 მაისს ბაქოში გაფიცული იყო 20 ათასამდე მუშა. სამრეწველო უბნებში გავრცელდა რევოლუციური პროკლამაციები². თბილისში პირველ მაისს გაფიცვა გამოაცხადეს ენთიანჯიანცის, სელიანოვისა და „კომეტას“ თამბაქოს ფაბრიკის მუშებმა, ქართული ამხანაგობის სტამბის მუშებმა, ტოლეს საპნის ქარხნის, იარაღოვის და ობუხოვის თუჩის სასხმელი ქარხნის მუშებმა. გაფიცული იყო ოფიციალური ცნობით სულ 823 კაცი³.

საპირველმაისო გაფიცვები ბაქოში წარმოადგენდნენ მოსამზადებელ საფეხურს იმ დიდი საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვისათვის, რომელმაც მაისის ბოლო რიცხვებში იფეთქა ბაქოში და რომელმაც მთელი იმპერიის მასშტაბით ჰპოვა აქტიური გამომხატურება და მხარდაჭერა.

ასეთი გაფიცვისათვის ნიადაგი სავსებით იყო მომზადებული. მუშათა საყოფაცხოვრებო პირობები გაუარესდა. მრეწველებმა 1913 წლის გაფიცვისდროინდელი დათმობანი თანდათან უკან წაიღეს. ცხოვრება გაძვირდა. ფასები პირველი მოთხოვნის საგნებზე გაიზარდა 10—15 პროცენტით. მუშები აშკარად გამოთქვამდნენ უკმაყოფილებას ნავთის მრეწველთა მხრივ უხეში ექსპლოატაციის გამო. ბაქოს ბოლშევიკური ორგანიზაცია, რომელიც უშუალოდ იყო დაკავშირებული მუშებთან, ხელავდა, რომ მუშათა განწყობილება სავსებით შეესაბამებოდა იმ საერთო რევოლუციურ აღმავლობას, რასაც ადგილი ჰქონდა რუსეთის მსხვილ სამრეწველო ცენტრებში.

ბოლშევიკებმა მოწინავე მუშების აქტიური მხარდაჭერით გააჩაღეს სამზადისი გაფიცვისათვის. სტეფანე შაუმიანის, მეშადი აზიზბეკოვის, ივანე ფიოლეტოვის ხელმძღვანელობით ბალახვანისა და ბიბრეიბათის რაიონებში შეიქმნა საგაფიცო კომიტეტები. სარეწებსა და დაწესებულებებში ჩამოყალიბდა ადგილობრივი საგაფიცო კომიტეტები. გაფიცვის ორგანიზებულად ჩატარების საკითხებს მიეძღვნა არალეგარული კრებები, რომლებზედაც მონაწილეობას იღებდნენ მუშათა რწმუნებულები. ბაქოს ჟანდარმერიის ცნობაში აღნიშნულია, რომ მუშებმა „აირჩიეს რწმუნებულები დაახლოებით 100 კაცის რაოდენობით, რომელთა უშუალო ხელმძღვანელობა გაფიცვის ჩატარების საქმეში თავისთავზე აიღო საგაფიცო კომიტეტმა, რომელიც სოციალ-

¹ საქ. სსრ ცენტრ. სახელმწ. საისტორიო არქივი, ფ. 26, 3344. ფ. 2/ — 23—24.

² იქვე, ს. 3344, ფ. 44.

³ იქვე, ს. 3343 ფ. 44.

დემოკრატებისაგანა ჩამოყალიბებული¹. რწმუნებულთა კრებაზე შეიმუშავეს 60 პუნქტისაგან შემდგარი მუშათა მოთხოვნები. მუშები მოითხოვდნენ 8-საათიან სამუშაო დღეს ყველა მუშისათვის, საპირველმაისო დღესასწაულის მოწყობას, ხელფასის მომატებას, საბინაო პირობების გაუმჯობესებას, მუშათა ორგანიზაციების თავისუფლებას, დამზღვევი სალაროების გახსნას, მრეწველებთან კოლექტიური ხელშეკრულებების დადებას და სხვ².

„საგაფიცო კომიტეტმა, — ნათქვამია ჟანდარმერიის 28 მაისის ცნობაში, — მასობრივი გაფიცვის გამოცხადების დღიდან ჩაატარა რწმუნებულთა რიგი კრებები, რომლებზედაც შემუშავებულ იქნა ნავთისმრეწველთა მუშების საერთო მოთხოვნები, რაც გაფიცვის მიზეზი გახდა და მოსმენილ იქნა რწმუნებულთა მოხსენებანი ადგილებზე მუშათა განწყობილების შესახებ“³.

მუშათა მოთხოვნები, მოწოდება დაიბეჭდა პროკლამაციების სახით და გავრცელდა მუშებში. პროკლამაცია დაიბეჭდა და გავრცელა ბაქოს ბოლშევიკურმა კომიტეტმა⁴. იგი მუშებს ორგანიზებული მოქმედებისა და შეუპოვრობისაკენ მოუწოდებდა.

პოლიციამ და ჟანდარმერიამ მიაგნო საყოველთაო გაფიცვისათვის მზადების შტაბს. დაპატიმრეს ბაქოს ბოლშევიკური ორგანიზაციის 29 აქტიური მუშაკი. მაგრამ კარგად მომზადებული გაფიცვა არ ჩაშლილა. იგი დაიწყო 28 მაისს და ივნის-ივლისში ბაქოს პროლეტარიატის საყოველთაო პოლიტიკურ ბრძოლაში გადაიზარდა. ივნისის პირველ რიცხვებში გაფიცულთა რიცხვმა 50 ათას კაცს მიაღწია⁵. გაფიცულთა რიცხვი თანდათან მატულობდა. მუშები მოითხოვდნენ მრეწველებისადმი მათ მიერ წაყენებულ, მოთხოვნების სრულად დაკმაყოფილებას, ავლენდნენ და კიცხავდნენ შტრეიკბრეხერებს.

საგაფიცო კომიტეტი სისტემატურად ბეჭდავდა და ავრცელებდა პროკლამაციებს; პროკლამაციებში აღწერილი იყო გაფიცვის მიმდინარეობა, მუშათა შეუპოვრობა და სიმამაცე, გაკიცხული იყო შტრეიკბრეხერები და მოღალატენი, ჩამოთვლილი იყო შტრეიკბრეხერთა გვარები⁶.

გაფიცული მუშები ბალახვანისა და ბიბი-ეიბათის რაიონებში სისტემატურად მართავდნენ კრებებს, სადაც ორატორები ამხელდნენ მრეწველთა თვითნებობას. კრებები ამავე დროს აშკარა პოლიტიკურ

¹ საქ. სსრ ცენტრ. საისტ. სახელმწ. არქივი, ფ. 2, ს. 3180, ფ. 37.

² იქვე.

³ იქვე.

⁴ იქვე, გვ. 58.

⁵ იქვე, გვ. 59.

⁶ იქვე, გვ. 60.

ხასიათს ატარებდა. ბაქოს ჟანდარმერია და პოლიცია ფეხზე იდგა. დამატებით გამოიწვიეს კაზაკთა ნაწილები. სისტემატურად მიმდინარეობდა მუშათა ბინების ჩხრეკა-აწიოკება. პოლიცია შემჩნეულ მუშებს აპატიმრებდა. 17 ივნისს ბალახანის რაიონში შედგა კრება, რომელსაც მუშათა დიდი რაოდენობა დაესწრო. კრებას გარს შემოერტყა პოლიციელებისა და კაზაკების რაზმი¹. მთელ ქალაქში ჩატარდა მასობრივი დაპატიმრებანი.

პოლიციური რეპრესიების საპასუხოდ 20 ივნისს გაფიცულმა მუშებს აპატიმრებდა. 17 ივნისს ბალახანის რაიონში შედგა კრება, რომელიც 20 ათასამდე მუშა იღებდა მონაწილეობას. დემონსტრანტები შეეჯახნენ პოლიციას და კაზაკებს. ადგილ-ადგილ საბარკადო ბრძოლებიც კი გაიმართა. პოლიციასთან გაფიცულთა სერიოზულ შეტაკებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე 24 ივნისს².

მეფის ხელისუფლება დაფრთხა. ქალაქ ბაქოში სამხედრო მდგომარეობა გამოცხადდა. ბაქოში სასწრაფოდ იქნა მივლინებული შინაგან საქმეთა მინისტრის მოადგილე ჯუნკოვსკი. პოლიციამ გააძლიერა რეპრესიები; 1600-ზე მეტი მუშა დააპატიმრეს, 1750 — დაითხოვეს. სხვადასხვა ეროვნების 3 525 მუშა გაასახლეს რუსეთის შიდა გუბერნიებში³.

ბაქოს მუშათა პოლიტიკურ გამოსვლას აქტიურად გამოეხმაურა ამიერკავკასიის პროლეტარიატი. გაფიცვები დაიწყო ნუხის აბრეშუმის ძაფსახვევ ქარხნებში.

ბაქოელებს სოლიდარობა გამოუცხადეს თბილისის, ბათუმის, ქიათურის, ფოთის საწარმოთა მუშებმა. ივნისის თვეში გაიფიცნენ პურის მცხობელი და ლუდის ქარხნის მუშები⁴. განსაკუთრებით გრანდიოზული ხასიათი მიიღო ტრამვაის მუშა-მოსამსახურეთა გაფიცვამ. პოლიციის ცნობებში აღნიშნულია მუშათა იმ მაღალი საბრძოლო განწყობილების შესახებ, რაც ბაქოს მღელვარე ამბებთან იყო დაკავშირებული⁵. ბაქოელ ამხანაგებს გაფიცულმა მუშებმა გაუგზავნეს მისასალმებელი წერილი. თბილისელი მუშები ბაქოელ თანამომხმეებს მოუწოდებდნენ შეუპოვრობა გაჟოფიანათ მთავრობის რეპრესიების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ოჯალისელი მუშები თანხებს აგროვებდნენ ბაქოელ გაფიცულთა დასახმარებლად.

ბაქოს მენავთობე მუშების საყოველთაო პოლიტიკურმა გაფიცვამ,

¹ საქ. სსრ ცენტრ. საისტ. სახელმწ. არქივი, ფ. 2, ს. 3180, გვ. 43.

² იქვე, ფ. 45.

³ История Азербайджана, том III, გვ. 142.

⁴ საქ. სსრ ცენტრ. საისტ. სახელმწ. არქივი, ფ. 30, ს. 2552, ფ. 87.

⁵ იქვე, ფონდი 34, საქმე 644, ფ. 56.

რომელიც 2 თვის განმავლობაში გრძელდებოდა, რუსეთის მთელი პროლეტარიატის ყურადღება მიიპყრო.

ბაქოელი ამხანაგებისადმი სოლიდარობის ნიშნად გაიფიცნენ მოსკოვისა და პეტერბურგის მუშები. 11 ივლისს პეტერბურგში გაფიცულთა რიცხვმა 200 ათასს კაცს მიაღწია. ვარშავაში და ლოძში ბარეკალები გამართეს. „ამხანაგო ბაქოელებო, ჩვენც თქვენთან ვართ“, — ასეთი იყო რუსეთის იმპერიის მუშათა გამოძახილი. რეპრესიებმა მუშათა ერთსულოვნება ვერ ჩაჰკლა. რევოლუციური ტალღა ყოველდღიურად იზრდებოდა.

ქალაქად რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობას მასობრივად გამოეხმაურა და მხარი დაუჭირა სოფელმაც. აგრარული საკითხი 1905 — 1907 წლების რევოლუციის შემდეგაც კვლავ რევოლუციის ძირითად საკითხად რჩებოდა. სოფლად მტკიცედ იყო შემორჩენილი ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობის ნაშთები. საუკეთესო მიწებს მემამულეები და კულაკები ფლობდნენ. გლეხობას უმიწოება და მძიმე სახელმწიფო გადასახადები სტანჯავდა. სტოლიპინის აგრარულმა რეფორმებმა კულაკობა წელში გამართა. კლასობრივი ბრძოლა სოფლად რეფორმების შემდეგ კიდევ უფრო გამწვავდა. 1910—1914 წლებში რუსეთის იმპერიაში ადგილი ჰქონდა გლეხთა რევოლუციური გამოსვლის 13 ათასამდე შემთხვევას. გლეხები უარს ამბობდნენ საიჯარო ვალდებულებათა შესრულებაზე, იტაცებდნენ მემამულეთა მიწებს და სახლ-კარს ცეცხლს უკიდებდნენ, ითვისებდნენ და ინაწილებდნენ მემამულეთა ჭირნახულს, საქონელს. მსგავს შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა უკრაინაში, გორონეჟის, კურსკის, სარატოვის, სამარის გუბერნიებში.

რევოლუციური აღმავლობა შესამჩნევი გახდა ამიერკავკასიის სოფლებში. სოფლის ღარიბმა მოსახლეობამ თავადების, ბეგებისა და ალაღარების წინააღმდეგ საბრძოლველად იარაღს მოჰკიდეს ხელი. მაზრის უფროსთა მოხსენებით ანგარიშებში აღნიშნულია, რომ ღარიბი გლეხები აღარ ასრულებენ სიგელებით გათვალისწინებულ ვალდებულებებს, ერეკებიან მთავრობის მოხელეებს და იარაღით უსწორდებიან მათ. მაგალითად, 1913 წელს ახალციხის მაზრის უფროსი თბილისის გუბერნატორს თხოვდა დამსჯელი ძალების მიშველიებას ხიზაბავრის, ხორუნის, საროს და სხვა სოფლების ურჩი გლეხების დასამორჩილებლად. გლეხთა მასობრივი ურჩობის შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა ბორჩალოს, გორის, თელავის და სხვა მაზრებში¹.

გლეხთა ურჩობით გაბორძტებული მემამულეები ჩაფრების დახმარებით თვითონვე გადადიოდნენ შეტევაზე და აოხრებდნენ გლეხთა

¹ საქ. სსრ ცენტრ. საისტ. სახელმწ. არქივი, ფ. 17, ს. 7901, ფ. 133.

კარმიდამოს. მემამულე კვალაშვილმა ააწიოკა სოფ. რუთის გლეხობა, მიიტაცა მათი საქონელი¹.

გლეხთა რევოლუციური გამოსვლების შემთხვევები გახშირდა აზერბაიჯანში. 1912 წლის აპრილში ლენქორანის მაზრის სოფელ ბუტასარის გლეხებმა ხელთ იგდეს მსხვილი მემამულის ხან ტალიშინსკის მიწები. საქმეში ჩაერია მაზრის ხელისუფლება კახაკთა ძალებით. ამავე მაზრის სოფ. ლენქორანის გლეხებმა მოაწყვეს გამოსვლა მემამულე მუსტაფა-ხანის წინააღმდეგ. საქმეში ჩაერია ხელისუფლების დამსჯელი ძალები, მაგრამ მათ გლეხობამ შეუპოვარი წინააღმდეგობა გაუწია. გლეხთა გამოსვლებსა და ურჩობას, მემამულეთა მიწების დატაცების ხშირ შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა ელიზავეტოპოლის გუბერნიის მთელ რიგ მაზრებში. განსაკუთრებით აქტიურად იბრძოდა სოფელ გერანბოი-ახმედლის გლეხობა; მას სათავეში ედგა მამაცი მებრძოლი კანტირ-მამედი, რომელიც მთავრობამ 1914 წელს ირკუტსკის გუბერნიისაში გადაასახლა².

გლეხთა ამ ცალკეულ, სპორადულ გამოსვლებს არ შეიძლება წარმატება ჰქონოდათ. მთავრობა ახერხებდა მათ ჩახშობას და სოფელს უფრო მეტად უჭერდა მარწხს.

რევოლუციური აღმავლობის წლებში ამიერკავკასიის პროლეტარიატისა და გლეხობის ბრძოლას ცარიზმის წინააღმდეგ სათავეში ედგა და წარმართავდა ბოლშევიკური პარტია. მთავრობის მხრივ სისტემატური რეპრესიების პირობებში ბოლშევიკები მაინც ახერხებდნენ რევოლუციური მასების მკიდროდ დარაზმვას და მათზე ხელმძღვანელობას. რაც შეეხება დანარჩენ პარტიებს ამიერკავკასიაში, ისინი ცარიზმისა და ბურჟუაზიის დამკავშირებლებს წარმოადგენდნენ და ყოველნაირად უშლიდნენ ხელს რევოლუციური მოძრაობის ზრდა-განვითარებას.

ცნობილია, რომ IV სახელმწიფო სათათბიროს ბოლშევიკი დეპუტატები რუსეთში მუშათა და გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის შესანიშნავ ორგანიზატორებად და დამცველებად გამოდიოდნენ. ისინი (ბადაევი, პეტროვსკი, მურანოვი, სამოილოვი, შაგოვი) სათათბიროს ტრიბუნიდან მხურვალედ უჭერდნენ მხარს მუშათა კლასისა და გლეხობის მოთხოვნებს; ამხელდნენ მრეწველების, მემამულეების თვითნებობას, მოუწოდებდნენ გლეხებს მებატონე-მემამულეების წინააღმდეგ ბრძოლისაკენ. მათ შეიტანეს კანონპროექტი მ-სათიანი სამუშაო დღის შესახებ. ბოლშევიკი დეპუტატები ენერგიულად მუშაობდნენ სათათბიროს გარეთაც; უშუალოდ ხელმძღვანელობდნენ მუშათა გაფიცვებს

¹ გაზ. „მერცხალი“, 1913 წ. №30.

² История Азербайджана, том II გვ. 138—139.

ადგილებზე, მართავდნენ საიდუმლო კრებებს, ქმნიდნენ პარტიულ ორგანიზაციებს¹.

სათათბიროს მენშევიკი დეპუტატები — პირიქით, გამოხატავდნენ რუსეთის ბურჟუაზიის ინტერესებს, არ თანაუგრძნობდნენ მუშათა და გლეხთა რევოლუციურ მოძრაობას და აგიტაციას ეწეოდნენ ადგილებზე მის საწინააღმდეგოდ.

1913 წელს მუშათა დიდი პოლიტიკური გაფიცვის დღეებში ბაქოში ჩავიდნენ სათათბიროს მენშევიკი დეპუტატები სკობელევი და ჩხეიძე, რომლებიც მუშებს წინადადებას აძლევდნენ უკან წაეღოთ ნავთის მრეწველებისადმი წაყენებული მოთხოვნები და გაფიცვა შეეწყვიტათ. „ჩვენ რომ არ წავაგოთ გაფიცვა, უნდა მოვერიდოთ პოლიტიკასო“², — არწმუნებდნენ ისინი მუშებს. ამავე წელს სკობელევმა, ჩხენკელმა, ჩხეიძემ მოიარეს თითქმის მთელი ამიერკავკასია. ისინი რჩევა-დარიგებას აძლევდნენ მუშებს და გლეხებს, ხელი აეღოთ პოლიტიკურ ბრძოლაზე. სოფლისა და ქალაქის ბურჟუაზიული ფენები სათათბიროს მენშევიკ დეპუტატებს სიხარულით ხვდებოდნენ, ბანკეტებს უწყობდნენ და მოხერხებულად იყენებდნენ მათ მასების რევოლუციური აღტყინების ჩასახშობად. მუშები კი მენშევიკ დეპუტატებს არ უსმენდნენ. 1914 წლის ბაქოს საყოველთაო პოლიტიკური გაფიცვის დღეებში ბურჟუაზიულმა წრეებმა ისევ მიიწვიეს სკობელევი, რომელიც შეუდგა მუშაობას პოლიტიკური გაფიცვის ჩაშლისათვის. მაგრამ მუშებმა სკობელევის აგიტაციას ყური არ ათხოვეს. იგი ამ დიდი პოლიტიკური მოვლენიდან გარიყული დარჩა.

ამრიგად, იმპერიალისტური ომის წინ ამიერკავკასიის მშრომელ მასებს მთელი რუსეთის იმპერიის მაშტაბით გაჩაღებულ მძლავრ რევოლუციურ ბრძოლებში ერთ-ერთი მოწინავე პოზიცია ეკავათ. კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით ამიერკავკასიის პროლეტარიატი და რევოლუციური გლეხობა ემზადებოდა თვითმპყრობელობისა და იმპერიალიზმის სიმაგრეებზე გადამწყვეტი იერიშის მისატანად.

რევოლუციური კრიზისი მომწიფდა

1913 წლის დასასრულისა და 1914 წლის პირველი ნახევრის მოვლენებმა დაადსტურეს, რომ რუსეთში მომწიფდა ახალი რევოლუციური სიტუაცია; ცარიზმი გამოუვალი კრიზისის ბადეში გაიხლართა და თვითმპყრობელურ-კაპიტალისტური რეჟიმი დამხობის რეალური საშიშროების წინაშე აღმოჩნდა.

¹ იხ. М. Бадаев, Большевики в государственной думе, Воспоминание, 1961.

² გაზ. „სოციალ-დემოკრატი“, 1913 წ., №32.

ვ. ი. ლენინი 1913 წლის ივნისში აჯამებდა 1912—1913 წლებში მასების უდიდეს რევოლუციურ აღმავლობას და მიუთითებდა ქვეყანაში რევოლუციური სიტუაციის მომწიფებაზე. „რუსეთი იმიტომ განიცდის რევოლუციურ მდგომარეობას, — წერდა იგი, — რომ მოსახლეობის უდიდესი უმრავლესობის, არა მარტო პროლეტარიატის, არამედ აგრეთვე წვრილ მწარმოებელთა განსაკუთრებით გლეხთა, ცხრა მეათედის ჩაგვრა მაქსიმალურად გამწვავდა, ამასთან ეს გამწვავებული ჩაგვრა, შიმშილობა, სიღატაკე, უუფლებობა, ხალხის აბუჩად აგდება აშკარად არ შეესაბამება არც რუსეთის საწარმოო ძალთა მდგომარეობას, არც 1905 წლის მიერ გამოღვიძებული მასების შეგნებისა და მომთხოვნელობის დონეს, არც საქმის ვითარებას ყველა მეზობელ, არა მარტო ევროპის, არამედ აზიის ქვეყნებშიც.

მაგრამ ეს კიდევ ცოტაა. მარტო ჩაგვრა, რაც უნდა დიდი იყოს იგი, ყოველთვის როდი ქმნის ქვეყნის რევოლუციურ მდგომარეობას. უმეტესწილად რევოლუციისათვის არ კმარა ის, რომ ქვედა ფენებს არ უნდოდეთ წინანდებურად ცხოვრება. რევოლუციისათვის საჭიროა კიდევ, რომ ზედა ფენებს არ შეეძლოთ პარპაში და მართვა-გამგეობა წინანდებურად. სწორედ ამას ეხედავთ ახლ რუსეთში“¹.

მოკლედ განვიხილოთ ქვეყნის რევოლუციური მდგომარეობის განმაპირობებელი კომპონენტები.

სტოლიპინის აგარაულმა რეფორმებმა და საერთოდ მისმა უკიდურესად შემტევმა რეაქციულმა პოლიტიკამ ცარიზმს ვერ მოუტანა სასურველი შედეგები. სამი ივნისის სისტემას რომ ჰქმნიდა, ცარიზმი ვარაუდობდა განემტკიცებინა თვითმპყრობელობის პოზიციები, შეენარჩუნებინა აზნაურთა პრივილეგიები. მაგრამ ყოველივე ეს არ მოხდა. ახალი რევოლუციური აღმავლობა თავისთავად სამი ივნისის რეჟიმის უძლურებას, სტოლიპინური ბონაპარტიზმის კრახს მოწმობდა.

სამი ივნისის რეჟიმის სულისჩამდგმელი და ორგანიზატორი სტოლიპინი ჯერ კიდევ 1911 წელს გამოასალმეს წუთისოფელს ტერორისტებმა.

მაგრამ იგი ცოცხალიც რომ ყოფილიყო, ვეღარ შეძლებდა რუსეთში აზვირთებული რევოლუციური ქარიშხლის შეკავებას. ბურჟუაზიულ წრეებშიც პუბლიცისტები ირონიულად შენიშნავდნენ, რომ სტოლიპინი, როგორც პოლიტიკური მოღვაწე, მოკვდა უფრო ადრე, ვიდრე მას ფიზიკურად მოსპობდნენო.

სტოლიპინის აგარაულმა რეფორმებმა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კლასობრივი ბრძოლა სოფლად კიდევ უფრო გააძვავა. ამასთან,

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 19, გვ. 254.

სოფლის მეურნეობის ეკონომიკური დონე სრულიადაც არ ამარტყუ-
ლა. სოფლის ბურჟუაზიული გარდაქმნა მემამულური მიწათმფლობე-
ლობის შენარჩუნების ვითარებაში შეუძლებელი აღმოჩნდა. ახალი
რევოლუციური კრიზისი კაპიტალიზმის განვითარების უფრო მაღალი
დონის ვითარებაში მწიფდებოდა.

ცარიზმის იმედები ვერც მესამე სახელმწიფო სათათბირომ გაამარ-
თლა. ბურჟუაზიისა და მემამულეების ბლოკში ბზარი გაჩნდა. საშინაო
და საგარეო პოლიტიკის საკითხებში ბურჟუაზიას და მემამულეთა
წარმომადგენლებს სხვადასხვა თვალსაზრისი აღმოაჩნდათ. ამის გამო
გახშირდა მათი შეჯახებები. ბურჟუაზია უკმაყოფილო იყო იმით, რომ
კრაზი განიცადა. ქვეყნად რევოლუციური აღმავლობის დასაწყისმა
ბურჟუაზიას შიშის ზარი დასცა და ცარიზმის მიმართ მისი ოპოზიცი-
ური განწყობილება კვლავ გაძლიერდა.

1912 წლის შემოდგომაზე იმპერიაში მიმდინარეობდა IV სახელმწი-
ფო სათათბიროს არჩევნები. რეაქციულმა საარჩევნო კანონმა და მე-
ფის ხელისუფალთა ბოროტმოქმედებამ, საარჩევნო კამპანიაში მათ
მიერ გამოყენებულმა მაქინაცობებმა განსაზღვრეს ახალი სახელმწიფო
სათათბიროს კლასობრივ-პარტიული შემადგენლობა. რეაქციულ სამ-
ღვდელოებაზე დაყრდნობით ცარიზმმა მიაღწია შავრაზმული პარტიის
წარმომადგენლობის გაძლიერებას. ამ უკიდურეს მემარჯვენეებს სათათბი-
როში ერგოთ 184 ადგილი, ოქტიაბრისტებს—98, კადეტებს—59, პროგ-
რესისტებს—48, ტრუდოვიკებს—10, სოციალ-დემოკრატებს 14 და ა. შ.

IV სახელმწიფო სათათბიროში, ისევე როგორც მესამეში, შესაძ-
ლებელი იყო ორი უმრავლესობა: მემარჯვენე-ოქტიაბრისტული (283
დეპუტატი) და ოქტიაბრისტულ-კადეტური (225 დეპუტატი).

IV სახელმწიფო სათათბიროში გაიზარდა გავლენა პროგრესისტე-
ბისა, რომლებიც ცალკე ფრაქციად ჯერ კიდევ III სათათბიროში ჩა-
მოყალიბდნენ. პროგრესისტები უმთავრესად ცენტრალური სამრეწვე-
ლო ოლქისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს ასახავდნენ. მათი პოზიცია
ოქტიაბრისტებსა და კადეტებს შუა მერყეობდა. ოქტიაბრისტების პო-
ლიტიკამ, რომელიც III სათათბიროში სტოლიპინის რეჟიმის განმტკი-
ცებისაკენ იყო მიმართული, მსხვილი ბურჟუაზია ერთგვარად გაანაწე-
ყენა. სამრეწველო აღმავლობის ვითარებაში მსხვილი ბურჟუაზია კი-
დევე მომძლავრდა და გაბედულად მიისწრაფოდა ხელისუფლების სა-
დავეებისაკენ, იგი შურით შეჰყურებდა დიდ სახელმწიფოებრივ პოს-
ტებს, რომლებიც მემამულე-აზნაურთა წარმომადგენლებს ეჭირათ.

ცნობილი მოსკოველი მრეწველი და ბანკირი პ. რიაბუშინსკი. რო-
მელიც „პროგრესისტების“ ბელადი და ორგანიზატორი იყო, 1912
წელს მრეწველთა ბანკეტზე წარმოთქმულ სიტყვაში ასე გამოხატავდა
პარტიის პრეტენზიებს: „ღროა რუსმა ვაჟებმა დაიკავეთ ადგილი

პრივილეგიურ რუსულ წოდებაში, დროა ამაყად ჟღერდეს რუსი ვაჭრის სახელი, და იგი გადაშენების გზაზე მდგარი რუსი აზნაურის ტიტულისაკენ არ მიისწრაფოდესო“. პროგრესისტებს არ აკმაყოფილებდათ რუსეთის კაპიტალისტურ სახელმწიფოდ გადაქცევის ნელი ტემპი და ის შემზღუდველი ღონისძიებანი, რასაც ამ მხრივ ცარიზმი მიმართავდა. 1912 წელს პარტიად გაფორმებული „პროგრესისტები“ მოითხოვდნენ შექმნილიყო ისეთი მთავრობა, რომელიც საკანონმდებლო პალატის წინაშე იქნებოდა პასუხისმგებელი, ამასთან, ცარიზმის საგარეო პოლიტიკას გააქტიურებდა ბალკანეთში, ახლო და შუა აღმოსავლეთში.

IV სახელმწიფო სათათბიროში ლიბერალური ბურჟუაზიის პარტიას ერთგვარი გამემარცხენება დაეტყო. იგი უკვე აღარ თანაუგრძნობდა მთავრობის რეაქციულ ღონისძიებებს — 3 ივნისის რეჟიმის გაგრძელებას. 1912 წელს სათათბიროში მთავრობის მიერ წარმოდგენილი დეკლარაციის განხილვისას კადეტებმა 17 ოქტომბრის მანიფესტი გაიხსენეს. ისინი შემდეგაც ხშირად გმობდნენ შინაგან საქმეთა მინისტრის პოზიციას და მხარს უჭერდნენ 1907 წლის 3 ივნისის დებულებათა გადასიჩქვას საარჩევნო უფლებათა გაფართოების თვალსაზრისით. ამავე დროს პრესის, კრებების, კავშირების თავისუფლების მომხრედაც გამოდიოდნენ.

ბურჟუაზიის ეს „გამემარცხენება“ დროებითი მოვლენა იყო. მუშათა მოძრაობის სწრაფი აღმავლობა და ახალი რევოლუციისადმი შიში აიძულებდა მას ეზრუნა თავის კარიერაზე რევოლუციურ მასებში. იგი უკეთ, ვიდრე მემარჯვენე რეაქციული ფრთა, აფასებდა შექმნილ ვითარებას და უმჯობესად მიიჩნევდა ზრუნვას ზოგიერთი შეღავათისა და დათმობის განსახორციელებლად, სანამ რევოლუცია საეცებით არ დაამხოდა ხალხისათვის აუტანელ რეჟიმს რუსეთში. ასეთი ფანდი ბურჟუაზიას მასების მოტყუებისთვისაც ესაჭიროებოდა. ეს იყო დემაგოგია რევოლუციური ქარიშხლის მოლოდინში. არსებითად კადეტები თავისი ბუნებით ამ პერიოდშიც პირწავარდნილი რეაქციონერები იყვნენ და რუსეთში ყოველგვარ დემოკრატიულ თავისუფლებათა დაუძინებელ მტრებს წარმოადგენდნენ.

„რევოლუციით დააფრთხონ და ამ გზით გაიყონ ძალაუფლება პურიშკევიჩთან და რომანოვთან, ხოლო ერთად გასრისონ რევოლუცია, — აი ლიბერალების პოლიტიკა... აქედან წარმოდგება კადეტების იაფფასიანი „დემოკრატიზმის“ თამაში და მათი რეალური შეერთება, ეფრემოვების, ლვოვების, რიაბუშინსკების და კომპანიის ყოვლად ზომიერ „პროგრესიზმთან“¹. — წერდა ამის თაობაზე ვ. ი. ლენინი.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 3.

„ზედაფენებში“ შექმნილი კრიზისული ვითარება მასების რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობასთან ერთად უფრო და უფრო იზრდებოდა. მუშათა კლასს, რომელმაც 1912 წლიდან აუშვა ახალი რევოლუციური შეტევის იალქანი, გვერდში ამოუდგა გლეხთა. 1913—1914 წლებში რუსეთის სოფლებში კვლავ გაჩნდნენ აგრარული მოძრაობის ახალი კერები. 1910—1914 წლებში გლეხთა გამოსვლების 13 ათასი შემთხვევაა აღნუსხული. 1911 წელს აღნუსხულია მემამულეთა კარ-მიდამოს დარბევის 3345 შემთხვევა, 1912 წელს — 2782, 1913 წელს — 3084. კლასობრივი ბრძოლა სოფლად სამი მიმართულებით წარმოებდა: მემამულეთა წინააღმდეგ, კულაკობის წინააღმდეგ, ადმინისტრაციის წინააღმდეგ. 1910 წელს გლეხთა სერიოზულ მღელვარებებს ჰქონდა ადგილი ტამბოვისა და სამარის გუბერნიებში. 1912 წელს კურსკის გუბერნიის გლეხთა მღელვარებაში 12 ათასი კაცი მონაწილეობდა. ამავე წელს ტამბოვის გუბერნიაში, ყუბანში, ვოლგის შუა და ქვემო წელში, ლატვიაში მიმდინარეობდა სოფლის მეურნეობის მუშათა მძლავრი გაფიცვები. 1914 წლის გაზაფხულზე კურსკის გუბერნიის რილსკის მაზრის სოფ. გლუბოვკაში 500 გლეხი შეიკრიბა მიტინგზე და უსმენდა ბოლშევიკ აგიტატორს. გლეხებმა შეიარაღებული წინააღმდეგობა გაუწიეს მთავრობის ჯარებს. სოფელში ეგზეკუცია ჩააყენეს.

გლეხთა მასობრივი მოძრაობა შეშფოთებას იწვევდა მმართველ წრეებში. პოლიციის მოხელეთა მოხსენებებში გამოთქმულია შიში იმის გამო, რომ სოფლებში მწიფდება მძაფრი აგრარული მოძრაობა. „ვინ მოგვცემს იმის გარანტიას, — წერდა ჯერ კიდევ 1911 წელს რეაქციული გაზეთი „ნოვოე ვრემია“, — რომ სოფლის ანარქიის ეს ყლორტები, აგრარული ტერორის დასაწყისი, ახლო მომავალში არ გაიზრდება და ნამდვილი ეპიდემიის ხასიათს არ მიიღებს“.

ცარიზმისა და მემამულეების შეშფოთებას მართლაც გააჩნდა რეალური საფუძვლები. მთავრობა დამსჯელ ექსპედიციებს გზავნიდა ყველა მიმართულებით, ტყვიას არ ზოგავდა. მაგრამ გლეხთა მოძრაობა ძლევამოსილად მიემართებოდა აღმავლობისაკენ.

ახალმა რევოლუციურმა აღმავლობამ ცარიზმის საიმედო დასაყრდენში — არმიასა და ფლოტშიც ჰპოვა გამოძახილი. 1912 წელს ჯარის ბევრ ნაწილში ჰქონდა ადგილი ჯარისკაცთა მღელვარებას. მათ შორის ერთ-ერთი, ყველაზე ფართო მასშტაბის გამოსვლა იყო ტაშკენტის მახლობლად განლაგებული ტროიციკის ბანაკის მესანგრეთა ბატალიონის აჯანყება. აჯანყებულმა ჯარისკაცებმა განაიარაღეს ოფიცრები, ზოგიერთები დახოცეს კიდევ. აჯანყებას მხარი არ დაუჭირა მეზობელმა ნაწილებმა და დამარცხდა. სასამართლოს წინაშე წარსდგა 228 კაცი, რომელთაგან 15-ს დახვრეტა, 112-ს საკატორღო მუშაობა მიესაჯა. მღელ-

ვარებას ადგილი ჰქონდა აგრეთვე კიევის გარნიზონის არტილერი-
ტებში. გაფიცვები მოაწყვეს სამხედრო-სამედიცინო აკადემიის სტუ-
დენტებმა.

1912 წლის აპრილში განზრახული იყო აჯანყება ბალტიის ფლოტ-
ში. მეზღვაურები ვარაუდობდნენ, პირველ რიგში, ხელთ ეგდოთ სა-
ხაზო ხომალდები და კრეისერები, რომ ამით ხელი შეეწყოთ მთელი
ფლოტის აჯანყების წარმატებისათვის. აჯანყებულების გეგმაში შედი-
ოდა ქალაქების რევოლუციის, პელსინგფორსის, ციხე-სიმაგრე კრონშტად-
ტის დაკავება. ამის შემდეგ პეტერბურგის პროლეტარიატის დახმარე-
ბით ცარიზმის დამხობას ვარაუდობდნენ. გეგმა ჩაიშალა, რადგან
პროვოკატორმა აჯანყება გასცა. მთავრობის რეპრესიებმა აჯანყებულ-
თა ნებისყოფა ვერ გასტეხეს. მეზღვაურთა შორის ისევ მოქმედებდა
აჯანყების მომამზადებელი ორგანიზაცია. ვ. ი. ლენინი ინფორმირებუ-
ლი იყო ბალტიკის მეზღვაურთა საქმიანობით და მისდამი დახმარებას
მოითხოვდა.

ბალტიელებს არც შავი ზღვის სამხედრო-საზღვაო ფლოტის მეზ-
ღვაურები ჩამორჩებოდნენ. სევასტოპოლის ბოლშევიკური ორგანიზა-
ცია ამზადებდა მძლავრ გამოსვლას ზღვაზე და ქალაქში, რასაც სამ-
ხრეთ რუსეთის რევოლუციური აფეთქება უნდა მოჰყოლოდა. მუშავ-
დებოდა გამოსვლის გეგმები, მაგრამ საზღადისი აქაც პროვოკატორის
დასმენამ ჩაშალა. მიუხედავად დამსჯელი ღონისძიებებისა, რაც ცა-
რიზმმა 1913 წელს აქ განახორციელა, სევასტოპოლელები კვლავ შე-
უპოვრად ემზადებოდნენ ბრძოლისათვის.

„მასობრივ გაფიცვებს, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — არ შეეძლოთ
ყველგან არ დაენთოთ რევოლუციური ალი. და აჯანყების აფეთქე-
ბამ ჯარებში — დამტკიცა, რომ ეს ალი ჩაღდება, — ყველ-
გან არის ფიცხი მასალა, — ყველგან გროვდება რევოლუციური
განწყობილება მასებში, იმ მუშებსა და გლეხებშიც კი, რომლებიც ყა-
ზარმული წვრთნით არიან დაჩაგრული“¹.

რევოლუციური კრიზისის მომწიფება რუსეთში 1905 წელთან შე-
დარებით ერთგვარად განსხვავებულ პირობებში მიმდინარეობდა. თუ
1905 წლის რევოლუციის წინ ევროპასა და აზიის ქვეყნებში ჯერ კი-
დეც სიმშვიდე იგრძნობოდა და რუსეთის პროლეტარიატი ერთგვარად
მაინც მარტო და განცალკევებული იყო თავის რევოლუციურ ბრძო-
ლებში, ახლა მას ევროპასა და აზიაშიც მნიშვნელოვანი რეზერ-
ვი მოეპოვებოდა. ევროპის პროლეტარიატი რევოლუციური აღმავე-
ლობის გზაზე იდგა, ამასთან აზიის ქვეყნებში (ჩინეთი, თურქეთი,
ირანი) გაჩაღებული იყო მძლავრი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 18, გვ. 275.

მოდრაობა. თუ 1905 წლის წინ რუსეთის პროლეტარიატი გამოუცდელი იყო და მის ჩამორჩენილ ფენებში ჯერ კიდევ არსებობდა მონარქიისადმი რწმენა, ახლა რუსეთის მშრომელ მასებს რევოლუციის დიდი სკოლა ჰქონდათ გამოვლილი და მათი კლასობრივი შეგნება გაცილებით მაღალი იყო. ამასთან, ახალი რევოლუციური აღმავლობის წლებში პროლეტარიატის დამარჯმველი და წარმმართველი შტაბი — ბოლშევიკური პარტია თავისუფალი იყო ოპორტუნიზტ-შემარჩვეულებისაგან. ბოლშევიკური პარტია დამოუკიდებელ ორგანიზაციად იყო გაფორმებული და დამოუკიდებლად ხელმძღვანელობდა დიდი რევოლუციური აფეთქებისათვის მასების მომზადებას.

მასების რევოლუციური აღმავლობა, რომელმაც 1911 წლიდან უკვე შესამჩნევად იზინა თავი, ბოლშევიკური პარტიის წინაშე მთელ რიგ ახალ ამოცანებს აყენებდა.

1905—1907 წლების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამოცდილებიდან ცხადი იყო, რომ პარტია მასებზე ხელმძღვანელობას ვერ გაუზიარებდა მენშევიკებს, რომლებიც სიტყვით იყვნენ სოციალისტები, არსებითად კი ბურჟუაზიასთან შეგუების და გადამწყვეტ მომენტში მასების ღალატის პოლიტიკას მიმართავდნენ. რუსეთში ექსპლოატატორული რეჟიმის დამხობისა და სოციალისტური წყობილების დამყარების მარქსისტულ-ლენინურ პროგრამასთან მენშევიკური პლატფორმის შეურიგებლობა ნათლად გამომჟღავნდა აგრეთვე სტოლიპინის რეაქციის პერიოდში, როცა მენშევიკები პარტიის ლიკვიდაციის გზას დაადგნენ და სტოლიპინის რეჟიმთან შეგუებისკენ მოუწოდებდნენ მასებს. ლიკვიდატორები და მათი დამცველნი უცხონი იყვნენ პარტიისათვის. მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის საქმე მათგან საბოლოო გამიჯვნას მოითხოვდა. ეს ამოცანა წარმატებით განახორციელა რსდმპ VI სრულიად რუსეთის (პრაღის) კონფერენციამ, რომელიც 1912 წლის 5—17 იანვარს მიმდინარეობდა.

მენშევიკ-ლიკვიდატორების და მათთან კონტაქტში მყოფი ყველა ოპორტუნიზტული ჯგუფის (ფარული ლიკვიდატორები, მენშევიკი გოლოსელები, ტროცკისტები, ეპერიოდელები და სხვ.) მიმართ კონფერენციამ მიიღო ერთი გადაწყვეტილება — ჩამოაცილა ისინი პარტიას, აუკრძალა მათ ესარგებლათ რსდმპ პარტიის სახელით.

პარტიის გაწმენდა ოპორტუნიზტებისაგან იყო დიდმნიშვნელოვანი მოვლენა, რადგან იგი განამტკიცებდა მის დისციპლინიანობასა და ბრძოლისუნარიანობას, ქმნიდა პარტიის ნამდვილ ერთიანობას. კონფერენციის მიერ უმნიშვნელოვანეს მოვლენებზე მიღებული რეზოლუციები აყალიბებდნენ იმ კონკრეტულ ფორმებსა და მეთოდებს, რომლებითაც უნდა ეხელმძღვანელათ რუსეთის პარტიულ ორგანიზაციებს მომავალ მზარდ რევოლუციურ ბრძოლებში.

ბოლშევიკური პარტია მასების დარაზმვის, მისი საბრძოლო შემოქმედებების უზრუნველსაყოფად მიმართავდა ყველა საშუალებას — ლეგალურს და არალეგალურს. ერთ-ერთ ასეთ ლეგალურ საშუალებას წარმოადგენდა მონარქისტული სათათბიროც. ამიტომ იყო, რომ ბოლშევიკები ახალი სათათბიროს არჩევნების მთელ კამპანიას და შემდეგ სათათბიროს ტრიბუნას იმისათვის იყენებდნენ, რომ ემხილათ ცარიტული რეჟიმის უვარგისობა, მისი დამქაში პარტიების კონტრრევოლუციური ბუნება, ლიბერალური ბურჟუაზიის გამყიდველობა რევოლუციაში. სათათბიროს ბოლშევიკური ფრაქციის პლატფორმის განსაზღვრისას ვ. ი. ლენინი წერდა: „ახლა ჩვენი პარტია სათათბიროში მიდის არა იმიტომ, რომ „რეფორმოზმა“ გაითამაშოს იქ, არა იმიტომ, რომ „დაიცვას კონსტიტუცია“, „დაარწმუნოს“ ოქტიბრისტები ან „განდევნოს რეაქცია“ სათათბიროდან, როგორც ამბობენ ხალხის მატყუარა ლიბერალები, არამედ იმისათვის, რომ სათათბიროს ტრიბუნიდან მოუწოდოს მასებს ბრძოლისაკენ, განმარტოს სოციალიზმის მოძღვრება, გამოააშკარავოს მთავრობისა და ლიბერალების ყოველგვარი მატყუარობა, ამხილოს ხალხის ჩამორჩენილი ფენების მონარქისტული ცრურწმენანი და ბურჟუაზიული პარტიების კლასობრივი ფესვები, — ერთი სიტყვით იმისათვის, რომ მოამზადოს რუსეთის ახალი რევოლუციის შეგნებულ მებრძოლთა არმია“¹.

საარჩევნო კამპანიის შედეგად, რომელიც ბოლშევიკებმა აგრეთვე რუსეთის მონარქისტულ-კაბიტალისტური რეჟიმის მხილებისათვის უნარიანად გამოიყენეს, სათათბიროში სოციალ-დემოკრატიის 13 დეპუტატი მოხვდა: 6 ბოლშევიკი, 7 მენშევიკი. ბოლშევიკური ფრაქცია — ა. ე. ბადაევის, ვ. ი. პეტროვსკის, მ. კ. მურანოვის, ნ. რ. შაგოვის, ფ. ნ. სამოილოვის, რ. ვ. მალინოვსკის (ეს უკანასკნელი პროვოკატორი აღმოჩნდა შემდეგ) შემადგენლობით პირველად მენშევიკებთან ერთად გამოდიოდა, მაგრამ შემდეგ, როცა თავი იჩინა მენშევიკების მისწრაფებამ, აქაც გაეტარებინათ ლიკვიდატორული პლატფორმა, ცალკე გამოეყო და ვ. ი. ლენინის პლატფორმის მტკიცე დამცველი გახდა. იგი უშუალოდ ვ. ი. ლენინის მითითებით მოღვაწეობდა და სათათბიროს ტრიბუნიდან მგზნებარე გამოსვლებში რუსეთის მასებს რევოლუციისაკენ მოუწოდებდა.

ბოლშევიკური ფრაქცია ამასთან, დიდ პრაქტიკულ რევოლუციურ საქმიანობას ეწეოდა და სათავეში ედგა პეტერბურგის მუშათა მზარდ რევოლუციურ საქმიანობას.

რუსეთის მასების რევოლუციური აღმავლობის ვითარებაში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა ყოველდღიური საერთო რუსული ლეგარული ბოლშევიკური გაზეთის გამოცემის განახლებას.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 17, გვ. 613.

1912 წლის 22 აპრილს პეტერბურგში გამოვიდა ბოლშევიკური ლეგარული გაზეთის „პრავდის“ პირველი ნომერი. ეს იყო ახალი ტიპის გაზეთი, რომელიც ცარიზმის რეაქციული რეჟიმის მხილებისა და პროლეტარიატის განთავისუფლების დიადი ამოცანების განმარტებასთან ერთად ეწეოდა დიდ ორგანიზატორულ საქმიანობას მასების საიერიშოდ მომზადების საქმეში. ბოლშევიკური პარტია „პრავდის“ მეშვეობით ყოველდღე ესაუბრებოდა მილიონიან მასებს. „პრავდის“ რედაქციის გარშემო შემოკრებილი იყვნენ ვ. ი. ლენინის თანამებრძოლები, მუშათა კლასის განთავისუფლებისათვის ბრძოლის თავდადებული ადამიანები — კ. ს. ერემოვი, ნ. კ. კრუპსკაია, მ. ს. ოლმინსკი, ნ. ტ. პოდვოისკი, ნ. გ. პოლუტაევი, ფ. ნ. სამოილოვი, ი. მ. სვერდლოვი, ნ. ა. სკრიპნიკი, ი. ბ. სტალინი და სხვები. „პრავდის“ ყველაზე აქტიური თანამშრომელი იყო თვით ვ. ი. ლენინი, რომელმაც მის ფურცლებზე 250-ზე მეტი სტატია გამოაქვეყნა.

„პრავდა“ უდიდეს ყურადღებას უთმობდა და ხელმძღვანელობდა პროლეტარიატის საგაფიცვო ბრძოლას, გლახთა აგრარულ მოძრაობას, პარტიას აკავშირებდა მებრძოლ მასებთან. ეს იყო მრისხანე ძალა ცარიზმის წინააღმდეგ. ამიტომ იყო, რომ მეფის აგენტები ყოველთვის დევნიდნენ მას, მაგრამ „პრავდა“ შეცვლილი სახელწოდებით ისევ გამოდიოდა. „პრავდა“ ზრდიდა მუშებს მარქსისტული სულისკვეთებით, იგი ამზადებდა აგიტატორთა მრავალრიცხოვან არმიას, რომელთაც შემდეგ რევოლუციის ხანძარი უნდა ალენთოთ მილიონებში. უდიდესია „პრავდის“ როლი რუსეთის მეორე ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის მომზადებისა და სოციალისტური რევოლუციის განხორციელების საქმეში.

ამგვარად, 1912—1913 წლებში ბოლშევიკური პარტია მასების აღმავალი რევოლუციური ბრძოლის ავანგარდის როლს ასრულებდა. იგი ყველაზე უკეთ ჰერეტდა საერთო რევოლუციური კრიზისის ძირეულ საკითხებს რუსეთში და მასებს ახალი იერიშისათვის ამზადებდა. 1913 წლის თებერვალში რსდმპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტი თავის ცნობაში კრავოვის თათბირთან დაკავშირებით აღნიშნავდა: „საერთო ნაციონალური პოლიტიკური კრიზისი ნელა, მაგრამ განუხრელად მწიფდება რუსეთში. სამი ივნისის სისტემა უკანასკნელი ცდა იყო მეფის შავრაზმული მონარქიის ხსნისა, ცდა მისი განახლებისა ბურჟუაზიის ზედაფენებთან კავშირით. და ამ ცდამ კრაზი განიცადა. დემოკრატიის ახალი ძალები დღეობით კი არა, საათობით იზრდებიან და მტკიცდებიან რუსეთის გლეხობასა და ქალაქის ბურჟუაზიაში. წინანდელზე უფრო სწრაფად მატულობს სოფლად და ქალაქად პროლეტართა რიცხვი, იზრდება მათი ორგანიზებულობა, მათი დარაზმულობა;

მათი უძლეველობის რწმენა, რასაც მასობრივი გაფიცვების გამოცდილება განამტკიცებს¹.

ამრიგად 1914 წლისათვის რუსეთი ახალი რევოლუციური აფეთქების ზონაში შედიოდა. იმპერიალისტურმა ომმა დროებით შეაჩერა მისი ძლევამოსილი მსვლელობა. მაგრამ ეს იყო დროებითი შეჩერება და შეგუბება რევოლუციური ნიაღვრის იმ მძლავრი ნაკადისა, რომელმაც სწორედ ომში შეიძინა უნარი გაასკეცებულოყო, ძალით გაერღვია ჭებირი და ძლევამოსილ ზვირთებად გაშლილიყო მთელ იმპერიაში.

თავი მერვე

ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა 1907—1914 წლებში

XIX საუკუნის 60—70-იან წლებში, როცა მონოპოლისტურამდელმა კაპიტალიზმმა თავისი განვითარების უმაღლეს დონეს მიაღწია, მსოფლიოს არცერთ კუთხეში არ დარჩენილა რამდენადმე დიდი ტერიტორია, რომ ამა თუ იმ ფორმით მსხვილი კაპიტალისტური სახელმწიფოების დამოკიდებულებაში არ აღმოჩენილიყო. მსოფლიოს ტერიტორიული განაწილება ძირითადად უკვე დამთავრდა XIX საუკუნის დასასრულისათვის და რომელიმე კაპიტალისტური სახელმწიფოს მისწრაფება, გაეფართოებინა კოლონიური სამფლობელოები, ამიერიდან უცილობლად სხვისი „საკუთრების“ მითვისების ხარჯზე უნდა მომხდარიყო.

იმპერიალიზმმა — კაპიტალიზმის ამ უმაღლესმა და ლოზადმა სტადიამ, — რომლის ერთ-ერთ ძირითად დამახასიათებელ თვისებას საერთაშორისო მონოპოლიზების შექმნა, კაპიტალის გატანა და მსოფლიოს ხელახალი დაყოფისათვის ბრძოლა წარმოადგენს, ახალი კოლონიური დაპყრობებისადმი მისწრაფებანი უფრო მეტად გააცხოველა მსოფლიოს ხელახალი გადანაწილებისათვის. ბრძოლა საბოლოო ანგარიშში გადაიზარდა ცალკეულ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა და მათ აგრესიულ ბლოკთა ბრძოლად მსოფლიო ბატონობის მოპოვებისა და განმტკიცებისათვის. ამ მისწრაფებამ გააბატონა იმპერიალისტური სისხლისმღვრელი ომების ატმოსფერო. ამიტომაც იმპერიალიზმის მთელი ისტორია კოლონიურ და ნახევარკოლონიურ სახელმწიფოთა ძარცვა-გლეჯის, გამუდმებული ომების, კაცობრიობის უმიზნო სისხლისღვრის ამაზრზენი ისტორიაა.

1894 წლიდან, როცა იაპონიის იმპერიალიზმმა იმპერიალისტური ტიპის პირველი ომი წამოიწყო ჩინეთის წინააღმდეგ, მთელი 10—15

¹ სკკპ ყრილობების, კონფერენციებისა და ცენტრალური კომიტეტის პლენუმების რეზოლუციებსა და გადაწყვეტილებებში, ნაწ. 1, გვ. 365.

წლის განმავლობაში კაცობრიობა თითქოს გადიოდა რეპეტიციას, რომ 1914 წელს დიდ მსოფლიო ომში ჩაბმულიყო და ერთი მუჰა მონობოლისტების სასარგებლოდ დაედგარა მილიონთა სისხლი. აი მაგალითები: 1896 წელს იტალია ჩაება ომში აბისინიის წინააღმდეგ, 1898 წელს ამერიკის იმპერიალიზმმა წამოიწყო ომი ესპანეთის წინააღმდეგ და დაისაკუთრა ფილიპინები, პუერტო-რიკო, გუამი, კუბა, ჰავაის კუნძულები. 1900—1901 წლებში ევროპისა და ამერიკის მონობოლისტები ჩინეთს მიესივნენ, 1899—1901 წლებში ინგლისის ბურჟუაზიამ სისხლით მორწყო ბურების ქვეყანა, 1904—1905 წლებში სამკედრო-სასიცოცხლოდ დაეჯახნენ რუსეთის ცარიზმი და იაპონიის იმპერიალიზმი, 1904—1907 წლებში გერმანია აფრიკის ზანგებს ჟღერდა, რომ ხელთ ეგდო მათი ტერიტორია, 1911 წელს იტალიის იმპერიალისტები თურქეთს დაესხნენ თავს, 1912 წელს კი გაჩაღდა ბალკანეთის სისხლისმღვრელი ომი, რომელიც მზად იყო ყოველ წუთს გადაზრდილიყო საერთო ევროპულ ომად. ეს ომები თავიანთი მასშტაბებით განსაზღვრული იყო და ძირითადად ორ სახელმწიფოს შორის წარმოებდა, მაგრამ სინამდვილეში თითოეული მათგანის ზურგს უკან რამდენიმე მსხვილი სახელმწიფო იდგა, რომლებიც ძალებს სინჯავდნენ და მხოლოდ დროებით, უკეთ მომზადების მიზნით თუ იკავებდნენ თავს ომში ჩაბმისაგან. სამაგიეროდ მთელი ამ ხნის განმავლობაში ყველა ქვეყანაში მიმდინარეობდა გამალებული შეიარაღება, ომისათვის ყოველმხრივი სამზადისი, ამასთან, მოკავშირეების ძებნა, რასაც მოსდევდა სახელმწიფოთა დიდ დაპირისპირებულ ბანაკებად დაჯგუფება.

როგორც ცნობილია, მონობოლისტურ სტადიაში კაპიტალიზმისათვის დამახასიათებელია ცალკეული ქვეყნების უთანაბრო, ნახტომისებური განვითარება. ესა თუ ის კაპიტალისტური სახელმწიფო მოკლე დროში ახერხებს დაეწიოს და გაუსწროს მეორეს, მსოფლიო ბაზარზე შეავიწროვოს და გამოდევნოს მისი ძირითადი მოქიშპე.

XIX საუკუნის მიწურულიდან უთანაბრო განვითარების კანონმა სწრაფად წამოსწია და განვითარებულ კაპიტალისტურ სახელმწიფოთა პირველ რიგში დააყენა გერმანია, ამერიკის შეერთებული შტატები, იაპონია, რომლებმაც რამდენიმე მომგებიანი ომის შედეგად, შეიძინეს დიდძალი კაპიტალი, იმდენად სწრაფად განავითარეს ეკონომიკა, რომ სახელმწიფოთა მსოფლიო სისტემაში წამყვანი ადგილები დაიკავეს. გერმანიის სწრაფი დაწინაურება და დედამიწის აღმოსავლეთ სფეროში მისი წამყვანი პოზიცია ნათლად ჩანს შემდეგი ფაქტებიდან: 1871 წელს გერმანია იღებდა 37 მილიონ ტონა ქვანახშირს, აღნობდა 1390 ათას ტონა თუჯს; 1900 წლისათვის ქვანახშირის მოპოვება მან 150 მილიონ ტონამდე აიყვანა, თუჯის გამოდნობა — 8 მილიონ ტონამდე. განვითარების ტემპების მხრივ დიდად ჩამორჩა ინგლისი, რომლის

მრეწველობა XIX საუკუნის მეორე ნახევარში ორჯერაც არ გადიდებულა, მაშინ როცა გერმანიის მრეწველობა ოთხჯერ გაიზარდა. 900-იანი წლებისთვის გერმანიამ არა მარტო გაუსწრო ყველა ევროპულ ქვეყანას მრეწველობის განვითარების ტემპებში, არამედ მიაღწია მრეწველობის გადაჭარბებას ნაციონალურ მოთხოვნილებასთან შეფარდებით. გერმანიის გამოჩენა მსოფლიო ბაზარზე თავისი პროდუქციით (Made in Germany) ხდებოდა აქამდე კოლონიურ სამყაროში განუზიარებელ, მსოფლიო ბაზარზე თითქმის გაბატონებულ ინგლისური პროდუქციის („Made in England“) წინააღმდეგობას. გერმანიისა და ინგლისის მონოპოლიებს შორის მიმდინარეობდა შეუპოვარი ფარული ბრძოლა და შეჯახებანი მსოფლიოს ყველა კუთხეში. გერმანია გრძნობდა ინგლისის უპირატესობას ბაზრებზე, მისთვის ვიწროდ ჩანდა არა მარტო ეროვნული საზღვრები, არამედ მსოფლიო ბაზარზე მიკუთვნებული ადგილიც. გერმანიის მზარდი მრეწველობის პროდუქციის გასასაღებლად ახალი ბაზარი, ამასთან ნედლეულის ახალი წყაროები ესაჭიროებოდა. ამიტომ იყო, რომ გერმანიის მზარდი იმპერიალიზმისათვის ნაციონალური საზღვრები ვიწრო გახდა, მას კოლონიები დასჭირდა. კოლონიური სამყარო კი ამ დროისთვის დანაწილებული იყო: მისი დიდი ნაწილი ინგლისს ეკავა. 1880 წლისათვის ინგლისი ფლობდა 7,7 მილიონ კვ. კილომეტრ კოლონიურ ფართობს 270 მილიონი მოსახლეობით, საფრანგეთი — 0,7 მილიონ კვ. კილომეტრს 7,5 მილიონი მოსახლეობით, გერმანიას კი კოლონიები ჯერ კიდევ სრულებით არ ჰქონდა. 1900 წლისათვის სურათი ამგვარად შეიცვალა: ინგლისმა კოლონიური სამფლობელოები გააფართოვა 9,3 მილიონ კვ. კილომეტრამდე (310 მილიონი მოსახლეობით), საფრანგეთმა — 3,7 მილიონ კვ. კილომეტრამდე (57 მილიონი მოსახლეობით), გერმანიამ შეიძინა 1 მილიონი კვ. კილომეტრის კოლონიური ფართობი (14 მილიონი მოსახლეობით).

გერმანიის იმპერიალიზმი არ კმაყოფილდებოდა რა ამ შენაძენით, ამჟღავნებდა აშკარა აგრესიულ მისწრაფებას ახალი ტერიტორიების დაპყრობისადმი და რადგან გაუყოფელი აღარა დარჩა რა, იარაღით, ძალის პოზიციიდან სვამდა დღის წესრიგში კოლონიური სამყაროს ხელახალ გადანაწილებას. მან კარგად იცოდა, რომ ეს გადანაწილება ნებაყოფლობით ვერ მოხერხდებოდა და ემზადებოდა ომისათვის პირველ რიგში ყველაზე დიდი კოლონიური ქვეყნის — ინგლისის წინააღმდეგ.

1891 წელს გერმანელ იმპერიალისტთა ყველაზე უფრო აგრესიულმა და შოვინისტურმა ჯგუფმა შექმნა პანგერმანული კავშირი, რომელმაც დაიწყო იმპერიალისტურ დაპყრობათა გამართლება და პროპაგანდა. ისინი ურცხვად „ამტყიცებდნენ“ მსოფლიოს ყველა ხალხზე გერმანელთა უპირატესობას და ამართლებდნენ გერმანიის მიერ სხვა ქვეყ-

ნების დაპყრობა-დამონებას. პანგერმანელები მოითხოვდნენ დიდი გერმანული კოლონიური იმპერიის შექმნას, ინგლისის და საფრანგეთის კუთვნილი კოლონიების გადაწელებას, თურქეთის გერმანიისათვის დაქვემდებარებას, გერმანიის დიდ იმპერიაში სკანდინავიის ქვეყნების შეყვანას, რუსეთის დანაწილებას და გერმანელებისათვის ბალტიისპირეთის, უკრაინისა და კავკასიის შეერთებას. ეს იყო გერმანიის მსოფლიოს ბატონ-პატრონად გადაქცევის თავხედური გეგმა. 1896 წელს გერმანიის მთავრობამ, რომელიც პანგერმანულ ზრახვებს თანაუგრძნობდა, შეეცადა კონტინენტური ლიგის შექმნას ინგლისის წინააღმდეგ. ამ ღონისძიებას უნდა დაეშინებინა ინგლისის მთავრობა, გამოეძალა მისთვის ზოგიერთი კოლონიური ტერიტორია, ამასთან, იძულებული გაეხადა იგი სამთა კავშირის ბლოკში შესულიყო. 1898 წელს გერმანიის მთავრობამ მიიღო სამხედრო-საზღვაო კანონი, რომელიც ითვალისწინებდა 1904 წლისათვის გერმანიის საზღვაო ფლოტის ძლევამოსილ ზრდას — 17 სახაზო ხომალდის, 9 ჯავშნოსნის, 26 მსუბუქი კრეისერის რაოდენობით. ეს ღონისძიება, პირველ რიგში, ინგლისის საზღვაო ძლიერების წინააღმდეგ იყო მიმართული.

გერმანიის მილიტარისტული წრეების ეს ღონისძიებანი შეშფოთებას იწვევდა ინგლისის მმართველობაში. „ბრწყინვალე იზოლაციის“ ნეტარი ხანა წარსულს ბარდებოდა და ინგლისს ემუქრებოდა ევროპაში მეორეხარისხოვან სახელმწიფოდ გადაქცევა. ინგლისის მმართველ წრეებს ეს ვითარება ბიძგს აძლევდა გამოეძებნა მოკავშირე გერმანიის წინააღმდეგ და მეორე პლანზე გადაეწია ის წინააღმდეგობანი, რომლებიც ხელს უშლიდა მის დაახლოებას საფრანგეთთან და რუსეთთან. ასე თანდათანობით იხსნებოდა გზა ევროპაში მეორე აგრესიული ბლოკის შესაქმნელად, რომელიც უნდა დაპირისპირებოდა იმ მძლავრ აგრესიულ ბლოკს, რომელიც XIX საუკუნის 80-იან წლებში ჩამოყალიბდა ცენტრალურ ევროპაში გერმანიის მეთაურობით.

რუსეთის ცარიზმი ევროპის სახელმწიფოთა ამ ჰიდილში გამოთიშული არ ყოფილა. იაპონიასთან განცდილმა მარცხმა და დიდმა სახალხო რევოლუციამ, მართალია, დროებით შებოჭა მისი აგრესიული ღონისძიებანი და საგარეო საკითხებში ერთგვარად მეორე პლანზე ჩამოაქვეითა, მაგრამ რუსეთის იმპერიალისტური ბურჟუაზია თავის გეგმებს სრულებითაც არ გამოშვებდებოდა. იგი კვლავ უმიზნებდა ბალკანეთს, შორეულ აღმოსავლეთში ახალ ტერიტორიებს და ვიდრე თავისი მიზნების განხორციელებისათვის სამხედრო ძლიერება არ ყოფნიდა, არჩევდა ბრძოლას დიპლომატიურ სარბიელზე. ამასთან, რუსეთის მილიტარისტული წრეები ცარიზმთან სრული თანხმობით ამზადებდნენ არმიის სრულ რეორგანიზაციას, მის შეიარაღებას თანამედროვე მოთხოვნების შესაბამისად, ამზადებდნენ სამხედრო მრეწველო-

ბის გაფართოებას, რომ უახლოეს წლებში დაეწყოს ფართო შეტევა-
თი ღონისძიებანი ყველა მიმართულებით.

ასეთია ზოგადად ვითარება, რომელიც შეიქმნა XX საუკუნის და-
საწყისიდან პირველ იმპერიალისტურ ომამდე, და ის გზა, რომლითაც
აპირებდა წინსვლას რუსეთის ცარიზმი. ახლა თვალი მივადევნოთ დიპ-
ლომატიური ბრძოლის უფრო კონკრეტულ საკითხებს.

რუსეთ-გერმანიის წინააღმდეგობანი. რუსეთ-საფ-
რანგეთის კავშირი, რომელიც 1893 წელს შეიქმნა, სერიოზულ დაბრ-
კოლებას წარმოადგენდა გერმანული იმპერიალიზმისათვის მის მიერ
დასახული აგრესიული მიზნების განსახორციელებლად. გამოჩენილი
გერმანელი სახელმწიფო მოღვაწე და ბრწყინვალე დიპლომატი ოტო
ფონ ბისმარკი, რომლის სახელთანაც დაკავშირებულია გერმანიის გა-
ერთიანება და ცენტრალური ევროპის უძლიერეს სახელმწიფოდ გა-
დაქცევა, რუსეთს, მიუხედავად მისდამი უდიდესი სიძულვილისა,
უძლეველად თვლიდა და ყოველთვის ეძიებდა გზებს მასთან კეთილი
მეზობლობისთვის. ბისმარკის მომდევნო დიპლომატებს გერმანიაში
აკლდათ ბისმარკის შორსმჭვრეტელობა. მათ ვერ შეძლეს ბისმარკის
მიერ აღებული კურსის შენარჩუნება და საბოლოოდ მეტად არასა-
ხარბიელო მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. რუსეთ-საფრანგეთის კავში-
რი ხომ პირველ რიგში გერმანიის წინააღმდეგ იყო ნავარაუდები. ამიე-
რიიდან გერმანიის მიერ დასავლეთში საომარი ოპერაციის წამო-
წყება მის წინააღმდეგ ორი ფრონტის არსებობას ნიშნავდა. 1893 წლის
შემდეგ, როცა გერმანიის მმართველ წრეებში ცნობილი გახდა რუსეთ-
საფრანგეთის ხელშეკრულება, დაიწყო დაშვებული შეცდომის გამოს-
წორებისათვის ბრძოლა. გერმანელი დიპლომატები ამიერიდან ყველა
ღონისძიებას მიმართავდნენ, რათა აეთეთქებინათ რუსეთ-საფრანგეთის
კავშირი და მიეღწიათ რუსეთთან სასარგებლო ხელშეკრულების
გაფორმებისათვის.

სწორედ იმ მომენტში, როცა რუსეთს ყველაზე მეტად უჭირდა,
როცა ქვეყანაში სახალხრ რევოლუცია მძვინვარებდა, ხოლო იაპონი-
ის ფრონტზე მარცხს მარცხი მოსდევდა, გერმანიის მმართველი წრე-
ები დაფაცურდნენ. ვილჰელმ მეორემ რამდენჯერმე მოაწყო ნიკო-
ლოზთან პირისპირ. შეხვედრა და შესთავაზა მას გერმანია-რუსეთის
ხელშეკრულების გაფორმება. უნებისყოფო და დიპლომატიურ საკი-
თხებში უვიცი იმპერატორი ის-ის იყო კინალამ წამოეგო გერმანიის
იმპერატორის ანკესზე, მაგრამ მისმა ფხიზელმა მინისტრებმა, რომლე-
ბიც კარგად ერკვეოდნენ გერმანიის ზრახვებში და საერთოდ უკეთ
იცნობდნენ ევროპაში შექმნილ ვითარებას, ნიკოლოზი აიძულეს უარი
ეთქვა ხელშეკრულების რატიფიკაციაზე.

გერმანიასთან რუსეთის დაახლოებას ცარიზმის რეაქციული წრეები

თანუგრძნობდნენ. ამ წრეებს მეფის დაახლოებული პირები წარმოადგენდნენ. მათ შორის პირველ რიგში ალსანიშნავია დედოფალი, რომელიც წინა პლანზე დინასტიურ კავშირს აყენებდა და სრულებითაც არ უწყევდა ანგარიშს იმ ღრმა ცვლილებებს, რაც საუკუნის დასაწყისიდან მოხდა ევროპაში. ამავე თვალსაზრისს იცავდნენ სასახლის მინისტრი ფრედერიკსი, გოფმარშალი გრაფი ბენკენდორფი, სახელმწიფო კონტროლიორი შენენბახი, ელჩი გერმანიაში გრაფი ოსტენ საკენი, ელჩი ავსტრია-უნგრეთში გრაფი ურუსოვი და სხვები. გერმანიასთან კავშირი მომგებიანად ესახებოდათ ყველაზე მემარჯვენე პარტიებს. შავრახშული „რუსი ხალხის კავშირი“, — მემარჯვენეთა ფრაქცია სახელმწიფო სათათბიროში გერმანიაზე დაყრდნობით ვარაუდობდა რუსეთში მომავალი რევოლუციური მოძრაობის ჩახშობას. ამ პარტიებს იდეალურად ესახებოდათ ევროპაში „სამი იმპერატორის კავშირის“ აღდგენა, რაც მათი აზრით დიდად განამტკიცებდა მონარქიზმის პოზიციებს და დამკვრელი ძალა იქნებოდა რევოლუციის წინააღმდეგ.

მაგრამ რუსეთის ბურჟუაზიული წრეები სხვაგვარად აფასებდნენ მოვლენებს. ისინი კარგად ხედავდნენ გერმანიის გააქტიურებას ახლო აღმოსავლეთში, გერმანიის მფარველობის ქვეშ ავსტრია-უნგრეთის სწრაფვას ბალკანეთის ქვეყნებისაკენ. გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის გეგმები თურქეთზე, ფაქტიური დაპატრონებისა, უპირისპირდებოდა რუსეთის იმპერიალისტური წრეების მისწრაფებებს. ამასთან ერთად, რუსეთისათვის საფრანგეთი ყველაზე სიმძლავრით ფინანსურ მოკავშირეს წარმოადგენდა და მხოლოდ პარიზის ბანკებიდან აღებული სესხებით შეიძლებოდა რევოლუციითა და იაპონიასთან განცდილი მარცხის გამო გამოწვეული სიძნელეების გადალახვა. ამგვარად, ობიექტური ვითარება და რუსეთის მონოპოლისტური წრეების ინტერესები უფრო ძლიერი იყო, ვიდრე სასახლის რეაქციული ზედაფენის პოლიტიკური სიმპათიები. რუსეთი ისევ რჩებოდა საფრანგეთთან დადებული ხელშეკრულების დამცველი.

მაგრამ 900-იანი წლების შემდეგ ევროპაში შექმნილი ახალი ვითარება რუსეთ-საფრანგეთის ხელშეკრულებას პირველხარისხოვან მნიშვნელობას თანდათან აცლიდა. გერმანიის ექსპანსიამ კონტინენტური ხასიათი მიიღო, წინა პლანზე იქნა წამოწეული ინგლის-გერმანიის და საფრანგეთ-გერმანიის წინააღმდეგობანი. ამ ვითარებაში ინგლის-საფრანგეთის წინააღმდეგობანი ჩრდილში მოექცა და მალე ამ ორ ქვეყანას შორის გამოიძებნა კიდევ საერთო ენა საერთო მტრის წინააღმდეგ. 1904 წელს ინგლისმა და საფრანგეთმა დადეს ხელშეკრულება, რომლითაც გაიყვეს კოლონიებზე გავლენის სფეროები. ხელშეკრულებაში არაფერი იყო ნათქვამი გერმანიის წინააღმდეგ სამხედრო კონვენციაზე, მაგრამ ყველამ იცოდა, რომ ეს დაახლოება, პირველ რიგში, გულის-

ხმობდა ურთიერთ სამხედრო დახმარებას გერმანიასთან მოსალოდნელი ომის შემთხვევაში. ამ კავშირის შემდეგ რუსეთ-საფრანგეთის შეთანხმებამ დაკარგა დომინირებული მნიშვნელობა და იგი ინგლის-საფრანგეთის შეთანხმების დამატებით ღონისძიებად იქცა. რუსეთის ცარიზმს ძალთა ასეთი განლაგების ვითარებაში ერთ აღვილზე ტყეპნა აღარ შეეძლო. იგი ან უნდა მიეკლდებოდა გერმანიას, ე. ი. დაეხია უკან და აღედგინა მასთან აღრინდელი მეგობრული ურთიერთობანი, ან წინ უნდა წასულიყო და საფრანგეთ-რუსეთის და საფრანგეთ-ინგლისის შეთანხმება განემტკიცებინა შეთანხმებით ინგლისთან, რომელიც მთელი საუკუნის განმავლობაში ყველაზე დაუძინებელ და ბოროტ მტერს წარმოადგენდა მისთვის საინტერესო სფეროების ყველა ასპარეზზე.

მართლაც, გერმანიის გაძლიერებამ ევროპაში ინგლის-რუსეთის ინტერესთა წინააღმდეგობანი ერთგვარად შეანელა. რუსეთ-იაპონიის ომში რუსეთის მარცხის შემდეგ ინგლისი დამშვიდებულად გრძნობდა თავს შორეული აღმოსავლეთის გეგმებში. ცარიზმს ამ მიმართულებით ინგლისის საზიანო ნაბიჯების გადადგმა აღარ შეეძლო. შეიცვალა ვითარება ახლო აღმოსავლეთშიც: გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის გააქტიურებამ ბალკანეთში წინა პლანზე წამოსწია ახლო აღმოსავლეთის დაცვა ცენტრალური ბლოკის აგრესიისაგან. ეს ერთნაირად აწუხებდა რუსეთსაც და ინგლისსაც. რჩებოდა შუა აზია, მაგრამ აქ საერთო ენის გამოწახვა შედარებით ადვილი ჩანდა. ყოველივე ამას ინგლისელი დიპლომატები კარგად ითვალისწინებდნენ და ანტიგერმანულ კოალიციაში რუსეთის ჩათრევისაკენ მიისწრაფოდნენ. ცნობილია, რომ ინგლისელმა დიპლომატებმა ვიტეს ჯერ კიდევ 1901 წელს შესთავაზეს ხელშეკრულება, მაგრამ რუსეთი მაშინ ალტერნატივის წინაშე იდგა და თავს იკავებდა.

1907 წელს ლამსდორფი გადადგა და საგარეო საქმეთა მინისტრად დაინიშნა იზვოლსკი, რუსეთის ყოფილი ელჩი კოპენჰაგენში. იზვოლსკი გერმანიასთან დაახლოების წინააღმდეგი იყო და ინგლისთან კავშირს თანაუგრძნობდა. ამას წინ უსწრებდა პეტერბურგში ინგლისის ახალი ელჩის ნიკოლსონის ჩამოსვლა, რომელიც აგრეთვე ბევრს ცდილობდა ინგლის-რუსეთის დაახლოებისათვის. ნიკოლსონის ჩამოსვლის შემდეგ პეტერბურგში მართლაც დაიწყო მოლაპარაკება, რომელიც შეეხებოდა სრუტეების პრობლემას და ინგლის-რუსეთის გავლენის სფეროების განაწილებას სპარსეთში, ავღანეთში, ტიბეტში¹.

გარიგება მცირე აზიის სახელმწიფოთა ირგვლივ დიდხანს გრძელდებოდა. რუსეთს ყველაზე მეტად სრუტეების პრობლემა აინტერესებ-

¹ История дипломатии, т. II, Москва, 1963.

და. იზვოლსკიმ სრუტეების რეჟიმის თაობაზე ინგლისის მთავრობას სპეციალური მემორანდუმი გაუგზავნა. ინგლისის მთავრობა თავის პასუხში თავს იკავებდა სრუტეებში რაიმე ახალი რეჟიმის დაწესებისაგან.

ინგლისის მთავრობასთან მოლაპარაკებების პერიოდში რუსეთის მთავრობას უხდებოდა იაპონიასთან ურთიერთობის მოგვარება, რამაც ერთგვარად გააქიანურა რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება.

იაპონელი მილიტარისტები არ იყვნენ კმაყოფილი პორტსმუტის ზავის შედეგებით. ისინი დამატებით მოითხოვდნენ ამურზე და სუნგარზე თავისუფალ ნაოსნობას, ციმბირში შელდავითანი ტარიფებით საქონლის შეტანისა და შორეული აღმოსავლეთის სანაპიროებზე შეუზღუდველი თევზჭერის უფლებებს. ამასთან, იაპონელები იმუქრებოდნენ კიდევ. თავის მხრივ, რუსეთის მილიტარისტულ წრეებშიც ღვივდებოდა რევანშის მისწრაფება. ასეთი ვითარება შორეულ აღმოსავლეთში რუსეთის არმიის დაბანდებას იწვევდა, რაც რუსეთის მოკავშირე საფრანგეთს არ აწყობდა. საქმეში ინგლისიც ჩაერია და „გულითადი შეთანხმების“ სახელმწიფოებმა აიძულეს იაპონია თავისი მოთხოვნები შეერბილებინა. 1907 წლის ივლისში ხელი მოაწერეს რუსეთ-იაპონიის სავაჭრო შეთანხმებასა და კონვენციას თევზჭერის საკითხზე. ორივე მხარე შორეულ აღმოსავლეთში საჯაროდ სტატუს ქვოს აღიარებდა, მაგრამ საიდუმლო ხელშეკრულებით ჩრდილოეთ მანჭურია და მონღოლეთი რუსეთის გავლენის სფეროდ იქნა აღიარებული, სამხრეთ მანჭურია და კორეა — იაპონიის გავლენის სფეროდ.

**რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება. ანბანბა.
ემროპაში ომის ახალი ეტრის აღმომცანება**

მიუხედავად რიგი დაბრკოლებებისა, რუსეთ-ინგლისის მოლაპარაკება მაინც წინ მიიწევდა. 1907 წლის მარტში რუსეთის ფლოტი ვიზიტად ეწვია პორტსმუტს. რუსი ოფიცრების ჯგუფს გულთბილი მიღება მოუწყო ინგლისის მეფემ. რუსი მეზღვაურებისათვის გამართულ სპექტაკლზე ინგლისის საგარეო საქმეთა მინისტრი გრეიც ესწრებოდა. ინგლის-რუსეთის მეგობრობის ეს საჯარო დემონსტრაცია იმის აღიარებას მოასწავებდა, რომ მოლაპარაკებას სასურველი დასასრული უნდა ჰქონოდა.

იაპონიასთან ხელშეკრულების გაფორმების შემდეგ მოლაპარაკება უფრო სწრაფად წარიმართა და 1907 წლის 18 აგვისტოს ხელი მოაწერეს შეთანხმებას.

შეთანხმების მუხლები შეეხებოდა სპარსეთს, ავღანეთს და ტიბეტს. სპარსეთი სამ ზონად გაჰყვეს: ჩრდილოეთი ზონა აღიარეს რუსეთის

გავლენის სფეროდ, სამხრეთი — ინგლისისა. შუა ზონა ნეიტრალურად გამოცხადდა. ამასთან, თითოეული მხარე დასაშვებად თვლიდა, მიეღო კონცესიების უფლება ისე, რომ პარტნიორისათვის ხელი არ შეეშალა.

ავღანეთი რუსეთმა ინგლისის გავლენის სფეროდ აღიარა და ვალდებულება იკისრა არ განეხორციელებინა ავღანეთში რაიმე ღონისძიება ბრიტანეთის მთავრობის თანხმობის გარეშე, არ გაეგზავნა იქ თავისი აგენტები. ინგლისი თავის მხრივ აღიარებდა, რომ არ განახორციელებდა ავღანეთის რომელიმე ნაწილის ოკუპაციას, არ ჩაერეოდა მის საშინაო საქმეებში. ვაჭრობის მხრივ რუსეთს ავღანეთში ინგლისის თანაბარი უფლებები ენიჭებოდა.

მოლაპარაკე მხარეებმა ტიბეტში ჩინეთის უმაღლესი უფლებები აღიარეს. ისინი არ უნდა ჩარეულიყვნენ ტიბეტის შინაგან მმართველობაში, პატივისცემით უნდა მოკიდებოდნენ ტიბეტის ტერიტორიულ მთლიანობას და ყოველგვარი ურთიერთობა მასთან უნდა დაემყარებინათ მხოლოდ ჩინეთის მთავრობის მეშვეობით¹.

ამ ხელშეკრულებას რუსეთის მხრივ ხელს აწერდა იზვოლსკი, ინგლისის მხრივ — ნიკოლსონი.

1907 წლის რუსეთ-ინგლისის შეთანხმება წარმოადგენდა ჩვეულებრივ იმპერიალისტურ გარიგებას. თავისი შინაარსით ეს რეაქციული და ანტიხალხური შეთანხმება მიმართული იყო რუსეთსა და აღმოსავლეთის ქვეყნებში რევოლუციის წინააღმდეგ. ხელშეკრულება წარმოადგენდა გერმანიის, ავსტრიის, უნგრეთისა და იტალიის ბლოკის წინააღმდეგ საფრანგეთის, ინგლისისა და რუსეთის ბლოკის ჩამოყალიბებას. ამ ბლოკის შექმნით ევროპაში საბოლოოდ გაფორმდა და ერთმანეთს დაუპირისპირდა ორი აგრესიული სამხედრო-პოლიტიკური ბანაკი. ამიერიდან თითოეული მხარე იქის ცდაში იყო, რომ თავის მხარეზე მოკავშირეები მოემრავლებინა და ომისთვის უკეთ მომზადებულიყო. ინგლის-რუსეთის შეთანხმება არ ნიშნავდა, რომ ამ ორ ქვეყანას შორის ინტერესთა წინააღმდეგობა მოიხსნა. ანტანტის ჩარჩოებშიაც ეს ორი ქვეყანა ერთმანეთის შეურიგებელ მოქიშპედ რჩებოდა. ინგლისის წაყრუება სრუტეების საკითხზე იმას ნიშნავდა, რომ იგი ამ მხრივ რუსეთის გეგმებს სრულებითაც არ თანაუგრძნობდა. ინგლისის იმპერიალიზმმა რუსეთის ცარიზმის სახით იპოვა სასურველი მოკავშირე გერმანიის იმპერიალიზმისა და აზიის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლაში. რაც შეეხება შუა აზიაში ინტერესთა წინააღმდეგობებს, იგი კვლავ ძალაში ღარჩა.

რუსეთის ჩათრევა ანტანტის ბლოკში ბურჟუაზიის ინტერესებით იყო ნაკარნახევი. 1908 წლის 27 თებერვალს სათათბიროს მორიგ

¹ Сборник договоров России с другими государствами, 1856—1917, 1952, გვ. 386—393.

ხსლომაზე კადეტების ლიდერი მილიუჯოვი იზვოლსკის ულოცავდა ამ გამარჯვებას. მაგრამ რუსეთის ბურჟუაზიას მაინც გულს აკლდა იმის გამო, რომ ხელშეკრულებაში უგულვებელყოფილი იყო სრუტეების საკითხში რუსეთის ინტერესები.

მეფის მთავრობამ ინგლისთან დაახლოების კურსი აიღო და მაინც ყველაფერს აკეთებდა, რომ გერმანიასთან ურთიერთობა არ გაემწვავებინა. სწორედ მოლაპარაკების პერიოდში კვლავ შეხვდნენ ერთმანეთს ნიკოლოზი და ვილჰელმ მეორე სვინემიუნდში. ამ შეხვედრის დროს რუსეთის იმპერატორს თან ახლდა იზვოლსკი, რომელმაც გერმანიის საგარეო პოლიტიკის მესვეურები დაარწმუნა, რომ რუსეთი ინგლისთან არ დადებდა რაიმე შეთანხმებას გერმანიის წინააღმდეგ, რომ გერმანიის ინტერესებიდან გამომდინარე რუსეთი ინგლისთან შეთანხმებაში განგებ უვლიდა გვერდს საკითხს ბალღადის შესახებ. რუსეთმა მიიღო გერმანიის მიერ შეთავაზებული ხელშეკრულება ბალტიის ზღვაზე სტატუს კვოს შესახებ¹. ახალი რევოლუციის მუდმივი შიში და საომარი ოპერაციებისთვის საერთო მოუშაადებლობა ცარიზმს აიძულებდა ფრთხილად ყოფილიყო და თავი შეეკავებინა შეიარაღებული ჩარევისაგან იმ შემთხვევაში, თუ გერმანიასა და ინგლისს შორის ომი გაჩაღდებოდა. მაგრამ ცარიზმის ასეთი ფრთხილი პოზიცია არ იყო პერსპექტიული, რადგან საფრანგეთთან სამხედრო კავშირი რუსეთს ბოკავდა და ბიძგს აძლევდა გამოსულიყო საფრანგეთ-ინგლისის მხარეზე.

ამრიგად, ანტანტის შექმნამ კიდევ უფრო დაძაბა ვითარება ევროპაში და დააჩქარა სამზადისი მსოფლიო იმპერიალისტური ომისათვის.

გერმანიის კრიზისი

ანტანტის ჩამოყალიბების შემდეგ ევროპის ორივე აგრესიულმა ბლოკმა კიდევ უფრო გააცხოველა ომისათვის სამზადისი. ახლა ისინი გამალებულ შეიარაღებასთან ერთად შეუდგნენ სტრატეგიულად უმნიშვნელოვანეს ტერიტორიებზე თავიანთი პოზიციების განმტკიცებისათვის ბრძოლას.

გერმანიამ და ავსტრია-უნგრეთმა XX საუკუნის დასაწყისიდანვე გააძლიერეს ბრძოლა თურქეთსა და ბალკანეთში უპირატესი მდგომარეობის მოსაპოვებლად, რადგან ბალკანეთში მათ არა მარტო მნიშვნელოვან პლაცდარმად, არამედ მომავალ ომში ადამიანთა და მატერიალური რესურსების ერთ-ერთ უმდიდრეს მხარედ ესახებოდათ.

გერმანიის იმპერიალიზმს თურქეთში შეჭრის ერთ-ერთ მძლავრ საშუალებად მიაჩნდა ბალღადის რკინიგზის მშენებლობა, რომელსაც

¹ История дипломатии, том II, гл. 617.

„დოიჩე ბანკი“ აწარმოებდა. თავიანთ მომავალ გეგმებში გერმანიის მმართველი წრეები დიდ იმედებს ამყარებდნენ თურქეთის სისხლიან სულთანზე — აბდულ-ჰამიდ მეორეზე, რომელიც თურქეთის ყველაზე რეაქციული და აგრესიული წრეების ინტერესებს გამოხატავდა და გერმანიის დხმარებით ვარაუდობდა სლავი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ჩახშობას. გერმანელ დამპყრობლებს არც ავსტრიელი პარტნიორები ჩამორჩებოდნენ. ავსტრიის მმართველ წრეებში თანდათან იზრდებოდა ტახტის მემკვიდრის ერცჰერცოგ ფრანც ფერდინანდის აგრესიული პარტიის გავლენა. ეს პარტია ოცნებობდა მონარქიის შემადგენლობაში შეეყვანა ბალკანეთის სლავი ხალხები. ავსტრია პირველ რიგში ბოსნიასა და ჰერცეგოვინას უმიზნებდა და მისი ოკუპაციისათვის ემზადებოდა. შორსმომავალი მიზნები ჰქონდა აგრეთვე ავსტრიის მიერ მოფიქრებულ რკინიგზის მშენებლობის გეგმას. 1908 წლის იანვარში ავსტრიის საგარეო საქმეთა მინისტრმა ერენტალმა საჯაროდ გამოაცხადა, რომ ავსტრია-უნგრეთი თურქეთის სულთნის თანხმობით იწყებდა რკინიგზის მშენებლობას ნოვობაზარსკის სანჯაყიდან სალონიკამდე. ავსტრია იმედოვნებდა, რომ ეს გზა მის გავლენას მთელი ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე გააძლიერებდა.

რუსეთში შეშფოთებით უცქერდნენ გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის ღონისძიებებს ბალკანეთში. რუსეთის ბურჟუაზიულ წრეებს მიაჩნდათ, რომ იაპონიასთან ურთიერთობის მოგვარებისა და რუსეთ-ინგლისის შეთანხმების დადების შემდეგ რუსეთი აღარ იყო შებოჭილი, მას შეეძლო ჯარები დაეგროვებინა ავსტრიის საზღვარზე და, საერთოდ, ბალკანეთში თავდაცვითი პოზიციიდან შემტევ პოზიციასზე გადასულიყო. მაგრამ ამ მიმართულებას წინ აღუდგნენ მემარჯვენე-შავრაზმული პარტიები სტოლიპინის მეთაურობით. სტოლიპინი ფიქრობდა, რომ ახალი მობილიზაცია რუსეთში ისევ გამოალევიებდა რევოლუციის ძალებს, რომლისგანაც ეს-ეს არის თავი დაიხსნა ქვეყანამ. სახელმწიფო თავდაცვის კომიტეტი თავის დადგენილებაში მიუთითებდა, რომ რუსეთს სამხედრო მოუზადებლობისა და აწეწილი საშინაო მდგომარეობის გამო არ შეუძლია რაიმე აგრესიული კურსის გატარება ბალკანეთში. ასე რომ, იზოლსკი, რომელიც გულში მაინც ბურჟუაზიულ წრეებს თანაუგრძნობდა, იძულებული იყო უკან დაეხია და ავსტრიასთან მოლაპარაკებისას მოეშველებინა სტატუს კვოს შენარჩუნების 1903 წლის ხელშეკრულება. ამასთან, ავსტრიის სარკინიგზო გეგმას რუსეთმა „სლავიანური“ რკინიგზის გეგმა დაუპირისპირა. ღუნაიდან ადრიატიკის ზღვამდე რუსების მიერ აგებულ რკინიგზას ზღვაზე გასასვლელი უნდა მიეცა სერბიისათვის, რომელიც ავსტრიის მარწუხში იყო მოქცეული და მისი აგრესიული პროგრამის პირველ პუნქტს აბალანსებდა.

გერმანიის, ავსტრიისა და უნგრეთისათვის გამაფრთხილებელ ლონისძიებას წარმოადგენდა აგრეთვე რეველში 1908 წლის ივნისში ინგლისის მეფე ედუარდ VII-ისა და იმპერატორ ნიკოლოზ მეორის შეხვედრა. ამ შეხვედრის დროს აღიარეს ორივე სახელმწიფოს ინტერესთა ერთიანობა ახლო აღმოსავლეთის საკითხში. მათ დასახეს აგრეთვე თურქეთის მაკედონიაში რეფორმების გატარების ღონისძიება.

რუსეთ-ინგლისის ინტერესთა ერთიანობის აღიარება ბალკანეთში შემამოფრთხილებელი იყო გერმანელი და ავსტრიელი დიპლომატებისათვის. ბერლინის დიპლომატებმა ხმაური ასტეხეს — გერმანიის წინააღმდეგ პოლიტიკურ „ალყას“ ამზადებენო. ამან წააქეზა რაიხსტაგი დამატებით გაეღო დიდი თანხები გერმანიის სამხედრო ძლიერების შემდგომი ზრდისათვის. ავსტრიის დიპლომატია შეუდგა რუსეთთან გარიგებას, დაიწყო ნოტების გაცვლა. მაგრამ თურქეთში სწორედ ამ პერიოდში დაიწყო ბურჟუაზიული რევოლუცია. ხელისუფლებას დაეპატრონა ახალგაზრდა თურქთა პარტია. დიდი ვეზირი ინგლისის ორიენტაციის მქონე ქემალ-ფაშა გახდა. თურქეთის მმართველობაში მომხდარი ცვლილება არ იყო სასარგებლო ავსტრიისათვის. მაგრამ ავსტრიის მმართველმა წრეებმა გადაწყვიტეს უკან არ დაეხიათ. მათი აზრით ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსიისთვის ყველაზე ხელსაყრელი მომენტი სწორედ ახლა დადგა, ვინაიდან თურქეთის ახალ მთავრობას ძლიერ უჭირდა, შინაგან კრიზისს განიცდიდა და მცირეოდენი კომპენსაციითაც შეეღწეოდა სლავურ პროვინციებს, სადაც ფაქტიურად მისი ძალაუფლება აღარ ვრცელდებოდა. გარდა ამისა, რუსეთი ომისთვის მზად არ იყო და გამოორიცხული ჩანდა მისი შეიარაღებული ჩარევა კონფლიქტში. მით უმეტეს, რომ ავსტრია-უნგრეთი რუსეთს თანხმობას აძლევდა ებრძოლა შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმის შესაცვლელად, რაც ყველაზე მეტად აწუხებდა იმ პერიოდში რუსეთის დიპლომატიას.

1908 წლის სექტემბერში ბუხლანში ერთმანეთს შეხვდნენ რუსეთისა და ავსტრიის საგარეო საქმეთა მინისტრები. ერენტალმა აცნობა იზვოლსკის, რომ ავსტრიის მთავრობას განზრახული აქვს განახორციელოს ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია. იზვოლსკიმ იმითომ, რომ ბალკანეთის საქმეებში ჩარევა რუსეთს სამხედრო მოუზღადებლობის გამო მართლაც არ შეეძლო, პრინციპულად თანხმობა განაცხადა, თუმცა აღიარა, რომ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია ეწინააღმდეგება ბერლინის 1878 წლის ტრაქტატის მუხლებს და ამ საკითხის საბოლოო გადაწყვეტა მხოლოდ ევროპის სახელმწიფოთა კონფერენციას შეუძლიაო. ასეთი კონფერენციის მოწვევა აწყობდა იზვოლსკის, რადგან ბერლინის ტრაქტატი შეიცავდა თვით რუსეთისა და დუნაის ქვეყნებისათვის არასასურველ მუხლებს, რომელთა გადასინჯვას დღის წესრი-

გში დასვამდა რუსეთი. ერენტალი ბოლოს და ბოლოს დათანხმდა ევროპული კონფერენციის მოწვევას, მაგრამ კონფერენციის მონაწილე ყველა ქვეყანას უნდა ეცნო წინასწარ ავსტრიის მიერ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია. მხოლოდ ამის შემდეგ მოხდებოდა ორივე ქვეყნისათვის საინტერესო საკითხების გადაწყვეტა კონფერენციაზე.

მაგრამ კონფერენციის მოწვევას ხომ ევროპის სახელმწიფოთა თანხმობა ესაჭიროებოდა. იზოლსკი ბუხლავს შემდეგ სწორედ ამ მიზნით ეწვია ევროპის დიდ სახელმწიფოთა დიპლომატებს. ბერლინში იზოლსკის დაბეჭილებით არაფერი უთხრეს თანხმობის შესახებ. იტალიის მთავრობა კი კატეგორიულად აღუდგა წინ ავსტრიის მიერ ნავარაუდევ ანექსიას. გულცივად შეხედნენ იზოლსკის პარიზსა და ლონდონშიც. საფრანგეთის საგარეო საქმეთა მინისტრმა პიშონმა თავი შეიკავა რაიმე დაპირებისაგან, გრემი კი განაცხადა, რომ შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმის ცვლილებას დათანხმდება იმ შემთხვევაში, თუ სრუტეები გაიხსნება ევროპის ყველა ქვეყნისათვის თანაბარ პირობებში, რუსეთის რაიმე პრივილეგიას დარღვევსა და ბოსფორში კი ვერ დაუშვებს. ეს ფაქტიურად უარს ნიშნავდა. ამასთან, იზოლსკი ჯერ პარიზში იმყოფებოდა, როცა ავსტრია-უნგრეთის მთავრობამ, ერენტალის დაპირების მიუხედავად, არ დაუცადა კონფერენციის მოწვევას, გამოაცხადა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის შეერთება ავსტრიის იმპერიასთან.

ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია, პირველყოვლისა, სერბიის ინტერესებს ლახავდა. სერბიაში ამ აქტის გამოცხადებისთანავე მობილიზაცია დაიწყო. თავის მხრივ, ავსტრიაშიც დაიწყო საომარი სამზადისი სერბიის წინააღმდეგ. ავსტრიამ ჩააჩუმა თურქეთის მთავრობა იმით, რომ 2,5 მილიონი გირვანქა სტერლინგი აღუთქვა ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის მიმართ ნომინალურ სუვერენიტეტზე ხელისაღების საფასურად და ხელი აიღო ნოვო-ბაზარსკის სანჯაყზე.

ავსტრიის აგრესიული აქტი ბერლინშიაც მოიწონეს. გერმანიის მმართველი წრეები ბალკანეთში საომარი მოქმედების დაწყებას თანაუგრძნობდნენ და ავსტრიელ პარტნიორებს აქეზებდნენ კიდევ. თუ რუსეთი დახმარებას გაუწევდა სერბიას, გერმანია—ავსტრიას აღუთქვამდა, რომ ჩაერეოდა რუსეთის წინააღმდეგ ომში. ულტიმატუმის ხასიათი ჰქონდა რუსეთისადმი გერმანიის წინადადებას—ეცნო ავსტრიის მიერ ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსია. რუსეთმა დიდი დიპლომატიური მარცხი განიცადა; 1909 წლის მარტში გერმანიის ულტიმატუმის განხილვას მიეძღვნა მინისტრთა საბჭოს საგანგებო სხდომა ნიკოლოზ მეორის თავმჯდომარეობით. თათბირზე სამხედრო-ფინანსური თვალსაზრისით რუსეთის მეტად სავალალო მდგომარეობა ნათლად დაასურათეს სამხედრო და ფინანსთა მინისტრებმა. რუსეთი ნამდვი-

ლად მოუმზადებელი ჩანდა ბალკანეთის საქმეებში შეიარაღებული ჩარევისათვის. სამხედრო მოუმზადებლობისა და ფინანსიური სიძნე-
ლების გარდა რეაქციონერთა ხროვას, სტოლიპინის სიტყვებით რომ
ვთქვათ, რევოლუციის ძალთა გამოცოცხლების ეშინოდა (სტოლიპინი:
„დავიწყეთ ომი — ეს ნიშნავს ხელფეხი გავუხსნათ რევოლუციის ძა-
ლებს“.). 22 მარტს ნიკოლოზ მეორემ დეპეშით აცნობა ვილჰელმს,
რომ რუსეთმა მიიღო გერმანიის მოთხოვნა. ეს იყო სამარცხვინო კა-
პიტულაცია, რომელსაც სრულიადაც არა უსაფუძვლოდ უწოდებდნენ
„დიპლომატიურ ცუსიმას“.

ბოსნიის კრიზისმა ცხადყო, როგორ იყო გამწვავებული ვითარება
ევროპაში და რამდენად იყო მოახლოებული მსოფლიო ომი. მართა-
ლია, ომი დროებით თავიდან იქნა აცილებული და ავსტრია-უნგრეთმა
გერმანიის მხარდაჭერით მიიღწია წარმატებას, მაგრამ ეს არა თუ და-
ძაბულობის შენელებას, არამედ შემდგომ გამწვავებას ნიშნავდა. აგრე-
სიული ბლოკები ახლა გამალებით იარაღდებოდნენ. რუსეთისათვის
ბოსნიის კრიზისი მწარე გაკვეთილს წარმოადგენდა. კრიტიკულ მო-
მენტში მისი მოკავშირეები — საფრანგეთი და ინგლისი განზე გადგნენ.
ცარიზმის გეგმები შავი ზღვის სრუტეების ირგვლივ განწირული აღმო-
ჩნდა. რუს გერმანოფილებს ამ აქტმა საბაბი მისცათ გაეძლიერებინათ
რუსეთ-გერმანიის დაახლოების პროპაგანდა.

1910 წლის სექტემბერში იზვოლსკი, რომელსაც დიპლომატიურ
წრეებში დაცინვით ნაპოლეონს უწოდებდნენ, იძულებული გახდა სა-
გარეო საქმეთა მინისტრის პოსტიდან გადამდგარიყო. იგი რუსეთის
სრულუფლებიან ელჩად განაწესეს პარიზში. საგარეო საქმეთა მინის-
ტრის პოსტი საზონოვმა დაიკავა.

რუსეთის დიპლომატია ახლა იმის ცდაში იყო, რომ ბალკანეთში
განცდილი მარცხი როგორმე უვნებელეყო. 1909 წლის ოქტომბერში
დაიდო რუსეთ-იტალიის ხელშეკრულება, რომლითაც ხელმომწერმა
მხარეებმა ბალკანეთის ნახევარკუნძულზე სტატუს კვოს შენარჩუნების
ვალდებულება იკისრეს. შეთანხმება ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ
იყო მიმართული. იტალია აშკარად მიისწრაფოდა სამთა კავშირიდან
გამოსვლისა და რუსეთთან დაახლოებისაკენ.

ბოსნიის კრიზისის დროს რუსეთის მიმართ ინგლისის მიერ დაკავე-
ბული პოზიცია მოკავშირის ვალდებულებებს სრულიადაც არ პასუ-
ხობდა. რუსეთის გერმანოფილური პარტიები ახლა აშკარად ლაპარა-
კობდნენ დიდი ბრიტანეთის ჯერაჯულ პოლიტიკაზე და რუსეთის დიპ-
ლომატიას ურჩევდნენ საკე კვლავ ბერლინისაკენ შეებრუნებინათ.
რუსეთში შექმნილი განწყობილება ქმნიდა ერთგვარად ხელსაყრელ
ვითარებას ანტანტის შეგნიდან აფეთქებისათვის, რაც გერმანიის დიპ-
ლომატიის სანუკვარ ოცნებას წარმოადგენდა. ჯერ კიდევ ბოსნიის კრი-

ზისის წინ გერმანიის ელჩი პეტერბურგში პურტალესი იზვოლსკის ტყუილად როდი ჩააგონებდა: მიუხედავად გერმანიის ყველა დამსახურებისა რუსეთის წინაშე, იგი სულ უფრო და უფრო უახლოვდება გერმანიის მოწინააღმდეგე სახელმწიფოთა ჯგუფს. ასეთი პოლიტიკა გამოჰქონდა ალბისერასის კონფერენციაზე და მეფე ედუარდთან რეველში შეხვედრის დროს. რუსეთის მთავრობის ეს ორმაგი თამაში აიძულებს გერმანიას, უფრო მეტად, ვიდრე ოდესმე დაუახლოვდეს ავსტრია-უნგრეთს და თავის პოლიტიკას საფუძვლად დაუდოს ჰაბსბურგების მონარქიასთან სრული სოლიდარობა ყოველგვარ საკითხში¹.

პურტალესის ამ სიტყვების დადასტურება იყო გერმანიის 1909 წლის 22 მარტის ულტიმატუმი, რომლის შესახებ ზემოთ გვქონდა საუბარი. იგი ამასთან გამაფრთხილებელ ლონისძიებასაც წარმოადგენდა. თუ რუსეთი ინგლისთან სამოკავშირეო ურთიერთობას არ უარყოფდა, გერმანიის მხრივ ასეთი მტრული აქტები კვლავ იყო მოსალოდნელი. მაგრამ გერმანიის მმართველ წრეებს, თუ რუსეთი გონს მოვიდოდა და „ნამდვილ მოყვარეს“ დაინახავდა, შეეძლო რუსეთისათვის სასარგებლო ნაბიჯების გადადგმა. ასე ვარაუდობდნენ დიპლომატები ბერლინში, როცა მათ ამ დამამცირებელ ულტიმატუმს ერთი თვის შემდეგ (1909 წლის მაისში) ასეთი წინადადება მოაყოლეს: გერმანია მხარს დაუჭერს რუსეთ-ავსტრიის 1897 წლის შეთანხმებას ბალკანეთში სტატუს ქვოს შენარჩუნების შესახებ და გარანტიას იძლევა ავსტრია-უნგრეთის მხრივ ამ საკითხზე მიღწეული შეთანხმების დაცვაზე. თუ ავსტრია მაინც დაარღვევს სტატუს ქვოს, ხოლო რუსეთის ჯარები შეიჭრებიან ავსტრია-უნგრეთში, გერმანია არ იომებს ავსტრიის მხარეზე, ამასთან გერმანიის დიპლომატია მხარს დაუჭერს რუსეთს სრუტეების რეჟიმის შეცვლის საკითხში, დაეხმარება დუნაი-ადრიატიკის რკინიგზის მშენებლობაში, სპარსეთში გერმანია დაეთანხმება რუსეთ-ინგლისის შეთანხმებას. ამ მოთაფლულ წინადადებათა სანაცვლოდ გერმანია რუსეთისაგან მოითხოვდა გარანტიას, რომ იგი არ გამოვიდოდა ინგლისის მოკავშირედ გერმანია-ინგლისის ომის შემთხვევაში².

ეს წინადადება რუსეთში მაშინ უპასუხოდ დატოვეს. მომდევნო წელს გერმანიამ რეალური ნაბიჯები გადადგა სპარსეთში შეჭრისათვის. ბალდაის რკინიგზა უკვე უახლოვდებოდა სპარსეთის საზღვრებს. გერმანია ამზადებდა ნიადაგს, რომ თვით სპარსეთის ტერიტორიაზე მოეპოვებინა რკინიგზის გაგრძელების უფლება. მან სპარსეთს შესთავაზა სესხი, რომელიც მომავალში გერმანულ კაპიტალს გზას უხსნიდა სპარსეთში კონცესიების მოსაპოვებლად. ამასთან, გერმანიამ მოითხო-

¹ В. И. Вавилин, Очерки истории внешней политики России, гл. 90.

² А. М. Зайончковский, Подготовка России к мировой войне — в международном отношении, 1926, гл. 206.

ვა სპარსეთში ეცნოთ რუსეთთან და ინგლისთან მისი თანაბარი უფლებაც.

სპარსეთში გერმანიის პრეტენზიებს პეტერბურგში შეშფოთებით უცქერდნენ. გერმანიის ელჩმა პურტალესმა სწორედ ამ ხანებში წამოაყენა წინადადება რუსეთ-გერმანიის მოლაპარაკების შესახებ. საგარეო საქმეთა სამინისტრომ შეიმუშავა მოლაპარაკების გეგმა, მაგრამ სათათბიროს სხდომაზე საზონოვის წინადადებანი არ მოიწონეს და უმჯობესად მიიჩნიეს მოლაპარაკება ზოგადად წარემართათ, თავი შეეკავებინათ რაიმე განსაზღვრული ვალდებულებებისაგან. 1910 წლის ნოემბერში პოტსდამში მოეწყო რუსეთისა და გერმანიის იმპერატორთა შეხვედრა. გერმანიის მთავრობამ შესთავაზა რუსეთს ხელი აეღო ანტი-გერმანულ ბლოკში მონაწილეობაზე, სამაგიეროდ მხარდაჭერას ჰპირდებოდა ბალკანეთში ავსტრია-უნგრეთის აგრესიულ ღონისძიებათა წინააღმდეგ.

პოტსდამში მიმდინარე მოლაპარაკებამ ლონდონსა და პარიზში შეშფოთება გამოიწვია. დაფაცურდნენ რუსეთის ბურჟუაზიულ პარტიათა ლიდერებიც, რომლებიც ანტანტის იმპერიალისტურ გეგმებთან იყვნენ დაკავშირებულნი.

ასეთ ვითარებაში მოლაპარაკება გაჭიანურდა. საზონოვმა ანგარიში გაუწია ბურჟუაზიულ საზოგადოებრივ აზრს რუსეთში. საერთოობოლტიკურ საკითხებზე შეთანხმება მოლაპარაკების დღის წესრიგიდან მოიხსნა და იგი ბალდადის რკინიგზისა და ირანის გარშემო წარიმართა. 1911 წლის აგვისტოში პეტერბურგში ხელი მოაწერეს რუსეთ-გერმანიის შეთანხმებას. გერმანიამ ვალდებულება იკისრა, რომ იგი ჩრდილოეთ ირანში კონცესიების მოპოვებას აღარ შეეცდებოდა, სამაგიეროდ, რუსეთს ხელი აღარ უნდა შეეშალა ბალდადის რკინიგზის მშენებლობისათვის, უნდა გაეყვანა რკინიგზის ხაზი თეირანიდან ხანეკენამდე თურქეთ-ირანის საზღვარზე ბალდადის რკინიგზასთან შესაერთებლად.

პოტსდამის ამ მოლაპარაკებამ დროებით შეანელა რუსეთ-გერმანიის წინააღმდეგობანი ახლო აღმოსავლეთში. მაგრამ გერმანიამ მაინც ვერ მიაღწია თავის მიზანს, ვერ მოხერხდა რუსეთ-ინგლისის კავშირის აფეთქება.

რუსეთის მტკიცე პოზიცია ანტანტის ბლოკში გერმანიისათვის ცხადი გახდა ავადირის კრიზისის დროსაც. გერმანიის დიპლომატია იძულებული გახდა უკან დაეხია, როგორც კი დაინახა, რომ ინგლისის მხარდამხარ ომისათვის მზად იყვნენ საფრანგეთიც და რუსეთიც. 1912 წლის ივლისში რუსეთმა და საფრანგეთმა ხელი მოაწერეს სამხედრო საზღვაო კონვენციას. გადაწყდა რუსეთ-საფრანგეთის საზღვაო ძალების თანამოქმედება სახმელეთო ჯარებთან ერთად, გათვალისწინებულ

იქნა საზღვაო ფლოტის გენერალურაი შტაბების ყოველწლიური თათბირი, სადაც უნდა მომხდარიყო სტრატეგიული გეგმების შეთანხმება-დაზუსტება. დაწესდა აგრეთვე საზღვაო საიდუმლო ცნობების ურთიერთგაცვლა.

აგადირის კრიზისის შემდეგ საერთოევროპული ვითარება ზედმიწევნით დაიძაბა. მტრული ბანაკების გადამწყვეტი სამხედრო შეჯახება გარდუეალი გახდა და იგი საკმაოდ იყო მოახლოებული.

ბალკანეთის ომები და რუსეთი

XIX საუკუნის მთელ მანძილზე ევროპის კონტინენტზე მიმდინარე დიპლომატიური ბრძოლები ცხადყოფენ, რომ საერთო-ევროპული კონფლიქტის აღმოცენების ყველაზე გაღვივებულ კერას წარმოადგენდა ბალკანეთი. აქ თავს იყრიდნენ და ერთმანეთს ყველაზე მწვავედ უპირისპირდებოდნენ ევროპის დიდი სახელმწიფოების — რუსეთის, ინგლისის, გერმანიის, ავსტრია-უნგრეთისა და საფრანგეთის ინტერესები. მას შემდეგ, რაც ევროპა ორ დაპირისპირებულ სამხედრო ბანაკად გაითიშა, ეს კერა უფრო მეტად გაღვივდა და სწორედ აქედან გახდა მოსალოდნელი საერთო ევროპული ომის აფეთქება.

ბალკანეთის სლავი ხალხების ბრძოლამ თურქი დამპყრობლების წინააღმდეგ თანდათანობით შეასუსტა აქ სულთნის ძალაუფლება. მაგრამ მისი საბოლოოდ დამხობა მაინც ვერ მოხერხდა XIX საუკუნეში. თურქეთის სამხედრო-ფეოდალური იმპერიის კოლონიზატორული პოლიტიკა აფერხებდა ბალკანეთის პატარა სახელმწიფოების ეროვნულ განვითარებას, წინ ელობებოდა სლავური ნაციონალური ბურჟუაზიის ინტერესებს და მის საუკუნეობრივ ჩამორჩენილობას განაპირობებდა.

თურქი დამპყრობლებისგან ბალკანეთის განთავისუფლებისა და სოციალური ჩაგვრის ლიკვიდაციისათვის სლავი ხალხების სამართლიანი ბრძოლა ბურჟუაზიამ ნაციონალისტური სულისკვეთებით წარმართა. შინაგანი კლასობრივი ბრძოლის მოღუწება და დაჩაგრული მასების უკმაყოფილების გამოყენება ნაციონალური ბაზრის დაპატრონებისათვის საერთო დამახასიათებელი თვისებაა კოლონიური ქვეყნის ბურჟუაზიისათვის. ამ გზით მიდიოდა სლავური ქვეყნების ბურჟუაზიაც, რომელიც მისწრაფოდა თავისი მტაცებლური მიზნების განსახორციელებლად შეთანხმებოდა ერთ-ერთ მეტოქე იმპერიალისტურ სახელმწიფოს.

1911 წლის იტალია-თურქეთის ომში თურქეთის სამხედრო უილაჯობის გამოვლინებამ ბალკანეთის სლავურ სახელმწიფოებში მოამწიფა აზრი გაერთიანებული ძალით თურქეთის უღლისაგან საბოლოოდ განთავისუფლების შესახებ. 1912 წლის მარტში სერბიამ და ბულგა-

რეთმა ხელი მოაწერეს ხელშეკრულებას, რომელიც ითვალისწინებდა ურთიერთდახმარებას სხვა რომელიმე მესამე სახელმწიფოს თავდასხმის შემთხვევაში. ხელშეკრულების საიდუმლო დამატებაში გათვალისწინებული იყო ხელსაყრელი მომენტისთანავე გაერთიანებული შეიარაღებული გამოსვლა თურქეთის წინააღმდეგ. ამავე წლის მაისში სერბია-ბულგარეთის ხელშეკრულებას საბერძნეთიც შეუერთდა. ბალკანეთის სახელმწიფოთა ეს კავშირი შინაგან წინააღმდეგობას შეიცავდა. მაშინ როცა ბულგარეთის მმართველი ზედაფენა თურქეთთან ომს ამზადებდა და მაკედონიას უმიზნებდა, სერბია ამ ბლოკს ავსტრია-უნგრეთს უპირისპირებდა.

ბალკანეთში თავისი პოზიციების განმტკიცება ძველთაგანვე რუსეთის დიპლომატიის საზრუნავს წარმოადგენდა, იმ დროს შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებაში რუსეთი მიისწრაფოდა ბალკანეთში მტკიცედ მოეკიდა ფეხი, შეეცვალა შავი ზღვის სრუტეების რეჟიმი თავის სასარგებლოდ, არ დაეშვა მტრული სახელმწიფოების გაბატონება თურქეთსა და ახლო აღმოსავლეთში¹. ბალკანეთის სახელმწიფოთა კავშირი რუსეთის აზრით გადაიქცეოდა ავსტრია-უნგრეთის ექსპანსიური მოქმედების საწინააღმდეგო ბარიერად. ამიტომ იყო, რომ რუსეთის მემამულურ-ბურჟუაზიული პარტიები აქეზებდნენ ცარიზმს ბალკანეთში საქმიანობის გააქტიურებისკენ, ხელს უწყობდნენ „აზარტულ თამაშს“ — სლავი და ბალკანელი ხალხის შუღლისა და მტრობის ომამდე გაღვივებას. სწორედ 1912 წელს ოქტიაბრისტების პარტიის ერთ-ერთმა ლიდერმა ა. გუჩკოვმა იმოგზაურა ბალკანეთის ქვეყნებში. ბულგარეთში მან გახსნა „დაზღვევის საზოგადოების რუსეთის“ განყოფილება. სოფიასა და ბელგრადში გუჩკოვს საუბარი ჰქონდა ადგილობრივ პოლიტიკურ მოღვაწეებთან, აქეზებდა ბულგარეთს თურქეთთან ომისაკენ, სერბიას — ავსტრია-უნგრეთთან ომისაკენ. თითოეულ მათგანს თავის მხრივ მხარდაჰქერას აღუთქვამდა.

რუსეთის ნაციონალისტური პარტიების ასეთი განწყობილების მიუხედავად ცარიზმი ჯერჯერობით თავს იკავებდა. რუსეთი მოუშვადებელი იყო დიდი ომისათვის. ამასთან, გამორიცხული ჩანდა სრუტეების რეჟიმის გადასინჯვის საკითხში მოკავშირეთა მხრივ მხარდაჭერა. საფრანგეთის პრემიერ მინისტრი პუანკარე რუსეთის ელჩს პარიზში აფრთხილებდა, რომ რუსეთი თურქეთთან ომის შემთხვევაში საფრანგეთიდან ვერ მიიღებდა რაიმე დახმარებას. ამიტომ იყო, რომ იმ მომენტში, როცა ბალკანეთის კავშირმა თურქეთთან ომის საკითხი უკვე დღის წესრიგში დააყენა, ცარიზმი შეეცადა შეენელებინა დაძაბულობა ომის თავიდან აცილების მიზნით.

¹ Бовикин, Очерки истории внешней политики СССР, гл. 119.

ამ მხრივ რუსეთის დიპლომატიის მეცადინეობა უშედეგო აღმოჩნდა. 1912 წლის ოქტომბერში თურქეთის წინააღმდეგ ომი წამოიწყო ჩერნოგორიამ. მალე ომში ჩაებნენ ბულგარეთი, სერბია და საბერძნეთი. გაჩაღდა ბალკანეთის პირველი ომი. ამ ომში გამომჟღავნდა თურქეთის სისუსტე. ბალკანეთის ტერიტორია თურქეთის ჯარებისაგან გაიწმინდა. ბულგარეთმა შეტევა დაიწყო კონსტანტინოპოლის მიმართულებით. წარმატებებმა ბულგარეთის მმართველ წრეებს იმდენად დაახვია თავბრუ, რომ ისინი „დიდი ბულგარეთის“ შექმნაზე კი დაფიქრდნენ, როპლის საზღვრები შავი ზღვიდან ეგეოსის ზღვამდე უნდა გადაჰმოულიყო. ამ მიზანდასახულობას მხარს უჭერდნენ ბერლინში, რადგან ბულგარეთი, რომელსაც გერმანული ორიენტაციის მთავრობა მართავდა, ბერლინელ დიპლომატებს მომავალ ომში მთავარ დასაყრდენ პუნქტად მიაჩნდათ. ბულგარელთა ჯარების მიერ კონსტანტინოპოლის დაკავების რეალურმა საფრთხემ პეტერბურგი შეაშფოთა. რუსეთმა ურჩია თურქეთს ეთხოვა ზავი მეომარი სახელმწიფოებისათვის. ბერლინში საზონოვის ამ წინადადებას მტრულად შეხვდნენ. მეტად დაძაბული ვითარება დროებით შეიანელა იმ მდგომარეობამ, რომ თურქეთის არმიამ ბულგარელთა შეტევა შეაჩერა ჩატალჯინსკის პოზიციაზე.

ბულგარეთი რომ კონსტანტინოპოლის მიმართულებით უტევედა, სერბიის არმია ადრიატიკის ზღვის ნაპირებისაკენ მიიწევდა. ამ დროს სერბიის მმართველი წრეებიც ნაციონალისტური მისწრაფებებით იყვნენ შეპყრობილი და ოცნებობდნენ „დიდი სერბიის“ შექმნაზე, რაც ავსტრია-უნგრეთის ბატონობიდან სლავური ტერიტორიების განთავისუფლების ხარჯზე უნდა მომხდარიყო. ამიტომაც, სერბიის არმიის წარმატებებმა ვენაში დიდი განგაში გამოიწვია. ვენაში გადაწყვეტილი ჰქონდათ ომისათვის მზადება დაეწყოთ და არ დაეშვათ სერბიის გასვლა ადრიატიკის ზღვაზე. ავსტრიამ 1912 წელს საიდუმლო მობილიზაცია გამოაცხადა და ჯარები სერბიის საზღვართან დააჯგუფა. ომისათვის ავსტრიის გაცხოველებული სამზადისი შეშფოთებას იწვევდა საფრანგეთში. პუანკარეს მთავრობა მიუთითებდა დიდი ომისათვის რუსეთის მოუმზადებლობაზე და ურჩევდა მას დაეჩქარებინა სამზადი-
ო, ხოლო თუ ავსტრია დაიწყებდა საომარ მოქმედებას სერბიის წინააღმდეგ, დაუყოვნებლივ გამოსულიყო მის მხარეზე. გერმანიის მთავრობამ კი ოფიციალურად გამოაცხადა, რომ იგი ამ ომში ავსტრია-უნგრეთის მხარეზე იომებდა.

ამრიგად, ვითარება მსოფლიო ომის გაჩაღებამდე მივიდა, მაგრამ გადაწყვეტ მომენტში ცარიზმი შეშინდა და დაძაბულობის შენელება ამჯობინა. რევოლუციური აღმავლობა ქვეყანაში, პანსლავისტური პროპაგანდის წარუმატებლობა, ბოლშევიკური პარტიის მეთაურობით

გაჩაღებული აქტიური კამპანია ომის წინააღმდეგ, ცარიზმს აიძულებდა თავი შეეკავებინა. რუსეთის დიპლომატიამ სერბიას ურჩია დათმობაზე წასულიყო, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი უარს ამბობდა დახმარებაზე. გერმანიის საომარი განწყობილება ერთგვარად შეანელა აგრეთვე ინგლისის მთავრობის პოზიციამ.

1913 წლის იანვარში თურქეთში სახელმწიფო გადატრიალება მოხდა. მთავრობა პროგერმანულად განწყობილი პირებისაგან დაკომპლექტდა მუჰამედ შევქეთ-ფაშას მეთაურობით: ბულგარეთმა განაახლა საომარი ოპერაციები და თებერვალში ადრიანოპოლი დაიკავა. თურქეთი სრული კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდა. მან ზავი მოითხოვა. 1913 წლის აპრილში მეომარ მხარეთა შორის მოხდა დროებითი დაზავება. ლონდონში დაიწყო საზავო კონფერენციის მუშაობა. კონფერენციაზე ბალკანეთის გამარჯვებული ქვეყნების შინაგანი წინააღმდეგობა ნადავლის გაყოფისათვის და მათ ზურგს უკან მდგომ სახელმწიფოთა მტრული დამოკიდებულება კიდევ უფრო გაღრმავდა. საქმეში ჩაერია რუმინეთიც, რომელმაც ბულგარეთს დობრუჯის სამხრეთი ნაწილი მოსთხოვა.

ზავს ხელი მოაწერეს 1913 წლის მაისში. ბალკანეთში თურქეთის ხელისუფლება დაეცა. ევროპაში მას კონსტანტინოპოლი და ვიწრო სასაზღვრო ზოლიღა შეერჩა. განთავისუფლებული ტერიტორიის გაყოფა გამარჯვებულთა შორის გაძნელდა და გაჭიანურდა. სერბია, რომელმაც ვერ მიიღო ადრიატიკის ზღვაზე გასასვლელი, მაკედონიის სამხრეთ-დასავლეთ ნაწილზე აცხადებდა პრეტენზიას. ბულგარეთი წინ აღუდგა ამ პრეტენზიას და სერბიას მაკედონიის ოკუპირებული ტერიტორიის დაცლა მოსთხოვა. კონფლიქტი ჩამოვარდა ბულგარეთსა და საბერძნეთს შორისაც. რუმინეთი კი თავისას მოითხოვდა. სერბიამ 1913 წლის ივნისში ხელშეკრულება დასდო საბერძნეთთან ბულგარეთის წინააღმდეგ. ამრიგად, ბალკანეთის კავშირი დაშლის პირამდე მივიდა. რუსეთი ბევრს ცდილობდა შეენელებინა ბალკანეთის ქვეყნების შინაგანი წინააღმდეგობანი, მაგრამ არაფერი გამოუვიდა. ბულგარეთს, რომელსაც სათავეში გერმანოფილი ფერდინანდი ედგა, გერმანელი და ავსტროუნგრელი მმართველი წრეები ახალი ომისაკენ აქეზებდნენ. 1913 წლის ივნისში ბულგარეთის ჯარებმა დაიწყეს სერბიისა და საბერძნეთის წინააღმდეგ საომარი მოქმედება. ბულგარეთის წინააღმდეგ ომში მალე რუმინეთი, ხოლო შემდეგ თურქეთიც ჩაერია. ასე გაჩაღდა ბალკანეთის მეორე ომი.

ახალ შეტაკებებში ბულგარეთის საქმე ცუდად წარიმართა. მისი ჯარები ზედიზედ მარცხს განიცდიდნენ. ავსტრია-უნგრეთი მზად იყო გამოსულიყო ბულგარეთის დასახმარებლად, მაგრამ გერმანიამ გაუწია მას წინააღმდეგობა. გერმანელმა მმართველმა წრეებმა ივარაუდეს,

რომ ავსტრია-უნგრეთის ასეთი ნაბიჯი გამოიწვევდა რუსეთ-საფრანგეთის და, რაც მთავარია, ინგლისის ჩარევას ომში. ამ ძალების გასამკლავებლად კი მას ჯერ კიდევ სათანადო სამხედრო მომზადება აკლდა.

მარტოდ დარჩენილმა ბულგარეთმა ზავი ითხოვა. 1913 წლის 30 ივნისს ბუქარესტში გაიხსნა საზავო კონფერენცია, რომელიც აგრეთვე მხარეთა მწვავე ბრძოლით ხასიათდებოდა. ზავზე ხელი მოაწერეს ამავე წლის აგვისტოში. თურქეთს შერჩა აღრიანოპოლი, რომელიც მან ბულგარეთს წაართვა, სერბიამ და საბერძნეთმა გაინაწილეს მაკედონია, რუმინეთმა მიიღო სამხრეთი დობრუჯა. ევროპის დიდ სახელმწიფოთა ჩარევით გამომუშავდა სტატუსი ალბანეთის დამოუკიდებელი სახელმწიფოს შექმნის შესახებ.

ბალკანეთის წინააღმდეგობანი ბალკანეთის მეორე ომმაც ვერ გადაწყვიტა. ბულგარეთი დაუპირისპირდა რუმინეთს, სერბიას და გერმანიის ბლოკში აღმოჩნდა. ეს იყო ანტანტის ბლოკისათვის სერიოზული დანაკარგი, რომლის კომპენსირება არ შეეძლო რუმინეთის გადახრას ანტანტისაკენ.

ბალკანეთის ომებმა საერთოდ გაამწვავეს ევროპის სახელმწიფოთა წინააღმდეგობანი ბალკანეთში და ეს მხარე „თოფისწამლის კასრად“ აქციეს. ბალკანეთი ომის ყველაზე საშიში კერა გახდა.

თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ი

პირველი იმპერიალისტური ომის მიზეზები, მომზადება და გაჩაღება

1914 წლის პირველი აგვისტო კაცობრიობის ისტორიაში მუდამ იქნება ავადმოსავონარი თარიღი, რომელთანაც დაკავშირებულია თავისი მასშტაბითა და სისასტიკით მანამდე გაუგონარი ომის დასაწყისი. პირველმა იმპერიალისტურმა ომმა, რომელიც 1914—1918 წლებში მიმდინარებდა, მსოფლიოს აურაცხელი მსხვერპლი, ზარალი, ნგრევა და გაჩანაგება მოუტანა. ომში 33 ქვეყნის 70 მილიონი ადამიანი მონაწილეობდა, რომელთაგან 30 მილიონი დაიღუპა. მეომარი ქვეყნების ტექნიკის უკანასკნელი სიტყვა მხოლოდ სიცოცხლის გასანადგურებლად იქნა მიმართული. შეიქმნა ხოცვა-ჟლეტის ახალი საშუალებანი: ტანკები, თვითმფრინავები, წყალქვეშა ნაგები, მანჩრობელა გაზები და მიუხედავად იმისა, რომ სისხლის ნიაღვარმა წალეკა მთელი ქვეყნები და ასეული წლობით ნაშენი დაინგრა და განადგურდა, მსოფლიომ მაინც ვერ ამოისუნთქა, იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა წინააღმდეგობანი გადაუჭრელი დარჩა.

იმპერიალისტურ ომზე ძალზე ბევრი დაიწერა. ომში ჩაბმის დღი-

დანვე ყველა მეომარი სახელმწიფო ცდილობდა დანაშაული მოწინააღმდეგე მხარისთვის გადაებრალეზინა და მომავალი თაობის წინაშე თავი ემართლებინა, რომ ომში მხოლოდ სამშობლოს იცავდა მტრის თავდასხმისაგან. ამ სულისკვეთებით წერდნენ და აშუქებდნენ ომს მისი მთავარი დამნაშავე სახელმწიფოების — გერმანიის, ინგლისის, საფრანგეთის, ავსტრია-უნგრეთის, თურქეთის, რუსეთის, ამერიკის შეერთებული შტატებისა და სხვა ქვეყნების ბურჟუაზიული ისტორიკოსები. ამ ომის კემპარიტი ბუნების ამოცნობა, ომის დამნაშავეთა გამოძლავნება შეძლო მხოლოდ საბჭოურმა ისტორიოგრაფიამ, რომელმაც მარქსისტულ-ლენინური მსოფლმხედველობის შექმნა ახსნა ომის გამომწვევი მიზეზები და მასში მსოფლიო კაპიტალისტური სისტემის საერთო კრიზისის გამოვლინება დაინახა.

1914—1918 წლების იმპერიალისტური ომის საფუძველს წარმოადგენდა მსოფლიოს ხელახალი გაყოფისათვის, კოლონიებისათვის, პროლეტციის გასაღების ბაზრებისათვის, ნედლეულის ახალი წყაროების დაპყრობისათვის, კაპიტალის დაბანდების ახალი ობიექტებისათვის ბრძოლა და ამასთან, ბრძოლა იმპერიალისტურ ქვეყნებში მზარდი რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ. ომს, როგორც ეს ზემოთ დავინახეთ, დიდი ხანია ამზადებდნენ იმპერიალისტური სახელმწიფოები და მის გაჩაღებაში დამნაშავენი ყველა ბურჟუაზიული ქვეყნის მმართველი წრეები იყვნენ.

„შეიარაღების ზრდას, ბაზრებისათვის ბრძოლის უკიდურესად გამწვავებას მოწინავე ქვეყნების კაპიტალიზმის განვითარების უახლესი, იმპერიალისტური სტადიის ეპოქაში, ყველაზე ჩამორჩენილი, აღმოსავლეთ ევროპის მონარქიების დინასტიურ ინტერესებს აუცილებლად უნდა გამოეწვიათ და კიდევაც გამოიწვიეს ეს ომი. სხვა ერების მიწების დაპყრობა და ამ ერების დამორჩილება, მეტოქე ერის გაჩანაგება, მის სიმდიდრეთა გაძარცვა, მშრომელი მასების ყურადღების ჩამოშორება რუსეთის, გერმანიის, ინგლისის და სხვა ქვეყნების შინაური პოლიტიკური კრიზისებისაგან, მუშების გათიშვა და ნაციონალისტური გაბრიყვება და მათი ავანგარდის განადგურება პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის დასუსტების მიზნით — ასეთია თანამედროვე ომის ერთადერთი ნამდვილი შინაარსი, მნიშვნელობა და აზრი“, — წერდა ვ. ი. ლენინი ომის აღმოცენების წელს რუსეთის ბოლშევიკური პარტიისათვის შედგენილ საპროგრამო დოკუმენტში¹ („ომი და რუსეთის სოციალ-დემოკრატია“).

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 15.

მრავალ შეურიგებელ წინააღმდეგობათა შორის, რაც ომის წინ იმპერიალისტურ მსოფლიოს ახასიათებდა, ძირითადი წინააღმდეგობა, რამაც ომის ხანძარი დაანთო, მაინც გერმანია-ინგლისის წინააღმდეგობა იყო, ხოლო ომის ძირითადი დამნაშავე, მისი წამქეზებული და პირველი გამჟღავნებელი — გერმანიის აგრესიული იმპერიალიზმი.

დიდი ომისათვის სამზადისი, რომელიც გერმანიის აგრესიულმა იმპერიალისტურმა ბურჟუაზიამ ჯერ კიდევ XIX საუკუნის მიწურულიდან წამოიწყო, 1914 წლისათვის ძირითადად დამთავრებული იყო. ფონ ტირპიცის პროგრამა, გერმანიის უძლიერეს საზღვაო სახელმწიფოდ გადასაქცევად წარმატებით ხორციელდებოდა და გერმანია ყოველწლიურად ზღვაში 2 ახალ ჯავშნოსანს, ერთ ჯავშნოსან კრეისერს, ორ მსუბუქ კრეისერსა და ნაღმოსანთა მთელ დივიზიონს უშვებდა. ამ ანგარიშით 1920 წლისათვის გერმანიას უნდა ჰყოლოდა 38 ჯავშნოსანი, 14 ჯავშნოსანი კრეისერი, 38 მსუბუქი კრეისერი და 96-მდე ნაღმოსანი. გერმანიას 1914 წლისათვის მსოფლიოში ყველაზე მძლავრი სავაჭრო არტილერია ჰქონდა. მისი სამხედრო ტექნიკა ყველაზე ახალი და ძლიერი იყო. მას დიდი უპირატესობა ჰქონდა აგრეთვე სამხედრო ძალების ორგანიზაციის, სარეზერვო შენაერთების ფორმირებისა და, განსაკუთრებით, ოფიცერთა კადრების მომზადების მხრივ. გერმანია რკინიგზის ყველაზე ხშირი ქსელით იყო დასერილი და უზრუნველყოფდა სამხედრო ნაწილების სწრაფ მანევრირებას. რაც შეეხება სამხედრო მრეწველობას, ამ მხრივ გერმანია გაცილებით ძლიერი იყო, ვიდრე რუსეთი და საფრანგეთი ერთად აღებული და არაფრით არ ჩამოუვარდებოდა მთელი ანტანტის სამხედრო პოტენციალს.

გერმანია მსოფლიოს ერთ-ერთ უძლიერეს სახელმწიფოდ გადაიქცა და დაყინებით შეუღდა თავისი კოლონიური სამფლობელოების გაფართოებას, „მზის ქვეშ ადგილის“ ძებნას, როგორც ამას თვით გერმანელები ამბობდნენ. გერმანიის იმპერიალისტური ბურჟუაზია აღარ სჯერდებოდა იმ ნასუფრალს, რომელიც მას დარჩა დიდი ქვეყნების მიერ განხორციელებულ კოლონიურ დაპყრობათა შემდეგ. XIX—XX საუკუნეების მიჯნაზე ცენტრალურ აფრიკაში რომ გამაგრდნენ, გერმანელი იმპერიალისტები ცდილობდნენ ინგლისის კუთვნილი აფრიკული კოლონიების ხელში ჩაგდებასაც. XIX საუკუნის დასასრულს გერმანელი იმპერიალისტები წყნარი ოკეანის ნაპირებზეც გაიჭრნენ, წაართვეს ჩინეთს ცინდაო და შექმნეს აქ პირველხარისხოვანი ფლოტი შორეულ აღმოსავლეთში მომავალ დაპყრობათა განსახორციელებლად. XX საუკუნის დასაწყისში გერმანიამ ააგო ბერლინ-ბალდადის რკინიგზა, რითაც დაუახლოვდა ინდოეთის ოკეანეს და აქედან დაემუქრა ინგლისის ძლიერებას ინდოეთში.

მას შემდეგ, რაც წარუმატებლად დამთავრდა გერმანიის დიპლომატიის ცდა, შიგნიდან აუფეთქებინა ანტანტა და გადაებირებინა რუსეთი, გერმანიის ხელმძღვანელი წრეები დარწმუნდნენ იმ მწარე სინამდვილეში, რომ ინგლისთან ომის შემთხვევაში ბრძოლა ორ ფრონტზე მოუხდებოდათ. გერმანიაში ისიც იცოდნენ, რომ რუსეთი არ იყო მომზადებული დიდი ომისათვის და მისი სამხედრო პოტენციალი ჯერჯერობით გერმანიის წარმატებებს ვერ შეაფერხებდა. მაგრამ რუსეთის ცარიზმმა წამოიწყო და არც თუ წარუმატებლად ანხორციელებდა თავისი არმიის ხელახლა შეიარაღებას, სტრატეგიული რკინიგზების მშენებლობას, ჩქარი ტემპით ავითარებდა სამხედრო მრეწველობას.

1914 წელს IV სახელმწიფო სათათბირომ მოიწონა კანონპროექტი, რომელიც ითვალისწინებდა შავი ზღვის სამხედრო ფლოტის გაძლიერებას და ამ საჭიროებისათვის 110 მილიონი მანეთი გამოჰყო. ამავე წელს სახელმწიფომ დიდი თანხები გაიღო სახმელეთო ჯარების გასაძლიერებლად. ცარიზმის დასახული გეგმით არმიის ახალი ტექნიკით აღჭურვა უნდა დასრულებულიყო 1918—1920 წლებში. ამის შემდეგ რუსეთი სასიკვდილო საფრთხეს უმზადებდა გერმანულ გეგმებს.

„არსებითად რუსეთი ახლა ჯერ კიდევ არაა მზად ომისათვის... რამდენიმე წლის შემდეგ ყველა კომპეტენტური ვარაუდით, რუსეთი მზად იქნება ომისათვის. მაშინ ის ჩვენ გაგვსრესს თავისი ჯარისკაცების სიმრავლით. მისი ბალტიის ფლოტი და სტრატეგიული რკინიგზები უკვე აგებული იქნება“, — ასე ფიქრობდნენ გერმანიის ოფიციალურ წრეებში და აქედან გამომდინარე აჩქარებდნენ ომის გაჩაღებას.

გერმანიის ასეთი გამალეებული შეიარაღება და ომისათვის გაცხოველებული სამზადისი ინგლისის მმართველ წრეებში შემოფოთებას იწვევდა. ინგლისი ახლა გერმანიის სახით მსოფლიოში თავის მთავარ მოწინააღმდეგე ძალას ხედავდა და ყველა ღონისძიებას იქითკენ მიმართავდა, რომ ამ საშიში მეტოქისთვის როგორმე ბოლო მოეღო. 1906 წელს ინგლისელმა აღმირალმა ფიშერმა შექმნა მძლავრი საბრძოლო ხომალდის ახალი ტიპი — დრედნოუტი. გერმანიის გემსაშენმა ვერფებმა მალე დაიწყეს ასეთივე მძლავრი დრედნოუტების გამოშვება. მიუხედავად ინგლისის ფართო საზღვაო სამხედრო მშენებლობისა, ტემპების მხრივ გერმანია მაინც შეუდარებელი იყო. 1914 წლისათვის თავისი სიმძლავრით გერმანიის სამხედრო-საზღვაო ფლოტი ჯერ უტოლდებოდა ინგლისის სამხედრო-საზღვაო ფლოტს. მაგრამ დაახლოებით 1920 წლისთვის, თუ გერმანია აღებულ ტემპს შეინარჩუნებდა, ზღვის უძველეს ბატონ-პატრონს — ინგლისს გაუსწრებდა კიდევ ამ მიმართულებით. ამიტომ ინგლისის მმართველ წრეებს უმჯობესად მიაჩნდათ ომი გერმანიასთან მანამ, ვიდრე ინგლისი თავის მოკავშირეებთან ერთად უძლიერეს საზღვაო ძალად რჩებოდა.

უქიდურესობამდე იყო დაძაბული საფრანგეთ-გერმანიის ურთიერთობაც. 1870 წლიდან, როცა გერმანელებმა საფრანგეთს ქვანახშირის უმდიდრესი საბადოები წაართვეს, საფრანგეთის მილიტარისტულ წრეებში არ დამცხრალა რევანშისტული განწყობილება. სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლა იყო გაჩაღებული გერმანული კრუპისა და ფრანგული შნაიდერის კონცერნებს შორის. გერმანიის მეტალურგიულ ქარხნებს რკინის დიდი მარაგი ესაჭიროებოდათ, რასაც ფრანგები ფლობდნენ, ხოლო ფრანგი მრეწველები გაბოროტებით იბრძოდნენ, რათა ელზასის ქვანახშირის რაიონები დაებრუნებინათ. მწვავე შეჯახებები უნდა მომხდარიყო ამ ორ ქვეყანას შორის კოლონიების გამო. გერმანიის სამხედრო და პოლიტიკურმა წრეებმა ბევრი იღონეს, რომ საფრანგეთი მაროკოდან გამოედევნათ. 1910—1911 წლებში სამხედრო შეჯახება თითქმის გარდაუვალი იყო, მაგრამ საფრანგეთის მხარეზე ინგლისისა და რუსეთის აქტიურმა ჩარევამ ევროპული ომი დროებით შეაჩერა.

ომის წინ ფრიად გამწვავებული იყო რუსეთ-გერმანიის წინააღმდეგობა. რუსეთის მმართველ წრეებს დიდად აშფოთებდათ გერმანიის პოლიტიკური გავლენის სწრაფი ზრდა ახლო აღოსავლეთში. გერმანიის და ავსტრია-უნგრეთის შეთანხმებული პოლიტიკა ბალკანეთსა და თურქეთში რუსეთს სამხრეთ-დასავლეთიდან საფრთხეს უქმნიდა. მოსალოდნელი იყო, რომ რუსეთს შავი ზღვის სრუტეებს სულ ჩაუეტავდნენ. გერმანელები სპარსეთში შეიჭრნენ და ისიც „რუსულ ზონაში“. თურქეთსა და სპარსეთში რუსეთის ინტერესების სრული უგულებელყოფა და ამ ქვეყნებიდან გამოდევნისათვის გერმანიის დიპლომატიის წარმატებითი ლონისძიებანი რუსეთის მმართველ წრეებს ბიძგს აძლევდა ინგლისისა და საფრანგეთის მხარდამხარ ევლო გერმანიის წინააღმდეგ გადამწყვეტი ომისაკენ. გერმანიის პოლიტიკური მესვეურები არ კმაყოფილდებოდნენ, რომ რუსეთის მრეწველობაში საკმაოდ მტკიცე პოზიციები ეკავათ. რუსეთის ბაზარზე უხვად იყიდებოდა გერმანული საქონელი. გერმანელ მრეწველებს რუსეთში მრავალი ფაბრიკა-ქარხანა ეკუთვნოდათ. გერმანული ბანკები ფლობდნენ მსხვილ კაპიტალს. ყველაფერი ეს ექსპანსიონისტებს არასაკმაოდ მიაჩნდათ და რუსეთის ამოუწურავი მატერიალური რესურსების ხელში ჩაგდება, რუსეთიდან ინგლისური და ფრანგული კაპიტალის განდევნა სურდათ. ომის იდეოლოგიურად მომზადების პერიოდში გერმანიაში იქმნებოდნენ საზოგადოებანი, რომლებიც რუსეთში, განსაკუთრებით მის განაპირა მხარეებში გაბატონებას ქადაგებდნენ. გერმანული კოლონიების სიხშირე რუსეთში, ოფიცერთა კადრებში გერმანული ელემენტების საკმაოდ ძლიერი გავლენა, თვით უმაღლეს მოხელეებში გერმანოფილური განწყობილება ქმნიდა ერთგვარ ნიადაგს ამ იდეოლოგიური

ექსპანსიის წარმატებისათვის. გერმანულ პრესაში აშკარად წერდნენ რუსეთისაგან ფინეთის, ბალტიისპირეთის, უკრაინის, ყირიმის, კავკასიის ჩამოცილების შესახებ. გერმანული შპიონაჟის ფართო ქსელით იყო დახლართული მთელი რუსეთი და მზადდებოდა იმპერიის შინაგანი დაშლა-დაქუცმაცება.

იზრდებოდა რუსეთისა და ავსტრია-უნგრეთის დაპირისპირებაც. მძლავრი პარტნიორის მფარველობით გათამამებული ავსტრია-უნგრელი აგრესიული წრეები იმისათვის იბრძოდნენ, რომ ბალკანეთში რუსეთი არ დაეშვათ, გაეხადათ მთელი ეს მხარე თავიანთი გავლენის ზონად. ბოსნიისა და ჰერცეგოვინის ანექსიის შემდეგ ისინი სერბიის მიტაცებას ამზადებდნენ. ამასთან, ავსტრიელ მემამულეებსა და კაპიტალისტებს თვალი ეპირათ პოლონეთის რუსულ სამფლობელოზეც.

ომის გაჩაღებით არანაკლებ დაინტერესებული იყვნენ ამერიკის შეერთებული შტატების გიგანტური მონოპოლისტური გაერთიანებანი. ომი, ჯერ ერთი, დაასუსტებდა ამერიკის კონკურენტებს მსოფლიო ბაზარზე, მეორეც — ვეებერთელა მოგებას უმზადებდა შეკვეთებით ამ გაერთიანებებს. ამერიკის იმპერიალიზმი მრავალმხრივ იყო დაკავშირებული ინგლისის იმპერიალიზმთან და მიუხედავად იმ დიდი წინააღმდეგობისა, რაც მათ შორის არსებობდა, გამორიცხული იყო ომში მათი დაპირისპირება. ამერიკის შეერთებული შტატების ეკონომიკურ აყვავებას ხელს უწყობდა ინგლისის ფართო კოლონიური ბაზარი. ამასთან, ანტანტასთან ომის შემთხვევაში ინგლის-იაპონიის ფლოტს შეეძლო ჩაექცა ამერიკისათვის ყველა მისადგომი ევროპაში, აფრიკაში, სამხრეთ აზიაში და შორეულ აღმოსავლეთში. ამერიკის შეერთებულ შტატებში ინგლისისა და რუსეთის გამარჯვებით დიდად არ გაიხარებდნენ, მაგრამ გერმანიის გამარჯვება და გაბატონება მათთვის უფრო საშიში ჩანდა, რადგან ანტანტის შიგნიდან აფეთქება, მისი მონაწილე ქვეყნების ინტერესების დაპირისპირებით, ყოველთვის შეიძლებოდა, ევროპაში გაბატონებულ ერთიან გერმანიასთან ბრძოლა, კი მრავალში უპერსპექტივო იყო.

ამრიგად, თოფისწამალი ყველა მსხვილ კაპიტალისტურ ქვეყანაში ბლომად იყო დაგროვილი. ომი კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადიის. იმპერიალიზმის დამახასიათებელ წინააღმდეგობათა უკიდურესად გამწვავების გამო მწიფდებოდა და იგი გარდუვალი იყო.

უნდა აღინიშნოს ერთი ფრიადმნიშვნელოვანი მოვლენა მსოფლიოში, რაც მსხვილ იმპერიალისტურ სახელმწიფოთა მმართველ წრეებს განაწყობდა ომის დასაწყებად. ეს იყო მუშათა რევოლუციური მოძრაობის ზრდა, მისი სწრაფი აღმავლობა. XX საუკუნეში მშრომელი მასების ინტერნაციონალური სოლიდარობა გიგანტური ნაბიჯით იზრდებოდა. საერთაშორისო იმპერიალისტური ბანაკის საპირისპიროდ

იკვეთებოდა და ყალიბდებოდა სოციალისტური ბანაკი, რომელიც კაპიტალიზმის დამხობისა და ახალი ფორმაციის — სოციალისტური საზოგადოების დამყარებისააენ მიისწრაფოდა. ისტორიის გაკვეთილებით ცნობილია, რომ ბურჟუაზიული სახელმწიფოს გაბატონებული წრეები, როცა შინაგანი ოპოზიცია ძლიერდებოდა, ყოველთვის ომს მიმართავდნენ, რათა საზოგადოების ყურადღება აქეთკენ გადაეტანათ და გამარჯვების ხმაურში ჩაეხშოთ მშრომელთა პროტესტის ყოველგვარი გამოვლინება. ახლაც, 1913—1914 წლებში, როცა სოციალისტური ინტერნაციონალი მშრომელთა საბრძოლო სოლიდარობას ქადაგებდა და იმპერიალისტურ ომს გმობდა, როგორც გერმანიის, ისე ინგლის-საფრანგეთისა და რუსეთის ბანაკში რეაქციულ მმართველ წრეებს მიაჩნდათ, რომ ომი გასთიშავდა რევოლუციის ძალებს, დაასუსტებდა და დააჩიავებდა მას, გააბრყევებდა მუშებს და გაანადგურებდა მის ავანგარდს. ხოლო გამარჯვება, რომელშიც თითოეული ღრმად იყო დარწმუნებული, კიდევ უფრო განამტკიცებდა საშინაო პოზიციებს.

იმპერიალისტური სახელმწიფოები მომავალი ომისათვის სამხედრო სამზადისთან ერთად იდეოლოგიურადაც ემზადებოდნენ. თითოეული მათგანი ცდილობდა დაემუშავებინა საზოგადოებრივი აზრი იმგვარად, რომ მოსალოდნელი შეჯახებისას უზრუნველყო მასების მხარდაჭერა. გერმანიის მილიტარისტული წრეების დაქირავებული პუბლიცისტები ამტკიცებდნენ, რომ გერმანელი ერის ისტორიული მისია მხოლოდ ომის საშუალებით შეიძლება განხორციელდესო. გერმანია, მათი წარმოდგენით, იყო ბედისაგან დაჩაგრული, მეზობელი მტაცებლების მიერ შევიწროებული ქვეყანა, რომელსაც ისტორიის უკუღმართობით წართმეული ჰქონდა სასიცოცხლო სივრცე და მისი, როგორც ერის, გადაჩენა მომავალში ამ სივრცეების მოპოვებით იყო შესაძლებელი. გერმანიის სამხედრო წრეებში ბატონდებოდა სამხედრო ძალის კულტი, ომის ფსიქოზი. მოლტკე უფროსის ბოდვას იმის შესახებ, რომ „სამუდამო მშვიდობა — ეს ძილია, ომი კი — თვით ღმერთის მიერ შექმნილი მსოფლიო წესრიგი“, იზიარებდა გერმანიის მთელი გენერალიტეტი. გერმანელი მილიტარისტები ნილბავდნენ, ან მშვიდობის დაცვის აბრას უკეთებდნენ მათ მიერ მოკავშირე ქვეყნებთან დადებულ სამხედრო ხელშეკრულებებს. ამასთან, განგებ ბერავდნენ ანტიანტის ბლოკის სახელმწიფოთა ხელშეკრულებების ანტიგერმანულ აგრესიულ შინაარსს და საქმეს ისე წარმოადგენდნენ, რომ გერმანიის მშვიდობისმოყვარე პოლიტიკის მიუხედავად, გარდუვალია საფრანგეთის, ან ინგლისის მხრივ თავდასხმა და გერმანიის, როგორც ერის, განადგურება. ნაციონალიზმის ფართო პროპაგანდა, მეზობელი ხალხებისადმი მტრობისა და სიძულვილის გაღვივება, საკუთარ შოვინისტურ მისწრაფებათა მიჩქმალვა, მშრომელი მასების საზარბაზნე ხორცად შემზადება და უმტკივნე-

ულო გამოყენება — გერმანელი რეაქციული წრეების პროპაგანდის მთავარ შინაარსს შეადგენდა.

ომის იმპერიალისტური, დამპყრობლური მიზნების მიჩქმალვაში გერმანელ პროპაგანდისტებს არც ინგლისელი, ფრანგი და რუსი პროპაგანდისტები ჩამორჩებოდნენ. თითოეული ქვეყნის ბურჟუაზიული პარტიები მასებს აშინებდნენ გერმანიის იმპერიალიზმის მსოფლიო ვეშაპად გადაქცევით და საკუთარ სამხედრო სამზადისს მხოლოდ თავდაცვით ღონისძიებად ასალებდნენ. განსაკუთრებით შენიღბულად მუშაობდა ამ მხრივ ინგლისის დიპლომატია. გარეგნულად მართლაც ისე ჩანდა, რომ ინგლისი ძლიერ შორს იდგა ომის ინტერესებისაგან და ყველა ღონისძიებით ემსახურებოდა მსოფლიოში მშვიდობის განმტკიცებას, ფარულად კი იგი ხლართავდა ომის ქსელს და განგებ აქეზებდა მოწინააღმდეგე მხარეებს სასიკვდილო შეჯახებისათვის.

რუსეთის ბურჟუაზიული პარტიების ნაცადი იდეოლოგიური იარაღი მასების გასაბრიყებლად რეაქციული პანსლავიზმი იყო, მოძმე სლავი ხალხებისადმი ძმური მხარდაჭერა და რუსეთის ძალაუფლების ქვეშ მათი გაერთიანება. ამ პარტიებს მიაჩნდათ, რომ გერმანია-ავსტრიის უღლისაგან „მოძმე სლავების“ განთავისუფლება იქნებოდა იდეური საზრდო, რომელიც უზრუნველყოფდა გერმანიის წინააღმდეგ ომში მასების მხარდაჭერას. ბურჟუაზიული პარტიები, ამასთან აზვიადებდნენ გერმანიის აგრესიულ მისწრაფებებს რუსეთისადმი და ამტკიცებდნენ, რომ მხოლოდ გერმანიის მხრივ ემუქრება რუსეთს პოლიტიკური და ეკონომიკური დამონების საფრთხე.

საკუთარი დამპყრობლური მიზნების მიჩქმალვისა და გარეგნულად მშვიდობისმოყვარული პოლიტიკის გატარების ვითარებაში ადვილი როლი იყო ომის დაწყებისთვის მოხერხებული საბაბის გამოჩენა. თითოეული იმპერიალისტური სახელმწიფო ომის დასაწყებად არა მარტო შესაფერ საბაბს, არამედ მისი შემდგომი გაფართოებისათვის ხელსაყრელ პირობებს ეძებდა. 1914 წელს გერმანიის სამხედრო შტაბს დამთავრებული ჰქონდა სამხედრო სამზადისი და ომის დაუყოვნებლივი გაჩაღებისაკენ ისწრაფვოდა, თუმცა გარეგნულად ისე ჩანდა, რომ გერმანიის მმართველი წრეები ომზე თითქოს არც კი ფიქრობდნენ.

1914 წლის ივნისში პრალის მახლობლად კონოპიშტში ერთმანეთს შეხვდნენ გერმანიის იმპერატორი ვილჰელმ II და ავსტრიის ერცჰერცოგი ფრანც ფერდინანდი. ოფიციალურად გამოაცხადეს, რომ ამ შეხვედრის მიზანი იყო ფრანც-ფერდინანდის მამულში ვარდის ფურცლობით დამტკბარიყვნენ და დაესვენათ, მაგრამ გაკვირვებას იწვევდა ის, რომ „ბუნებისმოყვარულთა“ ამ თავშეყრაში მონაწილეობდნენ გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის გენერალური შტაბები. დადგენილია, რომ ამ თავშეყრის დროს დაზუსტდა ომის დაუყოვნებლივი გა-

ჩაღებისათვის საჭირო ყველა დეტალი და გამოინახა კიდეც შესაფერისი საბაზი. შემთხვევითი არ იყო, რომ შეხვედრის დამთავრებისთანავე ავსტრიის ერცჰერცოგი — ქვეყნის ფაქტიური ბატონ-პატრონი და ომის ერთ-ერთი ინიციატორი — ფრანც ფერდინანდი გაემგზავრა ბოსნიაში, რომ სერბიის საზღვარზე ჩაეტარებინა პროვოკაციული, სერბიის შეურაცხმყოფელი სამხედრო მანევრები სწორედ იმ პერიოდში, როცა სერბია თავისი ეროვნული გლოვისა და ეროვნული თავისუფლებისათვის ბრძოლის დღეს (1389 წლის 28 ივნისის თურქეთის მიერ სერბიის დაპყრობის დღეს) აღნიშნავდა.

სერბიის ნაციონალისტურ წრეებში ავსტრიისადმი მტრობა და სიძულვილი ამ დროისათვის უკიდურესობამდე იყო მისული. სერბიაში გრძნობდნენ, რომ ავსტრია სერბიის ჩაყლაპვას ამზადებდა და მტრის შესახვედრად ენერგიულად ემზადებოდნენ. თვით ბოსნიაში მოქმედებდა რამდენიმე ფარული ნაციონალისტური ორგანიზაცია. ამ ორგანიზაციებმა ავსტრიის მმართველს სასიკვდილო განაჩენი გამოუტანეს. 28 ივნისს სერბიელმა ნაციონალისტმა გაბრინოვიჩმა სარაევოში ყუმბარა ესროლა ფრანც-ფერდინანდს, ამჯერად იგი გადარჩა. მაგრამ ამავე დღეს ფერდინანდსა და მის მეუღლეს რევოლვერი ესროლა 19 წლის სერბმა, მერვეკლასელმა გავრილა პრინციპმა და ორივენი გამოასალმა სიცოცხლეს.

სარაევოს გასროლის ხმამ მთელ მსოფლიოში დაიქუხა. თვალი და ყური ყველამ ვენას მიაპყრო. ვენაში კი შეშფოთებამ დაისადგურა. სამხედრო პარტია ომის დაუყოვნებლივ გაჩაღებას და სერბიის განადგურებას მოითხოვდა. უნგრეთის პრემიერი ტისა, რომელიც დიდი გავლენით სარგებლობდა, ომის დაწყების წინააღმდეგ გამოდიოდა. მაგრამ ომის ბედი ფაქტიურად ბერლინში უნდა გადაწყვეტილიყო, რადგან გერმანიის დასტურისა და დახმარების გარეშე ავსტრია-უნგრეთს არ შეეძლო საომარი ნაბიჯის გადადგმა.

ბერლინში სარაევოში მომხდარ მკვლელობას ფარული სიხარულით შეხვდნენ. მათი აზრით ეს იყო ომის წამოწყების ყველაზე ხელსაყრელი დროც და საბაზიკ. შეიძლებოდა სერბიის უმტკივნეულოდ ჩაყლაპვა და ბალკანეთის ნახევარკუნძულის რუკიდან მისი ამოშლა, როგორც ამას ფრანც იოსები ამბობდა. ჯერ კიდევ არ იყო გარკვეული, დაეხმარებოდა თუ არა სერბიას რუსეთი, მაგრამ თუ დაეხმარებოდა, სჯობდა რუსეთის გამოწვევაც ახლა მომხდარიყო. ვიდრე მას დიდი ომისათვის სამზადისი არ ჰქონდა დამთავრებული. „ახლა ან არასოდეს!“ — ასეთი შენიშვნა გაუკეთა ვილჰელმ II-ემ ავსტრიაში გერმანიის ელჩის გრაფ ჩირმაკის მოხსენებას სარაევოს მკვლელობისა და მასთან დაკავშირებით ვენაში შექმნილი განწყობილების შესახებ.

1914 წლის 5 ივლისს ვილჰელმ II-ემ პოტსდამის სასახლეში მიი-

ლო ავსტრიის ელჩი რეგენი და მას დაუდსტურა გერმანიის მხარდაჭერა სერბიის წინააღმდეგ ავსტრიის ომში. ამ შეხვედრის შემდეგ ვილჰელმმა გამოუძახა სამხედრო, სახმელეთო და საზღვაო უწყებათა მეთაურებს და მოისმინა მოხსენებანი შეიარაღებული ძალების მზადყოფნის შესახებ. გენერალურმა შტაბმა დაუდსტურა იმპერატორს, რომ გერმანია მზადაა ომისათვის, რომ 1914 წლის მარტისათვის უკვე დამთავრებული იყო სამობილიზაციო გეგმა.

ამრიგად, ომის ბედი უკვე გადაწყდა ბერლინში. ამის შემდეგ უნგრეთის პრემიერის ტისას მერყეობასაც ბოლო ეღებოდა. ახლა ამზადებდნენ ულტიმატუმს, რომლის მიღებას სერბიის ეროვნული სუვერენიტეტი უნდა მოესპო. ბერლინში კი, ვითომც არაფერი მომხდარაო, გამოაცხადეს, მთავრობის ხელმძღვანელი პირები დასასვენებლად მიემგზავრებიანო.

გერმანიის ეს მარტივი დიპლომატიური ტრიუკი ველარ გააბრიყვებდა ანტანტის სახელმწიფოთა მმართველ წრეებს, რომლებიც თვალყურს ადევნებდნენ ვენასა და ბერლინში მიმდინარე ამბებს და თოფისწამლის სუნსაც გრძნობდნენ. სწორედ ამ პერიოდში საფრანგეთის პრეზიდენტი პუანკარე (მეტსახელად პუანკარე ომი) მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარის — ვივიანის თანხლებით პეტერბურგს გაემგზავრა. ამ მგზავრობის მიზანი მხოლოდ ის იყო, რომ ერთხელ კიდევ შეემოწმებინათ რუსეთის მზადყოფნა ომისათვის და შეეთანხმებინათ გაერთიანებული მოქმედების გეგმები.

პეტერბურგში სარაევოში მომხდარი ამბავი შეაფასეს, როგორც ომის გაჩაღებისათვის გათამაშებული პროვოკაცია და ეს სწორი იყო.

რუსეთის მმართველ წრეებს აშინებდათ ომისთვის თავიანთი მოუზადებლობა და საჭიროდ მიაჩნდათ კრიზისის ერთგვარი შენელება. საზონოვი ურჩევდა სერბიის მმართველ წრეებს ფრთხილად მოქცეულიყვნენ და არ წამოგებულებდნენ ომის ანკეცხე. ამასთან, საზონოვმა გააფრთხილა გერმანიისა და იტალიის ელჩები, რომ რუსეთს არ შეუძლია დამშვიდებულმა უტკიროს ვენაში მიმდინარე მოვლენებს, რომ რუსეთის პოლიტიკა მშვიდობისმოყვარულია. მაგრამ არა პასიური. პეტერბურგი აფრთხილებდა აგრესიულ წრეებს ვენასა და ბერლინში, რომ იგი ვერ დარჩებოდა ომის გულგრილ მაყურებლად და ავსტრიას არ მისცემდა სერბიის გადაყლაპვის უფლებას.

პუანკარეს ჩამოსვლამ რუსეთში ავსტრიელი დიპლომატები რამდენიმე დღით შეაჩერა. სერბიისათვის ულტიმატუმის წარდგენა ახლა, როცა რუსეთ-საფრანგეთის მთავრობის მესვეურები ერთმანეთს შეხვდნენ, არასასარგებლო იქნებოდა, რადგან პუანკარესა და ნიკოლოზს გაერთიანებული გეგმის დასახვა გაუადვილებოდათ. სწორედ იმ წუთებში, როცა პუანკარემ დატოვა პეტერბურგი და კურსი აიღო

ზღვით სამშობლოსაკენ, ავსტრიის ელჩმა ბელგრადში — გიზლმა სერბიის პრემიერ მინისტრ პაშიჩს გადასცა ავსტრიის ულტიმატუმი.

ულტიმატუმი უალრესად მკაცრად, გამომწვევი ტონით იყო შედგენილი და მისი მიღების შემთხვევაში სერბიის სახელმწიფო დამოუკიდებელ არსებობას თითქმის წყვეტდა. სერბიის მინისტრთა საბჭომ ულტიმატუმის ტექსტი ყველა ევროპულ სახელმწიფოს დაუგზავნა. პეტერბურგში ნოტის შინაარსი სწორად შეაფასეს. „ეს ხომ ევროპული ომია“, — შენიშნა ულტიმატუმის წაკითხვისთანავე საზონოვმა.

საზონოვი ეთათბირა საფრანგეთისა და ინგლისის ელჩებს — პალეოლოგსა და ბიუკენენს. — მზად არიან თუ არა თქვენი ქვეყნები მხარი დაუჭირონ რუსეთს სერბიის მხარეზე ომში ჩაბმის შემთხვევაში? — ჰკითხა მათ საზონოვმა. პალეოლოგიის პასუხი ნათელი იყო: საფრანგეთი, რუსეთთან ერთად იომებს გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ. ბიუკენენმა ბუნდოვანი პასუხი გასცა: ქვეყნის საზოგადოებრივი აზრი ომის მიმართ ჭერ კიდევ არაა ნათელი, ელჩს არა აქვს ამ საქმეზე მთავრობისაგან პირდაპირი მითითება.

ინგლისის ელჩის გაურკვეველი პასუხის მიუხედავად, საზონოვმა მინისტრთა საბჭოს სხდომაზე, სერბიისადმი მხარდაჭერა მოითხოვა. მინისტრთა საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება 4 სამხედრო ოლქში მობილიზაციის გამოცხადებისა და შავი ზღვის ფლოტის საბრძოლო მზადყოფნის მდგომარეობაში მოყვანის შესახებ.

სერბიის მინისტრთა საბჭო ორი დღის განმავლობაში შეშფოთებული ეწოდა რუსეთიდან დახმარების ცნობას და ამიტომ აჭიანურებდა პასუხს ავსტრიის ულტიმატუმზე. 25 ივლისს ასეთი ცნობის მიღებისთანავე სერბიის პრემიერ მინისტრმა ავსტრიის ელჩს გიზლს, რომელსაც თავისი ბარგი უკვე შეკრული ჰქონდა, პასუხი გადასცა. გიზლს წინასწარ შეემზადებინა ნოტა სერბიასთან დიპლომატიური ურთიერთობის გაწყვეტის შესახებ. 6 საათსა და 10 წუთზე ავსტრიის ელჩმა ბელგრადი დასტოვა.

ომი დაიწყო. 29 ივლისს ავსტრიელებმა ბელგრადი დაბომბეს. რუსეთის მხრე შემდგომი ნაბიჯების გადადგმისათვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებოდა ინგლისის პოზიციის გარკვევას. ინგლისის მთავრობა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ომის ქსელს ფარულად ხლართავდა, საჭაროდ კი თავს მშვიდობისმოყვარე ქვეყნად ასალებდა. გრეიმ, რომელიც მშვენივრად იყო ინფორმირებული ვენასა და ბერლინში გაბატონებულ განწყობილებების შესახებ, განგებ შეიკავა თავი გარკვევით ეთქვა რაიმე თავისი პოზიციის შესახებ. გერმანიის ელჩს ლონდონში — ლიხნოვსკის იგი არწმუნებდა, რომ ნეიტრალიტეტს შეინარჩუნებდა და ყოველმხრივ შეეცდებოდა ხანძრის ჩაქრობას. მშვიდობიანი საშუალებებით. და მხოლოდ 29 ივლისს, როცა გერმანიის მმართველი

წრეების მონაწილეობა ავსტრია-სერბიის ომში გარდუვალა შეიქმნა, გრემ ლიხნოვსკის გაუმჟღავნა განზრახული. მან განაცხადა, რომ ინგლისი მომხრეა გერმანიასთან მშვიდობიანი ურთიერთობის შენარჩუნებისა მანამ, სანამ კონფლიქტი ავსტრიისა და რუსეთის ფარგლებს არ სცილდება. მაგრამ თუ ომში გერმანია და საფრანგეთი ჩაებმებიან, ბრიტანეთის მთავრობას მათთან უკვე ცნობილი ურთიერთობის გამო არ შეუძლია განზე დადგეს.

გრემის ასეთმა განცხადებამ თავზარი დასცა კაიზერს და გერმანელ დიპლომატებს. ინგლისის დიპლომატიამ გააცურა ისინი. გერმანელები გულწრფელად ფიქრობდნენ, რომ ინგლისის პოზიცია პირველ ხანებში მაინც ნეიტრალიტეტს არ გასცილდებოდა, რომ ისინი იოლად გაუსწორდებოდნენ რუსეთს, საფრანგეთს და სერბიასაც გადაყლაპავდნენ. მალე ბერლინისათვის ისიც გახდა ცნობილი, რომ იტალია და რუმინეთი გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის მხარეზე არ იომებდნენ.

გერმანიის მმართველ წრეებს თვალწინ წარმოუდგათ საკუთარი ხელით დანთებული ხანძრის დამანგრეველი ძალა. ორი ფრონტი და ძალთა თანათარდობის მოწინააღმდეგეთა სასარგებლოდ შეცვლა ცხადი გახდა. ეგების სჯობდა თავშეკავება! ბერლინმა დეპეშებით დაიწყო ვენის დაბომბვა. ავსტრიის მთავრობას ახლა იმას ურჩევდნენ, რომ მიეღო ინგლისის შუამდგომლობა სერბიასთან მოსალაპარაკებლად. მაგრამ დეპეშებმა დაავიანეს. ავსტრია უკვე ომში იყო ჩაბმული. თუმცა, ბერლინის მხრივ მეტი დაჟინებაც რომ ყოფილიყო, ავსტრიას შეიძლება სხვა გამოსავალი მაინც ვერ მოენახა. საქმე იმაშია, რომ კაიზერის „მშვიდობისმოყვარული“ განწყობილება მალე დამთავრდა. საღამოს დეპეშები შეწყდა. ბერლინის სამხედრო პარტიამ, რომელსაც ომი სურდა და დარწმუნებულიც იყო გამარჯვებაში, იმპერატორ ვილჰელმის შიში გააქარწყლა.

გაქრა თუ არა ინგლისის ნეიტრალიტეტი, გერმანიის დიპლომატია შეეცადა შეცდომაში შეეყვანა რუსეთის დიპლომატია და ჩაეგონებია მისთვის, რომ ავსტრია-სერბიის კონფლიქტში გერმანია არ ჩაერეოდა. გერმანიის ელჩი პურტალესი საზონოვს ვილჰელმის მშვიდობისმოყვარულ განწყობილებაზე ესაუბრებოდა. 29 ივლისს ნიკოლოზ მეორემ მიიღო ვილჰელმის დეპეშა, სადაც გამოთქმული იყო კონფლიქტის მშვიდობიანი მოგვარების სურვილი. რუსეთის იმპერატორი მართლაც რომ წამოეგო ამ ანკესზე. მან გენერალურ შტაბს უბრძანა შეეჩერებინა საყოველთაო მობილიზაციის გამოცხადება და მხოლოდ ნაწილობრივი მობილიზაციის ბრძანება გამოექვეყნებინა.

დილით 30 ივლისს, რუსეთის არმიის გენერალური შტაბის გაფართოებულ სხდომაზე, სადაც სამხედრო და საგარეო საქმეთა მინისტრებიც ესწრებოდნენ, გადაწყდა მხარი დაეჭირათ საყოველთაო მობილი-

ზაციისათვის. არც საზონოვს, არც სამხედრო მინისტრ სუხომლინოვს, არც გენერალური შტაბის უფროსს იანუშკევიჩს ეპვი არ ეპარებოდათ, რომ ვილჰელმის დეპეშა მხოლოდ დიპლომატიური მანევრი იყო რუსეთის მობილიზაციის შესაფერხებლად. საპირო იყო იმპერატორის თანხმობა. პირველი ცდა წარუმატებლად დამთავრდა. იმპერატორმა იანუშკევიჩს უბასუხა, რომ მან საპასუხო დეპეშა (თანხმობისა) უკვე გაუგზავნა ვილჰელმ მეორეს. იმავე დღის 3 საათზე იმპერატორთან შეხვედრა მოახერხა საზონოვმა. მინისტრი მთელი საათის განმავლობაში არწმუნებდა იმპერატორს საყოველთაო მობილიზაციის გამოცხადების აუცილებლობაზე. ბოლოს მეფე დათანხმდა. გახარებულმა საზონოვმა ამის შესახებ სასწრაფოდ აცნობა იანუშკევიჩს. — „ამიერიდან ჩემი ტელეფონი დაზიანებულია“, — სიხარულით უბასუხა იანუშკევიჩმა. ეს იმას ნიშნავდა, რომ გენშტაბის უფროსი იწყებდა საყოველთაო მობილიზაციის გამოცხადებას და ამის თაობაზე არავითარ სხვა განკარგულებას აღარ მოისმენდა.

31 ივლისს პეტერბურგის ქუჩებში უკვე გამოკრული იყო განკარგულება რუსეთში საყოველთაო მობილიზაციის დაწყების შესახებ. გერმანიის ელჩს — პურტალესს ამ დროისათვის ულტიმატუმი გამოხადებული ჰქონდა. გერმანია მოითხოვდა მობილიზაციის შეწყვეტას 21 საათის განმავლობაში, წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ომს აცხადებდა. ულტიმატუმს რუსეთში უარით უბასუხეს. 1914 წლის პირველ აგვისტოს გერმანიამ რუსეთს ომი გამოუცხადა.

გერმანიის სამხედრო წრეებში წინასწარ იცოდნენ, რომ რუსეთის სამობილიზაციო გეგმის დამთავრება და სამხედრო ძალების სტრატეგიული გადაჯგუფება საკმაოდ დროს მოითხოვდა. შლიფენის ცნობილი გეგმა ითვალისწინებდა ორი ფრონტის გარდუევლობას და ვარაუდობდა საფრანგეთის სამხედრო განადგურებას მანამ, ვიდრე რუსეთი ეფექტური მოქმედებისათვის ემზადებოდა. მაშასადამე, გერმანიას პირველ რიგში და დაუყოვნებლივ დასავლეთის ფრონტზე უნდა გაეშალა საომარი მოქმედება. საფრანგეთთან ომის საბაბი გერმანიის გენერალურ შტაბში მალე გამოჩნხეს. გამოქვეყნდა ყალბი ცნობა საფრანგეთის თვითმფრინავების გერმანიის საზღვრებში შეჭრის შესახებ. გერმანიამ საფრანგეთის მთავრობას ულტიმატუმი წაუყენა; საფრანგეთის მთავრობა და მისი აგრესიული მმართველი ზედაფენა ამ მომენტს დიდი ხანია ფარული სიხარულით მოელოდა. საფრანგეთის უარყოფითი პასუხი და გერმანიამ ომი გამოუცხადა მას. ამასთან, გერმანული დივიზიები ბელგიის გავლით დაუყოვნებლივ, სწრაფი მარშით დაიძრნენ საფრანგეთისკენ.

მას შემდეგ, რაც გერმანიამ საფრანგეთს ომი გამოუცხადა და ბელგიის საზღვრებში შეიჭრა, გრეის აღარ გასჭირვებია ინგლისის საზო-

გადღებრივი აზრის დამუშავება ომის სასარგებლოდ. 4 აგვისტოს ბრიტანეთის მთავრობამ გერმანიას ულტიმატუმი წაუყენა და მოითხოვა ბელგიის ნეიტრალიტეტის უსიტყვოდ აღიარება. გერმანიას ამ ულტიმატუმზე პასუხი არ გაუცია. ამრიგად, ომში ინგლისიც ჩაება.

ასე დაიწყო მანამდე გაუგონარი მასშტაბის სისხლისღვრა მსოფლიოში.

თავი მათე

რუსეთი პირველ იმპერიალისტურ ომში. საომარი მოქმედების დაწყება რუსეთ-გერმანიის ფრონტზე

რუსეთის ცარიზმი და ბურჟუაზია, მიუხედავად იმისა, რომ ეკონომიკურად და სამხედრო-სტრატეგიული თვალსაზრისით მომზადებული არ იყვნენ დიდი ომისათვის, მასში დიდი ხმაურითა და ზეიმით ჩაებნენ. იმპერიალისტურ საფრანგეთთან და ინგლისთან ფარული შეთანხმებანი, პარიზისა და ლონდონის ბანკებიდან სესხად მიღებული მილიონები, ანტანტის ბლოკში ნახევრად კოლონიური ქვეყნის მდგომარეობა, ქვეყნის შიგნით შშრომელთა მზარდი რევოლუციური მოძრაობა, და ბოლოს, საკუთარი იმპერიალისტური მისწრაფებანი ცარიზმს და ბურჟუაზიას იძულებულს ხდიდნენ ომის საერთაშორისო სასაყლაოზე გაერეკათ მილიონობით მუშები და გლეხები.

მეთორმეტე დღეს საყოველთაო მობილიზაციის გამოცხადებიდან, მიუხედავად გენერალური შტაბის ზოგიერთი საღად მოაზროვნე მუშაკის თავშეკავებისა, რომლებიც გერმანიის წინააღმდეგ შეტევის დაწყებას მოუშადებლობის გამო ნაადრევად თვლიდნენ, მოკავშირეთა დაჟინებითი მოთხოვნით, რუსეთის არმია აღმოსავლეთ პრუსიაში შეიჭრა.

რუსეთის არმიის შეჭრა აღმოსავლეთ პრუსიაში ეწინააღმდეგებოდა რუსეთის გენერალური შტაბის მიერ შემუშავებულ გეგმას, რომლითაც ნაგარაუდები იყო პირველ რიგში ავსტრია-უნგრეთის წინააღმდეგ შეტევა, მისი განადგურების შემდეგ გერმანიის არმიის ზურგში გაჭრა და აღმოსავლეთ პრუსიის მოწყვეტა. მაგრამ საფრანგეთისა და ინგლისის მმართველ წრეებზე დამოკიდებულებამ ცარიზმი აიძულა ეს გეგმა შეეცვალა და ნაჩქარევად, საომარი ოპერაციის გეგმის წინასწარი დამუშავების გარეშე, როცა არტილერიაც კი არ ყოფილა საომარი მოქმედების უბანზე დაჯგუფებული, დაეწყო შეტევა. პირველი შეჯახება გუმბინთან რუსეთის არმიის გამარჯვებით დამთავრდა. განადგურდა გერმანელთა 4 დივიზია. რუსეთის პირველი არმია აღმოსავლეთ პრუსიის სიდრმეში შევიდა. სარდლობამ მერვე არმია ვისლის

გაღმა გადაიყვანა. მაგრამ პირველი გამარჯვება არა თუ ვერ გამოიყენეს რენენკამპფის მოღალატური მოქმედებით, რომელმაც ვერ უზრუნველყო გაქცეული მოწინააღმდეგის დადევნების ორგანიზაცია, არამედ საბედისწეროც კი აღმოჩნდა შემდგომ რუსეთის ძალებისათვის აღმოსავლეთ პრუსიაში.

გუმბინის ბრძოლას დიდი გავლენა ჰქონდა საომარი კამპანიის მთელს მსვლელობაზე¹. კაიზერის გერმანია ორი ფრონტის მარწუხებში აღმოჩნდა უფრო ადრე. ვიდრე იგი ამას ვარაუდობდა. შლიფენის გეგმა ჩაიშალა. გერმანიის სარდლობა იძულებული შეიქნა დასავლეთის ფრონტიდან მოეხსნა 2 კორპუსი, საკავალერიო დივიზია და გადაესროლა ისინი აღმოსავლეთ პრუსიაში. პარიზის მიმართულებით მოქმედი გერმანული სამხედრო მანქანის ძლიერება შესუსტდა. მოკავშირეებმა ამოისუნთქეს. პარიზი გადაჩა.

გერმანიის არმიის სარდლობამ დაკვირვითი ღონისძიებები განახორციელა აღმოსავლეთ პრუსიაში მდგომარეობის გამოსასწორებლად. აღმოსავლეთ პრუსიის ჯარების სარდლად დაინიშნა ჰინდენბურგი, შტაბის უფროსად — ლუდენდორფი. აღმოსავლეთისაკენ დაიძრნენ გერმანიაში საგანგებოდ ფორმირებული დივიზიები.

გერმანიის სარდლობამ ალღო აუღო რენენკამპფის უმოქმედობას და გადაწყვიტა პირველ რიგში შეეტია რუსეთის მეორე არმიისათვის, რომელსაც სარდლობდა გენერალი სამსონოვი. იმის გამო, რომ ურთიერთობა რენენკამპფ-სამსონოვის არმიებსა და მთავარ ბანაკს შორის დაუშეფრავი რადიოგრაფებით წარმოებდა, გერმანიის შტაბმა ხელთ იგდო პირველი და მეორე არმიების ოპერატიული გეგმები. ჰინდენბურგს გადაშლილი ჰქონდა რუსეთის არმიების განლაგების, მოძრაობის, მოქმედების სრული სურათი. რენენკამპფის არმიის წინააღმდეგ გერმანელებმა დასტოვეს მხოლოდ ერთი საკავალერიო დივიზია. მთელი დანარჩენი ძალებით თავს დააცხრნენ სამსონოვის არმიას, რომელიც რენენკამპფის არმიიდან სულ 80—100 კმ-ით იყო დაცილებული.

რუსი ჯარისკაცები მათთვის ჩვეული სიმამაცით იბრძოდნენ. მაგრამ, მიუხედავად იმისა, რომ ომი მხოლოდ ის-ის იყო დაიწყო, სამსონოვის არმიას აკლდა სურსათი, საომარი მასალა, ტანსაცმელი. მთავარი ბანაკიდან გაცემული ცნობები გერმანული დივიზიების მოძრაობის შესახებ არ შეესაბამებოდნენ სინამდვილეს. სამსონოვს ხელთ არ ჰქონდა მოწინააღმდეგის განლაგებისა და ძალების ზუსტი სურათი. იგი ბრმად მოქმედებდა. 26 აგვისტოსათვის გერმანიის სარდლობა მთელი თავისი ძალებით შეუდგა სამსონოვის არმიის გარემოცვას.

¹ А. М. Зайончковский, Мировая война 1914—1918 гг. Госвоениздат, Москва, 1931, гл. 99.

მაზურის ტბების რაიონში სამსონოვის არმიის ორ კორპუსს ალყა შემოარტყეს და გაანადგურეს. დანარჩენებმა რუსეთის საზღვრებზე გადაინაცვლეს. რუსეთის პირველი არმიის კატასტროფა რენენკამპვის არმიისაგან დაახლოებით 80 კილომეტრის დაცილებით მოხდა. გერმანიის არმია, რომელმაც ახალი შევსება მიიღო, მიუბრუნდა რენენკამპვს და გამოდევნა აღმოსავლეთ პრუსიიდან სექტემბრის შუა რიცხვებისათვის.

ამრიგად, აღმოსავლეთ პრუსიაში რუსეთის არმიის ნაადრევი და მოუზადებელი შეტევა, რომელიც პირველად წარმატებით დაიწყო, საბოლოოდ მარცხით დამთავრდა. ამ პირველსავე ოპერაციებში გამოვლინდა მეფის რუსეთის სავალალო მდგომარეობა: იგი იძულებული იყო საფრანგეთ-ინგლისის იმპერიალისტური მმართველი წრეების კარნახით ემოქმედნა და პარიზისა და ლონდონის გადასარჩენად დაეღვარა რუსი ჯარისკაცების სისხლი აღმოსავლეთ პრუსიაში. არმიის ცუდი ორგანიზაცია, დაბალი ტექნიკური აღჭურვილობა, ზურგის მოშლილობა, უმაღლესი სარდლობის უილაჯობა და სიბეცე არ შეიძლებოდა ყველა შემთხვევაში კომპენსირებული ყოფილიყო რუსი ჯარისკაცის მამაცობით.

ასევე ნაჩქარევად, მაგრამ წარმატებით დაიწყო რუსეთის არმიის შეტევა სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტზე ავსტრია-უნგრეთის ჯარების წინააღმდეგ. განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა ამ ფრონტზე გალიციის ბრძოლას, რომელიც 18-25 აგვისტომდე მიმდინარეობდა და რუსეთის არმიის ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა. ავსტრია-უნგრეთმა ამ ბრძოლაში 400 ათასი კაცი დაკარგა მოკლულთა სახით. რუსებმა ხელთ იგდეს 100 ათასი ტყვე და დიდძალი საჭურველი; დაიკავეს ლოვი, ალყა შემოარტყეს პერემიშლს, მივიდნენ კარპატების მთებამდე. გალიციის ბრძოლის შედეგებმა გერმანიის სარდლობა აიძულა ყურადღება მიექცია თავისი მოკავშირისათვის, დასავლეთის ფრონტიდან გადაესროლა თავისი დივიზიები სამხრეთ აღმოსავლეთისაკენ. გერმანიამ შეასუსტა დაწოლა დასავლეთით და დაქსაქსა ძალები. ამ ბრძოლის შემდეგ, შეიძლება ითქვას, ავსტრია-უნგრეთი მწყობრიდან იქნა გამოყვანილი. შემდგომ კამპანიებში მას აღარ გამოუჩენია შესამჩნევი აქტივობა. ცენტრალური სახელმწიფოების ბლოკმა იგრძნო, რომ მისი ძალები საკმარისი აღარ იყო ორ ფრონტზე აქტიური მოქმედებისათვის და დააჩქარა ბულგარეთზე და თურქეთზე დაწოლა. მის მხარეზე ომში მონაწილეობის მისაღებად. გერმანიისა და ავსტრიის შეტევითი ოპერაციების ტემპი მოდუნდა და 1915 წლამდე ბრძოლებმა თითქმის პოზიციური ხასიათი მიიღო.

მეფის რუსეთის ჩაბმას იმპერიალისტური გერმანიის წინააღმდეგ ომში ამიერკავკასიის მემამულეები, ბურჟუაზია და მათი ინტერესების დამცველი ნაციონალისტური პარტიები ალტაცებით შეხვდნენ. მონარქისტულმა გაზეთებმა („ზაკავკასკაია რეჩ“, „კავკასკოე სლოვო“ „ბაკუ“) მეფის ოფიციალთა მიზანძვით ყაჩაღური ომის პატრიოტული ელფერით შენიღბვა დაიწყეს, ასტეხეს ხმაური ომის ხალხური ხასიათის, მეფისა და ხალხის „ერთიანობის“, „სამშობლოს დაცვის“ შესახებ. თბილისის, ბაქოს, ერევნის, ქუთაისის გუბერნიების თავადაზნაურთა წარმომადგენლებმა, მსხვილმა მრეწველებმა ადრესებით მიმართეს ნიკოლოზ მეორეს, სადაც გამოსთქვამდნენ მზადყოფნას, ებრძოლათ მთელი შესაძლებლობით მტერზე საბოლოო გამარჯვებისათვის. მეფისნაცვლის სასახლესთან თბილისში, გუბერნატორების რეზიდენციების წინ ბაქოში, ერევანში, ქუთაისში ბურჟუაზიამ და მემამულეთა წარმომადგენლებმა მოაწყვეს „პატრიოტული“ დემონსტრაციები, ქალაქის თვითმმართველობებმა დაიწყეს თანხების შეგროვება ომის სასარგებლოდ. თბილისის ქალაქის თვითმმართველობის საგანგებო სხდომაზე, რომელიც აგვისტოში შეიკრიბა, მიიღეს დადგენილება ომის საჭიროებისათვის თანხების შეგროვების შესახებ. გაბატონებული კლასების განწყობილება, ბურჟუაზიის არქიმტაცებლური ბუნება ნათლად გამოიხატა იმ მიმართებაში, რომელიც თათბირმა გაუგზავნა რუსეთის იმპერატორს.

შეძლებული კლასები ზეიმობდნენ. მსხვილი მეფაბრიკეები, აქციონერები, ბანკირები „პატრიოტული“ სადღეგრძელოებით აღიღებდნენ ომს, რომელსაც მათთვის ახალი მოგება უნდა მოეტანა. ამავე დროს უხმაუროდ მუშაობდნენ სამობილიზაციო პუნქტები, რომლებიც წარმოებასა და ოჯახს სწყვეტდნენ ქალაქის და სოფლის მშრომელი მოსახლეობის ყველაზე ჭანსალ ნაწილს და ფრონტებზე მიერეკებოდნენ.

ზარბაზნები კავკასიიდან შორს, დასავლეთის ფრონტზე ჰქუხდა. მაგრამ ადგილობრივი ხელისუფლება ღრმად აყო დარწმუნებული, რომ კავკასია ევროპის უმსხვილეს სახელმწიფოთა გაათრთებულ შეჯახებაში შორეული ზურგის მდგომარეობას დიდხანს ვერ შეინარჩუნებდა. მას უშუალოდ ესაზღვრებოდა თურქეთი, რომლის მმართველი წრეები გერმანია-ავსტრიის ბლოკის ორბიტში ომამდე დიდი ხნით ადრე იყვნენ ჩათრეულნი და რუსეთის წინააღმდეგ ფარულად ემზადებოდნენ.

2 აგვისტოს თურქეთის მთავრობამ გამოაქვეყნა დეკლარაცია ნეიტრალიტეტის შესახებ. ეს იყო თვალთმაქცობა, რომლის მიზანს თურქეთის მომავალი მოწინააღმდეგეების — ანტანტის ბლოკის სიფხიზლის

მოღუწება შეადგენდა. სინამდვილეში თურქეთი უკვე იწყებდა ომს, რადგან ამავე დღეს, 2 აგვისტოს ხელი მოაწერეს გერმანია-თურქეთის სამოკავშირეო ხელშეკრულებას¹. თურქეთი ვალდებულებას იღებდა თუ რუსეთი ჩაერეოდა ავსტრია-სერბიის კონფლიქტში და გერმანიამ გამოვიდოდა ავსტრიის მხარეზე, თურქეთი ომს გამოუცხადებდა რუსეთს. ამავე ხელშეკრულებით თურქეთის არმია მთლიანად გერმანიის სარდლობის დაქვემდებარებაში ექცეოდა².

თურქეთ-გერმანიის ხელშეკრულება სრულებითაც არ იყო თურქეთის მმართველი პარტიის მოულოდნელი, ვითარებით ნაკარნახევი ნაბიჯი. ეს შეთანხმება მზადდებოდა ომამდე დიდი ხნით ადრე. ბალკანეთის ომებში დაზარალებული თურქეთის ბურჟუაზიული წრეები ახალგაზრდა თურქთა პარტიის მეთაურობით დიდი ხანია ემზადებოდნენ რევანშისათვის, ემზადებოდნენ ბალკანეთის პატარა სახელმწიფოების ჩასაყლაპავად და დიდი თურქეთის აღსადგენად მახლობელი აღმოსავლეთის ქვეყნების, მათ შორის, ამიერკავკასიის ხარჯზე. ახალგაზრდა თურქთა პარტიის თვალსაჩინო წარმომადგენელი ჯემალ ფაშა თვითონვე აღიარებდა ამ ფაქტს: „თურქეთ-გერმანიის კავშირი გაფორმდა არა ომის დროს, როგორც ეს ზოგიერთებს აქამდე ჰგონიათ, არამედ გაცილებით ადრე. მართალია, სამოკავშირეო ხელშეკრულება მართლაც 1914 წლის 2 აგვისტოს იქნა ხელმოწერილი, მაგრამ ამის შესახებ მოლაპარაკება ომამდე დიდი ხნით ადრე იყო დაწყებული“³. ამ შეთანხმების შესახებ, რომელიც, ცხადია, სრულებითაც არ უპასუხებდა თურქი ხალხის ინტერესებს, არაფერი იცოდა ბევრმა გავლენიანმა მინისტრმაც კი. შეთანხმებას მხოლოდ სახელმწიფოს ფაქტიური ბატონ-პატრონი ენვერ-ფაშა, ჯემალ-ფაშა, თალათ-ფაშა ამზადებდნენ⁴.

მომავალ ომში თურქეთს ფართო იმპერიალისტური მისწრაფებანი ჰქონდა.

თურქეთის სამხედრო ხროვა გერმანიის იმპერიალიზმის დახმარებით ცდილობდა პრაქტიკული მსვლელობა მიეცა თავისი პანისლამისტურ-პანთურქული ავანტიურული პროგრამისათვის, რომელიც ითვალისწინებდა ოტომანთა იმპერიის ძალაუფლების ქვეშ ამიერკავკასიის, ყირიმის, დაღესტნის, ვოლგისპირეთისა და შუა აზიის გაერთიანებას.

2 აგვისტოს გერმანია-თურქეთის საიდუმლო ხელშეკრულებით გერმანელები თურქებს ომში ჩაბმის საკომპენსაციოდ ჰპირდებოდნენ

¹ Карль Мюльман. Германо-Турецкий военный союз в мировой войне, гл. 12.

² История дипломатии, том II, гл. 209.

³ Джемал Паша, Записки 1913—1919, Тиф. 1923, гл. 89.

⁴ იქვე, გვ. 96.

ყარსის, არდაგანის, ბათუმის გადაცემას. როცა გერმანულმა სამხედრო მანქანამ პრუსიაში და მარნასთან მარცხი განიცადა, აღმოსავლეთის ფრონტზე მდგომარეობის გამოსასწორებლად გადაუღებელი ამოცანა იყო თურქეთის ომში ჩაბმა. გერმანელი მმართველი წრეები სანაცვლოდ თურქეთს მთელ კავკასიას და ეგვიპტეს შეჰპირდნენ¹.

თურქეთის მმართველი ხროვის ძირითად მიზანს, როცა იგი თურქ ხალხს ამ სისხლიან ავანტიურაში აბამდა, შეადგენდა კავკასიის დაპყრობა, ბაქოს ნავთის დაპატრონება. თურქეთი და გერმანია, აღნიშნავს ლ. ფიშერი, ცდილობდნენ გაეფართოებინათ თავიანთი ტერიტორია რუსეთის ხარჯზე პანისლამიზმის სახელით, აგრეთვე ნავთისკენ მისწრაფებით.

ეს გეგმები ახალგაზრდა თურქთა პარტიის აგრესიული ლიდერების მიერ ჩაფიქრებული იყო ომამდე დიდი ხნით ადრე და ადრევე მზადდებოდა ნიადაგი მათი განხორციელებისათვის. 1910 წლიდან თურქეთში შეიქმნა ორგანიზაცია, რომელიც პანისლამისტური პროპაგანდისათვის კავკასიის მუსლიმანურ მოსახლეობაში თავის ემისრებს გზავნიდა. თურქული აგენტურის ორგანოს ბაქოში 1907—1910 წლებში წარმოადგენდა ყურნალი „ფიუზატი“, რომელიც პანთურქულ და პანისლამისტურ იდეებს ქადაგებდა.

ახალგაზრდა თურქთა პარტიის ტრიუმფირატმა — ენვერ-ფაშამ, თალათ-ფაშამ, ჯემალ-ფაშამ, რომლებიც თურქეთის აგრესიული ბურჟუაზიის ინტერესებს გამოხატავდნენ და განუკითხავად განაგებდნენ თურქი ხალხის ბედს, თურქ ხალხს თავზე მოახვია ხელშეკრულება, რომლითაც თურქეთი ახლო აღმოსავლეთში გერმანია-ავსტრიის აგრესიული ბლოკის ფარვატერად გადააქცია და მას აუნაზღაურებელი ზარალი მიაყენა, გააპარტახა და სისხლისაგან დასცალა იგი.

გერმანიასთან სამოკავშირეო ხელშეკრულებაზე ხელისმოწერამდე თურქეთის მთავრობამ გამოაცხადა საყოველთაო მობილიზაცია. მისი ნამდვილი მიზანი რომ შეენილბა, დიდმა ვეზირმა რუსეთის, საფრანგეთის ელჩებს განუცხადა, რომ ეს ნაბიჯი სრულებითაც არაა მიმართული ანტანტის სახელმწიფოთა წინააღმდეგ². რუსეთის ელჩს კონსტანტინოპოლში და სამხედრო ატაშეს ლეონტიევს, დიდი ვეზირი, სამხედრო მინისტრი ენვერ-ფაშა და კაბინეტის სხვა წევრები ყოველმხრივ არწმუნებდნენ, რომ თურქეთს სრულებითაც არ აქვს განზრახული ომში ჩაბმა, მობილიზაცია მხოლოდ იმპერიის უშიშროებისათვის, თრაკიის არმიის გაძლიერებისათვის არის გამოცხადებული, კავკასიის ფრონტზე თურქეთი თავისი ჯარების რაოდენობის გადიდებას არც კი

¹ Л у н · Ф и ш е р, Империализм нефти.

² Царская Россия в мировой войне, т. I, гл. 7—8.

ფიქრობსო და სხვა¹. დროის მოგების მიზნით თურქეთის მმართველი წრეები, სრულებითაც არ ამბობდნენ უარს ევაჭრათ რუსეთისა და საფრანგეთის წარმომადგენლებთან კავშირის შეკერის შესახებ. ენვერ-ფაშა რუსეთის ელჩს და სამხედრო ატაშეს არწმუნებდა, რომ თურქეთი არავითარი სამოკავშირეო ხელშეკრულებით შეზღუდული არ არის და მზადაა პეტერბურგის კარნახით წარმართოს თავისი ძალები, თუ კი თურქეთს დაემოძრა ეგეოსის კუნძულები და ბულგარული თრაკიის ნაწილიო². ამ მომენტისათვის ლიზან ფონ სანდერსი უკვე დანიშნული იყო თურქეთის შეიარაღებული ძალების მთავარსარდლად, ხოლო „ლიზან ფაშას“ ფარულად მოსდიოდა გერმანელ ოფიცერთა ახალ-ახალი კადრები თურქეთის არმიის გერმანულ ყაიდაზე გარდაქმნის დაჩქარებისათვის.

პეტერბურგის წარმომადგენლობამ კონსტანტინოპოლში — გირსმა და ლეონტიევმა დიდი ვეზირისა და ენვერის მანევრის დროულად ამოცნობა ვერ შეძლეს და სერიოზულად გააჩაღეს მოლაპარაკება კავშირის შესახებ. საკმევს უფრო ფრთხილად შეხედეს პეტერბურგში. საზონოვს საიდ ხალიმ ფაშასა და ენვერის მოთაფლული სიტყვებისა არაფერი სჯეროდა. მათ არაგულწრფელობას ადასტურებდნენ კავკასიის არმიის შტაბის საიდუმლო ცნობებიც: 1. თურქეთის სამხედრო ძალები ამ ცნობების მიხედვით კავკასიის საზღვრებთან გაცხოველებით აწარმოებდნენ ძალთა გადაჯგუფებას, სიმაგრეთა შემოწმებასა და დამატებითს მშენებლობას, აიარალებდნენ ქუთ მოსახლეობას, ეწეოდნენ შოვინისტურ პროპაგანდას რუსეთის წინააღმდეგ, აზვიადებდნენ ცენტრალურ სახელმწიფოთა ბლოკის სამხედრო ძლიერებას და სხვ.

თურქეთის მმართველი წრეების ეს მარტივი დიპლომატიური თამაში ძირითადად ორი მიზნის განხორციელებას ემსახურებოდა. თურქეთი ჩქარობდა მიეღო ინგლისის გემთმშენებლობის ფირმიდან მის მიერ შეკვეთილი ორი დრედნოუტი „სულთან ოსმან I“ და „რემადიე“, ამას გარდა „ნეიტრალური“ თურქეთის წყლებში შემოეყვანა გერმანული კრეისერები, რაც შავ ზღვაზე თურქეთის უპირატესობას უზრუნველყოფდა³. თურქეთის მთავრობამ ინგლისში შეკვეთილი გემები ვერ მიიღო. ბრიტანეთის მთავრობამ თურქეთის გემებს სეკვესტრი დაადო. რაც შეეხება გერმანიის კრეისერებს, ისინი ინგლისის საზღვაო ძალების თვალწინ და მათი უმოქმედობის წყალობით, იოლად გაიჭრნენ სრუტეებში.

მესინიდან მარმარილოს ზღვამდე გერმანული კრეისერები ინგლი-

¹ Ф. И. Нотович, Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны, т. I, 1947 г. гл. 101.

² История дипломатии, т. II, гл. 269.

³ А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, 1948, гл. 32.

სისა და საფრანგეთის საზღვაო ძალების მუდმივი საფრთხის ქვეშ იმყოფებოდნენ, მაგრამ ინგლის-საფრანგეთის საზღვაო ძალებმა თავიანთი შესაძლებლობანი სრულებითაც ვერ გამოიყენეს. საადმირალოდან მიღებული ერთმანეთის საწინააღმდეგო განკარგულებანი თითქოს შეთანხმებული იყო გერმანული „ხმელთაშუა ზღვის დივიზიის“ სარდლის სუშონის გეგმებთან და უბიძგებდა მას დარდანელის მიმართულებით. ინგლისელი და ფრანგი ადმირალების „მეტისმეტი სიფრთხილე“, მათი შეუთანხმებლობა მოქმედებაში, ლონდონიდან და პარიზიდან ერთმანეთის საწინააღმდეგო განკარგულებანი¹, რამაც სუშონს შესაძლებლობა მისცა მარმარილოს ზღვაში აღმოჩენილიყო, ხოლო ამ ფაქტის შემდგომ ინგლის-საფრანგეთის ხელისუფალთა გაუგებარი დუმილი და პასიურობა უბრალო შეცდომა როდი იყო. ამ ფაქტში არ შეიძლება არ დავინახოთ, რომ ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეები რუსეთის ინტერესებს სრულიადაც არ უწყევდნენ ანგარიშს და ფარულად ცდილობდნენ კიდევ — გაეუვნებადებინათ სრუტეების საკითხში რუსეთის ღონისძიებანი, ხმელთაშუა ზღვის წყლებიდან მოეცილებინათ ძლიერი გერმანული კრეისერები და იგი უშუალოდ რუსეთის წინააღმდეგ მიემართათ.

თურქეთის მთავრობამ გერმანული კრეისერები ფიქტიურად შეისყიდა. კრეისერების პირადი შემადგენლობა უცვლელი დარჩა, მოხდა მხოლოდ მათი „გათურქება“ ისე, რომ გერმანული მუნდირების ნაცვლად თურქული ჩაიცვეს, ხოლო კრეისერებს ახალი თურქული სახელი შეარქვეს².

თურქეთის მთავრობის მიერ ნეიტრალიტეტის უხეში დარღვევის გამო რუსეთის მთავრობამ მოთხოვა ანტანტის სახელმწიფოებს თურქეთისათვის საერთო პროტესტი გამოეცხადებინათ. ინგლისმა და საფრანგეთმა თავი შეიკავეს. გრემ ბენკენდორფთან საუბარში აღიარა, რომ მას ურჩევნია „დაინახოს ეს ორი ზომალდი თურქების ხელში, ვიდრე გერმანიის ხელში ხმელთაშუა ზღვაში“³. თურქეთის მმართველმა წრეებმა კარგად აუღეს ალლო ანტანტის სახელმწიფოთა შეუთანხმებლობას, მათ ყურადღებაც კი არ მიაქციეს რუსეთის გულისწყრომას. მთელი საზღვაო ძალები მოაქციეს ადმირალ სუშონის განკარგულებაში. თურქეთის დამოკიდებულება გერმანიაზე გაძლიერდა. ამის შემდეგ ანტანტის მოლაპარაკებამ თურქეთთან⁴, — მით უმეტეს, როცა ინგლისმა უარი სთქვა დაეთმო თურქეთისათვის კუნძული ლემნოსი —

¹ Ф. И. Нотович, Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны, гл. 298.

² А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, гл. 36.

³ Карл Мюльман, Германо-Турецкий военный союз в мировой войне, гл. 14.

⁴ Царская Россия в мировой войне, т. I, гл. 24.

ვერავითარი შედეგი ვერ გამოიღო. რუსეთის ცდა — თავიდან აეცდინა კავკასიის ფრონტი — უშედეგო აღმოჩნდა. 9 სექტემბერს თურქეთის მთავრობამ გამოაცხადა, რომ მიიღო გადაწყვეტილება კაპიტულაციის რეჟიმის გაუქმების შესახებ¹.

მარნის ოპერაციების წარუმატებლობის, გალიციის ფრონტზე ავსტრიის არმიის განადგურების შემდეგ, გერმანიის მმართველმა წრეებმა უფრო გააძლიერეს თურქეთზე დაწოლა და მოსთხოვეს მას რუსეთის წინააღმდეგ დაუყოვნებლივ დაეწყო ომი. თურქეთის საზოგადოებრივ აზრს ნელ-ნელა დაეტყო შეშფოთება მისი მოკავშირის მომავალი ბედის გამო, მაგრამ ახალგაზრდა თურქთა პარტიის ავანტიურისტმა ლიდერებმა საზოგადოებრივ აზრს ანგარიში არ გაუწიეს და თურქი ხალხის ინტერესების საწინააღმდეგოდ, გერმანელი მბრძანებლების კარნახით, სწორედ ამ მომენტში თურქეთს თავზე მოახვიეს ომი რუსეთის წინააღმდეგ. როცა 26 ოქტომბერს, თურქი ჯარისკაცების სისხლის საფასურად ბერლინიდან სტამბოლში მიიღეს ოქროს პირველი პარტია, ენვერ ფაშამ აღმირალ სუშონს ნებართვა მისცა ფლოტი შავ ზღვაში გაეყვანა². 29 ოქტომბერს გერმანელთა და თურქთა საზღვაო ძალები თავს დაესხნენ რუსეთის ხომალდებს, დაბომბეს სევასტოპოლი და სხვა რუსული ქალაქები. პანთურქული ლიდერების ამ ნაბიჯმა შეაშფოთა თურქეთის საზოგადოებრივი წრეები. პანიკა შეიქმნა თვით მთავრობაშიც. ნაჩქარევი ნაბიჯის გამოსწორებას თურქეთის მთავრობა ათასგვარი ხრიკებით ცდილობდა, მაგრამ გვიანდა იყო. გერმანული ზარბაზნები სტამბოლში და თურქეთის არმიის მთლიანი დამორჩილება გერმანელებისადმი, ახლა მთავრობის მერყევე ელემენტებსაც კი აიძულებდა ბერლინის ნების უსიტყვო აღმსრულებელნი ყოფილიყვნენ. თურქეთმა ვერ შეძლო შეესრულებინა ამ ინცინდენტთან დაკავშირებით ანტანტის სახელმწიფოთა მოთხოვნები (გერმანელი ოფიცრების დაუყოვნებლივი დათხოვნა და გაწვევა თურქეთიდან), ანტანტის სახელმწიფოთა ელჩებმა კონსტანტინოპოლი დასტოვეს 1914 წლის 2 ნოემბერს. რუსეთმა თურქეთს ომი გამოუცხადა.

* * *

მას შემდეგ რაც გერმანიის იმპერიალიზმმა თურქეთი ახლო აღმოსავლეთში თავისი პოლიტიკის ფარვატერად გადააქცია, ხოლო ახალგაზრდა თურქთა პარტიის ავანტიურისტულმა ჯგუფმა ბალკანეთის ომების შემდეგ პანისლამიზმის დროშით აშკარად დაიწყო მზადება ახალი ომისათვის, არავისათვის საეჭვო არ იყო, რომ თურქეთი საერთო

¹ История дипломатии, т. II, гл. 270.

² А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции гл. 44.

ვერობული ომის დაწყებისთანავე მახვილს ერთი პირველთაგანი აღმართავდა. რუსეთის გენერალურ შტაბს, რომელიც ითვალისწინებდა შესაძლებელ პოლიტიკურ კომბინაციებს, გათვალისწინებული ჰქონდა მოქმედებისა და ძალთა სტრატეგიული დაჯგუფების ოთხი ვარიანტი. რომელიც დაწერილებით არის დამუშავებული კავკასიის სამხედრო ოპერატიული განყოფილების მიერ და ინახება სამოხილიზაციო განყოფილების საქმეებში. ეს ვარიანტებია: 1) რუსეთ-თურქეთის ორთაბრძოლა, 2) თურქეთი ომის დაწყებისთანავე რუსეთის მტრულ კოალიციაში შედის, 3) თურქეთი დასაწყისში ნეიტრალიტეტს აცხადებს, ხოლო დასავლეთში რუსეთისათვის მძიმე მომენტში თავს ესხმის ამიერკავკასიას, 4) თურქეთის სრული ნეიტრალიტეტი დასავლეთში კოალიციური ომის დროს¹.

გერმანიასთან ომის დაწყებისთანავე ამიერკავკასიიდან დასავლეთში გადაიყვანეს ორი საარმიო კორპუსი და კაზაკთა ხუთი დივიზია. კადრის ნაწილების ნაცვლად ჩამოაყალიბეს სათადარიგო ნაწილები. თურქეთთან საომარი მოქმედების დაწყებისას კავკასიის არმიის შტაბის განკარგულებაში იმყოფებოდა 153 ბატალიონი 175 ასეულით, 12 საინჟინერო ასეული, 350 საველე ქვემეხი და საციხოვნო არტილერიის 5 ბატალიონი. ხუთ ძირითად ჯგუფად დაყოფილი ეს შემადგენლობა გაშლილი იყო 720 კმ-ზე შავი ზღვიდან ურმიის ტბამდე².

სახელდახელოდ ჩამოყალიბებულ, გაუწვრთნელ სათადარიგო ნაწილებს, ცხადია, არ შეეძლოთ კადრის არმიის შეცვლა. ამიტომ, ომის დაწყებისთანავე კავკასიის არმიის პირადი შემადგენლობის, თუ არ ჩავთვლით კადრის ერთ ქვეით დივიზიასა და რამდენიმე მსროლელ ბრიგადას, საბრძოლო მომზადება დამაკმაყოფილებლად ვერ ჩაითვლებოდა.

კავკასიის არმიის საბრძოლო ამოცანას შეადგენდა ორი ძირითადი კომუნიკაციის — ბაქო-ვლადიკავკაზის რკინიგზისა და თბილის-ვლადიკავკაზის სამხედრო გზის, როგორც ამიერკავკასიის რუსეთთან დამაკავშირებელი არტერიების, შენარჩუნება, ამიერკავკასიის უმნიშვნელოვანესი სამრეწველო ცენტრის—ბაქოს დაცვა, თურქეთის არმიის კავკასიის ტერიტორიაზე შემოჭრის დაუშვებლობა. თურქეთთან ომის საბოლოო ობიექტად რუსეთის გენერალური შტაბის გეგმებში აღიარებული იყო კონსტანტინოპოლი და ანატოლია, როგორც ძირითადი ბაზები თურქეთის არმიისა.

ფართო დაპყრობითი გეგმები ჰქონდათ დასახული ომში თურქე-

¹ Генерал-лейтенант Н. Г. Корсун, Первая мировая война на Кавказском фронте, М., 1946, гл. 20.

² Зайончковский, Подготовка России к мировой войне, М., 1926, гл. 22.

თის მმართველ წრეებს¹. ენვერ ფაშას მიერ შედგენილი სამხედრო-სტრატეგიული გეგმა, რომელიც გერმანიის გენერალური შტაბის მიერ იყო მოწონებული, ითვალისწინებდა შეტევით ომს ორი მიმართულებით: კავკასიაში — რუსეთის წინააღმდეგ, სუეცის არხსა და ეგვიპტეში — ინგლისის წინააღმდეგ.

ენვერი ვარაუდობდა იმასაც, რომ სულთან-ხალიფის მიერ „ჯიჰადის“ („საღვთო ომი“) გამოცხადებით თურქეთის მხარეზე დადგებოდა ისლამის მთელი სამყარო, რაც თურქეთს საშუალებას მისცემდა ადვილად დაეპყრო ეგვიპტე, ჩრდილოეთ აფრიკა, ავღანეთი და ჩრდილოდასავლეთი ინდოეთი, ამიერკავკასია და შუა აზია². ასეთი ხარბი დამპყრობლური სულისკვეთებით განმსკვალული გეგმა, რომელიც წინასწარ წვრილმან ოპერაციებამდე იყო დამუშავებული, სრულებითაც არ ითვალისწინებდა მოწინააღმდეგის შესაძლებლობებსა და კონტროლისძიებებს. ამასთანავე, გეგმა აღსავსე იყო იმდენი უხეში შეცდომითა და პრიმიტივიზმით, რომ თვით თურქი სპეციალისტი ფუად ბეი თავის წიგნში წერდა: „ეს გეგმა გენერალური შტაბის სკოლაში ნულ შეფასებას დაიმსახურებდაო“³.

თურქთა ავანტიურისტულ მიზნებს სამარცხვინო კრაზი მოელოდა. ჯემალ ფაშას არმიამ, ეგვიპტის დაპყრობას და კონსტანტინოპოლში ალექსანდრიიდან ზღვით დაბრუნებას რომ ითვალისწინებდა, მარცხი განიცადა. მოუშნადებელი აღმოჩნდა ენვერისა და გერმანელი გენერლის ბრონჰარტ ფონ შელენდორფის ხელმძღვანელობით დაწყებული ოპერაციები კავკასიის ფრონტზე და თურქეთისათვის მძიმე შედეგებით დამთავრდა.

უღლეური აღმოჩნდა „ჯიჰადზე“ დამყარებული იმედებიც. მან გამოხმაურება ვერ ჰპოვა. თურქმა ემისრებმა ავღანეთსა და ირანში პრაქტიკულად ვერავითარ შედეგს ვერ მიაღწიეს. პირიქით, მთელმა რიგმა მუსლიმანურმა ერებმა (მაგ. ხიჯაზის არაბებმა) პანისლამიზმი თურქეთის წინააღმდეგ მიმართეს. რაც შეეხება კავკასიის მთიელ ხალხებსა და აზერბაიჯანის მუსლიმანურ მოსახლეობას, კავკასიის ხელისუფალთა შიშის მიუხედავად, ომის მთელ პერიოდში აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ რუსეთის მხარეზე თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში და რაიმე სერიოზულ ანტირუსულ გამოხდომას ადგილი არ ჰქონია. ცარიზმის მძიმე კოლონიური რეჟიმის მიუხედავად, კავკასიის მუსლიმანურ მოსახლეობას პრაქტიკული გამოცდილებით შეგნებული

¹ დაწვრილებით ამ საკითხზე იხ. ოთარ გიგინეიშვილი, თურქიზმი და ოსმალეთის საგარეო პოლიტიკა, „ცოდნა“, თბილისი, 1963 წ.

² А. Ф. Миллер, Очерки новейшей истории Турции, гл. 46.

³ იქვე, გვ. 47.

ჰქონდა რუსეთის ფარგლებში ცხოვრების აუცილებლობა და პროგრესულობა.

სამხედრო ოპერაციები კავკასიის ფრონტზე თურქეთის მხრივ ომის გამოცხადებისთანავე დაიწყო. სარიყამიშის რაზმებმა ხანმოკლე შეტევის შემდეგ დაიკავეს ყარა-დერბენტის მთის გადასასვლელები. ოლთის რაზმებმა, სარიყამიშის შემოვლით, უკუაგდეს თურქეთის შემტევი დივიზია და წინ წაიწიეს იდამდე; ერევნის მიმართულებით რუსეთის ჯარებმა გადალახეს აგრიდაგის უღელტეხილი, დაეუფლნენ ბაიაზეთს, დიადინს, ალაშკერტს და კარაკლისს. ასეთი სწრაფი შეჭრა მოწინააღმდეგის სიღრმეში, როცა რეზერვები და ზურგი სათანადოდ არ იყო მომზადებული, აგრეთვე არზრუმში თურქთა გაძლიერებული შენაერთების კონტრშეტევის საფრთხე, რუსეთის არმიის სარდლობას აიძულებდა უკან დაეხია და ალაკილის, არდოს, ხორასანის ზაზზე გამაგრებულიყო. ამავე დროს თურქებმა შავი ზღვის სანაპიროების გასწვრივ ქარბი ძალების მეოხებით დაიკავეს ართვინი, ბორჩხა და შეიქრნენ ბათუმის სანაპირო რაიონებში. მაგრამ თურქეთის ჯარების წინსვლა ამ მიმართულებით რუსეთის სახმელეთო და საზღვაო ძალებმა შეაჩერეს.

პირველი თვის საომარი მოქმედების შედეგები უკვე მიუთითებდნენ თურქეთის ავანტიურისტული ჯგუფის გეგმების ჩაშლაზე. კეპრიკეის ოპერაციაში, რომელიც საერთოდ უშედეგოდ დამთავრდა, თურქებმა დაკარგეს 15 000 კაცი, რუსებმა — 6 000.

გადაწყვეტი წარმატების მოპოვების მიზნით თურქებმა არზრუმში თავი მოუყარეს დიდ ძალებს. თურქეთის მესამე არმიის პესიმისტურად განწყობილი სარდალი ჰასან-იზეტ-ფაშა თვით სამხედრო მინისტრმა და თურქეთის საშიში ავანტიურის ინიციატორმა ენვერ ფაშამ შეცვალა. გერმანულ სამხედრო სტრატეგიაზე გაზრდილმა ენვერმა გადაწყვიტა დაეწყო სწრაფი შეტევა სარიყამიშის რაიონში და რუსეთის ჯარებისათვის მოეწყო შლიფენური კანა, ხოლო შემდეგ ხელთ ეგდო ყარსი და ბათუმი.

9 დეკემბერს თურქეთის არმიამ დაიწყო გენერალური შეტევა. თურქეთის მე-9 და მე-10 კორპუსებს დაეკისრებული ჰქონდათ ოლთის დაჯგუფების განადგურება¹. მე-17 და 29-ე ქვეითი დივიზიებით სარიყამიშზე ენვერ ფაშამ შეუტია. 10 დეკემბრიდან 22 დეკემბრამდე გრძელდებოდა სისხლისმღვრელი ბრძოლები თურქეთისა და რუსეთის ძალებს შორის. მიუხედავად რიცხობრივი სიჭარბისა, ენვერ ფაშასა და მისი გენერალური შტაბის უხეში ტაქტიკური შეცდომების მეოხებით, თურქეთის ძალები თანდათან სუსტდებოდა. 22 დეკემბერს რუსე-

¹ Карл Мюльман, Германно-Турецкий военный союз в мировой войне, гл. 61.

თის არმია საერთო შეტევასე გადავიდა. ალყაშემორტყმულ იქნა თურქთა მე-9 კორპუსი, რომლის ცოცხალი ძალა მთლიანად რუსებს დანებდა. ტყვეებს შორის იყვნენ კორპუსის მეთაური ისხამ ფაშა და მე-17, 28-ე და 29-ე ქვეითი დივიზიების უფროსები თავიანთი შტაბებით¹. 21 დეკემბერს არდაგანის რაიონში ციმბირის კახაკთა ბრიგადამ თურქებთან ბრძოლაში ხელთ იგდო 1000 ტყვე და დიდძალი ნადავლი. ხოლო ოლთის რაიონში ეს დაჯგუფება მთლიანად გაანადგურა. 28 დეკემბერს ლამის ბრძოლაში გენერალ-მაიორ გაბაშვილის კოლონამ გაანადგურა თურქეთის 32-ე ქვეითი დივიზია და ტყვედ იგდო 200 ჯარისკაცი².

ამრიგად, თურქეთის არმიის შეტევა სარიყამიშისა და ოლთის მიმართულებით სამარცხვინოდ ჩაიშალა. ამ ოპერაციას გადაჰყვა თურქეთის მესამე არმია, რომლის შემადგენლობიდან ბრძოლის ველზე დარჩა 70 000 თურქი ჯარისკაცი და ოფიცერი (30 000 მოყინული). ენვერ ფაშამ თავისი შტაბით არზრუმიდან კონსტანტინოპოლს მოჰკურცხლა. იგი თავის ხალხს დიდი ხნის განმავლობაში უმაღლავდა სარიყამიშის ტრაგედიას. რუსეთის არმიამ ამ ოპერაციაში მტკიცედ შეინარჩუნა თავისი პოზიციები. ამავე დროს მისი დანაკარგი 3¹/₂-ჯერ ნაკლები იყო, ვიდრე თურქეთისა.

სარიყამიშის ოპერაციამ ომის აზიურ-თურქულ ასპარეზზე დიდი გავლენა მოახდინა. თურქეთი იძულებული შეიქნა კავკასიის ფრონტზე თითქმის განადგურებული მესამე არმიის შესავსებად სხვა ფრონტებიდან გადმოეყვანა ახალ ძალები; ამან ინგლის-საფრანგეთს გაუადვილა მოქმედება მესოპოტამიასა და სირიაში. სარიყამიშში წარმატების შემდეგ, ინგლის-საფრანგეთის სარდლობა, შემფორთხეული იმის შიშით, რომ რუსეთი პირველი შევიდოდა კონსტანტინოპოლში, იძულებული გახდა მეტი აქტიუობა გამოეჩინა და დაეწყო 1915 წლის თებერვლისათვის დარდანელის ოპერაცია. სარიყამიშმა განამტკიცა კავკასიის არმიის მდგომარეობა არა მარტო არზრუმის მიმართულებით, არამედ სპარსეთშიც³.

შორეული ავღანეთის ემირმაჲ კი, — აღნიშნავს მიულმანი, — სარიყამიშის შემდეგ შესცვალა თავისი ურთიერთობა ცენტრალურ სახელმწიფოსთან. თუ დეკემბრის დასაწყისში ავღანეთის ემირი ენვერ ფაშას ჰპირდებოდა დაუყოვნებლივ გამოსვლას თურქეთ-გერმანიის მხარეზე, სარიყამიშის შემდეგ მან დუმილი ამჯობინა⁴.

მძიმე მარცხმა სარიყამიშის ბრძოლაში დაამსხვრია ენვერისა და სხვა პანთურქისტების ფართო გეგმები.

¹ Ген. лейтенант Корсун, *მოითქმეული შრომა*, გვ. 36.

² იქვე, გვ. 36—37.

³ Карл Мюльман, *Германо-Турецкий военный союз в мировой войне*, გვ. 62.

გერმანიის მმართველი წრეების მიერ დახატული ბრწყინვალე მომავალი თურქეთისათვის ყინულზე დაწერილი აღმოჩნდა. სამაგიეროდ, თურქეთმა გაპყო თავი გერმანული იმპერიალიზმის ყულფში და მისი ნება-სურვილის მონურ შემსრულებლად იქცა. ომის დასაწყისშივე გერმანელები თურქეთში ყოვლისშემძლე მბრძანებლები გახდნენ. მათ ხელთ იგდეს მთლიანად არმიის მართვის სადავეები. თურქეთის ინტერესები დავიწყებას მიეცა. ამიერიდან თურქი ჯარისკაცი გერმანული მილიტარიზმის ხელში მხოლოდ საზარბაზნე ხორცად იქცა. კოლონიურ მდგომარეობაში მყოფმა თურქეთის მთავრობამ დაკარგა თავისი სუვერენული ძალა. გერმანელები კონტროლს უწყევდნენ მთავრობის ყველა ბრძანებულებას. გერმანიამ ხელი მიჰყო თურქეთის სასურსათო და ნედლეულის რეზერვების ამოქაჩვას. სპეციალურად შექმნილმა გერმანულმა „ცენტრალურმა შემსყიდველმა კომისიამ“ ხელთ იგდო თურქეთის ექსპორტის მონოპოლია¹. საკვები პროდუქტები, რომელთა ნაქლებობას ასე დიდად განიცდიდა თურქეთი, გერმანელ მბრძანებლებს თავის ქვეყანაში გაჰქონდათ. გერმანული კონტროლის ქვეშ გადავიდა მრეწველობა, სოფლის მეურნეობა, ტრანსპორტი, ფინანსები. ქვანახშირის აუზი, სპილენძის საბადოები და სხვ. გერმანული ბანკების საექსპლოატაციო ობიექტები გახდა. თურქეთში თანდათან იჩინა თავი ომის საშინელმა შედეგებმა. სტამბოლში მოსახლეობას დღეში 250, ხოლო ხშირად 150 გრამი პური ეძლეოდა. ფასები ზღაპრულად გაიზარდა. თავი იჩინა ალკოჰოლის ნაკლებობამ, ქაღალდისა და სოფლებში შიმშილმა დაისადგურა.

ომი და რუსეთის წარმართული პარტიზმი

პირველი მსოფლიო ომის მომზადებაში, რომელიც იმპერიალისტური ბურჟუაზიის ინტერესებს უპასუხებდა, აქტიურ როლს ასრულებდნენ ყველა მეომარი სახელმწიფოს ბურჟუაზიული პარტიები. ამ მხრივ არც რუსეთის ბურჟუაზიული პარტიები ჩამორჩნენ. ოქტიაბრისტები და კადეტები უდიდესი აღტაცებით შეხვდნენ მეფის მანიფესტს ომის შესახებ. რუსეთის ბურჟუაზიული ორგანიზაციები ომის წლებში ტაქტისადმი მიმართულ აღრესებში ფიცულობდნენ თავიანთ ერთგულებას. ბურჟუაზიული გაზეთები გაჰყვიროდნენ რუსეთში მეფისა და ხალხის ინტერესთა განუყოფლობაზე და საზოგადოებრივ აზრს შოვინიზმით სწამლავდნენ. რუსეთის ბურჟუაზია ომის საშუალებით აპირებდა აყვავებას, იგი ერთდროულად ორი კურდღლის დაჭერას ვარაუდობდა: ახალი ტერიტორიების დაპყრობას და ქვეყნის შიგნით

¹ А. Ф. Миллер, Краткая история Турции, гл. 151.

მზარდი რევოლუციური მოძრაობის შენელებას. ორივე ამოცანის განხორციელებისათვის ბურჟუაზიას საიმედო ძალად მიაჩნდა ცარიზმის შეჯავშნული მუშტი.

საყოველთაოდ ცნობილია, რომ ომი, რომელიც სახელმწიფოს ძალების უკიდურეს დაძაბვას იწვევს, ამავე დროს, წარმოადგენს ქვეყნის კლასებისა და პარტიებისათვის უმკაცრეს გამოცდას, მათი ლოზუნგების პრაქტიკულ შემოწმებას.

II ინტერნაციონალის ბელადები მსოფლიო ომის დაწყებამდე ამტკიცებდნენ, რომ იმპერიალისტური ომი დანაშაულია, იგი კაპიტალისტების ინტერესებისათვის წარმოებს და მუშები ვალდებული არიან მისი წამოწყება არ დაუშვან, მასში მონაწილეობა არ მიიღონო. ინტერნაციონალის კონგრესის რევოლუციები (კოპენჰაგენისა 1910 წელს, ბაზელისა 1912 წელს) სიტყვით ჰგმობდნენ იმპერიალისტურ ომს, სოციალისტურ პარტიებს წინადადებას აძლევდნენ ხმა მიეცათ პარლამენტში სამხედრო კრედიტების წინააღმდეგ. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ფარისევლური განცხადებანი და საქმის ნამდვილი არსის დასაფარავად მიღებული რევოლუციები. სინამდვილეში, ოპორტუნიზმის სენით დიდი ხნის წინათ დაავადებული ინტერნაციონალი მუშათა კლასის მოტყუების საქმეში ბურჟუაზიის ფარულ მსახურს წარმოადგენდა.

II ინტერნაციონალის პარტიების მიერ წამოყენებული თეორიები „სოციალიზმში კაპიტალიზმის მშვიდობიანი შეზრდის“ შესახებ, რევოლუციურ ბრძოლაზე ხელის აღება და რეფორმიზმის ქადაგება იმას მოწმობდნენ, რომ მათ მეცნიერული სოციალიზმის იდეებს უღალატეს და საბოლოოდ გადაბარგდნენ ბურჟუაზიის ბანაკში. II ინტერნაციონალის ბელადების მერყეობას, ოპორტუნიზმის ჰაობში დაშვებას, დიდ სხვაობას მათ სიტყვასა და საქმეს შორის წინასწარ ჰვრეტდა ვ. ი. ლენინი და არა ერთხელ აძლევდა გაფრთხილებას მუშათა კლასს არ დანდობოდნენ მის (ინტერნაციონალის) რევოლუციებსა და ცარიელ ფრანგებს. ომმა ლენინის წინასწარი განჰვრეტა სავსებით დაადასტურა.

დაიწყო თუ არა იმპერიალისტური ომი, II ინტერნაციონალმა ომის საწინააღმდეგო რევოლუციები მაუღქმეშ ამოსდო, ხოლო მუშათა კლასს მისცა ახალი ლოზუნგი, ექლიტათ ერთმანეთი კაპიტალისტური სამშობლოს სასარგებლოდ. ინტერნაციონალის პარტიებმა გერმანიაში, საფრანგეთში ხმა მისცეს სამხედრო კრედიტებს, რითაც აშკარად დაუპირეს მხარი თავიანთი ქვეყნის ბურჟუაზიის ომს მეორე ქვეყნის ბურჟუაზიის წინააღმდეგ. ასეთ ვითარებაში, ცხადია, ინტერნაციონალი, როგორც სხვადასხვა ქვეყნის სოციალისტური პარტიების გაერთიანება, მოკვდა.

მუშათა კლასის მოტყუების, ცარიელი დაპირებებისა და ბურჟუაზიასთან ფარული სამსახურის საქმეებში II ინტერნაციონალის პარტი-

ებს არ ჩამორჩებოდნენ მენშევიკები, ესერები და რუსეთის სხვა წვრილბურჟუაზიული პარტიები. ომმა ეს პარტიები აიძულა თავიანთი ნამდვილი სახე გამოეაშკარაებინათ. მენშევიზმის ბელადები სრული მხარდაჭერით შეხვდნენ II ინტერნაციონალის ლიდერის ვანდერველდეს მოწოდებას „პრუსიული იუნკრების“ წინააღმდეგ. მათ სამართლიანად სცნეს, რომ გერმანიის სოციალ-დემოკრატიულმა პარტიამ ხმა მისცა სამხედრო კრედიტების სასარგებლოდ და თავის მხრივ წამოაყენეს ლოზუნგი „სამშობლოს დაცვის“ შესახებ, რაც სხვა არა იყო რა, თუ არა მხარდაჭერა რუსეთის იმპერიალისტური ბურჟუაზიისადმი, მისი წაქეზება, მუშათა კლასის ინტერესების მორიგი ღალატი.

ამრიგად, მუშათა კლასი მიტოვებული აღმოჩნდა მსოფლიო სასაქლაოზე II ინტერნაციონალის სოციალისტური პარტიებისა და რუსეთის წვრილბურჟუაზიული პარტიების მიერ. ეს პარტიები ბურჟუაზიის მხარეზე აშკარად დადგნენ. ეს არ იყო მათი არც ტაქტიკის შეცვლა, არც უნებლიე შეცდომა. ასეთი ნაბიჯი მათი ბუნებიდან გამომდინარეობდა. ეს იყო მხოლოდ სააშკარაოზე გამოტანა იმ პოლიტიკისა, რასაც ეს პარტიები ატარებდნენ ომის წინა წლებში, ეს იყო მათი ოპორტუნიზმის დადასტურება.

ბოლშევიკური პარტიის დამოკიდებულება ომისადმი

რევოლუციური პროლეტარიატისა და გლეხობის ინტერესების ერთდერთი დამცველი ამ ომში, ისე როგორც ყოველთვის, იყო ბოლშევიკური პარტია. მხოლოდ ბოლშევიკებმა, ვ. ი. ლენინის მეთაურობით, ომის დასაწყისშივე დაანახეს მსოფლიოს მშრომელ მასებს ომის ნამდვილი მიზანი, გამოააშკარავეს მისი იმპერიალისტური; მტაცებლური ხასიათი, ამავე დროს, დასახეს ამოცანები, რომლებიც პროლეტარიატსა და გლეხობას შესაძლებლობას მისცემდა ეს ომი გადაეჭკიათ ძლევამოსილ საზღვარ რევოლუციად ექსპლოატატორული კლასების ბატონობის დასამხობად.

ვ. ი. ლენინმა ომის დასაწყისშივე განსაზღვრა რევოლუციური სოციალ-დემოკრატიის ამოცანები ევროპის ომში. თეზისები ომის საკითხზე განიხილეს ბერნის ბოლშევიკური ჯგუფის თათბირზე 24—26 აგვისტოს. იგი მიიღეს როგორც რეზოლუცია და განსახილველად დაეგზავნა ბოლშევიკების საზღვარგარეთულ სექციებზე. თეზისები განიხილეს და მოიწონეს რუსეთის სოციალ-დემოკრატიულმა ხელმძღვანელმა ორგანიზაციებმა. ეს თეზისები საფუძვლად დაედო ბოლშევიკური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის მანიფესტს ომის შესახებ.

იმ მომენტში, როცა ყველა მეომარი ქვეყნის ბურჟუაზია თავგამოდებით ფარავდა ომის ნამდვილ მიზეზებს, მიზნებს და მას ნაციონალურ-განმათავისუფლებელს უწოდებდა, როცა სოციალისტური პარ-

ტიები ბურჟუაზიის მხარეზე დადგნენ და ყოველმხრივ აღვივებდნენ სოციალ-შოვინიზმს, ვ. ი. ლენინის თეზისებს და მანიფესტს ომის შესახებ ჰქონდა უდიდესი საკაცობრიო მნიშვნელობა. ამ ისტორიულ დოკუმენტებში მთელი მეცნიერული სიცხადით იქნა ახსნილი ომის მიზეზები და მიზნები, გარკვეულ იქნა ორივე მემომარი ჯგუფის მტაცებლური ბუნება და მისწრაფებანი. „მემომარი ქვეყნების ორივე ჯგუფი, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ოდნავადაც არ ჩამოუვარდება ერთმანეთს ძარცვა-გლეჯაში, მხეცობაში, ომის უსაზღვრო სისასტიკეში, მაგრამ რათა გააბრიყვონ პროლეტარიატი და ჩამოაშორონ მისი ყურადღება ერთადერთ ნამდვილად განმათავისუფლებელ ომს, სახელდობრ — სამოქალაქო ომს როგორც „თავისი“ ქვეყნის, ისე „სხვისი“ ქვეყნების ბურჟუაზიის წინააღმდეგ, ამ მაღალი მიზნისათვის თვითებული ქვეყნის ბურჟუაზია ყალბი ფრაზებით პატრიოტიზმის შესახებ ცდილობს განადიდოს „თავისი“ ნაციონალური ომის მნიშვნელობა და დაგვარწმუნოს, რომ იგი ისწრაფვის დაამარცხოს მოწინააღმდეგე არა გაძარცვისა და მიწების დაპყრობის გულისათვის, არამედ იმისათვის; რომ „გაათავისუფლოს“ ყველა სხვა ხალხი, გარდა თავისი საკუთარი ხალხისა“¹.

ვ. ი. ლენინმა არა მარტო ამხილა ბურჟუაზია, როგორც ომის ინიციატორი ყველა ქვეყანაში, არა მარტო გამოააშკარა ე. წ. სოციალისტების გამყიდველობა, არამედ პროლეტარიატი, რომელიც ამ ყალბი პატრიოტული ალტყინების პირობებში სისხლისაგან იწირებოდა, შეაიარაღა ისტორიული ლოზუნგით, რომელიც მას იმპერიალიზმის უღლისაგან განთავისუფლების გზებს უჩვენებდა.

„თანამედროვე იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევა არის ერთადერთი სწორი პროლეტარული ლოზუნგი, რაც გვიჩვენა კომუნის გამოცდილებამ, დასახულია ბაზელის რეზოლუციით (1912 წ.) და გამომდინარეობს დიდად განვითარებულ ბურჟუაზიულ ქვეყნებს შორის იმპერიალისტური ომის ყველა პირობიდან. რაც უნდა დიდად გვეჩვენებოდეს ასეთი გადაქცევის სიძნელენი ამა თუ იმ წუთს, სოციალისტები არასოდეს არ იტყვიან უარს სისტემატურ, შეუპოვარ, განუხრელ მოსამზადებელ მუშაობაზე ამ მიმართულებით, რაკი ომი ფაქტი გახდა.

მხოლოდ ამ გზით შეძლებს პროლეტარიატი თავი დააღწიოს შოვინისტური ბურჟუაზიისაგან დამოკიდებულებას და, ამა თუ იმ ფორმით, მეტად თუ ნაკლებად ჩქარა, გადადგას გადამწყვეტი ნაბიჯები ხალხთა ნამდვილი თავისუფლების გზაზე და სოციალიზმის გზაზე“².

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 77.

² იქვე იგივე, გვ. 24.

ლოზუნგი „იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევა“ იმას ნიშნავდა, რომ მუშებსა და გლეხებს, რომელთაც ერთი ქვეყნის ბურჟუაზიული მთავრობა მეორე ქვეყნის წინააღმდეგ მიერეკებოდა, იარაღი საკუთარი მთავრობის წინააღმდეგ უნდა მიემართათ და დაემხონ იგი.

ე. ი. ლენინმა ამხილა რუსი ბურჟუაზიისა და მისი მხარდამჭერი მენშევიკების მიერ გამოგონილი „სამშობლოს დაცვის“ ლოზუნგის იმპერიალისტური ხასიათი. ომის პირობებში ასეთი ლოზუნგის წამოყენება იმპერიალისტური ბურჟუაზიის წისქვილზე ასხამდა წყალს. ბურჟუაზიას არაერთხელ გაუყიდა თავისი სამშობლო ვიწრო კლასობრივი ინტერესებიდან გამომდინარე. ბურჟუაზია არ არის სამშობლოს ჰუმანიტარული პატრიოტი, იგი მხოლოდ თავისი ქონების პატრიოტია. ბურჟუაზია სამშობლოს ლოზუნგს მხოლოდ იმიტომ ეფარება, რომ ხალხი გააბრიყვოს. პროლეტარიატს ყველაზე მეტად უყვარს თავისი სამშობლო, იგი აღსავსეა ეროვნული სიამაყის გრძნობით. „ჩვენ გვიყვარს ჩვენი ენა და ჩვენი სამშობლო, ჩვენ ყველაზე მეტად ვშოთობთ იმისათვის, რომ მისი შრომელი მასები (ე. ი. მისი მოსახლეობის 9/10) ავამაღლოთ დემოკრატიებისა და სოციალისტების შეგნებულ ცხოვრებამდე... არ შეიძლება XX საუკუნეში ევროპაში (თუნდაც შორეულ აღმოსავლეთ ევროპაში) „დაიცვა სამშობლო“ სხვანაირად, თუ არ იბრძოლე მთელი რევოლუციური საშუალებებით საკუთარი სამშობლოს მონარქიის, მემამულეებისა და კაპიტალისტების წინააღმდეგ, ე. ი. ჩვენი სამშობლოს უცუდე სიბერების წინააღმდეგ; — არ შეიძლება ველიკორუსებმა „დაიცვან სამშობლო“ სხვანაირად, თუ არ ისურვეს ცარიზმის დამარცხება ყოველ ომში, როგორც ნაკლები ბოროტება ველიკორუსეთის მოსახლეობის 9/10-თვის, რადგან ცარიზმი არათუ ჩაგრავს მოსახლეობის ამ 9/10-ს ეკონომიკურად და პოლიტიკურად, არამედ ამასთან ერთად ხრწნის, სპობს, პატივსა ხდის, რყვნის მას, რომ აჩვენებს სხვა ხალხთა ჩაგვრას, რომ აჩვენებს თავისი სირცხვილის დაფარვას თვალთმაქცური, ვითომდა პატრიოტული ფრაზებით“¹.

მარქსისტული მსოფლმხედველობისა და პროლეტარული რევოლუციის თეორიისათვის ახალ, უძვირფასეს შენაძენს წარმოადგენს ე. ი. ლენინის შრომა „იმპერიალიზმი, როგორც კაპიტალიზმის უმაღლესი სტადია“, რომელიც ომის წლებში დაიწერა და გამოქვეყნდა. ამ შრომაში ლენინმა არა მარტო მეცნიერულად ახსნა იმპერიალიზმის ეპოქაში რევოლუციური აფეთქებების, კოლონიურ და დამოკიდებულ ქვეყნებში რევოლუციური კრიზისების მომწიფების მიზეზები, არამედ

¹ ე. ი. ლენინი, თხ., ტ. 21, გვ. 111—113.

მოგვცა სოციალისტური რევოლუციის, როგორც იმპერიალისტურ წინააღმდეგობათა უკიდურესი გამწვავების ბუნებრივი შედეგის, ახალი დამთავრებული თეორია. ლენინმა ცხადჰყო, რომ საესებით შესაძლებელია იმპერიალიზმის ფრონტის გარღვევა პროლეტარიატის მიერ ერთ ან რამდენიმე ადგილას, შესაძლებელია სოციალიზმის გამარჯვება ცალკე აღებულ ქვეყანაშიც კი.

ომისა და რევოლუციისადმი დამოკიდებულების ლენინურ პროგრამას ბოლშევიკები რუსეთში ერთსულოვანი მოწონებით შეხვდნენ. 1914 წლის 2 ნოემბერს პეტროგრადის მახლობლად ოზერკაში შეკრებილ კონფერენციაზე, რომელსაც ესწრებოდნენ პეტროგრადის, ივანოვო-ვოზნესენსკის, ხარკოვის, რიგის სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების დელეგატები, სათათბიროს სოციალ-დემოკრატიული (ბოლშევიკური) ფრაქციის წევრები, განიხილეს რსდმპ ცენტრალური კომიტეტის მანიფესტი იმპერიალისტური ომის შესახებ.

ცარიზმის უსასტიკესმა რეპრესიებმა ბოლშევიკები აიძულა გარდაეჭმნათ თავიანთი მუშაობა, მოეძებნათ მასებთან კავშირის სხვა, ცარიზმის აგენტებისათვის მიუწვდომელი ფორმები. „პრაედის“ დარბევის შემდეგ ბოლშევიკებმა მიმართეს არალეგალური ფურცლების მასობრივ გამოშვებას. ომისა და მისი მხარდამჭერი ბურჟუაზიული და წვრილბურჟუაზიული პარტიების მამხილებელი ფურცლები წარმატებით ვრცელდებოდა რუსეთის არმიის უზარმაზარ ფრონტებზე. მათ ბეჭდავდნენ და ავრცელებდნენ პეტერბურგის, მოსკოვის, კიევის, ხარკოვის, ეკატერინოსლავის, ურალისა და სხვა მსხვილი სამრეწველო ცენტრების ბოლშევიკური ორგანიზაციები.

რუსეთის ბოლშევიკური ორგანიზაციების აღდგენისა და მათი მუშაობის ცენტრალიზაციისათვის ენერგიულად მუშაობდა მეოთხე სათათბიროს ბოლშევიკური ფრაქცია. ბადაევი მოგზაურობდა რუსეთის ქალაქებში და ადგილობრივ ბოლშევიკურ უჯრედებს აძლევდა კონკრეტულ დირექტივებს. ბაქოში ბადაევმა მკიდრო კავშირი დაამყარა შაუმიანთან და მასთან ერთად დასახა ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების სამოქმედო გეგმები.

ამიერკავკასიის წვრილბურჟუაზიული პარტიების დამოკიდებულება ომისადმი

პირველი იმპერიალისტური ომის პერიოდში ამიერკავკასიაში საქმიანობდნენ მრავალრიცხოვანი ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური და წვრილბურჟუაზიული პარტიები, რომელთაგან ყველაზე მეტი გავლენა მაინც კავკასიელ მენშევიკებს, სომეხ დაშნაკებსა და აზერბაიჯანელ მუსავატელებს ჰქონდათ. ყველა ეს პარტიები ომის დაწყებიდანვე ცარიზმისა და ბურჟუაზიის სამსახურში აღმოჩნდნენ.

მენშევიკური პარტია, რომელიც ამიერკავკასიის წერილბურჟუაზიული მასების სულისკვეთებას გამოხატავდა, შედარებით უფრო ფართო გავლენით სარგებლობდა საქართველოში.

იმპერიალისტურ ომში მენშევიკების მიერ აღიარებული პოზიცია მასების ინტერესებისადმი ღალატის მორიგ გამოხატულებას წარმოადგენდა. მათ იმპერიალისტური ომი თავდაცვით ომად გამოაცხადეს და მშრომელებს მოუწოდეს ეღვარათ სისხლი „სამშობლოს სიკეთის გულისათვის“.

მენშევიკების ლიდერმა ნ. ჟორდანია მზანშეწონილად ჩასთვალა სათათბიროს მენშევიკურ ფრაქციას ხმა მიეცა ომის კრედიტებისათვის და პარტიის წევრებს მოუწოდა ომში აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ.

ქუთაისის გუბერნიის ქანდარმთა სამმართველოს პოლკოვნიკი 1915 წლის 24 ოქტომბერს აღნიშნავდა: „კავკასიელი სოციალ-დემოკრატების ლიდერი ნოე ჟორდანია სავსებით სოლიდარულია პლენაროვისა ომის საკითხზე: იგი თვლის, რომ საჭიროა ომის გაგრძელება გერმანელთა სრულ განადგურებამდე. ივლისის შუა რიცხვებში ჩატარებულ კონფერენციაზე ქ. თბილისში ნ. ჟორდანია წინადადება წამოაყენა, მიიღონ აქტიური მონაწილეობა გერმანიასთან ომში, მაგრამ ეს წინადადებები უარყოფილ იქნა და დადგინდა ნეიტრალიტეტის დაცვა სოციალ-დემოკრატიული იდეების პროპაგანდის გაგრძელება“.

ომის პირველ თვეებში მენშევიკური პარტიის ხელმძღვანელთა შორის მართლაც რომ ადგილი ჰქონდა შეხედულებათა ერთგვარ სხვადასხვაობას. ერთი ნაწილი (ჟორდანია მეთაურობით) პირდაპირ მოითხოვდა მხარი დაეჭირათ ომისათვის და გაეწიათ მისი პროპაგანდა მშრომელ მასებში. მეორე ნაწილს, როგორც ჩანს, უხერხულად მიაჩნდა იმპერიალისტური ომისათვის აშკარა მხარდაჭერა და ნეიტრალიტეტის პოზიციას ამჯობინებდა. მაგრამ ეს იყო შეხედულებათა მხოლოდ ფორმალური სხვადასხვაობა, ბურჟუაზიისადმი სამსახურის ორი არჩევანი, რადგან „ნეიტრალიტეტი“ ომში, როცა საქმე მასების სიკვდილ-სიცოცხლეს შეეხებოდა, სხვა არა იყო რა, თუ არა შენიღბული სოციალ-შოვინიზმი. ეს იყო იგივე პოზიცია, რომელსაც რუსეთში მარტოვი ქადაგებდა. იგი არაფრით არ განსხვავდებოდა ტროცკის ცენტრისტული პოზიციისაგან და მუშათა კლასისათვის მეტი თუ არა, ნაკლებად საშიში როდი იყო, ვიდრე აშკარა ობორონცობა.

კავკასიელი მენშევიკების „ნეიტრალიტეტს“ სხვა თავისებურებაც ახასიათებდა. იგი ფაქტიურად თურქეთის ინტერვენციას აქეზებდა, რადგან მიუთითებდა, არ გაეწიათ წინააღმდეგობა თურქებისათვის, თუ ისინი ამიერკავკასიის ტერიტორიაზე შეიჭრებოდნენ.

მენშევიკური პარტიის ხელმძღვანელთა შორის შეხედულებათა ფორმალურ სხვადასხვაობასაც მალე მოელო ბოლო.

1914 წლის ოქტომბერში თბილისში, სახელმწიფო სათათბიროს მენშევიკური ფრაქციის წევრის ა. ჩხენკელის მონაწილეობით, ჩატარდა მენშევიკებისა და დაშნაკური ფრაქციის გნაჰისტების თათბირი. თათბირმა მხარი დაუჭირა რუსი მენშევიკების ობორონცულ პოზიციას. 6. ჟორდანიას სოციალ-შოვინისტური პოზიციის საბოლოო გამარჯვება მოხდა 1915 წლის 4 ოქტომბრის კონფერენციაზე ახალსენაკში. კონფერენციაზე მიღებული რეზოლუცია მიმდინარე მომენტის შესახებ მთლიანად მხარს უჭერდა იმპერიალისტურ ანტანტასთან ერთად რუსეთის კარიზმისა და ბურჟუაზიის ომს კაიზერული გერმანიის წინააღმდეგ, იწონებდა სამშობლოს დაცვის ლოზუნგს და მოუწოდებდა პარტიას „მოეწყო ქვეყნის დაცვა მტრის შემოსევისაგან...“.

ამ კონფერენციის ყველა რეზოლუცია მენშევიკების ბურჟუაზიის მხარეზე გადასვლის დოკუმენტური დადასტურებაა.

მენშევიკებმა კონფერენციაზე წამოაყენეს წინადადება სრულიად-რუსეთის მუშათა ყრილობის მოწვევის შესახებ. ეს იყო წმინდა ლიკვიდატორული ლოზუნგი. რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ ცარიზმისა და ბურჟუაზიის გააფთრებული შეტევის ვითარებაში, როცა ბოლშევიკური ორგანიზაციები ღრმა იატაკქვეშეთში იყვნენ ჩარეკილი, მუშათა ლეგალურ ყრილობაზე მოსალოდნელი იყო მხოლოდ და მხოლოდ მენშევიკური ბურჟუაზიულ-შოვინისტური შეხედულებების აღიარება.

ახალსენაკში მენშევიკური კონფერენციის მიერ მიღებული გადაწყვეტილებანი პირდაპირ უპასუხებდა მეფისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს; ამ კონფერენციაზე საბოლოოდ მოედო ბოლო მერყეობას: მენშევიკურმა პარტიამ საქართველოში ერთსულოვნად აღიარა „სამშობლოს დაცვის“ სოციალ-შოვინისტური ლოზუნგი. მეფის ოხრანკა ამ კონფერენციის შედეგებზე წერდა: „ამ კონფერენციაზე გაიმარჯვა თავდაცვის იდეამ, რასაც „ანი“ (ჟორდანია, ა. ს.) იცავდა. ამის მჭერმეტყველური დამადასტურებელია თათბირის გადაწყვეტილება — მონაწილეობა მიიღონ სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებში. ამ გადაწყვეტილებით საბოლოოდ იცვლება ტაქტიკა კავკასიის სოციალ-დემოკრატიისა, რომელიც პასიური და საეჭვო ნეიტრალიტეტიდან გადადის აქტიურ გამოსვლაზე თავდაცვის იდეის სასარგებლოდ. ამის შესაბამისად შეიცვალა „თანამედროვე აზრის“ (მენშევიკური ორგანოს, ა. ს.) მიმართულება“.

კავკასიელმა მენშევიკებმა ომის დაწყებისთანავე მთავრობასთან თავიანთი დამოკიდებულება „ნეიტრალურად“ გამოაცხადეს. „მენშევიკებმა დაადგინეს, დაიკავენ მთავრობის მიმართ ომის დროს სრულიად ნეიტრალური პოზიცია, არ მიმართონ არავითარ აქტიურ გამოსვლებს, მოამზადონ მხოლოდ ძალები ომის შემდეგ რუსეთის სოციალ-

დემოკრატიული მუშათა პარტიის გამოსვლისათვის იმ ღირეპტივის მიხედვით, რომელიც მიღებულ იქნება პეტროგრადიდან სახელმწიფო სათათბიროს ს. დ. ფრაქციის წევრებისაგან, — წერდა თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველო.

კავკასიის ხელისუფლებას სხვა არაფერი უნდოდა. ამიტომ იყო, რომ მეფის ნაცვალმა ვორონცოვ-დაშკოვმა მენშევიკური პარტიის ხელმძღვანელი მუშაკები — ნ. რამიშვილი, ნ. ხომერიკი, ს. ჯიბლაძე და სხვები, რომლებიც 1915 წლის საპირველმისო მოწოდებისათვის ჟანდარმებმა დაატუსაღეს, საჩქაროდ გაათავისუფლა პატიმრობიდან და განკარგულებაც გასცა მათი ყოველგვარი დევნა შეეწყვიტათ.

ამის შემდეგ მენშევიკებს თავისუფლად შეეძლოთ მოქმედება. მათ თავიანთი ლეგალური ორგანო ჰქონდათ. ისინი ეწეოდნენ ომის სასარგებლო პროპაგანდას, ეხმარებოდნენ ბურჟუაზიას სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტების ორგანიზაციაში, ებრძოდნენ დეზერტირობას, აქეზებდნენ ჯარისკაცებს სისხლი დაეღვარათ მათთვის უმიზნო ომში, ადუნებდნენ ხალხთა მასების საბრძოლო სულისკვეთებას. ერთი სიტყვით, მენშევიკები კავკასიის მემამულეებისა და ბურჟუაზიული კლასების თანაშემწეები გახდნენ.

იმპერიალისტურ ომში ცარიზმისა და ბურჟუაზიის ერთგულ მეაბჯრეებს კავკასიაში წარმოადგენდნენ დაშნაკები. ასე ეწოდებოდა სომხეთის კონტრრევოლუციურ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიას, რომელიც XIX საუკუნის მიწურულში ჩამოყალიბდა და არსებობის პირველი დღიდანვე ეწეოდა ცარიზმისა და ბურჟუაზიის მხარდამხარ. გააფთრებულ ბრძოლას მუშათა და გლეხთა რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ. 1905—1906 წლების ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის პერიოდში დაშნაკების პარტია სომხეთის ბურჟუაზიასთან ერთად ყველა ღონისძიებას მიმართავდა, რომ არ დაეშვა მშრომელი მასების რევოლუციური გამოსვლები. დაშნაკები სომეხი ხალხის „ნაციონალური ინტერესების დაცვის“ დემაგოგიური ლოზუნგით გამოდიოდნენ და ცარიზმის დაკვეთით ყოველმხრივ ადვივებდნენ სიძულვილსა და შუღლს ამიერკავკასიის ხალხებს შორის. ცარიზმის დაკვეთით მათ ბაქოში, ელიზავეტპოლსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში მოაწყვეს სომეხ-თათართა ხოცვა-ჟლეტა. დიპლომატიურ კომბინაციებში დახელოვნებული დაშნაკები ფარულ მოლაპარაკებას ეწეოდნენ ევროპის, ამერიკის, თურქეთის მმართველ წრეებთან. მათი მფარველობით, სომეხი ხალხის ინტერესების საწინააღმდეგოდ ვარაუდობდნენ „დიდი სომხეთის“ შექმნას. ცარიზმი კმაყოფილი იყო დაშნაკების მოღვაწეობით, რადგან მათში ხედავდა ერთგულ თანაშემწეს ამიერკავკასიაში თავისი რეაქციული პოლიტიკის განხორციელებისათვის. მეფისნაცვალ ვორონცოვ-დაშკოვს დაშნაკები თავისი მფარვე-

ლობის ქვეშ ჰყავდა აყვანილი. თვით სომეხ ხალხში კი დაშნაყებს გავლენა და მხარდაჭერა არასოდეს ჰქონიათ.

დაშნაყების „მოღვაწეობა“ განსაკუთრებით გამოცოცხლდა პირველი იმპერიალისტური ომის დაწყების დღიდან. პარტიის ლიდერებმა ამიერკავკასიის ქალაქებში, სადაც კი სომხური მოსახლეობა ცხოვრობდა, სასწრაფოდ ჩამოაყალიბეს ნაციონალური კომიტეტები, ჰქმნიდნენ სომხური მოსახლეობისაგან დრუჟინებს, რომელთაც მეფის არმიასთან ერთად მონაწილეობა უნდა მიეღოთ თურქეთის წინააღმდეგ ბრძოლასა და თურქეთის სომხეთის განთავისუფლებაში.¹ ამავე დროს შეუდგნენ ყოველგვარ ზომიერებას მოკლებულ შოვინისტურ პროპაგანდას, ცილს სწამებდნენ კავკასიის ქართულ და მუსლიმანურ მოსახლეობას — თითქოს ისინი თურქოფილები იყვნენ და ხელს უწყობდნენ თურქულ ინტერვენციას. დაშნაყები დაუკავშირდნენ მეფის ოხრანასაც კი, დაუნდობლად სდევნიდნენ ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს, აბრუებდნენ სომეხი მშრომელების გონებას „დიდი სომხეთის“ დემაგოგიური იდეებით და მიერეკებოდნენ მათ ბურჟუაზიის მიერ მოწყობილ სასაკლაოზე. ადგილობრივი ხელისუფალნი, როგორც ეს თბილისის, ბაქოს, ერევნის გუბერნატორთა ცნობებიდან ჩანს, დაშნაყების „მოღვაწეობით“ მეტისმეტად კმაყოფილნი იყვნენ, აძლევდნენ მათ იარაღს სომეხი მოსახლეობის შეიარაღებისათვის, სუბსიდიებს ბოლშევიკური უჭრედების დარბევისა და განადგურებისათვის.

დაშნაყებს ზოგჯერ აღარ აკმაყოფილებდათ თურქეთის წინააღმდეგ კავკასიის ფრონტის მოქმედების მასშტაბები და ტემპები. დაშნაყური გაზეთების ფურცლებზე ხშირად გაისმოდა საყვედური იმის შესახებ, რომ მეფის რუსეთმა თურქეთის სომხური მოსახლეობა ბედისანაბარა დასტოვა, რომ სომეხი ხალხის ნამდვილი მფარველი საფრანგეთია და სხვა. რუსეთის ხელისუფალთა მიმართ საყვედური და ლაციი ინგლისელი და ფრანგი იმპერიალისტებისადმი წარმოადგენდა დაშნაკ პოლიტიკოსთა ფანდს, რომელიც ომის შემდგომი გაღვივებისაყენ იყო მიმართული.

დაშნაყთა პარტიის ერთგულ მოკავშირეს სომეხი ხალხის ინტერესების წინააღმდეგ ბრძოლაში წარმოადგენდნენ გნჩაკისტები. გნჩაკი იყო სომხეთის წვრილბურჟუაზიული პარტია (შეიქმნა 1887 წელს ჟენევაში სომეხი სტუდენტების თაოსნობით), რომელიც დაშნაყების მსგავსად გამოვიდა „დიდი სომხეთის“ დემაგოგიური ლოზუნგით. ამიერკავკასიაში გნჩაკისტებმა, მასებში გავლენა რომ მოეპოვებინათ, სოციალ-დემოკრატიული პარტიის სახელწოდება მიიღეს, მაგრამ მათს პროგრამასა და პრაქტიკულ მოღვაწეობაში არც დემოკრატიის, არც

¹ Научная сессия по истории первой мировой войны, Секция III, борьба классов и партии в годы первой мировой войны, Москва, 1964, гл. 190—202.

სოციალიზმის ნიშან-წყალი არ ყოფილა. პირველი რევოლუციისა და რეაქციის პერიოდში ისინი ცარიზმის ფარული აგენტები იყვნენ. იმპერიალისტური ომის დაწყების შემდეგ, დაშნაკების მხარდამხარ შეუდგნენ სომხური „დრუჟინების“ ორგანიზაციას. თავიანთი ორგანოს „აირენიკ“-ის („სამშობლოსათვის“) ფურცლებზე ეწეოდნენ შოვინისტურ პროპაგანდას. მეფის ხელისუფლება კავკასიაში გნჩაყისტების მოღვაწეობით მეტისმეტად კმაყოფილი იყო. თბილისში იყო მოთავსებული სომეხთა VI „დრუჟინის“ შტაბი, რომელსაც სათავეში გნჩაყისტები ედგნენ. ეროვნულ საკითხში ხშირი კინკლაობის მიუხედავად, გნჩაყისტები ქართველ მეწვევიეებს ომისა და რევოლუციის საკითხებში სავსებით ეთანხმებოდნენ.

ქართველი წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესების დამცველ პარტიას წარმოადგენდა სოციალისტ-ფედერალისტების პარტია. იგი გამოხატავდა მისწრაფებას ქართველი ახლადფეხადგმული ბურჟუაზიისაც, რომელიც უცხოელ კაპიტალისტებთან თავისუფალი კონკურენციის პირობებში თავს დაჩაგრულად გრძნობდა.

სოციალისტ-ფედერალისტები ომის დროსაც საქართველოს ავტონომიის ლოზუნგით გამოდიოდნენ. ავტონომიური საქართველო ქართველ ბურჟუაზიას თავისი ვიწრო კლასობრივი ინტერესებისათვის ესაჭიროებოდა. მაგრამ ამ ლოზუნგს ძალა მხოლოდ მაშინ მიეცემოდა, თუ ის ფესვებს გაიდგამდა პროლეტარულ მასებში. ამიტომ იყო, რომ ბურჟუაზიულმა ნაციონალისტებმა თავიანთი იერიშები სოციალ-დემოკრატების წინააღმდეგ, მეცნიერული სოციალიზმის წინააღმდეგ მიიტანეს, რადგან სოციალ-დემოკრატიზმი ინტერნაციონალიზმის დროშის ქვეშ რაზმავდა პროლეტარიატს.

ქართველი სოციალისტ-ფედერალისტები მარქსიზმის, პროლეტარიატის რევოლუციური მოძრაობის დაუძინებელი მტრები იყვნენ. ისინი სოციალისტური ფრაზეოლოგიით ინიღბებოდნენ, თავგამოდებით იცავდნენ ქართველ ბურჟუაზიას, არ ერიდებოდნენ არავითარ დემაგოგიას. ისე როგორც პირველი რევოლუციის მთელ პერიოდში, სტოლიპინის რეაქციის სუსხიან წლებშიაც ყველა ღონისძიებას მიმართავდნენ, რომ მუშათა შეგნებიდან ამოეძირკვათ მეცნიერული სოციალიზმის შეგნება. ნაციონალიზმის შხამით სწამლავდნენ ჰაერს. სომხურ ბურჟუაზიათან კონკურენციულ კიბილში ერთმანეთს უსისიანებდნენ სომეხ და ქართველ პროლეტარებს.

პირველი იმპერიალისტური ომის დასაწყისში ფედერალისტების პარტია, რომელსაც ხალხთა მასებში არავითარი დასაყრდენი არ გააჩნდა და მხოლოდ ნაციონალისტურად განწყობილი ქართველი ინტელიგენტების ერთი ჯგუფით შემოიფარგლებოდა, შედარებით გამოცოხლდა. ფედერალისტთა მესვეურებმა ომის პირობებში შესაძლებ-

ლად მიიჩნიეს თავიანთი ლოზუნგის — საქართველოს ავტონომიის განხორციელება. ისინი თავიანთ ვარაუდებს ომში რუსეთის დამარცხებაზე ამყარებდნენ და არ თაკილობდნენ ამ მიზნით ფარული კავშირი დაემყარებინათ ქართველი ხალხის დაუძინებელ მტერთან — თურქეთთანაც კი. ომის დღეებში ფედერალისტთა პარტიის მდგომარეობისა და მისწრაფების საინტერესო დახასიათებას იძლეოდა მეფის ოხრანკა. „ქართული სოციალ-ფედერალისტების რევოლუციური პარტია, როგორც ხალხის ინტერესებიდან შორს მდგომი და ინტელიგენციის, ვაჭრების, აზნაურებისა და სასულიერო წოდების ელემენტებიდან შედგენილი, არც ისე პოპულარული და გავლენიანია. პარტიას ომამდე თავი არაფრით არ გამოუჩენია. თურქეთთან ომის გამოცხადებისთანავე პარტიაში გაისმა ხმები ისტორიული მომენტის დადგომის შესახებ, როცა შესაძლებელი ხდება ქართველი ხალხის ეროვნული იდეალის განხორციელება, საქართველოს ავტონომიის მიღება... გამოითქვა შეხედულება, რომ საჭიროა თურქებს აღმოვუჩინოთ დახმარება“.

მას შემდეგ, რაც თურქეთის არმიამ სარიყამიშის ბრძოლაში სასტიკი დამარცხება განიცადა, თურქეთის დახმარებით „საქართველოს ავტონომიის“ იდეა გაკოტრდა თვით ფედერალისტების წრეშიც კი. ხალხისაგან იზოლირებულმა ფედერალისტებმა მხარი იცვალეს. ახლა ისინი რუსეთის ბურჟუაზიის მხარეზე დადგნენ და ომის წამქეზებელი მყვირალა ლოზუნგებით შეეცადნენ ცარიზმისა და მეტროპოლიის ბურჟუაზიის გული მოეგოთ. ოხრანკის შემდგომი პერიოდის ცნობებში აღარ გაისმის შეშფოთება ფედერალისტების პოზიციის გამო. მეფის აგენტებს ეს პარტია აღარ მიაჩნდათ საზოგადოებრივი წესრიგისათვის საშიშ მოვლენად.

სოციალ-ფედერალისტებმა, მიუხედავად იმისა, რომ „პატრიოტიზმის“ ლოზუნგით იყვნენ შენიღბულნი და თავიანთ ორგანოში („სახალხო ფურცელი“) ბევრს გაჰყვიროდნენ სამშობლოს დამოუკიდებლობაზე, სრულებითაც ვერ მოიპოვეს სიმპათია და მხარდაჭერა ხალხთა მასებში. ხალხი, — მიუთითებდა მეფის ოხრანკა, — ფედერალისტების პოზიციას ეკიდება მკვეთრად, უარყოფითად. სხვაგვარად არც შეიძლებოდა ყოფილიყო. ქართველმა პროლეტარიატმა შესანიშნავად იცოდა მოთაფლული ბურჟუაზიული ლოზუნგების ფასი სამშობლოს შესახებ. მით უმეტეს, ფედერალისტების განზრახვა, კავშირი დაემყარებინათ თურქეთის წრეებთან, საქართველოს მშრომელებში მხოლოდ ზიზლსა და აღშფოთებას იწვევდა.

ცარიზმის სისტემატურმა იერიშებმა ამიერკავკასიის პარტიულ ორგანიზაციებს დიდი ზიანი მიაყენა, მაგრამ მისი საესეებით მოსპობა მაინც ვერ შეძლო. არაერთგზის ორგანიზაციული დარბევის მიუხედავად, ბოლშევიკური ორგანიზაციები იზრდებოდნენ ამიერკავკასიის ქალაქებსა და სოფლებში. იმპერიალისტური ომის დაწყებას ამიერკავკასიის ბოლშევიკები თავიანთ საბრძოლო პოსტებზე შეხვდნენ. ომის პირველ დღეებშივე, ცარიზმის, წვრილბურჟუაზიული და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების „პატრიოტულ“ ხმაურსა და ზეიმში, მათ უყოყმანოდ გაიზიარეს ომისა და რევოლუციისადმი დამოკიდებულების ლენინური ხაზი და მისი განუხრელი გატარებისათვის ბრძოლას შეუდგნენ.

1914 წლის აპრილის ბოლოს თბილისის ბოლშევიკურ ორგანიზაციაზე ჟანდარმთა აგენტების თავდასხმისა და მისი დაპატიმრების შემდეგ მუშაობა დროებით შესუსტდა, მაგრამ იგი სრულებითაც არ ჩამკვდარა, როგორც ამას კმაყოფილებით აცხადებდა თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსი.

1914 წლის ივნისში თბილისში ჩამოვიდა პროკოფი (ალიოშა) ჯაფარიძე, მან თავი მოუყარა თბილისელ პარტიულ ამხანაგებს და მთაწმინდაზე 24 ივლისს მოიწვია თათბირი, რომელსაც ამოცანად დაუსახა თბილისში ჟანდარმერიის მიერ დარბეული ბოლშევიკური ორგანიზაციის აღდგენა-განმტკიცება. უფრო ადრე ა. ჯაფარიძემ მოიარა ქუთაისი, სადაც აგრეთვე წინასწარი მუშაობა ჩაატარა ბოლშევიკური უჭრედების მუშაობის გაფართოებისათვის. 31 ივლისს თბილისში, საკომერციო სამსახურის კლუბის საზაფხულო შენობაში შედგა ბოლშევიკური ორგანიზაციის მეორე თათბირი, რომელსაც აგრეთვე ა. ჯაფარიძე ხელმძღვანელობდა. თათბირზე დაისვა საკითხი არალეგალური ბოლშევიკური სტამბის მოწყობის შესახებ ქ. ვანჯაში (ეს სტამბა შემდეგ ლანჩხუთში გადაიტანეს). დასახეს მოქმედების გეგმა და მიიღეს გადაწყვეტილება სახსრების შეგროვების შესახებ.

სექტემბერში ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა საიდუმლო სტამბაში დაბეჭდეს და ამიერკავკასიის ქალაქებსა და საფრონტო გარნიზონებში გაავრცელეს პროკლამაცია სათაურით — „გამოვეუცხადოთ ომი ომს“. ბაქოს, ყარსის, თბილისის ჟანდარმერიის აგენტურა შეშფოთებით იუწყებოდა პროკლამაციების გავრცელების შესახებ ჯარების სათადარიგო ნაწილებში. პროკლამაციაში ჯარისკაცებისათვის გასაგებებით იყო აღწერილი, თუ ვისი ინტერესებისათვის დაიწყო ეს სისხლისმღვრელი ომი.

პროკლამაცია არა მარტო არკვევდა ომის იმპერიალისტურ ბუნებას და ნილავს ხდიდა მეფის ხროვისა და ბურჟუაზიის მიერ გამოგონილ „პატრიოტიზმს“, არამედ მუშების, გლეხების, ჯარისკაცების წინაშე სახავდა კონკრეტულ საბრძოლო ამოცანას, მიუთითებდა, თუ ვის წინააღმდეგ უნდა გამოეყენებინათ თავიანთი იარაღი.

ბოლშევიკები მუშათა შორის, სოფლად, სამობილიზაციო პუნქტებში, სათადარიგო და კადრის ჯარისკაცთა შორის ფარულად ეწეოდნენ აგიტაციას რუსეთის თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ, განუმარტავდნენ მშრომელებს თავიანთ კლასობრივ ამოცანებს მიმდინარე მომენტში, ეოუწოდებდნენ მათ იარაღი მიემართათ საკუთარი ქვეყნის მემკლულებისა და კაპიტალისტების წინააღმდეგ.

ცარიზმის აგენტთა მხრივ მიღებული ღონისძიებების მიუხედავად საქმეს წარმატებით ართმევდა თავს პროლეტარული ბოლშევიკური სტამბა, რომელიც სისტემატურად ბეჭდავდა პროკლამაციებს. 1915 წლის საპირველმაისო პროკლამაცია, რომელიც ა. ჯაფარიძის მიერ იყო დაწერილი, ფართოდ გავრცელდა თბილისის, ქუთაისის, ბაქოს, ერევნის გარნიზონებისა და საფრონტო ნაწილების ჯარისკაცთა შორის, აგრეთვე ბაქოსა და თბილისის ფაბრიკა-ქარხნებში.

პროკლამაციაში მხილებული იყვნენ ომის წამომწყებნი, მათი იმპერიალისტური, ყაჩაღური პოლიტიკა და ბურჟუაზიული პარტიების თვალთმაქცობა, დასახული იყო ამოცანები. „ძირს სისხლიანი ომი, — მოუწოდებდა პროკლამაცია, — გაუმარჯოს ზავს, დადებულს მეომარი ხალხების ჰეშმარიტი წარმომადგენლების მიერ, ნაციონალური თვითგამორკვევის საფუძველზე... ძირს რუსეთის მთავრობა, რომელიც ერთ-ერთი დამნაშავეა ამ ომის! გაუმარჯოს დემოკრატიულ რესპუბლიკას!“ პოლიციისა და ჟანდარმერიის ენერგიული ღონისძიებების მიუხედავად ამიერკავკასიის ქალაქებსა და სოფლებში, ზურგში და ფრონტზე ჯარის ნაწილებში პროკლამაცია მასობრივად გავრცელდა. ამ დოკუმენტს უდიდესი გამარეგოლუეიურებელი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ომის წინ, ნავთის მრეწველობის მუშათა გრანდიოზული პოლიტიკური გაფიცვის დღეებში ბაქოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ცარიზმის მხრივ სასტიკი დარტყმა განიცადა. დააბატიმრეს ხელმძღვანელი ბოლშევიკი მუშაკები. რეპრესიები ომის დაწყებისთანავე კიდევ უფრო გაძლიერდა. მიუხედავად ამისა, ბაქოში რევოლუციური მუშაობა არ ჩამკვდარა. პირიქით, ბაქო ამიერკავკასიაში კვლავ კომუნისტური პარტიის ციტადელად და ციხე-სიმაგრედ დარჩა. ბაქოელმა კომუნისტებმა სასტიკი კონსპირაციის პირობებში მოახერხეს დარბეული ორგანიზაციების მუშაობის აღდგენა-გამოცოცხლება. კომუნისტური პარტიის ორგანიზაციულ და იდეურ მუშაობას ბაქოში წარმართავდა სტეფანე შაუმიანი, რომელიც პირადად იყო დაკავშირებული ლენინთან და მის მითითებებს განუხრელად ატარებდა.

ს. შაუმიანის ხელმძღვანელი როლის შესახებ იცოდნენ ცარიზმის აგენტებმა. მაგალითად, ბაქოს გუბერნიის ქანდარმთა სამმართველოს უფროსი თავის მოხსენებაში წერდა: „შაუმიანი ითვლება კავკასიაში ერთ-ერთ, ყველაზე განვითარებულ და გამოცდილ მუშაკად, რომელსაც უკავშირდებიან ყველა რაიონის და საზღვარგარეთ მცხოვრები პარტიული მუშაკები. იგი არის მტკიცე ბოლშევიკი და მომხრე ცნობილი ლენინისა, რომელთანაც აწარმოებს მიმოწერას. თავისი მოღვაწეობის ხასიათის მიხედვით იგი ძალზე ფრთხილია. არაერთხელ დაპატიმრებული და გაჩხრეკილი, არაფერს სახელისგამტეხს თავისთან არ ინახავს და ყოველთვის სხვა პირების საშუალებით მოქმედებს, ამიტომ მისი გაჩხრეკა შედეგებს არ იძლევა. აგენტურის აზრით მისი განდევნა კავკასიიდან შეიტანს სიმშვილეს არა მარტო ადგილობრივ, არამედ მთლიანად კავკასიის ცხოვრებაში“.

ბაქოს ბოლშევიკური ორგანიზაციები ს. შაუმიანის მეთაურობით ენერგიულად ეწეოდნენ იმპერიალისტური ომის, მისი წამომწყები იმპერიალისტური წრეების, ომის მხარდამკერი ბურჟუაზიული და ბურჟუზიულ-ნაციონალისტური პარტიების შენიღბული პოლიტიკის მხილებასა და დაგმობას, ხელმძღვანელობდნენ ბაქოს ნავთის სარეწებსა და სხვა საწარმოებში მუშათა რევოლუციური ბირთვის ჩამოყალიბების საქმეს, ბეჭდავდნენ და ავრცელებდნენ ომის საწინააღმდეგო ფურცლებსა და მოწოდებებს, კავშირს ამყარებდნენ პეტროგრადთან, ლენინთან საზღვარგარეთ და რსდმპ ცენტრალური კომიტეტის დირექტივებს აცნობდნენ ამიერკავკასიის ბოლშევიკურ უჯრედებს. რსდმპ (ბ) კავკასიის ბიუროს მოწოდებანი იმპერიალისტურ ომთან დაკავშირებით უმთავრესად დაწერილი იყო სტ. შაუმიანის ხელით.

1915 წლის აგვისტოში ამიერკავკასიაში ფართოდ გავრცელდა შაუმიანის მიერ დაწერილი პროკლამაცია, რომელშიაც მკაცრად იყო მხილებული ცარიზმის მთელი სიღამპლე და უძლურება. პროკლამაციაში შესანიშნავადაა გაშუქებული, თუ რატომ წამოიწყო ომი რუსეთის ცარიზმმა და ბურჟუაზიამ, რატომ აღმოჩნდნენ ისინი უუნარონი და უძლურნი ომის წარმოებაში. აქვე ჩამოყალიბებულია მისწრაფებანი რუსი ხალხისა, რომელსაც ომი არა სურს და არც არაფერი აქვს გასაყოფი გერმანელ ხალხთან.

ბაქოს ბოლშევიკური უჯრედების დაუღალავი და სისტემატური მუშაობის შედეგად აზერბაიჯანსა და მთელ ამიერკავკასიაში მასების რევოლუციური განწყობილება ისევ აღმავალი გზით მიდიოდა, ობორონცული ბურჟუის თანდათან იფანტებოდა. ომის მიზნებსა და საკუთარ ამოცანებში გათვითცნობიერებული მასები თავიანთ საბრძოლო დროშაზე აწერდნენ ლოზუნგს: „ომი — ომს, ძირს მეფის მთავრობა“.

მეტად მძიმე ამოცანა იდგა სომხეთის კომუნისტური ორგანიზაციის წინაშე. სომხეთის ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტია — დაშნაკ-ეუტუნი თურქეთის მონობაში მყოფი სომეხი თანამოძმეების განთავისუფლების ლოზუნგით გამოდიოდა, ომს განმათავისუფლებლად სახავდა. დაშნაკთა მესვეურები სომხეთის მტაცებლური ბურჟუაზიის ფარული წაქეზებით აკეთებდნენ ცარიზმის საქმეს, ამავე დროს, ცარიზმთან თავიანთი განსაკუთრებული ერთგულებით ტრაბახობდნენ და ხალხს კი სომხეთის ავტონომიის დაპირებებით თაფლავდნენ. დაშნაკების პარტიამ, რომელსაც დიდი სახსრები გააჩნდა და თავისი კომიტეტები ჰქონდა ამიერკავკასიის ყველა ქალაქში, პირველ ხანებში მართლაც შეძლო ზეგავლენა მოეხდინა მასების ქვეშაირიტ პატრიოტულ გრძნობებზე. ყალიბდებოდნენ განსაკუთრებული რაზმები თურქეთის წინააღმდეგ ომისათვის. გროვდებოდა შეწირულებათა სახით დიდი სახსრები მოხალისეთა რაზმების შესანახად.

ასეთ ვითარებაში სომხეთის კომუნისტურ ორგანიზაციებს უნდა ემხილათ იმპერიალისტური ომის მიზეზები და მისი ყაჩაღური მიზნები; რიდე აეხადათ დაშნაკებისათვის, — სომხეთის ბურჟუაზიის ინტერესების დამცველი პარტიისათვის, გაეფანტათ ობოროცეული ბურჟუაზი და დაეყვანათ მასებამდე მთელი რუსეთის მშრომელთა გადაუღებელი საბრძოლო ამოცანა — იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევის, ცარიზმის დამარცხების ამოცანა. ამავე დროს განემტკიცებინათ ამიერკავკასიის ხალხების — აზერბაიჯანელების, ქართველების, სომხების ინტერნაციონალური სოლიდარობა, დაერაზმათ ისინი ლენინიზმის საბრძოლო დროშის გარშემო.

ამ საბრძოლო ამოცანას სომეხი ბოლშევიკები შაუმიანის, ჯაფარიძის, მიქოიანის ხელმძღვანელობით წარმატებით სძლევდნენ. სომეხი ბოლშევიკების არაღეგალური ცენტრები თბილისში და ბაქოში — ამიერკავკასიის მსხვილ სამრეწველო ქალაქებში იყო კონსპირირებული. ამიტომ სომხეთის გუბერნატორი მეფისნაცვალს კმაყოფილებით წერდა, რომ „ბოლშევიკების საქმიანობა სომხეთში აღმოფხვრილი არისო“. სინამდვილეში თბილისის, განჯის, ბაქოს საიდუმლო სტამბებში დაბეჭდილი მოწოდებანი და მიმართვანი მასობრივად ვრცელდებოდა ერევანში, ყარსში, ალექსანდროპოლში, სარიყამიშში, ერზრუმში. თბილისიდან და ბაქოდან ბოლშევიკები ფარულად მიემგზავრებოდნენ სომხეთის ქალაქებსა და სოფლებში, ეწეოდნენ პროპაგანდას მუშებში, გლეხებსა და ჯარისკაცებში, ჰქმნიდნენ არაღეგალურ ბოლშევიკურ უჯრედებს ალავერდში, ალექსანდროპოლში, ერევანში და სხვ. ამ მუშაობის შედეგად სომხეთის მშრომელების ძირითადი მასა პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის იდეების ერთგული რჩებოდა; ამასთანავე თანდათანობით იზრდებოდა მშრომელი მასების უკმაყოფილება,

იფანტებოდა ობორცონული ნისლი და უფრო მეკეთრად გაისმოდა ცარიზმის დამხობის მოთხოვნის ლოზუნგები.

რსდმპ (ბ) კავკასიის ბიურო მკიდროდ იყო დაკავშირებული რევოლუციური მოძრაობის ცენტრებთან რუსეთში — პეტროგრადთან, მოსკოვთან, სათათბიროს ბოლშევიკურ ფრაქციასთან, რომლისგანაც სათანადო ღირებულებებს ღებულობდა და პრაქტიკულად ახორციელებდა მათ. 1915 წლის იანვარში განიხილეს პეტროგრადიდან მიღებული მოწოდება, რომელშიც დაგმობილი იყო ომი და მისი ხელისშემწყობი პარტიები. კრებამ მიიღო გადაწყვეტილება, აღნიშნული მოწოდება ფართო მასებში გაეცეცლებინა. რუსეთის სამრეწველო ცენტრებთან ბოლშევიკებს ჰქონდათ როგორც ცოცხალი, ისე წერილობითი კავშირი. სტ. შაუმიანი ვ. ი. ლენინის მითითებებს ღებულობდა.

1915 წლის ოქტომბერში ქ. ბაქოში არალეგალურად შეიკრიბა ამიერკავკასიის ბოლშევიკების პარტიული თათბირი¹, რომელმაც უდიდესი როლი შეასრულა კავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების შემდგომ მუშაობაში. თათბირის მუშაობას ხელმძღვანელობდა ს. შაუმიანი. თათბირმა თავისი მუშაობის დღის წესრიგი მიუძღვნა ომისა და მიმდინარე მომენტის, კავკასიის ერთა შორის დამოკიდებულებისა და ორგანიზაციულ საკითხებს. ომისა და მიმდინარე მომენტის შესახებ მოხსენების გარშემო მიღებული რეზოლუცია მთლიანად გაჟღერებულა რსდმპ (ბ) ცენტრალური კომიტეტის მანიფესტიდან („ომი და რუსეთის სოციალ-დემოკრატია“).

რეზოლუცია ხაზს უსვამდა ცარიზმის გახრწნილებას, მისი აპარატის სრულ მოშლილობას, რუსეთის ბურჟუაზიის მშვიდარა ბუნებას, მის ფარულ კავშირს ცარიზმთან რევოლუციური მოძრაობის დათრგუნვის საქმეში, რუსეთის სხვადასხვა პარტიების გამყიდველობას და მუშათა კლასისა და გლეხობის წინაშე აყენებდა ამოცანას ქალაქის გაბედულ ელემენტებთან კავშირში დაუნდობელი და გადამწყვეტი ბრძოლა გაეჩაღებინათ ბურჟუაზიული და თავადაზნაურული ბლოკის წინააღმდეგ, მომზადებულიყვნენ სამოქალაქო ომისათვის. რუსეთში მემამულურ-ბურჟუაზიული რეჟიმის დასამხობად.

ერთვულ საკითხში თათბირის რეზოლუცია გამომდინარეობდა ბოლშევიკური პარტიის პროგრამიდან, მენშევიკებისა და სხვა ნაციონალისტური პარტიების საპირისპიროდ, რომლებიც კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის ბურჟუაზიული ლოზუნგით კმაყოფილდებოდნენ, კონფერენცია აღიარებდა ერთა თვითგამორკვევის უფლებას თვით სახელმწიფოებრივ გამოყოფამდე. მაგრამ მიმდინარე მომენტისათვის ხაზს უსვამდა რუსეთის იმპერიის მშრომელი კლასების ერთობლივი

¹ Болышевские в годы империалистической войны, 1914—февраль — 1917, Ргиз. 1939, გვ. 103.

ბრძოლის აუცილებლობას, რადგან სწორედ ასეთ ბრძოლას უნდა გადაეწყვიტა რუსეთში ცარიზმის დამხობისა და სოციალისტური რევოლუციის განხორციელების ძირითადი საბრძოლო ამოცანა.

კონფერენციამ ზუსტი დახასიათება მისცა ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიებს, გამოაშკარავა მათი როლი ცარიზმის სამსახურის საქმეში, ამიერკავკასიის ხალხთა ურთიერთობის გამწვავებაში და აქედან გამომდინარე დასახა ამიერკავკასიის ბოლშევიკების წინაშე მდგარი საბრძოლო ამოცანა.

თათბირმა გვიჩვენა ამიერკავკასიის მემამულური, ბურჟუაზიული კლასებისა და პარტიების სახე და ამიერკავკასიის ბოლშევიკების წინაშე დააყენა ამოცანა, გასწიონ ხალხთა ძმობისა და სოლიდარობის პროპაგანდა, პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პროპაგანდა, შეამკიდროვონ ამიერკავკასიის მშრომელი მასები ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. „...უნდა მოეუწოდოთ მუშებსა და კავკასიის მოსახლეობის ფართო მასებს არ წამოეგონ გაბატონებული კლასების და ნაციონალისტური პარტიების პროვოკაციის ანკესზე და ახსოვდეთ, რომ ყველა ერგვნების დემოკრატიის ძმური ერთიანობა არის მათი გამარჯვებისა და განხორციელების საწინდარი, და რომ პირიქით, ნაციონალური მტრობის შემდგომ გაძლიერებას შეუძლია კავკასია სისხლიანი ნაციონალური შეტაკებების ასპარეზად გადააქციოს“, ნათქვამია რეზოლუციაში.

თათბირმა მიიღო უმნიშვნელოვანესი დადგენილებანი ორგანიზაციულ საკითხებზე.

აირჩიეს ხელმძღვანელი პარტიული ცენტრი — რსდმპ (ბ) კავკასიის ბიურო, რომელმაც ხელში აიღო ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების წარმმართველი საქმე.

თათბირზე შემუშავებული იდეურ-პოლიტიკური და ორგანიზაციული მუშაობის ღონისძიებანი ადგილობრივი პარტიული უჯრედების მუშაობის სახელმძღვანელო დირექტივები გახდა. თათბირის დამთავრებისთანავე ს. შაუმიანის რედაქტორობით შედგენილი რეზოლუციის ტექსტი დაიბეჭდა თბილისის, ბაქოს არალეგალურ სტამბებში და დაეგზავნა ამიერკავკასიის ბოლშევიკურ უჯრედებს სახელმძღვანელოდ. ბაქოს, თბილისის, ქუთაისის, ერევნის ჟანდარმთა სამმართველოები შეშფოთებით იუწყებოდნენ რეზოლუციის ტექსტის გავრცელებაზე და თავგამოდებით დაეძებდნენ სტამბებს, სადაც ის იბეჭდებოდა, მაგრამ კვალის მიგნება ვერ შეძლეს.

თათბირის შემდეგ, ადგილობრივი ხელისუფლების მხრივ სისტემატური დევნის მიუხედავად, ბოლშევიკებმა ბაქოში შეძლეს პარტიული მუშაობის გამორკოცლება. არალეგალური პარტიული უჯრედების ქსელი ქალაქის მსხვილ საწარმოებში გაფართოვდა. ბოლშევიკურმა ორგანიზა-

ციებმა პარტიული ამხანაგების დიდი რაოდენობა წარგზავნეს ლეგალურ ორგანიზაციებში, ლტოლვილთა დამხმარე კომიტეტებში, პროფესიულ კავშირებში, კოოპერატივებში, სიძვირესთან მეზობლ კომისიებში და სხვ. აქ ბოლშევიკები უნარიანად ახერხებდნენ თავიანთი კლასობრივი ინტერესების დაცვას.

რუსეთის ბურჟუაზიამ იმ მიზნით, რომ ომის საჭიროებისათვის მრეწველობის ძალთა მობილიზება მოახდინა და თავისი გავლენისათვის დაემორჩილებინა მუშათა კლასი, შექმნა სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტები. სამხედრო სამრეწველო კომიტეტებთან შექმნილი „მუშათა ჯგუფები“, ბურჟუაზიის აზრით, მონაწილეობას მიიღებდნენ „სამშობლოს დაცვის“ საერთო-სახალხო საქმეში. თავის კლასობრივ ორგანიზაციაში მონაწილეობის მისაღებად მუშათა კლასს რომ ეპატიებოდა, ბურჟუაზიას გარკვეული მიზანი ამოძრავებდა: ამით მას სურდა შეექმნა ბურჟუაზიასა და მუშათა კლასს შორის „ერთიანობისა“ და „თანამშრომლობის“ მოჩვენებითობა, გაეყვანა ამ ორგანოებში სოციალ-შოვინისტები, რომ შემდეგ მათი საშუალებით ომის სამართლიანობის პროპაგანდა დაეწყო და მუშათა კლასი ჩაება შრომის ნაყოფიერებისათვის ბრძოლაში, შეესუსტებინა მისი რევოლუციური დარაზმულობა.

რუსეთის იმპერიალისტური ბურჟუაზიის ამ ღონისძიებას მენშევიკები მხარდაპერით შეხვდნენ. მათ გადაწყვიტეს ცხოველი მონაწილეობა მიეღოთ კომიტეტების მუშაობაში და მუშებს მოუწოდეს მხარი დაეჭირათ ბურჟუაზიის ამ ცრუპატრიოტული წამოწყებისათვის.

ბოლშევიკურმა პარტიამ დაგმო სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებში მუშათა კლასის მონაწილეობა, ბოიკოტი გამოუცხადა მას და წარმატებითაც განახორციელა იგი. ამავე დროს ბოლშევიკურმა პარტიამ სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტების არჩევნების კამპანია პოლიტიკური აგიტაციის და ორგანიზაციული მიზნებისათვის გამოიყენა.

ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა: „ჩვენ წინააღმდეგი ვართ სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებში მონაწილეობისა, რომლებიც ხელს უწყობენ იმპერიალისტური, რეაქციული ომის წარმოებას. ჩვენ საჭიროდ მიგვაჩნია საარჩევნო კამპანიის გამოყენება, მაგალითად, მონაწილეობა არჩევნების პირველ სტადიაში მხოლოდ სააგიტაციო და ორგანიზაციული მიზნებისათვის“¹.

სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტები ამიერკავკასიაში 1915 წლის ივნისში შეიქმნა. კავკასიის ბურჟუაზიულმა წრეებმა მეფის ნაცვალ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 21, გვ. 491.

თან შეთანხმებით მიზნად დაისახეს ეს ორგანიზაცია გამოეყენებინათ სამხედრო მრეწველობის გაფართოებისათვის. ამიერკავკასიის მრეწველებმა ამ ღონისძიებაში მასქიმალური მოგების ამოქაჩვის ახალი საშუალება დაინახეს და ხარბად აიღეს ახალი დაკვეთები. კავკასიის ბურჟუაზია კმაყოფილებით შეხვდა სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებში „მუშათა ჯგუფების“ შექმნის წინადადებას. გუჩკოვის „იდეა“ სავსებით უპასუხებდა თბილისისა და ბაქოს მრეწველთა ინტერესებს. აქ, კავკასიაში, სადაც უკვე საგრძნობი ხდებოდა მუშათა წრეების უკმაყოფილების ტალღის თანდათანობითი ზრდა და ომისგან განაწამები მასების ღრტვინვა, განსაკუთრებით საჭირო იყო მუშებისთვის ბურჟუაზიის კლასობრივ ორგანოში ადგილის მიცემა, რომ ამით მისი მოღვაწეობისათვის საერთო-სახალხო ელფერი მიეცათ. 1916 წლის იანვარში კავკასიის სამხედრო ოლქის სარდალმა დაამტკიცა დებულება სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტში მუშათა ჯგუფების არჩევის შესახებ. საოლქო სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტის მუშათა ჯგუფის არჩევნებში თბილისის მუშებს უნდა მიეღოთ მონაწილეობა. ხოლო ამიერკავკასიის სხვა სამრეწველო ქალაქების მუშები ადგილობრივ ორგანოებში უნდა ყოფილიყვნენ წარმოდგენილნი. არჩევნები ორსაფეხურიანი იყო. ფაბრიკა-ქარხნებში რწმუნებულებს ირჩევდნენ. რწმუნებულთა კრებას უნდა აერჩია საოლქო სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტის მუშათა ჯგუფი 6 კაცის შემადგენლობით.

ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულმა წრეებმა ყველა ზომას მიმართეს, რომ სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტების არჩევნებში მონაწილეობა მიეღო მუშათა ფართო წრეებს. პეტროგრადიდან ბაქოში ჩავიდა მენშევიკთა ერთ-ერთი ლიდერი გვოზდევნი, მაგრამ ბაქოელმა ბოლშევიკებმა წარმატებით გაართვეს თავი მათზე დაკისრებულ ამოცანას. 1916 წლის თებერვალში „მუშათა ჯგუფის“ არჩევნებზე ბაქოს მუშების წარმომადგენელთა უმრავლესობამ მიიღო სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებში მუშათა მონაწილეობის საწინააღმდეგო რეზოლუცია.

ქართველმა მენშევიკებმა, რომლებიც ყოველთვის ბურჟუაზიასთან ფარული შეთანხმების თვალსაზრისს იზიარებდნენ, ბურჟუაზიის ამ ღონისძიებას ენერგიულად დაუჭირეს მხარი. ახალსენაკის საოლქო-მენშევიკური კონფერენციის რეზოლუციაში ხომ პირდაპირ იყო მითითებული სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტების მუშაობაში მონაწილეობის მიღებაზე. ახლა მათ გააჩაღეს აგიტაცია მუშებს შორის და შეძლეს კიდევ იმ ჩამორჩენილი ფენების გადაბირება, რომლებიც ობორონტულად იყვნენ განწყობილნი. მენშევიკური „თანამედროვე აზრი“, რომელიც ლეგალურად გამოდიოდა, დაქინებით ურჩევდა მუშებს მონაწილეობა მიეღოთ კომიტეტების მუშაობაში.

სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტების იმპერიალისტური დანიშნუ-

ლების მხილებისათვის თბილისის პროლეტართა შორის ბოლშევიკებმა ნაყოფიერი მუშაობა ჩაატარეს და მთელ რიგ საწარმოებში არჩევნების ჩაშლას მიაღწიეს.

ბოლშევიკებმა სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტის მუშათა სექციის არჩევნები და მთელი ეს კამპანია უნარიანად გამოიყენეს ბურჟუაზიისა და მათი მხარდამჭერი მენშევიკების მხილებისათვის.

ომის მეორე და მესამე წელს პროფკავშირული მოძრაობა საქართველოში გამოცოცხლების გზაზე დადგა. რეაქციის პერიოდში დათრგუნვილი პროფესიული ორგანიზაციებმ ისევ იღვამდნენ ფეხს და აყენებდნენ მოთხოვნებს მეწარმეთა თვითნებობის წინააღმდეგ.

დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა ბოლშევიკების მონაწილეობას ლტოლვილთა კომიტეტებში. როგორც ცნობილია, თურქეთის მთავრობამ მისი იმპერიის საზღვრებში მოსახლე სომხების მასობრივი ქლეტა დაიწყო. ამ სისხლიანი კამპანიის მომზადებაში ცოტა როლი როდი შეასრულეს დაშნაკებმა მათი ცრუ პატრიოტული მოძრაობით, რომელიც სხვა არა იყო რა, თუ არა ცარიზმისადმი მათი ერთგულების დემონსტრაცია. თურქეთის სისხლიან მახვილს გადარჩენილი სომხები ამიერკავკასიას მოაწვა. დედაბუდიანად აყრილი სომხები ამიერკავკასიაში შეტად მძიმე მდგომარეობაში აღმოჩნდნენ. მათ არ ჰქონდათ საშუალო, არ გააჩნდათ სურსათი, ტანსაცმელი. მძევნარებდა ეპიდემიური სნეულებანი. სომეხი ბურჟუაზიის თაოსნობით შეიქმნა ლტოლვილთა დამხმარე კომიტეტები, მაგრამ მათ არსებითად არაფერი გაუკეთებიათ. პირიქით, სომხეთის ნაციონალისტური ბურჟუაზია ლტოლვილ მოსახლეობას სწამლავდა ნაციონალიზმის შხამით, აქეზებდა მას ქართველი და აზერბაიჯანელი მოსახლეობის წინააღმდეგ. ვალში არც ქართველი და აზერბაიჯანელი ბურჟუაზია რჩებოდა, რომლებიც ლტოლვილების გასახლებას მოითხოვდნენ. ბურჟუაზიული პარტიების ნაციონალისტურმა პროპაგანდამ კიდევ უფრო დაძაბა ატმოსფერო და მოსალოდნელი იყო სერიოზული შეტაკებანი. ამიერკავკასიის ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა განსაკუთრებული ყურადღება მიაქციეს ამ გარემოებას. მათ ლტოლვილთა დასახმარებლად საკუთარი დამხმარე კომიტეტები შექმნეს. მშრომელთა შეწირულებების საფუძველზე რიალურ დახმარებას უწყევდნენ ლტოლვილებს, ამავე დროს ფართოდ წერგავდნენ ამიერკავკასიის მშრომელთა ძმობისა და სოლიდარობის იდეებს. ბოლშევიკები განკებ შედიოდნენ ბურჟუაზიის მიერ მოწყობილ კომიტეტებში, რომ ისინი საქმიან ორგანოებად გადაექციათ დაა უვნებელეყოთ ნაციონალისტური შხამის მოქმედება.

ბოლშევიკები ასევე აქტიურად მონაწილეობდნენ ისეთ ლეგალურ და საქველმოქმედო ორგანიზაციებში, როგორიც იყო სიძვირესთან მეზობლი კომიტეტები, საავადმყოფო სალაროები, წერა-კითხვის გა-

მავრცელებელი საზოგადოებანი, სახალხო უნივერსიტეტები და სხვ. ცნობილი ბოლშევიკი ა. ჯაფარიძე აქტიურად მონაწილეობდა ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში. იგი ამავე დროს თბილისის სახალხო უნივერსიტეტის საზოგადოების მდივანი იყო.

მეფის მთავრობა და ბურჟუაზია თავის არმიას სასაქლაოზე მიერეკებოდა, წინასწარ უჭედდა ყურებს ომის სამართლიანობის, მისი საერთო სახალხო მნიშვნელობის შესახებ. გაბატონებული კლასების გაძლიერებულ იმპერიალისტურ პროპაგანდას ბანს აძლევდნენ მენშევიკები. ისინი ჩააგონებდნენ ჯარისკაცებს სამშობლოს დაცვის აუცილებლობას, ცხადია, დუმდნენ იმაზე, რომ სამშობლო ხალხისათვის დედინაცვალი იყო.

მენშევიკები აქტიურ დახმარებას უწევდნენ მეფის მთავრობას არმიის რიგებში ახალი კონტინგენტების გაწვევაში. ქალაქად და სოფლად სამობილიზაციო პუნქტებში ეწეოდნენ გაძლიერებულ ობორონცულ პროპაგანდას. ამავე დროს იბრძოდნენ დეზერტირობის წინააღმდეგ. 1916 წელს. სახელმწიფო სათათბიროს წევრებმა — მენშევიკებმა: ჩხეიძემ, ჩხენკელმა მოიარეს საქართველოს სოფლები და ეწეოდნენ აგიტაციას მოსახლეობაში დეზერტირობასთან ბრძოლის აუცილებლობის შესახებ, მოითხოვდნენ დეზერტირების საპოლიციო პუნქტებისათვის გადაცემას.

ასეთ პირობებში განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭებოდა არმიის გათვითცნობიერებას, მასში ობორონცული ბურჟუასის გაფანტვას. ბოლშევიკურმა პარტიამ არმიაში დაგზავნა თავისი აგიტატორები, რომლებიც ჯარისკაცთა შორის ავრცელებდნენ ლენინურ დირექტივებს, ბოლშევიკი პარტიული მუშაკები ჯარში ჰქმნიდნენ თავიანთ უჯრედებს, ეწეოდნენ იმპერიალისტური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევის პროპაგანდას, ნერგავდნენ პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის პრინციპებს.

ამიერკავკასიის ბოლშევიკებმა ფართო მუშაობა გააჩაღეს როგორც ფრონტის, ისე ზურგის ჯარის ნაწილებში. არმიაში ფართოდ ვრცელდებოდა კავკასიის ბოლშევიკური საოლქო კომიტეტის მიერ გამოცემული პროკლამაციები. არსებობდა ბოლშევიკური უჯრედები თურქეთისა და ირანის ფრონტისპირა ნაწილებში, სამხედრო ლაზარეთებში. განმანაწილებელ პუნქტებში ბოლშევიკები ჰქმნიდნენ არალეგალურ წრეებს. ა. ჯაფარიძე მუშაობდა ტრაპიზონის წითელ ჯვარში, საიდანაც ხელმძღვანელობდა ამ უბანზე ბოლშევიკური წრეების საქმიანობას. არმიის პარტიულ უჯრედებსა და საოლქო კომიტეტს შორის არსებობდა სისტემატური კავშირი.

ბაქოს ბოლშევიკური ორგანიზაციის წარმატებებმა შეაშფოთა ამი-

ერკავკასიის ხელისუფლება. ცარიზმის მოხელეებმა გააძლიერეს კონტროლი ხელმძღვანელი ბოლშევიკი მუშაკებისადმი. პოლიცია და ჟანდარმერია მთელი მონდომებით ეძებდა ბოლშევიკურ იატაკქვეშა უჯრედებს, არალეგალურ სტამბას. 1916 წლის თებერვალში ჟანდარმერიამ მოახერხა 13 აქტიური კომუნისტის დაპატიმრება, ხოლო მართში დაპატიმრეს სტეფანე შაუმიანი, რომელიც გაასახლეს ამიერკავკასიის ფარგლებიდან.

ამ ძლიერი დარტყმის შემდეგ ბოლშევიკური უჯრედების მუშაობა ბაქოში მაინც არ ჩამკვდარა. მეშადი აზიზბეკოვის, ი. ფიოლეტოვისა და სხვათა ხელმძღვანელობით ბაქოელი ბოლშევიკები წარმატებით ართმევდნენ თავს ომისა და რევოლუციის ლენინური ლოზუნგის ქვეშ ბაქოს პროლეტარიატის დარაზმვის საქმეს. მ. აზიზბეკოვი, როგორც ბაქოს საქალაქო სათათბიროს წევრი, უნარიანად იყენებდა ტრიბუნას ცარიზმისა და ბურჟუაზიის ანტიხალხური პოლიტიკის მხილებისათვის.

ბაქოს 1915 წლის ნოემბრის ბოლშევიკური სათათბიროს შემდეგ პარტიული მუშაობა საგრძნობლად გამოცოცხლდა საქართველოში. ცალკეული ბოლშევიკური უჯრედების კრებებზე თბილისში, ქუთაისში დამუშავდა სათათბირო მღებული რეზოლუცია და, დაისახა კონკრეტული ღონისძიებანი დადგენილების ცხოვრებაში გატარებისათვის. განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა ლეგალურ ორგანიზაციებში მუშათა წრეების ჩაბმას. თბილისის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსი, 1916 წლის პირველი თვეების პოლიტიკური მოვლენების მიმომხილველ მოხსენებაში აღნიშნავს: „მიმდინარე წლის იანვარსა და თებერვალში თბილისში ხდებოდა ბოლშევიკთა მთელი რიგი კრებები, სადაც გამოჰქონდათ გადაწყვეტილებანი ორგანიზაციაში მუშათა წრეების რაც შეიძლება ფართოდ ჩაბმის შესახებ“.

ბოლშევიკური პარტიის მზარდი რევოლუციური პროპაგანდა უფრო და უფრო ზრდიდა შეშფოთებას მეფის მთავრობაში. ცარიზმის აგენტები თავგამოდებით დაეძებდნენ ბოლშევიკურ უჯრედებს. იზრდებოდა რეპრესიები ბოლშევიკურად განწყობილი მუშების, ჯარისკაცების და გლეხების მიმართ. 1916 წელს ჟანდარმერიამ კვლავ მიაგნო თბილისის ბოლშევიკების არალეგალური ორგანიზაციის კვალს და 1916 წლის 18 აგვისტოს ხელმძღვანელი პარტიული აქტივი დაპატიმრა. მიუხედავად ამ დიდი დარტყმისა, ბოლშევიკური პარტიის მუშაობა ამიერკავკასიაში არ შეჩერებულა. კომუნისტური პარტიის ცენტრალური ორგანო გაზეთი „სოციალ-დემოკრატი“ სიამაყით წერდა, რომ ომის წლებში ბოლშევიკური ორგანიზაცია „კარგად და წარმატებით იცავს რევოლუციური მარქსიზმის დროშას კავკასიაში, ახლანდელ მძიმე დღეებში... პარტიული არალეგალური მუშაობა მძლავრად იზრდება კავკასიის ყველა კუთხეში“¹.

¹ История Азербайджана, том II, Баку, 1960 г., გვ. 756.

კაიზერული გერმანიის ელვისებური ომის ვარაუდები 1914 წლის პირველსავე თვეებში ჩაიფუშა. აღმოსავლეთის ფრონტზე გერმანელებმა ვერ შეძლეს რუსეთის წინააღმდეგობის დაძლევა. ოქტომბრიდან ომმა დასავლეთის ფრონტზე პოზიციური ხასიათი მიიღო. ზამთრის მოახლოებასთან დაკავშირებით მოწინააღმდეგე მხარეები სანგრებში ჩასხდნენ. ომი გაქიანურდა. მასში ახალ-ახალი ქვეყნები ებმებოდნენ. ინგლისმა და საფრანგეთმა მზადება დაიწყეს ხანგრძლივი ოპერაციებისათვის, რასაც მოწინააღმდეგე სისხლისაგან უნდა დაეცალა თანდათანობით.

1915 წლის გაზაფხულზე მოწინააღმდეგეებმა დაიწყეს სამზადისი გადამწყვეტი დარტყმებისათვის. მაგრამ დასავლეთ ფრონტზე ამ დარტყმისათვის საჭირო ძალები არცერთ მხარეს არ გააჩნდა. ამის გამო გერმანიის სარდლობამ მახვილი ისევ აღმოსავლეთისკენ მიმართა და გადაწყვიტა, ძლიერი შეტევით გაეტეხა რუსების წინააღმდეგობა, ხელთ ეგდო მისი ტერიტორიის დიდი ნაწილი, დაედო სეპარატული ზავი რუსეთთან და შეჰკრილიყო ბალკანეთში¹.

გერმანიის სარდლობამ დასავლეთიდან აღმოსავლეთის ფრონტზე სასწრაფოდ გადაისროლა თავისი რჩეული ქვეითი და საკავალერიო ნაწილები. შეიქმნა მე-11 გერმანული არმია მაკენზენის სარდლობით, რომელსაც მეოთხე ავსტრიული არმია დაუქვემდებარდა. შეტევის რაიონად გერმანელებმა აირჩიეს ვიწრო ზოლი გალიციის რაიონში გრომიკსა და გორლიცას შუა. ამ უბანზე მაკენზენმა გერმანელთა ორჯერ ჰარბი ძალები დააგროვა. ამასთანავე გერმანელთა რჩეული დივიზიები გაცილებით უკეთ იყვნენ შეიარაღებულნი, ვიდრე რუსები. მაგალითად, 105 რუსული ქვემეხის საპირისპიროდ გერმანელებს ჰქონდათ 624 ქვემეხი, მათ შორის 160 მძიმე და 70 მძიმე ნაღმტყორცნი. ჭურვებით გერმანელთა ნაწილები უზრუნველყოფილი იყვნენ, მაშინ როცა რუსებს თითო ბატარეაზე მხოლოდ 10 ჭურვი ჰქონდათ.

1915 წლის 18 აპრილს დაიწყო გერმანელთა ჯარების შეტევა ამ უბანზე. რუსი ჯარისკაცები გმირულად იცავდნენ პოზიციებს და ხშირად კონტრშეტევაზე გადადიოდნენ. მაგრამ რუსეთის სარდლობამ (გენ. ივანოვი) გერმანელთა ძლიერ იერიშს ვერ დაუპირისპირა კარგად მოფიქრებული კონტრგეგმა, იგი ნაწილ-ნაწილ აბამდა დივიზიებს ბრძოლაში, რომელთა დამარცხებას გერმანული სამხედრო მანქანა შედარებით იოლად ახერხებდა. 21 მაისს გერმანელებმა დაიკავეს პერემიშლი, 9 ივნისს — ლეოვი, გალიცია გერმანელ-ავსტრიელთა ჯარების ხელში აღმოჩნდა. უნიკო გენერლის ივანოვის უხეში შეცდომების შე-

¹ Н. Н. Милиц, История СССР (1912 г. — март 1917 г.), М., 1946, гл. 71.

დევად დაიღუპა ყველაფერი ის, რაც რუსების მიერ დიდი მსხვერპლის შედეგად იქნა მოპოვებული 1914 წელს. ამავე დროს მეფის არმიამ გალიციიდან უკანდახევისას ნახევარ მილიონზე მეტი ჯარისკაცი და ოფიცერი დაჰკარგა. „მხოლოდ რუსეთის სარდლობის (მთავარბანაკის, ფრონტის და არმიის) შეცდომებმა გამოიწვიეს რუსეთის არმიის მიერ (2 თვის განმავლობაში) წინაღ დაპყრობილი მთელი გალიციის დატოვება დიდი დანაკარგით (500 000 ტყვე და 344 ქვემეხი). მაგრამ ამ ოპერაციის ყველაზე საგრძნობი დანაკარგი იყო წაგებული კამპანიის შეგნება და ბრძოლების გაგრძელებისათვის მორალური იმპულსის დაკლება“¹.

გალიციაში წარმატების შემდეგ გერმანიის სარდლობამ მიზნად დაისახა შეპირილიყო პოლონეთში და ალყაში მოექცია რუსეთის არმია. რუსეთის არმიების მთავარსარდალთა თათბირზე 1915 წლის ივნისში ცხადი გახდა, რომ რუსებს გერმანელების შეტევის შეკავება არ შეეძლოთ. გერმანელებს ორჯერ მეტი ცოცხალი ძალა ჰყავდათ. მეტისმეტად დაბალი იყო ზურგიდან გადმოსროლილი შევსების სამხედრო მომზადება. ჯარისკაცებს საჭირო რაოდენობით შაშხანებიც კი არ ჰქონდათ. გამოღუული იყო საარტილერიო ჯურების მარაგი. ეს იმ დროს, როცა მარცხენა ფლანგიდან მაკენზენის დამრტყმელი ჯგუფი სამი არმიის შემადგენლობით, ხოლო მარჯვენა ფლანგზე აღმოსავლეთ პრუსიიდან გინდენბურგის დაჯგუფება ოთხი არმიის შემადგენლობით რუსეთის ჯარებს ვეებერთელა მარწუხს უმზადებდა. ასეთ ვითარებაში გონივრული იყო ძალების ევაკუაცია პოლონეთიდან და ტერიტორიის დაკარგვის საფასურად ცოცხალი ძალის შენარჩუნება. რუსეთის არმიამ დაიწყო უკანდახევა. 1915 წლის ივლისში გერმანელები შევიდნენ ვარშავაში. რუსეთის არმიები სექტემბრისათვის განლაგდნენ ღვინსკ-როვნოს პოზიციაზე. ოსოვეცი, კოვნო, გროდნო და ჭრეატლიტოვსკი პოლონეთი-ვარშავითურთ გერმანელთა ხელში დარჩა.

მთელი 1915 წლის განმავლობაში რუსეთ-გერმანიის ფრონტი მსოფლიო ომის მთავარ ფრონტს წარმოადგენდა. ამ ფრონტზე იყო თავმოყრილი გერმანიისა და ავსტრია-უნგრეთის ძალთა 50 პროცენტზე მეტი. გერმანელთა სამხედრო მანქანა მთელი გააფთრებით დაეჭაზა რუსეთის არმიას, რომ საბოლოოდ გამოეყვანა იგი მწყობრიდან. მაგრამ გერმანიამ ეს მიზანი ვერ განახორციელა. მიუხედავად დიდი დანაკარგისა, რუსეთის არმიამ ბრძოლისუნარიანობა შეინარჩუნა. იგი გამაგრდა ახალ პოზიციებზე. აღსანიშნავია, რომ რუსეთზე დაწოლის მთელ მანძილზე მოკავშირეებს არ ჩაუტარებიათ დასავლეთის ფრონტზე რამდენიმე სერიოზული ოპერაცია, რომელიც გერმანიის სარ-

¹ М. Зайончковский. Мировая война 1914—1918, М., 1931, гл. 206—207.

დღობას აიძულებდა შეესუსტებინა აღმოსავლეთით შეტევის ტემპი და დასავლეთის ფრონტისათვის მიეხედა. მოკავშირეები მშვიდად უყურებდნენ იმას, თუ როგორ იცლებოდა სისხლისაგან რუსეთი. ისინი უარს ამბობდნენ იმაზედაც კი, რომ რუსეთისათვის გამოეგზავნათ სა-არტილერიო ჭურვები, რომლის მარაგი დასავლეთის ფრონტზე საკმაოდ დიდი იყო. ლოიდ ჯორჯს ეკუთვნის მონანიების შემდეგი სიტყვები: „ისტორია პასუხს მოსთხოვს საფრანგეთისა და ინგლისის სამხედრო სარდლობას, რომლებმაც თავიანთი ეგოისტური ეგონიანობით რუსი მებრძოლი ამხანაგები დაღუპვისათვის გასწირეს, მაშინ როცა ინგლისსაც და საფრანგეთსაც ასე ადვილად შეეძლოთ ეხსნათ რუსები და ამდენად ყველაზე უკეთ საკუთარ თავს დახმარებოდნენ“.

სამხედრო თაბრაციები 1918 წელს

1915 წლის ზაფხულში გერმანელთა შეტევის შედეგად რუსეთის არმიის უკანდახევა შეწყდა რიგა-დასავლეთი დვინა-დვინსკი-ვილეიკა-ბარანოვიჩის, მდ. სტარი-დუბნო და მდ. სტრიპას პოზიციაზე. გერმანელებმა ყველა შესაძლებლობის მობილუბაციისა და რუსეთის მოკავშირეების უმოქმედობის მიუხედავად ვერ შეძლეს რუსეთის სიღრმეში შეჭრა, რუსეთის ომიდან გამოყვანა. 1915 წლის ოქტომბრიდან გერმანია-რუსეთის ფრონტებზე ომმა პოზიციური ხასიათი მიიღო, ჯარისკაცები სანგრებში ჩასხდნენ.

მთელი 1915 წლის განმავლობაში რუსეთის ფრონტი იმპერიალისტური ომის ძირითად ფრონტს წარმოადგენდა. ამის გამო, ცხადია, რუსეთის არმიის მდგომარეობა მეტისმეტად კრიტიკული შეიქნა. გერმანიის სარდლობამ უკვე დაიწყო სამზადისი სეპარატული ზავის დასადებად. სეპარატული ზავის სურვილის გაუბედავი ხმა გაისმა აგრეთვე რუსეთის სასახლის წრეებშიც. ამან შეაშფოთა ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეები, რომლებიც ომის მოგებას რუსეთის ჯარისკაცების სისხლის ფასად ვარაუდობდნენ. რუსეთის ომიდან გამოსვლას შედეგად მოჰყვებოდა გერმანული სამხედრო მანქანის შებრუნება დასავლეთისაკენ, რასაც ვერც ინგლისი და ვერც საფრანგეთი ვერ გაუძლებდა.

მოსალოდნელი ამბების თავიდან ასაცილებლად ინგლის-საფრანგეთის სარდლობამ გადაწყვიტა დასავლეთის ფრონტზე ჩაეტარებია რამდენიმე გადაწყვეტი ოპერაცია, რასაც გერმანიის ყურადღება ამ მიმართულებით უნდა გადაეტანა. ამ ოპერაციებს რომ ამზადებდა, ინგლის-საფრანგეთის სარდლობა მხოლოდ საკუთარი ინტერესებისათვის ზრუნავდა და ნაკლებად აინტერესებდა მძიმე, კრიტიკული მდგომარეობა მოკავშირე რუსეთისა, რომელიც სისხლისაგან იცლებოდა. ამ გადაწყვეტილებას მოჰყვა შამპანისა და არტრუას ოპერაციები (სექ-

ტემბრის ბოლო რიცხვები, ოქტომბრის პირველი ნახევარი), რომელთაც გადამწყვეტი შედეგები არ მოჰყოლია. ინგლისისა და საფრანგეთის არმიამ ამ ოპერაციებში ვერ შეძლო გერმანელთა ფრონტის გარღვევა.

თავის მხრივ, რუსეთის ფრონტზე წარუმატებლობის შემდეგ გერმანიის სარდლობამ გადაწყვიტა გადამწყვეტი დარტყმა განეხორციელებინა საფრანგეთის წინააღმდეგ ვერდენის ციხე-სიმაგრის დაძლევისა და საფრანგეთის არმიის ზურგში გაჭრის გზით.

ვერდენის ციხე-სიმაგრეზე შეტევა გერმანელებმა 1916 წლის თებერვალში დაიწყეს. პირველ იერიშებს მოჰყვა გერმანიის არმიის მცირეოდენი წინსვლა. ფრანგებმა თავდაცვის ორგანიზაცია საუკეთესოდ მოაწყვეს და თავდადებულად იბრძოდნენ გერმანიის არმიამ ციხე-სიმაგრის დანგრევა ვერ შეძლო.

ვერდენის ოპერაციის პერიოდში მოკავშირეებთან აღებულ ვალდებულებას რომ ასრულებდა, რუსეთის არმიის სარდლობამ 18 მარტს გერმანელებს ნაროჩის რაიონში შეუტია. ამ შეტევას წარმატება არ მოჰყოლია გერმანელთა ძალების რიცხობრივი სიჭიჭის გამო და მარტის ბოლო რიცხვებში შეწყდა, მაგრამ გერმანიის სარდლობა მაინც იძულებული გახდა ვერდენიდან მოეხსნა ძალები და ამრიგად, აქ იერიშის ძალა და ტემპები შეესუსტებინა.

გერმანიის არმიის სარდლობის ვარაუდები ვერდენთან ჩაიშალა. ორი თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლების შედეგად გერმანელებმა მხოლოდ 7 კილომეტრით წაიწიეს წინ. ორივე მხრიდან ეს ოპერაცია ნახევარი მილიონი ადამიანის სიცოცხლე დაჯდა. ეს ოპერაცია მთელი 1916 წლის განმავლობაში გრძელდებოდა, მაგრამ მას შემდეგ, როცა რუსეთის ფრონტზე დაიწყო ძლიერი შეტევა, გერმანელები იძულებული გახდნენ ვერდენთან თავდაცვაზე გადასულიყვნენ. ახლა შემტევის როლში ფრანგები გამოვიდნენ, რომელთაც ოქტომბერ-დეკემბერში მთლიანად აღიდგინეს ძველი მდგომარეობა და ნულამდე დაიყვანეს ის წარმატებები, რაც გერმანიის სარდლობას 6 თვის სისხლისმღვრელი ბრძოლებით ჰქონდა მოპოვებული¹.

მნიშვნელოვანი იყო თავისი მასშტაბით ის ოპერაცია, რომელიც ინგლის-საფრანგეთის სარდლობამ წამოიწყო 1916 წლის გაზაფხულზე მდ. სომას რაიონში და რომელსაც მიზნად ჰქონდა დასახული გერმანელთა თავდაცვის გარღვევა მდ. სომას ორივე ნაპირზე და ღრმა ზურგში გაჭრა. ამ ოპერაციამ ინგლის-საფრანგეთის სარდლობას მნიშვნელოვანი წარმატებები ვერ მოუტანა. მათ მოახერხეს 3—8 კილომეტრით

¹ Полковник Д. В. Воржовский, Первая мировая война 1914 — 1918 гг. гл. 66.

წინ წაწევა. მიუხედავად ამისა, ოპერაციამ გერმანელებს ხელი ააღებინა ვერდენთან შეტევაზე.

1916 წლის მსხვილი სამხედრო ოპერაციებიდან განსაკუთრებით აღსანიშნავია რუსეთის სამხრეთ-დასავლეთის ფრონტის შეტევითი ოპერაცია, სადაც პირველად განხორციელდა გერმანელთა ფრონტის ოპერატიული გარღვევა, რაც მთელი ომის მანძილზე ვერც ინგლისელებმა და ვერც ფრანგებმა ვერ შეძლეს¹.

ეს ოპერაცია, რომელსაც დაიწესებოდა მოითხოვდა მოკავშირეთა აარღობა საფრანგეთისათვის მძიმე დღეებში, ვერდენთან გერმანელების შეტევის გამო, დაიწყო 1916 წლის ივნისში. რუსეთის ჯარებმა კაარლვიეს ავსტრია-გერმანიის ფრონტი რამდენიმე მიმართულებით და ათეულობით კილომეტრზე უკუაგდეს მოწინააღმდეგე. შეტევის მართო პირველი 3 დღის განმავლობაში რუსეთის ჯარებმა ხელთ იგდეს 200 ათასი ტყვე, აიღეს ჩერნოვიცა, ბუკოვინა. მარცხენა ფრთაზე რუსებმა წინ წაიწიეს 120 კილომეტრით. რუსეთის არმიის შეტევამ გერმანია-ავსტრიის ჯარებში შეშფოთება გამოიწვია. ავსტრიამ შეწყვიტა შეტევა იტალიის ფრონტზე და ჯარები აღმოსავლეთით გადმოიყვანა. გერმანელებმა თავიანთი დივიზიები ვერდენიდან ასევე აღმოსავლეთში გადმოისროლეს.

შეტევით ოპერაციას სამხრეთ-დასავლეთით რუსეთის დანარჩენმა ფრონტებმა მხარი ვერ დაუჭირეს. ამავე დროს რუსეთის შემტევმა არმიებმა დიდი დანაკარგი განიცადეს, რის გამოც შეტევის ტემპი შენელდა, განსაკუთრებით მას შემდეგ, როცა გერმანია-ავსტრიის არმია ახალი დივიზიებით შეივსო. სექტემბრის შუა რიცხვებისათვის რუსები იძულებულნი გახდნენ დაკავებულ ზღუდეებზე გამაგრებულიყვნენ.

ამ ოპერაციამ 1916 წლის საომარი ოპერაციების მსვლელობაში გადამწყვეტი როლი შეასრულა. გამოუსწორებელი დამარცხება და აუნაზღაურებელი დანაკლისი განიცადა ავსტრია-უნგრეთმა (1,5 მილიონი მოკლულთა და დაჭრილთა სახით, ტყვედ იქნა წამოყვანილი 9 ათასი ოფიცერი და 450 ათასი ჯარისკაცი). რუსეთის არმიამ პირნათლად შეასრულა თავისი სამოკავშირეო ვალდებულება. გერმანელებმა ვერდენთან შეტევის გადამწყვეტ დღეებში ამ უბანზე 11 დივიზია მოახსენეს და რუსეთის არმიის წინააღმდეგ გაგზავნეს. რუსეთის არმიამ განადგურებისაგან იხსნა აგრეთვე იტალია, ამ ოპერაციის თვალსაჩინო შედეგებმა აიძულა რუმინეთი ომში გერმანიის მოწინააღმდეგედ გამოსულიყო.

1916 წლის ოპერაციებიდან ერთ-ერთ მნიშვნელოვან ოპერაციას წარმოადგენს აგრეთვე არზრუმის ოპერაცია, რომელიც კავკასიის არმიის ბრწყინვალე გამარჯვებით დამთავრდა.

¹ Полковник Д. В. Воржховский, Первая мировая война 1914—1918 гг. т. 70.

სარიყამიშთან მარცხის შემდეგ თურქეთი აძლიერებდა თავის ძალებს კავკასიის ფრონტზე და ემზადებოდა გადამწყვეტი დარტყმისათვის, რომელსაც, მისი ვარაუდით, უნდა მოჰყოლოდა ამიერკავკასიაში შეჭრა და მისი მოწყვეტა რუსეთისაგან. თურქეთის არმიის დაჯგუფება წარმოებდა არზრუმში, რომელიც საუკეთესოდ გამაგრებული პუნქტი იყო, წარმოადგენდა კავკასიის საომარი ასპარეზის უმნიშვნელოვანეს კვანძს და მთავარ ბაზას კავკასიაზე შეტევისათვის. თურქები შეტევას 1916 წლის გაზაფხულისათვის ამზადებდნენ.

კავკასიის ფრონტის სარდლობამ გადაწყვიტა დაესწრო მოწინააღმდეგისათვის. 1916 წლის 10 იანვარს დიდი თოვლისა და მკაცრი ყინვის (-30°) პირობებში დაიწყო კავკასიის არმიის შეტევა. იგი მეტად ძნელ პირობებში მიმდინარეობდა, მაგრამ ჯარისკაცთა უჩვეულო სიმამაცის მეოხებით ყველა დაბრკოლება იქნა დაძლეული. ერთი თვის განმავლობაში კავკასიის არმიამ მიაღწია არზრუმს და მძიმე ბრძოლების შემდეგ, 16 თებერვალს აიღო იგი.

1916 წლის საომარი კამპანია რუსეთისათვის თითქმის წარმატებით განვითარდა. მაგრამ ყოველივე ეს ძალთა უკიდურესი დაძაბვის შედეგი იყო. სამეურნეო ნგრევა ძლიერდებოდა, არმია იხრწნებოდა, ზედაფენებში კრიზისი ყოველდღიურად იზრდებოდა. რუსეთი კატასტროფის წინაშე იდგა.

მეფის არმიის გახრწნა და გოლშაჰიჯაჰის მოღვაწეობა მისი გარემოლუციუზაჰიისათვის

რუსი ჯარისკაცის მაღალი საბრძოლო თვისებები ყოველთვის აღიარებული იყო უღაო ჰეშმარიტებად. სამშობლოს დამოუკიდებლობისა და ღირსებისათვის ბრძოლებში იგი მუდამ იჩენდა სიმამაცეს, ამტანიანობას, მოხერხებულობას, ნებისყოფის სიმტკიცეს. მიუხედავად ამისა, თუ ზოგჯერ საგარეო ომებში (მაგ. ყირიმის ომი, რუსეთ-იაპონიის ომი) რუსეთი მარცხს განიცდიდა, იგი ქვეყნის საერთო ჩამორჩენილობით, არმიის სუსტი ტექნიკური აღჭურვილობით, გენერლებისა და ოფიცერთა შემადგენლობის უნიჭობით იყო შეპირობებული. ამ ომებშიაც კი მტრები იძულებულნი იყვნენ რუსი ჯარისკაცის მაღალი საბრძოლო თვისებები და მამაცობა ელიარებინათ.

იმპერიალისტურ ომში რუსმა ჯარისკაცმა კვლავ გამოამჟღავნა თავისი მაღალი საბრძოლო თვისებები. ბრძოლები მაზურის ტბების რაიონში, გალიციაში, კარპატებთან, სარიყამიშის ბრძოლა ამის საუკეთესო ილუსტრაციაა. მაგრამ თუ მიუხედავად ამისა რუსეთმა მარცხი განიცადა გერმანიის არმიებთან გადამწყვეტი შეჯახებების დროს, ცხადია, ამისი მიზეზი, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, იყო რუსეთის

მოუშადადებლობა ომისათვის, არმიის მეტი წილი გენერლებისა და ოფიცერთა შემადგენლობის უილაჯობა, არმიის დაბალი ტექნიკური აღჭურვილობა და მართვის სუსტი ორგანიზაცია, არმიის მოუშადადებლობა ტანსაცმლითა და სურსათით.

თავადაზნაურული წოდებიდან გამოსული რუსეთის ოფიცრობა მშრომელი მასებისადმი კლასობრივი სიძულვილით იყო გაჟღენთილი და ზევიდან დაპყურებდა ქარისკაცთა მასას. არმიაში დამკვიდრებული იყო ჯოხის დისციპლინა. ქარისკაცის სასჯელი ადამიანური ღირსებების შემლახველი იყო. არმიის რიგითი შემადგენლობა კი XX საუკუნეში, როცა რუსეთს გრანდიოზულმა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ტალღამ გადაუარა, აღარ შეიძლებოდა უენო და მორჩილი ყოფილიყო ოფიცრობის ყოველგვარი კაპრიზების მიმართ. იგი აღარ წარმოადგენდა ჩამორჩენილ, გონებადახშულ ერთფეროვან მასას, რომელიც ვერ შეძლებდა ომის ნამდვილი მიზნების ამოცნობას. ქარისკაცები ფარაჯაგადაცმული მუშები და გლეხები იყვნენ. მათ იმპერიალისტური ომის წინ ცარიზმისა და ბურჟუაზიის წინააღმდეგ ბრძოლის მკაცრი სკოლა განვლეს და ახლა, როცა იმავე ცარიზმმა და ბურჟუაზიამ თავიანთი კლასობრივი ინტერესებისათვის ქარისკაცთა ეს მასა სასაქლაოზე გარეკა, ცხადია, მათი საბრძოლო აღტყინება და მორალური სიმტკიცე მეტად დაბალი აღმოჩნდა. ქარისკაცი უხალისოდ, იძულებით წავიდა ფრონტზე და იგი ომს უაზრობად, ბოროტებად თვლიდა.

ომის პირველსავე თვეებში იჩინეს თავი არმიის ხრწნის ნიშნებმა. ქარისკაცთა ფხიზელ გონებას მხედველობიდან არ გამოჰპარვია ის, რომ ცარიზმმა ისინი სასაქლაოზე ხელცარიელი მიიყვანა. გერმანელთა არმიები ყოველმხრივ იყვნენ აღჭურვილნი. რუს ქარისკაცებს საკმაო რაოდენობით შაშხანებიც კი არ გააჩნდათ. გერმანელთა არტილერიის ცეცხლი ანადგურებდა მოწინააღმდეგის ცოცხალ ძალასა და ტექნიკას. რუსეთის არმიის სანგრებში კი სდუმდნენ, რადგან ჭურვები არ გააჩნდათ. ასეულ კილომეტრებს ზამთრის სუსხსა და გაზაფხულს უგზოობის ვითარებაში რუსი ქარისკაცები ფეხით გადიოდნენ, გერმანიის სატრანსპორტო საშუალებანი კი გაცილებით მაღალი იყო. ამას ზედ ერთოდა საინტენდანტო სამსახურის ოფიცერთა ბოროტებანი, რაც ქარისკაცთა თვალწინ ხდებოდა და რის გამო თავის დროზე არ იყო არც ტანსაცმელი, არც სურსათი. სულ მალე არმიაში დაიწყო ნამდვილი შიმშილობა. ქარისკაცებს შემოაცვდათ ტანსაცმელი, ფეხსაცმელი. ქარისკაცთა წერილები, რომლებიც ადრესატებს ვერ აღწევდნენ და თავს იყრიდნენ საცენზურო კომიტეტებში, ნათლად გვიხატავენ იმ საშინელ მდგომარეობას, რომელშიც აღმოჩნდნენ ისინი ომის დასაწყისშივე.

ომის პირველ ხანებში, როცა არმიას სათავეში ედგა „ტახტისადმი“

ზედნიწევნით ერთგული ოფიცრობა, ასე თუ ისე ხერხდებოდა ჯარისკაცთა უკმაყოფილების დაჩრდილვა გერმანელებისადმი სიძულვილით. ტანსაცმლისა და სურსათის ნაკლებობას, ამა თუ იმ ოპერაციაში დამარცხებას ოფიცრები ხსნიდნენ გერმანელებისა და მისი „შინაური აგენტების“ — ებრაელების მიზეზით, მაგრამ პირველსავე წელს კადრის ოფიცრობის დიდი ნაწილი ბრძოლებში დაიღუპა. ცარიზმი იძულებული გახდა შეეცნო იგი უფრო დემოკრატიული ელემენტებით — სხვადასხვა წოდებიდან გამოსული პირებით (ვეჭილები, მასწავლებლები, მოხელეთა შვილები, სემინარიელები, გიმნაზიელები), რომლებმაც ოფიცრთა ამ ჩაკეტილ კასტაში შეიტანეს ერთგვარი დემოკრატიული სულისკვეთება. მაგრამ ამავე დროს გაამწვავეს შუღლი და მტრობა კადრის ოფიცრებსა და ახალმოსულებს შორის, რაც თავის მხრივ არმიის გახრწნის ერთ-ერთი ელემენტი გახდა.

ომის გაჭიანურებამ, მარცხმა, შიმშილმა, ოფიცრების არაადამიანურმა მოპყრობამ აღავსო ჯარისკაცთა მოთმინების ფიალა. სამხედრო დისციპლინა დაეცა. გახშირდა ოფიცრებისადმი დაუმორჩილებლობის შემთხვევები. ხშირად მთელი პოლკებიც კი უარს ამბობდნენ შეესრულებინათ ოფიცრების ბრძანება შეტევაზე გადასვლის შესახებ. მალობრივი ხასიათი მიიღო დეზერტირობამ. ხშირი გახდა ოფიცრებისადმი ანგარიშგასწორების შემთხვევებიც.

ხრწნის გზაზე მდგარ მეფის არმიაში უდიდესი მუშაობის ჩატარება მოუხდა ბოლშევიკურ პარტიას. ცარიზმის მთელი აპარატის სასტიკი რეპრესიების მიუხედავად ბოლშევიკებმა მოახერხეს ჯარისკაცთა მასებამდე მიეღწიათ. პროფესიონალი ბოლშევიკი რევოლუციონერები ფრონტზე მიდიოდნენ და უდიდესი კონსპირაციის პირობებში ახერხებდნენ პარტიული უჯრედების ჩამოყალიბებას, შეგნებული ჯარისკაცების შემოკრებას, აგიტაცია-პროპაგანდის გაჩაღებას.

ბოლშევიკური აგიტაცია ჯარის ნაწილებში მიზნად ისახავდა არმიის გარეგოლუციურებას. ბოლშევიკები არმიაში მივიდნენ ნათელი ლენინური პროგრამით, რომელიც გულისხმობდა ჯარისკაცთა მომზადებას იმპერიალისტური, უსამართლო, ყაჩაღური ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევისათვის, რასაც თვითმპყრობელობის დამხობა უნდა მოჰყოლოდა. ლენინის მითითებით ბოლშევიკები ჯარისკაცთა პორაჟენტულ განწყობილებას რევოლუციური აქტივობის გზით წარმართავდნენ. ბოლშევიკები ამხელდნენ ომის ხასიათს; ისინი რუსეთის ცარიზმს და მის მხარდამჭერ იმპერიალისტურ ბურჟუაზიას, გერმანიის იმპერატორს და მის გვერდით მდგომ იმპერიალისტურ ხროვას ამ მძარცველური ომის წამოწყების თანაბარ ინიციატორებად და დამანაშავეებად თვლიდნენ, ხოლო გერმანელ და ავსტრიელ მუშებსა და გლეხებს იმპერიალისტური პოლიტიკის ისეთსავე უდანაშაულო მსხვერპლად მიიჩნევდნენ, რო-

გორც რუს, ინგლისელ, ფრანგ, ან სხვა მეომარი სახელმწიფოს მუშებ-
სა და გლეხებს.

ბოლშევიკური პარტიის რევოლუციურმა მუშაობამ არმიაში ფარ-
თო გაქანება ჰპოვა. ბოლშევიკებმა ჯარისკაცებს თანდათანობით ჩამო-
ხადეს ობორონცული რიდე და თვალნათლივ დაანახვეს კლასობრივი
მტერი, შეაგნებინეს მისი მოსპობის აუცილებლობა.

სოციალიზმის გამცემლების (მენშევიკების, ესერების, ტროცკის-
ტების) ცილისწამების მიუხედავად, ბოლშევიკურმა პარტიამ ლენინუ-
რი პრინციპების ურყევად გატარებით ჯარისკაცთა მასა შეამზადა
თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ საიერიშოდ, რაც 1917 წლის თებერ-
ვალში წარმატებით განხორციელდა. ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა ბოლ-
შევიკური პარტიის მიერ გაწეულ უდიდეს მუშაობაზე არმიის გარეგო-
ლუციურებისათვის და აღნიშნავდა, რომ „ბოლშევიკებმა ეს მოამზა-
დეს მთელი თავიანთი პროზაგანდით, აგიტაციით, არალეგალურ-ორგა-
ნიზაციული მუშაობით 1914 წლის აგვისტოდან. რა თქმა უნდა, სოცი-
ალიზმის გამცემლები, ყველა ერის შეიდუმანები და კაუტცები, ამის
გამო თავს იძვრენენ ლაყბობით ბოლშევიკური აგიტაციით არმიის
გ ა ხ რ წ ნ ი ს შესახებ, მაგრამ ჩვენ ვ ა მ ა ყ ო ბ თ იმით, რომ ჩვენი
მოვალეობა შევასრულეთ, როცა გავხრწენით ჩვენი კლასობრივი
მტრის ძალები, ხელიდან გამოვგლიჯეთ მ ა ს შეიარაღებული მუშებისა
და გლეხების მასები ექსპლოატატორების წინააღმდეგ ს ა ბ რ ძ ო ლ -
ვ ე ლ ა დ“¹.

* * *

ჯარისკაცთა მორალური განწყობილება კავკასიის ფრონტზე თით-
ქოს უფრო მაღალი უნდა ყოფილიყო, რადგან მათ არ განუცდიათ
მარცხის ის მძიმე ზეგავლენა, რაც დასავლეთის ფრონტმა იწვნია. ჯა-
რისკაცები აქ სხვის ტერიტორიაზე ომობდნენ და არ ყოფილან სამე-
ურნეო ნგრევის უშუალო მოწმენი. მაგრამ მეფის არმიაში გამეფე-
ბულმა ჯოხის დისციპლინამ, ინოროდცებისადმი — არარუსი ჯარისკა-
ცებისადმი მეტად ქედმაღლურმა დამოკიდებულებამ. ფრონტის მო-
უმარაგებლობამ საომარი მასალით, სურსათით და ტანსაცმლით შეარ-
ყია დისციპლინა კავკასიის ფრონტზე ომის დასაწყისშივე და ხელი შე-
უწყო არმიის გახრწნას.

კავკასიის ფრონტი გაშლილი იყო მთავორიან რაიონში. აქ ჯარის-
კაცების მომარაგება საინტენდანტო სამსახურის მოუქნელობის გამო
მეტად გაძნელებული იყო. კავკასიის სუსხიანი ზამთრის პირობებში

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 30, გვ. 305.

ჯარისკაცები იყინებოდნენ. მათ არ გააჩნდათ თბილი ტანსაცმელი. არ იყო ორგანიზებული სურსათით მომარაგება. ჯარისკაცები შიმშილობდნენ. მასობრივი შიმშილისა და სიცივის ნიადაგზე ხშირად იჩენდა თავს ეპიდემიური სნეულებანი — ტიფი, ხოლერა და მუსრს ავლებდა ჯარისკაცებს. მეტად დაბალ დონეზე იდგა საექიმო-სანიტარიული მომსახურება.

კავკასიის ფრონტის შტაბის სამხედრო-საცენზურო განყოფილებაში დაცული ჯარისკაცთა წერილების ამონაწერები თვალნათლივ გვისურათებენ კავკასიის ფრონტის ჯარისკაცთა აუტანელ მდგომარეობას. აი რამდენიმე ნიმუში.

„აუტანელია ჩემი ცხოვრება. გვაძლევენ ყოვლად უვარგის საძებელს. დილით მწნილუელი, საღამოთი მწნილუელი — სინამდვილეში წყალი. ულუფა 21 მისხალი თუ იქნება!“.

„ჩვენ ფეხშიშველები დავდივართ, არ გვაქვს ჩექმები... გვკვებავენ შიმშილით — წყურვილს გვიკლავენ სიცივით“.....

„ჯარისკაცები ტიტვლები არიან. დავდივართ უშარვლოდ. ახლა ჩვენ მაწანწალები ვართ და სხვა არაფერი“ — წერს კავკასიის მესანგრეთა ბატალიონის ჯარისკაცი მოქმედი არმიიდან.

„ძვირფასო ძმაო — ჩვენ შიმშილით გვხოცავენ, მუშაობით სულს გვხდიან. ისევ რუსული ჩაი, თორემ აქამდე შიმშილით ამოგვხვდებოდა სული“, — წერს ჯარისკაცი თავის მეგობარს.

„პოზიციაზე ხოლერაა, ჯარისკაცები ავადმყოფობენ და იხოცებიან“. „დაჭრილები ყოველდღე ათას კაცამდე მოჰყავთ. ჰოსპიტალში კი მხოლოდ 200 საწოლია. საშინელი სურათია. დაჭრილები ხელ-ფეხ მოწყვეტილნი ჰყრიან მიწაზე უპატრონოდ“.

„გვეპყრობიან პატიმრებზე უარესად, ისე როგორც ძაღლებს“. საცენზურო კომიტეტის ყოველი ნახევარი წლის ანგარიშებში მოტანილია ასეთი წერილების ათასობით ამონაწერი. ისინი ყოველგვარი კომენტარების გარეშე მეტყველებენ ჯარისკაცთა ზედმიწევნით მძიმე მდგომარეობაზე, მათს სულერ დაცემულობასა და საბრძოლო აქტივობის მოღუწებაზე, ჩივიან არა მარტო რიგითი ჯარისკაცები, არამედ დაბალი ჩინის ოფიცრებიც, რომელთაც მობეზრდათ „ძალღური ცხოვრება“, „უაზრო ომი“, „ტანჯვა-წამება“. რიგითი ჯარისკაცებისა და დაბალი ჩინის ოფიცრების ასეთი ჩივილი გაცილებით მეტია, ვთქვათ, 1916 წლის ანგარიშებში, ვიდრე წინა წლებისა, რაც ასახავს მდგომარეობის მკვეთრ გაუარესებას ომის ყოველ მომდევნო წელს.

ჯარისკაცთა უკმაყოფილება ხშირად მათს კოლექტიურ წინააღმდეგობაში გადაიზრდებოდა უფროსთა შემადგენლობის მიმართ. ჯარისკაცთა ეს „გაფიცვები“ ხშირად შეიარაღებული გამოსვლების ხასიათსაც კი იღებდა. მაგალითად, ჯერ კიდევ ომის დასაწყისში 1914 წლის

სექტემბრის ბოლო რიცხვებში ღუშეთში განლაგებული 116-ე სათადარიგო ბატალიონის ჯარისკაცებმა მოაწყვეს გამოსვლა პროპორშიკი კინადის უბნში საქციელის გამო. ჯარისკაცებმა შეტაკების დროს ჭრილობა მიაყენეს ბატალიონის მეთაურს პოლკოვნიკ კვინიხიძეს და სამ ოფიცერს. პასუხისგებაში იქნა მიცემული 20 ჯარისკაცი, გამოსვლის მოწინავენი.

1915 წლის აგვისტოში სამართალში იქნა მიცემული 232-ე დონის დრუჟინის პირველი ასეული (მორიგეთა გამოკლებით), რომლის მთელმა შემადგენლობამ მკაცრი ოფიცრებისადმი პროტესტის ნიშნად უარი თქვა მისალმებაზე. 244-ე ქვეითი სათადარიგო ბატალიონის ჯარისკაცებმა იარაღით გაათავისუფლეს მათი ამხანაგები, რომლებიც დაპატიმრებული იყვნენ ოფიცრების მიერ. 1915 წლის აგვისტოში სერიოზულ მღელვარებას ჰქონდა ადგილი ერევნის გუბერნიაში (კანაკირში) განლაგებული 114-ე სათადარიგო პოლკის ერთ-ერთ ბატალიონში.

ჯარისკაცთა მღელვარებებს ჰქონდა ადგილი აგრეთვე ზაქათალის ოლქში. ჯარისკაცთა შემადგენლობა მოქმედ არმიაში ხშირად ერთსულოვანი უარით უპასუხებდა ოფიცერთა ბრძანებებს, უარს ამბობდა ბრძოლებში მონაწილეობის მიღებაზე. 1916 წლის მაისში ბრძოლაში ჩაბმაზე უარი თქვეს თურქესტანის მე-19 მსროლელი პოლკის მე-4 ასეულის ჯარისკაცებმა, ამავე წლის ივნისში თურქესტანის მე-16 პოლკის მე-9 ასეულის ჯარისკაცები არ დაემორჩილნენ ოფიცრებს და ჩაშალეს შეტევა.

„სასურსათო არეულობის“ სალიკვიდაციოდ მთავრობას პოლიციური რაზმები რომ არ ჰყოფნიდა, სცადა ჯარის გამოყენება. მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ჯარის ნაწილები მთელ რიგ ქალაქებში მოსახლეობის მხარეზე დადგნენ. ჯარისკაცები თვალნათლივ ხედავდნენ, რომ ამ არეულობის ინიციატორები სწორედ მათი ცოლები და დედები იყვნენ, რომელთაც უკიდურესად გაჭირვება აიძულებდათ მიემართათ ასეთი უკიდურესი ზომებისთვის. თბილისის პოლიცმეისტერი თავის ცნობაში აღნიშნავდა, რომ არმიაზე დანდობა აღარ შეიძლება, რომ ჯარისკაცები ღიმილით შესცქერიან ამ სურათს, ზოგჯერ ხელსაც უწყობენ, რადგან უმრავლესობას სწორედ მათი ცოლები შეადგენენო.

ამის შემდეგ მთავრობა დახმარებისათვის უმთავრესად კაზაკთა რაზმებს მიმართავდა, რომლებიც ცარიზმის ყველაზე საიმედო ძალას წარმოადგენდნენ რევოლუციური მოძრაობის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მაგრამ თვით პლასტუნთა ბატალიონებიც კი ხედავდნენ მოსახლეობის გამოუვალ მდგომარეობას და ხშირად მის მხარეზე დგებოდნენ. თბილისში, ბათუმში, სოხუმში მომხდარ სასურსათო არეულობათა დროს კაზაკები მოსახლეობას თანაუგრძნობდნენ.

სოხუმის ოლქის უფროსი გენერალი ზასიოპკინი 1916 წლის 11 ივლისს თავის მოხსენებაში აღნიშნავდა:

„მე ზუსტი ცნობები მქონდა იმის შესახებ, რომ გარნიზონის სათადარიგო ასეული, კაზაკთა ნახევარი ასეული და აგრეთვე ჯარისკაცები, რომლებიც ოლქში იმყოფებიან პოლიციის დასახმარებლად, ქალების მხარეზე იყვნენ და ხმამაღლა აცხადებდნენ: ქალებს დაევხმარებით, თუ პოლიციის მხრივ რაიმე ძალადობას ექნება ადგილი“.

ჯარისკაცებს მობეზრდათ ხანგრძლივი, თავისი შედეგებით საშინელი ომი. მათში თანდათან გაიღდა ფეხი პორაქენცულმა განწყობილებამ და ისინი მკაცრ პროტესტს უცხადებდნენ ხელისუფლებას. ყოველივე ამან თავისი გამოხატულება ჰპოვა დეზერტირობაში, რომელიც, ისევე როგორც მეფის რუსეთის მთელ არმიაში, კავკასიის არმიაშიც მასობრივი მოვლენა გახდა.

1914 წლის 1 ნოემბრიდან 1917 წლის პირველ იანვრამდე ამიერკავკასიის პირველი და მეორე სათადარიგო ბრიგადებიდან და 15-ე სათადარიგო ქვეითი პოლკიდან გაიქცა დეზერტირად 3441 ჯარისკაცი. ქუთაისის გუბერნატორის მოხსენებით მხოლოდ ერთ, ზუგდიდის მაზრაში 1916 წლის 27 ნოემბრისათვის აღრიცხული იყო 2231 დეზერტირი, მაზრის უფროსთა მოხსენებებში, განსაკუთრებით 1916 წელს, აღნიშნულია დეზერტირთა გამრავლების შემთხვევები. 1916 წელს სიღნაღის მაზრაში დააკავეს 1500 დეზერტირი. 1916 წლის იანვრიდან დეკემბრამდე თბილისში დააპატიმრეს 696 დეზერტირი. კავკასიის არმიის სარდლობამ დეზერტირობის წინააღმდეგ მეტად მკვეთრი ღონისძიებანი განახორციელა ფრონტზე და ზურგში. დაპატიმრებულ ჯარისკაცებს როზგადნენ, საველე სამხედრო სასამართლოებში არჩევდნენ მათ საქმეს, პოლიციისა და ჟანდარმერიის განსაკუთრებული რაზმები დასდევდნენ დეზერტირებს მაზრებში, მაგრამ რუსეთის არმიაში ფეხმოკიდებული დეზერტირობა, მიუხედავად მთავრობის ღონისძიებისა, თანდათან იზრდებოდა და მასობრივი ხდებოდა.

კავკასიის არმიის ჯარისკაცთა შორის რევოლუციურ მუშაობას სათავეში ედგა და წარმართავდა ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაცია. ცნობილია, რომ მეფის მთავრობა რევოლუციურ მუშაობაში შემჩნეულ პირებს პირველ რიგში უკეთებდა მობილიზაციას და ჯარში მიჰყავდა. ამ გარემოებამ ხელი შეუწყო იმას, რომ კავკასიის ფრონტისა და ზურგის ნაწილებში მოხვდნენ გამოცდილი პარტიული მუშაკები, რომლებიც იმთავითვე შეუდგნენ ჯარისკაცთა მასებში პროპაგანდას იმპერიალისტური ომის წინააღმდეგ. ომისა და რევოლუციის საკითხებზე ლენინურმა პროგრამამ არმიაში მყოფ ბოლშევიკ ჯარისკაცებს დაუსახა მოქმედების ზუსტი გეგმა. ბოლშევიკები შეუდგნენ არალეგალური უჭრედების ორგანიზებას და თავიანთ გარშემო ჯარის-

კაცთა მასის შემოკრებას. უკვე 1915 წლისათვის კავკასიის არმიის ფრონტისა და ზურგის ნაწილებში არსებობდა არალეგალური ბოლშევიკური ორგანიზაციის საკმაოდ ხშირი ქსელი, სადაც ცხოველი პარტიული მუშაობა მიმდინარეობდა.

ბოლშევიკები არმიაში ომის საწინააღმდეგო პროკლამაციების გავრცელების ინიციატორები იყვნენ. ეს პროკლამაციები, როგორც ზემოთ აღვნიშნავდით, იბეჭდებოდა ბაქოს, თბილისის არალეგალურ სტამბებში. პროკლამაცია, პოლიციის, ჟანდარმერიის რეპრესიული ღონისძიებების მიუხედავად, ვრცელდებოდა მოქმედი არმიის ნაწილებში. ჯარისკაცებს იგი მოუთხრობდა სიმართლეს ომის შესახებ, უჩვენებდა მას განთავისუფლების გზას. გუბერნატორთა მოხსენებით ბარათებში მეფისნაცვლისადმი აღნიშნულია შემუფთოება იმის გამო, რომ ჯარისკაცები ბოლშევიკურ პროკლამაციებს ხარბად კითხულობდნენ, საილუმლოდ ინახავდნენ და ერთმანეთს შორის ავრცელებდნენ.

არმიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების შექმნისა და განმტკიცების საქმეში ამიერკავკასიაში განსაკუთრებული დამსახურება მიუძღვის ალიოშა ჯაფარიძეს. იგი 1914 წლის ივლისში დაბრუნდა გადასახლება-დან და აქტიური რევოლუციური მუშაობა გააჩაღა თბილისში, ქუთაისში. მისი ორგანიზატორობით შექმნილ არალეგალურ სტამბაში იბეჭდებოდა ომის საწინააღმდეგო პროკლამაციები. 1915 წლის მაისში ა. ჯაფარიძე დააპატიმრეს და გადასახლეს ენისეის გუბერნიაში, ნაგრამ გადასახლებიდან გამოიქცა და პეტროგრადში გააჩაღა რევოლუციური საქმიანობა. იქ მან მიიღო ღირექტივები პარტიული მუშაობის საკითხებზე და ისევ ამიერკავკასიას დაუბრუნდა. ა. ჯაფარიძემ რევოლუციური მუშაობა გააჩაღა ტრაპეზუნდის გარნიზონში (ბარათოვის გვარით). აქ მან შექმნა ძლიერი ბოლშევიკური ორგანიზაცია. ტრაპეზუნდს გარდა ძლიერი პარტიული ორგანიზაციები არსებობდნენ არზრუმში, ბაქოს გარნიზონში, ჩრდილოეთ ირანის არმიის ნაწილებში, ბათუმის, ფოთის სანაპირო ნაწილებში და სხვ.

ჯარისკაცები ხარბად ეწაფებოდნენ ბოლშევიკურ იდეებს. ისინი, მიუხედავად ოფიცრობის სასტიკი მეთვალყურეობისა, ახერხებდნენ პარტიულ მუშაკებთან დაახლოებას და ხშირად თვითონვე გამოდიოდნენ პარტიული უკრებდების შექმნის ინიციატორებად. ჯარისკაცთა ასეთი განწყობილება ასახულია თბილისის გუბერნიის ჟანდარმთა სამმართველოს უფროსის მოხსენებაში 1916 წლის 26 ივლისის თარიღით. მოქმედი არმიის შეგნებული ჯარისკაცები ჩამოდიოდნენ თბილისში და ცალკეულ სოციალ-დემოკრატებს მიმართავდნენ თხოვნით იმის შესახებ, რომ გასწვოდათ მათ დახმარება სოციალ-დემოკრატიული ორგანიზაციების შექმნაში.

ამიერკავკასიის ბოლშევიკური ორგანიზაციების ძირითად ამოცანას

შეადგენდა ომით განაწამებ და თავმოებზრებულ ჯარისკაცთა სტიქიური უკმაყოფილებების რევოლუციური გზით წარმართვა. დეზერტირობა, შეტევაზე მასობრივი უარისთქმა, ე. წ. საარმიო გაფიცვები, გამოსვლები ცალკეულ ნაწილებში მეთაურთა თვითნებობისა და ძალადობის წინააღმდეგ, იმპერიალისტური ომის ბუნებრივ შედეგს წარმოადგენდა. საჭირო იყო ჯარისკაცთა მასის დარაზმვა მუშათა კლასთან ერთად ერთი რევოლუციური დროშით არსებულ წყობილებებზე იერიშის მისატანად. ამ ამოცანის განხორციელება ამიერკავკასიის ბოლშევიკურმა ორგანიზაციებმა შეძლეს. კავკასიის არმია მათ შეაშაღდეს თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციისათვის. ამიტომ შემთხვევითად როდი გვეჩვენება ის რევოლუციური აქტივობა, რითაც კავკასიის არმია ხასიათდებოდა თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის, სოციალისტურში გადაზრდისათვის ბრძოლის მთელ ეტაპზე.

თ ა ვ ი მ ე თ ე რ თ მ ა ბ ა

თეგერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია

სამეურნეო წარება, ცარიზმი გამოუვალე ეკონომიკური
სიმწელეების წინაშე

ომი, როგორც ცნობილია, ქვეყნის მატერიალური და სულიერი ძალების ყველაზე მკაცრი გამოცდაა. ასეთი მკაცრი გამოცდის წინაშე წარსდგა მეფის რუსეთი 1914 წელს, როცა იგი ცარიზმმა და იმპერიალისტურმა ბურჟუაზიამ მსოფლიო ომში ჩაითრია. ომმა გამოამჟღავნა მეფის რუსეთის ჩამორჩენილობა, მისი მოუშაღებლობა ომისათვის. ომმა უკიდურესად დაძაბა ქვეყნის სასიცოცხლო ძალები, გამოავლინა მათი შესაძლებლობანი, სააშკარაოზე გამოიტანა ის ღრმა სოციალური, ეკონომიკური და პოლიტიკური წინააღმდეგობანი, რომელთაც რუსეთის სამხედრო-იმპერიალისტური სისტემა შეიცავდა და დააჩქარა ცარიზმისა და კაპიტალიზმის საბოლოო დაცემა. ეს ომი რუსეთში სოციალისტური რევოლუციის წინააღმდეგ იქცა.

რუსეთის მრავალეროვანი ვეებერთელა იმპერია უდიდესი შესაძლებლობის ქვეყანას წარმოადგენდა. თავისი ამოუწურავი მატერიალური რესურსებით, ადამიანთა ძალების რეზერვებით, მაღალი და თვითმყოფადი ნაციონალური კულტურით მას ყველა შესაძლებლობა გააჩნდა გადაეჭრა უდიდესი ისტორიული, პოლიტიკური, კულტურული და ეკონომიკური ამოცანები. მაგრამ საწარმოო ძალთა განვითარებას ქვეყანაში მძიმედ ბოკავდა დახავსებული წარმოებითი ურთიერთ-

ბანი — ნახევრად ბატონყმური, თვითმპყრობელური, სამხედრო-იმპერიალისტური შენობა, რომელიც ხელს უშლიდა, აფერხებდა საწარმოო ძალთა განვითარებას. XIX საუკუნის მიწურულიდან რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარება სწრაფი ტემპებით დაიწყო, მაგრამ წინაკაპიტალისტურ ურთიერთობათა ხშირ ქსელში გახვეული კაპიტალიზმი პრუსიული გზით, ნელა და მეტად მტკივნეულად მკვიდრდებოდა. რუსეთი საგრძნობლად ჩამორჩებოდა მსხვილ კაპიტალისტურ ქვეყნებს. ომის წინ რუსეთის სამრეწველო პროდუქციის საერთო მოცულობა 2,5-ჯერ ნაკლები იყო, ვიდრე საფრანგეთისა, 4,6-ჯერ ნაკლები, ვიდრე ინგლისისა, 6-ჯერ ნაკლები, ვიდრე გერმანიისა და 14-ჯერ ნაკლები ვიდრე აშშ-სა. რუსეთის სამხედრო-სამრეწველო პოტენციალი არაარაობად მოჩანდა მრეწველობის ძირითადი დარგების მსოფლიო წარმოებაში. მაგალითად: რუსეთი იძლეოდა თუჯის მსოფლიო წარმოების მხოლოდ 5,5 %, სპილენძის წარმოების 2,3 %, ქვანახშირის — 1 %, ბამბის 5,1 %¹. რუსეთის სამხედრო-ტექნიკური ჩამორჩენილობა განააყუთრებით საგრძნობი იყო მეტალურგიულ, ლითონდამმუშავებელ, მანქანათმშენებლობისა და ელექტრომრეწველობაში. სწორედ იმ დარგებში, რომელთა განვითარების დონეზე იყო დამოკიდებული ამ დროისათვის ომის წარმოება.

უპირატესად ჩამორჩენილი იყო სოფლის მეურნეობა რუსეთში. რეფორმის შემდეგაც შემორჩენილი მსხვილი მიწათმფლობელობა ხელს უშლიდა სოფლად კაპიტალიზმის განვითარებას, საწარმოო ძალების ზრდას (10,5 მილიონი გლეხური მეურნეობის მფლობელობაში იყო 75 მილიონი დესეტინა მიწა, მაშინ როცა 1,5 მილიონი კულაკური მეურნეობანი და 30 ათასი ბატონყმური ლათიფუნდია ერთად 140 მილიონ დესეტინას ფლობდნენ). რუსეთის სოფლის მეურნეობა ტექნიკური აღჭურვილობისა და შრომის ნაყოფიერების მხრივ დაბლა იდგა ევროპის ყველა ქვეყანაზე. მეურნეობის ნახევრად ბატონყმური, ნახევრად კაპიტალისტური სისტემა აჩანაგებდა გლეხობას, იწვევდა მასობრივ შიმშილობას. განსაკუთრებით მძიმე იყო გლეხობის ზვედრი მოუსავლიანობის წლებში, როცა შიმშილისა და მისი აუცილებელი თანამგზავრის — ეპიდემიებისაგან მილიონობით გლეხი იხოცებოდა.

მეფის რუსეთი ამავე დროს წარმოადგენდა კაპიტალისტური, სამხედრო კოლონიური ჩაგვრის კერას ყველაზე ბარბაროსულ და არაადამიანურ ფორმებში. ექსპლუატაციის კაპიტალისტური და ფეოდალურ-ბატონყმური ფორმები მჭიდროდ იყვნენ ერთმანეთში გადახლართული. ცარიზმი იმპერიალიზმის ყველა უარყოფით თვისებათა განსახიერება იყო. მის მრავალეროვან იმპერიაში შემავალი ხალხები ორმაგ სოციალურ და კოლონიურ ჩაგვრას განიცდიდნენ.

¹ П. И. Л я ш е н к о, История народного хозяйства СССР, том II, гл. 578.

სახალხო მეურნეობის წამყვანი დარგების მეტისმეტი ჩამორჩენილობა განაპირობებდა მეფის რუსეთის დამოკიდებულებას ევროპისა და ამერიკის იმპერიალისტურ წრეებზე, რაც ქვეყნის ეროვნულ დამოუკიდებლობას რეალურ საფრთხეს უქმნიდა. ბანკების, მრეწველობისა და ვაჭრობის დარგებში მონოპოლიურ გაერთიანებათა ზრდა რუსეთში მიმდინარეობდა უცხოურ კაპიტალთან მჭიდრო დამოკიდებულებაში. რუსეთი იყო კაბალური კონცესიების, კაბალური სესხების ქვეყანა, რომლისკენაც ხარბად მოისწრაფოდნენ მაქსიმალურ მოგებას დახარბებული საფრანგეთის, ინგლისის, გერმანიის, ამერიკის შეერთებული შტატების იმპერიალისტები. უცხოური კაპიტალისაგან რუსეთის მეტალურგია დამოკიდებული იყო 72%-ით, ღონბასის ქვანახშირის მრეწველობა 70%-ით, ნავთობი — 60%-ით, ელექტროტექნიკური მრეწველობა — 90%-ით. რუსეთის თვრამეტი მთავარი ბანკის მთელი ძირითადი კაპიტალის 43% 1914 წლისათვის პარიზის, ბერლინის, ლონდონის და ბრიუსელის კაპიტალისტებს ეკუთვნოდათ. რუსეთის მრეწველობის მოგების ძირითადი ნაწილი ყოველწლიურად მიდიოდა საზღვარგარეთ, რაც ძლიერ აფერხებდა მრეწველობის განვითარებას ქვეყანაში. მაგალითად, 1908 წელს რუსეთში უცხოური კაპიტალის წმინდა წლიური შემოსავალი (საწარმოო გადასახადის გამოკლებით) შეადგენდა 109,2 მილიონ მანეთს. 1913 წლისათვის 216.8 მილიონ მანეთს, ე. ი. ორჯერ მეტს. უცხოური კაპიტალის ტენდენცია რუსეთის ბუნებრივი და ადამიანთა რესურსების მტაცებლურ ექსპლუატაციაში, რუსეთის უცხოეთისადმი დამოკიდებულების ზრდაში გამოიხატებოდა.

უცხოური კაპიტალისადმი რუსეთის მონური დამოკიდებულების ზრდას ამასთანავე ხელს უწყობდა ცარიზმის კაბალური საგარეო სესხები, რომლებიც ყოველწლიურად უფრო და უფრო იზრდებოდა, ისე რომ 1914 წლისათვის რუსეთის საგარეო ვალმა 4 მილიარდ მანეთს გადააჭარბა.

უცხოელი მრეწველები და ბანკირები რუსეთის ეკონომიკაში ასე მტკიცედ რომ იკიდებდნენ ფეხს, მოქმედებდნენ დიპლომატებთან მჭიდრო კავშირუროთიერთობაში. ეკონომიკურ დამოკიდებულებასთან ერთად ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეები რუსეთის პოლიტიკურ დამოკიდებულებას უზრუნველყოფდნენ. ცარიზმი იძულებული ხდებოდა დასავლეთის იმპერიალისტებისათვის გადაეხადა არა მარტო მილიონები პროცენტების სახით, არამედ დასავლეთის იმპერიალისტების სასარგებლოდ გამოეყვანა მილიონობით ჯარისკაცი.

რუსეთის სუსტმა ბურჟუაზიამ ვერ შეძლო თავის ხელში მოექცია

პოლიტიკური მმართველობის სადავეები. იგი მუშათა რევოლუციური მოძრაობის აღმავლობით დაშინებული, ხელისუფლების შეკვეთებისაგან და მისი მფარველობითი პოლიტიკისაგან დამოკიდებული, სინამდვილეში გადაქცეული იყო ცარიზმის მსახურად, მის მოკავშირედ. რუსეთის ბურჟუაზია დამოკიდებული იყო უცხოეთის ქვეყნებზე, რუსეთი ინგლის-საფრანგეთის მმართველი წრეების იმპერიალისტური პოლიტიკის ფარვატერად გამოდიოდა, მაგრამ მას საკუთარი იმპერიალისტური მიზან-დასახულობანიც ჰქონდა; თავის მხრივ იგი გასაღების ბაზრებს, ნედლეულის წყაროებსა და სტრატეგიულ პუნქტებს უმიზნებდა. ინგლის-საფრანგეთის კაპიტალისტურ წრეებზე დამოკიდებულებამ და მაქსიმალური მოგების უზრუნველსაყოფად ახალი სახსრების ძიებამ განაპირობა რუსეთის ცარიზმისა და ბურჟუაზიის ჩაბმა პირველ იმპერიალისტურ ომში.

ომმა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგში უკიდურესი დაძაბულობა გამოიწვია, მან სახალხო მეურნეობას მოწყვეტა მოსახლეობის ჯანსაღი, შრომისუნარიანი ნაწილი — 15 მილიონი კაცი. ომმა მოითხოვა მრეწველობის ყველა დარგის, განსაკუთრებით მეტალურგიის, ქიმიური, სათბობი, საფეიქრო და კვების მრეწველობის დარგების საომარ ყაიდაზე გარდაქმნა, გამოიწვია სოფლის მეურნეობის უაღრესი დაძაბულობა, ტრანსპორტისა და რკინიგზების გადატვირთვა. ომმა შექმნა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის მილიტარიზაციის აუცილებლობა. მაგრამ რუსეთის რეალურ-მატერიალური და ეკონომიური შესაძლებლობანი იმდენად სუსტი იყო, რომ ასეთ დაჭიმულობას ვერ გაუძლო. ცარიზმისა და ბურჟუაზიის ყველა ღონისძიება სახალხო მეურნეობის მობილიზაციის საქმეში მარცხით დამთავრდა და ომის მესამე წელს, თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის წინ რუსეთის სახალხო მეურნეობა სრულ ნგრევას განიცდიდა. ომმა გააჩანაგა რუსეთის საწარმოო ძალები, მოშალა ქვეყნის ეკონომიკა, გაამეფა ქვეყნად უმუშევრობა და შიმშილი, გაამწვავა კლასობრივი ბრძოლა, დააჩქარა კრიზისი მმართველ წრეებში, მოამწიფა სახალხო რევოლუცია.

რუსეთის ცარიზმი და ბურჟუაზია თავიანთი იმპერიალისტური გეგმების მიუხედავად სრულებითაც არ ზრუნავდნენ ომის ინტერესებისათვის მრეწველობის მობილიზაცია მოეხდინათ. ომის დაწყების პირველსავე თვემ რუსეთის ვაჭარ-მრეწველთა წრეებში პანიკა გამოიწვია. უკვე თავი იჩინა კრიზისულმა მდგომარეობამ: არმიაში მობილიზაციის შედეგად მრეწველობაში შეიქმნა მუშა-ხელის ნაკლებობა. ომის საპირობებისათვის ტრანსპორტის გამოყენებამ დაარღვია მისი მუშაობის გრაფიკი — მკვეთრად შემცირდა საქონელბრუნვა. ბაზარზე გაქრა უცხოეთის საქონელი. რიგი საწარმოებისა სავსებით დაიხურა, რიგმა

შეამცირეს წარმოება მუშა-ხელის, სათბობის ნედლეულის ნაკლებობის გამო¹.

ომის ერთი წლის განმავლობაში რუსეთმა დაკარგა დასავლეთის ტერიტორიის ის ნაწილი, სადაც მრეწველობა ყველაზე მეტად იყო განვითარებული (პოლონეთის გუბერნია, ბალტიისპირა ქვეყნები). ცარიზმს არ გააჩნდა დასავლეთის რაიონების მრეწველობის ევაკუაციის წინასწარ შემუშავებული გეგმა. მთავრობა სრულ უმოქმედობას იჩენდა ევაკუაციის საქმეში. ეს პროცესი მოდუნებულად, ქაოტურად ჩატარდა. ევაკუირებული იქნა მრეწველობის მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი. მათგან ბევრი გზაში დაიკარგა, ან გაფუჭდა. ომის მესამე წელს ევაკუირებული მრეწველობის უმნიშვნელო ნაწილი შეუდგა წარმოებას². ამან ქვეყნის ეკონომიკური სიმძლავრე კიდევ უფრო დასცა და გააღრმავა ეკონომიკური კრიზისი.

ომის წინ რუსეთის სამხედრო სამინისტრომ შექმნა შეიარაღებისა და საომარი მასალის ერთგვარი მარაგ, მაგრამ ეს მარაგი ომის პირველსავე თვეებმა ჩაპყლაპეს, მრეწველობა კი იმ დონეზე არ აღმოჩნდა რომ მას ფრონტის მოთხოვნილებანი მინიმალურად მაინც დაეკმაყოფილებინა.

ომის დაწყების წინ რუსეთის თოფისწამლის ქარხნების წლიური სიმძლავრე 380 ათას ფუთ თოფისწამალს უდრიდა. ფრონტები კი ყოველთვიურად 700 ათას ფუთ თოფისწამალს საჭიროებდნენ. რუსეთის იარაღის ქარხნებს მაქსიმალური დატვირთვის პირობებში შეეძლოთ გამოეშვათ 525 ათასი შაშხანა ყოველწლიურად. საწყობებში ომის წინ შემონახული იყო 4 მილიონი ცალი შაშხანა. მაგრამ ომის პირველსავე წლებში რუსეთის არმიის შესაიარაღებლად საჭირო გახდა 8 მილიონი შაშხანა, ხოლო შემდეგ — 17,7 მილიონი. სამხედრო სამინისტრო იძულებული იყო შაშხანებისა და თოფისწამლის დიდი რაოდენობის დაკვეთა მიეცა საზღვარგარეთ. მეტად მსხვილი შეკვეთები მიიღეს ამერიკულმა ფირმებმა და კანადის კომპანიებმა. რუსული ფულით მთელი რიგი იარაღის ქარხნები შენდებოდა კალიფორნიასა და ინგლისში, მაგრამ რუსეთის შეკვეთები არ სრულდებოდა, სახელმწიფო სახსრები კი ნიაღვრებოდა.

ყველაზე მეტად რუსეთის არმია განიცდიდა საარტილერიო ჭურვების ნაკლებობას. ჭურვების არსებული მარაგი ომის პირველსავე თვეებში გამოილია. რუსეთის ქარხნების წარმადობა ფრონტის მოთხოვნასთან შედარებით არაააობა იყო. მაშინ როცა გერმანელები ახლენდნენ 3 ათას საარტილერიო გასროლას, რუსებს 300 გასროლით

¹ იხ. П. И. Ляшенко, История народного хозяйства СССР, том II, гл. 531.

² იხ. Проф. А. Сидоров, Эвакуация русской промышленности во время мировой войны, Жур. «Вопросы истории», 6, 1947 г., гл. 3—25.

შეეძლოთ ეპასუხათ. ფრონტის ზოგ უბანზე რუსებს სრულებით არ გააჩნდათ საარტილერიო ჭურვები, საარტილერიო უწყებათა ქარხნები განიცდიდნენ მასალების დიდ ნაკლებობას. ისეთ დეფიციტურ მასალებს, როგორიცაა სპილენძი, ტყვია, კალა რუსეთის მრეწველობა საკმარისად ვერ ამუშავებდა. დამახასიათებელია შემდეგი ფაქტიც: ფუთ სპილენძს ომის დასაწყისში რუსეთის მთავრობა ჰყიდა 11 მანეთად, ომის მეორე წელს კი იგი იძულებული იყო ფუთი სპილენძი 25 მანეთად ეყიდა.

ომის დაწყებიდანვე ცარიზმი კრიზისულ მდგომარეობაში აღმოჩნდა და შეუდგა მრეწველობის მობილიზაციას ომის საჭიროებისათვის, მაგრამ ამ ღონისძიებამ, რუსეთის მრეწველობის მატერიალური ბაზის სისუსტისა და დაბალი ტექნიკური აღჭურვილობის პირობებში, არსებითი შედეგები ვერ გამოიღო. 1915 წლისათვის უკვე ცხადი შეიქმნა, რომ რუსეთის მრეწველობას არ შეუძლია არც ფრონტის, არც ზურგის მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილება.

არსებითი ხასიათის გარდატეხა მრეწველობის მობილიზაციის საქმეში ვერ შეძლეს ვერც „განსაკუთრებულმა თათბირებმა“, ვერც სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტებმა, ვერც ერობათა და ქალაქების კავშირებმა. რუსეთის ბურჟუაზიამ ვერ შეძლო მრეწველობის სწორი ორგანიზაცია, ფრონტის საჭიროებებს თავი ვერ გაართვა. მოგებას დახარბებულმა ბურჟუაზიამ ჩაშალა არმიის მომარაგების საქმე. ბურჟუაზიული წრეები შეიპყრო სპეკულაციისა და მექრთამეობის ვაკხანალიამ. შეიარაღებაზე, საომარ მასალაზე, სურსათზე ფრონტის გაძლიერებული მოთხოვნილების გამო ბურჟუაზია დაეხარბა ახალ საწარმოთა გახსნას. მაგრამ სახელდახელოდ და გამდიდრების მიზნით ორგანიზებული საწარმოები უშვებდნენ გამოუსადეგარ იარაღებს, დამპალ მაუდს, გაფუჭებულ პროდუქტებს და ამრიგად, კრიზისულ მდგომარეობას კიდევ უფრო აღრმავებდნენ. ბურჟუაზიის გააქტიურებამ ომის საჭიროებათა დაკმაყოფილების მიზნით, რაც ამავე დროს მის ხელში პოლიტიკური მმართველობის თავმოყრას ნიშნავდა, შეაშფოთა ცარიზმი, რომელმაც თავის მხრივ მთელ რიგ ღონისძიებებს მიმართა, რომ ბურჟუაზია მმართველობის სადავეებთან არ დაეშვა. 1915 წლისათვის მოხერხდა 187 ახალი საწარმოს გახსნა. სამაგიეროდ იმავე წელს დაიკეტა 573 საწარმო. სამხედრო აღჭურვილობის წარმოება 1916 წელს გაიზარდა 121, 1% (1913 წელთან შედარებით), მაგრამ 1917 წელს დაეცა 90,4%-მდე. საკვები პროდუქტების წარმოება 1915 წელს გადიოდა 120,1%-მდე, მაგრამ 1916 წელს დაეცა 89,6%-მდე, ხოლო 1917 წელს—48,8%-მდე, ქსოვილის წარმოება 1916 წელს შემცირდა 84,7%-მდე, ხოლო 1917 წ. — 59,6%-მდე¹.

¹ П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. II, гл. 611.

რუსეთის ეკონომიკა მოიცავდა მწვავე კრიზისს, მკვეთრად შემცირდა პროდუქცია მრეწველობის იმ დარგებისა, რომლებიც უშუალოდ ომის საჭიროებას ემსახურებოდნენ. 1916 წლისათვის რუსეთში მოქმედი 151 დომენის ლუმელიდან 36 ჩაქრა, ამავე წლისათვის რუსეთის მეტალურგიულმა მრეწველობამ ფრონტის საჭიროებას დააკლო 3 მილიონი ფუთი ლითონი. ამ პირობებში ვერ ხერხდებოდა რუსეთის არმიის შეიარაღება, ეცემოდა მისი საბრძოლო უნარიანობა, რასაც შედეგად ახლდა სამხედრო წარუმატებლობა დასავლეთის ფრონტზე.

განსაკუთრებით მწვავედ იჩინა თავის საწვავი და სათბობი მასალების ნაკლებობამ. პეტროგრადში 1916 წელს 36 საწარმო შეჩერდა სათბობის მასალის უქონლობის გამო. ამავე წელს მოსკოვმა მიიღო მისთვის აუცილებელი სათბობის მხოლოდ ნახევარი. ქვანახშირის გადაზიდვა დანიშნულების ადგილზე ვერ ხერხდებოდა ტრანსპორტის მოშლილობის გამო. ომის წლებში ტრანსპორტი მთლიანად პარალიზებული აღმოჩნდა. რკინიგზის სადგურებში წლობით ეყარა და ფუჭდებოდა გადასაზიდი ტვირთი. 1916 წელს დონბასში მოპოვებული 1370 მილიონი ფუთი ქვანახშირიდან, მოხერხდა მხოლოდ 878 მილიონი ფუთი ქვანახშირის გატანა, მაშინ, როცა მთელი რიგი საწარმოები ქვანახშირის უქონლობის გამო გაჩერებული იყვნენ. ცენტრალური რუსეთის მშრომელები შიმშილობდნენ, ხოლო ციმბირის რკინიგზის სადგურებში ლებოდა მილიონობით ფუთი ხორცი და კარაქი.

ომმა რუსეთის სოფლის მეურნეობა მწვავე კრიზისულ მდგომარეობაში ჩააყენა. სოფლის ჯანსაღი მოსახლეობის მობილიზაციამ არმიის რიგებში, მუშა საქონლის რეკვიზიციამ გამოიწვია სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობის მკვეთრი დაცემა. ზოგიერთ გუბერნიასში შრომისუნარიან მამაკაცთა 50 %-ზე მეტი მეურნეობას მოწყვეტილი აღმოჩნდა.

ომის წლებში ლითონისა და სათბობის ნაკლებობის გამო სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღების წარმოება მკვეთრად შემცირდა. 1916 წელს 173 მსხვილი სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლობის ქარხანა ომამდელი პროდუქციის 25 %-ს იძლეოდა. ამ ქარხნების დიდი რაოდენობა სამხედრო დაკვეთებს ასრულებდნენ. აღნიშნული ქარხნების ნაწილს 15 მილიონი ფუთი ლითონის ნაცვლად ეძლეოდა მხოლოდ 1,3 მილიონი ფუთი ლითონი. შეწყდა სასოფლო-სამეურნეო მანქანების, მინერალური სასუქების შემოტანა. სოფლის მეურნეობაში არსებული სასოფლო-სამეურნეო მანქანები გაცედა. ახლის შეძენა ვერ ხერხდებოდა. ამ ვითარებაში შრომის ნაყოფიერება სოფლად მკვეთრად შემცირდა.

ომის წლებში სათესი ფართობების რაოდენობა ყოველწლიურად მცირდებოდა. 1913 წელს დათესილი იყო 35 მილიონ ღესეტიანა მიწა-

ზე კვავი, 1916 წელს — 25 მილიონ დესეტიანა მიწაზე. მკვეთრად დაეცა მოსავლიანობა. ომამდე რუსეთი ყოველწლიურად იღებდა 4,5 მილიარდ ფუთ ხორბალს, 1917 წელს მიიღო 2950 მილიონი ფუთი. მთელი რიგი გუბერნიები ტრანსპორტის მოუწყვსირებლობის გამო სასტიკად შიმშილობდნენ, ბევრგან კი პურის მარაგი ღებებოდა. პურის ექსპორტის მოსპობისა და ქაღალდის ფულის გაუფასურების გამო სოფელში შეწყვიტა მარცვლეულის თესვა და მისი გაყიდვა.

სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის ნგრევამ ქვეყანაში გააღრმავა სასურსათო კრიზისი და გამოიწვია შიმშილობა. ქაღალდის ფულის გაუფასურებამ ბაზარზე ზღაბრული სიძვირე შექმნა. ქალაქებში გაქრა პირველი მოთხოვნილების საგნები და პროდუქცია. ზღაბრულად გაიზარდა სპეკულაცია. მთავრობის ყველა ღონისძიება სასურსათო კრიზისის თავიდან ასაცილებლად უშედეგო აღმოჩნდა. კაპიტალისტები და სპეკულანტები სასურსათო კრიზისით ხელს ითბობდნენ, ხოლო მუშებისა და გლეხების მდგომარეობა ზედმიწევნით მძიმე გახდა.

ომამ მოითხოვა კოლოსალური ხარჯები. 1914 წელს ომი ყოველწლიურად ნთქავდა 25.700 ათას მანეთს, 1915 წელს — 41.700 ათას მანეთს, 1916 წელს ეს ციფრი 58.400 ათას მანეთამდე გაიზარდა. რუსეთის სახელმწიფო ბიუჯეტს ასეთი დიდი გასავლის დაფარვა არ შეეძლო. გასავალი შემოსავალთან შედარებით ყოველწლიურად იზრდებოდა. 1916 წელს მან შემოსავალს 70%-ით გადააჭარბა.

პირდაპირი გადასახადების ზრდით მთავრობამ ვერ მოახერხა დანაკლისის შეგება. არც შინაგან სესხებს ჰქონია წარმატება. მთავრობამ მიმართა ქაღალდის ფულის გამოშვებას, მაგრამ ფული, რომელსაც ოქროთი ანაზღაურება არ გააჩნდა, მალე გაუფასურდა. დაეცა მანეთის კურსი, მოიშალა საფინანსო სისტემა. მთავრობა იძულებული შეიქნა მიემართა საგარეო სესხებისათვის. ამიტომ ომის წლებში რუსეთის დამოკიდებულება კაპიტალისტური ქვეყნებისადმი კიდევ უფრო გაიზარდა. ამერიკისა და ინგლისის იმპერიალისტური წრეები შეპირდნენ რუსეთს კრედიტს, მაგრამ მათ მიერ წამოყენებული პირობები კაბალური იყო. რუსეთის მოკავშირე ინგლისმა დაინახა ცარიზმის გამოუვალი მდგომარეობა და წინასწარ მოსთხოვა მას რუსული ოქრო, როგორც გარანტია შეკვეთების შესასრულებლად.

რუსეთი აღმოჩნდა არა მარტო თავისი მოკავშირეების — ინგლისისა და საფრანგეთის იმპერიალისტური წრეების ბრძყალებში, არამედ ამერიკის შეერთებული შტატების იმპერიალისტთა ბრძყალებშიც. აშშ გახდა რუსეთში უცხოური საქონლის მთავარი მიმწოდებელი. ამ მდგომარეობით ისარგებლეს ამერიკელმა იმპერიალისტებმა და შეიმუშავეს რუსეთის დამონების ფართო გეგმა, რომელსაც თანდათან ახორციელებდნენ ცხოვრებაში.

იმპერიალისტურმა ომმა რუსეთში კიდევ უფრო გააძლიერა მრეწველობის კონცენტრაცია, გააძლიერა მონოპოლისტური ტენდენციები, ყოვლისშემძლე გახადა სამრეწველო და საბანკო კაპიტალის მაგნატები. გაიზარდა სააქციო საზოგადოებათა რიცხვი და მათი კაპიტალდამანდებები. მარტო 1916 წელს რუსეთში გაიხსნა 244 ახალი სააქციო საზოგადოება 373 მილიონამდე ძირითადი კაპიტალით. სინდიკატებმა და ტრესტებმა, განსაკუთრებით მძიმე მრეწველობაში, გააძლიერეს თავიანთი მონოპოლისტური ტენდენციები. მრეწველობის კონცენტრაციამ და მონოპოლიზაციამ გააძლიერა როლი ბანკებისა, რომლებმაც სწრაფად და სრულად ჩაიგდეს ხელში მრეწველობა. მაგალითად, თუ 1914 წელს მსხვილი ბანკების რიცხვი უდრიდა 40-ს, 1917 წლისათვის გაიზარდა 44-მდე. მათი ბალანსი 1914 წელს უდრიდა 5779 მილიონ მანეთს, 1917 წლისათვის — 13 051 მილიონ მანეთს. შენატანები ბანკებში 1914 წელს უდრიდა 2410 მილიონ მანეთს, 1917 წლისათვის — 6747 მილიონ მანეთს¹.

ბრუნვის ზრდასთან შეფარდებით გაიზარდა საერთო მოგებაც. 1915—1916 წლებში 53-მა სააქციონერო ბანკმა მიიღო 132,4 მილიონი მანეთი წმინდა მოგება. თუ 1913 წელს 79 სააქციონერო საზოგადოების კაპიტალი უდრიდა 2087 მილიონ მანეთს, 1915 წელს იგი გაიზარდა 2281 მილიონ მანეთამდე. საერთო მოგება ამავე პერიოდში გაიზარდა 351,7 მილიონი მანეთიდან 592,2 მილიონ მანეთამდე. წმინდა მოგება 1913 წელს შეადგენდა 155,3 მილიონ მანეთს, 1915 წელს 216,3 მილიონ მანეთს.

ეს მაქსიმალური მოგებანი, რომლებმაც ომის წლებში თავი მოიყარეს ფინანსური და სამრეწველო მაგნატების მცირე ჯგუფებისა და მსხვილი სახელმწიფო მოხელეების ხელში, ცხადია, ხორციელდებოდა რუსეთის მშრომელი მასების უსასტიკესი ექსპლოატაციის ხარჯზე.

ბურჟუაზიამ ომის წლებში განამტკიცა თავისი ეკონომიკური პოზიციები. მიიღო მაქსიმალური მოგება. მშრომელი მასების მდგომარეობა კი დიდად გაუარესდა და აუტანელი გახდა.

მეფის მთავრობისა და ბურჟუაზიის ანტიხალხურმა პოლიტიკამ რუსეთი იმპერიალისტური ომის მესამე წლის თავზე კატასტროფის წინაშე დააყენა. სწრაფი დეგრადაციის გზით მიმავალი სახალხო მეურნეობის ყველა დარგი სრული გაჩანაგების ზღურბლს მიუახლოვდა. ომმა შთანთქა რუსეთის სახელმწიფოს სახალხო სიმდიდრის ნახევარზე მეტი. თუ ომის წლებში ინგლისმა დაკარგა თავისი სახალხო სიმდიდრის 15%, საფრანგეთმა — 31%, გერმანიამ — 33%, ავსტრია-უნგრეთმა — 41%, რუსეთის დანაკარგი უდრიდა 60%-ს.

¹ П. И. Лященко, История народного хозяйства СССР, т. II, гл. 628.

ომმა მოაშწიფა რუსეთის ცარიზმისა და ბურჟუაზიის წყობილების კრიზისი, რომლის გადაჭრა შეეძლო მხოლოდ სახალხო რევოლუციას მეფისა და ბურჟუაზიის ხელისუფლების დამხობის გზით.

ომის სიძნელეები და სამეურნეო ზრდა აზიერკავკასიაში

იმპერიალისტური ომისათვის რუსეთის მოუშადადებლობამ და მის ეკონომიკაში წარმოშობილმა გადაულახავმა სიძნელებმა ყველაზე მწვავედ იმპერიის განაპირა კოლონიურ რაიონებში იჩინეს თავი. ამის ცხადი დადასტურებაა კერძოდ 1914—1917 წლებში ამიერკავკასიაში შექმნილი ვითარება, ამიერკავკასიის ეკონომიკის სრული ნგრევა-გაჩანაგება.

ამიერკავკასიის მმართველი წრეები და შეძლებული კლასები იმპერიალისტურ ომში დიდი ხმაურით ჩაებნენ. განსაკუთრებით აქტიურობდა ბურჟუაზია, რომელმაც ომში მაქსიმალური მოგების დიდი შესაძლებლობა დაინახა. ეს „პარტიული ვაკანალია“ კიდევ უფრო გაიზარდა მას შემდეგ, როცა საომარ მოქმედებათა ასპარეზი თვით ამიერკავკასია გახდა.

ბურჟუაზიის ხელშეკრულებით ადგილობრივმა მმართველობამ პირველ რიგში ხელი მოჰკიდა მრეწველობის მობილიზაციას, მის გადაყვანას სამხედრო რელსებზე. ფაბრიკა-ქარხნების უმრავლესობა ომისათვის საჭირო პროდუქციის გამოშვებაზე გადავიდა.

1917 წლის მონაცემებით ამიერკავკასიაში ომის საჭიროებებზე მუშაობდა 328 საწარმო (50445 მუშა-მოსამსახურით), ნაწილობრივ მომუშავე საწარმოთა რიცხვი 236-ს უდრიდა (28831 მუშა-მოსამსახურით); მათთან გათანაბრებულ საწარმოთა რიცხვი უდრიდა 221-ს (12809 მუშა-მოსამსახურით)¹, ომის საჭიროებაზე მომუშავე მუშათა რიცხვი 78,2%-ს აღწევდა. მრეწველობის მთელი პროდუქციის 71% სამხედრო საჭიროებას ხმარდებოდა.

სამხედრო პროდუქციის გამოშვების ზრდა ამიერკავკასიაში მიღწეულ იქნა არა ახალი ფაბრიკა-ქარხნების ამუშაების, არამედ არსებულ საწარმოთა სამხედრო წარმოებაზე გადაყვანის ხარჯზე. ამან, ცხადია, გამოიწვია ჩვეულებრივ, მშვიდობიან პირობებში საჭირო პროდუქციის წარმოების მკვეთრი შემცირება, რასაც ბაზარზე საშინელი სიძვირე და მოსახლეობის მატერიალურ-საყოფაცხოვრებო დონის გაუარესება მოჰყვა.

გამოცდილი და ჯანსაღი მუშა-ხელის არმიაში გაწვევამ, ტრანსპორტის მოშლამ და სათბობისა და ნედლეულის მკვეთრმა შემცირე-

¹ Россия в мировой войне 1914—1918 гг. (в цифрах), Москва, 1925, ცხ. 66, გვ. 80.

ბამ დასცა შრომის ნაყოფიერება და შეამცირა მრეწველობის პროდუქცია. ომით გამოწვეულმა მეურნეობის საერთო ნგრევამ გავლენა მოახდინა ბაქოს ნავთის მრეწველობაზე. ცხადია, ომმა ნავთზე მოთხოვნილების დიდი ზრდა გამოიწვია. მთავრობამ ნავთის მრეწველობა გასამხედროებულად გამოაცხადა. ფასები ნავთის პროდუქციაზე სამჯერ გაიზარდა. მოგებით დაინტერესებულმა მრეწველებმა ხელი მიჰყვეს ბაქოს ნავთობის ყაჩაღურ ექსპლოატაციას. მაგრამ მოწყობილობის უქონლობამ, მუშა ხელის შემცირებამ დასცა შრომის ნაყოფიერება. შეწყდა საბურღი სამუშაოები. 1913 წელს ბაქოში 7877 მეტრი საერთო სიღრმის ჰაბურღილი იქნა გათხრილი. 1917 წლისათვის — 54760 მეტრი. ომის დროს, ნავთის კოლოსალური საჭიროების მიუხედავად, ნავთობის მოპოვება არა თუ გადიოდა არამედ შემცირდა კიდევც.

1913 წელს ბაქოს რაიონში ნავთობის მოპოვება უდრიდა 473,1 მილიონ ფუტს, 1917 წელს კი — 391,7 მილიონს, ომის ბოლო — 1918 წელს კი 185,0 მილიონ ფუტამდე დაეცა¹. დაეცა მარგანეცის მრეწველობა. როგორც ცნობილია, ქიათურის მარგანეცი თითქმის მთლიანად ექსპორტისათვის მზადდებოდა. ომის წლებში საზღვარგარეთიდან გზების ჩაკეტვამ მარგანეცის მრეწველობა ჩაჰკლა. მკვეთრად შემცირდა მადნის მოპოვება და მუშათა რიცხვი.

1918 წლისათვის მარგანეცის ხედრითი წონა მსოფლიო ბაზარზე 1,59%-მდე, ხოლო 1920 წლის დასასრულისათვის ნულამდე დავიდა.

ომის წლებში მკვეთრად შემცირდა სპილენძის მადნის ამოღება და გამოდნობა. ალავერდის, ახტალის, შამბლუგის, სისიმიდანსკის ქედაბეჭის, ზანგეზურის საბადოებში 1913 წელს ამოღებულ იქნა 9 293 040 ფუთი სპილენძის მადანი, 1914 წელს — 5 810 926 ფუთი, 1915 წელს — 3 195 815 ფუთი, 1916 წელს — 3 339 690, 1917 წელს — 2 345 173, ხოლო 1918 და მომდევნო წლებში იგი სავესებით შეწყდა². საგრძნობლად შემცირდა ქვანახშირის ტყეის, ოქროს, ბარიტის მოპოვება³.

მრეწველობის მობილიზაციამ საჭირო შედეგები ვერ გამოიღო. სამხედრო წარმოებაზე გადასული ფაბრიკა-ქარხნების პროდუქცია არ გადიდებულა. შრომის ნაყოფიერება სისტემატურად ეცემოდა. სათბობისა და ნელღეულის ნაკლებობის გამო ბევრმა საწარმომ სავესებით შეწყვიტა მუშაობა, ზოგმა კი შეამცირა მავალითად, თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიებში ლითონდამმუშავებელ მრეწველობაში დაიკეტა 5 საწარმო. მუშათა რიცხვი შემცირდა 559 კაცამდე (54,4%); თიხის დამმუშავებელი მრეწველობის საწარმოთა რიცხვი ამავე პერიოდში

¹ Закавказье «Статистико-экономический сборник» ЗСФ, 1925, გვ. 356. (შემდეგში закавказье).

² Закавказье.... გვ. 112.

³ იქვე, გვ. 113—115.

33-დან 26-მდე შემცირდა. მუშათა რაოდენობა კი 1448 კაციდან 108 კაცამდე¹. საქართველოში ლითონის, ქვის, თიხის დამამუშავებელ, ქალაღის, ბეწვეულის დამამუშავებელ, სანოვაგის, სასმელებისა და თამბაქოს მწარმოებელ მრეწველობაში 1913 წელს არსებული 205 საწარმო 1915 წელს 191-მდე შემცირდა. მუშათა რიცხვი შემცირდა 7940-დან 6903-მდე². დაიხურა ადელზანოვის, ტყავისა და თექის ქარხნები, ღვინისა და კონიაკის ქარხნები თბილისსა და გორში, ბორჯომის შუშის ქარხანა, სადაც 1000-ზე მეტი მუშა მუშაობდა. ზეთსახდელი და საპნის ქარხნები გადაყვანილ იქნა ომისათვის საჭირო საგნების წარმოებაზე.

სომხეთში მრეწველობა სუსტად იყო განვითარებული, მსხვილი მრეწველობა წარმოდგენილი იყო მხოლოდ ორი — სპილენძსადნობი და ღვინო-კონიაკის ქარხნებით. მრეწველობის სხვა დარგებში სჭარბობდა ხელოსნური და კუსტარული წარმოებანი. 1913 წელს სოფლის მეურნეობა სახალხო მეურნეობის პროდუქციის $\frac{3}{4}$ -ს იძლეოდა. მსხვილი მრეწველობის პროდუქციის ღირებულება შეადგენდა 15,5 მილიონ მანეთს (1926—27 წლის ფასებით). იმპერიალისტურმა ომმა, რასაც მოჰყვა თურქთა არაერთგზისი დამარბეველი შემოსევანი, სომხეთის სახალხო მეურნეობაზე გამანადგურებელი გავლენა მოახდინა. 1919 წელს სომხეთის სოფლის მეურნეობის მთელი პროდუქცია 1913 წლის დონეთან შედარებით შეადგენდა 17,2%-ს, ხოლო მრეწველობისა — 8%-ს.

თურქეთთან ომის დაწყების შემდეგ ამიერკავკასიის ერთ-ერთი მსხვილი სამრეწველო ცენტრი — ბათუმი უშუალოდ ფრონტისპირა ზოლში აღმოჩნდა. ბათუმის ნავთობის გადამამუშავებელმა ქარხნებმა და სხვა საწარმოებმაც მუშაობა შეწყვიტეს. ბათუმში შეწყდა ყოველგვარი წარმოება, ალებ-მიცემობა, — წერდა 1914 წელს კორესპონდენტი ბათუმის რაიონიდან.

იმპერიალისტურმა ომმა ამიერკავკასიის ისედაც ჩამორჩენილი სოფლის მეურნეობა რღვევისა და დაშლის გზაზე დააყენა. მოსახლეობის ყველაზე ჭანსალი და შრომისუნარიანი ნაწილის არმიაში გაწვევამ მეურნეობის ყველა დარგი დასცა. ომის წლებში გაცედა და დაიმტვრა სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღები, რომელთა ყიდვა-განახლება ომის პირობებში აღარ შეიძლებოდა. შემცირდა მარცვლეულის ნათესი ფართობი, მებამბეობას, მევენახეობას, მეთამბაქოეობას და ინტენსიური მეურნეობის სხვა დარგებს გაჩანაგება დაეტყო. იკლო შინაური პირუტყვის რაოდენობამ, გლეხობას შემოაცედა აუცილებე-

¹ სტატისტიკური კრებული, 1909—1921 წწ., გვ. 41—44.

² იქვე, გვ. 42—44.

ლი საოჯახო მოწყობილობა, ტანსაცმელი, სოფლებში მასობრივმა სილატაკემ და შიმშილობამ დაისადგურა.

მარცვლეულის უკმარობით გამოწვეულმა სიძნელეებმა, რაც 1910—1912 წლებში უკვე შესამჩნევი იყო ამიერკავკასიაში, ომის წლებში მეტად საშიში ხასიათი მიიღო¹. ხორბლეულის ნათესები 1915 წელს 1913 წელთან შედარებით 1114 ათასი დესეტიანიდან 725 ათას დესეტინამდე შემცირდა. მოსავალი ამავე პერიოდში 43 885,5 ათასი ფუთიდან 30 592 ათას ფუთამდე დავიდა². კიდევ უარესი მდგომარეობა შეიქმნა 1916 წელს. 1909—1913 წლებში სიმინდის, ხორბლის, ქერისა და სხვ. ნათესების ფართობი თბილისის გუბერნიაში საშუალოდ უდრიდა 337 910 დესეტინას, ქუთაისის გუბერნიაში — 252 617 დესეტინას. 1916 წელს იმავე სახის ნათესები თბილისის გუბერნიაში შემცირდა 173 071 დესეტინამდე. ქუთაისის გუბერნიაში — 150 816 დესეტინამდე³. ნათესი ფართობების შემცირების მიზეზი გახდა ომის გამო გარედან მოსული (უმთავრესად ირანული) მუშა-ხელის მკვეთრი შემცირება, სათესლე მასალის ნაკლებობა და უვარგისობა, საქონლის ღირებულების ზრდა, რამაც მუშა-საქონლის დიდი რაოდენობა იმსხვერპლა, ცხენებისა და სახედრების რეკვიზიცია არმიის საჭიროებისათვის და სხვ. შემცირდა არა მარტო ნათესი ფართობების რაოდენობა, არამედ დაეცა მოსავლიანობაც, რაც საირიგაციო სისტემის მოშლით, მიწის ცუდი დამუშავებით, აგროტექნიკურ ღონისძიებათა ჩამორჩენილობით იყო გამოწვეული.

ომის წლებში დიდი ზიანი მოუვიდა ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობის ინტენსიურ დარგებს, რომლებიც კვალიფიციურ მუშახელს და გაუმჯობესებულ სასოფლო-სამეურნეო მანქანა-იარაღებს მოითხოვდა. ტექნიკური კულტურების მოყვანა, რაც ამიერკავკასიის შშრომელ მოსახლეობას საკმაო შემოსავალს აძლევდა, ომის წლებში შემცირდა და არარენტაბელური გახდა.

მევენახეობას, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობაში მნიშვნელოვანი როლი ეკავა. ომის წლებში მევენახეობა გაჩანაგების გზაზე დადგა. შეწყდა ყურძნის ნაწარმის ექსპორტი, აიკრძალა ღვინით ვაჭრობა, ვენახებს მოედო (განსაკუთრებით თბილისის და ქუთაისის გუბერნიებში) ფილოქსერა, შაბიამანის ფასები გაუგონრად გაიზარდა. ვენახებს მოაყლდა მუშახელი, ვენახების ფართობი ომის წლებში 1913 წელთან შედარებით საშუალოდ

¹ პ. გუგუშვილი, მარცვლეული მეურნეობა საქართველოსა და ამიერკავკასიაში, გვ. 181.

² Институт экономич. исследований. вып. VII, Петроград, 1922, народное хозяйство в 1916 году. გვ. 27.

³ სტატისტიკური კრებული 1909—1921 წწ., გვ. 15, ცხრ. 11.

25%-ით შემცირდა¹. მაგალითად, თუ 1909—1913 წლებში საქართველოში საშუალოდ 45 243 დესეტინა ვენახი იყო და ყურძნის საერთო მოსავალი 7 501 768 ვედროს უდრიდა, 1917 წლისათვის ვენახის ფართობი 37 522 დესეტინამდე შემცირდა, ხოლო მოსავალი 4 734 932 ვედრომდე დაეცა². აქედან ჩანს, რომ იქლო არა მარტო ვენახის ფართობმა, არამედ ყურძნის მოსავლიანობამ ერთ დესეტინაზე (208 ვედროდან 157 ვედრომდე), რაც ვაზის მოუვლელობითა და მავნე სენის გავრცელებით იყო გამოწვეული. მოსავლიანობის დაცემისა და სასურსათო კრიზისის პირობებში გლეხობა მთელ რიგ ადგილებში იძულებული გახდა ვენახის ფართობებზე ხორბალი დაეთესა³.

მარცვლეულის ნათესების შემცირებამ, ჩრდილოეთ კავკასიასთან დავოლგის მხრიდან პურის შემოტანის თითქმის შეწყვეტამ, მუშა-ხელის სიმცირემ ჩაქალა მეზამბეობა. ფასები მარცვლეულზე გაიზარდა, მაშინ როცა ბამბის ფასი თითქმის უცვლელი დარჩა. ამის გამო მოსახლეობამ ხელი აიღო ბამბის მოყვანაზე. ბამბის ნათესები მკვეთრად შემცირდა და 1917 წლისათვის იგი 1909 წლის დონეზე დავიდა. თუ 1913 წელს ამიერკავკასიაში ბამბის ნათესების ფართობი 127,5 ათას დესეტინას აღწევდა, ხოლო გაწმენდილი ბოჭკოს მოსავალი 1793,0 ათას ფუტს, 1917 წლისათვის ნათესები 52,2 ათას დესეტინამდე შემცირდა, ხოლო მოსავალი — 801,8 ათას ფუტამდე⁴. ასეთივე ბედი ეწვია მეთამბაქოეობას.

ომის დაწყებიდან ამიერკავკასიის კავშირი საზღვარგარეთის ბაზრებთან შეწყდა. მუშახელის სიმცირემ და სასურსათო სიძნელებმა, თამბაქოს ფასების უმნიშვნელო ზრდამ, შეანელა მოსახლეობის ინტერესი ამ კულტურისადმი. თურქეთთან საომარი ოპერაციების დაწყების შემდეგ აქარასა და აფხაზეთში, როგორც ფრონტისპირა რაიონებში (ამიერკავკასიის მეთამბაქოეობის ყველაზე მნიშვნელოვან რაიონებში) თამბაქოს პლანტაციები საგრძნობლად შემცირდა. საქართველოში თამბაქოს მოსავალი 1914 წელს 802 419 ფუტს უდრიდა, 1916 წელს — 562 922 ფუტამდე დავიდა, ხოლო 1918 წელს — 119 911 ფუტამდე⁵. მთელი ამიერკავკასიის მასშტაბით 1914 წელს თამბაქოს პლანტაციების ფართობი უდრიდა 16 039 დესეტინას, 1918 წლისათვის იგი დაახლოებით 2 240 დესეტინამდე დავიდა⁶.

ომიანობის წლებში ღარი ზიანი განიცადა მეაბრეშუმეობამ, მება-

¹ Закавказье, ... გვ. 298.

² სტატისტიკური კრებული, გვ. 37.

³ Закавказье, ... გვ. 208, 209.

⁴ იქვე, გვ. 236.

⁵ სტატისტიკური კრებული, გვ. 38.

⁶ Закавказье, ... გვ. 244.

ლეობამ, რამაც, აგრეთვე, ხელი შეუწყო მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის გაუარესებას.

იმპერიალისტური ომის წლებში საგრძნობლად დაზარალდა ამიერკავკასიის სოფლის მეურნეობის ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი დარგი — მეცხოველეობა, რომელსაც სახარბიელო მდგომარეობა არც ომის წინ ჰქონდა. 1916 წელს საქართველოში მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი 1913 წელთან შედარებით 282 814 სულით შემცირდა. წვრილფეხა რქოსანი საქონელი ამავე პერიოდში შემცირდა 751 454 სულით, ცხენი — 43 318 სულით¹. პირუტყვის საერთო რაოდენობა საქართველოში 1913 წლიდან 1916 წლამდე შემცირდა 29%-ით. ამავე წლების განმავლობაში სომხეთში მსხვილფეხა რქოსანი საქონელი შემცირდა დაახლოებით 6 000 სულით, ცხენი — 6 000 სულით². მსგავს მდგომარეობას აღვილი ჰქონდა აზერბაიჯანში. 1913 წელს აზერბაიჯანში აღრიცხული იყო 200 ათასი ცხენი. 1915 წლისათვის 67 ათასი დარჩა. შუშის, ყაზახის, გეოგჩაის და სხვა მაზრებში ომის წლებში დაიღუპა შინაური პირუტყვის 60 პროცენტზე მეტი. ომის წლებში ამიერკავკასიაში მასობრივი სახე მიიღო საქონლის ეპიდემიურმა დაავადებამ, რამაც დიდძალი პირუტყვი იმსხვერპლა. 1917 წლის მაზრობრივი აღწერის მონაცემებით, მაგალითად, საქართველოში გლეხური მეურნეობის 15,3 პროცენტს პირუტყვი სრულებით არ ჰყავდა. 38,8 პროცენტს არ ჰყავდა მუშა-საქონელი, 36,5 პროცენტს კი — ძროხა³. მნიშვნელოვნად გაუარესდა საქონლის ჯიშინობა, შემცირდა საქონლის პროდუქტიულობა.

ომის წლებში გამოუვალ მდგომარეობაში ჩავარდა რუსეთის რკინიგზის ტრანსპორტი, რომელმაც ვერ აიტანა რა ომის სიმძიმე, მთლიანად მოიშალა და სახალხო მეურნეობის სწრაფი ნგრევის ერთ-ერთი ხელისშემწყობი პირობა გახდა. იგივე შეგვიძლია გავიმეოროთ ამიერკავკასიის მიმართ. ამიერკავკასიაში ამ მხრივ უფრო მძიმე მდგომარეობა შეიქმნა. მთავარ მაგისტრალურ ხაზს (ბაქო-ბათუმი) ოდნავადაც არ შეეძლო დაეკმაყოფილებინა ერთდროულად არმიისა და მოსახლეობის საჭიროებანი. საქონელბრუნვა ამიერკავკასიაში ჩაკედა. შინაგანი გაცვლა-გამოცვლა მოიშალა, რამაც გამოიწვია არა მარტო სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის დაქვეითება-დაკნინება, არამედ ზღაპრული სიძვირე და მოსახლეობის მატერიალური მდგომარეობის გაუარესება.

¹ სტატისტიკური კრებული, 1909—1921, გვ. 27.

² Закавказье, ... გვ. 209.

³ 1917 წლ. სასოფლო-სამეურნეო და საადგილმამულო აღწერის მაზრობრივი კამები, ცსს გამოცემა, 1922 წ., გვ. 114.

ომის წლებში ჩაკედა ამიერკავკასიის საგარეო ვაჭრობა. 1913 წელს ამიერკავკასიიდან გატანილი იყო 123 მილიონი მანეთის საქონელი. 1914 წელს იგი 89,5 მილიონამდე შემცირდა, ხოლო 1915 წელს — 35,2 მილიონ მანეთამდე. 1913 წელს ბათუმიდან გატანილ იქნა 45,5 მილიონი მანეთის საქონელი. 1915 წლიდან ამ გზით საქონლის გატანა სრულიად შეწყდა. ასევე შეწყდა გატანა ფოთის, სოხუმის, გუდაუთის ნავსადგურებიდან. ომის პირველ წლებში საგრძნობლად შემცირდა, ხოლო შემდეგ საესეებით შეწყდა ამავე ნავსადგურებით ამიერკავკასიაში საქონლის შემოტანა¹.

ომის წლებში სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის მზარდი ნგრევისა და ანარქიის პირობებში მშრომელთა მატერიალურ-საყოფაცხოვრებო პირობები მეტისმეტად გაუარესდა. სოფლის მეურნეობის პროდუქტიულობის დაცემამ, მომარაგების საქმის მოშლამ, შინაური ბაზრისათვის მსუბუქი მრეწველობის პროდუქციის შემცირებამ, მანეთის კურსის დაცემამ სიძვირის ზრდა გამოიწვია. მუშათა ნომინალური ხელფასი ომის წლებში მცირედ გაიზარდა, მაშინ როცა ბაზარში ფასებმა პირველი მოთხოვნილების საგნებზე ომამდელ დონეს საშუალოდ 400-ზე მეტი პროცენტით გადააქარბა².

1916—1917 წლებში ომამდელ დონესთან შედარებით პირველი მოთხოვნილების საგნები თბილისის ბაზარზე გაძვირდა დაახლოებით 4—5-ჯერ. ეს მაშინ, როცა ნომინალური ხელფასი 1914 წელს 1913 წელთან შედარებით 6%-ით შემცირდა, ხოლო 1915 წელს, მცირე მომატების შემდეგ, ძლივს ავიდა 1913 წლის დონემდე³. ფასების ასეთივე უჩვეულო ზრდას ადგილი ჰქონდა ბაქოში, ერევანში და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში და ცენტრებში.

მაგალითად, სასურსათო პროდუქტებზე ომის წლებში ბაქოში ფასები 3—4-ჯერ გაიზარდა, ხოლო ხელფასი იმავე დონეზე დარჩა. ამავე დროს სურსათი ქალაქის ბაზარზე მკვეთრად შემცირდა. სასურსათო მალაზიებთან გაჩნდა გრძელი რიგები. მასობრივი ხასიათი მიიღო სპეკულაციამ.

გარდა ამისა, ომის წლებში ბინათმფლობელებმა საბაზრო ფასების ზრდის შესაბამისად საგრძნობლად გააძვირეს ბინის ქირა, რაც ყველაზე მწვავედ მშრომელი მოსახლეობის ბიუჯეტს დააწვა. მთელმა რიგმა მეწარმეებმა მუშათა სამუშაო დრო თვითნებურად გაადიდეს. გაუარესდა მშრომელთა სანიტარულ-ჰიგიენური პირობები. თბილისის ადელხანოვის ტყავის ქარხნის მუშათა მდგომარეობას ასე აგვიწერს გაზ.

¹ Кавказский календарь, 1916 г.

² საბაზრო ფასების მოძრაობა საქართველოს სსრ ქალაქებში 1912—1923 წწ., 1924 წ., თბ. გვ. 64.

³ Статистический сборник за 1913—1917 гг. вып. I, т. III, გვ. 121—123.

„თანამედროვე აზრი“: „სამუშაო დრო კანონის ძალით განისაზღვრება 9 საათით. მაგრამ ეს კანონი არსებობს მხოლოდ ქალაქებში და ცხოვრებაში არ ტარდება... ავიღოთ ე. წ. დაბახანა. აქ მუშაობა ნამდვილ ჯოჯოხეთს რომ იტყვიან, ის არის, გარშემო სულ მყარალი სუნიტ არის გაუღენთილი ჰაერი, დილიდან საღამომდე მუხლამდე წყალში არიან, იქვე საუზმობენ, სადილობენ და იქვე იცვამენ დანესტიანებულ დასველებულ ტანისამოსს“¹. გაზეთი „სახალხო ფურცელი“ თბილისის ტრამვაის მუშა-მოსამსახურეთა მდგომარეობას რომ ეხება, აღნიშნავს: „სიძვირე ბინის, სანოვავის, ყოველი საცხოვრებელი საგნის, საარაკო სახეს იღებს. 300 პროცენტით გაძვირდა ცხოვრება, ხოლო მუშის ხელფასს 5 პროცენტიც არ მომატებია“². „ენფანციანცის თამბაქოს ფაბრიკაში დაახლოებით 400-ზე მეტი მუშა მუშაობს. მათ შორის 300-მდე ქალი. ქარხანაში მეტისმეტი უსუფთაობაა. არ არის არც ზრდილობიანი მოპყრობა, ხელფასი... ძლიერ მცირეა. სამუშაო დღე თერთმეტი საათია, დღის ქირა კი 40 კაპიკიდან 1 მან. და 25 კაპიკამდე აღის“³ — წერს კორესპონდენტი გაზ. „თანამედროვე აზრის“ ფურცლებზე. ნავთის მრეწველობის მიმართ წაყენებულ მოთხოვნებში ბაქოელი მუშები 1915 წელს აღნიშნავდნენ: „ომის წინ მძიმე მდგომარეობაში ვიყავით, ომის დაწყებიდან ჩვენი მდგომარეობა განსაკუთრებით აუტანელი გახდა და რაც უფრო ჭიანჭურდებოდა ომი, მით უფრო და უფრო იზრდება სიძვირე, რაჟაც ახლა უკვე ზღაპრულ სიდიდეს მიაღწია და ყოველდღიურად მატულობს“. ნუხის აბრეშუმის ძაფსახვევ ფაბრიკებში, ქედაბექის სპილენძის საბადოებსა და სპილენძის სადნობ ქარხანაში, ტაუზის ცემენტის ქარხანაში და სხვ. მუშებს ისე მცირე ხელფასი ეძლეოდათ, რომ მაშინდელი საბაზრო ფასების პირობებში მას მინიმალური მოთხოვნილების დაკმაყოფილებაც კი არ შეეძლო. მუშები შიმშილობდნენ.

მთავრობა ბურჟუაზიულ მოღვაწეებთან ერთად მზარდი სიძვირის თავიდან ასაცილებლად თათბირს თათბირზე იწვევდა. 1915 წლის მაისში თბილისში მოიწვიეს ამიერკავკასიის ქალაქის თავებისა და საზოგადო მოღვაწეების ყრილობა. ყრილობამ განსაკუთრებული ყურადღება მიაქცია პირველი მოთხოვნების საგნებზე ფასების ნორმირების საკითხს, „პეკულაციის წინააღმდეგ ბრძოლას, კოოპერატივებისა და სამომხმარებლო ორგანიზაციების მუშაობის გაუმჯობესებას. დაარსდა სასურსათო კომიტეტი. ამავე წლის ნოემბერში მეფისნაცვლის მონაწილეობით თბილისში შედგა თათბირი, რომელიც, აგრეთვე, სიძვირის წინააღმდეგ ბრძოლის საკითხებს მიეძღვნა. თათ-

¹ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 114, 1915 წ.

² გაზ. „სახალხო ფურცელი“, № 390, 1915 წ.

³ გაზ. „თანამედროვე აზრი“ № 231, 1916 წ.

ბირზე სიტყვით გამოსულმა მეფისნაცვალმა აღიარა, რომ ამიერკავკასიის ქალაქებში სურსათ-სანოვავის ყოველდღიური გაძვირება მოსახლეობის მდგომარეობას უფრო და უფრო აუარესებს და საშიშ ხასიათს იღებს¹. ყრილობაზე და თათბირზე მიღებულ იქნა მთელი რიგი ღონისძიებანი. მაგრამ ისინი ან საერთოდ არ განხორციელებულან, ან უკეთეს შემთხვევაში პალიატურ ხასიათს ატარებდნენ. ომის პირობებში სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის წგრებისა და სასურსათო სიძნელების შეჩერება, ცხადია, თათბირებით და რეზოლუციებით არ შეიძლებოდა. მთავრობის წრეებში თათბირობდნენ, მდგომარეობა კი ყოველდღიურად უარესდებოდა.

თბილისის პოლიცემისტერი ზდანეცკი 1915 წლის დეკემბრის მოხსენებაში მზარდი სიძვირისა და მისი გამომწვევი მიზეზების შესახებ აღნიშნავდა: „ცხოვრება ქალაქში შეუჩერებლივ ძვირდება. მოვაჭრეთა მტაცებლურმა სიხარულმა და უპატრონო მომხმარებლების წვალეობამ უკიდურეს ზომას მიაღწია. ამის შესახებ ყოველდღიურად, მრავალგზის ჩივიან და გვთხოვენ დახმარებას საარსებო მინიმუმის შეძენის საქმეში. ქალაქის მოსახლეობის დაბალი ფენა დიდ გაჭირვებას განიცდის და მზად არის დათმოს ყოველივე, ოღონდ პური შეიძინოს. მათი მდგომარეობა მძიმე და გამოუვალია. ქალაქში ამჟამად არ იშოვება შაქარი, ფქვილი, ზეთი, ღორის ქონი, კარტოფილი, რძე და სხვა პროდუქტები. მოსალოდნელია ფასების შემდგომი გადიდება პურსა და ხორცზე. შეუძლებელია რაიმეს შეძენა დაწესებულ ფასებში. თამბაქოც კი არსებულ ფასებზე უფრო ძვირად იყიდება“.

სასურსათო სიძნელებისა და ყოველდღიურად მზარდი სიძვირის გამო, ამიერკავკასიის ქალაქებში 1916 წლის თებერვალ-მარტში ადგილი ჰქონდა ე. წ. სასურსათო ბუნტებს, რომლებშიც მონაწილეობას იღებდა ქალაქის დაბალი მოსახლეობა, უმთავრესად ქალები. 14 თებერვალს ბაქოში ალექსანდრე ნეველის ბაზარში მომხმარებელთა ჯგუფმა იმის გამო, რომ ვაჭრებმა ხორცი და სხვა პროდუქტები გადამალეს და სპეკულანტურ ფასებში ჰყიდდნენ, მოაწყო მალაზიების დარბევა. პოლიციის საგანგებო ღონისძიებების მიუხედავად, მეორე დღეს, 15 თებერვალს, სასურსათო რბევა უფრო დიდი მასშტაბით დაიწყო. დაარბიეს სკობელევის წისკვილი, გულიევისა და ტაგიევის ფქვილის საწყობები, სავაჭრო მალაზიები. დარბევები ერთდროულად დაიწყო ქალაქის ყველა ნაწილში. პოლიცია, როგორც ბაქოს გენერალ-გუბერნატორი აღნიშნავს თავის მოხსენებაში, უძლური აღმოჩნდა შეეჩერებინა მშვიერთა ძლიერი ტალღა, რომელიც გაბოროტებული ანგრევდა და იტაცებდა ყველაფერს. გამოიძახეს კაზაკთა ნაწილე-

¹ იხ. Особое совещание для разработки мероприятий, направленных к устранению возрастающей дороговизны... на Кавказском крае, 1914, Тифлис.

ბი. კაზაკთა ასეულების დახმარებით პოლიციამ შეძლო 17 თებერვალს წესიერების აღდგენა. დააპატიმრეს ასეულობით ქალი და ბავშვი.

ბაქოს ამბებმა, იმდროინდელი პოლიციური ტერმინი რომ ვიხმაროთ, „გამოძახილი“ კპოვა მთელს ამიერკავკასიაში. 18 თებერვალს დერბენდში ქალების დიდმა ჯგუფმა, კარტოფილის სპეკულაციურ ფასებში გაყიდვის გამო, დაიწყო პრუდუქტით მოვაპრე დუქნების დანგრევა. წესრიგის აღსადგენად გამოიწვიეს გარნიზონის ნაწილები“. 22 თებერვალს მსგავს შემთხვევებს აღვილი ჰქონდა გროზნოში.

21 თებერვალს თბილისის პოლიცემისტერი წერდა: „ბაქოს უწესოებათა ტალღამ ჩვენი ქალაქის გარეუბნებამდე მიაღწია. ეს მესამე დღეა ეუთვალთვალეზი. ცხოვრების გაძვირებისაგან მოთმინებააღვსილმა გარეუბნელმა მოსახლეობამ, რომელიც უმთავრესად მუშა ხალხისა და ქალაქის უღარიბესი კლასისაგან შედგება, პურის საცხოვრებისა და ხორცის სავაჭრო დუქნების წინ მოიყარა თავი და აღელვებული ლაპარაკობს ბაქოს რბევის შესახებ; ყიდულობს იგი დღიურ სურსათს და ბოროტად ამინებს ვაჭრებს იმით, რაც მათ თანამოძმეებს გადახდათ ბაქოში“.

თებერვლის დღეებმა თბილისში პოლიციის „ენერგიული“ მოქმედების შედეგად მშვიდად ჩაიარა, მაგრამ სასურსათო სიძნელეებმა მარტსა და აპრილში უფრო ძლიერად აჩინა თავი. მშრომელი მოსახლეობის უკმაყოფილება აშკარა და შესამჩნევი შეიქნა. 30 აპრილს გუბერნატორისადმი მობსენებაში პოლიცემისტერის მოვალეობის აღმსრულებელი აღნიშნავს: „ამ დღეებში შესაძლებლობა მქონდა უშუალოდ მედვენებია თვალი ქალაქის მოსახლეობის, განსაკუთრებით მუშებისა და ღარიბების განწყობილებისათვის. ისინი მთელი დამეგების განმავლობაში შხაპუნა წვიმის ქვეშ დგანან პურის საცხოვრების დაკეტილი კარების წინ და ელოდებიან 2—3 გირვანქა ნახევრად ცომ პურს. მე და ჩემი ხელქვეითი პირები ვისმენდით მათს ოხერასა და ჩივილს და შეგვექმნა მეტად მძიმე განწყობილება... „წყევლებო! დე, ჩვენ დაგვახრჩონ, შიმშილით სული ამოგვახდონ, მაგრამ ბავშვები ხომ უნდა შეიწყალონ, მათ რა დააშავეს! „წყევლი სისხლისმღვრელები!“... — ასეთი სიტყვები გვესმოდა ჩვენ მშვიერ ბრბოში“.

ივლისის დასაწყისში თბილისში ბაქოს ამბები განმეორდა. დაარბიეს ბაზრის სავაჭროები, პროდუქტების საწყობები, სავაჭრო მაღაზიები სხვადასხვა უბანში. აღვილი ჰქონდა პოლიციასთან და კაზაკთა ნაწილებთან შეტაკება. დააპატიმრეს 333 კაცი, უმთავრესად ქალები. „ძარცვავდა ღარიბობა, ხელზე მოსამსახურეები, მოწყალეების დები, ოფიცერთა ცოლები, სახლთმფლობელები“, — აღნიშნულია პოლიციის ცნობაში. ცხადია, გაბოროტებული მოსახლეობა ნაკლებად უწევდა ანგარიშს იმას, რომ ასეთი დარბევები არა თუ გააუმჯობესებდა

მათ მდგომარეობას, არამედ პირიქით, კიდევ უფრო გაამწვავებდა სასურსათო სიძნელეებს. თბილისში მომხდარ ამბებს უკვალოდ არ ჩაუვლიათ. სომხეთში, საქართველოს ქალაქებსა და რაიონულ ცენტრებში — ბათუმში, ქუთაისში, სოხუმში, გორში, ფოთში, სილნალში, თელავში და სხვაგან ივლისის თვეში ადგილი ჰქონდა სასურსათო ბუნტებს.

სტიქიურად აღმოცენებულ ამ ბუნტებში, მთელ რუსეთს რომ გადაუარა, მტაცებლობისა და ქურდობის ფართო ასპარეზი ქალაქის ბნელ ძალებს (ხულიგნებს, ქურდებს), ეძლეოდათ; ისინი სრულებითაც არ წარმოადგენდნენ არსებული წყობილების წინააღმდეგ მიმართულ რაიმე ენერგიულ რევოლუციურ ღონისძიებას, პირიქით, ბუნტები რეაქციული მოვლენა იყო. ასეთი არეულობის დროს დაუნდობლად ნადგურდებოდა პროდუქტების ისედაც მცირე მარაგი, ინგრეოდა მაღაზიები და ყოველივე ამას თან ახლდა ხოლმე ყოვლად გაუმართლებელი მსხვერპლი. მაგრამ ეს იყო ობიექტური შედეგი მზარდი სიძნელეებისა, რომლებიც სახალხო მეურნეობის დარგების ნგრევამ წარმოშვა. იგი მოწმობდა ცარიზმის გამოუვალ კრიზისს: მის უუნარობას თავიდან აეცილინა სამეურნეო ნგრევით გამოწვეული საშინელებანი. იგი ამავე დროს მოწმობდა, რომ შექმნილი მდგომარეობიდან ერთადერთი გამოსავალი უნდა ყოფილიყო ცარიზმის დამხობა მხოლოდ რევოლუციური გზით. აღსანიშნავია, რომ სასურსათო ბუნტებმა რუსეთის მთელ რიგ პუნქტებში პოლიტიკური ხასიათი მიიღეს. ვ. ი. ლენინი შესაძლებლად თვლიდა სასურსათო არეულობანი გამოყენებული ყოფილიყო მასების გარევოლუციურებისათვის, სამოქალაქო ომის მომზადებისათვის. მასებისთვის უნდა განემარტათ, რომ უკვე სახეზეა უდიდესი ძალის ისტორიული ძრავა, რომელიც წარმოშობს უნახავ კრიზისს, შიმშილს, აურაცხელ უბედურებას. ეს ძრავა არის ომი.

იმპერიალისტურმა ომმა და ომის შედეგად გამოწვეულმა სამეურნეო ნგრევამ მკვეთრად გააუარესა ამიერკავკასიის სოფლის მოსახლეობის მატერიალისტური მდგომარეობა. შრომისუნარიან მამაკაცთა მნიშვნელოვანი რაოდენობა მობილიზებული იყო ზურგის სამუშაოებზე. სოფელი მოხუცების, ბავშვებისა და ქალების ამარა დარჩა. რეკვიზირებულ იქნა მუშა საქონელი. ამას თან დაერთო მოუსავლიანობა, სტიქიური უბედურებანი (წყალდიდობა და სხვ.). სოფელში ჩამოწვა შიმშილის საფრთხე. 1914 წელს გლეხობამ კიდევ გაიტანა თავი იმ მარაგით, რაც ომის დაწყებამდე გააჩნდა, განსაკუთრებით მძიმე შეიქნა მათთვის 1915 წელი, როცა მინდვრების დაუშუშავებლობის შედეგად მოსავლიანობა მკვეთრად შემცირდა და, ამავე დროს, შეწყდა ხორბლეულის შემოტანა. ამ წლიდან ამიერკავკასიის სოფლებს „შიმშილობა მოედო. ცენზურის სისასტიკის მიუხედავად მაშინდელ პრესაში

საქმაო ცნობები მოიპოვება სოფლის მოსახლეობის აუტანელი მდგომარეობის შესახებ.

„...ადამიანი ძნელად წარმოიდგენს მას, რაც ამჟამად სოფლებში ხდება: რომ ყველა ეს გაითვალისწინოთ და იგრძნოთ, ამისათვის უნდა დაიაროთ თქვენივე ფეხით ეს სოფლები, უნდა ნახოთ ნახევრად შიშველ-ტიტველი ბავშვები, ქალები და დაღვრემილი მამაკაცები, რომლებიც უიმედოდ შეჰყურებენ ერთიმეორეს. აქ ყველაფერს შავი ზეწარი გადაფარებია და საერთო მწუხარების ხმა გაისმის“¹; — წერს კორესპონდენტი საქართველოს სოფლების შესახებ.

„შიშშილმა სამეგრელოში ფართოდ გაშალა ფრთები. ყოველ დღე მსხვერპლი მსხვერპლს ემატება. არ არის სოფელი, სადაც ყოველდღე არ ხდებოდეს შემადიწუნებელი ამბავი.

სირიაჩქონში ერთმა გლეხმა ჰაში თავი დაიხრჩო. ვერ გაუძლო ბავშვების შიმშილისაგან ტანჯვას“².... წერს გაზ. „თანამედროვე აზრი“.

განსაკუთრებით მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა აჭარის მოსახლეობა, რომელმაც თურქეთის შემოსევა განიცადა. კორესპონდენტი გაზ. „თანამედროვე აზრის“ ფურცლებზე ასე აგვიწერს აჭარელი გლეხების უბედურებას: „საშიშარი სურათია: გამხდრები. წვირიანები, თმა-წვერ-მოშვებულები, ტიტვლები. მათი ნახვა უფრო გულშემაზრავია, ვიდრე მკვდრებით მოფენილი ბრძოლის ველისა. ჩემთვის წარმოუდგენელი იყო... მე ვნახე სრულიად ტიტველი ადამიანები, რომელთაც ჯერ კიდევ არ გაქრობიათ სირცხვილის გრძნობა და ჯალაც ჩერები (ჭინჭები) შემოერთყათ წელზე, ტანისამოსი კი არავის აქვს“³.

შიშშილმა დაისადგურა აზერბაიჯანისა და სომხეთის სოფლებში. საერთო გაჭირვების პირობებში მემამულეებმა და კულაკებმა კიდევ უფრო გააძლიერეს მშრომელი გლეხობის ექსპლოატაცია. გაიზარდა მოხელეთა თვითნებობა. აზერბაიჯანში ბეგები გლეხობას ძალით ართმევდნენ მიწის ნაკვეთებს, 1915 წელს სოფელ დოლიარის გლეხობამ მეფის მოადგილეს კავკასიაში წარუდგინა საჩივარი იმის შესახებ, რომ შამქორელმა ბეგებმა ხელთ იგდეს მათი მიწები. ამავე დროს ისინი გლეხობას საშუალებას არ აძლევდნენ ესარგებლათ სარწყავი წყლით. სოფლები დაბეგრეს ახალი მძიმე გადასახადებით. ამავე დროს პოლიციის მოხელეებმაც ბნელ ძალებთან კავშირში ხელი მიჰყვეს ისედაც გაძვალტყავებული მოსახლეობის ძარცვას. „სოფელი მამაკაცებისაგან დაიცალა, ყველა ბრძოლის ველზე გაიყვანეს. შიმშილისაგან წელში გატეხილ სოფელს მოველინენ მედროვენი და განსაცდელში აგდებდნენ მას.

¹ გაზ. „სახალხო ფურცელი“, № 102, 1914 წ.

² გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 58, 1916 წ.

³ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 175, 1916 წ.

ვინ გინდა დღეს არ სარგებლობდეს არანორმალური პირობებითა და ცხოვრების არევე-დარევეთ. ძარცვავენ სოფელს გამდიდრების სურვილით გატაცებული ჩარჩ-სპეკულანტები, ძარცვავენ ყაჩაღების სახით მოვლენილი საზოგადოების ნაძირალები... ძარცვავენ ისინიც, რომელთა მოვალეობას თითქოს მძარცველებთან ბრძოლა უნდა შეადგენდეს, ძარცვავენ თვით პოლიციის აგენტებიც¹, — ჩიოდა კორესპონდენტი ლაგოდების რაიონიდან.

ომის წლებში ამიერკავკასიის სამეურნეო ნგრევისა და მასების მატერიალური მდგომარეობის გაუარესების ჩვენ მიერ ზემოჩამოთვლილი ფაქტები ცხადყოფენ, რომ ამიერკავკასია, ისე როგორც მეფის რუსეთის იმპერია, გარდუვალი ეკონომიკური კატასტროფის წინაშე იდგა. ომის მკაცრ გამოცდას ვერ გაუძლო სახალხო მეურნეობის დაბალმა დონემ. მოიშალა სამეურნეო ცხოვრება მთლიანად, ჩამოწვა შიმშილის აჩრდილი. ომმა გააშთშვა ქვეყნის ორგანიზმი, გამოაჩინა მისი უკუზრუნებელი წყლულები, მისი სიღამპლე, ცხადპყო, რომ კრიზისიდან გამოსვლა შეიძლება მხოლოდ ცარიზმის დამხობით, იმპერიალისტური ომის დამთავრებით.

კრიზისი ზედა ფენებში

1916 წლის მიწურულისათვის ცხადი გახდა, რომ ცარიზმს აღარ შეუძლია ომის გაგრძელება. ფრონტზე და ზურგში შიმშილი დამკვიდრდა, ფაბრიკა-ქარხნები ზედიზედ იკეტებოდა, ტრანსპორტი მთლიანად მოიშალა. ამასთანავე ომის საწინააღმდეგო მოძრაობა მასობრივი გახდა. რუსეთის მუშათა კლასი და გარეგოლუტეობებული არმია იარაღს ცარიზმს უმიზნებდნენ.

მკაცრი რეპრესიების მიუხედავად, ცარიზმი უძლური იყო ძალით დაეთრგუნა მასების ყოველდღიურად მზარდი უკმაყოფილება. რევოლუციური სიტუაცია უკვე მომწიფებული იყო.

ცარიზმის ზედაფენა პანიკამ მოიცვა. გამარჯვების იმედები გაცრუვდა. პესიმიზმმა და მისტიციზმმა დაიბუდა სასახლეში. სასახლის გახრწნილების ნათელი გამოხატულება იყო რასპუტინშჩინა, რომელიც, როგორც განუკურნებელი სენი, თანდათან ღრღნიდა ცარიზმის სხეულს. რასპუტინის გვერდით სასახლეში დიდ თანამდებობაზე მოკალათებულნი იყვნენ ბნელი პირები — სპეკულანტები და ჯაშუშები, აფერისტები და მექრთამეები, მთელი სასახლე ბნელეთის მოციქულობის, გონებრივი დაცემის, მორალური გახრწნილების ბუდეს წარმოადგენდა.

¹ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 239. 1916 წ.

ეს ქაობი, როცა მომავალი განწირული იყო და მიწისქვეშა ძალები თანდათან ძლიერდებოდნენ, თავის გადარჩენას გერმანიასთან სეპარატული მოლაპარაკებით აპირებდა. უკვე დაიწყო გერმანიის გავლენიან წრეებთან ფარული მოლაპარაკებანი ზავის შესახებ. ამასთან, ცარიზმმა გააძლიერა რეპრესიები ქვეყნის შიგნით და გადაწყვიტა მუშათა ორგანიზაციების წინააღმდეგ გადამწყვეტი ზომების გამოყენება: დაარბიეს პროფესიული ორგანიზაციები, დაიწყო „საქვეო ელემენტებისაგან“ ქალაქების წმენდა. ცარიზმი ქვეყანაში გამწვავებულ კრიზისულ მდგომარეობას მინისტრების უმოქმედობით ხსნიდა. ამიტომ მინისტრების პორტფელები გასაოცარი სისწრაფით გადადიოდა ერთიდან მეორის ხელში. ომის ორი წლის განმავლობაში შეიცვალა 4 მინისტრთა საბჭოს თავმჯდომარე, 6 შინაგან საქმეთა მინისტრი. სამინისტროების ოთხრმა ხელს უწყობდა ბნელ ძალებს დაუბრკოლებლად ეკეთებინათ საქმეები. მინისტრებად შერჩევა ხდებოდა არა ნიჭისა და უნარის, არამედ დედოფალთან, რასპუტინთან და სხვა გავლენიან პირებთან კეთილგანწყობილების მიხედვით.

1916 წლის მიწურულში მდგომარეობა კიდევ მეტად დაიძაბა. მოსკოვში, პეტროგრადში და რუსეთის მსხვილ ქალაქებში პურის მკვეთრმა ნაკლებობამ მოსახლეობა ფეხზე დააყენა. გრძელ რიგებში აშკარად გაისმოდა ომისა და თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ მიმართული სიტყვები. რიგის ეს „კულები“, სადაც რევოლუციური პროკლამაციები ვრცელდებოდა, დემონსტრანტების როლს ასრულებდნენ. პოლიცია აქეთ-იქით აწყდებოდა. ციხეები გამოჰედლი იყო პატიმრებით. მასების განწყობილებაში მთავრობამ დაინახა კარზე მომდგარი რევოლუციური აფეთქება.

უანდარმერია და პოლიციამ გააფთრებით მიიტანეს იერიში ბოლშევიკურ ორგანიზაციებზე. ჯერ კიდევ 1916 წლის ზაფხულში დააპატიმრეს ბოლშევიკური პარტიის თვალსაჩინო ხელმძღვანელები — 30 კაცი. მაგრამ პარტიული მუშაობა არ ჩამკედარა. ფაბრიკა-ქარხნებში, არმიის ნაწილებში დარბევას გადარჩენილმა ბოლშევიკურმა უჯრედებმა ისევ გააჩაღეს მუშაობა და კრიზისის მომწიფების დღეებში მუშათა კლასს, არმიას მიმართეს საბრძოლო მოწოდებებით.

ოქტომბერში პეტერბურგის პროლეტარიატმა ნათლად გამოხატა თავისი რევოლუციური მზადყოფნა თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ ბრძოლაში. „რენოს“ ქარხანაში დაწყებულ გაფიცვას მხარი დაუჭირეს პეტროგრადის მსხვილმა საწარმოებმა. მუშებმა მოაწყვეს დემონსტრაცია ომისა და თვითმპყრობელობის საწინააღმდეგო ლოზუნგებით. ამ პოლიტიკურ გამოსვლას სათავეში ედგა ბოლშევიკური პარტია.

რუსეთის ბურჟუაზია, რომელსაც შინაგანი რევოლუციის შიში

ძილს უფრთხობდა. მუდამ ცარიზმის კალთას იყო ამოფარებული და მისი მეშტით ვარაუდობდა პროლეტარიატისათვის ანგარიში გაესწორებინა. ახლაც, როცა რევოლუციური ვულკანი მოახლოვდა, ბურჟუაზიამ მოთხოვა ცარიზმს ქვეყანაში „წესრიგის აღდგენა“. მაგრამ ცარიზმის უილაჯობა, ომის გაგრძელებისა და ქვეყნის შიგნით რევოლუციური მოძრაობის დათრგუნვის საქმეში, ცხადი გახდა. მზარდი სამეურნეო ნგრევა, მარცხი ფრონტებზე, აღმავალი რევოლუციური მოძრაობა შეშფოთებას იწვევდნენ მმართველ წრეებში. ხელისუფლების თვალსაჩინო წარმომადგენლები უკვე ხმამაღლა ალაპარაკდნენ მთავრობის უუნარობაზე, ცარიზმი უძლური აღმოჩნდა ეწარმოებინა ომი და ანგარიში გაესწორებინა რევოლუციისათვის. კადეტები მილიუკოვი, შულგინი, მაკლაკოვი და სხვები უკვე აშკარად მიუთითებდნენ, რომ მათ დიდი ხანია ითმინეს, ახლა კი აღარ შეუძლიათ ასეთ მთავრობასთან ითანამშრომლონ, რომ ტახტის გარშემო თავმოყრილია ბნელი ძალები, ადგილი აქვს ღალატს რუსეთის ინტერესებისადმი. ამ ღალატში ბურჟუაზია გულისხმობდა ცარიზმის ზოგიერთი თვალსაჩინო მოხელის მისწრაფებას გერმანიასთან სეპარატული ზავის დადების შესახებ, რაც ბურჟუაზიას დამღუპველად ეჩვენებოდა. დარწმუნებული იმაში, რომ ენერგიული ღონისძიების გატარების გარეშე მოვლენების თვითნებადი განვითარება ცარიზმსაც და ბურჟუაზიასაც აღსასრულს უმზადებდა, ბურჟუაზიის ლიდერებმა გადაწყვიტეს შეთქმულების მოწყობა სასახლის წინააღმდეგ. ბურჟუაზიული ორგანიზატორები—მეფაბრიკეთა და მექარხნეთა საზოგადოება, ერობანი და ქალაქთა კავშირები, სამხედრო-სამრეწველო კომიტეტები IV სათათბიროში თავიანთი წარმომადგენლების საშუალებით შეუდგნენ ხელისუფლების სადავეების მთლიანად დაპყრობის სამზადისს. სასახლის ფარგლებში გადატრიალებას რომ ამზადებდა (პატარა რევოლუციას დიდი ომისათვის), რუსეთის ბურჟუაზიას სურდა დაეჭირა ორი კურდღელი: დაპარონებოდა ხელისუფლებას და უზრუნველყო იმპერიალისტური ომის შემდგომი წარმოება; სასახლის ფარგლებში პატარა გადატრიალებით თავიდან აეცილებინა კარსმომდგარი დიდი სახალხო რევოლუცია.

რუსეთის ბურჟუაზიის ამ ნაბიჯს აქეზებდნენ და ხელს უწყობდნენ ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეები, რომელთაც ეშინოდათ როგორც სეპარატული ზავისა გერმანიასთან, რასაც ცარიზმი ფარულად ამზადებდა, ასევე სახალხო რევოლუციისა, რომელსაც ომიდან რუსეთის გამოსვლა და იმპერიალისტური ბანაკის რღვევა უნდა მოჰყოლოდა. შემთხვევითი როდია ის აქტივობა, რომელსაც იჩენდნენ ინგლისის ელჩი ჯორჯ ბიუკენენი და საფრანგეთის ელჩი მორის პალეოლოგი შეთქმულების მომზადებაში. რუსეთის ბურჟუაზიის წარმო-

მადგენლებს ისინი პირდაპირ მიუთითებდნენ 1801 წლის 11 მარტის (პაველ პირველის მოკვლის დღე) საჭიროებაზე.

მაგრამ ცარიზში სრულებითაც არ ვარაუდობდა ხელისუფლება ბურჟუაზიისათვის ჩაებადებინა. მას სურდა კვლავ შეუზღუდველი ყოფილიყო ქვეყნის მართვაში. ცარიზმმა კიდევ მეტი გააფთრებით მიიტანა იერიში რევოლუციურ ორგანიზაციებზე. დეკემბერში დააპატიმრეს ბოლშევიკების პეტროგრადის კომიტეტი, 1917 წლის იანვარში მოსკოვში დააპატიმრეს 35 თვალსაჩინო ბოლშევიკი ხელმძღვანელი. ბოლშევიკური ორგანიზაციებისადმი იერიშებს გააფთრებული, განუწყვეტელი ხასიათი მიეცა. ცარიზმმა დაიწყო აგრეთვე ბურჟუაზიული ორგანოების შეზღუდვა. დაითხოვა IV სახელმწიფო სათათბირო. მეფის ხროვას ამ ღონისძიებათა შემდეგ სურდა აღეკვეთა როგორც რევოლუციური, ისე ოპოზიციური ორგანიზაციები, მთელი ძალაუფლება დაემორჩილებინა ერთი პირისათვის, დაედო სეპარატული ზავი გერმანიასთან და თავი მოეკვეთა რევოლუციისათვის.

ეს ორი შეთქმულება — ცარიზმისა და ბურჟუაზიისა — მიმართული იყო რუსეთის სახალხო რევოლუციის წინააღმდეგ. მაგრამ რევოლუციის ძალები ახლა ყოველდღიურად იზრდებოდნენ და მათ მანამ იფეთქეს, ვიდრე ცარიზმი ან ბურჟუაზია თავიანთი ვერაგული განზრახვების პრაქტიკულ განხორციელებას მოასწრებდნენ.

1916 წლის მიწურულსა და 1917 წლის დასაწყისისათვის ცარიზმის კრიზისი და მასების რევოლუციური აქტივობა თვალსაჩინო გახდა არა მარტო ცენტრში, არამედ იმპერიის განაპირა, ნახევრად კოლონიურ რაიონებში.

კრიზისულ პერიოდში ცარიზმს განუდგა არა მარტო მეტროპოლიის, არამედ განაპირა მხარეების ბურჟუაზია. ერთიანი და განუყოფელი რუსეთის იდეა, რასაც ცარიზმის იდეოლოგიები რუსეთის იმპერიის ძალისა და ძლიერების სიმბოლოდ აცხადებდნენ, ომის წლებში საფუძვლიანად შეირყა. განაპირა რაიონების ბურჟუაზიულმა წრეებმა, რომლებიც აქამდე ასე თუ ისე იტანდნენ მეტროპოლიის ბურჟუაზიის მხრივ შევიწროებას, ახლა ომის ფრონტებზე დამარცხებულ და სამეურნეო ნგრევით დაუძლურებულ რუსეთში მშრომელი მასების რევოლუციური მოძრაობის მძლავრი აღმავლობის ვითარებაში, გეზი სეპარატიზმზე აიღეს.

ამიერკავკასიის ექსპლოატატორული კლასები — ბურჟუაზია და მემამულეები ყოველთვის ერთგული მოკავშირეები იყვნენ რუსეთის ცარიზმისა. ცარიზმის აპარატი — პოლიცია, ჟანდარმერია, ჯარი, მათ თავიანთი კლასობრივი ბატონობის დასაცავად სჭირდებოდათ. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები მხოლოდ ვაჟრობდნენ ცარიზმთან ზოგიერთი დამოშობის გარშემო, რომელთაც ადგილობრივი ბურ-

ეუზიული წრეებისათვის მეტი დამოუკიდებლობა უნდა მოეტანა. ბურჟუაზიას ამიერკავკასიაში დიდი ხანია გადაგდებული ჰქონდა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის დროშა. პროლეტარული რევოლუციის აღმავლობის ვითარებაში თავისი კლასობრივი ბატონობის შესანარჩუნებლად იგი ცარიზმის კალთებს ეფარებოდა. მაგრამ ახლა, როცა ჩაგრული მასების მოძრაობის ტალღებს ტალღები ემატებოდა, ხოლო ცარიზმი უფსკრულის პირას იდგა, ბურჟუაზიამ ისევ სცადა სახალხო ინტერესების მედროშის როლში გამოსულიყო და ასეთი საფარით თავის ვიწრო კლასობრივ საქმეზე ეზრუნა. სოციალისტ ფედერალისტები, ნაციონალ-დემოკრატები „დამოუკიდებელ საქართველოზე“, „დაშნაკები“ დიდ სომხეთზე, მუსავატელები „მუსლიმანურ აზერბაიჯანზე“ ალაპარაკდნენ. კმავე დროს, როგორც ზემოთ აღინიშნა, ზოგიერთი ამ პარტიებიდან არც კი თაკილობდა კავშირი შეეკრა ამიერკავკასიის ხალხთა დაუძინებელ მტერთან — თურქეთთან.

1905—1907 წლების რევოლუციის შემდეგ ცარიზმი ამიერკავკასიაში თავს მაინცდამაინც მტკიცედ ვერ გრძნობდა. იგი. მძლავრი სახალხო მოძრაობით შეშინებული, ამიერკავკასიის შეძლებულ კლასებს ელაქუცებოდა, ბევრ რამეს ჰპირდებოდა მათ. ვორონცოვ-დაშკოვმა განსაკუთრებული მფარველობის ქვეშ აიყვანა სომხეთის ბურჟუაზია; მაგრამ ამ პოლიტიკამ ქართველი და აზერბაიჯანელი მემამულეებისა და ბურჟუაზიის უკმაყოფილება გამოიწვია. იმპერიალისტური ომის პერიოდში ამიერკავკასიის გაბატონებულ კლასებთან და მათი ინტერესების გამომხატველ პარტიებთან მოქნილ პოლიტიკას ცარიზმი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. ამიტომ ვორონცოვ-დაშკოვი, რომელზედაც ცარიზმის ერთგული მოხელეებიც კი ჩიოდნენ როგორც მიხრწნილ¹, გონებადაკარგულ მოხუცზე, გაიწვიეს და მის ნაცვლად კავკასიის მეფისნაცვლის თანამდებობაზე დაინიშნა მეფის ბიძა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე რომანოვი. როგორც ჩანს, იგი კარგად იყო ინფორმირებული ამიერკავკასიის შეძლებული კლასების პრეტენზიების შესახებ. ჩამოსვლისთანავე მან ხელი მიჰყო ამ კლასებთან პირფერული პოლიტიკის გატარებას. მეფისნაცვალის ფარისევლური დაპირებებით თავლავედა ადგილობრივ ბურჟუაზიულ წრეებს, აღუთქვამდა მათ პოლი-

¹ შინაგან საქმეთა სამინისტროს სახელზე გაგზავნილ დეპეშაში ვორონცოვ-დაშკოვის შესახებ ნათქვამია: „... ეს კაცი უაღრესად ავადმოყოფი და მიხრწნილია. სარიყამიშზე თურქების შეტვის დროს — ყველაზე საგანგაშო დღეებში, რომელსაც კავკასია განიცდიდა — არავის არ იღებდა, ამასთან არავის არ აბარებდა თავის ძალაუფლებას. ყოველივე ამის შედეგად კავკასიაში გამეფებული იყო და არის სრული უხელისუფლებობა, ყველა აკეთებს იმას, რაც მოესურვება, ხოლო ხალხში დაფინებით ვრცელდება ხმა, რომ კავკასიას გრაფინია ვორონცოვ-დაშკოვა მართავს“.

ტიკურ უფლებებსა და ადგილობრივ მართვა-გამგეობაში ჩაბმას. ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძემ კავკასიისადმი მისი „განსაკუთრებული ყურადღების“ გამოსაჩენად იმთავითვე დაიწყო ზრუნვა საერო მმართველობის გატარებისათვის.

1915 წლის ივნისში ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძემ კავკასიაში გაატარა სოფლის მმართველობის რეფორმა. გარეგნულად ეს რეფორმა საერო-ბო რეფორმის მსგავს ღონისძიებას წააგავდა და კავკასიის სოფლების, მმართველობის ორგანოებში დემოკრატიული ელემენტების მონაწილეობის პერსპექტივას ქმნიდა, მაგრამ ფაქტიურად არჩევნების მრავალგვარი შეზღუდვანი გამორჩეხავდნენ ამ შესაძლებლობას. რეფორმამ ვერ შესცვალა წოდებრივი პრინციპი ამიერკავკასიის სოფლის მმართველობაში. სოფელი ისევ დანიშნული მოხელეების თვითნებობის მსხვერპლად რჩებოდა.

ადგილობრივი გავლენიანი წრეები და მათი წარმომადგენელი სახელმწიფო სათათბიროში დაყენებით მოითხოვდნენ კავკასიაში ერობის შემოღებას. კრიზისულ პერიოდში ცარიზმი იძულებული შეიქნა ამ მოთხოვნაზე, თუნდაც ფორმალურად, დათანხმებულიყო. სამზადისი საერო-ბო რეფორმისათვის გაჭიანურებულად მიმდინარეობდა. 1916 წლის აპრილში მეფისნაცვალმა მოიწვია სამხარეო სათათბირო ერობის საკითხზე, სადაც მხოლოდ შეძლებული კლასები იყვნენ წარმოდგენილი. სექციებსა და პლენარულ სხდომებზე ხანგრძლივი და ცხარე მსჯელობათა შემდეგ, კავკასიაში ერობის ფორმა განისაზღვრა 1890 წლის დებულებით — რუსეთში ერობათა შესახებ. ეს დებულება გამორიცხავდა ერობაში დემოკრატიული ელემენტების მონაწილეობას. იგი მხოლოდ და მხოლოდ მსხვილი მემამულეებისა და ბურჟუაზიის ინტერესებს აკმაყოფილებდა. მაგრამ ერობის ასეთი შეზღუდული პროექტის ცხოვრებაში გატარებაც კი აშინებდა ცარიზმს და მის დამტკიცებას აგვიანებდა. ეს პროექტი მინისტრთა საბჭოში განსახილველად შეიტანეს მაშინ, როცა ცარიზმის დღეები უკვე დათვლილი იყო. ასე რომ, პროექტი პროექტად დარჩა.

თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის წინ, როცა მთელს იმპერიაში რუსეთის პროლეტარიატის მძლავრ რევოლუციურ გაქანებას მხარი მისცა არარუსი ხალხების ეროვნულ-განმათავისუფლებელმა მოძრაობამ, ამიერკავკასიის ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიებს აღარ შეეძლოთ მოვლენების მშვიდ მაყურებლებად დარჩენილიყვნენ. ცარიზმის დაღუპვა მოახლოებული იყო. ხელისუფლების სადავეების ხელში აღების შესახებ გარკვევით ლაპარაკობდნენ ცენტრის ბურჟუაზიული მესვეურები. ამ ვითარებაში, ბუნებრივია, ამიერკავკასიის ნაციონალისტური პარტიების წინაშე დაისვა საკითხი — როგორი უნდა ყოფილიყო მათი პოზიცია მომავალი შეჯახების

ვითარებაში. ბურჟუაზიის აზრით ახლა ცარიზმთან ლაქუცი და მისი იდეოლოგიის დაცვა დააფრთხობდა მასებს, რომლებიც უფრო და უფრო აქტიურად ებმებოდნენ განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. ახლა საჭირო იყო ერის ინტერესების საფარქვეშ წამყვანი როლის შენარჩუნება თავისი ვიწრო კლასობრივი ინტერესების სასარგებლოდ. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები, რომელთა ზურგს უკან. როგორც არა ერთხელ აღვნიშნეთ. ამიერკავკასიის შეძლებული კლასები იმალებოდნენ, გააქტიურდნენ. ნაციონალ-დემოკრატებმა და ფედერალისტებმა კავკასიის ტერიტორიული ავტონომიის პროპაგანდა განაახლეს. ნაციონალ-დემოკრატები გაპყვიროდნენ, რომ კლასობრივი ინტერესები უნდა დავივიწყოთ და ყველაფერი ეროვნულ ინტერესებს ვანაცვალოთ. „ეროვნულ ინტერესებში“ ისინი გულისხმობდნენ დამოუკიდებელ საქართველოს, რა თქმა უნდა, ქართველი ბურჟუაზიის მეთაურობით. დაშნაკები, მუსაეატელები, გაცხარებით მსჯელობდნენ „დიდ სომხეთსა“ და „დიდ აზერბაიჯანზე“, ერთმანეთს აბეზლებდნენ ხალხის წინაშე. აღნიშნული პარტიები ძრწოდნენ რევოლუციის შიშით. ისინი, თუ რუსეთის ცარიზმი უილაჯობას გამოიჩენდა რევოლუციის აღკვეთის საქმეში, სრულებითაც არ თაკილობდნენ კავშირი დაემყარებინათ დასავლეთის იმპერიალისტურ წრებთან. გერმანიის იმპერიალიზმმა ადრევე აუღო ალღო ამიერკავკასიის ნაციონალისტური პარტიებია სულისკვეთებასა და ამიერკავკასიაში ფართო ჯაშუშური ქსელი გააბა. თურქეთი იმედს ამყარებდა აზერბაიჯანელი ბეგების მხარდაჭერაზე. ქართველი ფედერალისტები არ თაკილობდნენ „მომავალი საქართველოს მოწყობაში“ ქართველი ხალხის საუკუნეობრივ მტერთან — თურქეთთანაც საერთო ენა გამოენახათ. რაც შეეხება მენშევიზმს, წვრილი ბურჟუაზიის ინტერესების გამომხატველ პარტიას, იგი ამიერკავკასიაში დაჟინებით ეწეოდა კულტურულ-ნაციონალური ავტონომიის პროპაგანდას, ასეთი ავტონომია კი აშკარად რეაქციული, უაზრო და საერთოდ ბურჟუაზიული ბუნებისა იყო მრავალფეროვან ამიერკავკასიაში; იგი აქ შხამავდა ატმოსფეროს, ავრცელებდა სხვადასხვა ეროვნების მუშებს შორის ურთიერთუნდობლობისა და განკერძოების იდეებს.

არცერთ ამ პარტიას თავისი პროგრამით, ცხადია, არ შეეძლო სათავეში ჩადგომოდა ამიერკავკასიის მშრომელი კლასების ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას. ეს მოძრაობა მიმართული იყო ადგილობრივი სოციალური ჩაგვრისა და ცარიზმის მწვავე კოლონური რეჟიმის წინააღმდეგ. როგორც ერთის, ისე მეორის აღკვეთაში, პირველყოვლისა, დაინტერესებული იყო ამიერკავკასიის მუშათა კლასი და გლეხობა. ამ მოძრაობის ბელადი შეიძლებოდა ყოფილიყო და იყო კიდეც მუშათა კლასი, რადგან მხოლოდ მას, ერთადერთს შეეძლო

ბოლომდე მიეყვანა ორმაგი ჩაგვრისაგან ამიერკავკასიის ხალხთა განთავისუფლების. საქმე. ცხადია, ამიერკავკასიის პროლეტარიატი დამოუკიდებლად ვერაფერს გააწყობდა რუსეთის ცარიზმის წინააღმდეგ ბრძოლაში. გადამწყვეტი შეტევა, საავანგარდო ბრძოლები ამ მხრივ რუსეთის პროლეტარიატს ჰქონდა დაკისრებული და იგი ამას წარმატებით ართმევდა თავს. განაპირა მხარეების მშრომელი მასები ამ შემთხვევაში ცარიზმის სიმაგრეებზე პირველი მოიერიშის — რუსეთის პროლეტარიატის მეორე ეშელონს წარმოადგენდნენ; რადგან ამიერკავკასიის მშრომელთა ინტერესები საერთო იყო სოციალური და ნაციონალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ბრძოლაში, ცხადია, ისინი გაერთიანებული ფრონტით მოქმედებდნენ. ბურჟუაზიული პარტიების მთელი პოლიტიკა კი ეროვნებათა გათიშვისაკენ იყო მიმართული.

ამგვარად ამიერკავკასიის მშრომელთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის მედროშე მხოლოდ ბოლშევიკური პარტია იყო, ამ პარტიის პროგრამა ითვალისწინებდა მშრომელი კლასების ყველა სასიცოცხლო საკითხის გადაწყვეტას ცარიზმის დამხობისა და პროლეტარული რევოლუციის განხორციელების გზით.

თეზაურვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია. ცარიზმის დამხობა

მეფის რუსეთი, რომელიც იმპერიალიზმის მსოფლიო ჯაჭვში ყველაზე სუსტ რგოლს წარმოადგენდა, სამწლიანი დამანგრეველი ომის შედეგად კატასტროფის წინაშე აღმოჩნდა. ომმა მოამწიფა რევოლუციური სიტუაცია. მოამზადა მისი ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორები. მასების მძლავრი რევოლუციური მოძრაობა, რომელიც ომის დაწყებამ დროებით დააჩქევითა, ომის გაქიანურებასთან ერთად ახალი ძალით იწყებდა აზღვრებას. 1916 წლისათვის იმპერიაში 1500 გაფიცვა მოხდა და მასში მილიონზე მეტი კაცი მონაწილეობდა. მღელვარება ფართოდებოდა არა მარტო პროლეტარიატის რიგებში, არამედ გლეხობაში და ცარიზმის დასაყრდენ არმიაში.

მღელვარე ღრეებით დაიწყო 1917 წელი. პეტროგრადის ქუჩები სავსე იყო გრძელი რიგებით; აღამიანები პირველმოთხოვნილების საგნების შესაძენად ღამეებს ათევდნენ. ქალები და მოხუცები, რომლებიც მობილუზაციას გადაურჩნენ, წუხდნენ ქმრებისა და შვილების ბედზე, რომელთა დაღუპვის ცნობები განუწყვეტლად მოდიოდა; წუხდნენ დამშეულ ბავშვებზე. აწუხებდათ ბნელით მოცული ხვალისდელი ღლე და თავიანთ მწუხარებასა და აღმფოთებას უილაჯო და გახრწნილი მთავრობის წინააღმდეგ აშკარა საპროტესტო გამოსვლებით

გამოხატავდნენ. „პური!“ „ძირს ომი!“, „ძირს თვითმპყრობელობა!“ ხმამაღლა გაისმოდა ქუჩებში.

17 თებერვალს გაფიცვა მოაწყვეს პუტილოვის ქარხნის მუშებმა. აღმინისტრაციის ღონისძიებას — გაერეკა გაფიცულნი საწარმოდან, მოჰყვა მუშათა აღშფოთების ზრდა. გაფიცვა დემონსტრაციაში გადაიზარდა. მასში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს პეტროგრადის ქალებმა. სწორედ ამ დღეებში ქალთა საერთაშორისო დღე აღინიშნებოდა და ბოლშევიკების პეტროგრადის კომიტეტმა ქალებს დემონსტრაციისაკენ მოუწოლა.

22 თებერვლიდან პეტროგრადის ქუჩები უჩვეულოდ გამოცოცხლდა. დემონსტრაციები ხალხმრავალი გახდა. გაისმა გაბედული მოწოდებანი ცარიზმის დამხობისათვის. 200 ათასამდე კაცი იღებდა ქუჩის მანიფესტაციებში მონაწილეობას. ქალაქს რევოლუციური სულისკვეთება დაეუფლა. საათობით იზრდებოდა რევოლუციური მასების არმია, პოლიციამ დაჰკარგა ძალაუფლება, იგი ველარ აკავებდა მასების მოძალებას.

პეტროგრადის ხელისუფლება სერიოზულად დაათქირა მოვლენებმა თებერვლის მიწურულში. პეტროგრადის სამხედრო ოლქის სარდალი გენერალი ხაბალოვი მთავარბანაკს დაუკავშირდა და ამცნო ქალაქში მღელვარების სწრაფი ზრდის ამბავი. მთავარბანაკიდან მიიღეს ნიკოლოზ II-ის დეპეშა: გიბრძანებთ ხვალიდანვე შეწყვიტეთ უწესრიგობა დედაქალაქში! ხაბალოვის რაზმები დატრიალდნენ, დაიწყო რევოლუციური მუშებისა და კომუნისტების დაპატიმრება.

ცარიზმის რეპრესიულმა ღონისძიებებმა რევოლუციური მასების აღშფოთება უფრო გააძლიერა. ბოლშევიკებმა პეტროგრადის გარნიზონს მიმართეს მოწოდებით, გამოსულიყვნენ ხალხის მხარეზე და ტყვიები მეფის ჯალათებისათვის დაეშინათ. მოწოდებამ ცხოველი გამოხმაურება ჰპოვა. პავლოვის ლეიბგვარდიის სათადარიგო ბატალიონის ჯარისკაცებმა იარაღი აჰყარეს ოფიცრებს და დემონსტრანტებს შეუერთდნენ.

26 თებერვალს ღამით ბოლშევიკების ერთი ჯგუფი ვოლინის ლეიბგვარდიის პოლკს ეწვია. ამ პოლკში ძველი პუტილოველი მუშები მსახურობდნენ. ჯარისკაცები აღელვებული იყვნენ იმის გამო, რომ ზნამენსკის მოედანზე ოფიცრებმა ისინი დემონსტრანტ მუშებს მიუსიეს. ჯარისკაცთა შეგნებულმა ჯგუფმა ღამით შეკრება მოაწყო და გადაწყვეტილება გამოიტანა, სასწავლო რაზმი დილით ადრე განგაშზე გამოეყვანათ. 27 თებერვალს დილაადრიან სასწავლო რაზმის ჯარისკაცები შაშხანებით ხელში ნაწილის ყაზარმის დერეფანში მოეწყვნენ. რიგიდან გამოვიდა უნტერ-ოფიცერი კირპიჩნიკოვი და განაცხადა: თქვენ ხომ ნახეთ გუშინ რაც მოხდა, ვისი სისხლის ღვრას გვაიძულებ-

დნენ, ვის ვარტყამდით კონდახებს, ვის ვესროდით. თანახმა ხართ თუ არა რომ ამიერიდან აღარ გამოვიდეთ ხალხის წინააღმდეგ?

— თანახმა ვართ, — მხურვალედ გამოეხმაურნენ ჯარისკაცები.

ყაზარმაში მოსული სასწავლო რაზმის უფროსი ლაშქვეიჩი ჯარისკაცებმა მოკლეს. სხვა ოფიცრები გაიქცნენ. ტიმოთე კირპიჩნიკოვმა აჯანყებულ ჯარისკაცებს მიმართა მხურვალე მოწოდებით, აეღოთ რაც შეიძლება მეტი ვაზნები და გამოსულიყვნენ მუშებთან ერთად რევოლუციის მხარდასაჭერად.

აჯანყებული რაზმი მეზობელ პრეობრაჟენსკელებთან, ლეიბგარდიელ მესანგრეებთან გაემართა და ისინიც თან გაიყოლია. „მარსელი-ოზას“ გუგუნით ტალღა დაიძრა ვობორგის მხარისკენ, რომ იქ მუშებს შეერთებოდა¹.

რევოლუციური მუშებისა და ჯარისკაცების დამძობილების ასეთი შემთხვევები მრავალ უბანში მოხდა. ამ დღეს ქალაქი მთლიანად აჯანყების ალში გაეხვია. ხაბალოვის ღონისძიებანი აჯანყების კერების ჩაქრობის მიზნით უშედეგო აღმოჩნდა. მუშებმა და ჯარისკაცებმა ხელთ იგდეს არსენალი, გატეხეს ციხის კარები, და პოლიტიკური პატიმრები გაათავისუფლეს. აჯანყებულთა შორის ელვის სისწრაფით გავრცელდა რსდმ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ბიუროს მოწოდება „რუსეთის ყველა მოქალაქეს“, რომელიც აჯანყებულ მუშებსა და გლეხებს ცარიზმის დამხობისა და დროებითი რევოლუციური მთავრობის შექმნისაკენ მოუწოდებდა. მოწოდებით აღფრთოვანებული აჯანყებულნი ზედიზედ იპყრობდნენ პოზიციებს. 60 ათასი შეიარაღებული ჯარისკაცი ახლა რევოლუციონერთა მხარეზე იბრძოდა.

ხაბალოვმა ახალი ძალები დაძრა რევოლუციის წინააღმდეგ. იგი ზამთრის სასახლესა და საადმირალოში გამაგრდა იმ იმედით. რომ მალე ფრონტიდან მასველი დივიზიები მოვიდოდნენ. მეფემ სასწრაფო განკარგულება მისცა ცხენოსანთა გვარდიას, რომელიც ნოვგოროდში იყო განლაგებული, დაძრულიყო პეტროგრადისაკენ. მეფის ბრძანებითვე ჩრდილოეთისა და დასავლეთის ფრონტებზე მოიხსნა ქვეითი და საკავალერიო ნაწილები, რომლებიც აგრეთვე რევოლუციური პიტერის წინააღმდეგ გაემართნენ. მთელი ამ დამსჯელი ექსპედიციის უფროსობა მეფემ გენერალ ივანოვს დააქისრა, რომელიც გაწვრთნილი იყო რევოლუციური მუშებისა და მეზღვაურების გამოსვლების ჩახშობაში.

ცარიზმის ეს ღონისძიებანი დაგვიანებული აღმოჩნდა. პეტროგრადის ყველა მნიშვნელოვანი დაწესებულება აჯანყებულებმა დაიკავეს. იმავე დღეს ქალაქში მეფის ხელისუფლების დამხობა გამოცხადდა.

¹ Краткая история рабочего движения в России, М., 1962, гл. 549—550.

რუსეთში მეორე ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია წარმატებით განხორციელდა.

17 თებერვალს ბოლშევიკების ვიბორგის კომიტეტმა, რომელიც ცენტრალური კომიტეტის მოვალეობას ასრულებდა, აჯანყებული პეტროგრადის მუშებსა და ჯარისკაცებს მიმართა მოწოდებით: „რევოლუცია დაიწყო. არ დაკარგოთ არცერთი წუთი, დღესვე შექმენით დროებითი რევოლუციური მთავრობა. მხოლოდ ორგანიზებულობას შეუძლია განამტკიცოს ჩვენი ძალები. პირველყოფლისა ამოირჩიეთ დეპუტატები, დაე ისინი დაუკავშირდნენ ერთმანეთს. დაე ჯარისკაცთა დაცვის ქვეშ შეიქმნას დეპუტატთა საბჭო. მტკიცე კავშირით თქვენ შემოერთებთ დანარჩენ ჯარისკაცებსაც.

ამხანაგო ჯარისკაცებო და მუშებო! აირჩიეთ დეპუტატები, დაუკავშირდით ერთმანეთს. თვითმპყრობელობაზე გამარჯვებისათვის ორგანიზებულობისაკენ!“.

ბოლშევიკური პარტიის ამ მოწოდებას აჯანყებული მუშები და ჯარისკაცები მხურვალედ გამოეხმაურნენ. ფაბრიკებსა და ყაზარმებში სასწრაფოდ მიმდინარეობდა დეპუტატთა არჩევნები.

27 თებერვალს სალამოს თავრიდის სასახლეში შეიკრიბა მუშათა დეპუტატების საბჭო; 50 დელეგატიდან უმრავლესობა აღმოჩნდნენ მენშევიკები. საბჭომ შექმნა აღმასრულებელი კომიტეტი, სადაც აგრეთვე ძირითადად მენშევიკები მოკალათდნენ. საბჭოს დეპუტატთა არჩევნები დედაქალაქში შემდეგ დღეებშიც მიმდინარეობდა და პეტროგრადის საბჭოს წევრთა შემადგენლობა 50-დან 3 ათასამდე გაიზარდა.

პეტროგრადის საბჭომ პირველსავე სხდომაზე მიიღო უმნიშვნელოვანესი გადაწყვეტილებები, რომლებიც საჭირო იყო მოპოვებული ხელისუფლების შესანარჩუნებლად. მუშაობას შეუდგა სასურსათო კომისია, რომელსაც უნდა გამოენახა საშუალებები დამშეული მოსახლეობის მოსამარაგებლად. შეიქმნა მუშათა მილიცია, დაწესდა კონტროლი სახელმწიფო ბანკზე, გამოიცა საბჭოს ყოველდღიური ორგანო. 1 მარტს საბჭომ ჯარისკაცთა დეპუტატებიც შეიერთა. ასე შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების გაერთიანებული საბჭო. ერთ-ერთი უმნიშვნელოვანესი ღონისძიება იყო „ბრძანება №1“-ის გამოცემა. იგი პირველად რუსეთის ისტორიაში ჯარისკაცს სამოქალაქო და პოლიტიკურ უფლებებს ანიჭებდა.

არმიაში ჯა ფრონტზე ბრძანება აწესებდა არჩევით ორგანოებს — კომიტეტებს, რომლებსაც უნდა დამორჩილებოდნენ ჯარისკაცები იარაღი ჯარისკაცთა კომიტეტების განკარგულებაში გადადიოდა. ბრძანება უფლებას ანიჭებდა კომიტეტებს განეიარაღებინათ ოფიცრობა. რომელიც რევოლუციის მტერს წარმოადგენდა. ბრძანებამ უდიდესი როლი შეასრულა არმიის დემოკრატიზაციის საქმეში.

მიუხედავად ამ მნიშვნელოვანი საქმის გადაწყვეტილებებისა, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭომ, რომელსაც ფაქტიურად ხელისუფლება ეკავა; ვერ ჩამოაყალიბა მთავრობა, ვერ შეძლო მთელ ქვეყანაში აეღო ძალაუფლება. ამაში კი დამნაშავენი იყვნენ მენშევიკები და ესერები, რომლებიც „თეორიულ“ მოსაზრებათა გამო თვლიდნენ, რომ ხელისუფლება სათათბიროს ბურჟუაზიულ-პროგრესული ბლოკის ხელში უნდა გადავიდეს, ხოლო საბჭომ მისდამი კონტროლის ფუნქციები უნდა განახორციელოს. რევოლუციის დღეებში პეტროგრადში IV სახელმწიფო სათათბირომ ჩამოაყალიბა დროებითი კომიტეტი როძიანკოს მეთაურობით, რომელსაც დააკისრა წესრიგის დამყარება ქალაქში. ბურჟუაზიის ამ წარმომადგენლებს სახალხო რევოლუციისაგან რუსეთის დასახსნელად ნიკოლოზ მეორის გადადგომა მიაჩნდათ. კომიტეტმა სასწრაფოდ მოსთხოვა ნიკოლოზს, უარი ეთქვა ტახტზე თავისი ვაჟის სასარგებლოდ. ნიკოლოზი იძულებული შეიქნა დათანხმებულიყო. კომიტეტს არც კი უფიქრია საკუთარ ხელში აეღო ძალაუფლება, მაგრამ საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის შემთანხმებლური უმრავლესობის პოლიტიკამ იგი რუსეთის მთავრობის პოსტზე აიყვანა. 1 მარტს საბჭოს აღმასრულებელმა კომიტეტმა მიიღო დადგენილება: ნება დაერთოს სახელმწიფო სათათბიროს დროებით კომიტეტს თავისი შეხედულებებისამებრ შეადგინოს მთავრობა: საბჭოს წარმომადგენლობა მთავრობაში არ შევიდეს. დროებითმა მთავრობამ განახორციელოს საბჭოს შემდეგი მოთხოვნები: გამოცხადდეს სრული ამნისტია პოლიტიკური პატიმრებისათვის, დაწესდეს სიტყვის, კავშირების, კრებებისა და გაფიცვების თავისუფლება, შეიცვალოს პოლიცია მილიციით, გაუქმდეს ძირითადი ეროვნული და რელიგიური შეზღუდვანი, მოხდეს ადგილობრივი თვითმმართველობის დემოკრატიული არჩევნები, მიეცეს მოქალაქეობრივი უფლებები ჯარისკაცებსა და მეზღვაურებს, რევოლუციური პოლკები განლაგებულ იქნან პეტროგრადში, სასწრაფოდ იქნას მოწვეული დამფუძნებელი კრება, რომელიც გადაწყვეტს რუსეთის მომავალი სახელმწიფოებრივი წყობის ფორმას. მოთხოვნებში, როგორც ვხედავთ, არაფერი იყო ნათქვამი იმპერიალისტური ომის დამთავრებასა და მეომარ სახელმწიფოებთან დემოკრატიული ზავის დადებაზე, მუშათა კლასისათვის 8-საათიანი სამუშაო დღის დაწესებაზე, მეშამულეთა მრწების კონფისკაციაზე. შემთანხმებლებს ეშინოდათ, რომ ბურჟუაზია ამ რადიკალურ მოთხოვნებს არ მიიღებდა, შეიქმნებოდა ხელისუფლების კრიზისი, რითაც კონტრარევოლუცია მოეგებდა და რექტავრაციას მოახერხებდა.

ბურჟუაზიის წარმომადგენლებმა მენშევიკებისა და ესერების მიერ შეთავაზებული ხელისუფლება სიამოვნებით მიიღეს. ეს მათთვის მოუ-

ლოდნელი იყო. მასებში სახელგატეხილ ბურჟუაზიულ ლიდერებს სხვა გზით არც შეეძლოთ ქვეყნის სათავეში აღმოჩენილიყვნენ. ეს გზა მათ მხოლოდ შემთანხმებლებმა გაუჟაფეს. მაგრამ ბურჟუაზიის მესვეურებს ცალი თვალი ცარიზმისკენ ეჭირათ და სურდათ მისგან მიეღოთ კურთხევა. ამ მოსაზრებით გუჩკოვი და შულიგინი პსკოვში ეახლენ ნიკოლოზ მეორეს და გამოსცაღეს მას თანხმობა, გადასცემოდა ტახტი მიხეილ რომანოვს. მაგრამ მიხეილმა, ხალხთა შასების ფართო პროტესტის ვითარებაში ტახტისაკენ ნაბიჯის გადადგმა ვერ გაბედა დამფუძნებელი კრების თანხმობის გარეშე. ძმებმა მთავრობის ფორმირება თავად ლვოვს მიაწდეს.

2 მარტს პეტროგრადში შეიქმნა დროებითი მთავრობა. მის შემადგენლობაში შევიდნენ გ. ლვოვი (თავმჯდომარე), ოქტიაბრისტი ა. გუჩკოვი, კადეტი პ. მილიუკოვი და ბურჟუაზიული პარტიის წარმომადგენლები: შინგარიოვი, ნეკრასოვი, კონოვალოვი, ტერეშჩენკო, მანუილოვი, ვ. ლვოვი და ესერი ა. კერენსკი. ეს იყო „ბურჟუაზიისა და გაბურჟუებულ მემამულეთა“ მთავრობა, რომელიც, მართალია, მასების დაწოლის ვითარებაში შეუდგა ზოგიერთი დემოკრატიული ღონისძიების განხორციელებას, მაგრამ მშრომელთა სასიცოცხლო საკითხების გადაწყვეტა გაურკვეველი დროით გადაიღო და შეუდგა ძალების მოკრებას, რომ რევოლუცია ჩაეხშო და რუსეთში ბურჟუაზიის დიქტატურა განემტკიცებინა.

მაგრამ ბურჟუაზიის მთავრობა შებოჭილი იყო საბჭოების კონტროლით. საბჭოები, მიუხედავად მისი დელეგატების უმრავლესობის შემთანხმებლობისა, რევოლუციის პირმშობს წარმოადგენდნენ, მასების მისწრაფებებს. განასახიერებდნენ და ავტორიტეტიც ღიძი ქმნიდნენ. — ასე რომ, თებერვლის რევოლუციის შემდეგ რუსეთში შეიქმნა მეტად სპეციფიკური ვითარება, დამყარდა ორნელისუფლებიანობა. ეს იყო ორი დიქტატურის მეტად თავისებური, ორიგინალური გადახლართვა — ბურჟუაზიის დიქტატურისა და პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიული დიქტატურისა. ამის ღიძი ხნით შენარჩუნება ყოვლად შეუძლებელი იყო. ქვეყანა ან უნდა წასულიყო წინ, ე. ი. რევოლუციის გაღრმავებით მთელი ძალაუფლება საბჭოების ხელში უნდა გადასულიყო და შექმნილიყო პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიული დიქტატურა, ან რევოლუცია უნდა დამარცხებულიყო და მთელ ძალაუფლებას ბურჟუაზია უნდა დაპატრონებოდა.

რატომ მოხდა, რომ რევოლუციის შემდეგ, რომლის შემოქმედს მუშები და ჯარისკაცები წარმოადგენდნენ, ხელისუფლების სათავეში ბურჟუაზიის წარმომადგენლები მოექცნენ?

ძირითადი მიზეზი იყო რუსეთის წვრილბურჟუაზიული ხასიათი.

რევოლუციამ უეცრად დაამსხვრია ცარიზმის ჯებირები და გზა გაუხსნა წვრილბურჯუაზიულ ტალღას, რომელმაც, ე. ი. ლენინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „წალეკა“ ყველაფერი, ჩაახშო შეგნებული პროლეტარიატი არა მარტო თავისი სიმრავლით, არამედ იდეურადაც, ე. ი. მოიცვა მუშათა ფრიალ ფართო წრეები და გადასდო მათ წვრილბურჯუაზიული შეხედულებანი პოლიტიკაზე“¹.

წვრილბურჯუაზიული ტალღის სიქარბემ განაპირობა პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოებში მენშევიკური და ესერული პარტიების წარმომადგენელთა უმრავლესობა.

საქმე იმაშია, რომ იმპერიალისტური ომის წლებში პეტროგრადის პროლეტარიატის შემადგენლობაში დიდი ცვლილება მოხდა. კადრის მუწეც, რომლებიც რევოლუციურ ბრძოლაში იყვნენ ნაწრობი, დაქსაქსული აღმოჩნდნენ ფრონტის სხვადასხვა უბნებზე. სამაგიეროდ საწარმოები შეივსო სოფლიდან მოსული ადამიანებით, რომლებმაც თან მოიტანეს წვრილბურჯუაზიული ფსიქოლოგია. ახალ ვითარებაში პროლეტარიატს აკლდა ორგანიზებულობა, აკლდა კლასობრივი ალლო და სიმკვეთრე. ერთი დაკვრით ასეთი დიდი გამარჯვების მოპოვების ვითარებაში ეს წვრილბურჯუაზიული მასა, იმის გამოც, რომ ბოლშევიკური ხელმძღვანელობა ყველგან ვერ წვდებოდა, დაიბნა და ადვილად მიენდო წვრილბურჯუაზიული პარტიების ლიდერებს, რომელნიც ყოველთვის უხვად იძლეოდნენ დაპირებებს, მაგრამ სინამდვილეში შორს იდგნენ მუშათა ჰუმბარიტი ინტერესების დაცვისაგან.

რევოლუციის დღეებში პროლეტარიატს და რევოლუციურ გლეხობას არ გამოაჩნდა საკმაო ორგანიზებულობა. რაც იმით იყო გამოწვეული, რომ ბოლშევიკური პარტია სასტიკ რეპრესიებს განიცდიდა. მისი მეთაურები ან ემიგრაციაში იმყოფებოდნენ, ან საპყრობილეებში ისხდნენ. იმ დროს როცა ბოლშევიკურ ორგანიზაციებს სდევნიდნენ და ავიწროებდნენ, წვრილბურჯუაზიული პარტიები მხრებს შლიდნენ და იფურჩქნებოდნენ, ვინაიდან მთავრობა მათ არ სდევნიდა. ბურჟუაზია რომ ძალუფლებას დაეპატრონა, ამაში ერთგვარი დამსახურება უცხოელ იმპერიალისტებსაც მიუძღოდათ.

ღრობითი ბურჟუაზიული მთავრობა თავისი ბუნებით კონტრარევოლუციური იყო. საშინაო პოლიტიკაში იგი მთლიანად ბურჟუაზიისა და მემამულეების ინტერესების დაცვას ისახავდა მიზნად და ფარულად, ვერაგულად ემზადებოდა თავი მოეკვეტა რევოლუციისათვის. საგარეო პოლიტიკაში ანტანტის იმპერიალისტთა მხარდამხარ ომის გამარჯვებამდე მიყვანას უქერდა მხარს და აგრძელებდა რუსი ჯარისკაცების გაგზავნას სასაკლაოზე რუსეთის კაპიტალისტთა ინტერესების

¹ ე. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 53.

სასარგებლოდ. რევოლუციის ინტერესები გამოიყენებოდნენ ასეთი კონტრრევოლუციური მთავრობისადმი მხარდაჭერას, რასაც შემთანხმებლური პარტიები ჩასჩინებდნენ მასებს. რევოლუციის ინტერესები შეიძლებოდა დაცულიყო მთელი ძალაუფლების საბჭოების ხელში გადასვლით, რევოლუციის ხსნა მხოლოდ მისი გაღრმავებით, ანუ ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურში გადაზრდით შეიძლებოდა.

ასეთი პროგრამა დაუსახა კიდეც რუსეთის რევოლუციურ მასებს და მის მებრძოლ ავანგარდს ბოლშევიკურ პარტიას რევოლუციის დიდმა ბელადმა ვ. ი. ლენინმა.

თებერვლის შემდგომ პერიოდში წვრილბურჟუაზიული სტიქიის მოძღვრება და მასთან დაკავშირებით რევოლუციის სპეციფიკური, რთული მოვლენები შესანიშნავად ჩანს ამიერკავკასიის მაგალითზე. განვიხილოთ იგი უფრო დაწვრილებით.

* * *

28 თებერვალს კავკასიაში მეფისნაცვალმა ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძემ უმაღლესი მთავარსარდლის შტაბის უფროსის გენერალ ალექსე-ევისაგან მიიღო დეპეშა პეტროგრადში რევოლუციის შესახებ¹. ნიკოლოზ მეორის ბიძა და მომავალი უმაღლესი მთავარსარდალი ენერგიულად შეუდგა ამიერკავკასიაში ყველა ღონისძიების გატარებას იმისათვის, რომ არ დარღვეულიყო „სიმშვიდე და წესრიგი, შენარჩუნებულიყო მოქმედი არმიების ერთგულება ფიცისა და სამხედრო ვალდებულებისადმი“.

მეფისნაცვლის თანაშემწის გენერალ ორლოვის ხელმოწერით კავკასიის გუბერნატორებს დაეგზავნათ დეპეშები, სადაც, პეტროგრადში ახალი მთავრობის ჩამოყალიბებასთან დაკავშირებით, დასახული იყო შექმნილ ვითარებაში მოქმედების გზები. მეფისნაცვალმა გუბერნატორებს ავალებდა წესრიგის დაცვას, დემონსტრაციებისა და ექსცესების თავიდან აცილებას, სიმშვიდის შენარჩუნებას იმ დღის მოლოდინში, როცა რუსეთში აღდგენილი იქნებოდა „სახელმწიფოებრივი ცხოვრების ნორმალური მიმდინარეობა“.

მეფისნაცვალმა დაუყოვნებლივ მოიწვია პრესის წარმომადგენლები, თბილისის სასულიერო პირთა დელეგაცია და გააცნო ქვეყანაში შექმნილი ვითარება. სასულიერო პირებმა და პრესის წარმომადგენლებმა მეფისნაცვალს აღუთქვეს, რომ გვერდში ამოუდგებიან მთავრობას და ყველა ზომას მიიღებენ კავკასიაში მეფისნაცვლის ღირეპტივების გასატარებლად, მთავრობისაგან ინფორმირებული ბურჟუაზიული

¹ Красный архив, 1927 г. т. XXI, гл. 22—27.

გაზეთები „ბაკუ“, „კასპია“, „ტიფლისკი ლისტოკ“ და სხვ. 4 მარტამ-
ოე სეუმონინ. პეტროგრადის მოვლენებს ისინი არ შეხებიან. შემდეგ-
შიც მათ მიერ გამოქვეყნებული ცნობები მეტად თავშეკავებული იყო
და შეიცავდა ძუნწ ინფორმაციას სახელმწიფო სათათბიროს წევრები-
საგან პეტროგრადში დროებითი კომიტეტის შექმნის შესახებ.

პეტროგრადში მომხდარი რევოლუციის შესახებ დეპეშა აღრევ
მიიღეს თბილისელმა მენშევიკებმა. მაგრამ ისინიც დაბნეულად გრძნო-
ბდნენ თავს და ღუმილი ამჯობინეს. 3 მარტს, მიუხედავად იმისა, რომ
მთელმა ქალაქმა იცოდა პეტროგრადში მომხდარი რევოლუციის ამბა-
ვი, მენშევიკური გაზეთი „თანამედროვე აზრი“, რომელიც მენშევიკუ-
რი პარტიის ერთადერთი ლეგალური ორგანო იყო მთელს ამიერკავკა-
სიაში, სდუმდა და ხალხს ამ სასიხარულო ცნობას უმაღავდა. ეს
გაზეთი საერთოდ არ გამოხმაურებია იმ ბოზოქარ ღღეებს, რომლებმაც
1917 წლის იანვარ-თებერვალში მთელი რუსეთი ფეხზე დააყენეს.
გაზეთი სავსებით მოწყვეტილი იყო რუსეთის მღელვარე რევოლუცი-
ური ცხოვრებისაგან.

პეტროგრადის მოვლენებზე „თანამედროვე აზრმა“ უფრო გაბედუ-
ლად გამოთქვა აზრი 4 მარტის ნომერში. „ძველი მთავრობა დაეცა, —
ნათქვამია აქ, — სახელმწიფო ძალაუფლებას სახალხო წარმომადგენ-
ლობა დაეპატრონა“. ამ წარმომადგენლობაში გაზეთი გულისხმობდა
არა მარტო ქარისკაცთა დეპუტატების საბჭოებს, არამედ სახელმწიფო
სათათბიროს დროებით კომიტეტს. ეს „წარმომადგენლობა“ გაზეთს
მიაჩნდა „თავისუფლების, რევოლუციის გამარჯვების მესვეურად“. არ
შეიძლება არ აღინიშნოს, რომ სოციალ-დემოკრატიულ გაზეთს სრუ-
ლიადაც არ გამოუჩენია რუსეთის რევოლუციისადმი მისალმების ინი-
ციატივა. იგი ყურს უგდებდა თბილისის ბურჟუაზიული გაზეთების
ხმას და ოფიცოზთა კვალს მიჰყვებოდა. მხოლოდ მას შემდეგ, როცა
კავკასიის ხელისუფლებამ მეფისნაცვლის სახით დროებითი კომიტეტი
ცნო და მას მორჩილება აღუთქვა, თბილისისა და ამიერკავკასიის
ბურჟუაზიული გაზეთები, მათ რიცხვში მენშევიკების ორგანო „თანა-
მედროვე აზრიც“, რევოლუციის შესახებ გაბედულად ალაპარაკდნენ.

შექმნილი ვითარების გამო 4 მარტს ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძესთან
რჩევა-დარიგების მისაღებად მივიდნენ თბილისის გუბერნიის თავად-
აზნაურობის წინამძღოლის მოვალეობის აღმსრულებელი ჩოლოყა-
შვილი, ქუთაისის გუბერნიის თავადაზნაურობის წინამძღოლი ნიჟარა-
ჟე, თბილისის ქალაქის თავი ხატისოვი და მენშევიკური პარტიის
ლიდერები ნ. ჟორდანიას და ნ. რამიშვილი¹.

თავადაზნაურობისა და ბურჟუაზიის წარმომადგენლები მეფის ნაც-

¹ «Тифлисский листок», № 52, 5 март. 1917 г.

ვალმა დაამშვიდა და ურჩია უმტკივნეულოდ შეგუებოდნენ ახალ ვითარებას, რომელიც არსებითად არაფერს ცვლიდა. თვითონ ახალი მთავრობის ერთგულად აღიარა თავი და აცნობა კიდეც სტუმრებს, რომ უმაღლესი მთავარსარდლის თანამდებობაზე მის დანიშვნას დროებითმა მთავრობამ მისცა სანქცია.

მენშევიკური პარტიის ლიდერებთან საუბარში მეფის სატრაპმა აღნიშნა, რომ უკვე მიიღო მთელი რიგი ღონისძიებანი ახალ ვითარებასთან შესაბამისად. აქვე გამოთქვა თავისი შეხედულება დროებითი მთავრობის დანიშნულებაზე. „მტერი უნდა დავამარცხოთ, მე მგონი თქვენც ეს უნდა გინდოდეთ. ზაც შეეხება სახელმწიფოს მართვა-გამგეობის ფორმას, ამას მომავალი დამფუძნებელი კრება გადაწყვეტს, სადაც მეც, როგორც ერთ მოქალაქეს, ადგილი მექნება. საერთოდ უნდა ვთქვათ, რომ მე ძლიერ კმაყოფილი ვარ ამჟამად კავკასიით, რადგან აქ არავითარი არეულობა არ არის. ბაქოსა და თბილისში სამაგალითო წესიერებაა დაცული. ეს ჩემი აზრი, იმით აიხსნება რომ სოციალ-დემოკრატია, რომელსაც აქ კავკასიაში დიდი გავლენა აქვს, წესიერების მომხრეა. შეიძლება აქვს რომ ეს კვლავაც ასე გაგრძელდება“ (ხაზი ჩემია—ა. ს.).

მეფის სატრაპთან შეხვედრის ეს მოკლე ინფორმაცია „თანამედროვე აზრის“ 5 მარტის ნომერში გამოქვეყნდა. როგორც ჩანს, ამ საუბარმა მენშევიკური პარტიის ლიდერებს მხნეობა შემატა, გაქრა მოულოდნელობით გამოწვეული შიში და დაბნეულობა. ახლა ისინი გაბედულად ალაპარაკდნენ რევოლუციაზე, მის დანიშნულებასა და პერსპექტივაზე. გაზეთის ეს ნომერი ჩვეულებრივად აღარ გამოიყურება. პირველ გვერდზე გადაჭიმულია ანშლაგი „დიდი რევოლუცია“, რომლის ქვეშ მოთავსებულია ლოზუნგები: „მხარი დაუჭირეთ დროებით მთავრობას რეაქციასთან ბრძოლაში“. „გამოიტანეთ დროებითი მთავრობის თანაგრძნობის რეზოლუციები სახალხო კრებებზე და საზოგადო დაწესებულებებში და ეს დეპეშით აცნობეთ მას პეტროგრადში“¹.

ძნელი არ არის იმის ამოცნობა, რომ მენშევიკები „დიდ რევოლუციაზე“ მხოლოდ მაშინ ალაპარაკდნენ, როცა ოფიციალური ხელისუფლების მეთაურს ეთათბირნენ და მისი „კეთილი სურვილები“ მოისმინეს ახალი წყობილებისა და დამფუძნებელი კრების შესახებ. ასეთი მოქმედებით მათ სავსებით გაამართლეს უმაღლესი მთავარსარდლის ნდობა, რომელმაც კავკასიის სოციალ-დემოკრატია წესრიგისათვის შეაქო პარტიის ლიდერებთან შეხვედრის დროს.

ამგვარად, თებერვლის რევოლუციის პირველ დღეებში ამიერკავ-

¹ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 52, 5 მარტი, 1917 წ.

კასია განაგრძობდა ჩვეულებრივ ცხოვრებას. კომუნისტური ორგანიზაციები თითქმის გაჩანაგებულნი იყვნენ. ცალკეული ხელმძღვანელი კომუნისტები არალეგალურად ცხოვრობდნენ და ცენტრთან დაკავშირების საშუალება არ გააჩნდათ. მენშევიკური მთავრობის ლიდერები ხელისუფლებას ეხმარებოდნენ „წესიერების“ დაცვაში, ხოლო უმაღლესი მთავარსარდალი და მისი ხელქვეითი აპარატი უმტკივნეულოდ აპირებდა ზოგიერთი გარეგნული ცვლილების მოხდენას, რომ პეტროგრადის ახალი მთავრობის ნებართვით ისევ ხელმძღვანელ თანამდებობაზე დარჩენილიყო.

მაგრამ ასეთი მდგომარეობა დიდხანს ვერ გაგრძელდებოდა. რევოლუციის ტალღა, პეტროგრადში რომ აზვირთდა, სწრაფად მიიწევდა რუსეთის ყველა მხარეში. მასების რევოლუციური აღტყინება ახშობდა მეფის ხელისუფალთა გააფთრებულ წინააღმდეგობას. ძველი ინგეროდა, იქმნებოდნენ რევოლუციური ხელისუფლების ორგანოები — საბჭოები. თვით პეტროგრადში ნამდვილ ხელისუფლებას მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო განასახიერებდა. მისი განკარგულებანი კანონად მიაჩნდათ. სათათბიროს დროებითი კომიტეტი იძულებული იყო შეესრულებინა საბჭოს დირექტივები. მოვლენებს ვერც ამიერკავკასია ჩამორჩებოდა. რუსეთში რევოლუციის გამარჯვების შესახებ ცნობა ბაქოში, თბილისში, ერევანსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში უფრო სწრაფად გავრცელდა, ვიდრე ამას მენშევიკები მოელოდნენ. 3 მარტს ბაქოს მუშათა რაიონებში ჩატარდა საზეიმო მისასალმებელი გაფიცვები. მუშებმა მიატოვეს საწარმოები და თავი მოიყარეს ქუჩებში, შედგა მიტინგები, სადაც მხურვალე მილოცვებთან ერთად უკვე გადაიდგა პირველი ნაბიჯები ახალი ხელისუფლების ორგანიზაციისათვის — აირჩიეს რწმუნებულები, რომლებიც იმავე დღეს შეიკრიბნენ ბაქოს ქალაქის სათათბიროს შენობაში და განიხილეს საკითხი: ქალაქში რევოლუციური ხელისუფლების ორგანიზაციის შესახებ¹.

ამავე დღეს უჩვეულოდ გამოიყურებოდა საქართველოს დედაქალაქი. თბილისის მშრომელები ერთმანეთს ულოცავდნენ მეფის ხელისუფლების დამხობას. ზოელ რიგ საწარმოებში მუშაობა შეწყდა. ამიერკავკასიის რკინიგზის მთავარი სახელოსნოების მუშები და ოსტატები შეიკრიბნენ მიტინგზე, რომელსაც 3 ათასზე მეტი კაცი დაესწრო. მიტინგმა გაუგზავნა მისალმება პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს. მისალმებაში ისინი წერდნენ: „გამოვთქვამთ თქვენდამი ჩვენს სრულ თანაგრძნობას ძველ ხელისუფლებასთან ბრძოლაში, რომელმაც ქვეყანა მიიყვანა სრულ დანგრევასა და დაცე-

¹ Известия советов рабочих солдатских депутатов Бакинского района №1, 30 მარტი, 1917წ. (შემდეგში: «Известия Бак. совета»).

მამდე. განაგრძეთ მთელი ქვეყნისა და ჩვენი კლასის საერთო კეთილ-
დღეობისათვის თქვენს მიერ დაწყებული მუშაობა. ჩვენ თქვენთან
ვართ¹.

რევოლუციის გამარჯვების ამბავი სწრაფად გავრცელდა მთელს
ამიერკავკასიაში. მარტის პირველ ნახევარში თითქმის არცერთი კუთხე
არ დარჩენილა, რომ რევოლუციას საზეიმო ვითარებაში არ გამოხმაუ-
რებოდა. ამავე დროს ყველგან დაიწყო ახალი რევოლუციური ორგანო-
ების შექმნა.

აღსანიშნავია, რომ რევოლუციური ორგანოების შექმნა, განსაკუთ-
რებით სამაზრო ქალაქებში, მიმდინარეობდა ყოფილი მეფის ხელი-
შუღლების წარმომადგენელთა ძალაუფლების ვითარებაში. მარტის
პირველ ნახევარში თავიანთ რწმუნებას ინარჩუნებდნენ აგრეთვე
თბილისის, ბაქოს, ერევნის, ქუთაისის გუბერნატორები² (თბილისის
გუბერნატორი მანდრიკა გადადგა 13 მარტს, ქუთაისისა 14 მარტს)³.
აქვე ძველებურად სცემდა ბრძანებებსა და განკარგულებებს სამე-
ფისნაცვლო აპარატი⁴.

კავკასიაში ნიკოლოზ II-ის ტახტიდან გადადგომის მანიფესტიც კი
არ გამოქვეყნებულა. მეფის ბიძა და რწმუნებული იყო, რომ პეტრო-
გრადში რევოლუციურ მოძრაობას მალე ჩაახშობდნენ და მონარქი
აღსდგებოდა თავის უფლებებში⁵. მისი აპარატი ფარულად ავალბდა
გუბერნატორებს, ხალხის გაღიზიანების გარეშე, მოხერხებულად შეე-
ზღუდათ საზეიმო განწყობილება, დაეცვათ „წესრიგი“, საჭირო შემთხ-
ვევაში იარაღიც გამოეყენებინათ.

მაგრამ მდგომარეობა მალე შეიცვალა. ნიკოლოზ ნიკოლოზის ძე,
როგორც უმაღლესი მთავარსარდალი, ამიერკავკასიიდან გაიწვიეს.
ხალხი მეფის მთავრობის ადგილობრივ ხელისუფლებას აღარ ემორჩი-
ლებოდა. მან ყოველგვარი გავლენა დაკარგა. გუბერნატორები და
მაზრის უფროსები იძულებულნი გახდნენ ჩაებარებინათ თავიანთი
რწმუნებანი. ბევრგან ისინი დააპატიმრეს კიდევ. ხელისუფლებას ახა-
ლი ორგანოები — საბჭოები და აღმასრულებელ კომიტეტები დაეპა-
ტრონენ.

რევოლუციური ხელისუფლების — საბჭოების შექმნის ინიციატივა
თბილისში ბოლშევიკებს ეკუთვნოდათ. მენშევიკური გაზეთი „თანამე-
დროვე აზრი“ მხოლოდ 4 მარტის ნომერში გამოეხმაურა საბჭოების

¹ გაზ. „Тифлисский листок“ №52, 5 მარტი. 1917 წ.

² ცენტრ. არქივი, 1917 წლის რევოლუცია ისტორიულ საბუთებში, თბილისი,
1930 წ., გვ. 59.

³ ცენტრ. არქივი, 1917 წლის რევოლუცია ისტორიულ საბუთებში, თბილისი,
1920 წ. გვ. 46—47, 59.

⁴ იქვე, გვ. 51—52.

⁵ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 51, 4 მარტი.

ორგანიზაციის საკითხს და ისიც მეტად ბუნდოვნად. „პეტროგრადში მუშათა დეპუტატების საბჭო დაარსდა, რომელიც სახელმწიფო დუმის აღმასრულებელ კომიტეტთან ერთად ახალი წყობილების განმტკიცებას შეუდგა“¹, — წერდა გაზეთი. როგორც ვხედავთ, საბჭო აქ წარმოდგენილია როგორც დანამატი სათათბიროს კომიტეტისა და არა როგორც რევოლუციის ხელისუფლება. გაზეთი შემდეგ, ადგილობრივი საბჭოების ორგანიზაციის საკითხს რომ აყენებდა, ამ საქმეს ძველ ხელისუფლებას ანდობდა და აღნიშნავდა, რომ კავკასიის უმაღლესმა ადმინისტრაციამ მორჩილება გამოუცხადა დროებით მთავრობას და ეს საქმიანობა უნდა დაადასტუროს, საბჭოების ორგანიზაციაზე უნდა იზრუნოს. ამრიგად, მეფისნაცვლის მიერ „წესიერებისათვის“ შექმნილი თბილისელი მენშევიკები საბჭოების ორგანიზაციას ყოფილი მეფის ადმინისტრაციასთან შეთანხმებით ვარაუდობდნენ. ხალხის ინიციატივა და საქმეში სხვა პარტიების ჩარევა მათ აშინებდათ.

თბილისში ამ დროს ბოლშევიკური ორგანიზაციები დარბეული და განადგურებული იყო. თითო-ოროლა ბოლშევიკი არალეგალურად ცხოვრობდა. მიუხედავად ამისა, რევოლუციის გამარჯვების ცნობის მიღებისთანავე, ბოლშევიკები მასების შემოკრებას და საბჭოების ორგანიზაციას შეუდგნენ. სწორედ ამ დროს თბილისში ცხოვრობდა ფარულად საქართველოსა და ამიერკავკასიაში ბოლშევიკური ორგანიზაციების ერთ-ერთი უხუცესი და თვალსაჩინო ხელმძღვანელი ფილიპე მახარაძე, იგი საბჭოების შექმნის შესახებ შემდეგს მოგვითხრობს:

„პირველი ცნობის მიღებისთანავე ჩვენი პატარა ჯგუფი (ლაპარაკია თბილისელ ბოლშევიკებზე ა. ს.) გაექანა მუშებისაკენ. სწრაფად შევიკრიბეთ მუშები უმთავრესად რკინიგზის რაიონიდან და ავუსხენით რა მომენტის მნიშვნელობა, წინადადება მივეცით აერჩიათ მუშათა დეპუტატების საბჭო. წინადადება დიდი ალტაცებით იქნა. მიღებული და არჩეულ იქნა კომისია, რომელსაც ერთი დღის განმავლობაში უნდა შეესრულებინა ყოველივე საორგანიზაციო მუშაობა. მეორე დღესვე უნდა მომზადარიყო თვით საბჭოს არჩევა. ასეც მოხდა. მეორე დღეს (რამდენადაც მახსოვს 2 მარტს ძველი სტილით) ჩვენ შევიკრიბენით იმავე ოთახში (ყოფილ მიხეილის ქუჩაზე), აქ მოვიდნენ თითქმის ყველა ქარხნების და ფაბრიკების წარმომადგენლები. მხოლოდ იმ დროს, როცა მეორე კრებაზე საბჭოს ორგანიზაცია უკვე მოვახდინეთ, და ის-ის იყო საბჭო ოფიციალურად უნდა შესდგომოდა თავის მოქმედებას, ამ დროს, კრებაზე გამოცხადდნენ ნ. ჟორდანია, ს. ჯიბლაძე და ნ. რამიშვილი. მათ გაოცებას საზღვარი არ ჰქონდა, — როცა დაინახეს, რომ თბილისის მუშების საბჭოს მოწყობის, ორგანიზაციის სათავეში

¹ გაზ. „თანამედროვე ზარი“, № 51, 4 მარტი.

ე.ი.ნი ვერ მოჰყვენენ, რომ ყოველივე ეს ხდებოდა ბოლშევიკების მეთაურობით და თაოსნობით... ამიტომ ბ. ნ. ჟორდანიამ, რამიშვილმა და ჯიბლაძემ მოსკლისთანავე ასტეხეს სკანდალი, ის კრება, რომელსაც მე ვთავმჯდომარეობდი, დახურულად გამოაცხადეს და იგივე კრება ღამის 2 საათზე გადატანილ იქნა სახალხო სახლში. აქ უკვე კრების სრული ბატონ-პატრონი შეიქმნენ ნ. ჟორდანიას, ნ. რამიშვილი და ძმანი მისნი¹.

როგორც ცნობილია, მენშევიკები რევოლუციის წინ ლეგალურად ცხოვრობდნენ და გაზეთებსაც კი სცემდნენ. მენშევიკთა ლიდერების უმრავლესობა ამ დღეებში სწორედ თბილისში იმყოფებოდა და მათთვის ძნელი არ იყო საბჭოების შექმნის ინიციატივა ბოლშევიკებისათვის ხელიდან გამოეგლიჯათ, მის შემადგენლობაში გაეყვანათ თავიანთი კანდიდატები. თბილისის მუშათა დეპუტატების საბჭო, რომელიც 4 მარტს შეუდგა მუშაობას, უმთავრესად მენშევიკი მუშებიაგან იქნა შედგენილი.

უფრო ორგანიზებულად ჩატარდა მუშათა დეპუტატების საბჭოს შექმნა ბაქოში. 3 მარტს მუშათა მიტინგებზე არჩეულმა რწმუნებულებმა თავიანთი შემადგენლობიდან გამოჰყვეს კომისია, რომელსაც დაევალა შეემუშავებინა განაწესი მუშათა დეპუტატების საბჭოს არჩევნებისათვის. განაწესი შემუშავდა და ადგილობრივ გაზეთებში გამოქვეყნდა. განაწესის თანახმად ყოველი 25 ამომრჩეველი ერთ რწმუნებულს ირჩევდა, 10 რწმუნებული — ერთ ამომრჩეველს ხოლო ოთხი ამომრჩეველი — ერთ დეპუტატს². 6 მარტს მუშათა რაიონებში არჩევნები უკვე დამთავრდა. იმავე დღეს, საღამოთი შედგა მუშათა დეპუტატების პირველი სხდომა, რომელსაც 52 დელეგატი ესწრებოდა. ეს კრება აღიარეს უფლებამოსილად და აირჩიეს კიდეც პრეზიდიუმი ა.ზ. სტეფანე შაუმიანის მეთაურობით.

ბაქოს მუშათა დეპუტატების საბჭოს შემადგენლობაშიც უმრავლესობა მენშევიკ-ესერებმა მოიპოვეს. ჩვენ ქვემოთ შევეცდებით ავხსნათ მიზეზები, რომლებმაც განაპირობეს ამიერკავკასიის ქალაქებისა და სოფლების საბჭოებში შემთანხმებლური პარტიების გაბატონებული მდგომარეობა. საგულისხმოა ის გარემოება, რომ ასეთი შემადგენლობით საბჭომ პრეზიდიუმის თავმჯდომარედ აირჩია გამოჩენილი კავკასიელი ბოლშევიკი, მტკიცე ლენინელი სტეფანე შაუმიანი, რომელიც ამ დროს ბაქოში არც კი იმყოფებოდა. ეს შეიძლება აიხსნას მხოლოდ იმ უდიდესი ავტორიტეტით, რომლითაც შაუმიანი ბაქოს მუშათა შორის სარგებლობდა. მენშევიკები და ესერები იძულებულნი იყვნენ

¹ ფ. შახარაძე, ოთხი წლის წინათ (მოგონება) გაზ. „კომუნისტი“ № 10, 1921 წ.

² გაზ. «Известия Бак. совета» № 1, 30 მარტი. 1917 წ.

ამ ავტორიტეტის წინაშე ქედი მოეხარათ, ისინი ამჯობინებდნენ დაპყლოდნენ მუშათა სურვილს შაუშინის ხელმძღვანელად არჩევის შესახებ.

მუშათა დეპუტატების საბჭოები მარტის რიცხვებში ჩამოყალიბდა აგრეთვე ალექსანდროპოლში, ერევანში, ელიზავეტპოლში, ქუთაისში, ბათუმში, სოხუმში, კიათურაში, შემახში, ლენქორანში, ნუხაში, შუშაში, ყუბაში, ნახჭევანში, გორში, ტყიბულსა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში.

თებერვლის რევოლუციის გამარჯვების ამბავმა კავკასიის არმიის შიგნიდან შეაღწია. უნაყოფო გამოდგა ოფიცრობის ცდა — აეცდინათ ჯარისკაცებში რევოლუციური განწყობილება და დაეკვით დისციპლინა. არმიამ ახალი, მღელვარე რევოლუციური ცხოვრება დაიწყო. ჯარისკაცები მშრომელებთან ერთად აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ საზეიმო მიტინგებსა და დემონსტრაციებში. ოფიცერთა ხელისუფლებას ჯარისკაცები აღარ სცნობდნენ. მარტის პირველსავე რიცხვებში უხეში ოფიცრების წინააღმდეგ გამოსვლა მოაწყო 25-ე მსროლელმა პოლკმა, რომელიც ეჩმიაძინში იყო განლაგებული¹. ჯარისკაცები აპატიმრებდნენ საძლველ ოფიცრებს, ქმნიდნენ ჯარისკაცთა მმართველობის ორგანოებს — ასეულის, პოლკის ჯარისკაცთა კომიტეტებს და ცნობდნენ მხოლოდ მათს განკარგულებებს. გარნიზონის ნაწილებში დაიწყო დელეგატთა არჩევნები საგარნიზონო ჯარისკაცთა საბჭოს შექმნისათვის. 6 მარტს თბილისში შედგა ქალაქის საგარნიზონო სადელეგატო კრება, რომელმაც აირჩია თბილისის ჯარისკაცთა საბჭოს დეპუტატები. სამხედრო დეპუტატების საბჭო შეიქმნა ბაქოში, ერევანსა და ამიერკავკასიის ყველა იმ საგუბერნიო და სამაზრო ქალაქში, სადაც ჯარის ნაწილები იყვნენ დაბანაკებულნი.

თებერვლის რევოლუციის პირველმა ცნობებმა ამიერკავკასიის ბურჟუაზიული წრეები შეაშფოთა. ქალაქის ბურჟუაზიულ სათათბიროებში დაიწყო ხმოსანთა ხშირი შეკრებები იმ პოზიციის გასარკვევად, რომელიც შეძლებულ კლასებს ახალ ვითარებაში უნდა დაეკავებინათ. მაგრამ პირველი მღელვარება და შიში გაქრა, როცა კავკასიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ უმტკივნეულოდ ცნო ახალი მთავრობა. სახელმწიფო სათათბიროს დროებით კომიტეტში კავკასიის ვაჭარ-მრეწველებმა სისხლხორცეული მოკავშირე დაინახეს. მეფის ნაცვლის მოწოდებანი კავკასიის მოსახლეობის მიმართ, პოლიტიკური ცხოვრების ჩვეულებრივი მშვიდი მიმდინარეობა კავკასიაში ბურჟუაზიულ დაწესებულებებს აიძულებდა, რომ ახალ ვითარებაშიც მათი გაბატონებული მდგომარეობა უზრუნველყოფილი იქნებოდა. საჭირო იყო

¹ ცენტრარქივი, 1917 წ. რევოლუცია. ისტორიულ საბუთებში, გვ. 6.

მხოლოდ მეტი მოქნილობა, დემოკრატიისათვის უფრო მეტად ანგარიშის გაწევა, მემარცხენე პოზიციაზე სიტყვიერი გადანაცვლება. ამიერკავკასიის ქალაქების ბურჟუაზიულმა სათათბიროებმა დროებით მთავრობას ნდობა გამოუცხადეს და მისი სახელით დაიწყეს ახალი ვითარებით ნაყარნახევი ღონისძიებების გატარება.

ამრიგად, ქალაქის სათათბიროები, რომლებიც თვითმპყრობელური რეჟიმის დროს იყვნენ შექმნილნი და ცარიზმის პოლიტიკას ატარებდნენ ცხოვრებაში, მეფის მთავრობის დამხობის შემდეგაც, ამიერკავკასიაში ხელმძღვანელნი დარჩნენ. კიდევ მეტი: სათათბიროებმა ქალაქის მმართველობის სათავეები თავიანთ ხელში დაიტოვეს; ეს ამიერკავკასიის მენშევიკთა და ესერთა ლიდერების პოლიტიკის პირდაპირი შედეგი იყო. მენშევიკებსა და ესერებს ამიერკავკასიის პირობებში მუშათა დეპუტატების საბჭო არ მიაჩნდათ რევოლუციის უმაღლეს ორგანოდ. საბჭოს ისინი მეთვალყურის მოვალეობას აკისრებდნენ. ყოველგვარი საკითხის გადაწყვეტას კი ტოვებდნენ ისევ ბურჟუაზიული სათათბიროს კომპეტენციაში. დამახასიათებელია ნ. ჟორდანიას წინადადება მუშათა დეპუტატების საბჭოს პირველ სხდომაზე: — მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოების დეპუტატებს მანდატები ქალაქის ბურჟუაზიულმა სათათბირომ უნდა მისცეს! მენშევიკმა არსენიძემ 6 მარტის სხდომაზე განაცხადა, რომ ქალაქის თვითმმართველობა უნდა გახდეს „მთელი ადგილობრივი საზოგადოების პოლიტიკური ცხოვრების ცენტრად“.

თუ როგორ ესმოდა, მაგალითად, თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს თავისი დანიშნულება, ნათლად ჩანს იმ განაწესში, რომელიც განიხილეს და მოიწონეს საბჭოს მუშათა და ჯარისკაცთა სექციების სხდომებზე. აქ ნათქვამია: „თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭო თავის მიზნად ისახავს ხელი შეუწყოს რუსეთში დემოკრატიული რესპუბლიკის დამყარებას და აწარმოოს გადამჭრელი ბრძოლა ყველა კონტრრევოლუციურ ძალებთან. 2) თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო მიისწრაფვის წარმართოს საზოგადოებრივი და პოლიტიკური ცხოვრების მოვლენები, ხელი შეუწყოს ახალი ხელისუფლების ორგანიზაციას ადგილობრივ, თვალყური ადევნოს მისი წარმომადგენლების მოქმედებას და სრული დემოკრატიის დამყარების მიზნით მოახდინოს რევოლუციური ზეგავლენა როგორც ადგილობრივ, ისე ცენტრალურ ხელისუფლებაზე ყველა იმ შემთხვევაში, როცა ხელისუფლების მოქმედება არ იქნება ცნობილი საკმარისად რევოლუციური, ან ის პირდაპირ ეწინააღმდეგება დემოკრატიის ინტერესებს“².

¹ ფ. მახარაძე, საქართველოს მუშათა კლასი 1917—1921 წწ., გვ. 9.

² Протоколы Закавказских Революционных организаций, т. 1, გვ. 101.

განაწესიდან ნათლად ჩანს, რომ გამოირიცხულია საბჭოს, როგორც დამოუკიდებელი მმართველი ორგანოს, როლი. იგი სრულებითაც არ ისახავს მიზნად თვითონ ჩაუდგეს სათავეში რევოლუციურ ღონისძიებათა გატარებას და იყოს კანონმდებელი ორგანო. იგი მხოლოდ „ხელს უწყობს“, „ერევა“, „თვალყურს ადევნებს“, „ახდენს რევოლუციურ გავლენას“ იმ ორგანოზე, რომელიც მას კანონიერ ხელისუფლებად მიაჩნია.

ასეთ ორგანოდ წვრილბურჟუაზიულმა პარტიებმა მიიჩნიეს აღმასრულებელი კომიტეტი, რომელიც უნდა შედგენილიყო სხვადასხვა პარტიული ჯგუფების წარმომადგენლობისაგან კოალიციურ პრინციპზე. 6 მარტს თბილისის მუშათა დეპუტატების საბჭომ მიიღო გადაწყვეტილება, შეექმნა თბილისში ადგილობრივი ხელისუფლება ქალაქის ბურჟუაზიულ სათათბიროსთან თანასწორი წარმომადგენლობის საფუძველზე, ქალაქის სხვა საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისა და პარტიების მონაწილეობით¹.

აღმასრულებელი კომიტეტი შეიქმნა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს, სოციალ-დემოკრატიის, დაშნაელების, ფედერალისტების, ნაციონალ-დემოკრატების, კადეტების, შოვინისტ-პროგრესისტების, ესერების, ვაჰარ-მრეწველთა კავშირის, ამიერკავკასიის სამომხმარებლო საზოგადოების კავშირის წარმომადგენლებისაგან. აირჩიეს აღმასრულებელი ბიურო 15 კაცის შემადგენლობით. აღმასრულებელმა კომიტეტმა აირჩია აგრეთვე კომისიები (ქორდანია, ხატისოვი, პოდპორუჩიკი პოპოვი)². ხატისოვი დეპეშით აუწყებდა ამიერკავკასიის ქალაქებს: „თბილისში საბოლოოდ ჩამოყალიბდა აღმასრულებელი კომიტეტი, რომლის შემადგენლობაში შედიან მუშათა დეპუტატების საბჭოს, სათათბიროს ხმოსნების, პროგრესული და დემოკრატიული პარტიებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენლები, და ხელთ აიღო ქალაქის ადმინისტრაციული ფუნქციები. კომისიებად დანიშნული არიან... ნ. ქორდანია, ქალაქისთავი ხატისოვი და ოფიცერი პოპოვი“³.

აღმასრულებელი კომიტეტი თავიდანვე დაეპატრონა ხელისუფლებას თბილისში. იგი არა მარტო თბილისისა და საქართველოს, არამედ, პირველ ხანებში, მთელი ამიერკავკასიის მასშტაბითაც განასახიერებდა ხელმძღვანელი ორგანოს როლს. ამიერკავკასიის ფარგლებში იგი დირექტივებს აძლევდა საქალაქო, სასოფლო ორგანოებს. 1917 წლის რევოლუციის დასაწყისიდან, — სამართლიანად შენიშნავს ფ. მახარაძე, — თბილისში მე ნ შე ვ ი კ ე ბ ი ს წ ყ ა ლ ბ ი თ ხელისუფლება

¹ გაზ. «Кавказское слово», № 54, 8 მარტი, 1917 წ.

² გაზ., „თანამედროვე აზრი“, № 55, 9 მარტი, 1917 წ.

³ გაზ. «Закавказская речь», № 57, 10 მარტი, 1917 წ.

გადავიდა არა მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს ხელში, არამედ ქალაქის აღმასრულებელი კომიტეტის ხელში. ეს ნათლად ჩანს, სხვათაშორის, თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს ოქმებიდან. „8 მარტს ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს აღმასკომის სხდომაზე გამოცხადდა ქალაქის აღმასრულებელი კომიტეტი პრეზიდენტის თავმჯდომარის — ხატისოვის მეთაურობით, რომელმაც განაცხადა, რომ სრული ძალაუფლება ქალაქში აიღო ქალაქის აღმასრულებელმა კომიტეტმა და დაიჭირა ძველი აღმინისტრაციის ადგილი“¹. „თბილისის აღმასრულებელი კომიტეტი ამჟამად ფაქტიურად არის სამხარეო ხელისუფლების ორგანო, რომელიც მჭიდროდ დაკავშირებულია ამიერკავკასიის ქალაქებთან“, — წერდა გაზ. „ზაკავკასსკაია რეჩა“².

ბურჟუაზიული დროებითი მთავრობის ასეთივე ორგანოები შეიქმნენ ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში: ბაქოში, ერევანში, ელიზავეტპოლში, ალექსანდროპოლში, ბათუმში, ქუთაისში, სოხუმსა და სხვა საგუბერნიო, საოლქო და სამაზრო ქალაქებში.

ბაქოს ბურჟუაზიულმა სათათბირომ, რომელიც ნავთის მრეწველებისა და მსხვილი ვაჭრების ორგანოს წარმოადგენდა, მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს ჩამოყალიბებამდე, 5 მარტს ორგანიზაცია უყო ადგილობრივ ბურჟუაზიულ ხელისუფლებას — საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საბჭოსა და მის აღმასრულებელ კომიტეტს. ამ ორგანოში შევიდნენ კადეტების, ესერების, ბურჟუაზიული ნაციონალისტების წარმომადგენლები³, რომლებსაც თებერვლის რევოლუციის ძირითად მონაპოვრად მიაჩნდათ გზის გაკაფვა ბურჟუაზიის დიქტატურისაკენ. აღმასრულებელი კომიტეტის თავმჯდომარედ აირჩიეს ბიჩი (ბაქოს ქალაქის თავი,) რომელიც აქამდე ბაქოს გუბერნატორის ერთგულ თანაშემწედ ითვლებოდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ საზოგადოებრივი ორგანიზაციების საბჭოს აღმასრულებელმა კომიტეტმა ვერ შეძლო, ისე როგორც ეს თბილისში მოხდა, ქალაქში ხელისუფლების ერთადერთი და წამყვანი ორგანო გამხდარიყო. ბაქოს მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო, რომელშიც ბოლშევიკებიც შედიოდნენ და რომელსაც ს. შაუმიანი თავმჯდომარეობდა, ბაქოს პროლეტარიატის მხარდაჭერით ქალაქში იმთავითვე გახდა ხელმძღვანელი ორგანო, რომელიც, ბურჟუაზიული პარტიებისა და საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წინააღმდეგობის

¹ ფ. მახარაძე, „საქართველოს მუშათა კლასი 1917—1921 წლებში“, გვ. 9—10.

² გაზ. «Закавказская речь» №59. 12 მარტი, 1917 წ. /

³ გაზ. «Известия Бакинского совета», № 1.

მიუხედავად, ახორციელებდა პოლიტიკური ხელმძღვანელის როლს და მუშათა კლასის ინტერესების დამცველად გამოდიოდა.

* * *

რა მიზეზებმა შეუწყვეს ხელი ამიერკავკასიის ხელისუფლების ორგანოებში ბურჟუაზიული და შემთანხმებლური პარტიების გაბატონებას?

ასეთ მიზეზად, პირველყოვლისა, ჩვენ მიგვაჩნია ამიერკავკასიის ეკონომიკური ჩამორჩენილობა. ამიერკავკასია, როგორც ზემოთ მითითებით, წარმოადგენდა მეფის რუსეთის განაპირა კოლონიურ მხარეს, სადაც მრეწველობა სუსტად იყო განვითარებული და ძველი, ბატონყმური ურთიერთობის ნაშთები მნიშვნელოვნად იყო შემორჩენილი სოფლის მეურნეობაში.

იმპერიალისტური ომის წლებში მუშათა მოძრაობა ამიერკავკასიაში, მათ შორის ბაქოშიც, საგრძნობლად შენედა. მთავრობამ მოახერხა ბოლშევიკური ორგანიზაციების დარბევა. ხელმძღვანელი ბოლშევიკი მუშაკები ან საპატიმროებში იხსდნენ, ან გადასახლებაში იმყოფებოდნენ. მთავრობა და ბურჟუაზიული პარტიები ენერგიას არ იშურებდნენ იმისათვის, რომ მასების შეგნება ნაციონალისტური შხამით მოეწამლათ. ომმა მუშათა შემადგენლობაში საგრძნობი ცვლილება მოახდინა. კადრის მუშები, რუსეთის პირველი რევოლუციის ქარიშხალში რომ იყვნენ ნაწრთობი, არმიაში აღმოჩნდნენ გაწვეულნი. მათი ადგილი საწარმოებში სოფლიდან ჩამოსულმა გლეხებმა დაიკავეს, რომლებმაც თან მოიტანეს წვრილბურჟუაზიული ფსიქოლოგია — მენშევიზმისა და შემთანხმებლობისათვის ყველაზე ხელსაყრელი საზრდო. მძლავრი კლასობრივი შეჯახებების გამოცდილება ამიერკავკასიის პროლეტარიატს (ბაქოს გამოკლებით) არ ჰქონია. მუშათა მოძრაობის სუსტი, დაუხვეწელი ხასიათი ჰქმნიდა ხელსაყრელ ნიადაგს შეძლებული კლასებისა და ე. წ. „სოციალისტური ინტელიგენციის“ კოალიციისათვის მუშურ-გლეხური რევოლუციის წინააღმდეგ. ასეთ ვითარებაში, როცა რევოლუციური მოძრაობა მინელებული იყო, ხოლო წვრილბურჟუაზიული და ნაციონალისტური პარტიები ცარიზმის ანტიხალხური პოლიტიკის ვითარებაში მხრებს შლიდნენ, როცა ბოლშევიკური ორგანიზაციები სასტიკი კონსპირაციის პირობებში აქა-იქ თუ არსებობდნენ, შეუძლებელი აღმოჩნდა იმ წვრილბურჟუაზიული ტალღის დათრგუნვა, რომელიც რევოლუციის პირველსავე დღეებში ერთბაშად აზვირთდა და რომელმაც, როგორც სიმრავლით, ისე იდეურად, დაიმორჩილა პროლეტარიატი.

ვ. ი. ლენინი ანალიზს უკეთებდა თებერვლის დღეებში რუსეთში შექმნილ პოლიტიკურ ვითარებას და მიუთითებდა წვრილბურჟუაზიულ

სტიქიაზე, რომელმაც წალეკა ყველაფერი, დაიმორჩილა შეგნებული პროლეტარიატი არა მარტო თავისი სიმრავლით, არამედ იდეურადაც, ესე იგი, მუშათა ფართო წრეებს გადასდო, შეპყარა წვრილბურჟუაზიული შეხედულებანი პოლიტიკაზე. წვრილბურჟუაზიულმა სტიქიამ ზედაპირზე წვრილბურჟუაზიული პარტიები — მენშევიკები და ესერები წამოატივტივა.

ვ. ი. ლენინის ეს დახასიათება, რა თქმა უნდა, ყოველმხრივ ვრცელდება ამიერკავკასიაზე, რადგან იგი კიდევ უფრო წვრილბურჟუაზიული, გლეხური ქვეყანა იყო, ვიდრე რუსეთი.

ზემოთ უკვე ავლენიშნეთ, თუ რაოდენ აუტანელი და მძიმე იყო გლეხობის მდგომარეობა ამიერკავკასიაში. მემამულეები, რომლებიც ვეებერთელა ლატიფუნდიებს ფლობდნენ, ბატონყმური მეთოდებით ეწეოდნენ გლეხების ექსპლოატაციას, ხოლო გლეხობის აღშფოთებას მთავრობის ჯარების დახმარებით ახშობდნენ. ცარიზმი ამიერკავკასიაში, ისევე როგორც რუსეთის სხვა განაპირა მხარეებში, ასახლებდა კოლონიზატორულ ელემენტებს, მათ შედარებით პრივილეგიურ მდგომარეობაში აყენებდა, რითაც ადგილობრივი მოსახლეობის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის საპირისპირო საყრდენს ძალას ქმნიდა. ქართველი, აზერბაიჯანელი, სომეხი გლეხობა ორმაგი ჩაგვრის — სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის უღელქვეშ გმინავდა. იგი მოკლებული იყო მოქალაქეობრივ უფლებებს, განათლებას და ყველგან შეურაცხოვას, დამცირებას განიცდიდა. ბუნებრივია, ამიერკავკასიის გლეხთა რევოლუციური ბრძოლა სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ იყო მიმართული. წვრილბურჟუაზიული პარტიები მოხერხებულად იყენებდნენ ამიერკავკასიის გლეხთა განწყობილებას. ისინი ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ჩარჩოებში რჩებოდნენ. საერთოდ და გლეხობას ჰპირდებოდნენ ცარიზმის დამხობას, ბატონყმური ჩაგვრის ლიკვიდაციას, ეროვნული საკითხის გადაწყვეტას. თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ ერთი შეხედვით ეს დაპირებანი განახორციელა კიდევ: დაემხო მეფის მთავრობა, შედგა ახალი ხელისუფლება, რომელმაც თავის დეკლარაციაში რუსეთის ხალხებს აუწყა „ახალი ეპოქის“ დასაწყისი და დემოკრატიზაცია. პოლიტიკური თავისუფლების აქამდე გაუგონარი პერიოდი დაიწყო რუსეთში. ხალხის ინტერესების დაცვა მოდურ ლოზუნგად იქცა. ასეთი სწრაფი გარდატეხის ვითარებაში ამიერკავკასიის გლეხობა, რომლის ინტერესების სამსახურზე დღე და ღამ გაჰყვიროდნენ შემთანხმებელ და ბურჟუაზიულ პარტიათა ორატორები, მართლაც აღმოჩნდა შემთანხმებლებისა და ბურჟუაზიული ნაციონალისტური პარტიების მხარეზე და ხელისუფლების ადგილობრივ ორგანოებში ეს პარტიები გაიყვანა.

ხელისუფლების ორგანოებში შემთანხმებლური და ბურჟუაზიული პარტიების გაბატონებას განაპირობებდა აგრეთვე ამიერკავკასიის ნაციონალური მრავალფეროვნება, რაც ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების ნაყოფიერ სამოქმედო ასპარეზს ქმნიდა.

მრავალეროვან ამიერკავკასიაში თითქმის არცერთ ნაციონალურ ჯგუფს საკუთარი ტერიტორიის მკვეთრად მოხაზული საზღვრები არა ჰქონია. ისინი დაქუცმაცებულად, ერთმანეთში შერეულად ცხოვრობდნენ და ბურჟუაზიული ყოფის ვითარებაში ერთმანეთთან მუდმივი შუღლი და ქიშპობა ჰქონდათ. ამ შუღლსა და ქიშპობას ყოველმხრივ აღვივებდნენ ცარიზმი და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები, რომლებიც ხშირად ძმობადაცვლილი შეტაკებების მოწყობასაც ახერხებდნენ. ამ ნაციონალური ჯგუფების საერთო ბრძოლა ცარიზმის წინააღმდეგ, მათი ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, ხშირად, ცარიზმისა და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიათა მოხერხებით, იზრდილებოდა ურთიერთ ბრძოლით; სწორედ ეს ქმნიდა მარჯვე ვითარებას, რათა კლასობრივი ბრძოლა ნაციონალური დროშებითა და მყვირალა ფრაზებით ყოფილიყო დაფარული.

თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ ვითარება ერთბაშად შესცვალა. დაჩაგრულმა ერებმა ცარიზმის დამხობისთანავე პირველად იგრძნეს ძალა და მთელი არსებით დაიწყეს ბრძოლა მჩაგვრელთა წინააღმდეგ. „ნაციონალური ჩაგვრის ლიკვიდაცია“ — ასეთი იყო მოძრაობის ლოზუნგი. რუსეთის განაპირა მხარეები მყისვე დაიფარნენ „საერთო-ნაციონალური“ დაწესებულებებით. სცენაზე პირველნი აღმოჩნდნენ ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები, რომლებმაც ისარგებლეს ცარიზმის, როგორც ნაციონალური ჩაგვრის ძირითადი მიზეზის წინააღმდეგ მასების შეტევითი განწყობილებით და მიზნად დაისახეს ბურჟუაზიის ნაციონალისტური სახელმწიფოების შექმნა.

არ შეიძლება მხედველობიდან გამოვტოვოთ ერთი გარემოება: 1917 წლის თებერვლის რევოლუცია ამიერკავკასიაში ბარიკადებზე როდი განხორციელდა. ცარიზმის უკიდურესი რეპრესიების ვითარებიდან მშრომელი მასები სრულიად უმტკივნეულოდ და უეცრად აღმოჩნდნენ პოლიტიკური თავისუფლების ვითარებაში. ასეთი სწრაფი გარდატეხისა და საზეიმო ხმაურის დროს დაჩაგრულმა მასებმა ვერ შეძლეს ამოეცნოთ ბურჟუაზიული დროებითი მთავრობის ფარული, ვერაგული მიზანი. მასები ახალ ხელისუფლებაში, რომელიც გულუხვად იძლეოდა დაპირებებს, მართლაც განახლების ორგანიზატორს ხედავდნენ. მიტინგებზე, რომლებიც ამ დღეებში ყოველდღიურად ტარდებოდა ქალაქებსა და სოფლების მთავარ შესაკრებ პუნქტებზე, სხვადასხვა პარტიათა წარმომადგენლები ერთმანეთს ეჭიბრებოდნენ

ხალხის გულისმოგებაში, ხელმძღვანელი ბოლშევიკი მუშაკები ჯერ კიდევ არ იყვნენ ჩამოსული ამიერკავკასიაში. ცარიზმის დროს დარბეული ბოლშევიკური ორგანიზაციები ახლა იკრებდნენ ძალას და წელში იმართებოდნენ. ტრიბუნაზე უმთავრესად მენშევიკი, ესერი, ფედერალისტი, დაშნაკი, მუსავატი ორატორები ცვლიდნენ ერთიმეორეს. ბოლშევიკური ხმა სუსტი იყო. ბუნებრივია, ასეთ პირობებში ეს პარტიები ახერხებდნენ მასებზე გავლენის მოპოვებას და ხელისუფლებით ორგანოებშიც გაბატონებულ მდგომარეობას ინარჩუნებდნენ.

ავილთ თუნდაც ბაქო — ამიერკავკასიის უმსხვილესი სამრეწველო ცენტრი, რომლის პროლეტარიატი მაღალი საბრძოლო გამოცდილებით, ორგანიზებულობითა და კლასობრივი თვითშეგნების დიდი ტრადიციებით ხასიათდებოდა.

როგორც ზემოთ მივუთითეთ, ბაქოს მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოებში უმრავლესობა შემთანხმებლურმა პარტიებმა მოიპოვეს. როგორ ავხსნათ ეს ფაქტი?

საქმე იმაშია, რომ ომის წლებში ბაქოს პროლეტარიატის შემადგენლობაშიც არსებითი ცვლილებები მოხდა. ბაქოს მუშათა კადრის დიდი უმრავლესობა არმიაში გაიწვიეს. მათ ნაცვლად ნავთის სარეწებში სამუშაოდ მოვიდნენ გლეხები აზერბაიჯანისა და დაღესტნის ჩამოჩენილი სოფლებიდან. მათ რევოლუციური მოძრაობის დიდი გამოცდილება არ გააჩნდათ. ქალაქში, წარმოებაში მათ მიიტანეს წვრილბურჟუაზიული, გლეხური ფსიქოლოგია, — მესაქუთრული, გამდიდრების ფსიქოლოგია, რასაც არ შეეძლო გავლენა არ მოეხდინა საერთო განწყობილებაზე და შეგნებაზე.

ომის წლებში ბაქოს ბოლშევიკურმა ორგანიზაციამ ორგზის განიცადა მთავრობის მძიმე თავდასხმა. რევოლუციური მუშაობა ნავთის ქალაქში საგრძნობლად მიწეღდა.

ასეთ პირობებში, მუშათა ის მაღალი საბრძოლო განწყობილება და რევოლუციური შეგნებულობა, პირველი იმპერიალისტური ომის წინ რომ საყოველთაო პოლიტიკურ გაფიცვაში ბრწყინვალედ გამოვლინდა, თანდათანობით მიწეღდა. სწორედ ამიტომ ბაქოს პროლეტარიატის საკმაო ნაწილში ომის წლებში ნიადაგი იპოვა მენშევიკურმა ობორონცობამ, რაც სწორედ შეეფერებოდა იმ წვრილბურჟუაზიულ ფსიქოლოგიას, რომელიც იმ სოფლის ელემენტებმა მიიტანეს.

ანგარიში უნდა გაეწიოს ერთ, ფრიად მნიშვნელოვან დამახასიათებელ თავისებურებასაც, ბაქოს პროლეტარიატის ეროვნული შემადგენლობა მეტად მრავალფეროვანი იყო. რუსი, სომეხი, აზერბაიჯანელი, ირანელი, ქართველი, დაღესტნელი მუშები — აი ეს ჭრელი ნაციონალური მასა ქმნიდა ბაქოს მუშათა კლასს. ასეთი ეროვნული მრავალფეროვნების მიუხედავად, ბოლშევიკები, როგორც ცნობილია,

ახერხებდნენ ბაქოს პროლეტარიატის მოძრაობა ერთიანი რევოლუციური დინებით წარემართათ. ბოლშევიკები პროლეტარული ინტერნაციონალიზმის სულისკვეთებით ზრდიდნენ ბაქოს პროლეტარიატს და იგი მართლაც იძლეოდა ინტერნაციონალური სოლიდარობის საუკეთესო ნიმუშს.

მაგრამ ომის წლებში მდგომარეობა შეიცვალა. მთავრობამ თავისი რეპრესიები მართო ბოლშევიკური პარტიის წინააღმდეგ მიმართა, დაარბია და გაანადგურა მისი ორგანიზაციები. ბოლშევიკების დამრავლებელი მუშაობის შენელება ხდებოდა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების გაძლიერებული პროპაგანდის ვითარებაში. ცარიზმი აქეზებდა ამ პარტიების მოქმედებას. დაშნაკები ბაქოში სომეხი მუშების შეგნებას ნაციონალიზმის შხამით სწამლავდნენ. ისინი აგროვებდნენ თანხებს თურქეთის წინააღმდეგ მოქმედი სომხური დრუჟინების დასახმარებლად. აგროვებდნენ მოხალისეებს, აქეზებდნენ სომეხ პროლეტარებს ყოველმხრივ დაეჭირათ მხარი ომისათვის. ამავე დროს დაშნაკები სომეხ მუშებში აზერბაიჯანელი ხალხისადმი მტრობას აღვივებდნენ. ისინი ცილს სწამებდნენ აზერბაიჯანელ ხალხს თურქეთისადმი სიმპათიებში. თავის მხრივ აზერბაიჯანელი ნაციონალისტები აზერბაიჯანელი ხალხის უანგარო მოსარჩლეებად აცხადებდნენ თავს და მუსლიმანური აღმოსავლეთის კონსოლიდაციის პროპაგანდას ეწეოდნენ. ამავე დროს აზერბაიჯანელ მუშებს აქეზებდნენ სხვა ეროვნების მუშების წინააღმდეგ. ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების ამ სისტემატურ პროპაგანდას მოქონდა თავისი დამლუპველი შედეგები: ბაქოს პროლეტარიატის ერთიან საბრძოლო ბანაკში ბზარი ჩნდებოდა. ეს ბანაკი იქსაქსებოდა ეროვნული ნიშნის მიხედვით. თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გამარჯვებისთანავე მენშევიკებს, ესერებს, ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიებს თვალწინ გადაეშალათ მოქმედების შეუზღუდავი ასპარეზი. ახლა ამ პარტიების ხელმძღვანელი მდგომარეობა ბაქოს პროლეტარიატის მხარდაჭერაზე იყო დამოკიდებული და მათ ისევ მუშათა მასებს მიაშურეს, რომ ახალ ვითარებაში თავიანთი სამოქმედო პროგრამა გადაეშალათ. ყველა ეს პარტია ცრუობდა პროლეტარიატის წინაშე. სომეხი, თათარი ან რუსი ბურჟუაზიის ინტერესებს ასაღებდნენ ამ ეროვნებათა სასიცოცხლო ინტერესებად, უხვად აბნევდნენ დაპირებებს და ახშობდნენ ხალხის რევოლუციურ სულისკვეთებას. ისინი ამავე დროს მოითხოვდნენ მხარდაჭერას და ხელისუფლების ორგანოებში მოკალათებულნი, ხალხისაგან ფარულად აკეთებდნენ რევოლუციის წახრჩობის საქმეს.

ა. მიქოიანის ამ პარტიების თვალთმაქცობის ნათელსაყოფად ასახელებს ასეთ მაგალითს: „ესერების განთქმული ორატორი, როგორც შემდეგ გამოირკვა, ირანელი მემამულე და ავანტიურისტი ზვონიცი

ბაქოში რევოლუციის პირველ დღეებში ხშირად გამოდიოდა მუშათა მიტინგებზე უმთავრესად აგრარულ საკითხებზე. იგი მწვავედ აკრიტიკებდა სოციალ-დემოკრატების აგრარულ პროგრამას და რაღაც გაანგარიშების საფუძველზე აცხადებდა, რომ ესერების აგრარული პროგრამის მიხედვით, თუ ის ცხოვრებაში გატარდება, რუსეთის თითოეული მოქალაქე მიიღებს 37 და $\frac{1}{4}$ დესეტინა მიწას. მისი ლექციების დამკვეთი სიტყვა ასეთი იყო: „ვინც მომხრეა ამ აგრარული პროგრამისა, ვისაც სურს 37 და $\frac{1}{4}$ დესეტინა მიწა, დაე ჩაეწეროს ესერების პარტიაში“. მართლაც, კრების შემდეგ ასობით და ათასობით მუშა ეწერებოდა ესერების პარტიაში ისე, რომ საქმის ნამდვილ ვითარებაში არ იყო გარკვეული¹.

თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ ნაკლებად შეგნებულ მუშათა წრეებში ფართო ილუზიები შექმნა. მეფის მონარქიის დამხობა და არჩევით ორგანოებში მონაწილეობა, ყოველდღიური მიტინგები და გამოცდილი ორატორების მიერ მომხიბლავად დახატული მომავალი, მუშათა შორის ქმნიდა თვითგამაყფილების განწყობილებას. რევოლუცია მათ დამთავრებულად ჩასთვალეს, ხოლო წვრილბურჟუაზიული სტიქიის მიერ ზედაპირზე ამოტივტივებულ პარტიებს ნდობა გამოუცხადეს. მუშებმა ჩათვალეს, რომ თვითმპყრობელობის დამხობის შემდეგ სოციალ-დემოკრატიულ პარტიაში ფრაქციული ბრძოლისათვის საფუძველი უკვე აღარ არსებობდა. რომ ახალი ხელისუფლების შენებაში მათ შეთანხმებულად უნდა ემოქმედათ. ასეთი განწყობილებით აღჭურვილი მუშათა მასები მენშევიკ ხელმძღვანელებს სრულიად დაიმედებულნი აძლევდნენ ხმას საბჭოს არჩევნებში.

ასეთი იყო საქმის ვითარება ბაქოში. რაც შეეხება თბილისს, აქ, ცხადია, წვრილბურჟუაზიული სტიქიისათვის გაცილებით მეტი ნიჟარა აღაგია არსებობდა. თბილისში პოლიციელები, წვრილი ვაჭრები და ხელოსნები რევოლუციის წინ უფრო მეტი იყვნენ, ვიდრე სამრეწველო მუშები. მწვავე კლასობრივ შეჭახებებს თებერვლის რევოლუციის წინ აქ ადგილი არ ჰქონია და „მემარჯვენე“ მენშევიკებმა საკმაოდ მოიკიდა ფეხი. რევოლუციის შემდეგ ერთბაშად აზვირთებული წვრილბურჟუაზიური ტალღის ზედაპირზე, ცხადია წვრილბურჟუაზიული ფსიქოლოგიის მქონე პარტიები — მენშევიკები და ესერები აღმოჩნდნენ. ეს სიტყვები შეგვიძლია გავიმეოროთ ამიერკავკასიის სხვა საგუბერნიო ქალაქების — ერევნის, ელიზავეტოპოლის, ქუთაისის მიმართ, სადაც, როგორც ცნობილია, პროლეტარიატი კიდევ უფრო ნაკლები და სუსტად ორგანიზებული იყო, ვიდრე თბილისში.

ყველა ამ ფაქტორის ერთობლიობა მენშევიკურ-ესერულ და

¹ А. Микоян, Бакинская организация большевиков в 1917—1918 гг. гл. «Бакинский рабочий», № 57, 14 марта, 1923 г.

ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიებს ხელისუფლების ორგანოებში გაბატონებისათვის ხელსაყრელ პირობებს უქმნიდა. იგივე ფაქტორები ბოლშევიკური პარტიისათვის — ჯერ კიდევ ორგანიზაციულად სუსტ, რიცხობრივად მცირე პარტიისათვის — უარყოფით როლს ასრულებდნენ. ასეთ ვითარებაში ბოლშევიკებს მთელი ძალები უნდა დაეძაბათ, რომ მასებშიათვის დაენახებინათ ყველა ამ პარტიის სიყალბე, მათი პროგრამის რეაქციული ხასიათი. მათ ყოველ ნაბიჯზე უნდა გაეწიათ ანგარიში ამ თავისებურებისათვის და მთელი მუშაობა წარემართათ იქითკენ, რომ მასებს კარგად დაენახათ წვრილბურჟუაზიული პარტიების პოლიტიკის შენიღბული, ბურჟუაზიული ხასიათი, გაეფანტათ ობორონცული ბურჟუაზი და დაერაზმათ ისინი რევოლუციის გასაღრმავებლად. მისი მეორე ეტაპის — სოციალური ეტაპის განსახორციელებლად.

* * *

რუსეთის ბურჟუაზიულმა ღრობითმა მთავრობამ ამიერკავკასიის მართვა-გამგეობისათვის შექმნა სპეციალური ორგანო ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი („ოზაკომი“), რომელშიც შევიდნენ IV სახელმწიფო სათათბიროს დეპუტატები, კადეტები — ხარლამოვი და პაპაჯანოვი, მუსავატელი ჯაფაროვი, დეფერალისტი კ. აბაშიძე და მენშევიკი ა. ჩხენკელი. ეს შემადგენლობა, ბურჟუაზიული მთავრობის რწმუნებით აღჭურვილი, 8 მარტს კავკასიისკენ გამოემგზავრა¹.

მენშევიკებმა პირველ ხანებში ერთგვარი უხერხულობა იგრძნეს ამიერკავკასიის ხელისუფლების აშკარა კონტრარევოლუციური შემადგენლობის გამო. 10 მარტს თბილისის საბჭოს აღმასრულებელმა კომიტეტმა განიხილა საკითხი ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის შემადგენლობის შესახებ და მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ „ეს შემადგენლობა თავისი უმრავლესობით არ წარმოადგენს კავკასიის დემოკრატიის ინტერესთა გამომხატველს“². აღმასრულებელმა კომიტეტმა მიიღო გადაწყვეტილება „საკითხი განსახილველად გადაეცეს მუშათა დეპუტატების საბჭოს საერთო კრებას“. ამით გათავდა ყველაფერი. შემთანხმებულურმა პარტიებმა ამჯობინეს გაჩუმებულიყვნენ და სოლიდარობით მოპყრობოდნენ განსაკუთრებულ კომიტეტს, რადგან იგი წარმოდგენილი იყო იმ მთავრობისაგან, რომელს მხარდაჰერა თებერვლის რევოლუციის შემდეგ მენშევიზმის მთავარ ლოზუნგად გადაიქცა.

ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის სახით ამიერკავკასიაში შეიქმნა ბურჟუაზიული მთავრობა, რომელიც განუხრელად ატა-

¹ ცენტრარქივი, 1917 წლ. რევოლუცია ისტორიულ საბუთებში, გვ. 82.

² Протоколы Закавказских революционных совет. орг. ტ. I, გვ. 5.

რებდა რუსეთის ბურჟუაზიული დროებითი მთავრობის პოლიტიკას.

18 მარტს თბილისის სადგურზე ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის შემადგენლობას საპატიო ყარაულთი შეხვდნენ შემთანხმებული და ბურჟუაზიული პარტიების წარმომადგენლები. აქ იყვნენ ხატისოვი, ჟორდანია და სხვ. კადეტმა ხარლამოვმა შეხვედრისას წარმოსთქვა სიტყვა; იგი ლაპარაკობდა რევოლუციისა და თავისუფლებაზე გაცემილი ფრაზებით, აგიტაციას ეწეოდა დროებითი მთავრობის იმპერიალისტური ზრახვების სასარგებლოდ, მან რევოლუციის ხსენის მთავარ ღონისძიებად აღიარა ომის ბოლომდე მიყვანა. ამავე დროს, მას ერთი სიტყვაც არ წამოსცდენია იმ ღონისძიებებზე, რომელთაც რევოლუციისაგან მოელოდნენ მშრომელი მასები.

„ოზაკომი“ იყო „ამიერკავკასიის სამოქალაქო მმართველობის უმაღლესი ორგანო და დროებითი მთავრობის წარმომადგენელი“¹. იგი ემორჩილებოდა უშუალოდ დროებით მთავრობას. რაც შეეხება სამხედრო ხასიათის საკითხებს, ოზაკომსა და ფრონტის მთავარსარდალს შორის უნდა დამყარებულიყო სრული კონტაქტი. ამავე დროს, სამხედრო ხელისუფალთა ვერცერთი განკარგულება, თუ იგი ეხებოდა კავკასიის სამოქალაქო მოსახლეობას, ვერ შევიდოდა ძალაში ოზაკომთან წინასწარი შეთანხმების გარეშე¹.

„ოზაკომი“ თავიდანვე შეუდგა მისი მაღალი რწმუნების დაცვას და შემთანხმებული პარტიების დახმარებით მოახერხა კიდევ თავისი გაეტანა. ამიერკავკასიის აღმასრულებელი კომიტეტის პირველ ყრილობაზე, რომელიც თბილისში გაიხსნა 18 მარტს, ბუნებრივია, დაისვა საკითხი ზემოდან მოვლენილი კომიტეტის უფლება-მოვალეობის შესახებ. ყრილობის მუშაობაში უშუალოდ მონაწილეობდნენ ოზაკომის წევრები და მათ გადმოშალეს სამოქმედო პროგრამა. ბაჰაჯანოვი ყრილობაზე გარკვევით აცხადებდა: „ჩვენი რწმუნებანი ყველაზე ფართო მასშტაბისაა, ჩვენ ვმოქმედებთ დროებითი მთავრობის სახელითა და უფლებებით“. ყრილობაზე მწვავე კამათი გამოიწვია საკითხმა: საჭირო იქნება თუ არა შეიქნას აღმასრულებელი კომიტეტის სამხარეო ორგანო, რადგან ასეთი ორგანო ოზაკომს დაუპირისპირდება, ან მის უფლებებს შეეკეცავსო. ხარლამოვი გამოვიდა განმარტებით და განაცხადა; „უმაღლესი სანქცია ჩვენ გვეკუთვნის. ჩვენ ვიმუშავეთ ადგილობრივ საზოგადოებრივ ელემენტებთან კონტაქტში“. ჭაფაროვი ამავე სხდომაზე მიუთითებდა: „ჩვენზე რჩება ვეტოს უფლება და ამ უფლებას ჩვენ არავის დაეუთმობთო“².

ამ პრეტენზიებით შეუდგა ოზაკომი ამიერკავკასიის მართვას:

აპრილის პირველ ნახევარში გამოქვეყნდა „ოზაკომის“ მოწოდება

¹ გაზ. «Закавказская речь», № 66, 21 მარტი, 1917 წ.

² გაზ. «Закавказская речь», № 66, 21 მარტი, 1917 წ.

ამიერკავკასიის მოსახლეობისადმი. აქ ჩამოთვლილი იყო ის „ლონისძი-
ებანი“, რომელთა განხორციელებას იგი ვარაუდობდა, — ჩვენს დავა-
არსეთ განსაკუთრებული საბჭო, რომელიც მოახდენს სასამართლო
რეფორმას, — აღნიშნული იყო მოწოდებაში, — ტრანსპორტის მოწყ-
ვებისათვის დაეაარსეთ მიმოსვლის საქმეთა საგანგებო „კომისია,
მიწის საკითხის გადასაჭრელად დაეაარსეთ განსაკუთრებული „კომისია,
მრეწველთა საგამომძიებლო კომისია და ა. შ. ეს „კომისიები“, რა თქმა
უნდა, სრულებითაც ვერ შეცვლიდნენ მდგომარეობას ხალხის სასარგ-
ბლოდ, ვინაიდან ბურჟუაზიული მთავრობის ძირითადი ღონისძიებანი
ხალხის ინტერესებს უპირისპირდებოდა.

„ოზაკომი“ ამავ მოწოდებაში მასებს ათასგვარ დაპირებას სთავა-
ზობდა, ურჩევდა მათ დალოდებოდნენ დამფუძნებელ კრებას. ამავ
დროს აფრთხილებდა, არ გაეხდნათ „სხვისი საკუთრების“ მითვისება,
ე. ი. ხელი აეღოთ მემამულეთა და სახაზინო მიწების, საძოვრების,
ტყის, წყალსაქაჩების გამოყენებაზე, ძველებურად ეხადნათ საიჯარო
გადასახადები. „სხვისი საკუთრების მითვისება, ძალადობით ტყის გა-
ჩეხვა, კერძოა ეს ტყე თუ სახელმწიფო — ეს სულერთია, და საზოგადოდ
ყოველგვარი ძალადობა და თვითნებურად მოქმედება ყოველად შე-
უწყნარებელია“, — იძლეოდა რჩევა-დარიგებას კომიტეტი. ეს კი იმას
ნიშნავდა, რომ რევოლუციის შემდეგ ამიერკავკასიის გლეხობა ისევ
უნდა დარჩენილიყო რევოლუციამდელ მდგომარეობაში და ბატონ-
ყმური ვალდებულებანი მოეხადა. მოწოდება აფრთხილებდა იმ გლე-
ხებს, რომლებიც თვითნებურად იტაცებდნენ მემამულეთა მიწებს.

„ოზაკომი“ ამ მოწოდების ბოლომდე ერთგული დარჩა. იგი თავ-
გამოდებით იცავდა მემამულურ-ბურჟუაზიულ საკუთრებას ამიერ-
კავკასიაში.

რაც შეეხება „ოზაკომის“ მიერ შექმნილ დაწესებულებებს, მის
„კომისიებს“, მათ არავითარი პრაქტიკული ღონისძიება არ გაუტა-
რებიათ. ისინი ცარიელ მსჯელობასა და პროექტებს გადაჰყენენ, მდგო-
მარეობა უცვლელი დარჩა. თვით მენშევიკური გაზეთი „გერთობა“
იძულებული გახდა აღენიშნა, რომ „ოზაკომმა“ არა თუ ხელუხლებელი
დატოვა მეფისდროინდელი დაწესებულებები, არამედ ძველ ბიუროკ-
რატიულ მექანიზმს კიდევ ახალი დაუმატა და საქმე არიდდარია. იმის
მაგიერ რომ მიწის საკითხი გადაეჭრათ, მათ შექმნეს მიწის კომისიები,
იმის მაგიერ რომ განხორციელებინათ ფართო ერობა, მათ შექმნეს
აღმასრულებელი კომიტეტები, სასურსათო კომიტეტები და სხვ. აღნიშ-
ნული კომიტეტები სუროგატები იყვნენ, დროებითი ხასიათისა. — აღ-
ნიშნავდა გაზეთი.

ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტის უშუალო ხელქვეით
პირებს წარმოადგენდნენ საგუბერნიო კომისიები: დებულებაში საგუ-

ბერნიო და სამაზრო კომისიების შესახებ ნათქვამი იყო, რომ „გუბერნიის კომისარი გუბერნიაში დროებითი მთავრობის პირველი წარმომადგენელია“. მას ნიშნავდა დროებითი მთავრობა. საგუბერნიო კომისიები დებულების თანახმად ვალდებული იყვნენ ანგარიში გაეწიათ ადგილობრივი საზოგადოებრივი ორგანიზაციებისათვის. ამიერკავკასიის სინამდვილეში ამ არჩევით ორგანოებთან საგუბერნიო და სამაზრო კომისიები მჭიდრო კონტაქტში იყვნენ, რადგან საგუბერნიო და სამაზრო აღმასრულებელ კომიტეტში მოკალათებული პირები მემამულეთა და ბურჟუაზიის ინტერესებს თავგამოდებულად იცავდნენ.

გუბერნიის კომისარი მისდამი რწმუნებულ გუბერნიას მართავდა სამაზრო კომისიების საშუალებით. დებულებაში სამაზრო კომისიების შესახებ აღნიშნულია:

მაზრის კომისარი მოქმედებს გუბერნიის კომისარის უშუალო ხელმძღვანელობით, როგორც მისი უახლოესი თანაშემწე და მაზრაში, მაზრის საზღვრებში წარმომადგენს დროებითი მთავრობის წარმომადგენელს.

მიუხედავად იმისა, რომ საგუბერნიო, სამაზრო კომისიებსა და ადგილობრივ არჩევით ორგანოებს შორის შეხედულებათა სხვადასხვაობა რევოლუციასა და მის პერსპექტივებზე თითქმის არ არსებულა, ხშირად მათ შორის მწვავე კონფლიქტს ჰქონდა ადგილი. ამიერკავკასიის საგუბერნიო კომისიების ყრილობაზე, 1917 წლის ოქტომბერში კომისიები ჩიოდნენ ამ კონფლიქტზე, გუბერნიებში გამეფებულ ანარქიას მტკიცე და ერთპიროვნული ხელისუფლების არარსებობას აბრალებდნენ და მთელი ძალაუფლების თავიანთ ხელში თავმოყრას მოითხოვდნენ. ეს იყო პერიოდი, როცა დროებითი მთავრობა რუსეთში უკვე აშკარად დგამდა ნაბიჯებს ბურჟუაზიული დიქტატურისაკენ. კომისიები ამ დროისათვის გარკვევით მოითხოვდნენ გუბერნატორის რწმუნებებს, „სალაყბო ორგანოების“ ალაგმვას და ლიკვიდაციასაც კი.

დროებითი მთავრობის მიერ შემუშავებული დებულების თანახმად ამიერკავკასიის სოფლებსა და მაზრებში აპრილში დაიწყო ადგილობრივი ხელისუფლების ორგანოების არჩევნები. ოზაკომმა გუბერნიებში თავისი რწმუნებულები მიავლინა. არჩევნებს დიდ პროპაგანდას უწევდა ბურჟუაზიული და შემთანხმებლური პრესა, მას დემოკრატიზმის უმაღლეს გამოვლინებად სახავდა. მაგრამ არჩევნების შედეგები მეტად სავალალო აღმოჩნდა. სოფლებსა და მაზრებში ხელისუფლების ორგანოებში უმთავრესად მემამულეებისა და სოფლის ბურჟუაზიის ინტერესების დამცველი პირები აღმოჩნდნენ. ამ მხრივ კარგ საილუსტრაციო მასალას წარმომადგენს ამიერკავკასიის საგუბერნიო კომისიების ყრილობის სტენოგრამა, მაზრისა და

გუბერნიის კომისართა მოხსენებანი არჩევნების მიმდინარეობის შესახებ, სამაზრო და საგუბერნიო კომისიების დეპეშები ოზაკომის სახელზე და სხვა.

საგუბერნიო კომისიების ყრილობაზე ხას-მამედოვი იძულებული იყო განეცხადებინა, რომ ელიზავეტოპოლის გუბერნიაში დროებითი მთავრობის დებულების თანახმად ჩატარებული არჩევნების საფუძველზე შექმნილი სამაზრო ორგანოები გაცილებით დაბლა დგანან იმ ორგანოებზე, რომლებიც რევოლუციის პირველ დღეებში შეიქმნათ თვით ხალხის ინიციატივით, რომ „ოზაკომის“ ჩარევამ. არჩევნების საქმეში, და მის მიერ ორგანიზებულმა ხელისუფლებამ „მოკლა ხალხის ინიციატივა“, რომ ახალი ორგანოები უავტორიტეტონი არიან და მთელს გუბერნიაში გამეფებულია საშინელი ანარქია. ბაქოს გუბერნიის კომისარი ილიუშინი ამავ. ყრილობაზე აცხადებდა, რომ ბაქოს გუბერნიაში მდგომარეობა იგივეა, რაც ელიზავეტოპოლის გუბერნიაში.

ხელისუფლების ადგილობრივი ორგანოების უავტორიტეტობაზე, არჩევნების წესების დაგროვებაზე, ხალხის და მისი ხელისუფლების ორგანოების მუდმივ კონფლიქტზე, გუბერნიაში მტკიცე, ერთპიროვნული ხელისუფლების შექმნის აუცილებლობაზე ჩიოდნენ თბილისის, ქუთაისის, ერევნის გუბერნიის კომისიები, ბათუმის, ბაქოს, თბილისის ქალაქის თავები.

ბევრ მაზრაში აღმასრულებელ კომიტეტებში, სამაზრო კომისიების თანამდებობაზე მოკალათდნენ მეფის ხელისუფლების მოხელეები. ახალციხის მაზრაში ჩატარებული არჩევნების შედეგად ხელისუფლების ორგანოებში გაძვრნენ ყოფილი პოლიციელები, შეძლებული პირები, ხოლო საგუბერნიო კომისიის თანამდებობაზე მოიკალათა ყოფილმა მაზრის უფროსმა გუდიევმა. ღუშეთის მაზრაში ხელისუფლება მთლიანად ჩაიგდეს ხელში პირწაყარდნილმა რეაქციონერებმა, რომლებმაც მაზრაში მენშევიკი პროპაგანდისტებიც კი არ შეუშვეს. სურამის ადგილობრივი კომიტეტი ხალხისათვის მთლიანად არასასურველი პირებისაგან იქნა შერჩეული. 14 მაისს სურამის მოედანზე შეიკრიბა დაბის მთელი მოსახლეობა და კომიტეტის გადარჩევა მოითხოვა. მაგრამ კომიტეტის მითითებით საქმეში ჩაერია მილიცია, რომელმაც მიტინგს ცეცხლი დაუშინა. გამოძახეს სამხედრო ნაწილები, რომლებმაც ხალხი გაფანტა და „წესრიგი“ აღადგინა.

ყოფილი მაზრის უფროსი აღმასრულებელი კომიტეტის ხელმძღვანელი გახდა ჭევანშირის მაზრაში. ზანგეზურის მაზრაში ყოფილი პრისტავი მილიციის უფროსად იქნა დანიშნული. ერევნის გუბერნიის მაზრებში ხელმძღვანელ თანამდებობაზე ისევ შემამუ-

ლენი, კულაკები, ძველი ხელისუფლების მოხელენი აღმოჩნდნენ.

გაზ. „კავკასსკი რაბოჩის“ კორესპონდენტი წერდა: „რომ გავეცნოთ არჩევნების შედეგებს, საკმარისია გავიაროთ ამ სოფლებში და ვიკითხოთ ვინ არის არჩეული. მათთან სოფლის აღმასრულებელი კომიტეტის წევრებად და ვინაა დანიშნული სოფლის კომისრად. პასუხი მეტწილად უბრალო და ერთფეროვანია: „ჩვენი მედუქნე“ და „საპატიო“, ან ყოფილი „სტრაჟნიკი და მედუქნე“, ან ყველის ქარხნის უფროსი და ყოფილი „მწერალი“, ან „მამასახლისი“. თუ ყოველივე ამას შევჯამებთ, აღმოჩნდება, რომ არჩეულთაგან 90 პროცენტი იყვნენ მდიდრები, მემამულეები და კულაკები, ძველი რეჟიმის „საპატიონი“, ყოფილი პოლიციის ავაზაკები, ზოგიერთ ადგილებში კი პირწაგარდნილი ხულიგნები და რეაქციონერები“.

„ოზაკომის“ რწმუნებული შუშის მაზრაში 6 აგვისტოს მოხსენებაში აღნიშნავს, რომ აღმასრულებელი კომიტეტი ორგანულად უძლურია რაიმე გააქეთოს ხალხის სასარგებლოდ და მართოს მაზრა, რადგან აქ სხედან მსხვილი ვაჭრებისა და სპეკულანტების, მემამულეებისა და ხორბლის შემსყიდველების წარმომადგენლები. ასეთივე მდგომარეობაში აღმოჩნდა ამიერკავკასიის თითქმის ყველა მაზრა. რა იყო ამის მიზეზი?

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ თებერვლის რევოლუცია ამიერკავკასიაში ბარიკადებზე არ შობილა. ცნობა მეფის ხელისუფლების დამხობის შესახებ ამიერკავკასიის სოფლებში თავისებური შელამაზებით ისევ მეფის მოხელეებმა მიიტანეს, რომლებიც მეფის მთავრობის დამხობას დროებით მოვლენად თვლიდნენ და ხალხს „წესრიგის აღდგენით“ ამშვიდებდნენ. სოფლებში ცხოვრება კვლავ ძველებურად მიმდინარეობდა.

შემთანხმებლური პარტიების აგიტაცია-პროპაგანდამ დროებითი მთავრობისათვის მხარდაჭერის შესახებ სოფლის ჩამორჩენილი მოსახლეობა კიდევ უფრო დააბნია. მეფის მთავრობის მოხელეთა განუწყვეტელი დევნის პირობებში სოფლად ბოლშევიკური ორგანიზაციები განადგურებული იყვნენ. ახალი არჩევნები ყოველგვარი წინასწარი სამზადისის გარეშე, სტიქიურად, თვითღონებით ჩატარდა. ბოლშევიკებს არ ჰყავდათ კადრები, რომ ისინი სოფლებში მიეღლინებინათ და მასებისათვის საქმის ნამდვილი ვითარება აეხსნათ. მენშევიკები, ესერები და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები დროებითი მთავრობის ამ ღონისძიებას დემოკრატიზმის საუკეთესო ღონისძიებად თვლიდნენ და კმაყოფილი იყვნენ არჩევნების შედეგებით. ამავე დროს, სოფლის ბნელ ელემენტებს, რომლებიც ცარიზის დროს ხალხს უმოწყალოდ ყვლეფდნენ, აგიტაციის, მასებზე ზემოქმედების ფართო ასპარეზი ჰქონდათ. სოფლის მემამუ-

ლენი, კულაკები, სტრახნიკები წინასაარჩევნო დღეებში ეწეოდნენ პროპაგანდას თავიანთი კანდიდატების სასარგებლოდ. ხშირად მუქარას მიმართავდნენ, აწყობდნენ თავდასხმებს „ურჩ“ პირებზე და ახერხებდნენ (დაშინებით, მოსყიდვით) ხელისუფლების სათავეში მოქცევას.

ნახჭევანის მაზრის უფროსი გუბერნატორისადმი მოხსენებაში არჩევნების შედეგების შესახებ აღნიშნავდა, რომ „ნახჭევანის მაზრაში ამომრჩეველთა სინდისი ხანების, ბეგების და კულაკების გავლენისა და დაწოლის ქვეშ იმყოფება... ყველა როდი კისრულობს დაასახელოს თავისი კანდიდატი. ასახელეშენ იმას, ვისაც უბრძანებენ...“,

ელიზავეტოპოლის, ბაქოს გუბერნიებში მასობრივად ხდებოდა გაბატონებული კლასების მიერ არჩევნების გაყალბება. რევოლუციის პირველ დღეებში ძველი წყობილების წარმომადგენლები, მართალია, მიუხრდნენ, მაგრამ სულ მალე აულეს ალღო დროებითი მთავრობის პოლიტიკას, გაძვრნენ ხელისუფლებაში, სასურსათო კომიტეტებში, ამოეფარნენ რევოლუციურ ფრაზეოლოგიას და ძველებურად შეუდგნენ ხალხის ექსპლოატაციას.

ამრიგად, თებერვლის რევოლუციას არც ამიერკავკასიის სოფლებში გამოუწვევია არსებითი ცვლილება. ხელისუფლების სათავეში ისევ შეძლებული კლასების წარმომადგენლები მოკალათდნენ. ისინი უმტკივნეულოდ შეეგუენ ახალ დროებას. რევოლუციურ ფრაზებს ამოფარებულნი, ისევ ეწეოდნენ მშრომელი მასების ექსპლოატაციას. ხელისუფლების ეს ორგანოები არათუ ზრუნავდნენ მშრომელი მასების ინტერესების დასაცავად, არამედ პირიქით, ყველაფერს აკეთებდნენ იმისათვის, რომ ისინი მორჩილებაში ჰყოლოდათ. ამიტომ, ბუნებრივია, რომ ხელისუფლების ასეთმა შემადგენლობამ სწრაფად დაჰკარგა გავლენა, ძალა, ავტორიტეტი. ხალხმა ზურგი შეაქცია მას. ამავე დროს, სოფლის ბნელმა ელემენტებმა ხელისუფლების უილაჯობით და ზოგჯერ ფარული თუ აშკარა წაქეზებით დრო იშოვეს და ძარცვა-გლეჯას მიჰყვეს ხელი.

* * *

„ოზაკომს“, ისე როგორც დროებით ბურჟუაზიულ მთავრობას, თავისი კლასობრივი ბუნების გამო, არ შეეძლო გადაეჭრა რევოლუციის არცერთი საკითხი. ამიერკავკასიაში იგი ხელუხლებლად სტოვებდა მემამულეთა ძალაუფლებას, ხოლო მემამულეთა ექსპლოატაციით სულშეხუთულ გლეხობას ჰპირდებოდა აგარაული საკითხის გადაწყვეტას დამფუძნებელ კრებაზე და როცა ამიერკავკასიის გლეხობამ დაიწყო მემამულეთა მიწების დატაცება და ფეოდალურ გადასახა-

დებზე უარი თქვა, „ოზაკომი“ უყოყმანოდ დადგა მემამულეთა მხარეზე და გლახთა რევოლუციური მოძრაობის დათრგუნვა დაიწყო იარაღის გამოყენებით.

„ოზაკომმა“, ისე როგორც დროებითმა მთავრობამ, უცვლელ მდგომარეობაში დატოვა მუშათა საკითხი. მან უარი თქვა დაეწესებინა მუშათა კონტროლი წარმოებასა და პროდუქტების განაწილებაზე, თავის ნებაზე მიუშვა კაპიტალისტები, რომლებმაც ბლოკი შეკრეს რევოლუციის წინააღმდეგ და გადაწყვიტეს მისი ჩახრჩობა ეკონომიური კონტრარევოლუციით. ოზაკომი კოლექტიური ხელშეკრულების დადების საკითხში ბაქოს ნავთისმრეწველთა მხარეზე დადგა, ამიერიდან სიელ კაპიტალისტებს იგი ეხმარებოდა მუშათა გაფიცვების წინააღმდეგ ბრძოლაში.

„ოზაკომმა“ ასევე ვერ შეძლო გადაეჭრა სასურსათო საკითხი. იგი სამხარეო საბჭოსთან ერთად თითქმის ყოველდღიურად აცხობდა ღირებულებებს, რეზოლუციებს, მაგრამ ამ ღონისძიებებს განხორციელება არ ეწერა. სასურსათო კომიტეტი და კომისიები, რომლებიც ყველა ქალაქსა და მაზრაში არსებობდნენ, უძლურნი იყვნენ რაიმე პრაქტიკული წარმატებისათვის მიეღწიათ, რადგან, „ოზაკომის“ მიერ ნებაზე მიშვებული მემამულენი, ჩარჩვაჰრები, კაპიტალისტები ხელოვნურ დაბრკოლებას ქმნიდნენ მომარაგების წინააღმდეგ, ხელს უწყობდნენ სპეკულაციას. იმპერიალისტური ომისა და მემამულურ-ბურჟუაზიული ხელისუფლების ბატონობის პირობებში სასურსათო საკითხის გადაჭრა შეუძლებელი იყო, გარდა ამისა, სასურსათო კომიტეტებში ხშირად თავს იყრიდნენ სპეკულანტები, ჩარჩ-ვაჰრები, რომლებიც არა თუ ზრუნავდნენ პროდუქტების ნაკლებობის აღმოფხვრაზე, არამედ, პირიქით. ხელოვნურად აფერხებდნენ მოსახლეობის მომარაგებას, რომ სპეკულაციის გზით მიეღოთ მაღალი მოგება.

„ოზაკომი“ დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის საგარეო პოლიტიკის განუხრელი გამტარებელი დარჩა. თავისი არსებობის მანძილზე იგი დაუღალავად ეწეოდა ომის პროპაგანდას, მოქმედ არმიასი და ფრონტებზე მიერეკებოდა ამიერკავკასიის მუშებსა და გლეხებს, მკაცრად ილაშქრებდა არმიასი რევოლუციური განწყობილების წინააღმდეგ და მხარის მშრომელთა სასიცოცხლო საკითხებს ომის, „მტრებზე საბოლოო გამარჯვების“ საკითხს უქვემდებარებდა. ცხადია, ამით იგი იცავდა მხოლოდ და მხოლოდ ამიერკავკასიის შეძლებული კლასების ინტერესებს.

„ოზაკომმა“ უცვლელი დატოვა კავკასიის მეფისნაცვლის კანცელარია. კანცელარიის მოხელეები, რომლებიც მეფის რუსეთის კოლონიზატორული რეაქციული პოლიტიკის უსიტყვო შემსრულებლები

იყენენ, სრულიად თავისუფლად დარჩნენ „ოზაკომის“ სამსახურში, მოხდა მათი მხოლოდ გარეგნული „დემოკრატიზაცია“.

ჩვენს განკარგულებაში არსებული. დოკუმენტალური მასალების ანალიზის შედეგად შეგვიძლია დავასკვნათ. რომ ამიერკავკასიის განსაკუთრებული კომიტეტი მისი არსებობის პირველსავე დღიდანვე წარმოადგენდა ამიერკავკასიის შეძლებული კლასების — მემამულეებისა და კაპიტალისტების მთავრობას. რომელიც, ისე როგორც დროებითი მთავრობა, განზრახ აფერხებდა რევოლუციით ნაკარნახებ ღონისძიებათა პრაქტიკულ განხორციელებას, ეხმარებოდა შეძლებულ კლასებს ფეხი მოეკიდებინათ რევოლუციით შერყეულ ნიადაგზე. ეს მთავრობა გვერდში ედგა ქართველ თავადაზნაულებს. აზერბაიჯანელ ბეგებაა და ალაღარებს, სომეხ მემამულეებს და იცავდნენ მათ მშრომელი გლეხების ხელყოფისაგან.

როგორი იყო საბჭოების როლი ამიერკავკასიაში, სარგებლობდნენ თუ არა ისინი იმ უფლებით, რომელიც რევოლუციამ მინიჭა?

ჩვენ ვნახეთ, რომ ამიერკავკასიის მახვილ ქალაქებში საბჭოების უმრავლესობაში მენშევიკები და ესერები აღმოჩნდნენ, რომელთაც იმთავითვე ხელისუფლება ბურჟუაზიულ დაწესებულებებს (საზოგადოებრივი ორგანიზაციების წარმომადგენელთაგან შემდგარი აღმართულბელი კომიტეტები თბილისში, ბაქოში, ერევანში) ჩააბარეს, ხოლო თავად კონტროლის როლი დაიტრვეს.

ამ ნაბიჯის გასამართლებლად შემთანხმებულ პარტიებს „თეორიული“ მოსაზრებაც გააჩნდათ. ისინი ხომ თებერვლის რევოლუციის ერთ-ერთ მამოძრავებელ ძალად ბურჟუაზიას თვლიდნენ! მათი აზრით, რევოლუციის შემდეგ ხელისუფლების სათავეში უნდა ჩამდგარიყო ბურჟუაზია. როგორც „საერთო ნაციონალური ამოცანების გადაწყვეტისათვის სოციალურად და ფსიქოლოგიურად უფრო მომზადებული“ (პოტრესოვი). შემთანხმებლები შიშობდნენ. რომ დემოკრატია, რომელიც, მათი აზრით, დანაწევრებული იყო და პოლიტიკური ორგანიზაცია არ გააჩნდა. ვერ შეძლებდა სახელმწიფოებრივი მანქანის დაუფლებას. ამ „თეორიით“ მენშევიკები ამართლებდნენ ბურჟუაზიული მთავრობისათვის ხელისუფლების ნებაყოფლობით გადაცემას, ბურჟუაზიისათვის, რომელსაც მიმდინარე მომენტში, შუღლიგინის სიტყვებით რომ ვთქვათ, არ იცავდა საიმპერატორო ყარაული და ხალხის მხარდაჭერის გარეშე იყო დარჩენილი.

მენშევიზმის ლიდერები ამიერკავკასიაში სავსებით იზარებდნენ ამ შეხედულებას. თბილისის საბჭოს აღმასრულებელი კომიტეტის პირველ სხდომაზე მიმდინარე მომენტის ლოზუნგის გამომუშავებასთან დაკავშირებით ნ. ყორდანიამ აღნიშნა: „რევოლუციის მამოძრავებელ ძალებს წარმოადგენენ: 1) პროლეტარიატი, 2) არმია და 3) ლიბერალუ-

რი ბურჟუაზია. ამის შესაბამისად მუშათა დეპუტატების საბჭომ უნდა განსაზღვროს თავისი პოლიტიკური ხაზი. მიმდინარე მომენტში საჭიროა ერთიანობა იმ ძალებისა, რომლებიც დაინტერესებულნი არიან იმით, რომ მეფის ხელისუფლებამ არ გაიმარჯვოს ჯერ კიდევ დაუშთავრებელ ბრძოლაშიო¹. ჟორდანიას ეს თეზისები აღმასრულებელმა კომიტეტმა, ცხადია, გაიზიარა. ამავე აზრის პროპაგანდას ეწეოდა მენშევიკური გაზეთი: „კარგად უნდა დავიმახსოვროთ დღევანდელი დიადი რევოლუციის ნიშანდობლივი ხასიათი, ის წარმოებს ორი მოპირდაპირე კლასის — პროლეტარიატისა და ბურჟუაზიის საერთო ხელმძღვანელობით. მაშასადამე, ამ ძალების გათიშვა, ერთი მეორეზე ამხედრება და განმარტოება გზას გაუხსნის რეაქციასა და კონტრ-რევოლუციას“².

ამიერკავკასიის მენშევიკების მტკიცებით გამოდიოდა ის, რომ რევოლუციის მოხდენაში პროლეტარიატსა და ბურჟუაზიას მიუძღოდა თანაბარი დამსახურება (საცხებით გამორიცხული იყო გლეხობის როლი, რომელსაც მენშევიკები საერთოდ არ თვლიდნენ რევოლუციურ კლასად — ა. ს.) აქედან ლოგიკურად გამომდინარეობდა დასკვნა — ხელისუფლებას უნდა დაეპატრონონ ის ძალები, რომელთაც რევოლუცია მოახდინეს, ე. ი. ბურჟუაზია და პროლეტარიატი. ადგილობრივი მართვა-გამგეობის ორგანიზაციის საკითხთან დაკავშირებით მენშევიკური გაზეთი წერდა: „ადგილობრივი რევოლუციური მართვა-გამგეობა უნდა მიენდოს ორივე ჯგუფის თანასწორ წარმომადგენლებს (ლაპარაკია ბურჟუაზიასა და პროლეტარიატზე — ა. ს.) ამ გზით წესდება ქალაქის აღმასრულებელი კომიტეტი, რომელიც გააუქმებს ძველ ადმინისტრაციას, პოლიციას ფრონტზე გაისტუმრებს, წესიერებას დაამყარებს, შეეცდება ძველი წყობილების მომხრეთა ალაგმვას... ადგილობრივი აღმასრულებელი კომიტეტი დროებითი რევოლუციური მთავრობის ორგანო იქნება, მას მხარში ამოუდგება და ადგილობრივ ახალი წყობილების გამტკიცებას იკისრებსო“³.

ამრიგად, ბურჟუაზიის და პროლეტარიატის ინტერესთა შესაბამისობა, ხელისუფლებაში მათი თანაბარი როლი და ბურჟუაზიულ დროებით მთავრობასთან სრული კონტაქტით მუშაობა — აი ის გეზი, რომლითაც შემთანხმებლები თებერვლის რევოლუციის მონაპოვართა „შენარჩუნებას“ ვარაუდობდნენ.

ბოლშევიკები ამიერკავკასიის საბჭოებში ყველგან უმცირესობას წარმოადგენდნენ, ზოგიერთ საბჭოში მათ თავიანთი დეპუტატ-

¹ Протоколы Закавказ, револ. совет. организации, т. I, гл. VI.

² გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 52, 5 მარტი, 1917 წ.

³ გაზ. „თანამედროვე აზრი“, № 53, 7 მარტი, 1917 წ.

არც კი ყოლიათ. ეს საბჭოები, ცხადია, ბურჟუაზიასთან შეთანხმების პოლიტიკას ახორციელებდნენ და მათ გადამწყვეტი პრაქტიკული ნაბიჯი არ გადაუდგამთ მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის სასიცოცხლო ამოცანების გადასაწყვეტად. მაგრამ, მიუხედავად ამისა, არ შეიძლება გავაიგიოთ მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების მუშაობა თბილისისა და ბაქოში.

ომის წლებში ბაქოს მუშათა შემადგენლობაში ცვლილებების მიუხედავად, ბაქოს პროლეტარიატი მაინც ღარჩა ამიერკავკასიის მასშტაბით წამყვანი, სოციალისტური რევოლუციის ავანგარდული ძალა. ბაქოს პროლეტარიატი გაცილებით უკეთ იყო ორგანიზებული, ვიდრე თბილისის წერილობრუაზიული მასა და ბოლშევიკური პარტიის სიტყვა რევოლუციის ამოცანების შესახებ, შემთანხმებლური პარტიების ბუნების შესახებ, იქ გაცილებით სწრაფად პოულობდა გამომხატულებას, ვიდრე თბილისისა და ამიერკავკასიის სხვა ქალაქებში, სადაც წერილობრუაზიული მასის ნდობა შემთანხმებლებისადმი გაცილებით დიდი იყო. ბაქოს მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების უკან მდგარი სამოციანთაიანი ორგანიზაციული პროლეტარული ძალა დაუინებით მოითხოვდა მ-სათთან სამუშაო დღეს, კოლექტიური ხელშეკრულების დადებას ნავთის მრეწველებთან. საბჭოს მენშევიკ-ესერი დეპუტატები ათასგვარი ხრიკებით აკიანურებდნენ მუშათა კლასის მოთხოვნათა დაკმაყოფილებას, მაგრამ საბოლოოდ ისინი მაინც გახდნენ იძულებულნი მასებისათვის გაეწიათ ანგარიში. ბოლშევიკები სათავეში ედგნენ ბაქოს მუშათა კლასის ორგანიზებულ კოლექტივს და საბჭოში თავიანთი რიცხოვრები სიმცირის კომპენსაციას ახერხებდნენ საბჭოების გარეთ პროლეტარიატის უმრავლესობის მხარდაჭერით. ამიტომ იყო, რომ ბაქოს საბჭო ბევრ ისეთ გადაწყვეტილებას იღებდა, რაც ბურჟუაზიული ხელისუფლების ინტერესებს ეწინააღმდეგებოდა. იგი ქალაქში ყველაზე ავტორიტეტული, მძლავრი ხელისუფლება იყო. ბაქოს პროლეტარიატის მხარდაჭერამ საბჭოს ბოლშევიკურ ფრაქციას შესაძლებლობა მისცა გადამწყვეტი ბრძოლა გაეჩაღებინა მენშევიკებისა და ესერების წინააღმდეგ. თანდათანობით განემტკიცებინა თავისი პოზიციები. ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის პირველსავე დღეებში ბაქოს საბჭოს მიერ ძალაუფლების საკუთარ ხელში აღება ლოგიკური შედეგი იყო იმ მძლავრი პროლეტარული ორგანიზებულობისა, რომელიც ბაქოს პროლეტარიატში თანდათანობით იზრდებოდა და მტკიცდებოდა. მაგრამ ეს იყო მხოლოდ ბაქოში, რომელიც რუსეთის უმსხვილეს სამრეწველო ცენტრს წარმოადგენდა. აზერბაიჯანის სხვა ქალაქებსა და განსაკუთრებით სოფლებში, შემთანხმებლები და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიები სრულ კონტაქტში იყვნენ და ამიერკავკასიის განსაკუთრებულ კომიტეტთან სოლიდარულად „მართავდნენ“ ქვეყანას.

18 მარტა. თბილისში გაიხსნა ამიერკავკასიის აღმასრულებელი კომიტეტებისა ყრილობა, რომელსაც ესწრებოდა 160 დელეგატი ამიერკავკასიის საგუბერნიო, საოლქო, საქალაქო, აღმასრულებელი კომიტეტებისაგან¹. ადგილებიდან მოხსენებების მოსმენამ ცხადყო რევოლუციის შემდგომ ამიერკავკასიაში ადგილობრივი ხელისუფლების მემამულურ-კულაკური ხასიათი. არავინ არ უარყოფდა იმ ფაქტს, რომ სოფლებში ხელისუფლების სათავეში ისევ სოფლის წურბელები, ყოფილი მეფის ხელისუფლების დროს გავლენიანი პირები, ძველი პრისტავეები და სტრაჟნიკები მოექცნენ. დემოკრატიული პოზიციიდან შორს იდგა თვით ყრილობის შემადგენლობა, რომელიც საქალაქო, საოლქო და საგუბერნიო აღმასრულებელი კომიტეტების „ნაღებს“ წარმოადგენდა. მენშევიკების ლიდერი კავკასიაში ნ. ჟორდანია თბილისის მუშათა დეპუტატების საბჭოს 23 მარტის სხდომაზე, ყრილობის მუშაობას რომ აჯამებდა, ამბობდა: „ყრილობა წარმოადგენდა საეპარისად სამწუხარო აურათს. მასში მონაწილეობდნენ ისეთი პირები, რომლებიც ყოველთვის დემოკრატიის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ. ძალაუფლება კომიტეტებში ჩაიგდეს ხელში უფრო გაბედულმა და ენერგიულმა პირებმაო“².

ეს სწორი აღიარება იყო, მაგრამ ჟორდანია სდუმდა იმაზე, რომ ამ „ენერგიულ და გაბედულ პირებს“ ძალაუფლების ხელში ჩაგდებაში თავისი შემთანხმებულური პოლიტიკის გამო თანაუგრძნობდა და პრაქტიკულადაც ეხმარებოდა. მენშევიკური პარტია, რომლის ლიდერი თვით ნ. ჟორდანია იყო.

ყრილობამ დროებით მთავრობას და მის ახალმოვლენილ ფილიალს ამიერკავკასიაში — „ოზაკომს“ სრული ნდობა გამოუცხადა. ყრილობის დელეგატების ერთმა ნაწილმა ის აზრიც კი წამოაყენა, რომ „ოზაკომის“ შექმნის შემდეგ საჭიროც არ არის აღმასრულებელი კომიტეტების სამსარეო ორგანოს შექმნა, რადგან ეს ორი ორგანო ერთი და იგივე საქმისათვის არის მოწოდებული და მათი თანაარსებობა პარალელიზმის საფრთხეს შეიცავს³.

ყრილობაზე მომენტისა და ტაქტიკის შესახებ მოხსენებით გამოვიდა ნ. ჟორდანია. იგი მტკიცედ იცავდა მენშევიზმის თვალსაზრისს რევოლუციის ხასიათისა და პერსპექტივების შესახებ. იგი მიუთითებდა, რომ რევოლუციის წამყვან ძალებს ბურჟუაზია და პროლეტარიატი წარმოადგენენ. რომ „მომენტის თავისებურება“ მათ სრულ სოლიდარობას მოითხოვს: მოუწოდებდა დემოკრატიის ძალთა ერთობისაკენ. ცხადია, ყრილობის ბურჟუაზიული. შემადგენლობა, რომელიც ამიერკავკასიის

¹ გაზ. «Закавказская речь», № 66, 21 მარტი, 1917 წ.

² Протоколы Закавказских рев. сов. орг. ტ. 1.

³ გაზ. «Закавказская речь». № 66, 1917 წ.

⁴ იქვე.

ხელისუფლების ორგანოებში უკვე მტკიცედ გრძნობდა თავს, მიესალმებოდა ჟორდანიას ფორმულას ბურჟუაზიისა და პროლეტარიატის თანამშრომლობის შესახებ, რაც პრაქტიკაში ბურჟუაზიის სრულ ბატონობას ნიშნავდა.

ყრილობის მიერ მიღებული რეზოლუციები სავსებით იწონებდნენ ბურჟუაზიული მთავრობის პოლიტიკას, ამავე დროს, ამიერკავკასიის მშრომელთა სასიცოცხლო ინტერესების პრაქტიკულ გადაწყვეტას გვერდს უვლიდნენ და ყველაფერს ანდობდნენ დამფუძნებელ კრებას. რეზოლუცია რჩევას იძლეოდა შეექმნათ მომრიგებელი კამერები, რომლებსაც უნდა „გადაეჭრა“ მუშებისა და გლეხების კონფლიქტი შეძლებულ კლასებთან¹.

ყრილობაზე არჩეული აღმასრულებელი კომიტეტების სამხარეო ორგანო, რომლის შემადგენლობაში შემთანხმებლური და ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიების წარმომადგენლები შევიდნენ, იმთავითვე ბურჟუაზიული პოლიტიკის უკრიტიკო გამტარებელი გახდა და გვერდში ამოუდგა „ოზაკომს“.

„ოზაკომთან“ შეხმატებილებულად მუშაობდნენ მუშათა, ჯარისკაცთა და გლეხთა დეპუტატების საბჭოების სამხარეო ორგანოებიც. სამხარეო ორგანოებში ხომ ისევ მენშევიკებისა და ესტრების პარტიები გაბატონდნენ, რომლებიც მომხრე იყვნენ დროებითი მთავრობის (და ცხადია, „ოზაკომის“) მხარდაჭერის პოლიტიკისა და თავიანთ დანიშნულებას მხოლოდ „კონტროლით“ და „ზემოქმედებით“ შეზღუდვადნენ. მაგრამ ეს „კონტროლი“ და „ზემოქმედება“ ცარიელ ფრაზეზად რჩებოდა. ბურჟუაზია ფარულად ეკონომიკურ კონტრარევოლუციას ახორციელებდა, პოლიტიკურ სფეროებში დიქტატურისაკენ მიისწრაფოდა. შემთანხმებლურ რეზოლუციებს კი ბურჟუაზია მასების ჭიფხიზლის მოღუწებისა და კონტრარევოლუციური პრაქტიკული საქმეების საფარად იყენებდა.

საქართველოში ორხელისუფლებიანობის არსებობაზე მრავალი ფაქტის მოყვანა შეიძლება. საბჭოები საქართველოში, ისე როგორც მთელს რუსეთში, თებერვლის რევოლუციის გამარჯვებისთანავე აღმოცენდნენ მშრომელთა წიაღიდან, როგორც რევოლუციის ორგანო, მისი ხელისუფლება.

ორხელისუფლებიანობის მოწინააღმდეგენი, ცხადია, არ უარყოფენ იმ ფაქტს, რომ საბჭოები საქართველოში მარტის დასაწყისშივე შეიქმნენ (4 მარტს შეიქმნა თბილისის მუშათა დეპუტატების საბჭო, 6 მარტს — ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭო, შემდეგ ეს სექციები ერთ ორგანოში გაერთიანდნენ. მარტის შუა რიცხვებამდე საბჭოები ჩამოყალიბდნენ საქართველოს თითქმის ყველა მაზრასა

¹ გაზ. «Закавказская речь», № 66, 1917 წ.

და სოფელში). მათი იერიშები მიმართულია საბჭოების შინაარსული მხარის წინააღმდეგ. ისინი ამტკიცებენ, რომ საბჭოები შინაარსით მხოლოდ და მხოლოდ ბურჟუაზიულ დაწესებულებას, დროებითი მთავრობის მხოლოდ და მხოლოდ დანამატს წარმოადგენდნენ. მართლაც, თუ საბჭოები პრინციპში, მათი საქმიანობის ძირითადი შინაარსით, საპროფილო მიმართულებით განსხვავდებოდნენ იმ საბჭოებისაგან, რომელნიც პეტროგრადში შეიქმნენ, მაშინ უფლება გვაქვს ვამტკიცოთ, რომ ისინი საქართველოში წარმოადგენდნენ არა რევოლუციურ, არამედ კონტრრევოლუციურ დაწესებულებებს მისი აღმოცენების პირველ ეტაპზეც კი. ეს საკითხი რომ გაირკვეს, საჭიროა, შედარება პეტროგრადისა და თბილისის საბჭოებისა, დადგენა იმისა, თუ რა არის მათს შორის საერთო და განმსაზღვრელი, რა არის სპეციფიკური ან საპირისპირო. თუ მკვლევარი დაადგენს, რომ საერთო მეტია და ეს საერთო განმსაზღვრელია ორივე საბჭოს პროფილის დადგენაში, მას უფლება აქვს თქვას, რომ საქმე აქვს ერთ საერთო მოვლენასთან მიუხედავად იმისა, რომ ერთის საქმიანობაში, ვთქვათ, მინიშნებულ იქნას მეტი დამთმობლობა, ვიდრე მეორის საქმიანობაში; აქ გაირკვევა სწორედ ერთის სპეციფიკა მეორესთან შედარებით.

რას უყიენებენ თბილისის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოს, როცა ბურჟუაზიის ერთხელისუფლებიანობაზე ლაპარაკობენ? იმას, რომ თბილისის საბჭომ თვითონვე განაცხადა უარი თავისი თავი ხელისუფლებად ელიარებიანა და ასეთად აღმასრულებელი კომიტეტი გამოაცხადაო. მაგრამ ვიკითხოთ განა მართო საქართველოში მოხდა ასე? განა ასევე არ მოიქცნენ პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოები, როცა მათ, როგორც ვ. ი. ლენინი მიუთითებს, ნებაყოფლობით გადასცეს ხელისუფლება ბურჟუაზიას? პეტროგრადის მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების საბჭოების სტენოგრაფიაში არ მოიპოვება საბჭოს მენშევიკი ლიდერების—ჩხეიძის, წერეთლის არცერთი განცხადება, სადაც ისინი საბჭოს ხელისუფლების ფუნქციას აკისრებდნენ. მათ რომ საბჭოები ეცნოთ ხელისუფლებად. მაშინ უაზრო იქნებოდა ლოზუნგი „ყოველმხრივი მხარდაჭერა დროებითს მთავრობას!“ მაშასადამე, ეს არგუმენტი, რომ თბილისის საბჭომ „უარი სთქვა ხელისუფლებაზე“, არა თუ განასხვავებს და სთიშავს მას პეტროგრადის საბჭოსაგან, არამედ ორთავე ორგანოს ერთიან თვალსაზრისზე მიუთითებს.

მეორე არგუმენტად ორხელისუფლებიანობის საწინააღმდეგოდ მოაქვთ ის, რომ თბილისის საბჭო და საერთოდ საბჭოები საქართველოში არ იჩენდნენ რევოლუციურ თანმიმდევრობას და ბურჟუაზიას ზედინედ აბარებდნენ პოზიციებსო. განა ამავე გზით არ მივირთა პეტროგრადიდან მუშათა და ჯარისკაცთა დეპუტატების

საბჭო? ვ. ი. ლენინი, ახასიათებდა რა პეტროგრადის საბჭოების საქმიანობას, მიუთითებდა, რომ ეს ჩანასახოვანი ხელისუფლება ნებაყოფლობით უთმობს სახელმწიფო ძალაუფლებას ბურჟუაზიას და მის დროებით მთავრობას, ნებაყოფლობით უთმობს მას პირველ-
ლობას¹.

მაშასადამე, დამთმობლობა, მერყეობა საერთო სენი იყო საბჭოებისა რუსეთსა და საქართველოში და ეს არგუმენტიც საქართველოში ორხელისუფლებიანობის არა საწინააღმდეგოდ, არამედ სასარგებლოდაა გამოსადეგი. არ შეიძლება უარყოფა იმისა, რომ საქართველოში საბჭოების მოღვაწეობაში შედარებით მეტ დამთმობლობას ჰქონდა ადგილი. მაგრამ ეს არის სწორედ ის სპეციფიკა, რაც ჩვენში წვრილბურჟუაზიული სტიქიის მეტი სიმძლავრით აიხსნება.

მართალია, საბჭოების ჩამოყალიბების შემდეგაც საქართველოში მთელი ძალაუფლება ისევ შეძლებული კლასების ხელში რჩებოდა და მშრომელი კლასების მდგომარეობაში არსებითი ცვლილებები არ მომხდარა, საბჭოები ცარიელი ფრაზებით კვებავდნენ მასებს და პირმოთნული დაპირებებით კმაყოფილდებოდნენ, ხოლო ბურჟუაზია ისევ თავის საქმეს აკეთებდა, მაგრამ არც აქ შეიძლება ძირფესვიანი განსხვავების მოძებნა რუსეთთან შედარებით. საბჭოები ხომ რუსეთშიაც შეთანხმებული იყვნენ დროებით მთავრობასთან, სჯერდებოდნენ მხოლოდ ზედამხედველობას, მხოლოდ კონტროლის ფუნქციას დამფუძნებელი კრების მოწვევის საქმეში; რუსეთშიც ხომ თებერვლის რევოლუციის შემდეგაც გრძელდებოდა მემამულეთა ყოვლისშემძლეობა, კაპიტალისტთა ბატონობა. განა რაიმე გააკეთა პეტროგრადის საბჭომ ექსპლოატატორული კლასების რეალურად ალაგმვისათვის? მაშასადამე, თუ ყურადღებას საბჭოების როლის მხოლოდ ამ მხარეზე გავამახვილებთ, შეგვიძლია პეტროგრადის საბჭოების მიმართაც ითქვას, რომ იგი არავითარი ხელისუფლება, მით უმეტეს რევოლუციური ხელისუფლება არ ყოფილა.

მაგრამ ვ. ი. ლენინი საბჭოებს, მიუხედავად იმ სენისა, რომელიც თავიდანვე დაჰყვა მისი ესერულ-მენშევიკური შემადგენლობის გამო, მაინც ხელისუფლებას, ამასთანავე რევოლუციურ ხელისუფლებას უწოდებს და თებერვლის შემდგომი პერიოდის თვით თებერვლის რევოლუციის სპეციფიკურ ნიშანდობლივ თვისებად ორხელისუფლებიანობის არსებობას აღიარებს.

რაშია საქმე? რა არის აქ მთავარი და განმსაზღვრელი, რაც ჩვენში ერთხელისუფლებიანობის თავგამოდებულმა დამცველებმა დაივიწყეს, ან შეუმჩნეველი დასტოვეს?

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 51.

ესაა თვით მუშათა და ჯარისკაცთა საბჭოების შექმნის ფაქტი. ესაა ხელისუფლების შექმნის ის გზა, რომელიც მასებიდან წამოვიდა. თებერვლის რევოლუციის დიდი ისტორიული მნიშვნელობა იმაში მდგომარეობს, რომ მან დალევწა რა ცარიზმის ბორკილები, გზა გაუხსნა მასების რევოლუციურ ინიციატივას და აქტიუობას. თებერვლის რევოლუცია, ამბობს ვ. ი. ლენინი, „პირდაპირ მიადგა პროლეტარიატის და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიულ დიქტატურას. მის წიაღში წარმოიშვნენ საბჭოები, რომლებიც იმავეითვე დაუპირისპირდნენ ბურჟუაზიულ ხელისუფლებას და რევოლუციის შემდგომი განვითარების მძლავრ იმპულსად გადაიქცნენ“. ვ. ი. ლენინი ამ რევოლუციურ-დემოკრატიულ დიქტატურას უწოდებს საბჭოებს, რომელიც, მართალია, დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის გვერდით სდგას, რომელიც მხოლოდ „კონტროლის გამწევი მთავრობაა და ხელთ არ უპყრია სახელმწიფო ხელისუფლების ორგანოები“, მაგრამ (ესაა მთავარი), რომელიც უშუალოდ ეყრდნობა ხალხის აშკარა უცილობელ უმრავლესობას, შეიარაღებულ მუშებსა და ჯარისკაცებს. საბჭოები, მიუხედავად დამთმობლური ბუნებისა, რაც პროლეტარული მასების არასაკმარის შეგნებულობით, წვრილბურჟუაზიული სტიქიის მომძლავრებით აიხსნებოდა, ვ. ი. ლენინს, პარტიას მიაჩნდა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის გაღრმავების, მისი სოციალისტურად გადაზრდის მძლავრ ბერკეტად. სწორედ. საბჭოებში აღმოაჩინა ვ. ი. ლენინმა პროლეტარიატის დიქტატურის სახელმწიფოებრივი ფორმა. რსდმპ (ბ) VII (აპრილის) კონფერენციამ დასახა რა სოციალისტური რევოლუციის განხორციელების გენიალური პროგრამა, პარტია შეაიარაღა საბრძოლო ლოზუნგით „მთელი ძალაუფლება საბჭოებს!“

ორხელისუფლებიანობაზე რომ მიუთითებდა, ვ. ი. ლენინი სრულიად არ ფიქრობდა თითქოს რუსეთში ერთსა და იმავე დროს, ცალ-ცალკე არსებობდა ორი დიქტატურა ცალ-ცალკე აპარატით, ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა ორი დიქტატურის ერთმანეთში გადახლართვაზე. ამაში იყო თებერვლის რევოლუციის თავისებურება, მისი წინააღმდეგობრივი ხასიათი, როცა მან „არა თუ სრულიად აღგავა მეფის მონარქია, არა თუ გადასცა მთელი ძალაუფლება ბურჟუაზიას, არამედ იგი პირდაპირ მიადგა პროლეტარიატისა და გლეხობის რევოლუციურ-დემოკრატიულ დიქტატურას“¹. ამ სპეციფიკიდან მომდინარეობდა ბოლშევიკური პარტიის ტაქტიკა თებერვლიდან ივლისამდე. საბჭოების არსებობას, ორხელისუფლებიანობას ეყრდნობოდა რევოლუციის მშვიდობიანი განვითარების გეზი. ვ. ი. ლენინი მხოლოდ ამ გზას მიიჩნევდა მართებულად და სხვა გზას იგი ბლანკიზმს უწოდებდა.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 51.

საქართველოში თებერვლის შემდგომი მოვლენების განვითარებაში უსათუოდ ჰქონდა ადგილი ერთგვარ სპეციფიკურობას. ასეთი სპეციფიკის ძებნა ისტორიკოსების საქმეა. წავიდა ის დრო, როცა მკვლევარები იძულებული იყვნენ თვალი დაეხუჭათ ყოველგვარ სპეციფიკაზე და მოვლენების განვითარება გამოეჭრათ იმ თარგზე, რაც პეტროგრადისათვის იყო მიზომილი და წინასწარ გამომუშავებული სქემებით გაეწყოთ ისტორია. მაგრამ სპეციფიკა არის და სპეციფიკაც. საერთო მოვლენის განვითარებაში ამა თუ იმ კუნძულებში სპეციფიკის დანახვა არ ნიშნავს თვით მოვლენის დამახასიათებელ თვისებათა უარყოფას. სამწუხაროდ, ერთხელისუფლებიანობის ერთგულმა დამცველებმა, სპეციფიკის ძიებაში მეტისმეტად გადააქარბეს. ისე, რომ საქართველოსათვის მოხსნეს საერთო მოვლენის დამახასიათებელი ნიშნები და რაღაც ახალი, საერთოდან განსხვავებული კანონზომიერების გამონახვა დაიწყეს. თებერვლის შემდგომი მოვლენები, — მთელი რუსეთისათვის რომ ერთგვარი იყო, გაზომეს მხოლოდ საქართველოს მასშტაბით.

თუ ჩვენ ამ თვალსაზრისს მართებულად მივიჩნევთ და ლოგიკურად გავყვებით მას, მაშინ მცდარად უნდა მივიჩნიოთ საქართველოს ბოლშევიკების ტაქტიკა; გამოდის რომ, საქართველოს ბოლშევიკებს ნაცვლად პარტიის საერთო ლოზუნგისა „მთელი ძალაუფლება საბჭოებს!“, უნდა წამოეყენებიათ ლოზუნგი „ძირს საბჭოები!“ გამოდის, რომ საქართველოში შექმნილი ეს სპეციფიკა თავის დროზე თითქოს ვერ შეინიშნა პარტიამ, და მხოლოდ 20 წლის შემდეგ იქნა აღმოჩენილი ორიგინალობის მაძიებელ მკვლევართა მიერ.

საქართველოში. ორხელისუფლებიანობის არარსებობის დებულებიდან მეორე მცდარი დებულებაც გამოდის: თუ საქართველოში არ არსებობდნენ საბჭოები, როგორც ხელისუფლება, მაშინ იმთავითვე მოხსნილი იყო რევოლუციის მშვიდობიანი განვითარების გზა; ბოლშევიკებს იმთავითვე უნდა დაერაზმათ მასები „ოზაქომის“, როგორც ერთადერთი ხელისუფლების წინააღმდეგ, თავიდანვე უნდა დაემხოთ იგი შეიარაღებული აჯანყების გზით.

მაგრამ, ხომ ცნობილია, რომ ვ. ი. ლენინი აპრილის თეზისებში პარტიისაგან მოითხოვდა არა დაუყოვნებლივ გამოსვლას იარაღით დროებითი ბურჟუაზიული მთავრობის წინააღმდეგ, რომელიც იმ მომენტში საბჭოების ნდობით სარგებლობდა, არა მის დამხობას, არამედ მასებში დაუცხრომელ პროპაგანდას საბჭოების პოლიტიკის შესაცვლელად, ხოლო საბჭოების საშუალებით დროებითი მთავრობის შემადგენლობის და პოლიტიკის შესაცვლელად. ვ. ი. ლენინს მიაჩნდა, რომ ბოლშევიკური პარტია მაშინ წარმოადგენდა სუსტ უმცირესობას იმ ბლოკთან შედარებით, რომელშიც შედიოდნენ ყველა

წვრილბურჯუაზიული და ბურჯუაზიის გავლენის ქვეშ მყოფი პარტიები და ელემენტები. წვრილბურჯუაზიული სტიქიის ასეთი მოზღვაგების ვითარებაში მასებისათვის გაუგებარი დარჩებოდა ხელახალი აჯანყება.

ვ. ი. ლენინი შეცდომას უწოდებდა აზრს დროებითი მთავრობის დაუყოვნებლივი დამხობის შესახებ. მისი დამხობა ამჟამად შეუძლებელია, — ამბობდა ვ. ი. ლენინი, — რადგან მას ზურგს უმაგრებს პირდაპირი და არაპირდაპირი, ფორმალური და ფაქტიური შეთანხმება მუშათა დეპუტატების საბჭოებთან და უწინარეს ყოვლითა მთავარ, პიტერის საბჭოსთან. მისი „დამხობა“ საერთოდ შეუძლებელია ჩვეულებრივი წესით, რადგან იგი ეყრდნობა მეორე მთავრობას, მუშათა დეპუტატების საბჭოს „მხარდაჭერას“ ბურჯუაზიისათვის, ხოლო ეს მთავრობა ერთადერთი შესაძლებელი რევოლუციური მთავრობაა, რომელიც პირდაპირ გამოხატავს მუშებისა და გლეხების უმრავლესობის შეგნებასა და ნებას... ვიდრე არ არსებობს ძალადობა მასებზე, სხვა გზა არ არის ხელისუფლებისაკენ. ჩვენ ბლანკისტები არ ვართ, არა ვართ მომხრენი იმისა, რომ უმცირესობამ ძალით ჩაიგდოს ხელში ძალაუფლება“¹.

კომუნისტურ პარტიას სოციალისტური რევოლუციისათვის უნდა მოეზადებინა ახალი პოლიტიკური არმია, ამასთანავე უდიდესი მნიშვნელობა ენიჭებოდა მასების გამოცდილებას, თითოეული პარტიის ლოზუნგების სისწორეს, მის შემოწმებას პრაქტიკულ ცხოვრებაში. ეს იყო რევოლუციის განვითარების მშვიდობიანი გზა, გამომდინარე სწორედ იმ თავისებურებიდან, რომლითაც ხასიათდებოდა კონკრეტული ისტორიული ვითარება თებერვლის შემდგომი პერიოდის რუსეთში. ვ. ი. ლენინის რევოლუციის მშვიდობიანი განვითარება „ისტორიაში მეტად იშვიათ და მეტად დასაფასებელ შესაძლებლობად მიაჩნდა“².

თუკი საქართველოს პირობებში რევოლუციის მშვიდობიანი განვითარების გზას შეცდომად მივიჩნევთ, დავუშვებთ თეორიულ შეცდომას.

ნუთუ თებერვლის რევოლუციის შემდეგ საქართველოში ადგილი არ ჰქონია დროებითი მთავრობის ადგილობრივი ხელისუფლების ოზაკომის „პირდაპირ და არაპირდაპირ, ფორმალურ და ფაქტიურ შეთანხმებას მუშათა დეპუტატების საბჭოსთან“ (ვ. ი. ლენინი), და ნუთუ აქ ბოლშევიკები კიდევ უფრო სუსტ უმცირესობას არ წარმოადგენდნენ წვრილბურჯუაზიულ ბლოკთან შედარებით. აქ ხომ წვრილბურჯუაზიული ტალღის აზვირთება უფრო ძლიერი იყო.

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24, გვ. 25.

² საბჭოთა კავშირის კომუნისტური პარტიის ისტორია, თბილისი, 1959, გვ. 268.

ხელოვნურია იმის მტკიცება, რომ საქართველოს მეშათა კლასს და გლეხობას, რომლებშიც წერილობითი უნარი არ ჰქონდა და ობორონცობა ჯერ კიდევ საგრძნობი იყო, უკვე შეგნებული ჰქონდა დროებითი მთავრობის რეაქციული პოლიტიკა თებერვლის რევოლუციის პირველსავე დღეებში და უნდა აეღო იარაღი მის წინააღმდეგ, რაც ამავე დროს საბჭოების წინააღმდეგ გამოსვლასაც ნიშნავდა.

მაშ ვის უნდა მოეხდინა ასეთი შეტევა დროებით მთავრობაზე — „ოზაკომზე“ და საბჭოებზე, რომლებიც, ერთმანეთთან კონტაქტში იყვნენ?

მოვლენების ობიექტური შეფასება სწორედ პირიქით დასკვნებს გვიკარნახებს. საქართველოში უფრო ხანგრძლივი იყო პოლიტიკური არმიის მომზადების პროცესი, ვიდრე რუსეთში. საქართველოში მენშევიკურ პარტიას გარკვეული ობიექტური მიზეზების გამო მასებში საგრძნობი გავლენა ჰქონდა. აქ, გარდა ამისა, საკმაოდ მყარი ნიადაგი გააჩნდა სხვა ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტურ პარტიებსაც. ყველა ამ პარტიებს მძლავრი, ოქროპირი ინტელიგენცია ჰყავდა. ასეთ ვითარებაში დაუყოვნებლივი შეტევა ბურჟუაზიულ დაწესებულებებზე მასებისათვის სრულიად გაუგებარი, ავანტურისტული ნაბიჯი იქნებოდა და დალუპავდა რევოლუციის საქმეს. ბოლშევიკებს აქ ესაჭიროებოდათ გაცილებით მეტი დრო სოციალისტური რევოლუციის პოლიტიკური არმიის ფორმირებისათვის, ვიდრე რუსეთის სამრეწველო ცენტრებში. ამიტომაც საქართველოში არა თუ საჭირო, არამედ მეტად აუცილებელი და ხანგრძლივიც იყო რევოლუციის განვითარების მშვიდობიანი გზა, ისე, როგორც ეს ვ. ი. ლენინს ესმოდა. განა რევოლუციის „მშვიდობიანი“ გზა პარამონიულობას, მასების ინერტულობას, ბურჟუაზიულ-ნაციონალისტური პარტიებისათვის პოზიციების დათმობას ნიშნავდა? პირიქით, ეს იყო უმწვავესი კლასობრივი შეჯახების, მემამულეთა წინააღმდეგ მძლავრი აგრარული მოძრაობის, აღმავალი საგაფიცო ბრძოლის, და ამ ბრძოლაში პარტიათა ლოზუნგების შემოწმების, მასების მიმხრობის და საბრძოლო დარაზმების რთული გზა.

თეგერვლის რევოლუციის ისტორიული მნიშვნელობა

1917 წ. თებერვალში რუსეთში განხორციელდა დიდი მასშტაბისა და მნიშვნელობის რევოლუცია, რომელმაც დაამხო ცარიზმი და ხელისუფლება გადასცა არა მარტო ბურჟუაზიას, არამედ მჭიდროდ მივიდა მეშათა კლასისა და გლეხობის რევოლუციურ დიქტატურამდე. ამ რევოლუციის ეპოქალური მნიშვნელობა განისაზღვრება იმით, რომ მან მეფის რუსეთი--ფეოდალურ-ბურჟუაზიული ყოვლისშემძლე-

ობის, აუტანელი სოციალური და ეროვნული ჩაგვრის პოლიტიკური დესპოტიზმის იმპერია ერთის დაკვირვით გადააქცია იმ დროის ყველაზე თავისუფალ ქვეყნად მთელ მსოფლიოში. ამ რევოლუციას ვ. ი. ლენინი სასწაულს, რუსი ხალხის „თავბრუდამხვევ“ წარმატებას უწოდებდა. მან სულ რაღაც ერთი კვირის მანძილზე განახორციელა კაცობრიობის ისტორიაში ყველაზე სწრაფი ნახტომი აბსოლუტიზმიდან ლიბერალიზმამდე.

ფეოდალურ-ბატონყმური რეჟიმისა და მისი პოლიტიკური ზედნაშენის მწვავე კრიზისი რუსეთში, როგორც ცნობილია XIX საუკუნის 50-იანი წლების მიწურულსა და 60-იანი წლების დასაწყისში დაიწყო. რუსეთი მაშინ უკვე ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის ზღურბლთან იდგა, მაგრამ რუსეთის გლეხობას არ აღმარანდა საკმაო პოლიტიკური შეგნებულობა და ძალა თვითმპყრობელობის დასამხობად. ცარიზმმა ზევიდან რეფორმების გზით შეძლო მაშინ ძალაუფლების შენარჩუნება.

ბატონყმობის გაუქმებითა და სხვა ბურჟუაზიული რეფორმების განხორციელებით ცარიზმმა მოატყუა გლეხობა და დროებით დააშოშმინა იგი, მოიმადლიერა ოპოზიციური ელემენტები ბურჟუაზიის წრიდან და მოითქვა რა სული, ისევ გადავიდა შეტევაზე, რომ განემტკიცებინა ბურჟუაზიული რეფორმებით შერყეული კლასობრივი საფუძველი.

მაგრამ რუსეთის გლეხობა, რომელიც გაძარცვა საგლეხო რეფორმამ, ისევ განაგრძობდა ბრძოლას. ამ ბრძოლას სათავეში ედგნენ და წარმართავდნენ რევოლუციონერ-დემოკრატები დაწყებული ჩერნიშევსკით და დამთავრებული ნაროდნაია ვოლიას გმირებით. რევოლუციურ გლეხობას 70-იან წლებიდან მჭარში ამოუდგა რუსეთის ახლად ფორმირებული პროლეტარიატი, რომელსაც საზოგადოებრივ კლასად ფორმირების დღიდან დაეკისრა ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულ რევოლუციაში ძირითადი მამოძრავებელი ძალა ყოფილიყო.

XIX საუკუნის 80-იან წლების დასაწყისში რუსეთი კვლავ აღმოჩნდა დიდი სახალხო რევოლუციის წინაშე. თვითმპყრობელობა ისევ უფსკრულის პირას მივიდა. მაგრამ აქაც, ისე როგორც 60-იანი წლების სიტუაციაში, რევოლუციონერებს არ ეყოთ ძალა ისტორიის სცენიდან ცარიზმის გასადევნად.

XIX საუკუნის მიწურულიდან სრულიად ახალი ეტაპი დაიწყო რუსეთის მუშათა მოძრაობაში: რუსეთის პროლეტარიატი გაიზარდა გიგანტურ, შეგნებულ, ორგანიზებულ და უაღრესად აქტიურ საზოგადოებრივ ძალად. მას გაუჩნდა თავისი საბრძოლო შტაბი — მსოფლიოში ყველაზე რევოლუციური თეორიით აღჭურვილი პარტია. რუსეთში გადმოინაცვლა მსოფლიო რევოლუციური მოძრაობის

ცენტრმა. რუსეთის პროლეტარიატმა და გლეხობამ 1905 — 1907 წლებში უდიდესი მასშტაბის რევოლუცია განახორციელეს და საფუძვლებამდე შეარყიეს ცარიზმი. ამ რევოლუციით, რუსეთის ჩაგრულმა მასებმა უდიდესი გამოცდილება შეიძინეს, პოლიტიკური შეგნებულობის შესანიშნავი სკოლა განვლეს. მართალია, რევოლუცია ამჯერად მარცხით დამთავრდა და გამძვინვარებულმა რეაქციამ ყველა ზომას მიმართა მასების დასათრგუნავად და რევოლუციური განწყობილების ჩახშობად, მაგრამ არ გაუვლია 4 — 5 წელს, რომ რუსეთის თვითმპყრობელობის ცაზე ისევ ჩამოწვა შავი ღრუბელი და დაბერა რევოლუციის ქარიშხალმა.

„თუ არა სამი წლის უდიდესი კლასობრივი ბრძოლები და რუსეთის პროლეტარიატის 1905 — 1907 წლების რევოლუციური ენერგია, — წერდა ვ. ი. ლენინი, — ისე შეუძლებელი იქნებოდა ესოდენ სწრაფი მეორე რევოლუცია, სწრაფი იმ აზრით, რომ მისი დაწყებითი ეტაპი რამდენიმე დღეში დამთავრდა... თუ არა 1905—1907 წლების რევოლუცია, თუ არა 1907—1914 წლების კონტრრევოლუცია, ისე შეუძლებელი იქნებოდა რუსი ხალხისა და რუსეთში მოსახლე ხალხების ყველა კლასის ასეთი ზუსტი „თვითგამორკვევა“, შეუძლებელი იქნებოდა ამ კლასების ურთიერთისაღმი და მეფის მონარქიისაღმი დამოკიდებულების განსაზღვრა, რამაც თავი იჩინა 1917 წლის თებერვალ-მარტის რევოლუციის 8 დღის განმავლობაში“¹.

1914 წლისათვის რუსეთის ცარიზმი ისევ გამოუვალი კრიზისის წინაშე იდგა. მაგრამ იმპერიალისტურმა ომმა დროებით შეაყავა ქარიშხალი, შეაყავა მხოლოდ დროებით, რომ შემდეგ გაათქვამებული ძლიერებით დაექროლა მას და ერთბაშად დაემსხვრია რუსეთის იმპერიის თვითმპყრობელური შენობა.

თვითმპყრობელობის წინააღმდეგ რუსეთის რევოლუციური კლასების იერიშები წარმატებით რომ დაგვირგვინებულყო, საჭირო იყო ყველაზე მძლავრი, ყოვლისშემძლე რეჟისორი, რომელსაც უნარი ექნებოდა დაეჩქარებინა მსოფლიო ისტორიის პროცესი და ამასთანავე შეექმნა ამ ისტორიის მკვეთრი მობრუნებანი რომ „...ერთი ასეთი მობრუნების დროს ერთბაშად გადაბრუნებულიყო ურემი სისხლითა და ტალახით გათხვრილი რომანოვების მონარქიისა“².

ასეთი „რეჟისორი“ აღმოჩნდა სწორედ პირველი იმპერიალისტური ომი. ომმა კიდევ უფრო გაამწვავა ეკონომიკური, პოლიტიკური, ნაციონალური კრიზისები, ობიექტური გარღვევალობით დააჩქარა და გაამწვავა პროლეტარიატის კლასობრივი ბრძოლა მეფისა და ბურ-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 394.

² იქვე, გვ. 395.

ეუზიის წინააღმდეგ, რომელიც რუსეთში გადაიქცა სამოქალაქო ომად ორ მოწინააღმდეგე, ანტაგონისტურად დაპირისპირებულ კლასებს შორის.

1917 წლის თებერვლის რევოლუციის სწრაფ გამარჯვებაში მუშათა კლასისა და გლეხობის წარმმართველი როლი შეასრულა კომუნისტურმა პარტიამ, რომელმაც უზრუნველყო კარიზმის წინააღმდეგ რევოლუციურ ძალთა სწორი განლაგება და მსოფლიო ომის სამოქალაქო ომად გადაქცევა, თებერვლის რევოლუციამ თვალსაჩინოდ დაადასტურა კომუნისტური პარტიის ხაზის სისწორე, ცხადპყო, რომ მხოლოდ პროლეტარიატის გლეხობასთან მტკიცე კავშირის შეუძლია გამარჯვების მოპოვება.

თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიულმა რევოლუციამ არა მარტო გადადგა გიგანტური ნაბიჯი წინ, რუსეთის მშრომელი მასების განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში, არამედ უდიდესი ზეგავლენა მოახდინა მსოფლიო ისტორიულ მოვლენებზე. რუსეთი, რომელიც მთელი დასავლეთი სამყაროსათვის დესპოტიზმისა და მასების ჩაგვრის სიმბოლოს წარმოადგენდა, ერთის დაკვრით გახდა გზის მაჩვენებელი შუქურა სისხლიანი ომის დასრულებისათვის, ექსპლოატორული სისტემის მოსპობისათვის, ხალხთა განთავისუფლებისათვის ბრძოლაში. „მთელი მსოფლიოს მუშები აღფრთოვანებით და იმედით შეჰყურებენ რუსეთის რევოლუციურ მუშებსა და ჯარისკაცებს, როგორც მუშათა კლასის მსოფლიო განმათავისუფლებელი არმიის მოწინავე რაზმს“¹, — სიამაყით ამბობდა ლენინი 1917 წლის აპრილში. რუსეთის რევოლუციას მიესალმებოდნენ მუშათა კლასის მეგობრები მთელ მსოფლიოში და მას კაპიტალის წინააღმდეგ პროლეტარიატის მსოფლიო-ისტორიულ ბრძოლად აღიარებდნენ.

თებერვლის რევოლუცია მრავალი სპეციფიკური ნიშან-თვისებით ხასიათდებოდა.

ყოველი რევოლუციის ხასიათი განისაზღვრება იმ ამოცანების ობიექტური შინაარსით, რომელთა გადაწყვეტაც მას მიზნად აქვს დასახული. თებერვლის რევოლუციის მთავარ მიზანს წარმოადგენდა რუსეთის ბურჟუაზიული გარდაქმნა. ამდენად, თავისი სოციალ-პოლიტიკური შინაარსით იგი ბურჟუაზიული ტიპის რევოლუცია იყო. მაგრამ რევოლუციის კონკრეტული სოციალური შინაარსის ყოველმხრივი ახსნისათვის აუცილებელი ხდება ბევრი სხვა მომენტების გათვალისწინებაც, პირველ რიგში იმისა, თუ რა კონკრეტულ ისტორიულ ეპოქაში განხორციელდა იგი და მეორე — როგორი იყო მასში ხალხთა მონაწილეობის დონე და ხასიათი.

1917 წ. თებერვლისა და 1905-1907 წ. რევოლუციები ერთსა და

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 24. გვ. 110.

იმავე ისტორიულ ეპოქაში, კაპიტალიზმის ლბობის სტადიაში მისი მონოპოლისტურ სტადიაში მოხდა. ის ამოცანები, რომლებიც 1917 წ. თებერვლის რევოლუციამ გადაჭრა, ჯერ კიდევ პირველი რევოლუციის წინაშე იდგა. ერთიც და მეორეც დაგვიანებული ტიპის ბურჟუაზიული რევოლუცია იყო. მაგრამ იმის გამო, რომ ამ რევოლუციაში პროლეტარიატი და გლეხობა, მათთან ერთად მთელი დემოკრატიული მასა არა მარტო აქტიურად მონაწილეობდნენ, არამედ წამყვან ძალებს წარმოადგენდნენ, ამდენად ამ რევოლუციებს დემოკრატიული, სახალხო ხასიათი ჰქონდა.

1917 წ. თებერვლის რევოლუცია 1905—1907 წ. რევოლუციიდან განსხვავდებოდა სულ ცოტა მაინც ორი ფაქტორით. 1917 წ. რევოლუცია განხორციელდა რუსეთში კაპიტალიზმის განვითარების შედარებით მაღალ საფეხურზე, რაც რევოლუციის მომხრე თუ მოწინააღმდეგე კლასობრივი ძალების მეტი სიმწიფის შემაპირობებელი იყო, მეორეც—1917 წლისათვის რევოლუციურ-დემოკრატიულ ძალებს გააჩნდათ ეკეპერტელა მარაგი რევოლუციური გამოცდილებისა. ამ ორი რევოლუციის შუალედში ბოლშევიკურმა პარტიამ გასწია დიდი მუშაობა იმისათვის, რომ ფართო დემოკრატიულ მასებს აეთვისებინათ პირველი რევოლუციის გაკვეთილები.

თებერვლის რევოლუციამ გახსნა მთელი სიღრმე და სიმწვავე იმ დიდი ნაციონალური კრიზისისა, რომელმაც მეფის რუსეთი XX საუკ. დასაწყისიდან გამოუყალ ჩიხში შეიყვანა. ეს რევოლუცია არა მარტო შინაგანი, არამედ მსოფლიო იმპერიალისტური სისტემის საერთო კრიზისის მომწიფების შედეგად მოხდა. სწორედ ამ კრიზისის გამოვლინებამ — პირველმა იმპერიალისტურმა ომმა დააჩქარა რევოლუციის სწრაფი აზვირთება და ცარიზმის სწრაფი აღსასრული.

თებერვლის რევოლუციაში რუსეთის ბურჟუაზიის პოზიცია რთული და წინააღმდეგობრივი იყო. მას უფრო მეტად რუსეთის რევოლუციური ძალებისა ეშინოდა, ვიდრე ცარიზმისა, ამიტომ ძალაუფლებისაკენ მიიწევდა მონარქიასთან შეთანხმების გზით. ბუნებრივია, 1917 წლისათვის იგი უფრო რეაქციული ძალა იყო, ვიდრე პირველი რევოლუციის პერიოდში. მაგრამ იმპერიალისტური ომით გამოწვეულმა მარცხმა და სამეურნეო ნგრევამ ბურჟუაზიის დამოკიდებულება ცარიზმთან იმდენად გაამწვავა, რომ იგი ოპოზიციურ ძალად გადააქცია. სამი წლის გამოცდილებამ ბურჟუაზია დაარწმუნა ცარიზმის სრულ უუნარობაში და იმის აუცილებლობაში, რომ თვით ეგდო ხელისუფლების სადავეები. 1916 წლისათვის ბურჟუაზია მოეშადა კიდევ პატარა რევოლუციისათვის დიდი ომის სასარგებლოდ. ომის გამოცდილებამ, ცარიზმის მართველი აპარატის გახრწნამ, მისმა პოლიტიკურმა იზოლაციამ, რუსეთის ბურჟუაზია იმ მომენტში რევოლუციის მოწინააღმდეგე ძალიდან მის დამხმარე ძალად გადააქცია.

რევოლუციის წამყვანი ძალა, ავანგარდი აქ, ისე როგორც პირველ რევოლუციაში, იყო რუსეთის პროლეტარიატი, მისი საიმედო მოკავშირე — რუსეთის მრავალმილიონიანი გლეხობა. ამ კლასებმა ჯერ პირველ რევოლუციაში, ხოლო შემდეგ პირველ მსოფლიო ომში წინ გადადგეს პოლიტიკური შეგნებულობის მნიშვნელოვანი ნაბიჯები. ჯარისკაცები ფარაჯა გადაცემული მუშები და გლეხები, განაწამები ხანგრძლივი და უაზრო ომით, იქცნენ მომავალი რევოლუციის ყველაზე ორგანიზებულ ძალად.

რევოლუციამ მისი სახალხო ხასიათის გამო ერთბაშად ჩაითრია იმპერიის მთელი დემოკრატიული მასა, გააქტიურა და პოლიტიკური მოღვაწეობის ასპარეზზე გამოიყვანა დემოკრატიული ინტელიგენცია, განაპირა ქვეყნების ეროვნულ-განმანთავისუფლებელი მოძრაობით გაიჩინა საიმედო რეზერვი მონაპოვრის შენარჩუნებისათვის ბრძოლაში.

ამრიგად, 1917 წ. თებერვლის რევოლუცია რუსეთის ყველა სოციალური ძალების აქტიური მონაწილეობით დაიწყო. რევოლუციის მხარეზე პროლეტარიატისა და გლეხობის გვერდით აღმოჩნდა არამარტო წვრილი ბურჟუაზია, არამედ მსხვილი ბურჟუაზიაც კი კადეტური პარტიის მეთაურობით. რევოლუციაში „მეტისმეტად ორიგინალური ისტორიული სიტუაციის მეოხებით ერთად შეერთდნენ და ძალიან „ხმაშეწყობილად“ შეერთდნენ სრულიად სხვადასხვა ნაკადები, სრულიად სხვადასხვანაირი კლასობრივი ინტერესები, ურთიერთის სრულიად საწინააღმდეგო პოლიტიკური და სოციალური მისწრაფებანი¹.

ამ სპეციფიკამ შეაპირობა თებერვლის რევოლუციის სწრაფი წარმატება, მაგრამ ამასთან ღრმა წინააღმდეგობრივი ხასიათიც. მისი ორხელისუფლებიანობაც, მისი დაუმთავრებლობა და აუცილებლობა შემდგომი გაღრმავებისა. რევოლუციის ბოლომდე მიუყვანლობა, მხოლოდ თებერვლის მონაპოვარზე შეჩერება. დროებით შეკავშირებული სხვადასხვა საზოგადოებრივი ძალების ანტაგონისტური დაპირისპირებულობის ვითარებაში ჰქმნიდა რეალურ საფრთხეს მონარქიზმის რესტავრაციისა.

გასათვალისწინებელია შემდეგი გარემოებაც: რევოლუციური ძალების სრული მოწიფულობის მიუხედავად, თებერვლის რევოლუცია დაიწყო უცბად, სტიქიურად. სტიქიური საწყისები დემოკრატიული რევოლუციის ნიშან-თვისებაა. ეს სტიქიური საწყისი შემაპირობებელი იყო მისი საერთო სახალხო ხასიათისა, მაგრამ შეიცავდა წარუმატებლობის დიდ საშიშროებასაც, რადგან ამ რევოლუციას იმ კონკრეტულ მომენტში არავინ არ ამზადებდა, არც არავის განუჰყვრეტია იგი. რევოლუციის ბედნიერი დასასრული შეაპირობა ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელი კადრების საერთოდ მზადყოფნამ ყველგან და ყველა ვითარე-

¹ ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 23, გვ. 400.

ბაში მაცების სტიქიური მოქმედების სათავეში აღმოჩენილიყვნენ და მიეცათ მისთვის ორგანიზებული ხასიათი და სწორი რევოლუციური მიმართულებანი. მაგრამ ბოლშევიკებს, რომლებიც მაშინ პეტროგრადში აზარავალურ მცირე ჯგუფს წარმოადგენდნენ, ცხადია, არ შეეძლოთ მთელი რევოლუციური ნიაღვრის დამორჩილება. მათ შეძლეს მხოლოდ ის, რომ იდეური ხელმძღვანელობა გაეწიათ მოვლენათა მსვლელობისათვის და ხალხის რისხვის აბოზქრებული ტალღა მიემართათ ცარიზმის ბურჟუების დასანგრევად. ახალი ხელისუფლების მშენებლობაში ბოლშევიკური პარტიის ხელმძღვანელობა დროებით დაჩრდილავრილობდა ბურჟუაზიული და ბურჟუაზიული პარტიების შემთანხმებლობამ. ამიტომ მოხდა, რომ რევოლუციის ნაძვილ პირშმოს-საბჭოებს ბურჟუაზიული მთავრობა დაუბიძრისპირდა.

თებერვლის რევოლუციას დიდი საერთაშორისო რეზონანსი ჰქონდა. მან გააღრმავა ომის საწინააღმდეგო რევოლუციურ-საგაფიცო მოძრაობა მეომარ ქვეყნებში. გერმანიაში. საფრანგეთში. ინგლისში მუშათა მოძრაობამ უფრო მასობრივი, გამოკვეთილი სახე მიიღო. თებერვლის რევოლუციამ გამოიწვია ფრონტზე მოწინააღმდეგე მხარეათა ჯარისკაცების დაძმობილება; დასაბამი მისცა ძლევაშოსილ ღოძრაობას, მშვიდობისათვის, გააძლიერა მშრომელი მასები ინტერნაციონალური სოლიდარობა. ეს იყო მძიმე დარტყმა ყველა ქვეყნის ბურჟუაზიული მესვეურებისათვის. რომლებიც მისწრაფოდნენ ომი „საბოლოო გამარჯვებამდე“ მიეყვანათ და მშრომელთა სისხლით ეკეთებინათ თავიანთი გამდიდრების ბინძური საქმე.

მიუხედავად ასეთი დიდი მნიშვნელობისა, 1917 წლის თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია არ იყო ბოლომდე მიტანილი გამარჯვება, არ იყო დასრულებული პროცესი. იგი მხოლოდ პირველ ნაბიჯს წარმოადგენდა ექსპლოატატორული რეჟიმის წინააღმდეგ ბრძოლაში, მან მხოლოდ დაიწყო იმპერიალისტური ომის სანოქალაქო ომად გადაქცევის მსოფლიო-ისტორიული საქმე. აუცილებელი იყო მომდევნო ნაბიჯის გადადგმა — ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუციის სოციალისტურ რევოლუციად გადაქცევა, ცარიზმის შემდეგ კაპიტალიზმის ბატონობის დამსხვრევა და მთელი ძალაუფლების მუშათა კლასისა და გლეხობისათვის გადაცემა.

ეს მორიგი ამოცანა რუსეთის მუშათა კლასმა უღარიბეს გლეხობასთან კავშირში, კომუნისტური პარტიის მეთაურობით, ვ. ი. ლენინის წინამძღოლობით წარმატებით განახორციელა თებერვლის რევოლუციიდან 8 თვის შემდეგ. 1917 წლის დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციით დამთავრდა რუსეთის ჩაგრული მასების განთავისუფლების დიადი ისტორიული საქმე და დაიწყო ახალი ერაკაცობრიობის ისტორიაში.

ს ა რ ა ჩ ე ვ ი

თ ა ვ ი პ ი რ ვ ე ლ ი	
რუსეთის ეკონომიკა იმპერიალიზმის ეპოქაში	3
თ ა ვ ი მ ე ო რ ე	
ცარიზმის საშინაო პოლიტიკა XIX საუკუნის მიწურულში	22
თ ა ვ ი მ ე ს ა მ ე .	
რევოლუციური მოძრაობა 1895—1900 წლებში. სოციალ-დემოკრატიული პარტიის აღმოცენება	37
თ ა ვ ი მ ე ო თ . ხ ე	
ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა 1890—1905 წლებში. რუსეთ-იაპონიის ომი	53
თ ა ვ ი მ ე ხ უ თ ე	
1905-1907 წლების რევოლუცია	87
თ ა ვ ი მ ე ე ქ ე ს ე	
რუსეთი რეაქციის წლებში	190
თ ა ვ ი მ ე შ ვ ი დ ე	
რუსეთი რევოლუციური აღმავლობის პერიოდში	242
თ ა ვ ი მ ე რ ვ ე	
ცარიზმის საგარეო პოლიტიკა 1907—1914 წლებში	275
თ ა ვ ი მ ე ც ხ რ ე	
პირველი იმპერიალისტური ომის მიზეზები, მომზადება და გაჩაღება	295
თ ა ვ ი მ ე ა თ ე	
რუსეთი პირველ იმპერიალისტურ ომში. საომარი მოქმედების დაწყება რუსეთ-გერმანიის ფრონტი	308
თ ა ვ ი მ ე თ ე რ თ მ ე ტ ე	
თებერვლის ბურჟუაზიულ-დემოკრატიული რევოლუცია	357

რედაქტორი ზ. მ ო ლ ა შ ხ ი ა
გარეკანის მხატვარი ვ. მ დ ი ნ ა რ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი ნ. ვ ე კ უ ა
ტექრედაქტორი ნ. ძ ნ ე ლ ა ძ ე
უფროსი კორექტორი მ. კ ე ბ უ ლ ა ძ ე
კორექტორი ი. მ ა ნ ჯ ა ვ ი ძ ე
გამომშვები ლ. დ ა ვ ი თ უ რ ი

გადაეცა წარმოებას 20.08.83 წ. ხელმოწერილია დასაბეჭდად
10.11.83 წ. ქალაქის ზომა 60X90^{1/16}. საბეჭდი ქალაქი № 2
ნაბეჭდი თაბახი 27,25 სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი
25,96 ტირაჟი 1 000 შეკვეთა № 59
ფასი 1 მან. 25 კაპ.

გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, ორჯონიკიძის ქ. № 50
საქართველოს სსრ გამომცემლობათა, პოლიგრაფიისა და წიგ-
ნით ვაჭრობის საქმეთა სახელმწიფო კომიტეტის თბილისის
ი. ჭავჭავაძის სახ. წიგნის ფაბრიკა, მეგობრობის გამზ. № 7.
Тбилисская книжная фабрика им. И. Чавчавадзе, Го-
сударственного комитета Грузинской ССР по делам
издательств, полиграфии и книжной торговли, пр.
Дружбы № 7.